Kâmil Erdeha

Millî Mücadelede

VİLÂYETLER VE VALİLER

1023
ERD
VİL

REMZİ KİTABEVİ

TUR.376

Millî Mücadelede

VİLÂYETLER ve VALİLER

ERD VIL
07/10/2015

Millî Mücadelede

VİLÂYETLER VE VALİLER

Yazan:
KÂMİL ERDEHA

REMZİ KİTABEVİ
ANKARA CADDESİ, 93 - İSTANBUL

Dizgi, baskı, cilt, kapak ve kitap düzeni:
Yükselen Matbaacılık Limited Şirketi, Cağaloğlu - Istanbul 1975

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

GİRİŞ: MİLLÎ MÜCADELE'NİN AMACI VE NİTELİĞİ - STRATEJİSİ - ÜST SİVİL YÖNETİCİLERİN BU STRATEJİ İÇİNDEKİ YERİ VE FONKSİYONU

Millî Mücadele Dönemindeki Toplumsal Güçler 13
Toplumsal Güçlerin Genel Nitelikleri ve Aralarındaki İlişkiler 20
Emperyalist Güçler (Gayri Millî Güçler) 24
Millî Mücadele'nin Amacı, Niteliği ve Stratejisi 29
Millî Mücadele Başlangıcındaki Yönetim Bölümleri . . . 41
Biyografik Bilgiler 44

I — ERZURUM VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Erzurum'un Durumu 47
Vali Münir Bey 50
Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi ve Erzurum Kongresi . . . 55
Vali Reşit Paşa 60
Valilik Düzeninin Bozulması 65
Vali Vekili Kâzım Bey 65
Celâlettin Arif Bey 66
Erzurum Valiliği Sorununun Çözümlenmesi 70
Vali Hâmit Bey 71

II — SIVAS VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Sıvas'ın Durumu 75
Vali Vekili Hasbi Efendi 77
Vali Reşit Paşa 78
Istanbul Hükümetinin Tutumu 91
Sıvas Kongresi 96
Istanbul-Sıvas Çatışması 98
Istanbul ile Resmî Haberleşmenin Kesilmesi Olayı: 12 Eylül 1919 103
İhtilâl Merkezi Sıvas'ta Bir Büyük Lider 106
Reşit Paşa Döneminin Diğer Önemli Olayları 109
Reşit Paşa'nın Sıvas Valiliğinden Ayrılması 115
Vali Cemal Bey 115

III — MAMURETÜLAZİZ (ELAZIĞ) VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Elazığ'ın Durumu 117

Vali Ali Seydi Bey 118
Vali Vekili Hulusi Bey 119
Vali Ali Galip Bey 120
Ali Galip Olayı 125
Vali Vekili Servet Bey 138
Vali Vekili Haydar Bey 138
Vali Muharrem Mümtaz Bey 141

IV — DIYARIBEKİR (DİYARBAKIR) VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Diyarbakır'ın Durumu 143
Vali Vekili Mustafa Nadir Bey 144
Vali Faik Âli Bey 145

V — BİTLİS VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Bitlis'in Durumu 157
Vali Mazhar Müfit Bey 158
Vali Zayi Paşa 163

VI — VAN VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Van'ın Durumu 165
Vali Haydar Bey 166
Vali Mithat Bey 168
Vali Kadri Bey 171
Emperyalizmin Doğu İllerimizdeki Başarısızlık Nedenleri . . 172

VII — TRABZON VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Trabzon'un Durumu 175
Vali Mehmet Galip Bey 177
Vali Mehmet Beyin Tutuklanması 186
Vali Haydar Bey 187
Vali Hâmit Bey (Deli Hâmit) 189
Vali Vekili Rüştü Bey 196
Hâmit Bey Tekrar Trabzon'da 198
Trabzon Meselesi 200
Vali Vekili Sabri Bey 200
Vali Naci Bey 201
Vali Ebubekir Hâzım Bey 202
Vali Vekili Sami Sabit Bey 205

VIII — KASTAMONU VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Kastamonu'nun Durumu 209
Vali İbrahim Bey 210
Vali Vekili Osman Nuri Bey 213
Vali Vekili Ferit Bey 217
Vali Cemal Bey 220

IX — ANKARA VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Ankara'nın Durumu 231
Vali Muhittin Paşa 233
Vali Muhittin Paşa'nın Tutuklanması 243
Vali Vekili Yahya Galip Bey 246
Vali Vekili Nuri Bey 263

X — KONYA VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Konya'nın Durumu 265
Vali Cemal Bey (Artin Cemal) 267
Vali Vekili Mehmet Vehbi Efendi 277
Vali Suphi Bey 280
Vali Vekili Albay Fahrettin Bey 291
Vali Haydar Bey 292

XI — ADANA VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Adana'nın Durumu 299
Vali Nâzım Bey 303
Vali Vekili Esat Bey 306
Vali Vekili Nazif Bey 309
Vali Celâl Bey 312
Vali Vekili Abdurrahman Bey 317
Mustafa Kemal'in Pozantı'ya Gelişi ve Geçici Adana İli Kurulması 321
Geçici Adana İli Vali Vekili İsmail Safa Bey 323
Geçici Adana İli Valisi Mehmet Nuri Bey 324
Geçici Adana İli Valisi Hilmi Bey 327
Adana'nın Geri Alınması ve Hâmit Bey'in Adana Valiliğine Atanması 328

XII — HÜDAVENDİGÂR (BURSA) VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Bursa'nın Durumu 331
Vali Vekili Gümülcineli İsmail Bey 333
Vali Vekili Mustafa Paşa (Kürt-Nemrut) 337
Vali Ebubekir Hâzım Bey 342
Vali Keşfi Bey 344
Vali Vekili Albay Bekir Sami Bey 348
Vali Hâcim Muhittin Bey 353
Bursa'nın İşgalinin Sonuçları 363
Bursa'nın Kurtuluşu 366

XIII — AYDIN (İZMİR) VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında İzmir'in Durumu 367
Vali Rahmi Bey 371
Vali Vekili Nurettin Paşa 373

Vali Tahsin Bey 374
Vali Edhem Bey 376
Vali Vekili Nurettin Paşa 377
Emperyalizmin Klâsik Oyunu 382
Vali İzzet Bey (Kambur) 387
İzmir'in İşgali 392
İngilizlerin Yeni Bir Oyunu 405
İzmir'in İşgalinden Alınacak Ders 409
İşgal Karşısında Üst Yöneticilerin Tutumu 410
İşgal Altındaki İzmir Valiliği 415
İzmir'in Kurtarılması ve Abdülhalik Bey'in İzmir Valiliğine Atanması 416

XIV — EDİRNE VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Edirne'nin Durumu 419
Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nin Kuruluşu . . 422
Vali Salim Paşa 423
Vali Salim Paşa'nın Edirne'den Kaçışı 426
Vali Vekili İhsan Adli Bey 428
Vali Celâl Bey 431
Nisan/1920 Olayları ve Vali Celâl Bey'in Görevden Alınması 435
Takirdağ Mutasarrıfı Füruzan Bey 438
Vali Ali Rıza Bey ve Edirne'nin İşgali 442
İşgal Altında Edirne 446
Şakir Bey'in Valiliğe Atanması ve Edirne'nin Geri Alınması 450

VALİLER DİZİNİ 453

ÖNSÖZ

Bu kitapta, şu iki sorunun cevabı araştırılmaktadır:

1. Millî Mücadele'de üst sivil yöneticilerin, Atatürk'ün Büyük Nutuk'daki deyimiyle «*Rüesa-yı memurin-i mülkiye*»nin yeri ve fonksiyonu ne olmuştur?

2. Millî Mücadele, illere göre nasıl bir görünüm sunmaktadır?

Bugüne kadar yazılan birçok eserlerde ve anı kitaplarında, özellikle Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı'nın yayınlarında, askerî üst yöneticilerin yani kumandanların Millî Mücadele'deki yeri ve fonksiyonu ayrıntılarıyle belirtilmiştir. Üst sivil yöneticilerin yeri ve fonksiyonu ise, genel bazı yargılarla veya kısa birkaç cümleyle geçiştirilmeye çalışılmıştır. Üst sivil yöneticilerin, sosyal yapı ve Millî Mücadele stratejisi içindeki yeri nedir? Bu strateji içinde kendilerine verilen görevleri ne derecede yapmışlardır? Bu soruların tüm ve objektif olarak cevaplandırılabilmesi, Millî Mücadele tarihimizin eksik bırakılmış bir yönünü tamamlayacaktır.

Millî Mücadele'ye iller açısından bakıldığında, çok değişik bir görünümle karşılaşırız. Bir bütünmüş gibi görünen Millî Mücadele'nin çilesini her il çok farklı olarak çekmiştir. Bu farklılıklar ne gibi nedenlere bağlanabilir? Millî Mücadele'nin hareket üssü olarak niçin Erzurum seçilmiştir? Düşmana önce niçin güney illerimiz karşı koymuş, neden önce orada başarı sağlanmıştır? Neden Millî Mücadele'nin merkezi Ankara olmuştur? İç ayaklanmaya elverişli ortam niçin Konya'da bulunmuştur? Ege bölgesinin kolayca düşman egemenliği altına girmesi, işgale karşı hazırlıksız bulunuşumuzun bir sonucu mudur, yoksa başka dış ve iç etkenler var mıdır? Trakya'da Millî Mücadele'nin hızı neden kolaylıkla kesilmiştir? İşte bunlar gibi daha birçok «*niçin*» ve «*neden*»ler cevaplandırılabildiği ölçüde, gerçek Millî Mücadele tarihi yazılmış olacaktır.

Biz, yukardaki iki sorunun cevabını araştırırken, yeni kaynaklar aramaktan çok, mevcut kaynakların doğru olarak değerlendirilmesi amacına yöneldik. Bu yolu seçişimizin iki nedeni vardır. Birincisi, üzerinden yarım yüzyıl geçmiş bulunan Millî Mücadele tarihimizle ilgili yerli ve yabancı belgelerin çok büyük bir çoğunluğunun yayımlanmış olmasıdır. Bundan sonra ortaya konacak yeni belgeler, Millî Mücadele tarihinin esasını, özünü değiştirmez. Olsa olsa, bazı ayrıntılarına açıklık getirir. İkincisi şimdiye kadar yayınlanmış olan belgelerin henüz daha tam ve doğru bir değerlendirilmesinin yapılmamış bulunmasıdır. Aslında kolay bir iş de değildir bu. Çok değişik ve ayrıntılı, fakat çoğu da birbirleriyle iliş-

kili bir yığın olayın geçtiği Millî Mücadele dönemine değinen belgeler üzerinde yapılacak incelemelerde, ufacık bir gözden kaçma, önemli yanlışlıkların yapılması sonucunu doğurur. Örnek verme bakımından, iki tanesine değinelim:

1. Atatürk, Nutuk'da, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde görülen aykırı eğilimleri ve Nazım Beyin Dahiliye Vekilliğine seçilmesi karşısında tuttuğu yolu anlatırken, Tokat Mebusu Nazım Beyden uzun boylu söz eder. (Nutuk, Türk Tayyare Cemiyeti yayını, Ankara, 1927, c. I, s. 312-313). Burada sözü edilen Nazım Bey, eski valilerden ve 1. Dönem Tokat Milletvekili Nazım Resmor'dur (1867-1935). (T.B.M.M. Sicil Arşivi, Dosya no. 405). Oysa, bir yazar bunu, 4. Dönüm Tokat Milletvekili ve ünlü fikir adamlarımızdan Nazım Poroy (1884-1957) sanmış, bu nedenle değerli bir biyografik eser olan Türk Meşhurları Ansiklopedisi'nin Nazım Poroy'la ilgili olarak verdiği bilgilerin yanlış olduğunu ileri sürmüştür. (İ. Hakkı Uluğ, Atatürk'ün Çizdiği Portreler, Istanbul, 1968, s. 272-275).

2. Nutuk'da «Haydar Bey» adı, birçok kez ve değişik biçimde geçer. Örneğin, İkinci Konya İsyanı anlatılırken adı geçen Konya Valisi Haydar Bey, Van eski valisi ve mebusu Haydar Hilmi Vaner'dir (1873-1954). (Bakınız: Konya Valiliği bölümü) Oysa, «Meşhur Valiler» (s. 456-457), «Millî Mücadele'de Hıyanet Yarışı» (s. 159) gibi bazı değerli eserlerde bu Haydar Bey, Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey (Ali Haydar Yuluğ, 1879-1937) ile karıştırılmış, bunun sonucu olarak iş resmî kayıtlardan şüphe derecesine kadar götürülmüştür.

Görüldüğü gibi, ufacık bir gözden kaçma sonunda, yanlış bilgi verilmekle kalınmamakta, aynı zamanda doğru bilgiler üzerinde de kuşku uyandırılmaktadır. Söylemek gerekmez ki, bizim amacımız, büyük emek ürünü olan bu eserleri kötülemek değil, mevcut belgeler ve bilgiler üzerinde titiz ve doğru bir çalışma yapmanın, ne kadar yararlı ve gerekli olduğunu göstermektir.

Millî Mücadele döneminde üst sivil yöneticilerin (Rüesa-yı memurin-i mülkiyenin) yeri ve fonksiyonu, hacim ve o dönemdeki yönetim örgütleri göz önünde tutularak üç kitapta incelenmesi öngörülmüştür:

1. *Millî Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler:* Bu kitapta, önce, konunun genel bir çözümlemesi yapılmış; sonra, Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devletine bırakılan topraklar üzerinde bulunan 15 vilâyetten, Istanbul hariç, 14'ünün üst sivil yöneticileri ve bu vilâyetlerin Millî Mücadele açısından görünümü incelenmiştir.

2. *Millî Mücadele'de Livalar ve Mutasarrıflar:* Bu eserde, sonradan Cumhuriyet döneminde il durumuna getirilen Eskişehir, Bolu, İzmit, Çanakkale, Balıkesir, Aydın, Denizli, Maraş, Antep, Urfa gibi önemli livaların (sancakların, mutasarrıflıkların) üst sivil yöneticileri ve bu livaların Millî Mücadele açısından görünümleri incelenecektir.

3. *Mütareke Döneminde Istanbul Hükümetleri:* Millî Mücadele döneminde Istanbul vilâyeti, Beyoğlu ve Üsküdar livalarından oluşmaktay-

dı. Ancak Istanbul vilâyetinin gerek şehreminleri, gerekse mutasarrıfları Istanbul hükümetlerinin emir ve kararları dışında bir tutum gösterme olanaklarına sahip bulunmadıklarından, Istanbul vilâyetinin konumuz açısından incelenmesi, zorunlu olarak, Istanbul hükümetlerinin ele alınması sonucunu doğurmaktadır.

Bu diziye, «Yüzellilikler» de eklendiği zaman, sanırım, Millî Mücadele'de sivil yöneticilerin yeri ve fonksiyonu ortaya konmuş olacaktır.

Bu eser, kendi konusunda ilk inceleme olduğu için, birtakım hata ve eksiklikleri olabilir. Kuşkusuz, bunun sorumluluğu bana aittir. Ancak unutmamak gerekir ki, Millî Mücadele'nin her yönüyle en doğru tarihini yazmak Türk aydınının görevidir. Onun için rastlanılacak hata ve eksikliklerin bağışlanmaması, açık seçik belirtilmesi, bu yoldaki çalışmaların mükemmelleşmesine yol açacak ve hataların tekrarlanmasını önleyecektir.

Bir kısım dostlarımın ve okurların sürekli üstelemesi üzerine, bu eserden bazı bölümler, 1970-1973 yılları arasında Mülkiyeliler Birliği Dergisi'nde yayımlanmıştı. Yayımlanan bölümler içinde, gerek arşiv çalışmalarının sonradan tamamlanmış olmasından, gerekse dizgi ve düzenlemeden doğan önemli eksiklikler ve hatalar olmuştur. Bu nedenle, incelememizi kaynak olarak kullanacak olanların bu kitaptaki bilgileri esas almalarını rica ederim.

Bu eser hazırlanırken, unutamadığım teşvik ve yardımlarını gördüğüm Mülkiyeliler Birliği Genel Başkanı Sayın Ayhan AÇIKALIN'a, İmar ve İskân Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanı Sayın Muzaffer UYGUNER'e, Başbakanlık Mütahassıs Müşaviri Sayın Ali ÇANKAYA'ya, İçişleri Bakanlığı Müsteşar Muavini Sayın Nazif DEMİRÖZ'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Oran Sitesi - ANKARA *KÂMİL ERDEHA*
Aralık, 1974

GİRİŞ

MİLLÎ MÜCADELE'NİN AMACI VE NİTELİĞİ - STRATEJİSİ - ÜST SİVİL YÖNETİCİLERİN BU STRATEJİ İÇİNDEKİ YERİ VE FONKSİYONU

Millî Mücadele'mizin amacı ve niteliği nedir? Millî Mücadele'miz bir halk hareketi midir? Kurtuluş savaşımız niçin «millî»dir? Millî Mücadele'de önceden saptanan amaca ulaşmak için nasıl bir strateji uygulanmıştır? Bu strateji içinde üst sivil yöneticilerin *(Rüesa-yı Memurin-i Mülkiyenin)* yeri ve fonksiyonu nedir?

Bu soruların doğru cevabını bulabilmek için Millî Mücadele'nin sosyo-ekonomik açıdan incelenmesi gereklidir. Fakat bugüne kadar böyle bir inceleme, bilimsel ve tüm olarak, henüz daha yapılmış değildir. Bununla birlikte, 1961 Anayasasının getirdiği düşün özgürlüğü içinde bu yolda bazı ciddî çabalar görülmüştür[1]. Bu çabaların sürdürüleceğinden şüphe edilemez. Fakat bu durumda, doğaldır ki, bir «kavram» birliğinden söz etme olanağı yoktur. Bu yolda çabalar ilerledikçe, yeni kavramlar ortaya çıkacak, mevcut kavramlar gelişecektir.

I. Millî Mücadele Dönemindeki Toplumsal Güçler

Millî Mücadele başlangıcında Türk-Müslüman toplumunda egemen olan toplumsal güçler[2], üç grupta toplanabilir.

---

(1) Bakınız: Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, c. 2., s. 28-31; Sabahattin Selek, Anadolu İhtilâli, c. 1., 2. Baskı, s. 40-145; Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, 2. Baskı, s. 131-165; Tevfik Çavdar, Millî Mücadele Başlarken Sayılarla «... Vaziyet ve Manzara-i Umumiye».

(2) «*Toplumsal güç*» deyimini Marksist öğretideki «*sınıf*» kavramıyle karıştırmamalıdır. Toplumsal güç deyiminden amacımız, Türk toplumunun sosyal yapısı içinde ağırlığı olan güçlerdir. (Bu deyimi Doğan Avcıoğlu da kullanmaktadır). Sınıf kavramının kriteri ise, üretim araçlarına sahip olup olmamaktır. Şevket Süreyya Aydemir'e göre: «*Sınıflar arasındaki münasebetler ve davalar, emperyalizme karşı millî kurtuluş hareketi dışında ve toplumun özel gelişme şartları içinde araştırılırsa objektif bir inceleme zeminine oturtulmuş olurlar. 1919-1920 günlerinin örgüsünde, böyle bir zemin ve fon aramak yanlıştır*». (Tek Adam, c. 2., s. 30-31). Bu görüşe biz de katılıyoruz. Zira konu, sınıflar arasındaki ilişkiler ve kavgalar açısından ele alındığı takdirde, örneğin Millî Mücadele'de Güney Cephesinde köylü ile eşrafın —ki bunlar ayrı ayrı sınıfları oluştururlar ve aralarında ekonomik çıkar çelişkisi vardır.— omuz omuza düşmana karşı savaşma olgusunu açıklama olanağını bulmak güçleşir. «*Modern Tür-*

1. Üst yöneticiler (**Paşa'lar**)
2. Eşraf (**Zade**'ler)
3. Halk tabakası (**Avam**)

1. **Üst Yöneticiler (Paşa'lar):** Paşa teriminin etimolojik anlamı üzerinde görüş birliği bulunmamaktadır. Bu terimin «*baş-ağa*» kelimelerinden oluştuğunu söyleyenler bulunduğu gibi, Anadolu'da kullanılan büyük kardeş anlamındaki «*beşe*» kelimesinden, hatta padişahın ayağı anlamındaki «*pây-i şah*»tan geldiğini de ileri sürenler vardır. Prof. Avram Galanti, bu terimin Babilce vali anlamındaki «*paha*» kelimesinden geldiğini iddia etmiştir. Etimolojik anlamı ne olursa olsun, paşa teriminin Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde kullanıldığını biliyoruz. Fakat bu terim, resmî bir unvan ifade etmek üzere kesin biçimde Osmanlı Devleti döneminde kullanılmaya başlanmıştır (3). Selçuklu vezirlerine «sâhip» denmesine karşın, bilinen ilk Osmanlı vezirlerine bile «paşa» deniyordu. Osmanlı vezirleri, Anadolu Selçuklu Devleti vezirleri gibi sadece mülkî işlere bakmakla yetinmiyorlar, askerî işlerde de padişaha vekillik ediyorlardı. Demek ki, resmî unvan olarak kullanılan paşa teriminin anlamında hem askerî hem de mülkî otorite yatmaktadır. Sonradan askerî görevler ile mülkî görevler birbirinden ayrılınca, paşa unvanının yalnızca askerlere veya sivillere bırakılmayıp her iki zümreye de verilmesinin nedeni bu olsa gerekir.

Osmanlı devletinin yaşadığı sürece paşa unvanı iki yönlü bir değişime uğramıştır. Birincisi, devletin artan ve gelişen fonksiyonlarına paralel olarak, sadece divandaki vezirlere değil, başkent dışında görev yapan

---

kiye'nin Doğuşu» adlı eserin yazarı olan *Prof. Bernard Lewis* de benzer bir görüşü şöyle savunmaktadır: «Avrupa tarihinden çıkarılan yöntemleri kullanarak, Türk Devriminin birbirini izleyen evrelerini, iktisaden belirli sınıflar arasında devlet kontrolü için bir mücadele olarak veya tiranlıktan kurtulmak amacında bir halk hareketinin baş kaldırması olarak açıklama teşebbüsleri olmuştur. *Hürriyet aşkını ve sınıflar çatışmasını zaman zaman farketmek mümkün olmakla beraber, bunların hiç biri, modern Türk tarihinin gerçeklerine tamamen uygun bir yaklaşı sağlamaz.* Devrimci rejimlerin eylemlerini önemli sınıf değişiklikleri izlemiş ise de, bunlar, bu devrimlere sebep olmuş veya bizatihi canlı ve hâkim bir güç olarak yaşayan ve eylemde bulunan devletin işleyişini tayin etmiş görünmüyorlar. Hâkim sınıftan —eğer böyle bir şey ayırt edilebilirse— çok daha önemlisi hâkim elit idi (egemen otorite ile birlik halinde, iktidar cihazının günlük işleyişini etkinlikle kontrolu altında tutan kişilerin ortak grupları). İktisadî sınıftan çok yetişme, görev ve işe giriş yöntemiyle belirlenen bu idarî, dinî ve askerî elit gruplarından pek çok vardı. Bunların şekillenmesi, rekabetleri ve değişiklikleri, Türk Devrimini anlamak için son derece önemlidir. Çünkü bir anlamda, Kemalist Cumhuriyet, Türk idareci elit'inin, kendini, devleti ve sonunda ülkeyi değiştirme sürecinin en uç noktasına ulaşımı idi». (Türk Tarih Kurumu yayını, s. 447-478).

(3) Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü; Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, cilt I, Istanbul, 1974, s. 387-397.

beylerbeyi, sancakbeyi gibi görevlilere de verilmeye başlanmıştır. Şair Veysi, XVII. yüzyıla girerken:

Bozulmasına dünyanın sebep paşa vü beydir
Fesad ü fitneye bâis bunlardır şüphesiz her gâh

dizelerini yazdığı sırada, paşa unvanına sahip her halde birçok kişi vardı. Şair Ziya Paşa:

Zannetme ben Amasya'da paşalık eyledim
Buldum yetim halkını babalık eyledim

derken, paşa kelimesini mutasarrıf anlamına kullanıyordu.

Gerçekten Tanzimatla birlikte paşa unvanını kimlerin alacağı yeniden düzenlendi. Paşa unvanı, vezirlerle askerî ve sivil *(seyfiyye ve mülkiyye)* yönetim sınıflarına tanınıyordu.

Askerlerden:

1. Mirliva (Tuğgeneral)
2. Ferik (Tümgeneral)
3. I. Ferik (Korgeneral)
4. Müşir (Mareşal)

Sivillerden:

1. Mir-ül-ümera
2. Mir-i miran
3. Beylerbeyi
4. Vezir

rütbesini alanlar, paşa unvanını kullanmaya hak kazanıyorlardı.

Paşa kavramında ikinci değişim, bu unvanın gitgide saygınlığını yitirmesi biçiminde olmuştur. Bunun nedeni, belli makamlara gelebilmek için yetenek yerine diğer koşulların ağırlık kazanmış olmasıdır. Bu durum, değersiz kişilerin paşa unvanını taşımalarına yol açmıştır. Bu arada askerî ve sivil yöneticilikle hiç ilgisi bulunmayanlara, saraya halayık verdiği veya yerel nüfuzu bulunduğu gerekçesiyle paşalık unvanı verilmeye başlanmıştır. (Millî Mücadele döneminde etkin bir rol oynamış olan Manisa'daki Halit Paşa, Sivas'taki Emir Paşa, Adana'daki Suphi Paşa gibi kişiler, unvanlarını bu yolla elde etmişlerdir). Tanzimat döneminde yapılan düzenleme de bu değişimi engelleyemedi. 1908 Meşrutiyet devrimine gelindiğinde paşa unvanını taşıyan bin dolaylarında kişi vardı. İkinci Meşrutiyet hükümetleri, paşa unvanına eski saygınlığını kazandırmak için haksız olarak verilmiş olanları rütbe düşürülmesi yoluyle geri aldı. Sivil memurluklara paşa unvanının verilmesi de kaldırıldı. Sadece sadrazam olan sivillere (Hakkı Bey, Talât Bey gibi) bu unvan verildi. Paşalığa yükselecek subayların ise, genellikle cephelerde önemli başarı kazanmaları gerekiyordu. Millî Mücadele'nin Mustafa Kemal, Ali Fuat, Kâzım Karabekir gibi ünlü kumandanları, paşa unvanını Birinci Dün-

ya savaşında cephelerde savaşarak hakkıyle kazanmışlardı. İşte bu nedenledir ki, Istanbul hükümetlerinin ve harp divanlarının kararlarına rağmen, Mustafa Kemal *Paşa,* Mustafa Kemal *Bey* olmadı. Sıvas Kongresi tutanaklarına adı «Reis Paşa» olarak geçti. Istanbul'daki Harp Divanındaki duruşmalarda, mahkeme başkanının uyarısına rağmen, Mustafa Kemal ve arkadaşlarından paşa diye söz edildi.

1926 yılından beri paşa unvanı yasalarımızdan çıkarıldığı halde, hâlâ daha saygın bir terim olarak yaşamakta olmasını bu tarihî gelişimde aramak doğru olur.

Halk dilinde ise, paşa deyimi çok daha geniş kapsamlıydı. Halk, önemli bir askerî ve mülkî gücü elinde tutan herkese paşa diyordu. Bunlardan askerî güce kumanda edenler «kumandan paşa», mülkî gücü yönetenler ise «vali paşa» idi. Halkın gözünde bunların resmen kazandıkları derece ve rütbenin hiç önemi yoktu. Örneğin Giresun'da Albay Hacı Hamdi Beye halk, Hacı Hamdi Paşa diyordu. Çünkü Hacı Hamdi Bey, 37. Tümene kumanda ediyordu[4]. Yüzbaşı Ali Ratip'in (Sinan Tekelioğlu) adı Sinan Paşa idi[5]. Zira Sinan Tekelioğlu, Kuvayı Milliye'nin Adana Cephesi Kumandanı idi. Hatta halk bu unvanı çete reislerine de veriyordu[6].

Mülkiye amirlerinin, ister vali, ister mutasarrıf olsun, halk tabakasının dilindeki adı «*vali paşa*» idi. Dikkati çeken nokta şurasıdır ki, halk tabakası ancak üst yönetici durumunda gördüğü kimselere paşa unvanını takmaktadır.

Özetleyecek olursak, üst yöneticiler, iki bölümde toplanmaktadır:

a) Askerî birlik komutanları *(Kumandanlar)*

b) Üst sivil yöneticiler *(Rüesa-yı memurin-i mülkiye)*

2. **Eşraf:** Millî Mücadelemize ait belgelerde bu deyim, «*eşraf ve mütehayyizan*» olarak geçmektedir[7]. Ancak, «ileri gelenler» anlamına gelen «mütehayyizan» kelimesi dilimizde artık kullanılmadığı gibi, eşraf kelimesi «ileri gelenler» anlamını da içermektedir[8]. Bu nedenle biz, mütehayyizan kelimesini kullanmayacağız.

Bu toplumsal güç, şu zümreleri içine almaktadır:

---

(4) Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 24.

(5) 21 kasım 1920 tarihli ve Adana Cephesi Kuvayı Milliyecilerinden İbo Osman'ın bir cephe raporu şöyle başlamaktadır: «Yaşasın Mustafa Kemal Paşa ile *Sinan Paşa*» (Kasım Ener, Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, s. 257).

(6) Adana Cephesindeki ilk Kuvayı Milliye çetelerinden Karahasan Müfrezesi, 1919 yılı başlarında Dörtyol civarında Fransızları ve Ermenileri yenince, halk Karahasan'a «*Hasan Paşa*» adını taktı. (Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi, s. 57).

(7) Örnek olarak bakınız: Nutuk, vesika, 220, 252.

(8) Meydan-Larousse, «Eşraf» maddesi.

a) *Ticaret ve sanayi erbabı:* Osmanlı Devletinin batıdaki sanayi devriminin dışında kaldığını biliyoruz. Bu durum, batıdaki anlamında bir burjuvazi kesiminin Osmanlı Devletinde oluşmasını önledi. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin bir burjuvazi meydana getirmek için aldığı yasal ve idari tedbirler de önemli bir sonuç doğurmadı. 1913 ve 1915 yıllarında yapılan sanayi sayımı bunu apaçık göstermektedir[9]. O dönemde sanayi kuruluşlarının bulunduğu Istanbul vilâyeti ile İzmir, Manisa, Bursa, İzmit, Karamürsel, Bandırma ve Uşak şehirlerini kapsayan bu sayımın 1915 yılı sonuçlarına göre, bu şehirlerimizde toplam olarak 264 sanayi kuruluşu vardı. % 70'e yakın bir kesimi Istanbul ve İzmir' de toplanmış olan bu sanayi kuruluşlarının, toplam olarak 14060 adet işgücü ve çevirici güç olarak da 20977 beygir gücü kullandığını söylersek, bunların ne kadar cılız kuruluşlar olduğunu belirtmiş oluruz. Maden üretimi ise, zaman zaman 1 milyon tona yaklaşan kömür üretimi dışında, önemli bir miktara ulaşamamıştı. Fakat asıl önemli olan nokta, bu kuruluşlardaki sermayenin ancak % 15-20 oranındaki kesiminin Türk-Müslüman eşrafın kontrolu altında olmasıdır. (Geri kalan kısmı azınlıklara ve yabancılara ait idi).

Osmanlı Devletinde ulaşım olanakları da sınırlı olduğundan, Millî Mücadele başında güçlü bir tüccar zümresinden söz etme olanağı da yoktu. Mevcut demiryolları Istanbul-Adana çizgisinin batısında kalan şehirleri, yani Anadolu'nun üçte birini birbirine bağlıyordu. Lokomotif ve vagon bulmak, lokomotiflere vagon sağlamak büyük bir sorundu. Mevcut karayolları da 3-5 metre genişliğinde ve toprak zeminli idi. Ancak güzel havalarda ulaşım olanağı veriyordu. Ulaşım yetersizliğinden, Anadolu'nun bir bölgesindeki ürünler çürürken, diğer bir bölge açlık çekiyordu. Ticaret erbabı daha çok limanlarda veya limana bağlı şehirlerde toplanmıştı. Bunların da çok büyük çoğunluğu, özellikle ithalât ve ihracat tüccarı azınlıklardan ve yabancılardan oluşuyordu[10].

b) *Toprak ağaları:* Yapılan bir inceleme, Millî Mücadele öncesinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Çukurova ve Ege bölgelerinde toprağın belli ellerde toplandığını göstermektedir[11]. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki toprak düzeni feodal esaslara dayanıyordu. Toprak ağası, toprağında yaşayan ve çalışan insanlar üzerinde kesin şekilde egemendi[12].

---

(9) Ticaret ve Ziraat Nezareti, 1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiği, Istanbul, 1333.

(10) Ayrıntılı bilgi için şu eserlere bakılabilir: A. Gündüz Ökçün, Osmanlı Sanayii, 1913, 1915 yılları sanayi istatistiği; Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik; Tevfik Çavdar, Millî Mücadele Başlarken Sayılarla «... Vaziyet ve Manzara-i Umumiye».

(11) T. Çavdar, Millî Mücadele Başlarken Sayılarla «... Vaziyet ve Manzara-i Umumiye», s. 19-21.

(12) Bu feodal düzen, biraz tavsamış şekliyle, aynı bölgelerde bugün de

c) *Aşiret reisleri:* Anadolu'nun dağlık ve yaylalık bölümlerinde, feodal düzenin devamı olarak, çeşitli aşiretler yaşıyordu. Bunlar genellikle göçebe durumunda idiler ve geçimlerini hayvancılık yaparak sağlarlardı. Kendi töreleri ve gelenekleri içinde yaşayan bu aşiretlerde, aşiret reisleri, geleneksel olarak, yasama, yürütme ve yargı erkini elinde bulundurur. Bu nedenle, aşiret halkı üzerinde kesin söz sahibidir.

d) *Şeyhler (Meşayih):* Kökü yüzyıllardan gelen nedenler yüzünden, Anadolu'da çeşitli mezhepler ve tarikatlar vardı. Bunların şeyhleri, maddî ve manevî güçle donanmış olarak, mensupları üzerinde tartışma götürmez bir biçimde egemendirler.

e) *Din bilginleri (Ulema):* Bunlar eşrafın okumuş kesimini oluşturuyorlardı. Çoğu medrese eğitimi görmüştü. Eşrafın diğer kesimleri ile yakın ilişkileri vardı. Onların sözcüleri durumunda idiler. Müftüler, müderrisler, hocalar bu kesime girmektedir.

Eşraftan olan kimseler, köklü ailelere dayandıklarından, genellikle **«Zade»** lakabını taşırlardı.

3. **Halk Tabakası:** Millî Mücadele başında, Misak-ı Millî sınırları içinde ne kadar nüfus bulunduğunu kesinlikle bilme olanağına sahip değiliz. 14 mart 1914 tarihinde yapılan nüfus sayımı, 14 nisan 1919 tarihinde Istanbul hükümetince Sulh Konferansına verilen memorandumdaki rakamlar, vilâyet salnamelerindeki bilgiler kabataslak bir tahmin çizgisini aşmamaktadır[13]. Büyük zorluk, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu nüfusunda meydana gelen çok önemli değişikliklerin bilinememesinden doğmaktadır. (Biz bu değişikliklere, iller ayrı ayrı incelenirken, olanaklar ölçüsünde değineceğiz). Gerek bu resmî bilgilerden yararlanılarak, gerekse 1927 ve 1935 yılı nüfus sayımlarının sonuçları istatis-

---

sürüp gitmektedir. 1973 yılında Mardin'de öldürülen ve aynı zamanda milletvekili olan Abdurrahman Türk adlı bir toprak ağasının ilginç yaşamını anlatan bir röportaj, Hürriyet Gazetesinin 22 nisan 1973 tarihli nüshasında yayımlanmıştır.

(13) Dahiliye Nezareti Sicilli Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyetince yayımlanan «Memalik-i Osmaniye'nin 1330 *(1914)* Senesi Nüfus İstatistiği» adlı eserin önsözündeki şu cümle durumu apaçık belirtmektedir: «... Vilâyât-ı Şarkiyenin bir kısmında henüz hal-i bedavette *(göçebe durumunda)* bulunan aşair *(aşiretler)* ve memleketin dağlık kısmında mütemekkin Kürtler henüz tahrir ve tescil olunamadığından, bir kısım Müslümanlar ve Hakkari sancağı dahilinde bu suretle aşiret halinde yaşayan birtakım Nesturiler istatistiklerden hariç kalmış olduğundan ve bu kabil nüfus en ziyade Van, Bitlis, Diyar-ı bekir ve Mamuretülaziz vilâyetleri dahilinde bulunduğundan, mezkûr vilâyetlerde tahrir harici kalan nüfusun mikdar-ı muhammini...», s. 2. Bu tahminler için, bakınız: S. Selek, Anadolu İhtilâli, c. 1., 2. Baskı, s. 54-56; Ş. S. Aydemir, Enver Paşa, c. 3., s. 30; V. Eldem, Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik, s. 49-65; T. Çavdar, Millî Mücadele başlarken sayılarla «... Vaziyet ve Manzara-i Umumiye», s. 14-18.

tik yöntemleriyle geriye doğru değerlendirilerek, bir tahmin yapmak gerekirse 1919 yılında Misak-ı Millî sınırları içinde —% 10 hata payıyle— 11 milyon Türk-Müslüman (Kürt, Laz, Arap, Çerkez vb.) nüfusun yaşadığı söylenebilir. Misak-ı Millî sınırları içindeki bu 11 milyonluk Türk-Müslüman nüfusa 1.100.000 Rum (nüfusun % 10'u), 550.000 Ermeni (nüfusun % 5'i), 100.000 kadar Yahudi vb. (nüfusun % 0,8'i) eklenmelidir. (Kurtuluş Savaşından sonra, Rumlar Lozan Anlaşması gereğince değişime bağlı tutulduğundan, Ermeniler de büyük çapta göç ettiklerinden, Cumhuriyet döneminde bunların genel nüfusa oranı % 1'e düşmüştür).

İşte bu 11 milyon Türk-Müslüman nüfusun % 80'i köylerde yaşıyordu. Köylülerin başlıca uğraşıları tarım ve hayvancılık idi. Köylülerin çoğunun toprağı veya kendini geçindirecek toprağı yoktu. Bunlar ırgatlık, marabacılık, yarıcılık, sürüsü bulunmayanlar yanaşma, çobanlık yaparak geçimlerini sağlamaya çalışıyorlardı. Köylüler, sağlık, eğitim, ulaşım gibi hizmetlerden tüm olarak yoksundular. Buna karşılık, Osmanlı ülkelerinin bekçiliğini bu köylüler yapıyor, cephelerde bu köylüler ölüyordu. Gene Osmanlı Devletinde toplanan vergilerin % 87'sini bu köylüler ödüyorlardı[14]. (İleride de açıklanacağı gibi Millî Mücadele bir ihtilâl olduğundan, Millî Mücadele önderleri mevcut düzene tepki olarak «Köylü efendimizdir!» sloganını bu nedenle ortaya atmışlardır). Uzun savaş yılları aktif nüfusu alıp götürdüğünden, doğa koşullarına ve insan gücüne dayalı tarım ve hayvancılıktaki üretimi büyük çapta düşürmüştü[15].

Halk tabakasının şehir ve kasabalarda yaşayan kesimi, küçük esnaflık ve zanaatçılık, amelelik *(Lumpenproletariat)*, küçük memur ve müstahdemlik yaparak geçimlerini sağlamak için uğraşıyorlardı. Birbiri peşi sıra gelen savaşlar, bu kasaba ve şehirleri de tahrip etmiş, büyük çapta yiyecek, giyecek ve yakacak sıkıntısı baş göstermişti. Bu koşullar içindeki halk tabakası, geleceği düşünmeyi bir yana bırakarak akşama sağ çıkabilme derdine düşmüştü.

Şehir ve kasabalardaki halk tabakasının eğitim durumu da pek iç açıcı değildi. Gerçi kuru rakamlar, bugüne göre pek kötümser olmayı gerektirmemektedir. Örneğin, Millî Mücadele öncesinde 13 bin ilkokul, bu okullarda ders veren 20 bin öğretmen, 600 bin ilkokul öğrencisi olduğu hesaplanmaktadır[16]. Ancak önemli olan nokta, bu okulların niteliği ve eğitim düzeyidir. Kâzım Karabekir Paşa, Kumandanlar Toplantısı (kasım/1919) için geldiği Sivas'da, gezip gördüğü bir okulu şöyle anlatır:

---

(14) Vedat Eldem, A.g.e., s. 246.

(15) I. Dünya Savaşı başında ve sonunda hayvancılık sektöründe görülen büyük azalmaya ait bir tablo, T. Çavdar'ın Millî Mücadele Başlarken «... Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye» adlı eserinde düzenlenmiştir (s. 29). Buna göre, savaş başında 35 milyon olan büyükbaş hayvan sayısı, savaş sonunda 19 milyona düşmüş bulunmaktadır.

(16) T. Çavdar, A.g.e., s. 86.

«Evkafın bir cami yanındaki mektebi sanki hapishane, hem gayri insanî bir hapishane. Elli kadar kız ve erkek çocuk üst üste. Berbat ve koku ve rutubet içinde. Bir kız çocuğuna dersini sordum. Zina, livata... diye başladı. Bu mızraklı ilmihalden bir bahis imiş. Ahmediye de okuyorlar»[17].

Halk tabakasının sağlık durumu ise yürekler acısıydı. Başta sıtma olmak üzere verem, trahom, kolera gibi hastalıklar halkı kırıp geçiriyordu.

II. Toplumsal Güçlerin Genel Nitelikleri ve Aralarındaki İlişkiler

Millî Mücadele başındaki Türk toplumunun yapısını, Atatürk'ten esinlenerek[18] bir binaya benzetirsek, bu binanın çatısını üst yöneticiler, duvarlarını eşraf, temelini de halk tabakası oluşturuyordu.

Çatıyı oluşturan üst yöneticilerin, toplumsal güç olma nitelikleri şu nedenlere dayanıyordu:

1. Üst yöneticiler, genellikle yüksek öğrenim görmüş aydın kişilerdi. XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısında girişilen eğitim çabaları, batı yöntemlerine göre öğrenim yapan birçok okulların yurt düzeyine yayılmasına yol açmıştı. Vilâyetlerde sultaniler (liseler), askerî ve sivil rüşdiyeler, öğretmen okulları, Istanbul'da da yüksek öğrenim kurumları (Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye vb.) vardı. Bu okulların verdiği meyveler, Millî Mücadele başlangıcında oldukça olgunlaşmıştı.

Enver Paşanın Balkan Savaşından sonra orduda yaptığı düzenleme sonunda kumanda kademesinde Harbiye'yi bitirmemiş subay bırakılmamıştı. (Meşrutiyet «1908»den önce orduda okuma yazma bilmeyen albaylar ve paşalar vardı). Özellikle ordunun üst kademesine genç kurmay subaylar getirilmişti[19].

Mülkiye amirleri de, genellikle, Mekteb-i Mülkiye veya Mekteb-i Hukuk'tan mezun idiler. Yüksek öğrenim görmemiş mülkiye amirleri de özel eğitim görerek kendilerini yetiştirmişlerdi. Hatta bunların arasında birkaç yabancı dil öğrenenler bile vardı. Ebubekir Hâzım Tepeyran gibi[20].

2. Silâhlı güçler, güvenlik kuvvetleri, üst yöneticilerin emrinde idi. Kumandanların emrinde askerler, mülkiye amirlerinin emrinde polis, jandarma ve diğer kamu örgütleri vardı. Dış ve iç güvenlikten bunlar sorumlu idiler.

3. Kumandanlar ve mülkiye amirleri, meslekleri gereği, yurdun her köşesinde ve olumsuz koşullar altında görev yapan kişilerdi. Bu nedenle, memleketin koşullarını toplum içinde en iyi bilen bunlardı.

---

(17) K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 369.
(18) Nutuk, vesika, 220.
(19) İnönü'nün Hatıraları, s. 213.
(20) Bakınız: Canlı Tarihler: I, Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın Hatıraları.

4. Ulaşım ve haberleşme olanaklarının çok dar oluşu, kumandanlara ve mülkiye amirlerine, zorunlu olarak, yasalarla öngörülenlerden çok fazla yetkiler veriyor, görevler yüklüyordu. Geleneksel devlet otoritesini bunlar temsil ediyordu.

5. Türk toplumunun tarihten gelen törelerine göre, kumandanlık ve mülkiye amirliği çok itibarlı birer görevdi. Çünkü Osmanlı Türkleri bir «Ordu Millet» idi[21]. Ordu Millet'te kumandanlık elbette baş görev olurdu. Mülkiye amirliği de aynı geleneklere dayanıyordu. Geniş Osmanlı topraklarının Istanbul'dan yönetilmesi olanakları yoktu. İster istemez âdem-i merkeziyet yönetimine gidiliyordu. Bu yönetim düzeni içinde valilik, devlet yönetiminin kilit noktası idi. Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim gibi padişahlar, şehzadeliklerinde, Manisa'da, Trabzon'da valilik yapmışlardı. Tanzimattan sonra da, sadrazamlık ile valilik eş görev sayılmaya başlamıştı. Valiyken sadrazam olan, sadrazamlıktan valiliğe dönen kişiler için yığınla örnek vardır: (Mithat Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Halil Rıfat Paşa gibi).

İşte genellikle bu nitelikleri taşıyan üst yönetici tabaka, toplum içinde düzenleyici ve itici *(motrice)* bir güç idi. Bu güç, eşraf üzerinde kesin şekilde etkiliydi. Millî Mücadele başında Sivas Valiliği yapan Reşit Paşa (bakınız: Sivas Valiliği bölümü), anılarında, bu etkiye şöyle bir örnek vermektedir:

«... Eşraftan Emir Paşa ile isimlerini şimdi hatırlayamadığım dört kişi ziyaretime geldi.

Emir Paşa, Sivas'ın eski hanedanından Mehmet Ali Efendiye —refikasından dolayı— karabeti olan bir Çerkezdir. Enişte dediği Mehmet Ali Efendinin çocuğu olmadığından hayli bir yekûn tutan malı, mülkü haremine, ondan da Emir Paşaya kalmış. Emir Paşa, bu umulmaz mirasın içinde yaşamayı az bularak, tegallüp yoluna sapmak istediğinden, yirmi beş yıl evvel valilerden Halil Beyin tokadını yemiş. Diyarbekir'e sürüleyazmış. Eslâfımdan Reşit Akif Paşa ise kendisini hazineye borcundan dolayı hapsettirdiği gibi etliye, sütlüye karışmaya tövbe edecek derecede tazyik altında bulundurmuş»[22].

Eşraf tabakasının önemli bir toplumsal güç olmaları şu iki nedene dayanır:

1. Toprak mülkiyeti, ticaret ve sanayi yoluyle ekonomik gücü ellerinde bulundurmaları,

2. Şeyhler, ulema ve aşiret reisleri eliyle dinsel gücü ellerinde tutmaları.

Bu iki etkili gücü elinde tutan eşrafın, halk tabakası üzerinde tartışma götürmez bir etkisi vardı. Bu etkiyi kanıtlayacak birçok belgeler mev-

---

(21) Ş. S. Aydemir, Tek Adam, c. 2, s. 447-450. Aynı nitelemeyi batılı yazarlar da yapmaktadır. Bakınız: J. Barckhausen, Maenner Und Maechte am Bosporus, Berlin, 1938, s. 47. E. E. Ramsaur, Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, s. 134-135.

(22) Reşit Paşa'nın Hatıraları, s. 47-48.

cuttur. Örnek olarak, Konya eşrafının halk tabakası üzerindeki etkisini belirten iki belgeye değinelim:

Konya'daki 12. Kolordu Kumandanı ve 2. Ordu Müfettiş Vekili Kurmay Albay Mehmet Selâhattin Bey, İtalyan işgali ile ilgili olarak Harbiye Nezaretine gönderdiği 7,10,11. temmuz tarihli raporlarda, eşrafın tutumundan yakınmakta ve şöyle demektedir: «Halk, hükümete sadakat göstermekle birlikte, bir alışkanlık sonucu, eşraf tarafından yönetilmektedir»[23].

Millî Mücadele başında Konya'da bir süre kolordu kumandanlığı ve vali vekilliği yapmış bulunan Fahrettin Altay, anılarında, konuyla ilgili olarak şu cümlelere yer vermektedir:

«Konya'nın etraf köyleri bunlar *(eşraf)* arasında taksim edilmiş gibiydi. Kendi mahallelerinin küçük esnaflık ve sanatkârlıkla ve bağ, bahçe mahsulü ile geçinen HALK TABAKASI *(aslında da büyük yazılmıştır)* da Hacı Efendilere (yani Konya'nın tefecilikle geçinen eşrafına) tabi bulunurlardı»[24].

Yoksul halk tabakasının, kendisinden kopuk bir hükümet yönetimi altında, hem bu, hem de öbür dünyasının güvencesi olarak gördüğü eşrafa bağlı olması doğaldır.

Halk tabakasına gelince, bunların bir toplumsal güç olması «kalabalık» oluşundan, yani sayısal niteliğinden doğmaktadır. Yukarda da değinildiği gibi, Türk-Müslüman halk tabakası, henüz daha sosyal ve ekonomik bilincine erişmiş değildi.

Toplumsal güçler arasındaki ilişkiler incelenirken, bu güçlerin birbirlerine «*muhtaç*» durumda olduklarını belirtmek gerekir. Şöyle ki:

Osmanlı Devleti, üst yöneticilerden hizmet beklemiş, bu hizmetin maddî karşılığını da fazlasıyle ödemiştir. Ne var ki, kuruluş ve yükseliş yıllarında uygulanan yetenek ilkesi, çöküş yıllarında terkedilmiş, üst yöneticilik, çoğu zaman, bir ihsan, bir bağış, hatta parayla alınıp satılan mevkiler durumuna sokulmuştur. Osmanlı Devletinde üst yöneticiliğin çok rağbet görmesinin bir nedeni, üst yöneticiye sağlanan maddî olanaklardır. Osmanlı hazinesinin çok fakirleştiği zamanlarda bile üst yöneticilere ödenen aylıklar, bugünküyle oranlanamayacak kadar yüksekti. Örneğin, 1880 Maaşat Kararnamesine göre, valilere, derecelerine göre, 15.000-20.000 kuruş, asker paşalara 4.000-15.000 kuruş aylık verilmekteydi. 1914 yılının 1 kuruşu, 1968 yılının 125 kuruşunun alım gücüne eşit[25] olduğu düşünülürse, bu aylıkların bugünkü üst yönetici aylıklarından 5-6 misli fazla olduğu söylenebilir. Ancak kuramsal hesaplarda böyle görünen durum, uygulamada çok değişik bir sonuca gitmiştir. Önce 1909 yılında maaş-

(23) M. Tayyip Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, I. Kitap, s. 160.

(24) F. Altay, On Yıl Savaş ve Sonrası, s. 220.

(25) V. Eldem, Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik, s. 204-221.

larda azaltma *(tenkihat)* yapılmıştır. Sonra hazinede para olmadığından maaşlar düzenli bir şekilde ödenmemiştir. Nihayet, kâğıt para Birinci Dünya Savaşı içinde değerini beşte dört yitirmiştir[26]. Aylıkları Osmanlı kâğıt parasıyle ödenen yöneticiler, diğer ücretlilerle birlikte, bundan büyük zarar görmüşlerdir. Bu nedenlerle, Millî Mücadele başlangıcında, gayrı meşru yollara sapmamış üst yöneticiler, maddî olanaktan yoksun kişiler durumuna düşmüşlerdi. Millî Mücadele liderlerinin anılarında, bunun acıklı örneklerine sık sık rastlanır. Örneğin, Ordu Müfettişi ve Padişahın Yaveri olan Mustafa Kemal Paşanın giyecek bir sivil elbisesi yoktur[27]. Sivas Valisi Reşit Paşa, anılarında, maddî durumunu şöyle anlatır:

«Malım yoktu, mülküm yoktu. Yıllardan beri devlet işlerinde bulunduğum, muhtelif vilâyetlerde valilik ve bir müddet de mebusluk yapmış olduğum halde, henüz başımı sokacak bir kulübeye ve o kulübeyi bana temin edecek paraya malik değildim[28].

Oysa herhangi bir işin yapılması, dönüp dolaşıp ekonomik güce dayanır. Bu güçten yoksun bulunan üst yönetici, ekonomik gücü elinde bulunduran eşrafa muhtaçtı. (Bu kitabın konusu olmamakla birlikte, hemen şunu belirtelim ki, Millî Mücadele'nin başlangıçtaki finansmanı tüm eşraf tarafından sağlanmıştır). Ayrıca üst yöneticiler, vergi toplama, askere çağırma gibi işlerde, eşrafın halk tabakası üzerindeki etkisinden yararlanmak zorunda idiler.

Eşraf mal, mülk sahibidir. Bu malın ve mülkün iç ve dış düşmanlara karşı korunması gereklidir. İç ve dış güvenliği sağlayacak olan üst yöneticilerdir. İkinci olarak eşraf, ulema kesimi ayrık tutulursa, aydın kişiler değildir. Batı burjuvazisi gibi topluma önderlik edecek durumları yoktur. Önemli eylemlerde liderlere ihtiyaç vardır. Lider ise üst yöneticiler arasındadır. İşte bu nedenlerle de eşraf üst yöneticilere muhtaçtır.

Eşraf, aynı zamanda, halk tabakasına da muhtaçtır. Çünkü güvenlik bakımından silahlı güçlere, ekonomik bakımdan iş gücüne gereksinme duymaktadır. Eşraf, sayı olarak çok azdır. Bunu kendi içinden çıkaramaz. (Zaten çıkarması sosyal ve ekonomik kanunlara aykırıdır). Eşraf ekonomik gücünü, halkı sömürerek çoğaltmaktadır. (Bu nedenle kendilerine «*mütegallibe*» denilmektedir).

«Bir lokma, bir hırka», «yevm-i cedit, rızk-ı cedit» felsefesiyle yaşayan ve umudunu öbür dünyaya bağlamış olan halk tabakası asgarî ihti-

---

(26) T. Çavdar, Millî Mücadele Başlarken Sayılarla «... Vaziyet ve Manzara-i Umumiye», s. 99-100.

(27) M. M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I., s. 40.

(28) Reşit Paşanın Hatıraları, s. 118.

yaçlarını dahi, eşrafın yardımı olmadan sağlayamamaktadır. Eşraf, halk tabakasının hem hükümetle, hem de çevreyle (kredi, evlenme vb.) olan ilişkisini düzenlemektedir. Halk tabakasının eşrafa olan bu bağlılığı, sosyal ve ekonomik bilince ulaşma olanaklarına sahip oluncaya kadar sürüp gidecektir[29].

Özelliklerine genel çizgilerle yukarda değindiğimiz bu toplumsal güçler, Misak-ı Millî sınırları içinde yaşayan Türk-Müslüman toplumu oluşturmaktadır. Bu toplumsal güçlerin ortak niteliği, bunların «*anti-emperyalist güçler*», başka bir deyimle «*millî güçler*» oluşudur. Millî Mücadele bu güçlere dayanılarak başarılmıştır.

Bu millî güçlerin karşısında «*emperyalist güçler*», bir başka deyimle «*gayrı millî güçler*» bulunmaktadır. Çünkü 1919 Türkiyesinde büyük çelişki ve çatışma, anti-emperyalist güçlerle emperyalist güçler arasında bulunmaktadır.

Millî Mücadele'nin amacının, niteliğinin ve stratejisinin iyi kavranabilmesi için, emperyalist güçlerin de tanımlanmasının yapılmasında zorunluluk vardır.

III. Emperyalist Güçler (Gayrı Millî Güçler)

Emperyalist güçler, aşağıdaki gruplardan oluşmakta idi:

1. **İtilâf Devletleri:** Birinci Dünya Savaşında, sonra Osmanlı Devletinin de aralarına katıldığı Merkezî Devletlere *(Almanya, Avusturya-Macaristan)* karşı önce İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Üçlü İttifak *(İttifak-ı Müsellese)* kurulmuştu. Bu ittifaka dahil devletlere *İtilâf Devletleri* de denilmektedir. Bu İttifakta savaş boyunca önemli değişiklikler oldu. Rusya İttifaktan çekildi. Buna karşı Sırbistan, Belçika, Lüksemburg, Karadağ, Japonya, İtalya, Portekiz, Romanya, A.B.D., Yunanistan ve Brezilya bu İttifakın içine girdiler.

İtilâf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Devletini nasıl bölüşeceklerine değğin aralarında gizli anlaşmalar yapmışlardı. Bu anlaşmaların başlıcaları şunlardır:

— 1915 mart ve nisan ayında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan Istanbul Anlaşması,
— 26 mart 1915'te İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılan Londra Anlaşması,
— 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan Sykes-Picot Anlaşması,

---

(29) Bugünkü eşraf-köylü ilişkisi için Prof. Dr. Mübeccel Kıray'ın şu makalesine bakılabilir: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Köy ve Köylü Sorunu, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, sayı 12, temmuz, 1968.

— 1917'de İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılan St. Jean de Meaurienne Anlaşması.

Savaş bitince, değişen koşullara göre, bu anlaşmalar yürürlüğe konulmaya başlandı. İşte emperyalist güçlerin başında, Osmanlı Devletini parçalamak ve Türk toplumunu yok etmek isteyen bir kısım İtilâf Devletleri gelir. Bu devletler şunlardır:

— İngiltere
— Fransa
— İtalya
— A.B.D.
— Yunanistan

Yabancı devlet arşivlerindeki gizli belgelerin yayınlanmasıyle, ağızlarından hürriyet, adalet, barış kelimelerini hiç eksik etmeyen bu devletlerin, bu arada ortaya attığı ilkelerle Türk toplumunu uyutan A.B.D. Başkanı Wilson'un, Türk milleti üzerindeki çirkin ve kirli emelleri açığa çıkmıştır. Bu belgelerin içinde en önemlileri, İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivindeki gizli belgelerdir[30].

Bu belgelerin incelenmesinden apaçık görülmektedr ki, emperyalist devletler Anadolu'da sağladıkları ekonomik çıkarları korumak ve bunları artırmak için Türk toplumunu yok etmek istemektedirler. Bu devletlerin patronu İngiltere'dir.

2. **Levantenler:** Levanten, yakındoğu ülkelerine yerleşmiş, evlenerek soyu karışmış Avrupa asıllı kimse demektir. Kapitülasyonların kabulünden sonra ticaret ve fazla kâr gibi nedenler, Avrupa ırklarından çeşitli kimselerin Osmanlı Devleti topraklarına gelip yerleşmelerine yol açtı. Bunlardan bir kısmı değişik ırktan ve dinden, bir kısmı da kendi ırkından kimselerle evlenerek çoğaldılar. Ortak nitelikleri, Avrupa asıllı olmaları, Osmanlı ülkelerinde yaşamaları ve soylarının karışık olmasıydı. Bunların zamanla gelenek, görenek, hatta şiveleri değişti. Osmanlı Devletinin çöküş yıllarında genellikle deniz ticaretinin yapıldığı büyük liman şehirlerinde (Istanbul, İzmir, Antalya gibi) toplanmıştı. Sayıları oldukça kabarıktı.

Levantenler, batı kapitalizminin yarı sömürgeleşmiş olan Osmanlı Devletindeki temsilcileri idiler. Osmanlı Devleti ortadan kalktığı takdirde Anadolu'nun İtilâf Devletleri egemenliği altında bir yönetime bağlı olmasını istiyorlardı.

3. **Azınlıklar:** Osmanlı Devletinin yönetimi altında önemli bir azınlık kitlesi yaşıyordu. Bu azınlıklar, Osmanlı Devletine sürekli baş ağrısı

---

(30) Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, E. L. Woodward - R. Butter, His Majesty's Stationary Office, London, 1947. Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye.

olmuş, çoğu zaman da yabancı devletlerin içişlerimize karışmasına yol açmıştı.

Millî Mücadele başlangıcında azınlıkların durumu şöyleydi:

a) *Hıristiyan azınlıklar:* Hıristiyan azınlıklar arasında Millî Mücadele açısından iki önemli grup, Rumlar ve Ermenilerdi.

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelen göçebe Türk kavimleri, yerli Hıristiyan halkla ekonomik bir bütünleşme içine girdiler. Prof. Mustafa Akdağ'ın da belirttiği gibi, hayvancılıkla uğraşan Türkler, ticaret, zanaat ve çiftçilikle uğraşan yerli Hıristiyan halkın ekonomik yaşamına büyük bir canlılık getirdiler. Türklerin getirdiği yönetim düzeni ise, kendi efendilerinin uyguladıklarından çok daha adaletli ve mükemmeldi. Türkler, yerli Hıristiyan halkın ne dinine, ne de diline karışıyordu.

Zamanla göçebe Türklerin yerleşik düzene geçmeleri, Hıristiyan halkın da devlet yönetimine özenmeleri ufak tefek çatışmaları ortaya çıkarmışsa da, genel çizgileriyle Müslümanlar kamu yönetimini, Rumlar ve Ermeniler de ekonomik yaşamın can damarlarını (ticaret, sanayi, ulaşım gibi) ellerinde tutmuşlardır. Reaya içinde de ayrıcalıklı durumu olan Rumlar ve Ermeniler, Anadolu'nun en zengin topluluklarını oluşturuyorlar ve refah içinde yaşıyorlardı. Askere alınmamaları, devamlılık isteyen ekonomik uğraşı için onlara büyük bir üstünlük sağlıyordu.

XIX. yüzyıla kadar bu denge böylece sürüp geldi. Bu yüzyılda, milliyetçilik akımlarının gelişmesi, sömürgeci devletlerin çeşitli çıkar hesapları dengeyi Rumlar ve Ermeniler lehine bozmuş, bu azınlıklar Osmanlı Devletinin başına dert olmaya başlamıştı.

Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) fermanlarıyle Rumlara ve Ermenilere kamu yönetimi alanında sağlanan haklar durumu değiştirmemiş, üstelik Müslüman halkın gücenmesine yol açmıştı. Şair Ziya Paşa, *Zafername* adlı ünlü hicviyesinde Sadrazam Ali Paşayı şöyle yeriyordu:

Rumdan, Ermeniden yaptı müşir ü bâlâ;
Eyledi resm-i müsavat-ı hukuku ikmal.

1822 yılında bağımsızlığını kazanan küçük Yunanistan, sömürgeci devletlerin desteğinden de yararlanarak, gözünü Trakya'ya ve Anadolu'ya dikti. Gerçekten Trakya'da, Batı ve Kuzey Anadolu'da refah içinde önemli sayıda bir Rum toplumu yaşıyordu. 1913 Balkan Savaşının sonucu Yunanistan'a büyük cesaret verdi. Bu arada Batı Anadolu'nun rumlaştırılması yolunda sistemli olarak sürdürülen çabalar, ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında «Amele Taburları» kurulması yoluyla kısmen durdurulabildi[31].

(31) Kâmil Erdeha, Tarih Boyunca Türk-Rum İlişkileri, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, eylül, 1974, sayı: 36.

Millî Mücadele başında, Anadolu ve Trakya'da bir milyondan fazla Rum yaşıyordu. Silahlı Rum çeteleri, Müslüman halka kan kusturuyor, üstelik Batı ve Kuzey Anadolu limanlarına vapurlar yeni Rum göçmenleri taşıyordu. (Bilindiği gibi, Lozan Antlaşmasından sonra, Istanbul dışındaki Rumlar, değişime tabi tutulmuşlardır).

1919 Paris Sulh Konferasında Venizelos, şu toprakları istiyordu:

1. Güney Arnavutluk *(Kuzey Epir),*
2. Istanbul dahil, Batı ve Doğu Trakya'nın tümü,
3. Batı Anadolu *(İyonya)* ve Kuzey Anadolu *(Pontus),*
4. Rodos ve On İki Adalar, Kıbrıs, İmroz, Bozcaada ve Meis.

Görüldüğü gibi, bu isteklerin çok büyük bir bölümü Türkleri ilgilendiriyordu.

Özellikle Doğu Anadolu bölgesiyle Adana, Maraş, Istanbul ve İzmir yörelerinde yoğun olarak yerleşmiş bulunan Ermeniler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren her fırsattan yararlanarak ayaklanmışlar, fakat bu ayaklanmalar kanlı biçimde bastırılmıştı. Bu ayaklanmaları sömürgeci devletlerin himayesinde kurulan Ermeni *Taşnak* ve *Hınçak* örgütleri düzenliyorlardı. (Ermeni sorunu ve Ermeni ayaklanmaları ile ilgili Türkçe ve yabancı dillerde kolaylıkla bulunabilecek sayısız yayın yapıldığından, bu ayaklanmaların ayrıntılarına girmiyoruz).

Birinci Dünya Savaşı başında Ermeni örgütleri Ruslarla işbirliği yapıp Türk ordusunu iki ateş arasında bırakmak isteyince, 14 mayıs 1915 tarihinde göçürülme *(tehcir)* yasası çıkarıldı. Mondros Mütarekesinden sonra, göçürülen Ermenilerin bir kısmı geriye döndü ve çeteciliğe başladı.

1919 yılında Misak-ı Millî sınırları içinde yarım milyondan fazla Ermeni vardı. Emperyalist güçlerin ortaklaşa amaçları, Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktı. (Millî Mücadeleden sonra, Ermenilerin büyük bir kısmı bu kez kendi istekleriyle Anadolu'dan göç etmişlerdir).

b) *Yahudiler:* Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başladıkları sırada, Anadolu'da yaşayan çeşitli halklar arasında Yahudiler de vardı. İbn Batuta, ünlü Seyahatname'sinde bunlardan söz eder. Fakat tarih boyunca bir Türk-Yahudi çatışmasına rastlamıyoruz. Bunun başlıca nedeni, Türklerin diğer dinlere karşı gösterdikleri hoşgörü ve Yahudilerin uğraşı alanlarının Türklere göre çok değişik olmasıdır. XV. yüzyıl sonlarında ve XVI. yüzyıl başlarında İspanya'dan ve Portekiz'den kovulan Yahudilerin önemli bir kısmının Osmanlı ülkelerine göç etmeleri bu yüzden olsa gerek.

Bu Yahudiler, gelirken matbaayı, bazı tıbbî ve teknolojik bilgileri birlikte getirmişlerdir. Ancak Bernard Lewis'in de işaret ettiği gibi (Modern Türkiye'nin Doğuşu, s. 63), bu yüzyıldan sonra Avrupa'da olan önemli gelişmelerden, tıpkı Müslüman-Türk toplumu gibi hemen hemen hiç etkilenmemişlerdir. Bunlardan Müslümanlığı kabul edenler *(dönme'ler)* içinde önemli görevlere yükselenler vardır. Fakat Yahudilerin asıl uğraşısı ticaret, komisyonculuk ve sarraflık alanlarında idi.

1914 nüfus istatistiğine göre, Edirne'de 22.500, Istanbul'da 52.000, İzmir yöresinde 35.000, Çanakkale'de de 4.000 dolaylarında Yahudi vardı. Osmanlı ülkesinde yaşayan Yahudiler, diğer ülkelerdekilerine oranla çok rahat olan yaşamlarını bozmamak için olsa gerek, ne Osmanlı devrim hareketlerine, ne de uluslararası siyonizme önemli bir katkıları olmuştur. Ramsaur, Feroz Ahmad gibi bazı yazarlar, Yahudiliğin ve masonluğun Jön Türk hareketlerindeki etkisine değinmişlerse de, bu etkiyi fazla önemsememek gerekir.

Millî Mücadele döneminde de Yahudiler, ufak tefek olaylar dışında, ne İtilâf Devletlerini darıltmışlar, ne de Türkleri kızdırmışlardır[32]. Sanırım bunun en büyük nedeni Arz-ı Mev'ut'un *(vadedilmiş toprakların yani Kudüs ve dolaylarının)* Misak-ı Millî sınırları dışında kalması, böylece siyonist örgütlerin siyasal bakımından Türklerle alışverişlerinin kalmamış olmasıdır.

c) *Müslüman azınlıklar:* Bunların başında bir milyonu aşkın nüfuslarıyle *Kürtler* gelmektedir. Kürtler, doğu ve güneydoğu illerimizde (Erzurum, Erzincan, Tunceli, Elâzığ, Malatya, Diyarbakır, Mardin, Hakkâri) yoğun nüfusa sahip idiler. Buralarda tam bir feodal düzen içinde yaşıyorlardı. Devlet yönetimine tam olarak katılma hakkını taşıyorlardı. Ekonomik durumları Türklerden farksızdı.

Müslüman azınlıklar içinde ciddî bir şekilde bağımsızlık çabası sürdüren sadece Kürt azınlığı olmuştur. Anadolu'da Kürt Teali Cemiyeti, Avrupa'da Şerif Paşa bu çabalara öncülük etmişlerdir.

Gayri müslim azınlıkların, Türk-Müslüman halk üzerinde nasıl bir ekonomik hegemonya kurdukları halk oyunlarımızda bütün çıplaklığıyle yansır. Gerek Karagöz, gerek Ortaoyununda bu azınlıkların ve Türklerin uğraşıları şöyle temsil edilmektedir:

Rum	:	Tüccar, doktor, terzi, meyhaneci.
Ermeni	:	Kuyumcu, külhancı.
Yahudi	:	Bezirgân, sarraf, tefeci, eskici.
Kürt	:	Hamal, bekçi.
Türk	:	Odun yarıcısı, bekçi, aşçı, pastırmacı, pehlivan, arabacı. (Argo dilinde hakaret anlamını taşıyan «*Hırbo*» kelimesi Ortaoyununda Türk'e verilen addır)[33].

4. **Yerli İşbirlikçiler:** İtilâf Devletlerinin patronu olan İngiltere, Türkleri içinden yıkıp parçalamak için yerli işbirlikçilerine ihtiyaç duyuyordu. Büyük Nutuk'ta yer alan Sait Molla'nın Rahip Frew'a yazdığı

---

(32) M. Şefik Aker, İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali, c. I., s. 9-10.

(33) Cevdet Kudret, Karagöz, c. I, Ankara, 1968, s. 31-33; Metin And, Kavuklu Hamdi'den Üç Orta Oyunu, Ankara, 1962.

gizli mektupların incelenmesinden, yerli işbirlikçi sağlamak için üç araç kullanıldığı sonucuna varılmaktadır: a) Para, b) Mevki sağlama veya sağlanacağına değğin söz, c) Dinsel sömürü.

Yerli işbirlikçi sağlama görevi, Istanbul'da kurulan *İngiliz Muhipler Cemiyeti (Association of the Friends of England in Turkey)*ne verilmişti. (Muhip, dost, seven demektir). Atatürk bu cemiyeti şöyle anlatmaktadır:

«Bu addan İngilizleri sevenlerin kurdukları bir dernek anlaşılmasın. Bence, bu derneği kuranlar, kendi varlıklarını ve çıkarlarını sevenler ve kendi varlıklarıyle çıkarlarının dokunulmazlık çaresini Lloyd George Hükümeti aracılığıyle İngiliz desteğini sağlamakta arayanlardır. Bu mutsuzların, İngiltere Devletinin, bütünüyle, bir Osmanlı Devleti bırakmak ve korumak isteğinde olup olmayacağını bir kez düşünüp düşünmedikleri üzerinde durmak gerekir.

Bu derneğe girenlerin başında Osmanlı Padişahı ve yeryüzü halifesi sanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı olan Ali Kemal, Âdil ve Mehmet Ali Beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Dernekte İngiliz ulusundan kimi serüvenciler de vardı. Örneğin, Rahip Frew gibi. Yapılan işlerden ve işlemlerden anlaşıldığına göre, derneğin başkanı Rahip Frew idi.

Bu derneğin iki görünüşü ve niteliği vardı. Biri dış görünüşü ve uygarca girişimlerle İngiliz desteğini istemeye ve sağlamaya yönelen niteliği idi. Ötekisi, gizli yönü idi. Asıl çalışma bu yöndeydi. *Yurt içinde örgütler kurarak ayaklanma ve baş kaldırmalara yol açmak, ulusal bilinci işlemez kılmak, yabancı devletlerin işe karışmalarını kolaylaştırmak* gibi haince girişimler, derneğin bu gizli kolunca yürütülmekteydi»[34].

IV. Millî Mücadelenin Amacı, Niteliği ve Stratejisi

Millî Mücadelenin amacı nedir? Kuşkusuz bunu en iyi bilen, Millî Mücadelenin planlayıcısı ve yürütücüsü olan Atatürk'tür. Mustafa Kemal Atatürk bu amacı şöyle saptamıştır:

«Hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek»[35].

Yirminci yüzyıla girildiği zaman, iki düşüncenin yaygın bir uygulama alanı bulduğu görülmüştür: *Milliyetçilik ve ulusal egemenlik.*

Milliyetçilik düşüncesi XIX. yüzyılda gelişti. Bunun sonucu olarak bağımsız millî devletler doğmaya başladı. Milliyetçilik düşüncesi, her millete tam bağımsız yaşama hakkının sağlanmasını öngörüyordu. Yani milliyetçilik, bu anlamda bağımsızlık demekti.

Ulusal egemenlik, yani halk iradesinin üstünlüğü düşüncesi, 1789 Fransız ihtilâlinin eseridir. Milletlerin bir kişi veya zümre tarafından değil, kendi kendilerini yönetmeleri ilkesini içeriyordu.

Çağdaş devletlerin dayandığı ilkeler bunlardı. Bu ilkelerin gerçekleşmesi için savaşılıyordu.

---

(34) Atatürk, Söylev, c. I, s. 5.

(35) Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Ankara, 1927, s. 9.

Bir çığ gibi büyüyen, gelişen bu ilkeler, bu düşünceler karşısında, Osmanlı Devletinin durumu ne idi?

Bir kere Osmanlı Devleti, millî bir devlet değildi. Birçok halklardan oluşuyordu. Bu halklar arasında iktisadî ve kültürel hiç bir bağ yoktu. Osmanlı Devleti, bağımsız bir devlet olmaktan da çıkmıştı. Tanzimattan bu yana hızla sömürgeleşme yolundaydı. Bu sömürgeleşme süreci Birinci Dünya Savaşından yenik çıkmasıyla daha da hızlanmıştı. Acaba Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşından galip çıksaydı bu süreç duracak mıydı? Bunun cevabı kesinlikle «hayır»dır. Yayımlanan belgeler, anılar göstermektedir ki, böyle bir ihtimal gerçekleşseydi, Osmanlı Devleti bu kez de bir Alman sömürgesi olacaktı[36].

İkinci olarak, Osmanlı Devletinde halk iradesi değil, padişah iradesi egemendi. Ulusal egemenlik düşüncesini, hem de kısıtlı olarak, etkin kılmak için yapılan iki girişim, Birinci ve İkinci Meşrutiyet denemeleri, başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 600 yıllık alışılmış bir saltanat yönetiminden devleti kurtarmak kolay değildi.

Bu duruma göre Osmanlı Devleti ömrünü tamamlamış, çağ dışı bir devletti. Bağımsız olmayan ve ulusal egemenliğe dayanmayan bir devlet yönetimi altında yaşayan Türk toplumunun çağdaş uygarlık düzeyine çıkma şansı hiç yoktu. Çünkü bu yolda atılacak her adım, ya emperyalist devletlerin, ya da saltanat idaresinin çıkarlarıyle çatışıyordu. Örneğin, kapitülasyonların kaldırılması kararı gibi.

Osmanlı Devletinin içine düştüğü bu çıkmazı yaşayarak görenler için yapılacak tek şey vardı: *Osmanlı Devletini yıkmak ve çağımıza uygun yeni bir Türk Devleti kurmak.* Ulusal egemenliğe dayalı *(hâkimiyet-i milliyeye müstenit),* tam bağımsız *(bilâkaydüşart müstakil)* yeni bir Türk Devleti[37].

Millî Mücadelenin Atatürk tarafından saptanan amacı budur.

Bu amaç gerçekleşmiş midir? Evet. Millî Mücadele sonunda Osmanlı Devleti ortadan kaldırılmış, «*İstiklâl ve Cumhuriyet*» ilkelerine dayalı yeni bir Türk Devleti kurulmuştur. (Türk toplumunu çağdaş uygarlık dü-

---

(36) İsmet İnönü, bu konuda şöyle demektedir: «*Almanların istedikleri ölçüde kesin bir zafer kazansaydılar, onlardan kurtuluş kolay olmayacaktı. Açıkça gösteriyordu ki gitmek üzere gelmemişlerdi*». (İnönü'nün Hatıraları, s. 244). Ayrıca müttefikimiz Almanya'nın Birinci Dünya Savaşında bize nasıl sömürge işlemi yaptıklarının belgelere dayalı açıklaması için, bakınız: Ş. S. Aydemir, Enver Paşa. c. II, III.

(37) Atatürk, tam bağımsızlıktan ne anladığını, 1921 yılında Ankara'daki görüşmeler sırasında Franklin Bouillon'a şöyle açıklamıştır: «*İstiklâl-i tam denildiği zaman, bittabiî siyasî, malî, iktisadî, askerî, harsî ve ilâ... her hususta istiklâl-i tam ve serbesti-i tam demektir. Bu saydıklarımdan herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin, mana-yi hakikisiyle bütün istiklâlinden mahrumiyeti demektir*». Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, c. I, Ankara, 1927, s. 385.

zeyine eriştirmek için sağlanması gerekli bu ön koşullardan gerektiği kadar yararlanılmış mıdır? Bu sorunun cevabını araştırmak bizi Cumhuriyet döneminin eleştirmesine götürür ki, o da bu kitabın konusu değildir).

Şu halde amaç, Osmanlı Devletini zor kullanarak yıkmak ve yerine yeni bir Türk Devleti kurmak olduğuna göre, Millî Mücadele bir «*İhtilâl*», bir «*devrim*»dir. Bu devrim, millî güçlere dayanılarak ve millî bir devlet kurma amacına yönelmiş olarak yapıldığı için, bir «*millî*» mücadeledir.

(Millî Mücadele, bir dönemin adıdır. 1919 yılından başlayıp, 1922 yılında sona eren ve Türk ulusunun ölüm kalım savaşı yaptığı bir dönem. Bu kelimeler, yüzlerce kitaba başlık olmuştur. Onun için «Millî Mücadele» deyimini Türkçeleştirmeye çalışmak, bir kavram kargaşalığı yaratmaktan öteye bir sonuç doğurmaz).

Yukarda saptanan amaca ulaşmak için uygulanan yöntemi, stratejiyi belirtmeden önce, toplumsal güçlerin (Üst yöneticiler - Eşraf - Halk tabakası) Millî Mücadele başlangıcında, bir millî mücadeleye, bir kurtuluş savaşına ne derece yatkın olduklarına değinmekte yarar vardır. Çünkü birçok yazarlarımız tarafından bu konuda verilmiş olan genel yargılar, konuya açıklık getirmekten çok uzaktır. Örneğin Millî Mücadeleye katılmış, önemli görevlerde bulunmuş, yarım yüzyıl boyunca Millî Mücadele ile ilgili belge ve bilgi toplamış bulunan bir devlet adamımızın üst yöneticiler grubunun önemli bir bölümünü oluşturan mülkiye amirleri ile ilgili yargısı şöyledir:

«Kaymakam, mutasarrıf, vali gibi idare amirleri bu sırada üç kısma ayrılmışlardı.

1. Kuvayı Milliyenin samimî taraftarı,
2. İki yüzlü olanları, hem Istanbul'u, hem Kuvayı Milliyeyi idare etmek isteyenler ki en tehlikelisi bunlardı.
3. Açıktan aleyhte olanlar, bunların sayıları maalesef az değildir. Kendilerini tatmin için ortaya attıkları mazeretleri vardı. Hükümetin memuru idiler, kendi deyimleri ile emir kulu idiler. Millete hizmetle mükellef olan bu bahtsızlar, esaslı surette millet menfaatlerine aykırı emirleri böyle, milletçe ölüm kalım meselesinin baş gösterdiği anlarda dahi vicdanları titremeden uygulamaya yeltenmekten çekinmiyorlardı. Fakat karşılaştıkları mukabeleden tutunamayıp efendilerinin hükmü altındaki yerlere kaçmak zorunda kalıyorlardı»[38].

Değil Millî Mücadelemiz gibi tarihin en önemli olaylarından biri karşısında, basit bir kavgada bile insanların tutumu, ya kavgaya katılmak, ya karşı çıkmak veya iki yanı idare etmek şeklinde olur. Böyle bir yargı, kumandanlar, eşraf, partililer, daha doğrusu her zümre hakkında kolayca verilebilir. Fakat mülkiye amirlerinin genellikle Millî Mücadeleye karsı oldukları ileri sürülüyorsa, bunun belgelendirilmesi gerekir. Çünkü bizim elimizdeki rakamlar, bunun tersini göstermektedir. Örneğin, Millî Mücadele döneminde valilik ve vali vekilliği yapanların adedi yüz

(38) Celâl Bayar, Ben de Yazdım, c. VII, s. 2143.

civarındadır. Oysa yüz ellilikler listesinde yer alan vali ve vali vekillerinin adedi (6)dır. İhmal edilenlerin olduğunu kabul etsek bile, bu oran % 10-15'i geçmez. Mutasarrıflarda ve kaymakamlarda bu oran daha düşüktür. Bir bakıma her şey toplumun yapısal niteliğine bağlıdır. Bu husus açık seçik ortaya konmadan verilecek yargılar, konuya sağlıklı bir çözüm getiremez.

1. Üst Yöneticiler: Yukarda da belirttiğimiz gibi bunlar, toplumun en aydın tabakasıdır. Namık Kemal, Ziya Gökalp gibi yazarların düşünceleriyle ve heyecanlarıyle beslenmişlerdir. Bunlarda sınırsız bir vatan sevgisi, Türklük şerefi ve gururu vardır. Çalışkan, azimli ve ihtiraslıdırlar. Memleketin yaşadığı korkunç olaylar içinde, İnönü'nün dediği gibi, itilip kakılarak büyük tecrübe sahibi olmuşlardır. Osmanlı Devletinin haritadan silinmesi gerçeği karşısında, yılmadan kurtuluş çareleri düşünmektedirler.

Kişisel çıkarları da bunları bu noktaya itmektedir. Çünkü millî bir devlet düzeninin bulunmadığı yerde, kumandanlara ve mülkiye amirlerine de iş yoktur. Askerlik ve yönetim sanatından başka bir şey bilmeyen bu kişilerin, emperyalist güçlerin yönetimi altında aç kalmaları işten bile değildir.

İşte bu nedenle, üst yöneticilerden Millî Mücadeleye karşı çıkanlar veya duraksama gösterenlerin çoğunluğu, kısa bir süre sonra doğru yolu görmüşlerdir.

2. Eşraf: Bunların tutumu bölgeden bölgeye değişmektedir. Kuşkusuz eşrafın tümü, emperyalist güçlerin egemenliği altına girmeye karşıdır. Ancak aydın ve millî bilinçle donanmış kişiler olmadıklarından, yöntem saptayamamaktadırlar. Çoğu kararsızdır. Celâl Bayar'ın Bursa'nın işgali üzerine Mecliste söylediği gibi, eğer bir kabahat ise, başlıca düşünceleri mal ve mülklerini yitirmemektir.

Eşraf, emperyalist güçlerin egemenliği altında da mal ve mülklerini yitirecekleri inancında oldukları zaman ilkönce millî mücadeleye atılmış; fakat bu kanıya ulaşmamışsa, üstün düşman kuvvetleri karşısında karşı koyma olanağı görmediği zaman, işgale ses çıkarmamış, hatta gayri millî güçlerle işbirliği yapmıştır.

3. Halk tabakası: Kuşkusuz, Müslüman-Türk halkı, emperyalist güçlerin egemenliğini arzu etmemektedir. Fakat yoksul, perişan, cahil olan bu tabakada elbette millî bilinç gelişmemiş veya geliştirilmemiştir.

Halk tabakası, şimdiye kadar kendisine hiç bir yarar sağlamamış olan savaşlardan bıkmıştır. Asker olmak istememektedir. Mukadderata boyun eğmiştir.

(Millî Mücadele tarihimiz üzerinde düşünenlerin 40-50 yıl sonra görebildikleri bu gerçekleri, sosyo-ekonomik bir öğrenim görmemiş bulunan Mustafa Kemal'in nasıl bildiğine hayret etmemek ve hayran kalmamak mümkün değildir. Bu, kanımızca, bir dahinin olağanüstü sezişi ve yaşantısından elde ettiği izlenimleri iyi değerlendirmesiyle belki açıklanabilir).

İşte Mustafa Kemal, toplumsal güçlerin bu niteliklerine ve kanılarına uygun bir strateji hazırlamış, bu yöntemi, bu stratejiyi inançla uygulamış ve uygulatmıştır.

Bu stratejinin ana çizgilerini, Ankara'ya gelişinden (27 aralık 1919) kısa bir süre sonra eşrafa verdiği bir konferansta açık seçik belirtmiştir[39]. Özetle şöyledir:

Bir millî mücadele, bir ulusal kurtuluş savaşı, bir ihtilâl yapabilmek için örgütleşmeye gitmek baş koşuldur. Örgütleşmenin «*temel*»den yani halk tabakasından başlayarak «*çatı*»ya yani üst yöneticilere doğru gitmesi, sağlam olma bakımından gerekli ve çok yararlıdır. Ancak dünyadaki halk tabakaları, millî mücadelenin gerektirdiği düşün düzeyine ulaşamamışlardır. Eğer ulaşsaydılar, tutsak ulus kalmazdı. Onun için, zorunlu olarak, bu örgütleşme «*çatıdan temele*» doğru yapılma yoluna gidilmiştir.

Bu duruma göre, örgütleşme, önce üst yöneticiler arasında yapılacak, sonra eşraf örgütlendirilecek, sonunda halk tabakasına inilecektir. Buradan, Millî Mücadelemizin niteliği ile ilgili başka bir sonuç çıkmaktadır: O da, Millî Mücadelemizin bir «*halk hareketi*» olarak başlamadığıdır.

Stratejinin çok önemli diğer bir noktası da şudur: Yukarda da belirttiğimiz gibi, Millî Mücadele, millî olan toplumsal güçlerle gayri millî olan emperyalist güçler arasında yapılacak bir savaştır. Millî güçler böyle bir savaş için henüz hazır değildir. Fakat emperyalist güçler, yıllardır yapılan bilinçlendirme çabalarının sonucu olarak, Millî Mücadeleyi ezmeye tüm olarak hazırdırlar. Bu durumda yapılacak iş, Millî Mücadeleye başlarken, emperyalist güçlerin tümünü karşıya almamaktır. Aksi takdirde, birleşmiş emperyalist güçler karşısında, Atatürk'ün dediği gibi daha işin başında, başarısızlığa uğramak kaçınılmaz olur. Bundan dolayı şu temel kural uygulanacaktır:

Millî Mücadeleci cephe, ancak yenilgiye uğratabileceği bir emperyalist gücü karşısına alacaktır. Atatürk bu kuralı şöyle formüle etmiştir: «*Uygulamayı evrelere ayırmak ve adım adım ilerleyerek amaca varmak*»[40].

Böyle bir yöntem uygulanmasının başka bir nedeni de şudur: Millî güçler, düşmanlarını tam olarak tanımamakta ve bilmemektedir. Onun için önce, düşman oldukları apaçık görülen Hıristiyan azınlıklar —Ermeniler ve Rumlar— karşıya alınacaktır. Sonra yerli işbirlikçilerin bir kesimine —işbirlikçi Damat Ferit Hükümetine— savaş açılacaktır. Bu arada, emperyalist güçler arasındaki çıkar kavgalarından yararlanılarak, bazı kesimler tarafsızlaştırılacak yahut Millî Mücadele lehine kazanılacaktır. Ancak düzenli ordu kurulduktan, yani halk tabakasının Millî Mücadeleye katılması sağlandıktan sonra, emperyalist güçlerin tümüne karşı savaşılacaktır.

---

(39) Nutuk, Vesika, 220.

(40) Atatürk, Söylev, c. I, s. 11.

Şimdi temel ilkelerini belirttiğimiz bu stratejinin nasıl uygulandığını, ana çizgileri ile, görelim:

— Millî Mücadeleye girişmek için önce bir lider bulunmalıdır: «*Efendiler, tarih söz götürmez bir biçimde ortaya koymuştur ki, büyük işlerde başarı için, gücü ve yeteneği sarsılmaz bir başkanın varlığı çok gereklidir*»[41].

Mustafa Kemal, Millî Mücadele'nin lideri olmak istemiş ve olmuştur.

— Lider bulunduktan sonra, kumandanlar arasında örgütleşmeye gidilmiştir. İlk örgütleşme çabaları, Istanbul'da, 1919 yılının ilk aylarında, Mustafa Kemal, Ali Fuat, Kâzım Karabekir Paşalarla Deniz Kurmay Albay Rauf (Orbay) Bey arasında yapılmıştır[42].

Kumandanlar arasında yapılan görüşmeler sonucunda, Millî Mücadele'nin yönetim ve uygulama yerinin Anadolu olması öngörülmüştür. Bunun üzerine:

a) Ali Fuat Paşa, Ankara'ya intikal edecek olan kolordusunun (20. Kolordu) başına dönmüştür (Mart/1919).

b) Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanlığına atamasını yaptırmıştır (Nisan/1919).

c) Mustafa Kemal Paşa, Ordu Müfettişi sıfatıyle Anadolu'da görev almıştır (Mayıs/1919).

d) Rauf Bey, emekliye ayrılarak, Bandırma-İzmir-Afyon-Ankara yoluyle Amasya'da bulunan Mustafa Kemal Paşanın yanına gitmiştir (Haziran/1919).

Atatürk, bu konuda şöyle demektedir:

«Efendiler, bu durum karşısında tek bir karar vardı. O da ulusun egemenliğine dayanan, kısıntısız, koşulsuz, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak.

İşte, *daha Istanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz* ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığımız karar, bu karar olmuştur»[43].

— Istanbul'daki görüşmelerde, sivil yöneticiler yer almamaktadır. Fakat sivil yöneticiler yani mülkiye amirleri (Rüesa-yı Memurin-i Mülkiye), üst yöneticiler diye adlandırdığımız toplumsal gücün önemli bir kesimini oluşturduğundan, elbette strateji dışında bırakılmamışlardır. Atatürk, kumandanlar arasında sağlam bir örgütleşmeye gidildiği takdirde, mülkiye amirlerinin de kumandanlar yanında yer alacağını düşünmektedir. Atatürk'ün bu düşüncesi, hakkında yapılan bir ithama kızarak, 8 aralık 1919 tarihinde, Konya'da 12. Kolordu Kumandanı olarak bulunan Fahrettin Altay'a yazdığı bir mektupta yansır:

---

(41) Atatürk, A.g.e., c. I, s. 51.

(42) Bakınız: Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, s. 31-41, K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 18-19; Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, sayı, 26-27.

(43) Atatürk, Söylev, c. I, s. 9-10.

«Rüesa-yı Memurin-i Mülkiye'nin ekseriya mütelevvin olduklarını tecrübe göstermiştir. İçlerinden en hamiyetli olanlar bile daima askerî kumandanlara imtisalden başka bir şey yapmamıştır»[44].

Mustafa Kemal Paşanın düzenletmeyi başardığı Ordu Müfettişliği yetki belgesinde, sivil yöneticilerle ilgili olarak konulan hüküm dikkat çekicidir ve Kumandan-Mülkiye amiri örgütleşmesine olanak vermektedir:

«Benim yetkim, bu iki kolorduyu (3. ve 15.) doğrudan doğruya buyruğum ve komutam altında bulundurmaktan daha geniştı. Müfettişlik bölgeme yakın birliklere de bildirim yapabilecektim. Bu arada bölgemde bulunan ve bölgeme yakın olan valiliklere de bildirimde bulunabilecektim.

Bu yetkiye göre Ankara'da bulunan 20. Kolordu ve bunun bağlı olduğu müfettişlik ile Diyarbakır'daki kolordu ile ve hemen *bütün Anadolu sivil örgütlerinin başında bulunan yöneticilerle* (rüesa-yı memurin-i mülkiyesiyle) *yazışabilecek ve ilişkiler kurabilecektim*»[45].

Sabahattin Selek, Millî Mücadelede Mülkiye amirlerinin yerini ve önemini şöyle belirtmektedir:

«Memleketin her tarafına dağılmış olarak hükümet adına görev gören idareciler, Osmanlı toplumunun az sayıdaki aydınlarının başında geliyorlardı. Bunların davranışı büyük bir değer ifade edecekti.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da askerî bir idare kurmak niyetinde değildi. Gerçi daha çok orduya dayanıyordu. Fakat liderliğini yüklendiği hareketi halka maletmek, meşru göstermek istiyordu. Bunun için sivil idarenin desteğine ihtiyacı vardı. İdare adamları memuriyetlerinden çok, aydın zümreye mensup olmanın kuvvetini taşıyorlardı. Bu sebeple askerî ve sivil idare hiç bir zaman birbirine karıştırılmamış, en önemli vilâyetlere bile askerî vali getirilmemiştir»[46].

— Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten kısa bir süre sonra, yaptığı çalışmalar ve kurduğu ilişkiler sonucunda, ordu kumandanlarını millî mücadeleci cephede topladı ve Istanbul Hükümetini, ordusuz bir hükümet durumuna getirdi.

(İzmir'deki 17. Kolordu Yunan işgali üzerine dağılmıştı. Trakya'daki 1. Kolordu, Hükümetle ilişkilerini sürdürmekle birlikte, Millî Mücadele yanlısıydı. Istanbul'daki 25. Kolordu'nun alt kumandan kademelerine Millî Mücadeleci subaylar yerleştirilmişti. Bandırma'daki 14., Konya'daki 12., Diyarbakır'daki 13. Kolordular, ufak tefek zikzak çizmelerine rağmen, esas olarak Millî Mücadele emrine girmişti. Ankara'daki 20., Sıvas'taki 3., Erzurum'daki 15. Kolordular ise Millî Mücadelenin baş destekleyicisi olmuşlardı).

— Kumandanlar arasında bu örgütleşme sağlandıktan sonra, mülkiye amirleri arasında örgütleşmeye gidildi. Millî Mücadele için önemli kararların alındığı Amasya toplantısına (21-22 Haziran 1919), kumandanlar

(44) F. Altay, On Yıl Savaş ve Sonrası, s. 198.
(45) Atatürk, Söylev, c. I, s. 7.
(46) S. Selek, Anadolu İhtilâli, c. I, s. 51.

dışında, iki mülkiye amiri katıldı. Bunlar Samsun Mutasarrıfı Hamit *(Deli Hamit)* Bey ile İzmit eski Mutasarrıfı İbrahim Süreyya *(Yiğit)* Bey idi. (Her ikisi de Mekteb-i Mülkiye mezunudur).

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a geldikten (3 Temmuz 1919) hemen sonra yaptığı önemli toplantıya, kumandanlar dışında üç mülkiye amirini de dahil etti. Bunlar Erzurum Valisi Münir Bey, Bitlis eski valisi Mazhar Müfit Bey ve İbrahim Süreyya Beydir (Bakınız: Erzurum Valiliği bölümü).

— Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919), Doğu Anadolu ve Karadeniz eşrafının önayak olması sonucu toplanmıştı. Millî Mücadelenin üst yönetici kadrosu, burada eşrafla ilişki kurdu. Böylece, küçük de olsa, bir millî güç meydana gelmişti. Bu güce dayanılarak, emperyalist kanadın en saldırgan ve kamuoyunca haksızlıkları kabul edilen kesimine, Hıristiyan azınlıklara —Ermeniler ve Rumlar— karşı mücadele başlatıldı. Bu mücadelenin amacı ve ilkesi, Erzurum Kongresi Bildirisinin 4. maddesinde şöyle belirtildi:

«Hıristiyan azınlıklara siyasal üstünlük ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez».

(Bu hüküm, aynı zamanda, Islahat Fermanı ile Hıristiyan azınlıklara tanınan ayrıcalıklara karşı ilk bilinçli ulusal tepkidir).

— Erzurum Kongresinden sonra, Ağustos 1919 ayı içerisinde, bir yandan doğu illerimizde görev yapan mülkiye amirlerinin millî mücadeleci cephede toplanmasına çalışılırken, diğer yandan Doğu Anadolu'nun önemli eşrafı ile ilişki kurma çabaları sürdürülmüştür[47].

— Millî Mücadeleci cephede bu olumlu gelişmeler olurken, emperyalist güçler de önemli girişimlerde bulunmuşlardı:

a) İngilizler ve Fransızlar, Adana, Maraş, Antep ve Urfa illerimizi işgal etmişlerdi.

b) İtalyanlar, Antalya ve Konya dolaylarını sessizce ele geçirmişlerdi.

c) Yunanistan'a, İzmir işgal ettirilmişti.

«Türkler ise sadece Yunanlıların istilâsına uğradıklarını sanıyorlar ve onlarla savaşmaya hazırlanıyorlar. Fakat Yunanlılar, müttefik planının bir parçasıdır. Onu anlayıp ona göre hareket etmeleri lâzımdır»[48].

d) Ermeni ve Rum azınlıklar, saldırılarını iyice artırmışlardı. Anadolu dışındaki Ermeniler, büyük çapta geriye dönüyor ve hak iddia ediyorlardı. Taşnak, Hınçak ve Pontus çeteleri, Müslüman-Türk halkı üzerinde dehşet saçıyordu. (Bu durum, dünya kamuoyuna, Türklerin Ermeni ve Rumları öldürdüğü şeklinde yansıtılıyordu).

---

(47) Nutuk, Vesika, 43-53.

(48) E. Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 143.

e) 4 Mart 1919'da Istanbul'da Damat Ferit'in Başkanlığında, çoğu yerli işbirlikçilerinden oluşan bir hükümet kurulmuştu.

f) Doğu Anadolu'da, A.B.D.'nin himayesinde bir Ermeni, İngiltere' nin himayesinde de bir Kürt Devleti kurulması çabalarına hız verilmişti.

g) İşbirlikçi Istanbul Hükümeti ordusuz kaldığından, bütün dayanağını mülkiye amirlerinde görmüş; onları emperyalist güçler safına çekebilmek için elindeki tüm araçlarını kullanmıştır. Bu araçlar şöyle özetlenebilir:

1. Görevden alma ve tutuklama tehdidi (Bakınız: Sıvas, Bitlis, Van ve Kastamonu Valilikleri bölümleri).

2. Beyin yıkama. Bunun için, emperyalist güçlerin felsefelerinin doğru olduklarına değğin çeşitli bildirimler yapılmış ve 1919 yılı Temmuz ayının sonunda Istanbul'da bir valiler toplantısı düzenlenmiştir (Bakınız: Trabzon, Ankara, Konya Valilikleri bölümü).

3. Maddî çıkar sağlama. Bunun için İngiliz Muhipleri Cemiyetinin fonları ve devlet hazinesi kullanılmıştır (Bakınız: Elâzığ, Konya, Ankara Valilikleri bölümleri).

— Sıvas Kongresi (4-11 Eylül 1919) sonunda, Mustafa Kemal, bütün doğu illerindeki mülkiye amirlerini ve Doğu Anadolu eşrafının önemli bir kesimini yanına almıştı. Sıvas Kongresi ile, aynı zamanda, Orta ve Batı Anadolu'nun bazı eşrafı ile olumlu ilişki kurulmuştu. Böylece millî cephe biraz daha güçlenmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal, savaş cephesini daha genişletti. Yerli işbirlikçi kanadın bir kesimine, somut ve etkili bir kesimi olan Damat Ferit Hükümetine karşı mücadele açtı (12 Eylül 1919).

— Ekim 1919 ayında millî cephe şu başarıları sağlamıştı:

a) Yerli işbirlikçilerden kurulu Damat Ferit Hükümeti işbaşından uzaklaştırılmıştı.

b) Kürt liderleri ile anlaşma sağlanarak, Kürtlerin tarafsız kalmaları yolunda önemli adımlar atılmıştı.

c) Bütün Türkiye'de üst yöneticilerle eşrafın Müdafaa-i Hukuk çatısı altında işbirliği yapmaları için büyük çabalara girişilmişti.

d) Anadolu'da, işgal dışında kalan illerde, Millî Mücadele yanlısı mülkiye amirleri işbaşına getirilmiş, karşı tutumdaki sivil yöneticilere karşı kesin cephe alınmıştı. Bu husus, Atatürk tarafından 3 Ekim 1919 tarihinde hazırlanan iki tel yazısında, açık seçik görülür:

I

«Dahiliye Nazırının haince davranışlarına alet olarak halkı silahlandırmaya ve birbirini öldürtmeye kalkışan *Konya Valisi Cemal ve Elâzığ Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil* Beylerin tutuklanarak askerî mahkemeye verilmeleri ve *Trabzon Valisi Galip, Kastamonu* eski valileri *İbrahim* ve *Ali Rıza* Beylerle *Ankara Valisi Muhittin Paşa*nın görevlerinden çıkarılmaları ve ulu-

sın yasalı haklarına saldırıda bulunmadıklarından ve ulusal ayaklanma ve ülküye yardımcı olmalarından dolayı görevlerinden çıkarılan Sıvas Valisi Reşit Paşanın bu görevinde bırakılması, Bitlis eski Valisi Mazhar Müfit ve Van eski Valisi Haydar Beylerin hemen açık bulunan illere atanıp çalıştırılmaları istenilmektedir».

II

«Müslüman halkı silahlandırmaya ve birbirini öldürtmeye kalkışan ve orduyu dağıtmak ve sonunda yurdu savunmasız bırakmak için buyruk veren ve ordunun sırlarını, şifrelerini çalmak için düzenler kurarak bunları açığa vuran ve ulusun. Anayasa hükümlerine göre, dokunulmazlığı bulunan özel haberleşmesine engel olan eski nazırlardan *Ali Kemal Bey* ile *Süleyman Şefik* Paşanın ve *Dahiliye Nazırı Âdil Beyin*, Millet Meclisi açıldığında Yüce Divan'a verilmek üzere, hiç bir yere kaçmalarına meydan verilmemesini ve *Telgraf Genel Müdürü Refik Halit* Beyin gene bu nedenlerden dolayı hemen tutuklanarak ilgili mahkemeye verilmesini yasanın dokunulmazlığı ve kutsallığı adına isteriz»[49].

— 1920 yılı, emperyalist güçlerin bütün kirli amaçlarını açıkça dünya kamuoyu önüne serdiği yıldır.

a) 16 Mart 1920'de İngilizler Istanbul'u işgal etti.

b) Trakya, Yunanistan tarafından zorla işgal edildi (25 Temmuz 1920).

c) Bütün Batı Anadolu ve Marmara bölgesi, Yunan saldırısına uğradı (Haziran/Temmuz 1920).

d) Güney Anadolu'da İngilizler, Fransızlar ve Ermeniler saldırılarını iyice yoğunlaştırdılar.

e) Osmanlı Sulh Anlaşması adı altında, son Türk «Ata Yurdu»nun parçalanmasını ve yok edilmesini içeren plan, dünya kamuoyuna açıklandı (Sèvres Anlaşması).

f) 5 Nisan 1920'de, çoğunluğuyle yerli işbirlikçilerden kurulu Damat Ferit Hükümeti yeniden işbaşına getirildi.

g) Yerli işbirlikçiler, emperyalist güçlerden aldıkları buyruk gereğince, Anadolu'nun her yanında ayaklanma çıkardılar.

— Buna karşılık millî cephe de, 1920 yılı içinde azımsanamayacak başarılar sağladı:

a) 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılarak ihtilâle hukukilik (meşruiyet) kazandırıldı.

b) Üst yönetici - Eşraf örgütlenmesi her ilde sağlandı. (Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri).

c) Güney illerimizde üst yönetici-eşraf-halk tabakası bütünleşmesi sayesinde, emperyalist güçlere karşı büyük başarı sağlandı.

d) İç ayaklanmalar bastırıldı. Yerli işbirlikçilerin tümüne —Padişah dahil— cephe alındı.

---

(49) Atatürk, Söylev, s. 143. Bu belgelerde adı geçen bütün kişiler hakkında bilgi ilerdeki sayfalarda verilmiştir.

e) Doğu cephesinde Ermeni kuvvetleri kesin yenilgiye uğratılarak, emperyalist güçlerden koparıldı (Kasım/Aralık 1920).

f) Halk tabakasının Millî Mücadeleye katılması, güney illerimiz dışında, sağlanamadı. Halk tabakası içe dönük tutumunu sürdürdü. Ancak, halk tabakasının içinden çıkan bazı çeteler, kendilerine özgü amaçlarla ve üst yöneticilerin büyük çabaları sonunda, millî mücadeleci cephede yer alarak önemli hizmetlerde bulundular.

— Emperyalist güçler, 1921 yılına çeşitli yaralar almış olarak girdiler.

İtilâf Devletleri'nden İtalya, silahlı mücadele yanlısı olmadığından, suya sabuna dokunmadan işgal ettiği yerlerden yavaş yavaş çekilmeye başladı. Hatta Millî Mücadeleyi el altından destekler bir tutum içine girdi. Güney cephesindeki gerilla savaşlarında çok yıpranmış bulunan Fransa, Ankara Hükümeti ile anlaşma yollarını aramaya başladı. Ermenilerin doğu ve güney cephesinde kesin şekilde yenilgiye uğramaları üzerine, A.B.D. sahneden çekildi. Böylece İtilâf Devletlerinden savaşa devam etmek isteyen, yalnız İngiltere ve Yunanistan kaldı.

Azınlıklar kanadından Ermeniler, saf dışı edilmişler, Kürtlerin ise millî cephede yer almaları sağlanmıştı.

Yerli işbirlikçiler, 1920 yılındaki yenilgilerinden (iç ayaklanmaların bastırılması ve Kuvayı İnzibatiyenin yenilmesi) büyük korkuya ve umutsuzluğa düştüler. Aralarında panik başladı.

Bu durum karşısında emperyalist güçler için tek çıkar yol, bu tarihe kadar sürdürdükleri dolaylı yollardan veya içten yıkma girişimleri yerine millî güçlere karşı cepheden saldırıya geçmekti. Günden güne toparlanan millî güçler ancak bu şekilde dağıtılabilir, çözülmeye başlayan emperyalist cephe de bu yolla tekrar bir araya getirilebilirdi.

Cepheden saldırıya geçmek üzere «bekçi» ve «şahane hizmetkâr»[50] Yunanistan görevlendirildi.

Emperyalist güçlerin cepheden saldırısına karşı, üst yönetici - eşraf millî güçleriyle karşı koyma olanağı yoktu. Halk tabakasının, gerekiyorsa zorla, millî cephedeki yerini alması kaçınılmaz bir durum almıştı. Bu husus, 5 Ağustos 1921 tarihli Başkumandanlık Kanunu ile sağlandı. İstiklâl Mahkemeleri halk tabakasının ulusal savaşa katılmasında büyük aracı oldular[51].

---

(50) E. Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 253.

(51) T. Çavdar, Millî Mücadele Başlarken sayılarla «...Vaziyet ve Manzara-i Umumiye» adlı eserinde, «Bağımsızlık savaşı sırasında İstiklâl Mahkemelerinin kararıyle idam edilenlerin sayısı cephede ölenlerden fazladır». (s. 195-196) yargısına varmaktadır ki, bu, gerçeklere uymamaktadır. İstiklâl Mahkemelerinin kararıyle idam edilenlerin adedi 1054'tür. Oysa sadece Sakarya Savaşında şehit olanların adeti bunun üç mislidir. İstiklâl Mahkemeleri, halk tabakasının

Zorla da olsa, halk tabakasının millî güçler yanında yer alması, emperyalist güçlerin Sakarya'da yenilgiye uğraması sonucunu doğurdu. Bu savaş sonunda, emperyalist güçlerle millî güçler arasındaki büyük dengesizlik giderildi.

— Sakarya Zaferi, halk tabakasının —bu uyuyan devin— silkinmesi sonucunu doğurdu. Karşısında bir şey yapılamayacağı sanılan düşman, işte dize getirilmişti. Gerek bu sonuç, gerekse üst yöneticiler ve eşrafın olağanüstü çabaları, 1922 yılında, halk tabakasının da gönüllü olarak millî cephede yer almasına yol açtı.

Kurtuluş Savaşımızın millî güçlerle yapılmasına karar verildiğine göre[52], artık beklenecek bir şey kalmamıştı. Düşmanı kesin yenilgiye uğratmak ve vatan topraklarından atmak zamanı gelmişti. 30 Ağustos 1922'de yapılan Dumlupınar Meydan Savaşı ile bu da sağlandı.

Lozan Anlaşması, Türk zaferinin hukuken tescilidir. Bundan sonra öngörülen devrimlerle ve yapılacak atılımlarla, 30 Ağustos 1922'de savaş meydanında yenilgiye uğratılan emperyalist güçlerin kalıntılarının yurt düzeyinden temizlenmesine çalışılacaktır.

Kurtuluş Savaşının başarıya ulaşmasında en önemli etken, Türk toplumunun yapısının iyi bilinmesi, bunun ustalıkla değerlendirilmesi ve «millî güç»lere dayanılarak yapılmasıdır. Nitekim yabancılardan medet uman Ermeniler ve Rumlar bir başarı sağlayamamışlardır.

Gözden uzak tutulmaması gereken diğer bir etken, Türk milletinin geleneksel meziyetleri ve nitelikleridir. Tarafsızlıklarını yitirmeyen yabancı politikacılar ve yazarlar, bu noktayı daima belirtmişlerdir:

«Türkler, asırlardır idare eden bir millet olmuşlardır, ne kadar kötü olursa olsun, bir dış kuvvet olmadan, asırlardır büyük bir imparatorluk idare etmişlerdir» (31 ağustos 1919, Mr. Kerr'in notları).

«Türklerin karakter kuvvetinin İngilizleri cezbettiğini söylüyorlar» (31 ağustos 1919, Mr. Russell'den Lord Curzon'a).

«...İtalyanlar, İzmir'deki Müslümanların dinlerini değiştirip İtalyan vatandaşı yapmak istiyorlar. Askerleri her gün ellerinde, Küçük Asya'daki İtalyanlar çok yaşayın!.. yazılı bayraklar taşıyarak geziyorlar. Fakat benim anladığım, Türklerden çok korkuyorlar ve bu bölgelerde kalabilmelerinin Türklerin lütfuna bağlı olduğunu biliyorlar» (İngiliz Yüksek Komiserliğinden Amiral Sir de Robeck'e, 14 ekim 1919).

«Mr. Berthelot'a göre, Mustafa Kemal'in askerleri hiç para almıyor, onları harekete getiren vatan aşkıdır» (28 şubat 1920).

Millî Mücadeleye katılmasını sağlamak için daha çok yol gösterici ve uyarıcı bir tutum izlemiştir. Bakınız: Emin Çölaşan, İstiklâl Mahkemeleri, Cumhuriyet Gazetesi, 27.8.1973-1.9.1973; F. Kandemir, İstiklâl Savaşında Bozguncular ve Casuslar, Istanbul, 1964.

(52) «Ulusal gücü etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak temel ilkedir». (Erzurum Kongresi bildirisi, madde 3).

«Türklerle gözü kapalı bir savaşa atılmamamız için yalvarırım. Türklerin hiç bir kaynakları yoktur, derken yanılıyorsunuz. Şayet Türkler kızarlarsa Yunanlıları İzmir'den deniz dökerler» (Mr. Cambon, 5 mart 1920).

«Türkler diğer düşmanlarımızdan çok farklıdır. Başka bir yerde bile askerî terbiye görmeleri iyi değildir» (Lord Curzon, 18 mart 1920).

«Mustafa Kemal hemen hemen bitmiştir, elinde hiç bir harp malzemesi yoktur. Fakat bütün bunlara rağmen, Türkler bilinemez» (Mr. Lloyd George, 22 ağustos 1920).

«Bizim aldığımız kararlara hürmet etmeyen yegâne halk, Türk halkıdır» (Amiral Sir F. Robeck, 22 şubat 1920).

«Türkler müthiş savaşçıdır. Bilhassa memleket müdafaasında. Ordudaki subaylar çok iyi yetişmişlerdir ve iyi organize olmuşlardır. Milliyetçi çetelerin silahları vardır, cephaneleri azdır. Hiç ulaştırma vasıtaları yoktur, buna rağmen inanılmaz bir hareket kabiliyetleri vardır» (Generallerin raporu, 15 mart 1920)[53].

Türk milletinin başı dara geldiği anda, yapamayacağı fedakârlık, katlanamayacağı sıkıntı yoktur. Millî Mücadeleye katılanlar, öyle güçlüklere göğüs germişlerdir ki, bu dayanma gücü bir noktada aklın sınırlarını aşmakta, bu nedenle Millî Mücadele destanlaşmakta, efsaneleşmektedir.

*
**

Ayrıntılara girilmeden yapılan bu açıklamalar sonucunda, Millî Mücadele stratejisi içinde sivil yöneticilerin *(Rüesa-yı memurin-i mülkiyenin)* yerini ve fonksiyonunu belirtmiş oluyoruz. Sivil yöneticilerin Millî Mücadele içindeki fonksiyonunu, illere göre, ayrıntılı ve belgelere dayalı bir biçimde incelemek, bu kitabın başlıca konusunu oluşturmaktadır.

Ancak konunun kolaylıkla okunup anlaşılabilmesi için, bazı kısa açıklamaların yapılmasında yarar görülmüştür.

VI. Millî Mücadele Başlangıcındaki Yönetim Bölümleri

Millî Mücadele başında merkezî idare şu yönetim birimlerine ayrılmıştı*:

1. *Vilâyet:* Bugünkü il örgütleri karşılığıdır. Vilâyetlerin başında bulunan en büyük mülkiye amirine *Vali* denilmektedir. *(Vilâyât = Vilâyetler, iller).*

2. *Liva:* Vilâyet ile kaza arasında bir idarî örgüttür. 20 Ocak 1921 tarihli ve 85 no'lu Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 10'uncu ve 20 Nisan 1924 tarihli, 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 89'uncu maddeleri uya-

---

(53) Bu sözler İngiliz gizli belgelerinden seçilmiştir.

(*) 26 mart 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanunu, Madde 1. «Vilâyetler livalara, livalar kazalara, kazalar nevahiye ve nahiyeler karyelere münkasimdir» Düstur, tertib-i sani, c. 5, s. 187.

rınca Cumhuriyet döneminde kaldırılmıştır. Livaların başında en büyük mülkiye amiri olarak *Mutasarrıf* bulunuyordu. Bu yüzden livalara, *Mutasarrıflık* da denilmekte idi. 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesinden gelme bir alışkanlıkla liva karşılığı olarak *Sancak* kelimesi de kullanılıyordu. Bu bakımdan, Millî Mücadele sırasında *liva, sancak, mutasarrıflık* kelimelerinin eş anlamda kullanıldığını gözden uzak tutmamak gerekir. Livalar iki kısımdı:

a) *Mülhak livalar:* Bunlar vilâyetlere bağlı livalardı ve mutasarrıfları validen emir alırdı.

b) *Müstakil livalar* (Elviye-i gayri mülhaka = bağımsız livalar): Bu livalar doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine bağlı idiler ve mutasarrıfları da valininkine benzer bir statüde idi.

3. *Kaza:* Bugünkü ilçe örgütünün karşılığıdır. Kazanın başında, bugünkü gibi, *Kaymakam* bulunmakta idi.

4. *Nahiye:* Bugünkü bucak örgütünün karşılığıdır *(Nevahi = Nahiyeler, bucaklar).*

5. *Karye:* Bugünkü köy biriminin karşılığı idi *(Kura = Köyler).*

Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devletine bırakılan topraklar üzerinde bulunan vilâyet ve livaların adlarını gösteren bir tablo aşağıya çıkarılmıştır:

Vilâyet ve mülhak livanın adı	*Merkezi*
I. **Erzurum Vilâyeti**	Erzurum
a) Erzincan livası	Erzincan
b) Bayazıt »	Doğubayazıt
II. **Sıvas Vilâyeti**	Sıvas
a) Amasya livası	Amasya
b) Tokat »	Tokat
c) Karahisar-ı şarki livası	Şebinkarahisar
III. **Mamuretülaziz (Harput) Vilâyeti**	Elâziz (Elazığ)
a) Malatya livası	Malatya
b) Dersim «	Tunceli
IV. **Diyarıbekir Vilâyeti**	Diyarbakır
a) Ergani livası	Maden
b) Mardin »	Mardin
c) Siverek »	Siverek
V. **Bitlis Vilâyeti**	Bitlis
a) Muş livası	Muş
b) Siirt »	Siirt
c) Genç »	Genç

VI.	**Van Vilâyeti**	Van
	a) Hakkâri livası	Hakkâri
VII.	**Trabzon Vilâyeti**	Trabzon
	a) Lâzistan livası	Rize
	b) Gümüşhane »	Gümüşhane
VIII.	**Kastamonu vilâyeti**	Kastamonu
	a) Sinop livası	Sinop
	b) Kengiri »	Çankırı
IX.	**Ankara Vilâyeti**	Ankara
	a) Kırşehir livası	Kırşehir
	b) Çorum »	Çorum
	c) Yozgat »	Yozgat
X.	**Konya Vilâyeti**	Konya
	a) Isparta livası	Isparta
	b) Burdur »	Burdur
XI.	**Adana Vilâyeti**	Adana
	a) Mersin livası	Mersin
	b) Kozan »	Kozan
	c) Cebel-i bereket livası	Osmaniye
XII.	**Hüdavendigâr Vilâyeti**	Bursa
	a) Ertuğrul livası	Bilecik
XIII.	**Aydın Vilâyeti**	İzmir
	a) Aydın livası	Aydın
	b) Denizli »	Denizli
	c) Saruhan »	Manisa
XIV.	**Edirne Vilâyeti**	Edirne
	a) Gelibolu livası	Gelibolu
	b) Kırkkilise »	Kırklareli
	c) Tekfurdağı »	Tekirdağ
XV.	**Istanbul Vilâyeti**	Istanbul
	a) Beyoğlu livası	
	b) Üsküdar »	

Müstakil livanın adı	*Merkezi*
1. **Eskişehir Livası**	Eskişehir
2. **Antalya** »	Antalya
3. **Urfa** »	Urfa
4. **İçel** »	Silifke

5.	**İzmit**	»	İzmit
6.	**Bolu**	»	Bolu
7.	**Canik**	»	Samsun
8.	**Çatalca**	»	Çatalca
9.	**Karahisar-ı Sahip**		Afyon
10.	**Karesi**	»	Balıkesir
11.	**Biga**	»	Çanakkale (Kala-i Sultaniye)
12.	**Kayseri**	»	Kayseri
13.	**Kütahya**	»	Kütahya
14.	**Maraş**	»	Maraş
15.	**Menteşe**	»	Muğla
16.	**Niğde**	»	Niğde
17.	**Ayıntap**	»	Antep

Yukardaki tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devletine bırakılan topraklar üzerinde:

15 vilâyet
35 mülhak liva
17 müstakil liva

bulunuyordu. Ancak burada hemen şu noktaya işaret edelim ki, 1914 yılı nüfus istatistiğinden ve Birinci Büyük Millet Meclisi tutanaklarından yararlanarak hazırladığımız bu liste, sadece 1919-1920 yılları için geçerlidir. Bir önceki veya bir sonraki yıllar için düzenlenecek mülkî idare bölümleri tablosu değişik biçimde olur. Bunun çeşitli nedenleri arasında, önemli olarak, Elviye-i Selâse'nin *(Üç livalar = Kars, Ardahan Batum)* 1919 ve 1920 yıllarından hemen önce ve sonra Osmanlı Devleti - Ruslar - Ermeniler arasında el değiştirmiş olması; Beyrut, Halep ve Suriye gibi vilâyetlerinin Mondros Mütarekesi ile kaybedilmiş bulunması, 1921 yılından sonra Ordu, Giresun, Zonguldak ve Aksaray kazalarının idarî statülerinde yapılan değişiklikler sayılabilir.

VI. Biyografik Bilgiler

Bu kitap, bir biyografi eseri değildir. Fakat konunun gerektirdiği ölçüde biyografik bilgiler verilmiştir. Çünkü biyografik bilgilerin incelenmesi, bazı genellemeler yapma olanağını yaratmaktadır. Örneğin:

1. Millî Mücadeleye karşı çıkan mülkiye amirlerinin büyük çoğunluğu, mesleklerinde emekli olmuş yahut açığa çıkarılmış, sonra mütareke döneminde yeniden görev almış kişilerdir. Bunlar, eğer suç ise, kendilerine yeniden ekmek ve mevki veren Istanbul hükümetlerinin buyruklarına karşı koyamamışlar, bu nedenle Millî Mücadele düşmanı olarak bilinmişlerdir (Bakınız: Elâzığ, Konya, Ankara, Kastamonu, İzmir, Edirne Valilikleri bölümleri).

2. Gene Millî Mücadele'ye karşı çıkan mülkiye amirlerinin çoğun-

luğu ya Hürriyet ve İtilâf Fırkasının aktif üyesi veya bu parti yanlısı kişilerdir. Bunlar, memleketin üstün çıkarları ile İttihatçı düşmanlığını birbirine karıştırmışlar, sonucunda Millî Mücadeleye ters düşmüşlerdir.

3. İttihatçı olarak bilinen mülkiye amirlerinin hemen hemen tümü, Millî Mücadeleye sahip çıkmışlardır. İngilizlerin bunları tutuklamaya çalışmaları da onları bu yola itmiştir.

4. Meslekten yetişme mülkiye amirleri ile kumandan iken valiliğe atananlar, Millî Mücadele çabalarında daha başarılı olmuşlardır.

Biyografik bilgiler verilirken şu yöntem uygulanmıştır:

a) Mekteb-i Mülkiye mezunu sivil yöneticilerin biyografileri hakkında çok kısa bilgi verilmiştir. Çünkü bunların özgeçmisleri hakkında. Ali Çankaya'nın resmî belgelere ve bilgilere dayanarak hazırladığı sekiz ciltlik «Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler» adlı eserde geniş bilgi mevcuttur. Başka kaynak gösterilmeyen hallerde, mülkiye mezunu yöneticilerin özgeçmişlerine değğin bilgiler, bu eserden yararlanılarak yazılmıştır. Böyle durumlarda, ayrıca dipnot verilmemiştir. (Kitapta adı geçen mülkiye mezunlarının özgeçmişleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler, bu esere baş vurabilir).

b) Millî Mücadele döneminde mülkiye amirliği yapmış kişiler arasında yazarlık, askerlik gibi diğer başka alanlarda ün yapmış olanlar vardır. Ebubekir Hâzım Tepeyran, Fahrettin Altay gibi. Bunların özgeçmişlerine ait bilgiler, konuyla ilgili her kitapta veya ansiklopedilerde vardır. Bu nedenle, bunlar için de ayrıca dipnot konulmamıştır.

c) Millî Mücadele tarihinde adları çok geçen Ali Galip, Kambur İzzet, İbradı'lı Cemal gibi valilerin özgeçmişleri hakkında ilk kez bu eserde bilgi verilmektedir. Bu bilgiler, gerçekten çok iyi düzenlenmiş bulunan İçişleri Bakanlığı Arşivinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ayrıca şu noktayı belirtelim ki, konunun gerektirdiği ölçüde dahi biyografik bilgiler verilirken bütün kaynaklar gözden geçirilerek karşılaştırılmış, yanlış bilgilerin ayıklanmasına çalışılmıştır.

Kitaptaki valilik bölümlerinin sıralanmasına gelince, burada vilâyetlerin Millî Mücadele açısından birbirleriyle olan ilişkileri göz önünde bulundurulmuştur. Her valilik bölümü bağımsız olduğundan, böylece, okuyanların olaylar arasındaki bağlantıyı yitirmemelerine dikkat edilmiştir.

I

ERZURUM VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Erzurum'un Durumu:

Erzurum, yakındoğu Asya'yı Karadeniz'e, Kafkasya'yı Anadolu'ya bağlayan doğal yolların üzerinde bulunması dolayısıyle, tarih boyunca saldırıya hedef olmuş bir ilimizdir. Bu sürekli saldırılar yüzünden, Erzurum'u ele geçirmekten çok, onu elde tutmak, korumak daha güç olmuştur. Fakat bu doğal yollar, aynı zamanda Erzurum'u, tarih boyunca, canlı bir ticaret merkezi durumuna sokmuştur.

Erzurum, esas gelişmesini, Türk egemenliği altında sağlamıştır. 1071 Malazgirt Zaferinden kısa bir süre sonra Erzurum Türk egemenliğine geçmiştir. Timur, Anadolu seferinde; Osmanlı Orduları, Kafkasya, İran, Irak seferlerinde buradan geçmişler, burada konaklamışlardır. Osmanlı Devletinin çökmesiyle birlikte Erzurum'un da talihsiz yılları başlamış; 1829, 1878, 1916 yıllarında, yani yüz yıl içinde üç kez Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Osmanlı-Rus savaşlarında Erzurumlular, şehirlerini kahramanca savunmuşlarsa da, doğal ve ekonomik koşulların elverişsizliği yüzünden üstün düşman kuvvetlerine boyun eğmişlerdir. Bu savaşlar sonunda Erzurum büyük zarar görmüş, tamamına yakın bir kısmı yakılıp yıkılmıştır. Hele Birinci Dünya Savaşı içindeki Rus ve Ermeni işgali, Erzurum'daki yaşamı hemen hemen söndürmüştür. Böylece düşman işgalinin ne demek olduğunu bilen Erzurum eşrafı, emperyalist güçler tarafından Erzurum'un Ermenilere peşkeş çekildiğini öğrenince, duraksama göstermeden millî mücadele çabalarına girişmişlerdir[53a].

Erzurum, Kanunî devrinden beri beylerbeyliği ve eyalet merkezi idi. 1882 yılında vilâyet merkezi oldu. Erzincan, Beyazıt ve Bayburt sancaklarıyle 21 ilçe ve üç bucak Erzurum Vilâyetine bağlandı.

Erzurum'un Millî Mücadele açısından diğer bir önemi, On Beşinci Kolordunun merkezi oluşudur. Bu kolordunun dört tümeni (Horasan'da 12., Van'da 11., Hasankale'de 9., Tortum'da 3. Tümenler) ve yirmi bine yaklaşan mevcudu vardı. Birinci Dünya Savaşı sonunda Kafkas harekâtını başarıyla tamamlamış ve muzaffer çıkmış bir ordu olduğu için moral gücü çok yüksekti. Bu nitelikleriyle Millî Mücadele başlangıcında gü-

---

(53/a) Erzurum, yeni kurulacak Ermeni Devletine Başkent yapılacaktı. (The British Documents, c. IV, s. 1016).

venilebilecek tek askerî birlikti. Bu birliğe kumandan olan Kâzım Karabekir Paşanın 3 mayıs 1919'da Erzurum'a gelerek göreve başlaması, doğu illerimiz ve Millî Mücadele için büyük talih olmuştur. (Kâzım Karabekir, 1882 yılında Istanbul'da doğmuş, B.M.M. Başkanı iken 1948 yılında Ankara'da vefat etmiştir. a) Emrindeki kolorduyu Milli Mücadele emrine vermek, b) Doğu Anadolu ve Karadeniz eşrafını örgütleyerek Millî Mücadeleye yöneltmek, c) Millî Mücadelenin başlangıcında Mustafa Kemal'e tam destek olmak, d) Doğu harekâtını çarçabuk tamamlayarak milletin sönmek üzere olan umudunu yeniden canlandırmak suretiyle Kurtuluş Savaşımızda unutulmayacak hizmetler yapmıştır. Anılarını topladığı «*İstiklâl Harbimiz*» adlı kitabı, kişisel yargıların çokluğuna rağmen, Millî Mücadele tarihinin temel kaynak kitaplarından biridir. Biz de, doğu illeri valiliklerini yazarken bu eserden geniş çapta yararlandık. Kendisini saygıyla anarız).

XV. Kolordu, Sıvas'taki III. Kolordu ile birlikte, Dokuzuncu *(sonradan Üçüncü)* Ordu Müfettişliğine bağlı idi. Mustafa Kemal, Ordu Müfettişi sıfatıyle, hem XV. Kolordu Kumandanına, hem de Erzurum Valisine doğrudan doğruya emir verme yetkisini taşıyordu.

1967 Erzurum İl Yıllığı'nda, Erzurum'un nüfusu ile ilgili şu ilginç bilgi verilmektedir:

«Erzurum, tarihi bir geçiş noktasında kurulmuş bulunması, göç yollarının önemli uğrak yeri olması ve hudut şehri bulunması gibi sebepler yüzünden nüfusunun azalıp çoğalması üzerinde değişimler dikkati çekmektedir.

İşgal, istirdat olaylarına tarih boyunca sahne olan Erzurum azalmış bulunan nüfusunu bölgenin ticaret, hinterland ve askerî bakımlardan önem taşıyan bir merkezi bulunması itibarıyle az zaman içinde telâfi ettiği görülmektedir.

Gürcülerle İranlılar arasında yapılmış bulunan tarihî savaşlara sahne olan ve mütemadiyen bu iki grup arasında el değiştiren şehrin, tamamen harap olarak metruk bir hale geldiği ve sadece 27 mükellef nüfus bulunduğu tespit edilmiştir.

1245 muharebesinde Eruzurum'un nüfusunun 130 binden 15 bin kişiye düştüğü anlaşılmıştır.

1048 yılında İbrahim İnal'ın Erzurum'a yaptığı taarruz neticesinde, tarafların ölü sayısının 140 bin kişiye baliğ olduğu ve neticede şehrin Türklerin eline geçtiği tespit edilmiş bulunmaktadır.

Yakın tarihimizde I. Cihan Harbine girildiği sıralarda, Erzurum'un nüfusu 100-120 bin kişi idi. Şehrin istirdat edildiği 1918 yılı kayıtlarına göre, nüfusunun 17 bine düştüğü görülmektedir».

Bugün 150 bini aşkın nüfusuyle Doğunun bir kültür ve ticaret merkezi olan Erzurum şehrinin *1919 yılındaki durumunu,* «Millî Mücadelede Erzurum» kitabının yazarı ve Millî Mücadele'nin öncülerinden Cevat Dursunoğlu şöyle anlatmaktadır:[54]

(54) Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, s. 25.

«Çocukluğumun en mesut günlerini içinde geçirdiğim ve 1915-1916 kışında tabyalarında dövüştüğüm Erzurum şehri bir enkaz yığını olmuştu. Savaştan önce 80 bin nüfusu oldukça refahla besleyen, çarşılarında, pazarlarında kalabalıktan geçilmeyen bu gösterişli sınır kentinden kocaman bir köy harabesi ortada kalmıştı. Savaş yıllarında, on binlerce insan tifüsten ve çeşitli bulaşıcı hastalıklardan ölmüş, istilâ öncesinde eli ayağı tutanlar muhacir olmuş, on bin kadar hemşeriyi de Ermeniler çekilirken öldürmüşlerdi. Şehirde kılıç artığı olarak üç dört bin kişi kalmıştı. Bir bu kadar da köylerden buraya göç etmişlerdi. Bu yüzden şehir köyleşmişti. Ölümlerden kurtulan hemşerilerle, göç edenlerden dönenler, yangınlardan ve patlayan cephaneliklerin depremlerinden kalan eski refahlı evlerinin harabelerinde birer ikişer oda tamir ederek içine sığınmışlar, geri kalan enkazı yakarak kışı geçirmeye uğraşıyorlardı. Dış görünüş, umut verecek gibi değildi».

1917 yılı sonunda Rusya'da ihtilâl patlayınca, bu durumdan yararlanan ordumuz, doğu cephesinde ileri hareketlere geçti. Önce Erzurum ve Trabzon'u, sonra diğer doğu illerimizi kurtardı. Azerbaycan'ı işgal etti. Fakat ordumuz, bu zaferin tadını çıkarmadan, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros ateşkes anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın 24. maddesi, doğu illerimiz hakkında emperyalist güçlerin beslediği emelleri yansıtıyordu:

«Vilâyât-ı Sitte'de iğtişaş zuhurunda mezkûr vilâyetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkını İtilâf Devletleri muhafaza ederler».

Bunun anlamı, Erzurum, Sıvas, Mamüretülaziz (Elazığ), Diyarıbekir, Bitlis ve Van vilâyetlerini kapsayan Vilâyât-ı Sitte *(Altı il)*, ilk fırsatta emperyalist güçler tarafından kurulacak olan Büyük Ermeni Devletine verilecekti. Coğrafî durum itibarıyle bu tehlikeye en yakın il Erzurum idi. Erzurum'un Ermenilere verilmesi demek, buradaki Türk-Müslüman halkın yok olması demekti. İşte bu nedenle Mondros ateşkes anlaşmasından hemen sonra, Istanbul'da bulunan doğulu eşraf ve aydınlar, «*Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti*»ni oluşturdular. Mart/1919 ayı başında bu cemiyetin Erzurum şubesi kuruldu. Trabzon'un durumu ve kaderi de Erzurum'unkine benziyordu. Onun için Trabzon'un eşrafı da «Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti»ni kurmuşlardı (12 şubat 1919). Erzurum şubesi yöneticileri Trabzonlularla ilişki kurarak, Erzurum'da bir kongre toplanması önerisinde bulundular (30 mayıs 1919). Trabzonlular öneriyi benimseyince, Millî Mücadele tarihinde önemli bir aşama olan Erzurum Kongresinin temeli atılmış oldu.

Erzincan, Beyazıt ve Bayburt sancaklarıyle 21 ilçe ve 3 bucağı içine alan Erzurum Vilâyeti, eldeki resmî bilgilere göre, 52 800 km²'lik bir alanı kapsıyordu. Birinci Dünya Savaşı başında vilâyet nüfusunun 750 bin, Erzurum şehri nüfusunun ise 40 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak savaş sonunda toptan öldürme ve göç dolayısıyle bu nüfusta büyük azalma olduğunu yukarda belirtmiştik. Erzurum vilâyetinde toprak, genellikle, parçalanmış durumda idi. 337 500 hektarı bulan ekili arazinin % 98'i tahıl üretimine ayrılmıştı. Orman yok denecek kadar azdı.

Erzurum'da çok ileri olan silâh sanayii, hükümetin 1885 yılında aldığı yasak kararı üzerine tamamıyle yok olmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastığı zaman, Erzurum'da vali Münir Bey idi.

Vali Münir Bey

Münir *(Akkaya)* Bey, 1871 yılında Istanbul'da doğdu. 1896 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Kaymakamlık, Mülkiye Müfettişliği, Mutasarrıflık görevlerinde bulunduktan sonra, Elazığ ve 1967 Erzurum İl Yıllığı'na göre 10 mayıs 1918 tarihinde Erzurum valisi oldu.

Münir Bey, Erzurumluların millî mücadele çabalarını anlayışla karşıladı ve bu çabalara kanat gerdi. 3 mayıs 1919 tarihinde Erzurum'a gelen Karabekir Paşa ile de karşılıklı anlayış ve saygı çerçevesinde işbirliği yaptı.

İşte Erzurum, bu hava içinde, kendi olanaklarıyle kurtuluş çaresi ararken, «*9. Ordu Kıtaatı Müfettişi, Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyarı, Mirliva Mustafa Kemal*»in Samsun'dan yolladığı 21 mayıs 1919 tarihli tel yazısı Erzurum'a ulaştı:

«Erzurum 15. Kolordu Kumandanı Paşa Hazretlerine,

Genel durumumuzun almakta olduğu çok tehlikeli şekilden pek acılı ve üzüntülüyüm. Millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdanî görevimizi yakından işbirliği ile en iyi yapmak mümkün olacağı kanısıyle bu son görevi kabul ettim. Bir an önce zat-ı âlinizle buluşmak arzusundayım. Ancak Samsun ve dolaylarının durumu, asayişsizlik yüzünden fena bir sonuca gidecek niteliktedir Bu nedenle burada birkaç gün kalma zorunluluğu vardır. Bendenizi şimdiden aydınlatacak hususlar var ise bildirmenizi rica eder ve gözlerinizden öperim kardeşim».

Karabekir Paşa, aynı gün, bu tel yazısına şu karşılığı verdi:

«Trabzon yolunda asayiş ve benzin vardır. Sıvas yolunda benzin yoktur. Yollar da otomobile pek elverişli değildir. Yüksek teşrifleri sevinç kaynağı olacaktır.

Yazılacak başka bir husus yoktur. Saygılarımı sunarım».

Mustafa Kemal Paşa, Havza-Amasya-Tokat üzerinden *27 Haziran 1919* tarihinde Sıvas'a geldi. Sıvas'ta, kendisinin tutuklanması için Istanbul Hükümetinin emir verdiği ve Elâzığ Valisi Ali Galib'in de bu nedenle Sıvas'ta bulunduğunu öğrendi. (Bu olaylar, ayrıntılı şekilde Sıvas Valiliği bölümünde anlatılacaktır). Bu tehlikeli durumdan kurtulmak için 28 Haziran sabahı erkenden, Erzurum'a doğru yola çıktı.

4 Mart 1919 tarihinde iktidara gelen işbirlikçi Damat Ferit Hükümeti, İttihatçı oldukları gerekçesiyle, eski hükümetler tarafından atanmış mülkiye amirlerini sırayla görevden alıyordu. Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey, mayıs 1919'da görevinden alınmış ve kendi anlattığına göre Azerbaycan'a gitmek üzere Erzurum'a gelmişti (Bakınız: Bitlis Valiliği). Ha-

ziran 1919 ayı ortalarında da Erzurum Valisi Münir Bey görevinden alındı. Yerine Erzurum Kadısı Hurşit Efendi vali vekili oldu.

Bu görevden almalara karşı ilk resmî tepkiyi Karabekir Paşa gösterdi. Istanbul'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği 28 haziran 1919 tarihli tel yazısında şöyle diyordu:[55]

«...Erzurum'daki yabancı temsilcileri şimdiye kadar birkaç İngiliz subayı idi. Fakat Amerikalı, Fransız ve Rus subayları da birer ikişer geldiler ve geliyorlar. Doğu illerinin ölüm kalımı ile uğraşılırken, yarınki bayram* töreninde ilk çağları andıracak olan Erzurum Hükümetinin sarıklı ve cüppeli valisi, yabancı temsilcileri için ne kadar sevinç verici ve eğlenceli olacak ise, bizim gibi gerçekten vatan endişesi ile yürekleri parçalananlar için de gerek bu ve gerekse Bitlis ve Erzurum valileri gibi iki vatansever ve değerli valinin bu üzüntü verici manzaraya rağmen görevden alınmış olarak dolaşmalarını görmek acı ve üzüntü kaynağı olacağını arzederim».

Karabekir, bu durumu Mustafa Kemal Paşaya da iletince, Millî Mücadeleyi ne şekilde örgütleyeceğini bir satranççı ustalığıyle hesaplamış bulunan Mustafa Kemal Paşa, bu iki valinin, Münir Bey ile Mazhar Müfit Bey'in, kendisini Erzurum'da beklemelerini istedi.

1919 yılının temmuz ayı, Millî Mücadele açısından Erzurum için heyecan verici günlerle doludur. Denilebilir ki, Temmuz 1919 ayı, Mustafa Kemal'in dolayısıyle Millî Mücadelenin kaderini çizmiştir. Ve bu güzel kader, Erzurum'da çizilmiştir.

Bu çok önemli olaylar, şöyle özetlenebilir:

1. *Mustafa Kemal Paşanın Erzurum'a gelişi:* 28 Haziran Ramazan Bayramı sabahı erkenden, âdeta kaçarcasına, Sıvas'tan yola çıkan Mustafa Kemal Paşa 3 Temmuz 1919 günü Erzurum'a vardı. Ilıca mevkiinde, başta Kâzım Karabekir Paşa, Münir ve Mazhar Müfit Beyler olmak üzere bir kurul şehir adına kendisini karşıladı. Mustafa Kemal Paşanın yanında, sonradan Cumhuriyet döneminde adları çok duyulacak olan Rauf *(Orbay)*, İzmit eski mutasarrıfı İbrahim Süreyya *(Yiğit)*, Müfettişlik Kurmay Başkanı Albay Kâzım *(Dirik)*, Binbaşı Hüsrev *(Gerede)*, Doktor Binbaşı Refik *(Saydam)* beyler ile diğer maiyet erkânı vardı.

Karabekir Paşa, şehirde, parlak bir karşılama töreni düzenletti. Bu karşılama töreninden Mustafa Kemal Paşa çok memnun kaldı ve bu destekten aldığı güçle Millî Mücadele çabalarını sürdürdü.

2. *Erzurum'da ilk gizli toplantı:* Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta da belirttiği gibi, ilk iki gün içinde «*Kumandan, vali ve Vilâyât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti*» ile görüştükten sonra gizli bir toplantı düzenledi. Bu toplantıya şu kişiler katıldı:

---

(55) K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 61.

(*) 1919 yılının Ramazan Bayramı.

Kâzım Karabekir Paşa (15. Kolordu Kumandanı),
Rauf Bey (Orbay, eski Bahriye Nazırı, sonradan Başbakan),
Münir Bey (Akkaya, Erzurum Valisi),
Mazhar Müfit Bey (Kansu, Bitlis eski valisi),
İbrahim Süreyya Bey (Yiğit, eski mutasarrıf),
Albay Kâzım Bey (Dirik, sonradan vali ve general),
Binbaşı Hüsrev Bey (Gerede, sonradan milletvekili ve büyükelçi),
Doktor Binbaşı Refik Bey (Saydam, sonradan başbakan).

Mustafa Kemal Paşanın «*ulusal amaç için ortaya atılma kararı*»nı açıkladığı ve Millî Mücadelenin çatısını kurmaya çalıştığı bu toplantı, kanımızca, yeterince önemsenmemektedir. Örneğin, Kâzım Karabekir ve Rauf Orbay, anılarında, bu toplantıdan hiç söz etmezler. Toplantı hakkında en geniş bilgiyi Mazhar Müfit Bey vermektedir. Büyük Nutuk'ta da bu toplantıdan yeterince söz edilmektedir.

Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919 tarihinden Erzurum'a geldiği 3 Temmuz 1919 tarihine kadar Millî Mücadele çabalarını resmî kumandanlık ve padişah yaverliği sıfatlarına güvenerek yürütüyordu. Fakat Sıvas'ta iken kesin olarak öğrenmişti ki, bu yetki ve sıfatlarına güvenerek Millî Mücadele çabalarını sürdürme olanağı artık kalmamıştır. Artık, milletin bir ferdi olarak ortaya atılma zamanı gelmiştir. Fakat Mustafa Kemal'in tek başına verdiği karar, çevresince kabul edilmezse, o zaman bu karar uygulama alanına nasıl sokulacaktır? İşte toplantının nedeni budur.

Toplantının büyük önemi ise, sıfat ve yetkilerinden soyutlaştırılmış bir Mustafa Kemal'in ilkönce yakın çevresince Millî Mücadele lideri olarak tanınması ve kabul edilmesidir. Bu toplantının bir diğer önemi, Mustafa Kemal'in bu toplantıda söylediği sözlerdir. Askerlik dışında bir eğitim görmemiş olan Mustafa Kemal'in devrim konusunda, daha 1919 yılında, nasıl bu kadar sağlam düşüncelere ulaştığına şaşmamak mümkün değildir. Devrimciliğe özenilen her yerde, her zaman ve herkes için geçerli olan bu konuşma şöyledir:

«Ulusal amaçlarla ortaya atılacakların yok edilmesini düşünenler bugün yalnız Saray, Istanbul Hükümeti ve yabancılardır*. Ama bütün halkın aldatılabileceğini ve bize karşı duruma çevrilebileceğini düşünmek gerektir. Önder olacakların, her ne olursa olsun, tutulan yoldan dönmemeleri, yurtta barınabilecekleri son noktada, son nefeslerine verinceye değin amaç uğrunda özveriyi sürdüreceklerine işin başında karar vermeleri gerekir. Yüreklerinde bu gücü duymayanların işe girişmemeleri çok daha iyi olur. Çünkü böyle bir durumda hem kendilerini ve hem de ulusu aldatmış olurlar.

Bir de, söz konusu görev, resmî makam ve üniformaya sığınarak el altından yapılamaz. Böyle bir tutum, bir ölçüye değin yürüyebilir. Ama, artık o dö-

(*) Emperyalist güçler.

nem geçmiştir. Açıkça ortaya çıkmak ve ulusun hakları adına yüksek sesle bağırmak ve bütün ulusun, bu sese katılmasını sağlamak gerektir.

Benim, görevden çıkarıldığım ve her türlü sonuçla karşı karşıya bulunduğum kuşku götürmez. Benimle açıkça işbirliği yapmak, o sonuçları şimdiden kabul etmektir. Bundan başka, söz konusu ettiğimiz durumun istediği adam, daha birçok bakımlardan da ille ben olabilecekmişim gibi bir iddia yoktur. Yalnız, her halde bu yurt çocuklarından birinin ortaya atılması zorunlu olmuştur. Benden başka bir arkadaş da düşünülebilir. Yeter ki o arkadaş, bugünkü durumun gerektirdiği yolda yürümeyi kabul etsin».

Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmayı yapmadan önce, memleketin içinde bulunduğu durumu anlatan ve geniş açıklamalar taşıyan bir konuşma yapmış, o konuşmanın sonuna bu sözlerini eklemişti. Sözlerini böylece bitirdikten sonra, toplantıya katılanların vicdanlarının sesini dinleyerek sağlıklı bir karara ulaşabilmeleri için toplantıya ara verildi. Mustafa Kemal Paşa, arkadaşlarını yalnız bıraktı.

Fakat toplantıya katılanların öyle uzun boylu düşünecek durumları yoktu. Zaten Istanbul hükümeti ile ipleri koparmışlardı. Sonra Karabekir Paşa, geri planda kalmak istediğine göre tek aday Mustafa Kemal Paşa idi. Onun için kısa bir süre sonra yeniden toplanılarak şu kararlar alındı:

a) Millî Mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşa olacak.
b) Toplantıya katılanlar, sonuna dek, Mustafa Kemal ile birlikte çalışacak. Ancak «önemli özrü» dolayısıyle Münir Bey bir süre eylemli görev almayacak.
c) Mustafa Kemal Paşanın görev ve sıfatına bakılmaksızın, bir üst komutan imiş gibi, buyrukları yerine getirilecek.

Bu toplantıdan birkaç gün sonra, Münir Bey Erzurum'dan ayrılarak Istanbul'a dönmüştür. Acaba Münir Beyin «*önemli özrü*» ne idi?

Kâzım Karabekir'in anılarında ısrarla belirttiğine göre, Münir Bey, Istanbul hükümetini sevmez, fakat ondan korkarmış. Görevinden alındıktan sonra, «Ben komitacılık yapamam». diyerek dostları yanında Istanbul'a gidişini haklı göstermeye çalışırmış[56].

Bu açıklayış tarzı, Münir Beyin özgeçmişine uymaktadır. Münir Bey, Millî Mücadele yanlısı idi, fakat meşruiyetçi idi. Yani millî mücadeleyi yasal olarak yapmak istiyordu. Oysa ihtilâl yasa dışıdır. Görevinden ayrıldıktan sonra, Mustafa Kemal Paşayı bekleyişi, onun resmî görev ve sıfatına bağlanabilir. Fakat, bu toplantıda Mustafa Kemal millî ihtilâlci kimliğine bürününce, Münir Bey, özür ileri sürmüştür. Fakat Münir Bey, toplantıda alınan kararlara uymuş, ikiyüzlülük yapmamış, Istanbul'a dönünce Istanbul hükümeti ile işbirliğine girmemiş, olayların gelişmesini beklemiştir. Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılıp, Millî Mücadele hu-

(56) A.g.e., s. 129.

kukî statüsünü kazanınca, Ankara'ya dönerek Millî Hükümet emrine girmiştir. İnsanları akıl planında çok iyi değerlendirmesini bilen Mustafa Kemal Paşa, onu Dahiliye Vekâleti müsteşarlığına, bir süre sonra da, ileride anlatılacağı gibi, tekrar Erzurum valiliğine atamıştır.

(Münir Bey 3. Dönemde İzmir milletvekili olarak Mecliste görev almış ve 1947 yılında vefat etmiştir).

3. *Mustafa Kemal Paşanın resmî görev ve yetkilerini bırakması:* Kuşkusuz Mustafa Kemal Paşa, resmî görev ve yetkilerini bir süre daha taşımak istiyordu. O günkü koşullar içinde bunun çok değeri vardı. Fakat yukarda anlattığımız toplantıda da, kendisinin dediği gibi, artık buna olanak kalmamıştı. Atatürk, Büyük Nutuk'unda, duygulu bir dille, bu olayı şöyle anlatmaktadır:

«Harbiye Nazırlığı: "Istanbul'a gel" diyordu. Padişah: "Önce hava değişimi al, Anadolu'da bir yerde otur; ama bir işe karışma" diye başladı. Sonunda, ikisi birlikte: "İlle gelmelisin". dedi.

"Gelmem" dedim. En sonra, 8/9 Temmuz gecesi, Sarayla açılan bir telgrafbaşı konuşması sırasında perde kapandı ve 8 Hazirandan 8 temmuza değin bir aydır süren oyun son buldu. Istanbul, o dakikada benim resmî görevime son vermiş oldu; ben de o dakikada, 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 10.50 sonra da Harbiye Nazırlığına, saat 11.00 sonra da Padişaha görevimle birlikte askerlik mesleğinden çekildiğimi bildiren telleri çekmiş oldum.

Durumu, ordulara ve ulusa kendim bildirdim. O günden sonra resmî görev ve yetkiden ayrılmış olarak, *yalnız ulusun sevgisine, cömertliğine ve yiğitliğine güvenerek ve onun bitmez uyarıcı ve yaratıcı kaynağından aydınlanıp güçlenerek vicdanımızın gösterdiği yolda* görevimizi yapmaya devam ettik».

Bu anı yaşamış olanlar, bu karardan sonra Mustafa Kemal'in çok üzüldüğünü, fakat yukarda değindiğimiz toplantıya katılanların kendisine tam bağlılık göstermeleri karşısında bu üzüntüsünün hafiflediğini belirtmektedirler.

4. *Mustafa Kemal Paşaya sivil giysi sağlanması:* Bu konuda Mazhar Müfit Bey şu bilgiyi vermektedir:[57]

«Bütün ömrü askerlikte geçen Paşanın sivil elbisesi yoktu. Derhal yeni bir elbise temini de mümkün olamamıştı.

Sabahleyin:

— Elbiseyi ne yapacağız Mazhar?.. der demez:

— Kolay Paşam!.. dedim. Aklıma geldi, hemen valiye gittim.

— Paşa için sizin elbiselerinizden bir tane istiyorum.

Münir Bey bir hayli sıkıldı:

— Evet, ama, Paşa hazretlerine lâyık, temiz bir elbise bende yok, dedi. Haksız değildi. Harp içi ve harp sonrası kimsede el dokunulmamış elbise kalmamıştı. Bununla beraber hemen akıl etti:

— Benim ya bir, ya iki defa giydiğim bir jaket atayım var, Paşa hazretlerine onu takdim edelim.

---

(57) M. M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 41

— Gayet iyi, diyerek hemen jaket atayı aldım, bende de temiz bir fes vardı. Gömlek, yaka, kravat da uydurmuştum. Paşanın işte ilk sivil kıyafetini bu suretle temin etmiştik».

Şüphesiz, Mustafa Kemal'e ilk sivil elbisenin kimin sağladığı önemli değildir. Önemli olan, Millî Mücadeleye atılan kimselerin maddî olanaktan ne kadar yoksun olduklarının bilinmesidir. (Bununla birlikte, Mustafa Kemal'in bir süre daha resmî üniforma ile dolaştığı çeşitli belgelerde yazılıdır).

5. *Mustafa Kemal Paşanın Şube Başkanı olması:* Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi 17 haziran 1919 tarihinde kongresini yapmış. İdare Heyeti Başkanlığına Hoca Raif Efendi, üyeliklerine de emekli Binbaşı Süleyman ve Kâzım Beyler, Albayrak Gazetesi Müdürü Necati Bey ve Cevat Dursunoğlu getirilmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşanın askerlikten çekilmesi, onu tanıyan ve sevenler arasında büyük üzüntü yaratmıştı. Erzurumlular, kendileri için de yapılmış olan bu fedakârlık karşısında suskun kalmadılar. 10 temmuz 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Şube Başkanlığına; Rauf Bey İkinci Başkanlığa getirildi. Cemiyetin Istanbul'daki Genel Merkezine de baş vurularak, Mustafa Kemal Paşaya Genel Merkez adına konuşma yetkisinin verilmesi istenildi[58].

Basit gibi görünen bu eylemin anlamı büyüktü:

a) Erzurum'un aydını ve eşrafı, Istanbul hükümetinin değil, Mustafa Kemal'in yanında olduklarını bu jestleriyle duyuruyorlardı.
b) Mustafa Kemal ve Rauf Bey, bu olanaktan yararlanarak Erzurum Kongresine katılma hakkını sağlamışlardır.
c) Böylece Mustafa Kemal, üst yöneticilerden sonra, eşrafın ve genç aydınların da lideri olma yolunda ilk adımını atmıştır.

Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi ve Erzurum Kongresi

Hacı Hurşit *(Numanoğlu)* Efendi, 1861 yılında, Rize'nin Hemşin bucağında doğmuştur. Lâzistan (Rize), Erzurum, Van kadılığında bulunduktan sonra, bir süre görevinden ayrılmış; daha sonra Eskişehir'de bulunan Temyiz Mahkemesi üyesi olmuştur. Kaplıcada yıkanırken sıcağa dayanamayarak vefat eden merhumun mezarı, Şeyh Edebali türbesi yanındadır[59].

Vali Münir Bey, görevinden alındığına değğin emri alır almaz, vali vekilliğini o tarihte Erzurum kadısı olan Hurşit Efendiye bırakmış, işleri de ona devretmişti. Fakat Münir Bey, Erzurum'dan ayrılıncaya kadar Hurşit Efendi ön planda görünmemiştir.

---

(58) Nutuk, Vesika, 36, 37.

(59) M. Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 97; M. M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. II. başlığındaki açıklama.

Hurşit Efendinin vali vekilliği sırasında geçen en önemli olay Erzurum Kongresi'dir.

10 Temmuzda toplanması kararlaştırılan Erzurum Kongresi, delegelerin gelememesi ve hazırlıkların tamamlanamaması yüzünden, 23 Temmuz 1919 tarihinde, 5 ilden *(Erzurum, Sıvas, Bitlis, Van ve Trabzon)* 56 delegenin katılmasıyle toplandı. Mustafa Kemal ve Rauf Bey, Kongreye Erzurum delegesi olarak katıldılar. Kongre çalışmaları 7 ağustos 1919 tarihine kadar sürdü.

Erzurum Kongresinde alınan kararlar, Millî Mücadelemizin ilkelerini oluşturan temel düşüncelere dayanır:

1. Bağımsızlık, ancak, ulusal güçleri etken ve millî iradeyi egemen kılmakla sağlanabilir. *(Kuvayı Milliyeyi amil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak esastır).*

2. Asıl amaç, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros ateşkes anlaşmasındaki sınırlar içinde vatanın bütünlüğünü sağlamaktır *(Misak-ı Millî).*

3. Millî hukukumuzu savunmak için kurulan örgütler, tek bir düzen altında ve aynı amacı gerçekleştirmek için işbirliği içinde çalışmalıdır *(Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti).* (Erzurum Kongresi hakkında ayrıntılı ve sağlam bilgi için Mahmut Goloğlu'nun Erzurum Kongresi adlı eserine baş vurulabilir).

Kongre sonunda, aşağıda adları yazılı 9 kişilik bir Heyet-i Temsiliye seçildi:[60]

Mustafa Kemal Paşa,
Rauf Bey, eski Bahriye Nazırı (Orbay)
İzzet Bey, eski Trabzon mebusu, (Trabzon eşrafından)
Raif Efendi, eski Erzurum mebusu (Hoca)
Servet Bey, eski Trabzon mebusu, (Trabzon eşrafından)
Şeyh Fevzi Efendi, Erzincan'da Nakşi Şeyhi.
Bekir Sami Bey, eski Beyrut valisi, (Kunduh)
Sadullah Efendi, eski Bitlis mebusu,
Hacı Musa Bey, Mutki Aşiret Reisi.

Erzurum Kongresi hazırlıklarından ve toplanmasından Istanbul hükümetinin haberli olmadığı anlaşılmaktadır. Zaten kongrenin hazırlandığı tarihlerde Sadrazam Damat Ferit, Sulh Konferansına katılabilmek için Paris'te bulunuyordu. Yurda döner dönmez, Afyon Karahisar'daki tümen komutanlığının, Amasya kararları ışığında, Sıvas Kongresine delege gönderilmesi için yaptığı bir genelgeyi gördü. Bunun üzerine, 20 temmuz 1919 tarihinde, Anadolu'da iğtişaş *(karışıklık)* çıktığı ve Teşkilât-ı Esasiye'ye aykırı eylemlerde bulunulduğu, bunların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması yolunda bir genelge yayımladı. Bu genelgesiyle Damat Fe-

(60) **Nutuk, Vesika, 41.**

rit, bilerek veya bilmeyerek, Doğu illerini, Mondros ateşkes anlaşmasının 24. maddesi uyarınca, İtilâf Devletlerinin kucağına atıyordu. Bu tehlikeyi önlemek için, Karabekir Paşa, 24 temmuzda Sadrazamlığa ve Harbiye Nezaretine bir tel yazısı göndererek onları uyardı. Toplantı durumunda olan kongre de aynı anlamda bir bildiri yayımladı.

Bu bildiri üzerine Istanbul hükümetinin dikkati Erzurum'a yöneldi. 29 Temmuzda Meclis-i Vükelâ *(Bakanlar Kurulu)* aşağıdaki kararı aldı:

«Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin, hükümet kararlarına ve bildirimlerine aykırı eylem ve kışkırtmalarında devam ve ısrar etmekte oldukları, imzaları altında yayımladıkları bildirilerle ve yerel makamlardan verilen bilgilerle saptanmış olduğundan, kendilerinin hemen ele geçirilerek Istanbul'a gönderilmeleri Harbiye Nezaretinden yerel kumandanlıklara ve Dahiliye Nezaretinden mülkî memurlara telgrafla bildirilmesi ve Hariciye Nezaretine de bilgi verilmesi...»

Bu karar gereğince, Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Karabekir'e 30 Temmuz 1919 tarihli şu emri yolladı:

«Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığına,
Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin hükümet kararlarına karşı eylem ve işlemlerinden dolayı hemen yakalanmalarıyle Istanbul'a gönderilmeleri Bab-ı Âli'ce uygun görülerek yerel görevlilere gerekli emir verildiğinden Kolorduca da ciddî yardımda bulunulması ve sonucundan bilgi verilmesi rica olunur» (Bu emrin orijinal fotokopisi, T. Bıyıklıoğlu'nun «Atatürk Anadolu'da» adlı eserinde verilmiştir).

Kâzım Karabekir Paşa, 1 ağustosta bu tel yazısına uzun bir cevap gönderdi. Bu cevapta şu satırlar yer almaktadır:

«Hükümetin siyasî kararlarının ne olduğunu bilmiyorsam da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin eylem ve işlemlerinde vatan ve milletin amaç ve yararlarına ve mevcut yasalara aykırı olarak nitelendirilecek hiç bir hal ve hareketi olmadığını görüyorum. Adı geçenler yurdun mutluluğu ve esenliği ile ilgili her vatansever fert gibi yaşamaktadırlar».

Harbiye Nazırına paralel olarak Dahiliye Nazırı Âdil Bey de:

«Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey de başta olmak üzere kongre yönetim kurulunu tutuklayarak koruma altında Istanbul'a sevk...»

etmesini Erzurum Valiliğine emretti. Erzurum Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi, milliyetçi, aynı zamanda hoşsohbet ve şakacı bir adamdı. Bu emri alınca Mustafa Kemal Paşanın yanına gitti:

— Efendim, tutuklanmanız hakkında emir aldım. Kolordu da yardım edecek. Lütfen zat-ı âlilerini tevkif etmeme müsaade eder misiniz?

dedi. Bundan sonrasını Atatürk, Mazhar Müfit Beye şöyle anlatmıştır:

«İlkönce ciddî mi, şaka mı konuştuğunu pek kavrayamadım ama o öyle söyleyince, ben de birden ordu çevresini, bana ve arkadaşlarıma karşı düşünceleri ve Kâzım Karabekir Paşanın Harbiye Nazarına gönderdiği cevabı göz önünde tutarak:

— Tutuklanmama müsaade etmezsem ne olacak? diye sordum.
Gülerek:
— Ne olacak, hiç bir şey. Olbabta emr-ü ferman hazret-i menlehül emrindir *(Buyruk sizindir anlamınadır...)* der, çıkar giderim!.. cevabını verdi.

Karşılıklı gülüştük. Fakat hakikaten vatansever, anlayışlı, Millî Mücadelenin başarısına can ve gönülden bağlı bir saygıdeğer kişi... Kendisini çok takdir ettim».

Kadı Hurşit Efendinin Dahiliye Nazırına verdiği cevap şöyledir:

«Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyler bu memlekete sayısız hizmetlerde bulunmuşlardır. Kendilerinin yakalanarak koruma altında gönderilmelerine kalkışmak ahali arasında heyecan ve büyük olayların çıkmasına neden olacağı kesin bulunduğundan bu hususta imkânsızlığı arzederim».

Hurşit Efendi, Mazhar Müfit Beyin de tutuklanması için Sadaretten emir almıştı. Bu emrin bir örneğini çıkararak, aşağıda yazılı tezkere ile birlikte Mazhar Müfit Beye gönderdi (Eski yazışma tarzına örnek olsun diye metin aynen alınmıştır):

«Erzurum'da Bitlis vali-i sabıkı Mazhar Müfit Beyefendiye,
Atufetlû efendim hazretleri,
Sureti balaya yazılan şifreli telgrafname-i sami-i cenab-ı Sadaretpenahi mucibince, Divan-ı Harb-i Örfi'de muhakeme edilmek ve asılmak arzu buyurulduğu takdirde Dersaadete teşrifleri menut-u rey-i âlileridir. Olbabta...

Vali Vekili
Elhac Hurşit»

Mazhar Müfit Bey, bu yazıyı alınca kahkahalarla gülmüş ve teşekkür etmek üzere Vali vekilinin ziyaretine gitmişti. Hurşit Efendi, Mazhar Müfit Beyi güler yüzle karşılamış, hal hatır sorduktan sonra, birden ciddileşerek şunları söylemiştir:

— Mazhar Bey, özel konuşmamız bu noktada bitmiş bulunuyor. Tutuklanmanız hakkında sadrazamlık makamının emri bulunduğunu biliyorsunuz. Bu emri bildiğiniz halde, vilâyet makamının huzuruna cesaretle gelmenizi, böylece elinizi kolunuzu sallaya sallaya ve sigaranızı tüttüre tüttüre karşımda oturmanızı gereksiz sayarım. Bu durumda sizi korumama imkân yoktur. Gösterdiğiniz ihtiyatsızlık ve hatta lâubaliliğin cezasını çekmek mecburiyetindesiniz. Devlet otoritesine karşı daha saygılı olacağınızı ve halkın, memurların gözü önünde vilâyet makamına kadar gelmekten çekineceğinizi tahmin etmiştim. Bu hareketinizle beni ne derece müşkül mevkie dokmuş olduğunuzu tabiî takdir edersiniz. Sizi tutuklattırmak zorunda ve görevindeyim...

Bunun üzerine Hurşit Efendi, polis müdürünü çağırarak Mazhar Müfit Beyi tutuklamasını emreder. Mazhar Müfit Bey de bir tuzağa düştüğünü sanarak telâşlanmıştır. Polis Müdürü Saffet Bey, bu emri yerine getirmeyeceğini söyleyince biraz ferahlar. Fakat Hurşit Efendinin hıncı artmıştır. Jandarma kumandanını çağırır ve aynı emri ona tekrarlar. Jandarma Kumandanı Ferit Bey, fena halde kızarak şöyle cevap verir:

— Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları başımızın tacıdır. Onlara kimse dokunamaz. Dokunacak eli koparırız.

Vilâyet makamında çok ciddî ve elektrikli bir hava esmektedir. Sinirler iyice gerilmiştir. O anda Hurşit Efendi bir kahkaha savurur. Polis Müdürü ve Jandarma Kumandanına hitaben:

— Teşekkür ederim çocuklar, sizi bir sınadım. Sizin gibi vatanseverlerden daha başka bir hareket ummazdım zaten. Merak etmeyin, ben de Mustafa Kemal Paşanın valisiyim,

der ve Mazhar Müfit Beyin tutuklanması emrine karşılık Sadrazama çektiği telgrafı okur:

«Huzuru Samii Sadaretpenahiye (Sadrazamlık Makamına),

İradei samileri Bitlis eski valisi olup burada arkadaşları ile vatanî hizmetlerde bulunan Mazhar Müfit Beyefendi Hazretlerine tebliği edilmiş ise de adı geçen şimdilik asılmak niyetinde olmadığını ve halen görülecek birçok mühim vatanî işleri bulunduğunu beyan buyurmuşlardır.

Gerçi duacınız olan tarafımdan hemen tevkifi esbabına tevessül edilmiş ise de. görevli memurlar ve millet onların yerine duacınızı tevkife kalkıştığından, duacınız olan şahsım bu sebeple tehlike içindedir.

Âciz kulunuzun her türlü taarruzdan vikaye ve muhafazası için Mustafa Kemal Paşa Hazretleri nezdinde tavassutta bulunmak üzere Mazhar Müfit Beyefendi Hazretlerine acele olarak rica ve tebligatta bulunulmasını arz ve istiham eylerim»[61].

Bazı yazarlarımız, bu yazışmalara bakarak, Hurşit Efendiyi Mustafa Kemal'in ve arkadaşlarının koruyucusu kimliğinde görmek istemişlerdir. Oysa, Kâzım Karabekir Paşa tutumunu açıkça belli ettikten sonra, hiç bir valinin Erzurum'da karşı bir tutuma geçmesi mümkün olamazdı. Bunun somut örneğini biraz sonra göreceğiz. Bizce bu yazışmalar, Istanbul hükümetinin ne duruma düştüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Aslında, kadı olarak değil, fakat vali vekili olarak Hurşit Efendi hakkında en doğru yargıyı Kâzım Karabekir Paşa vermiştir:

«Erzurum gibi en mühim merkezde Vali vekili Kadı belde idi. Pek namuskâr bir insan olmakla beraber bu zamanlar için daha akıllısına ihtiyaç vardı».

Şüphesiz, Kâzım Karabekir Paşa, vilâyet işlerini ciddiyetle yürütecek, devleti şerefle temsil edecek, Millî Mücadeleye yardımcı olacak bir valinin özlemi içinde idi. Oysa Istanbul hükümeti, kendi emirlerini körü körüne uygulayacak, Millî Mücadelecilerin kökünü kurutacak bir vali istiyordu. Bu nedenle Reşit Paşayı Erzurum'a vali olarak atadı. Ne var ki Mustafa Kemal Paşa da Istanbul hükümetinin bu niyetini çok iyi biliyordu. Buna göre tedbir almakta gecikmedi.

---

(61) M. M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 88-94.

Vali Reşit Paşa

Millî Mücadelemizin ünlü vali Reşit Paşası, Sıvas Valisi olanıdır. Onun için Erzurum Valisi Reşit Paşadan söz açanların bunun Sıvas Valisi Reşit Paşa olmadığını belirtmeleri gelenek haline gelmiştir.

Erzurum Valisi Reşit Paşa (Ahmet Reşit Tokçaer) 1864'de Tokat'ta doğdu. 1887 yılında Mülkiye'yi bitirdikten sonra, uzun süre kaymakam ve mutasarrıf olarak hizmet görmüş, 1914 yılında Bitlis, 1915 yılında Musul Valisi olmuştur. 1902 yılında Rumeli Beylerbeyi payesine yükseldiği için, kendisine Paşa diye hitap edilmektedir. Reşit Paşa, çok kısa bir süre Musul Valiliğinde kaldıktan sonra görevinden alındı.

Istanbul hükümeti, Erzurum Kongresinin bildirisinden, Kâzım Karabekir'in ve Hurşit Efendi'nin yazılarından Erzurum'da kendi aleyhine bir şeylerin döndüğünü anlamıştı. Kendi aleyhindeki bu kıpırdamaları bastıracak bir yöneticiye ihtiyaç vardı. Azledilmiş olarak Istanbul'da oturan Reşit Paşa hizmet arzediyordu. Uygun görüldü ve Erzurum'a atandı.

Reşit Paşa, aynı anda Van Valiliğine atanan Mithat Beyle birlikte 8 Ağustos 1919 tarihinde Padişahın huzuruna kabul olundu. Kendisine direktif verildi. 9 Ağustos 1919 tarihli ve 8081 sayılı İkdam Gazetesi, bu haberi büyük başlıklarla yayımladı. Bu iki vali, İtalyan posta vapuru ile hemen yola çıkarıldılar.

Erzurum'a maksatlı olarak bir valinin atandığı haberi hemen Erzurum'a ulaştı. Ne var ki, Erzurum millî mücadelecilerin en kuvvetli bulunduğu yerdi. Kast ve niyeti ne olursa olsun, tek başına bir vali, orduya ve güvenlik kuvvetlerine dayanmadan, ne yapabilirdi ki?.. Onun için Reşit Paşanın elini kolunu sallaya sallaya Erzurum'a gelmesine izin verildi. Fakat 15. Kolordu Karargâhı ve Erzurum Kongresince seçilmiş olan Hey'et-i Temsiliye (Temsilciler Kurulu) tetikteydi.

Erzurum'a atanan Devlet Erkânının Ilıca mevkiinde karşılanması bir gelenekti. Mazhar Müfit Kansu'ya göre, «*Kısa boylu, ufacık tefecik, beyaz sakallı*» bir zat olan Reşit Paşa da, 26 Ağustos 1919 sabahı Ilıca mevkiinde karşılandı. Reşit Paşa, kendisini karşılayan küçük kalabalığa bir söylev verdi. Erzurum'da türeyen «celâlî» eşkıyalarının bastırılmasını Padişahın irade buyurduğunu söyledi. Bu konuşma hemen Kâzım Karabekir Paşaya ve Heyet-i Temsiliye'ye aktarıldı.

Reşit Paşa aynı günü öğleyin Erzurum'a geldi. «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kuruluncaya kadar teamüldü. Yeni vali vilâyete geldikten iki gün sonra ferman okuma merasimi yapılırdı. Valilere, vali hükmündeki müstakil mutasarrıflara rütbesine ve memuriyetine göre talik yazı ile ve elkap değişiklikleri yapılarak verilen fermanı hümayun okunurken de hükümet meydanında bütün devlet memurları resmî elbise ve üniformalarıyle eşrafı mahalliye ve ağalar da cumalık elbiselerini giymiş olarak toplanırlardı. Vilâyet dahilinde asker ve bando varsa bir tabur askerle bando da meydana dizilir, erkân ve ümerayı askeriyenin de

huzuru ve âlâyi vâlâ ile Fermanı Hümayunun okunmasından sonra da vali veya müstakil mutasarrıf bir nutuk okur veya söyler, Padişaha dualar edilir, kurbanlar kesilirdi».

Reşit Paşa, iki günlük süreyi beklemedi ve 26 Ağustos günü öğleden sonra «Ferman Okutma» törenini yaptırdı.

«Ferman-ı Hümayun da usulen okunan klasik ve malum formüllere nazaran değişik olduğu gibi, Paşanın nutku da zehir zemberekdi!.. Mustafa Kemal Paşayı *Celâlî Eşkıyası* ilân ediyor, Harekât-ı Milliye'yi isyan ve ihtilâl sayıyor. Padişahın ve hükümetin *evamir-i âliyesi*'nden bahsederek celâlîleri şöyle asacağını, böyle keseceğini haber veriyor, ayrıca köylere kadar hükümet ve Padişahın düşüncelerini yayacak bir beyanname neşredeceğini de bildiriyordu»[62].

Istanbul hükümeti, Anadolu'ya çeşitli soruşturma kurulları göndermişti. Ali Fevzi Paşa başkanlığındaki kurul da Erzurum'a gelmişti. Ferman okutma töreninden sonra, akşamüstü, Reşit Paşa, Ali Fevzi Paşa ile birlikte Kâzım Karabekir Paşanın ziyaretine gittiler. Kâzım Karabekir Paşa rahatsızdı. Belediye Başkanı ile 9. Fırka Kumandanı Miralay Rüştü Bey de yanında bulunuyordu. Karşılıklı olarak görüşler üzerinde tartışıldı.

Reşit Paşa söz aldı:

— Zatı Şahane gelirken huzura kabul etti. Buyurdular ki: Memleketi kurtarmak için gece gündüz uğraşıyorum. Gerçi birtakım celâli eşkıyası türedi ise de bunlar imha edilecektir.

Kâzım Karabekir Paşa:

— Cevaben söylemediniz mi ki; memleketi kurtarmak için geceleri dahi uykusunu terkedeceğine, kanunu esaside âdemi mes'uliyetin mukayyed olduğunu düşünerek, bu mukaddes vazifeyi millete bırakmalısınız! Sonra da celâlî eşkıyası dediğiniz kimlerdir diye de sordunuz mu?

Reşit Paşa şaşırdı:

— Galiba İzmir civarında bazı soygunculuk oluyormuş. Onlar olacak!..

Bu cevap üzerine, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa kesin tutumunu gösterdi:

— Efendiler, bu sözlerinizi başka bir yerde tekrara artık mezun değilsiniz.

Ziyaretçiler izin isteyerek ayrıldılar. O gece Heyet-i Temsiliye yeni valinin tutumunu görüştü. Şu karara vardı: Çeşitli kurullar Vali ile görüşecek. Vali tutumunu değiştirir ve Millî Mücadeleye yardımcı olacağına söz verirse valilik yapmasına izin verilecek. Tutumunda ve fikirlerinde dayatırsa, Istanbul'a iade edilecek. Ertesi gün çeşitli kurullar ve

(62) A.g.e., s. 135.

kişiler Vali Paşayı makamında ziyaret ettiler. O devre ait yayımlanmış bulunan anılarda, Valiyi ziyaret eden kişilerin Rauf Orbay, Erzurum Belediye Başkanı, Müdafaai Hukuk Cemiyetinden Cevad (Dursunoğlu), Necati ve Sıtkı Beyler ve Mazhar Müfit Bey oldukları yazılıdır.

Reşit Paşa, savaş içinde uzun yıllar görevinden ayrı olarak kalmıştı. On çocuk babasıydı. Parası yoktu. Bu görevi güç belâ koparmıştı. Şimdi pabucun pahalı olduğunu görüyordu. Erzurum'da Istanbul hükümetinin esamisi okunmuyordu. Zaten istese de, Istanbul hükümetinin emirlerini burada yerine getirme olanağı yoktu. Valiliği de bırakıp gidemezdi. Çaresiz sözlerinden ve niyetlerinden caydı. Heyet-i Temsiliyenin kararıyle kendisine ziyarete gelenlere:

— Efendim, size benim sözlerimi nakledenler yanlış anlatmışlar. Ben vakıa bu havalide türeyen celâlîlerden bahsettim. Fakat bununla, başında devletimizin eski bir ordu kumandanının bulunduğu, münevveranı memleketin toplandığı heyeti muhteremeyi kastetmedim. Siz de biliyorsunuz ki, vilâyetin ötesinde berisinde birçok eşkıya türemiştir. Memleketin asayişini ihlâl etmekte, ahalinin huzurunu selbeylemektedirler. Mal ve can emniyeti kalmadı. Ben bunların temizlenmesini kastettim. Padişahımız Efendimizin de iradesi budur, dedi.

Gelen kişiler, Reşit Paşadan sarayın ve hükümetin Millî Mücadele hakkında ne düşündüklerini ayrıntılı olarak öğrendiler. Reşit Paşa, bundan sonra Kuvayı Milliyeye hizmet edeceğine dair söz verdiğinden makamında kaldı.

29 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Erzurum'dan ayrılarak Sıvas'a hareket ettiler.

Erzurum'da çıkan Albayrak Gazetesinin 31 ağustos tarihli nüshasında Vali Reşit Paşanın bir tarziyesi yayımlandı. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, bunu bir genelge ile bütün yurda ve bu arada Mustafa Kemal ve arkadaşlarına duyurdu. 31.8.1335 (1919) tarihini taşıyan bu genelge şöyledir:

«Vilâyetimiz valiliğine tayin buyrulup geçen gün muvasalat eden Reşit Paşa Hazretleri fermanı hümayunun kıraatını müteakip irad eyledikleri nutukta: Hâkimiyeti Osmaniyenin temini bekasına, hilâfeti muazzamanın masuniyetine ve hukuku İslâmiyenin Ermeni ihtirasına çiğnetilmemesine matuf bulunan ve en medenî ve kanunî bir şekilde cereyan eden harekâtı milliyeyi tarihteki Celâli hareketlerine benzettikleri şayi olmuş ve keyfiyet derin bir infial ve hayal kırıklığına sebep olmuştu. Vali Paşanın kalbi ve iyi niyeti bilindiğinden, bunda bir yanlışlık bulunduğu dikkat nazarına alınarak Belediye Reisi ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi ile birkaç kişiden oluşan bir kurul, bu mesele hakkında adı geçen ile görüşmüşlerdir. Reşit Paşa hazretleri, hilâfet ve saltanat hukukunun ve ulusal bağımsızlığın sağlanmasını amaç edinen bu millî hareketleri takdir ettiğini, kalben kendileri ile beraber bulunduğunu ve böyle bir sözün söylenmemiş olduğunu ve veda sırasında Padişah Hazretlerinin babaca selâmını bildiriniz buyurmuş olduğu bir halka celâli niteliğini yüklemesinin mümkün olmadığını söyleyerek keyfiyetin gazetelerle yayınlanmasını ve düzeltilmesi ge-

reğini eklemişler ve bu suretle husule gelmek istidadını gösteren yanlış anlamanın önü alınmıştır. Kurul, adı geçenin el ele çalışmak emeliyle geldikleri yolundaki sözlerini de büyük bir saygıyla dinlemiştir».

Valilik konusunun bu şekilde çözümlenmesiyle, bir taşla iki kuş vurulmuş, hem Istanbul hükümeti karşıya alınmamış, hem de valinin millî mücadelecilerin isteklerine uygun hareket etmesi sağlanmıştı. (Zaten Kurtuluş Savaşı boyunca, Kâzım Karabekir Paşanın yürüttüğü taktik, bir yandan Istanbul hükümetleri ile ipi koparmamak, diğer yandan millî mücadele çabalarını var gücüyle desteklemek şeklinde olmuştur).

Heyet'i Temsiliye'nin 29 ağustosta Erzurum'dan ayrılması ve valilik konusunun çözümlenmesiyle, Erzurum'un temmuz ve ağustos aylarında yaşadığı heyecanlı günler son bulmuş, tekrar eski sessiz günlere dönülmüştür. (Bundan sonra heyecanlı günler Sivas'ta yaşanacak, millî mücadele merkezi olma niteliği de Erzurum'dan Sivas'a kayacaktır).

Reşit Paşanın valiliği sırasında geçen olayların panoramik görünüşü şöyledir. 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas Kongresi yapılmıştır. Heyet-i Temsiliye, diğer doğu illeriyle birlikte Erzurum'u da bu kongrede temsil etmiştir.

26 Ekim - 24 Aralık 1919 tarihleri arasında süren *Şeyh Eşref ayaklanması*, Erzurum'u yakından ilgilendirmişse de alınan yerinde tedbirlerle bu ayaklanma genişlemeye yüz tutmadan bastırılmıştır. Reşit Paşa, ayaklanmanın seyriyle ilgili çeşitli raporlar düzenleyerek Istanbul hükümetine göndermiş, bu raporlar Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür.

12 Ocak 1920 tarihinde Istanbul'da toplanan *Meclis-i Mebusan*'a Erzurum'dan Mustafa Kemal Paşa, Celâlettin Arif Bey, Hüseyin Avni *(Ulaş)* Bey, Albayrak Gazetesi sahibi Necati Bey, Zihni ve Ziya Beyler mebus olarak seçilmişlerdir.

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da toplanacak Meclis için de gene Erzurum'da seçim yapılmış, Asım Vasfi, İsmail Naim, Mehmet Salih, Mustafa Durak ve Nusret Beyler Erzurum merkezinden milletvekili olarak Ankara'ya gönderilmiştir. Daha önce Meclis-i Mebusan'a seçilen Celâlettin Arif, Hüseyin Avni, Süleyman Necati ve Zihni Beyler de Büyük Millet Meclisi'ne katılmışlardır.

İngilizler, Mondros ateşkes anlaşmasının uygulanmasını kontrol etmek üzere Erzurum'a temsilci olarak ünlü Yarbay Rawlinson'u göndermişlerdi. Diğer birçok illerimizde işgal kuvvetleri subayları krallar gibi sözlerini geçirirlerken, talihsiz Rawlinson millî mücadelecilere ne zaman karışmak istemişse, kendisi çeşitli şekilde kandırılmış, isteklerinden hiç biri yerine getirilmemiştir. (Rawlinson, Erzurum ve diğer doğu illerindeki anılarını «*Adventures in the Near East*» adlı eserde toplamıştır. London - 1924).

Fakat Kâzım Karabekir Paşa, Vali Reşit Paşayı beğenmez olmuştu. 1 mayıs 1920 tarihinde, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına, Reşit Paşa ile ilgili uzun bir şikâyet mektubu yolladı. Karabekir, valinin Erzurum'a gel-

diğinden bu yanaki tutumunu eleştirdikten ve hakkında çok ağır ithamlarda bulunduktan sonra, vali ile ilgili şu istekte bulunuyordu:

«...Fakat taassup ve muhafazakârları ve zenginleri hazırlamakta olduğu anlaşılan Vali Reşit Paşanın artık vilâyette durması kat'iyyen caiz olmadığı cihetle âcilen kendisinin bazı istizahat *(bilgi alma)* zımnında Ankara'ya celp ve davet ve yahut da infisal ettirilerek *(görevinden alınarak)* Erzurum vilâyetinin vekâleten Miralay Manastırlı Kâzım *(Dirik)* Bey tarafından idaresine serian emir buyrulmasını istirham ederim...»

Kâzım Karabekir'in hiç bir kanıta dayanmayan bu iddiaları, Ankara hükümetince de yersiz görüldüğünden, Karabekir Paşa 22 mayıs 1920 tarihinde ikinci bir mektup yollayarak incelemeye dayanan kanısını şöyle belirtti:

«Büyük Millet Meclisi Başkanlığına,

Erzurum Valisi Reşit Paşa hakkında incelemeye dayanan kanı aşağıda sunulmuştur: Erzurum'da geçirdiği süre zarfında milletin yararına hiç bir şey yapmamış, yalnız evrak havale ederek vakit geçirmiştir. Rahatına düşkünlüğüne eklenen korkaklığından dolayı çevrenin durumunu fena gördükçe, dervişane idare-i kelâm ettiğinden *birtakım cühelâdan oluşan belde eşrafını* endişede bırakmıştır. Esasen zeki bir zat da olmadığından, korku etkisiyle bazen bönlük derecesinde sözler de söylediği olmuştur. Örneğin Istanbul'un 16 Marttaki işgali üzerine Müdafaa-i Hukuk ve Heyet-i Ümera'dan bir kurul huzurunda şu bönlükte bulunmuştur:

— Ya buradaki Rawlinson da Erzurum telgrafhanesini kontrol etmek isterse ne yaparız?

O zaman Rawlinson'un ihtilâttan men edileceği söylenmiş ve kendisi teskine çalışılmıştı. Adı geçenin kıskançlık huyu da pek ziyade olduğundan, herkesin evine misafir gider ve Erzurum'un ne kadar idraksiz insanları varsa çevresine toplanır, eblehane söyleşiler yaparlarmış. Fakat ilk geldiği zaman celâli eşkıyaları diye nasıl ifadelerde bulundu ise gene aynı safderunluğun sonucu olduğunu ve ifadelerin dedikodu mahiyetinde kaldığını, fakat devlet işlerinde iş görecek yetenek ve güçte bulunmadığını arz ederim»[63].

Kendinden başka dünyada kimseyi beğenmeyen Karabekir Paşanın bu görüşlerine katılmaya ve tutumunu uygun bulmaya imkân yoktur. Reşit Paşanın özgeçmişini incelediğimiz zaman, onun hiç de ebleh bir insan olmadığı açıkça görülür. Ne var ki, altmışına yaklaşan yaşının, millî mücadele liderlerindeki enerjiyi göstermesini engellediği de bir gerçektir.

Ankara hükümeti, o tarihte, haksız da olsa, bir vali yüzünden Kâzım Karabekir'i kıracak güçte değildi. Nitekim bu isteğe uydu ve Reşit Paşayı görevinden ayırdı. (Aşağıda da görüleceği gibi, Karabekir Paşanın da bu hatalı hareketinden dolayı epey başı ağrıyacaktır).

Reşit Paşa, Karabekir'e yaranamadığı gibi Istanbul hükümetine de

(63) K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 647-649.

yaranamadı. 10 ağustos 1920 tarihinde, Istanbul hükümetince de, aşağıdaki gerekçe ile resmen görevine son verildi:

«Kuvayı Milliye adı ve unvanı altında Anadolu'da toplanıp Tanrı'nın buyruğuna karşı ve Kutsal Hukuk'ça da reddedilmiş birtakım baş kaldırıcı eylemlere ve işlemlere girişen belli kişilerin yola getirilme ve bastırılmalarına kutsal fetvalar çıkarılmış ve sözü edilen fetvalar ile bu konudaki Padişah buyruğu ve hükümet bildirgesi gerek Takvim-i Vekayi, gerek gazetelerde ve diğer şekillerde yayımlanmış ve duyurulmuş olduğu ve aradan epeyce zaman geçmiş bulunduğu halde, adı geçen buna uymayarak ayaklanmış kişilerle *(Mustafa Kemal ve arkadaşları denilmek isteniyor)* işbirliği yaparak Hükümet emirlerine bağlılıktan ve uymaktan saptığı ve halen Vali sıfatıyle işleri yürütmekte devam eylediği kesinlikle belirmiş olduğuna ve şu durum karşısında adı geçenin memuriyette kalması uygun olamayacağı gibi hükümetin siyaseti dahi bu şekil ile bağdaşmayacağından Meclis-i Vükelâ kararıyle 10 ağustos 1920 tarihinden itibaren görevden çıkarıldı...»

(Reşit Paşa, bundan sonra Bursa'ya gitmiş, savaş yıllarını orada geçirmiş, 1924 yılında kendi arzusuyle emekli olarak idare mesleğinden ayrılmıştır. Dürüst ve namuslu bir zat olan adı geçen, kalabalık olan ailesini geçindirmek için 1932-1944 yılları arasında Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğünde çalışmış, 1949 yılında Istanbul'da vefat etmiştir).

Reşit Paşadan sonra Erzurum Valiliği trajik bir safhaya bürünecektir. Bunu aşağıda göreceğiz.

Valilik Düzeninin Bozulması

Reşit Paşa Erzurum'dan ayrıldıktan sonra vali vekilliği görevini Kâzım Karabekir Paşa üzerine aldı. Fakat Ermenilere karşı yapılacak olan doğu seferinin hazırlıkları hayli ilerlemişti. Harekete geçmek gün meselesiydi. Kuvvetlerinin başında bulunması ve savaşı yerinde yönetmesi gereken Karabekir Paşa, Erzurum'dan ayrılmak zorundaydı. Bu nedenle vali vekilliği görevini Miralay (Albay) Kâzım Beye devretti (30 haziran 1920).

Vali Vekili Kâzım Bey (General Kâzım Dirik), 1879 yılında Manastır'da doğdu. (Bu nedenle Millî Mücadele Tarihinde adı «*Manastırlı Kâzım Bey*» olarak geçer). Harp Akademisini bitirdikten sonra orduda başarılı hizmetlerde bulundu. 9. Ordu Müfettişliğinin kurmay başkan olarak Atatürk'le birlikte Samsun'a çıktı. Mustafa Kemal Paşa askerlikten ayrılınca, 3. Ordu Müfettişliğindeki görevinden ayrılarak, Erzurum Müstahkem Mevkii Kumandanı oldu. (Sonradan general olmuş, 1926-1935 yılları arasında İzmir Valiliği, sonra Trakya Genel Müfettişliği yapmış, 1941 yılında vefat etmiştir).

1920'nin yaz ayları, kurtuluş savaşımızın bütün ıstıraplarıyle sürüp gittiği aylardır:

— İç ayaklanmaların, biri bastırılmadan, diğeri patlak vermektedir.

— Sèvres anlaşmasının imzalanmasını sağlamak için, Yunanistan 22

haziran 1920 tarihinde Milne çizgisini geçerek genel bir saldırıya geçmiş, batı cephemiz çökmüştür.

— Güney cephemizde, Fransız ve İngilizlerle yapılan gerilla savaşları, bin bir yokluk içinde yürütülmeye çalışılmaktadır.

— Trakya, Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.

— Doğu cephemizde Ermeniler, çeşitli saldırılarda bulunmaktadır.

Velhasıl, ufuklar simsiyah bulutlarla örtülüdür. Mustafa Kemal ve birkaç arkadaşı dışında Millî Mücadelenin başarıya ulaşacağı yolunda kimsede umut kalmamıştır.

Dışarıda ise, Türkiye açısından, çok ilginç gelişmeler olmuştur. Bolşevizm kendisini kabul ettirmiş; Kızılordu, her tarafta Beyaz Orduları yenilgiye uğratmıştır. Ruslar, Kafkas bölgesini yeniden işgale başlamışlardır. Yalnızlıktan bunalmış Ankara hükümetinin dış dayanağa şiddetle ihtiyacı vardır. Millî hükümete yardım yapabilecek tek ülke ise Rusya'dır. Bu hava içinde sol akımlar, Anadolu'da alabildiğine yayılma yolundadır. «Erzurum Kongresinden sonra, Mustafa Kemal'in batıya yönelmesi ve doğunun Karabekir Paşanın askerî yönetimi altında bırakılması, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri arasında bulunan bazı Erzurumlu gençleri idarenin halka indirilmesi ve demokratlaştırılması yönünde düşünmeye sevketmiştir»[63]. Bu çevre, fikirlerini Erzurum'da yayımlanan Albavrak Gazetesi ile yaymaya çalışmaktadır. İşte bu durumda, bulanık suda balık avlamak isteyen kişiler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri B.M.M. İkinci Başkanı ve Adliye Vekili Celâlettin Arif Beydir.

Celâlettin Arif Bey, 1875 yılında Istanbul'da doğdu. Erzurumlu Mehmet Arif Beyin oğludur. Hukuk öğrenimi görmüş, Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Mülkiye'de Anayasa dersi hocalığı yapmıştır. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Erzurum'dan milletvekili seçildi. Reşat Hikmet Beyden sonra Meclis-i Mebusan Başkanı oldu (Şubat 1920). Meclis-i Mebusan dağıldıktan sonra, Ankara'daki Büyük Millet Meclisine katıldı ve ikinci başkan seçildi. (Bilindiği gibi, başkan Mustafa Kemal Paşadır). İlk kurulan kabinede adliye vekili oldu.

Celâlettin Arif Bey, Meclis başkanlığını Mustafa Kemal'e kaptırmaktan dolayı kızgındı. Hakkının yenildiği kanısındaydı. 1920 yılının yaz aylarında, Türkiye'nin içinde bulunduğu yukarda değindiğimiz umutsuz koşullar, onda, kursağında kalmış hevesi gerçekleştirme zamanının geldiği kanısını uyandırdı. (6 mart 1932 tarihli Cumhuriyet Gazetesi şu haberi vermektedir: **Yenigün** Gazetesi, evvelâ cumhurbaşkanı olup sonradan halifelik ilân etmek hülyasına düşmüş bir Meclis Başkanının kendi el yazısı ile bir tomar belge elde etmiş, birkaç günden beri bunları yayınlamaktadır. Bu kadar batıl hırs ve heveslere kapılmış Meclis Başkanının

(63/a) Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, Ankara, 1967, s. 98.

kim olabileceğini merak ettik. Meğer bu adam, Gazi'nin «*Siz hukuk-u esasiye profesörü değil, sokak avukatı bile olamazsınız*» dediği Celâlettin Arif Bey imiş).

Kursakta kalmış hevesleri gerçekleştirmek için yeni bir yol aramaya da gerek yoktu. Ortada Mustafa Kemal'in başarıyla uyguladığı bir plan vardı. Mustafa Kemal ne yapmıştı? Önce bir bahane ile hükümet merkezinden uzaklaşmıştı. Sonra yanına güvendiği arkadaşı Rauf Orbay'ı alarak Erzurum'a gitmişti. Orada Kâzım Karabekir Paşanın desteğini sağlayarak sivil örgütleri ele geçirmiş, lider olmuş, sonra da hükümete baş kaldırmıştı. Ankara'daki milli hükümetin durumu umutsuzdu. Millî mücadele çabaları yok olmak üzereydi. Bu durumda kendisinin doğuda kurulacak bir «Halk Hükümeti»nin başkanı olmaması için ne sebep vardı?

Celâlettin Arif Bey, ilk iş olarak Meclis'ten iki ay izin aldı. Büyük Nutuk'ta belirtildiği üzere: «İleri sürdüğü özür, kafa yorgunluğu sonucunda tutulduğu sürekli baş ağrısı idi. Hem de çoktan beri görmediği seçim bölgesinde incelemeler yapmak istiyordu». Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey için de özel izin alındı. İkisi birlikte Ankara'dan ayrılarak 6 Eylül 1919 günü Erzurum'a vardılar.

Üzerlerindeki sıfatlarından dolayı, Karabekir Paşa onlar için büyük bir karşılama töreni düzenledi.

Celâlettin Arif Bey, 10.15/16 ve 16 eylül tarihlerinde Mustafa Kemal'e 3 telgraf yolladı. «Bu tellere göre, Erzurum halkında duyarlık ve içten kaynaşma varmış. Ama Celâlettin Arif Beyin Ankara'dan Erzurum'a gelmekte olduğunu duyunca halk beklemeye başlamış. Kaynaşmanın nedenleri de, ordu ambarları, tüfek ve cephane kaybı ve süt dağıtımı ile ilgili imiş». Bunun için, başta Vali Vekili Miralay Kâzım Bey olmak üzere, bazı görevlilerin ivedilikle değiştirilmesi gerekiyormuş. Celâlettin Arif Bey, ayrıca, halk ile görüşülerek Adana eski Valisi Nazım Beyin (Bakınız: Adana Valiliği) Erzurum Valiliğinde görevlendirilmesine karar verildiğinden; Trabzon yolu ile kendisine bildirim yapılmasından ve Nazım Beyin gelişine dek kamuoyuna baş vurularak bir vekil seçiminden söz ettikten sonra, bunun uygun görüldüğü bildirilerek halkın artmakta olan kaynaşması ivedilikle yatıştırılmazsa doğacak sonuçların tehlikesinden korkulmakta olduğunu belirtiyordu. Son tarihli telinde: «Yapılan yakınmalar dikkate alınmadığından, sorun, Ankara'ya olan güvenin ortadan kalkması biçimine dönebilecektir». deniliyordu.

Karabekir Paşa, başlangıçta dönen oyunun farkına varamayarak, bu oyunda Celâlettin Arif Beyi destekledi ve 13 eylül 1919 tarihinde Ankara'ya bir tel yolladı. Bu telde:

«Celâlettin Arif Beyin —Rize, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Bayezit illerini ve Büyük Meclisce uygun görülecek başka bölgeleri içine almak üzere— Doğu İlleri Valiliğine atanmasını buyruklarına sunar ve öneririm».

denildikten sonra, şu düşünceler ekleniyordu:

«Bu öneri kabul edilip uygulanırsa, askerlikle ve sivil yönetimle ilgili her iki görevin gereken önem ve titizlikle yapılmasından sağlanacak yarardan başka, sırası gelince önemli sorunları görüşmek ve gereğini ivedilikle yapmak için milletvekili olarak bir kişi daha bulunmuş olur».

Celâlettin Arif Beyin, tellerinde söz ettiği Ordu'daki suiistimalin içyüzü şu idi. Erzurum şehrinin içinde, 15. Kolorduya ait silah ve cephane depoları vardı. İtilâf Devletlerinin Erzurum'daki temsilcisi olan Yarbay Rawlinson, gelip geçerken gördükçe, bunların kendilerine teslimini istiyordu. Bu sakıncalı durumu ortadan kaldırmak için, Karabekir Paşa, bu cephaneleri gizlice kale içindeki depoya taşıttı ve göz önünden kaldırdı. İşin içyüzünü bilmeyen bazı kişiler, bunların Ermenilere satıldığı yolunda dedikodular çıkarmışlardı. İşte Celâlettin Arif, bu dedikodulara dayanarak post kapacaktı.

Mustafa Kemal, Celâlettin Arif Beyden aldığı üç adet telde söz edilen konuları, Karabekir Paşaya intikal ettirdi (16/17 eylül 1919). Bu tele Karabekir Paşa, 18 eylülde şöyle cevap verdi:

«Celâlettin Arif Beyin bildirdikleri, birkaç kişinin, Vali Vekili Miralay Kâzım Beyi, yalnız Erzurum'dan uzaklaştırmak için yaptıkları dedikoduya dayanmaktadır. Halkın içten kaynaşması ve kamuoyu ile vali seçilmesi konuları, ne yazık ki, Celâlettin Arif Beyin yanlış bir yol tutmasından başka bir şey olduğunu sanmıyorum. Söz konusu yakınmaların, küçükleri ile, büyükleri ile bütün Doğunun pek çok saygısını ve güvenini kazanan bana yapılmaması, iş çevirmek isteyenlerin başarı sağlayamayacaklarını bilmeleri sonucudur.

Celâlettin Arif Bey, Miralay Kâzım Beyin vali vekilliğinden ve kolordu komutanlığı vekilliğinden alınarak Erzurum'dan uzaklaştırılmasını benden istedi. Vali vekilliğinden alınmasının Dahiliye Vekâletinden buyruk verilmesi ile ve vali vekilliğini kendilerinin, yani Celâlettin Arif Beyin, üzerine alması ile olabileceğini bildirdim.

Celâlettin Arif Beyin Erzurum'da görevlendirilmemiş durumda bulunuşunun kendisinin söz geçirme gücünü kırabileceğini sanırım. Hemen Erzurum Vali Vekilliğini üzerine alması, başladıkları işin gürültüsüzce ve başarı ile sona erdirilmesi için gereklidir. Daha sonra, uygun görülürse, Doğu İlleri Müfettişliğine ya da Valiliğine atanır. Ne olursa olsun, söz konusu ettikleri kaynaşma ve duyarlığın kendilerinin Erzurum'a gelmeleri üzerine şimdilik açığa vurulmadığını kabul etmiyorum. Böyle bir sözü, büyük bir önemle kabul edildiğini söyleyen kişinin densizce bir sözü sayıyorum...»

Karabekir Paşa, bu teli yazdıktan sonra, aynı gün (18 eylül 1920) Doğu seferine başlamak üzere Erzurum'dan ayrıldı.

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir Paşanın yukarda anılan 13 ve 18 eylül tarihli tellerine 20 eylülde verdiği karşılıkta: «Büyük Millet Meclisi üyeliği ile memurluğun bir kişi üzerinde bulunamayacağı» ile ilgili 5 eylül 1920 günlü yasanın özel maddesini, olduğu gibi yazdıktan sonra: «Celâlettin Arif Bey Erzurum Valiliğine atanamaz. Milletvekilliğinden çekilirse, bu valiliğe atanması Bakanlar Kuruluna önerilebilir». dedi.

Bu yazışmalar yapıldığı sırada, Celâlettin Arif Bey *Erzurum Vali Ve-*

killiğini üzerine almıştı. Bu durumu, 18 eylül tarihli teliyle Ankara'ya şöyle bildiriyordu:

«...Kâzım Paşadan şimdi aldığım bir yazıda, daha önce vali vekilliğinden hiç bir koşul ileri sürmeksizin çekilmeye karar veren Miralay Kâzım Bey, düşüncesini değiştirerek vali vekilliğini bana veya Dahiliye Vekâletinden atanacak bir vekile bırakacağını bildirmektedir. Kendisinin vali vekilliğinde kalması da sakıncalı ve tehlikeli görülmüş olduğundan şu bir iki gün içinde, durumun gereği olmak ve ilde çıkabilecek karışıklığa meydan verilmemek üzere Dahiliye Vekâletinden buyruk gelinceye dek, vali vekilliğini üstüme almak zorunda kaldım. Erzurum halkının isteğine uyularak vali vekilliğinin arkadaşlardan Hüseyin Avni Beye verilmesini saygı ile dilerim. İleri sürdüğüm bu önerilerle halk yatıştırılabileceğinden, gereğinin yapılması buyruklarına bağlıdır».

Celâlettin Arif Beyin, hangi yetkiye dayanarak vali vekilliğini üzerine aldığı konusu tartışmalıdır. Atatürk, Büyük Nutuk'ta, Celâlettin Arif Beyin «*kendi kendine Erzurum Vali Vekili*» olduğunu, «*vali vekili sıfatını gayri kanunî*» olarak iktisap ettiğini ısrarla belirtmektedir. Karabekir Paşa ise: «*...emrime alabilmek için Celâlettin Arif Beye Erzurum Vali Vekilliğini deruhte ettirdim*», demektedir. Nasıl olursa olsun, Celâlettin Arif Beyin vali vekilliği, Millî Hükümetin kararı ve isteği dışında olduğu bir gerçektir.

Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'in yukarda anılan 20 eylül tarihli telini alınca kandırıldığını ve böylece hata yaptığını anladı. Bilmeden, Celâlettin Arif'in ekmeğine yağ sürmüştü. Bu tutumunu düzeltmek için, 22 eylül tarihinde cepheden Mustafa Kemal'e şu telgrafı yolladı:

«Celâlettin Arif Beyefendinin Doğu İlleri Genel Valiliğine atanması için size daha önce yapmış olduğum öneri bana kapalı bir biçimde söylenen ve benim de içtenlikle karşıladığım bir düşüncenin sonucu idi. Celâlettin Arif Beyin Erzurum'la ilgili girişimleri ve dilekleri üzerine gerçek anlaşılmış bulunduğundan, kendisinin genel valiliğe atanması yolundaki önerimden elbette vazgeçtiğimi bilgilerinize sunarım».

Karabekir Paşa, anladığı kadarıyle, oynanan oyunu da şöyle açıklıyordu: «Şimdi anlıyorum ki, Celâlettin Arif Bey, daha Ankara'da iken, kendisiyle kimi külâh yapmak isteyenler güzel bir program yapmışlardır. Örneğin, Hüseyin Avni Bey Erzurum Valisi olacak; Celâlettin Arif Bey Doğu İllerinin Genel Valisi olacak».

Celâlettin Arif Bey, 18 eylülde Karabekir Paşanın cepheye gitmek için Erzurum'dan ayrılması üzerine, meydanın tamamıyle kendisine bırakıldığını sandı. 22 eylül Mustafa Kemal'e bir ültimatom yolladı. Bu ültimatomda:

«Silah, cephane, yiyecek ve terkedilmiş mallarda yapılan yolsuzluklar; yasaya aykırı ve aşırı vergiler alınması, yasaya aykırı baskı ve zorbalık, halkın duygusunu büsbütün incitmiş, Erzurumluların, güvensiz ve umutsuz bir duruma düşerek, artık kendi elleriyle yönetilme gereğini tek kurtuluş ve esenlik yolu saymış oldukları bir zamanda buraya geldik. Karabekir Paşanın da dav-

ranışı yurt çıkarlarına uygun düşmedi. Bundan dolayı, açıktan açığa yapılan kötülüklere hemen son vermek ve suçluları cezalandırmak gerektiğini bütün halk üsteleyerek söyledi. Güven verici tedbirlerin ivedilikle alınmasını ve vali vekilliğini kabul etmekliğimi, hem Paşa hem de halk rica etti. Vali vekilliğinin Hüseyin Avni Beye verilmesini yazmıştım. Erzurumluların kendilerinden sayarak güven gösterdikleri Milletvekili Hüseyin Avni Beyin yirmi dört saate değin görevlendirildiğinin bildirilmesi...»

Atatürk'ün anlattığına göre, Celâlettin Arif bu teklifi Karabekir Paşaya da yapmış. Kâzım Karabekir Paşa ona demiş ki:

«Hüseyin Avni Bey, yedek teğmen olarak sahnelerde subayları eğlendiren... hiç bir görevde bulunmamış orta bir adamdır. Bunu vali vekili yapmak, hükümeti oyuncak yapmayı istemek olur».

Çok güç koşullar altında, defalarca feleğin çemberinden geçmiş olan Mustafa Kemal ise, elbette Celâlettin Arif'in ültimatomundan yılacak adam değildi. Bu ültimatom üzerine, Celâlettin Arif'i derhal Ankara'ya çağırdı. Celâlettin Arif, bu çağrıya sert bir cevap verdi ve seçim bölgesinin denetlemesini bitirmeden Ankara'ya dönmeyeceğini bildirdi.

Büyük koz 18 eylülde oynandı. «Erzurum Halk Görevlileri» adıyle altında 50 imza bulunan bir telgrafla, Mustafa Kemal'e ağır hücumlarda bulunuldu. Bu telgraf, Karabekir Paşaya intikal edince, Paşa cephe harekâtın durdurarak Erzurum'a döndü (2 ekim 1919). Gerekli tedbirleri aldı. Daha önce Erzurum Valiliğine atanması üzerinde fikir birliğine varılan Hamit Beyin Erzurum'a gelmesini sağladı. 7 ekimde tekrar cepheye döndü. Aşağıda ayrıntılarıyle anlatacağımız gibi, Hamit Bey 14 ekimde Erzurum'a gelerek valiliğe başladı.

Celâlettin Arif Bey ise, Erzurum'da seferin sonucunu bekledi. Karabekir Paşa, doğu harekâtını başarıya ulaştırdıktan sonra, çaresiz Ankara'ya döndü (27 kasım 1920).

Celâlettin Arif Bey, Ankara'da, Karabekir Paşaya iyice cephe aldı. Fırsat düştükçe Meclis kürsüsünden onu kötüledi. Sonra, bir gün Roma Elçiliği göreviyle sessizce Ankara'dan ayrıldı ve yurt dışında ömrünü tamamladı (1930).

Erzurum Valiliği Sorununun Çözümlenmesi

Mustafa Kemal'in elinde valilik sorununu çözümlemek için iki yol vardı. Ya askerî bir yönetim kuracak, böylece yerel komutanlar mülkî yönetimi de üzerlerine alacaklar; ya da millî mücadeleye inanmış, bilgili, yetenekli, yönetim sanatını bilen valiler bulunarak illere atanacak. Mustafa Kemal, askerî bir yönetime kesin karşı olmakla birlikte, çaresiz, zaman zaman birinci şıkkı denedi. Yani valilik görevini yerel komutanlara yükledi. Ama bunun sakıncaları kolayca göründü. İşte Erzurum'da olanlar bunun canlı örneğiydi. Zorunlu olarak ikinci yola baş vuruldu. Fakat

elde bu nitelikte vali çok azdı. Bu nitelikte olanların bir kısmı da milletvekili olmuştu.

Söz buraya gelmişken, bir noktayı açıklamakta fayda vardır. Kurtuluş Savaşı liderlerinin devlet anlayışı, Istanbul hükümetininkinden çok farklıdır. Millî Mücadelenin önderlerine göre, devlet haysiyetli ve itibarlı bir varlıktır. Devletin haysiyetli ve itibarlı kalabilmesi, devlet işlerini yürütenlerin bilgili, tecrübeli, haysiyetli ve itibarlı kişiler olmasına bağlıdır. O halde gelişigüzel bir kişi, vali veya mutasarrıf olamaz. Bunun belirgin örneğini yukarda gördük. Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, avukat ve Erzurum Milletvekilidir. Buna rağmen, Kâzım Karabekir Paşa, «hiç bir görevde bulunmamış orta bir adam» olduğu için onu valiliğe lâyık görmemiştir. Şimdi devlet anlayışı böyle olan kişilerin, niçin kolayca vali bulamadıkları sanırım daha iyi ortaya çıkmış olmaktadır.

Fakat Erzurum'da bıçak kemiğe dayanmıştı. Durumun gecikmeye tahammülü yoktu. Erzurum'a Doğu harekâtını sekteye uğratmayacak, Ankara'yı üzmeyecek bir vali gerekti. Böyle bir vali bulundu: Hamit Bey.

Hamit Bey, 1902 yılı Mülkiye mezunlarındandır. Deli Hamit, lâkabıyle şöhret yapmıştır. Erzurum'da yukarda anlatılan olaylar cereyan ederken, Trabzon Valiliğinden ayrılmış, Trabzon Milletvekili olarak Ankara'da bulunuyordu. (Trabzon Valiliği incelenirken, kendisinden uzun boylu söz edilecektir).

Mustafa Kemal, Celâlettin Arif Beyin Erzurum Valiliğine atanması yolunda Karabekir Paşanın 13 ve 18 eylül 1920 tarihli şifrelerine 20 eylülde verdiği cevapta, bir yandan Celâlettin Arif Beyin valiliğe atanmasının yasalara aykırı olması dolayısıyle imkânsızlığını bildirirken, diğer yandan şu öneride bulunuyordu:

«Trabzon Valisi Hamit Beyle burada görüşüldü. Zatı Devletleriyle samimî çalışacağına emniyet hasıl olmuştur. Mumaileyh, ailesini almak üzere Trabzon istikametinde yoldadır. Tensip buyurulduğu takdirde Erzurum Valiliğini deruhde etmesi için mumaileyhe derhal buradan emir verilebilir».

Karabekir, Mustafa Kemal'in bu şifresine 22 eylülde verdiği cevapta, Celâlettin Arif Beyin valiliğe atanması önerisinden vazgeçtiğini belirttikten sonra:

«Trabzon Valisi Hamit Beyin Erzurum'a tayin ve memuriyeti cedidesine iltihakının irade buyurulması pek muvafık olacaktır».

diyordu. Böylece Hamit Bey Erzurum Valisi oldu. Miralay Kâzım Bey (Dirik), hem Erzurum Vali Vekilliğinden, hem de 15. Kolordu Komutanlığı Vekâletinden ayrılmıştı. Karabekir Paşa cephede olduğundan Erzurum'da Kolordu Merkezi başsız kalmıştı. Kâzım Karabekir, 5 ekim 1920 tarihinde, Trabzon'da 3. Fırka Kumandanı Miralay Rüştü Beye yolladığı

telgrafta, Erzurum'a gelerek Kolordu Kumandanlığı Vekâletini üzerine almasını emrediyor, gelirken de Vali Hamit Beyi de yanına almasını bildiriyordu. Hamit Bey ve Rüştü Bey 14 ekim 1920 tarihinde Erzurum'a geldiler. Bundan sonrasını, yeni Erzurum Valisi Hamit Beyin ağzından dinleyelim:

«Erzurum'a gelişimizin asıl sebebi Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı ve Adliye Vekili Celâlettin Arif Beyin o sırada Erzurum Vali Vekili bulunan Miralay Kâzım Bey aleyhine yazdığı şikâyet teli olmuştur. Celâlettin Arif Bey Erzurum Valiliğine, Kâzım Bey yerine Hüseyin Avni Beyi teklif etmişti. Ankara ile açılan bu yazışmalar birçok yanlış anlayışlara sebebiyet vermişti. İşte biz Erzurum'a bu türlü bir tartışmanın sonunda yetişmiş olduk. Kâzım Beyin ayrılışı ve bizim Erzurum Valiliği görevine başlayışımız meseleyi kapamış oldu. Ve Ankara'ya müşterek imzalarımızla ortada bir ihtilâfın kalmadığına dair bir telgraf keşide eylemiştik.

Ekimin 30'uncu günü Kars: 1100 esir ve 1500 ölü vererek düştü. Kâzım Paşa Doğudaki bu hareketleri bizzat idare ediyordu. 7 kasımda Gümrü, tarafımızdan verilen ültimatomla teslim oldu. Erzurum Mebusu Necati Beyle ben de sulh görüşmelerine memur edildiğimizden Gümrü'de bulunuyorduk...»

Hamit Beyin Erzurum Valisi bulunduğu sırada geçmiş bir de Mustafa Suphi olayı vardır. Kurtuluş Savaşında valilerin oynadığı önemli role, bu olay tipik bir örnek teşkil ettiğinden, burada kısaca değinilmesinde fayda görülmüştür.

Bilindiği gibi Mustafa Suphi ve arkadaşları, Türkiye'de izin verilirse açık, verilmezse gizli bir komünist örgütü kurmak üzere görevlendirilmişti. Bu nedenle 28 aralık 1920'de Kars'a geldiler. Kâzım Karabekir Paşa, böyle bir örgüt kurulmasının kesin olarak karşısındaydı. Vali Hamit Bey ise şiddetli bir bolşevik aleyhtarıydı. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Kars' tan sınır dışı edilmesi, o zaman kuvvetle muhtaç olduğumuz Sovyet - Türk dostluğuna aykırı düşmekteydi. Bunun üzerine Vali Hamit Bey, Kâzım Karabekir'le de anlaşarak, şöyle bir çare buldu. Erzurum'da ve Mustafa Suphi kurulunun geçeceği yerlerde halk önceden hazırlanacak ve kışkırtılacaktı. Mustafa Suphi ve arkadaşları geçerken, aleyhlerinde şiddetli gösteriler yapılacaktı. Böylece Mustafa Suphi ve arkadaşları, amaçlarına ulaşamayacaklarını kendiliğinden anlayacaklar ve Erzurum'dan ileri gitmeyerek tekrar Rusya'ya döneceklerdi. Vali Hamit Bey, durumdan 16 ocak 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e de şöylece bilgi verdi: «Kâzım Paşa ile bu bapta cereyan eden muhaberat neticesinde takarrür ettiği üzere, galeyanda bulunan halkın taarruzuna mahal vermeyerek, mumaileyhle maiyetini mahfuzen hudut haricine sevk olunmak üzere Trabzon'a göndereceğim...» Bu oyun başarıyla oynandı. Hamit Bey, anılarında, kendi açısından olayı şöyle anlatmaktadır:

«Gerçekten on gün sonra Mustafa Suphi avenesiyle ve özel trenle Erzurum'a vasıl oldular. Halkın galeyanına rağmen, alınan olağanüstü tedbirler so-

nucunda herhangi bir taarruza duçar olmadılar. Mamafih ikametlerinde devamı tehlikeli olacağından, trenleri doğruca Ilıca'ya gönderildi. Ve oradan da Trabzon'a sevkleri için nakil vasıtaları temin edildi. Yolboyundaki konaklarda ahali fazla heyecan gösterdiler. Buralarda kalmalarına muhalefet eylediler ve hatta yem ve yiyecek vermekten imtina eylediler...»

(Bilindiği gibi, Mustafa Suphi ve 14 arkadaşı Rusya'ya dönmek üzere Trabzon'dan ayrıldıktan az sonra, denizde boğdurulmuşlardır).

Mustafa Suphi olayında Karabekir'le tam bir anlaşma havası içinde olan Hamit Bey, Albayrak'çı Mithat Bey olayında ise Karabekir'le çatışmaya düştü. O tarihte askerliğini yapmakta olan Erzurum eski Maarif Müdürü ve Erzurum'da yayımlanmakta olan Albayrak Gazetesi sahibi Mithat Bey, gazetesinin 21 şubat 1921 tarihli nüshasında, bir makale yayımlamıştı. Bu yazısında, memurların halka karşı hükmetme eğilimlerinden sakınmalarını, iş sahiplerine şefkatle ve güler yüzlülükle işlemde bulunmalarını öğütlüyordu. Kâzım Karabekir Paşa, Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin adamı olarak bildiği ve öteden beri kızdığı Mithat Beyi, bu yazısını bahane ederek tutuklattı. Vali Hamit Bey, kanunsuz bulduğu bu tutuklatmaya karşı çıktı. Olay Ankara'da da duyuldu. Erzurum'a geldiklerinde, hülyalarını gerçekleştirmek için, Karabekir Paşadan gerekli desteği göremeyen, Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beyler, bu olay nedeniyle, Büyük Millet Meclisinde, Karabekir aleyhinde şiddetli hücumlarda bulundular. Konu üzerinde Mustafa Kemal bile eğilmek gereğini duydu.

Hamit Bey, anılarında, Karabekir Paşa ile arasının açılması sonucunu şöyle yorumlamaktadır:

«Merci-i kül ve hâkim-i mutlak olan Kumandan Paşa ile gerek bu meselede ve gerek kanuna aykırı gördüğüm benzer meselelerde ortaya çıkan uyuşmazlık, benim gibi serkeşliğiyle ün yapan bir kimse için değil, herhangi bir mazlum vali için dahi cezalandırma nedeni idi».

Ankara hükümeti iki arada kalmıştı. Hem Karabekir Paşayı darıltmamak, hem Hamit Bey gibi değerli bir valiyi gücendirmemek için bir formül arandı. Millî hükümetin Dahiliye Vekili Atâ Bey (1882-1931, Mülkiye 1905 yılı mezunu), 11 haziran 1921 tarihinde (Not: Bu tarihin Sakarya Savaşından önce gelen günlere rastladığı gözden uzak tutulmamalıdır). Hamit Beye, şu bildirimde bulundu:

«Elâzığ'ın özellikle son zamanlarda kazandığı olağanüstü önem ve adı geçen vilâyet içinde yapılması öngörülen idarî düzenleme, zatı âlilerinin orada çalışmasını gerektirdiğinden, eski Erzurum Valisi Münir Beyin Erzurum'a ve yüksek kişiliğinizin de Elâzığ'a atanmaları 1 haziran 1921 tarihinde onaylanmıştır. Mümkün olan çabuklukla hareket buyrulmasını rica eylerim efendim».

Böylece, bu bölümün başında kendisinden uzun boylu söz ettiğimiz **Münir (Akkaya) Bey** ikinci kez Erzurum Valisi oldu.

1921 yılı başında, doğuda Ermeni meselesi çözümlenmiş ve doğu illerimizde tam bir güvenlik sağlanmış olduğundan, Erzurum Valiliği, millî mücadele açısından, olağanüstü niteliğini yitirmiş bulunmaktaydı. Bundan sonra Doğu, Batı illerinin yardımına koşacaktı. Bunun için de Karabekir Paşayı hoş tutmak gerekiyordu. Kanımızca bu husus, Münir Beyin tekrar Erzurum Valiliğine atanmasında önemli bir neden olmuştur.

II

SİVAS VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Sivas'ın Durumu:

Sivas'ın ilk çağlardaki durumu ile ilgili elde yeterli bilgi mevcut değildir. Bir görüşe göre, Sivas ilinin tarihi Hititler zamanına kadar uzanmaktadır. Gerçek olan şudur ki, Sivas esas gelişimini Türk egemenliğine geçtikten sonra sağlamıştır. Özellikle Selçuklular döneminde altın çağını yaşamiş, bugün dahi hayranlıkla seyredilen Gök Medrese, Çifte Minare, Şifaiye ve Büruciye gibi mimarî şaheserleri, Selçuklular zamanında yapılmıştır (XIII. yüzyıl).

Timur, Yıldırım Beyazıt'a gözdağı vermek için, Anadolu'nun yıldızı olan ve o tarihte 120 bin nüfusu barındıran Sivas şehrini kurban olarak seçmişti. 1400 yılında şehri ele geçirerek, yerle bir etti ve tüm halkını öldürttü. Böylece Anadolu'nun parlayan yıldızı söndü ve bu sönüş Cumhuriyet dönemine kadar sürdü. Timur tarafından yapılan kıyımdan sonra Sivas bir eşkıya yatağı oldu ve uzun yıllar Osmanlı Devletini uğraştırdı. Ancak 1880'den sonra Sivas'a gelen Halil Rıfat Paşa, Reşit Akif Paşa ve Muammer Bey gibi valiler şehri biraz eline yüzüne bakılacak duruma getirdiler. Özellikle Halil Rıfat Paşa, Sivas'ın çevreyle olan karayol bağlantılarını kurdu. (Bir kadirbilirlik eseri olarak, bugün Sivas'ın Kale parkında bir büstü bulunmaktadır. «Gidemediğin yer, senin değildir» sözü ünlüdür).

Tanzimat'tan sonra yapılan il örgütlenmelerine göre, 3 sancak, 22 ilçe ve 65 bucağı kapsayan Sivas vilâyetinin merkezi oldu. Sivas vilâyetine bağlı sancaklar Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarki *(Şebinkarahisar)* idi. Böylece Sivas vilâyeti, 60300 km² lik bir alanı kapsıyordu. Birinci Dünya Savaşı başında Sivas vilâyeti sınırları içinde 1.200.000 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Sivas şehrinin nüfusu da 40 bin civarında idi. Sivas işgal görmediğinden, işgal altına düşen yerlerimizden gelen göçmenler de dikkatle alınırsa, Millî Mücadele başlangıcında da bu nüfusu koruduğu söylenebilir. Sivas vilâyetinde arazi genellikle parçalanmış durumda idi. 423 bin hektar tutan ekili arazinin % 93'ü tahıla, % 4'ü sebze üretimine ayrılmıştı. Tarım yanında hayvancılık da yapılıyordu. Sivas'ın toprakları verimsiz, halkı da yoksuldu. Ticaret ve sanayi gelişmemişti. Eşkıyalığın yaygın oluşunun başlıca nedeni bu idi. Yüzyıllar

boyunca işgal görmemiş olan Sivas vilâyetinin eşrafı da millî mücadele çabalarına karşı kayıtsızdı. Eşraf, vali ve kumandanların tutumuna bakıyordu.

Sivas, 3. Kolordunun merkezi idi. Bu kolorduya bağlı iki tümenden biri *(5. Kafkas Tümeni)* Amasya'da, diğeri (15. Tümen) Samsun'da bulunuyordu. Kolordu Kumandanı, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a gelen Albay Refet Bey *(General Refet Bele)* idi. Refet Bey görevinden alınınca, yerine Albay Selâhattin Bey atanmıştır.

Sivas'taki 3. Kolordu, Erzurum'daki 15. Kolordu ile birlikte 3. Ordu Müfettişliğine bağlı idi. Mustafa Kemal Paşa, 3. Ordu Müfettişi sıfatıyle, hem 3. Kolordu Kumandanına, hem de Sivas Valisine doğrudan doğruya emir verme yetkisini taşıyordu. (Olaylar izlenirken, bu nokta gözden uzak tutulmamalıdır).

21 haziran 1919 tarihinde alınan Amasya Kararlarında «*ulusal bir kongrenin tezelden*» Sivas'ta toplanması kararlaştırılmıştır. Acaba Mustafa Kemal, Millî Mücadelenin hareket üssü olarak niçin Sivas'ı seçmişti? Bunun nedeni gene Amasya Kararlarında yazılıdır. Çünkü Sivas, o günkü koşullara göre, «*Anadolu'nun her yönden en güvenli*» yeridir. Gerçekten Sivas'ın çevresi, az sayıda geçit veren büyük dağlarla çevrilidir. Bu geçitler, az bir kuvvetle tutulduğu takdirde, Sivas'ın işgali kolaylıkla gerçekleşemez. En büyük tehlike Samsun'a yapılacak bir düşman çıkarmasından gelebilir. (Bunun için 3. Kolordunun iki tümeni, Samsun - Sivas geçidini tıkamıştır). O zamanlar, çok kişinin göremediği bu gerçeği, kuşkusuz dünyanın en iyi kurmaylarından biri olan Mustafa Kemal Paşa hemen kavramıştı.

Fakat Mustafa Kemal, bu coğrafî koşullarla yetinmemiş, Sivas eşrafını ve kamuoyunu hazırlamak üzere, kendisi Sivas'a gelmeden, Ordu Müfettişliği Sağlık Başkanı olan Doktor Albay İbrahim Tali *(Öngören)* Beyi Sivas'a göndermişti.

Sivas ilinin millî mücadele stratejisi açısından diğer bir önemi, Mondros Ateşkeş Anlaşmasının 24. maddesinde değinilen «*Altı İl*»den biri oluşudur. Bu ilde karışıklık çıktığı takdirde, İtilâf Devletleri bu ilimizi işgal etme hakkını kazanacaklardı. Bu amacı gerçekleştirmek için, Rum ve Ermeni çeteleri büyük bir çaba içinde idiler. Reşit Paşanın, anılarında belirttiğine göre, Amasya'da Atanaş, Kosti ve Abacı Lefter'in yirmişer kişilik; Lâdik ilçesinde yüzde yirmisi İslâm, gerisi Rum olmak üzere 300 kişilik; Erbaa ilçesinde Lefter'in, İstil'in, Anastas'ın, Pavlos'un kırkar kişilik; Gümüşhacıköy ilçesinde Anglos'un 40 kişilik; Havza ilçesinde Adrian'ın 15 kişilik; Hafik ve Tenos ilçelerinde ise 30 ve 40 kişilik Ermeni çeteleri vardı. Bu çeteler, Türk jandarması tarafından kıstırıldığı zaman, Rum ve Ermeni köyleri halkı, bu çetelerle birlik olup jandarmaya karşı koyuyorlardı. Ayrıca Sivas'a gelmiş bulunan Ermeni göçmenleri de, pusuda bekliyorlardı.

İşte bu durumda bulunan Sivas'da, Atatürk Samsun'a çıktığı zaman, vali yoktu. Vali vekilliği görevini Sivas kadısı Hasbi Efendi yapıyordu.

Vali Vekili Hasbi Efendi

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a ayak bastığı zaman, Sivas Valiliğine Sivas Hâkimi Hasbi Efendi vekâlet ediyordu. Hâkim Hasbi Efendi, meslektaşı Erzurum Vali vekilliğini yapmış olan Kadı Hurşit Efendi gibi, milliyetçi ve vatansever bir kişi idi.

Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın: «İzmir'e ve daha sonra ne yazık ki Manisa'ya ve Aydın'a düşmanın girişi, gelecek tehlikeyi daha açık olarak sezdirmiştir. Yurt bütünlüğümüzün korunması için, ulusal tepkilerin daha canlı olarak gösterilmesi ve sürdürülmesi gerekir». diye başlayan, büyük ve coşkun toplantılarla ulusal gösterilerde bulunulmasını salık veren 28 mayıs 1919 tarihli telgrafını almış ve gereğini yapmıştı. Fakat Sivas'ta büyük sayıda Ermeni göçmeni vardı. Onların kılına dokunulmamasına rağmen, bu ulusal gösteriler onları etkilemişti. Bunun sonucu olarak derhal dış baskılar kendini göstermeye başladı. Adana'da bulunan Albay *Demange,* Kadı Hasbi Efendiye bir telgraf yollayarak: «İzmir'e Yunanlıların girişi üzerine Aziziye'de Hıristiyanların ölümle korkutulduğu öğrenilmiştir. Size haber veriyorum ki, bu durumlar, müttefik askerlerinin ilinize girmesine sebep olur». anlamında bir tehdit savurmuştu. Hasbi Efendi 2 haziran 1919 tarihli bir telgrafla durumu Mustafa Kemal Paşaya bildirdi.

Aynı zamanda İngiltere Olağanüstü Komiserliği, Babıâli'ye bir nota vererek: «Sivas'ın bugünkü durumu ve adı geçen şehirde ya da bu şehrin yakınında çok sayıda toplanmakta bulunan Ermeni mültecilerin esenliği üzerine en son olarak kaygı verici haberler» aldığını bildirerek, Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın bu durumu kesinlikle önlemesi isteniyor, aksi halde sorumlu tutulacağı belirtiliyordu. Harbiye Nazırı, bu notayı Ordu Müfettişliğine iletmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa 3 haziran 1919 tarihli teli ile durumu Vali Vekilinden sordu. Vali Vekili Hasbi, bu telgrafa aynı gün şu cevabı yolladı:

«Vilâyet dahilinde hiç bir mahalde hiç bir güna endişe edilecek durumlar mevcut değildir ve Ermenileri korkutacak hadise dahi vuku bulmamıştır. Yalnız son İzmir hadisesi dolayısıyla vuku bulan tezahürattan müteessiren ve bunu kendi emellerinin husulüne bir mâni addederek nazarı dikkati celp ve ecnebi askeri için bililtizam teşebbüslerde ve hilâfı hakikat haberler ve ihbarlarda bulundukları muhakkaktır. Bunların cümlesinin esassız olduğunu arzeylerim efendim».

Bu cevap üzerine Mustafa Kemal, Harbiye Nazırına şiddetli bir yazı yazdı. 3 haziran 1919 tarihli ve 58 sayılı olan bu telgrafta, İngiliz Olağanüstü Komiserinin Sivas ili ile ilgili iddialarının asılsız olduğu belirtildikten sonra, düşman işgali karşısında asker ve sivil yöneticilerin so-

rumluluklarının ne olacağı konusu ele alınıyor, bu konuda telgrafın sonunda her zaman ve her yer için geçerli olan şu ilke ortaya konuyordu:

«... Bağımsızlığı ve ulusal varlığı yok eden ve ulusun hayatını tehlikeye düşüren düşmanın yurda girişi, cana kıyması ve her türlü saldırıları gibi, İzmir yöresinde görülegelen olayların ve benzerlerinin başgöstermesine karşı ne ulusun coşkusunu ve iç acısını, ne de bundan doğan ulusal gösterileri engelleyip durdurmak için kendimde ve hiç kimsede hiç bir güç göremeyeceğim gibi bu yüzden ortaya çıkacak olayların karşısında da sorumluluk yüklenebilecek ne komutan, ne sivil yönetici, ne de hükümet düşünürüm».

Hasbi Efendi, Sivas Valiliğine atanan Reşit Paşanın 11 haziran 1919 tarihinde Sivas'a gelmesiyle Vali Vekilliğini bırakarak tekrar Yargıçlığa döndü, millî mücadele için çalıştı. Mustafa Kemal, Hasbi Efendiye güvenmiş, nitekim Vali Reşit Paşa Sivas Kongresinin toplanmasına karşı kararsız davranınca, Hasbi Efendinin aracılığını rica etmiştir.

Vali Reşit Paşa

Emrinde kaymakamlık yapmış olan Mazhar Müfit Beye göre: «*Uzun boylu, cüsseli, uzun siyah sakallı, çok iyi kalpli, memleket ve vatanı için her şeyi feda eder*» bir kişi olan Reşit Paşa, 1868 yılında Şam'da doğmuştur. 1888 yılında Mülkiye'yi bitirdikten sonra, çeşitli eğitim hizmetlerinde görev almıştır. 1906 yılında Serez Sancağı Mutasarrıflığına atandı. Bu görevde iken Rumeli Beylerbeyi (Paşalık) unvanını kazandı. İttihat ve Terakki Partisinin gizli çalışmalarına katıldı. İkinci Meşrutiyetin arifesinde, Sultan II. Abdülhamit'e çektiği «... *24 saat zarfında Meşrutiyet ilân edilmediği ve Kanunu Esasi yürürlüğe konmadığı takdirde Serez Sancağının Veliaht Reşat Efendiye biat edeceği...*» şeklindeki telgrafıyle yurt çapında ün sağladı. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra, valiliğe yükseltildi. Sırasıyle, Edirne, Cezair-i Bahr-i Sefid, Manastır, Ankara, Kastamonu valiliklerinde bulundu. Sadrazam Talât Paşa tarafından görevinden alındı. Fakat açıkta bırakılmayarak 1916 yılı seçimlerinde Ergani Mebusluğuna seçtirildi. Meclis-i Mebusan'ın 21 aralık 1918 tarihinde dağıtılmasından sonra açıkta kaldı. Ailesini geçindirmek için büyük sıkıntı içine düştü. Bu nedenle, bazı aracılar tarafından sağlanan İtilâf ve Hürriyet Partisi Hükümetinin Sivas Valiliği önerisini sevinçle kabul etti ve Sivas Valisi olarak ataması yapıldı (13 mayıs 1919). 11 haziran 1919 tarihinde Sivas'a gelerek valilik görevine başladı.

Reşit Paşa, Sivas'a gelir gelmez ilk iş olarak güvenlik konusunu ele aldı. Kendisinin de dediği gibi, bu bir idare amirinin en başta gelen görevi̇ydi. Sivas ili sınırları içinde, çoğu siyasal amaçlı olmak üzere, en azından beş yüz haydut vardı. Fakat jandarma örgütü yetersizdi. Bunun için Istanbul hükümetine bazı önerilerde bulundu. Sonra şehrin ileri gelenleri ile ilişkiler kurdu.

Reşit Paşa, valilik koparabilmek için, Hürriyet ve İtilâf Partisi yan-

lısı gibi gözükmüştü. Kendisini atayan hükümet de bu partiye dayanıyordu. Onun için valinin ilk ziyaretine Hürriyet ve İtilâf Partisi Sivas Şubesi Başkanı Ellezi Oğlu Halit Bey geldi. Reşit Paşa, Halit Beyle olan görüşmesinden, sözü edilen partinin Sivas'ta etkin bir durumu olmadığını anladı.

Sonra ziyaretine gelen Rasim Beyle ilişki kurdu. Rasim *(Başara)* Bey, Halit Beyin karşı cephesinde yer alıyordu. İttihatçı idi ve son dönemde Sivas milletvekilliği yapmıştı. Şimdi de Mustafa Kemal Paşanın yoluna baş koymuştu. Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşanın yapmak istediklerinden habersizdi. Rasim Beyin uyarısı üzerine, bu konudaki yazışmaları Kadı Hasbi Efendiden alarak inceledi.

O tarihte Sivas'ın en ileri gelen eşrafı Emir Paşa idi. Çok varlıklı idi. Saraya cariye verdiğinden, «Paşa» unvanını kazanmıştı. Emir Paşa Çerkezdi ve eskiden Hürriyet ve İtilâf Partisi için çalışmıştı. Fakat şimdi ortadaydı ve olayların gelişmesini dikkatle izliyordu.

Reşit Paşanın Sivas'a gelmesinden bir gün sonra, 12 haziran 1919 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa da karargâhını Havza'dan Amasya'ya nakletmişti. Amasya'da, millî mücadelenin düşün döneminden eylem dönemine geçmesi için gerekli çalışmalara başlanıldı. 19 haziranda Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve İbrahim Süreyya Yiğit Amasya'ya geldiler. 21 haziran 1919 tarihinde Sivas'ın ve Reşit Paşanın kader çizgisini değiştirecek olan ünlü *Amasya Kararları* alındı. «Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin tezelden toplanmasını» öngören bu kararlar, bir yazıyla birlikte vali ve kumandanlara duyuruldu. Bu konuda Sivas valiliğine yapılan bildirim şöyledir:

«Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine;

Vatanın tehlikeli parçalanışını aynen gösteren kanlı icraat, millî vicdanı bir kurtuluş emeli etrafında ve Müdafaa-i Hukuk'u Milliye ve Reddi İlhak Teşkilâtı namı altında seri bir surette toplamaya başlamıştır. Yalnız mitingler ve saire gibi gösteriler, büyük gayeleri hiç bir vakit de kurtaramaz ve ancak Sine-i Milletten bilfiil doğan müşterek kudrete dayanırsa kurtarıcı olur.

Kuvayı Milliyeyi bugün için böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın mücazatını vatanımız aleyhinde ve pek mebzul surette görmekteyiz. Binaenaleyh Istanbul'dan işbu muhalif cereyanlarda artık Anadolu'ya ve millî duygu ve emellere hâkim değil, tabi olması vatanî mecburiyettir. Ve payitaht İtilâf Devletleri tarafından tahliye edilinceye kadar bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatindeyim ki, bu hal bittabi Zat-ı Devletlerince de takdir buyrulur. İlişik arizamda takdim olunan vaziyet, bugün seri ve umumî bir Millî Kongrenin toplanmasını icap ettirmektedir. Bu davet, her tarafa tamim edilmiştir. Devletin bölünmesi söz konusu olduğu bir sırada düşman propagandasıyle baş kaldıran Kürdistan İstiklâli gibi cereyanlar dahi yazışma suretiyle taraftarlarını celp ve Hilâfet ve Saltanat etrafındaki müşterek gayemize davet ve mutabakatın tamamlanması suretiyle lehülhamd lehimize dönmüş ve Kongreye davet olunmuştur. Bu millî ve hayatî mesele için Zat-ı Devletleri gibi vatansever ve söz sahibi mütefekkirlere teveccüh eden fedakârlık bilhassa büyüktür. ***Bu millî gaye ve kurtuluş istihsal edilinceye kadar, âcizleri, Anadolu'dan ve Sine-i Mil-***

letten ayrılmayacağıma ve bu noktada nihayetine kadar bir ferdi millet gibi çalışacağıma, Millete karşı mukaddesatım namına söz verdim. Hiç bir kuvvet, bu millî azme mâni olamayacaktır. Bu âcizane kararımın, umum Anadolu'da Devlet idare eden mesul ve kıymetdar umum arkadaşlarımın müşterek içtihad ve kanaatına istinat etmekte olduğunu da ilâveten arz ile kalpten gelen hususî hürmetlerimi teyid eylerim Efendim Hazretleri.

22 Haziran 1919

3. Ordu Müfettişi ve Yaver-i Fahr-i Hazret-i Şehriyari
Mirliva Mustafa Kemal»

Mustafa Kemal Paşa, metinde değinildiği gibi, bu bildirimine, üç maddelik Amasya yönergesini de eklemişti. Bununla da yetinmeyerek, güvenilir arkadaşı Doktor Albay İbrahim Tali Beyi de, Sivas kamuoyunu hazırlamak üzere Sivas'a göndermişti. Mustafa Kemal Paşanın bu bildirimi eline geçtiği gün Reşit Paşa, Istanbul Hükümetinden tam karşıt nitelikte bir buyruk almıştı.

Vatanın işgaline karşı pek kayıtsız olan Istanbul Hükümeti, ulusal uyanışa karşı olağanüstü bir duyarlık gösteriyordu. Bu uyanışa ön ayak olan Mustafa Kemal Paşa, 23 haziran 1919 tarihinde yapılan Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) toplantısında görevinden alındı. Bu karar Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in imzasıyle diğer iller yanında Sivas Vilâyetine de duyuruldu. 23 haziran 1919 tarihini taşıyan bu 84 sayılı genelge: «Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla birlikte bugünün siyasetini o derece bilmediği için, olağanüstü yurtseverlik ve çaba gösterdiği halde, yeni görevinde hiç başarılı olamadı. *İngiliz Olağanüstü Temsilcisinin isteği ve üstelemesi üzerine görevinden alındı* ve alındıktan sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha çok açığa vurdu». cümleleri ile başlıyor; «*Adı geçenin Istanbul'a getirilmesi Harbiye Nazırlığını ilgilendiren bir görevdir. Ama Dahiliye Nazırlığının size kesin buyruğu, artık o kişinin görevinden çıkarılmış olduğunu bilmek, kendisiyle hiç bir resmî işleme girişmemek, hükümet işleriyle ilgili hiç bir isteğini yerine getirmemektir.* Bu yönergeye uygun iş görmekle ne gibi sorumlulukların ortadan kalkacağını anlayacağınızı biliyorum». şeklindeki kesin buyruğu içeriyordu.

Istanbul Hükümeti, Emekli Kurmay Yarbay Ali Galip'i Elazığ'a vali olarak atamıştı. (Ali Galip hakkında geniş bilgi, Elazığ Valiliği incelenirken verilecektir). Ali Galip, Reşit Paşadan biraz sonra maiyetiyle birlikte Sivas'a gelerek karargâh kurmuştu.

Böylece Sivas, tam bir cadı kazanına dönmüştü. Bir yanda Istanbul Hükümetinin emirlerinin kayıtsız şartsız uygulanmasını isteyen İtilâf ve Hürriyet Partisinin Sivas İli Başkanı, Halit Bey, diğer yanda Millî Mücadeleyi savunan eski mebus İttihatçı Rasim Bey, bir yanda Mustafa Kemal'i tutuklamak için can atan Ali Galip. Diğer yanda Mustafa Kemal' in emirlerinin uygulanması için ortam hazırlayan İbrahim Tâli Bey. Ve

bütün bu devrimci ve karşı devrimci cephenin boy hedefini teşkil eden Vali Reşit Paşa.

Bu durumda Reşit Paşanın nasıl bir yol izlemesi gerekiyordu? Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşanın bu bildirimi ile Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in telgrafı karşısındaki durumunu anılarında şöyle açıklamaktadır:

«Bu telgrafname Üçüncü Ordu Müfettişliği mıntıkasındaki valileri, hatta bütün Anadolu idare amirlerini müşkül bir mevkie sokuyordu. Hele ben *örs ile çekiç* arasında kalmış oluyordum. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, benim vilâyetimin merkezinde ve benim gözümün önünde bir ihtilâl meclisi toplamak, kongre namı altında bir kıyam derneği kurmak istiyordu ve bunu her tarafa ilân etmekten çekinmiyordu. Kanuna göre benim bağlı bulunduğum yüksek bir makam, yani Dahiliye Nazırlığı ise Mustafa Kemal Paşa ile temas etmekten beni men ediyordu.

Her iki tamim, hemen hemen aynı günde elime gelmişti. Biri öbürünün tamamen zıddı bir zihniyetten mülhem olan bu yazılardan hangisine itaat, imtisal ve inkiyat etmek lâzımdı?.. Bir hükümet adamı sıfatıyle bu suale verilecek cevap basittir. Çünkü memur, kanun dairesinde, ancak amirini dinler, onun gösterdiği istikamette hareket eder.

Fakat, kanun esas bakımından, millî arzuların ve ihtiyaçların ifadesi demektir. Acaba elimde bulunan iki tamimden hangisi milletin günlük ihtiyacına daha uygundur? Biz Anadolu valileri, Dahiliye Nazırı Ali Kemal Beyin emri üzerine Mustafa Kemal Paşa ile münasebeti kesersek ve onun memleketi kurtarmak maksadıyle yapmak istediği işlere engel olursak millete kazanç mı temin etmiş oluruz, zarar mı?..

Istanbul'dan henüz ayrılmış, Anadolu'nun siyasî çeteler elinde inim inim inlediğini ve Babıâli'nin bu vaziyete göz yumageldiğini görmüş olan bir vali için bu noktaları uzun uzun düşünmek lâzımdı. Hadiseleri tahlilde samimî olmayı sevdiğimden, bu sırada mevkiimi dahi hesaba katmaktan geri kalmadığımı itiraf ederim. Ben, tesadüfe hamlolunmasını daha doğru bulduğum bir gaflet eseri olarak Hürriyet ve İtilâf fırkası tarafından Sivas'a vali gönderilmiş bir adamdım. Mal ve mülk namına hiç bir şeyim yoktu. Aylığımla geçiniyordum. Dahiliye Nazırının emirlerine —kanunsuz hareket ederek— itaat etmediğim takdirde azlolunmaklığım muhakkaktı. Böyle bir akıbete uğrarsam Mustafa Kemal Paşadan nasıl bir muamele ve yardım görebilirdim?.. O Mustafa Kemal Paşa ki Erzurum'da bir kongre toplanmasını evvelce temin etmekle iktifa etmeyerek Sivas'ta da bir ihtilâl meclisi açılmasını istiyor, bunun için bize emirler veriyor. Lâkin azlolunduğundan bihaber bulunuyor»[64].

Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in yukarda yazılı 23 haziran tarihli emri Sivas'a ulaşınca karşı devrimci cephe, gemi azıya aldı. 24 haziran günü Mustafa Kemal'in görevinden uzaklaştırıldığı ve tutuklanmasının gün meselesi olduğuna dair duvarlara yaftalar yapıştırıldı. Reşit Paşa, Ali Kemal'in emrini gizli tutmuş, emrindeki mutasarrıf ve kaymakamlara dahi bilgi vermemişti. Fakat kazan kaynıyor, Ali Galip, Mustafa Kemal'i tutuklaması için Reşit Paşayı sıkıştırıyordu. 25 haziran günü İbrahim Tâli Bey, durumu şifre ile Amasya'da bulunan Mustafa Kemal Paşaya bildirdi.

(64) Reşit Paşanın Hatıraları, s. 25-26.

26 haziran 1919 tarihinde Ali Kemal Bey Dahiliye Nazırlığından çekildi. Bu haber de karşı devrimci cephede şaşkınlık yarattı. Aynı gün Reşit Paşa, Mustafa Kemal'in görevinden alınıp alınmadığını Istanbul Hükümetinden sordu.

Mustafa Kemal, İbrahim Tâli Beyin şifresini alınca, kimseye duyurmadan, 26 haziran günü Amasya'dan Tokat'a hareket etti. Tokat'a gelir gelmez telgrafhaneyi kontrol altına aldırttı ve Tokat'a gelişinin Sivas'a ve diğer illere duyurulmasını önledi. O geceyi Tokat'ta geçirdi. Ertesi gün, yani 27 haziran 1919 tarihinde, Reşit Paşaya çekilmek üzere aşağıdaki telgrafı yazdı:

«Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine;

Şimdi, Tokat'tan Sivas'a müteveccihen hareket olunduğunu ve Zat-ı Devletleriyle teşerrüf imkânının takarrüp ve tahakkuk etmek üzere bulunmasından dolayı samimî surette mütehassis bulunduğumu arzederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal»

Tokat ile Sivas arası o tarihte altı saat sürüyordu. Bu telgraf o şekilde çekilecekti ki, Reşit Paşanın eline geçtiği zaman Mustafa Kemal de Sivas'a varmış olacaktı. Bunun için gerekli tedbir alındı.

27 haziran 1919 günü Sivas Vilâyet Konağında Reşit Paşanın makamında, Sivas İtilâf ve Hürriyet Partisi Başkanı Halit Bey ile Elazığ Valisi Ali Galip Hükümetin emrinin uygulanmasını istiyor ve nasıl olsa bir gün Sivas'a gelecek olan Mustafa Kemal'in tutuklanması için şimdiden hazırlık yapılmasını vali paşadan istiyorlardı. Fakat Reşit Paşa bunun mümkün olamayacağını idareci ağzıyla onlara anlatmaya çalışıyor, Ali Galip de onu beceriksizlikle suçluyordu. Bu tartışmalar yapılırken postacı Mustafa Kemal'in yukarda yazılı telini getirdi. Reşit Paşa teli okuduktan sonra, Ali Galip'e uzattı:

— Buyurun okuyun, sonra da kalkın tertibat alın. Üçüncü Ordu Müfettişini yakalayın.

Ali Galip ve Halit Bey, telgrafı okuduktan sonra yutkunmaya başladılar. Reşit Paşa bu durumdan pek keyiflendi:

— Beyefendiler, dedi. Bir şey söylemiyorsunuz. Üç dört saat sonra Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta bulunacak. Burada niçin oturuyorsunuz? Düşündüklerinizi yapsanıza.

Ali Galip, telgrafı bir kere daha gözden geçirdikten sonra, şöyle bağırdı:

— Geliyor değil, geliyor değil, şimdi gelmiş, Sivas'a hemen hemen girmiş, çünkü telgrafın keşide saatı üzerinden altı saat geçmiş.

Bu husus Reşit Paşanın gözünden kaçmıştı. Telgrafı alıp yeniden inceledi. Bir anda şaşkınlığını yendi.

— Ben Paşayı karşılamaya gideceğim. İsterseniz siz Halit Beyin temin edeceği kuvvetle kendisini tutuklayınız.

Ali Galip Beyin buna cevabı şöyle oldu:

— Onunla Harput (Elazığ)da karşılaşsaydık, dediğimi kesinlikle yapardım. Lâkin burada sorumluluk size aittir.

Reşit Paşa, ayağa kalktı. Şimdi onu düşündüren bir şey vardı, Paşaya bir karşılama töreni hazırlamak gerekti. Ancak, bunun için zaman yoktu. Şöyle bir plan hazırladı. Sivas yakınında bir Numune Çiftliği vardı. Sivas'a gelmekte olan Mustafa Kemal'i bir süre orada oyalamak, bu zamandan faydalanarak bir karşılama töreni hazırlamak. Önce İbrahim Tâli Beyi bulup, durumdan ona bilgi verdi. Sonra karşılama töreni hazırlanması için yetkililere emir verdi. Ama her şey zamana bağlıydı. Daha önce haberi olsaydı, çok büyük bir karşılama töreni hazırlardı.

Bundan sonrasını Atatürk'ün ağzından dinleyelim:

«Ancak, şehrin ileri gelenleri ile, halkla ve askerle parlak bir karşılama hazırlığı yapabilmek için biraz zaman kazanmak gerektiğini; oysa hesapça benim, Sivas şehri kapılarına değin yaklaşmış olacağımı göz önünde bulundurarak beni, şehrin yakınında bulunan Ziraat Numune Çiftliğinde biraz dinlendirmenin yolunu aramışlar. Vali Paşa, karargâhımın sağlık başkanı olup, daha önce, gerekli örgütleri kurmak için Sivas'a göndermiş olduğum Talî Beyi çağırtarak, bu görevin yapılmasını ondan rica etmiş ve karşılama hazırlıkları bitince hemen kendisinin de yanımıza geleceğini söylemiş.

Gerçekten, tam Numune Çiftliği yakınında, karşımıza çıkan bir otomobilin içinden, Talî Bey göründü. Otomobillerden indik, çiftliğin avlusunda oturduk. Talî Bey, anlattığım durumu ayrıntılarıyla açıkladıktan sonra, görevinin beni burada biraz oyalamak olduğunu söyleyince hemen ayağa kalktım: "Çabuk otomobillere ve Sivas'a!" dedim.

Bunun nedenini anlatayım. O anda hatırıma gelen şu idi: Karşılama töreni yapacağız diye Talî Beyi aldatmış olabilir ve gerçekte ters bir düzen yapmak için zaman kazanmak isteyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzere iken Sivas yönünden başka bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde Vali Paşa vardı.

Reşit Paşa: "Efendim, birkaç dakika daha dinlenemez misiniz?" diye söze başladı. "Yarım dakika bile dinlenmek istemiyorum. Hemen gideceğiz ve sen benim yanıma gel" dedim.

— Efendim, dedi, sizin yanınıza Rauf Bey binsin; ben arkadaki otomobille de gelirim.

— Hayır, hayır! dedim, siz buraya...

Bu basit tedbirin neye alındığı kendiliğinden anlaşılır.

Sivas şehrine vardığımızda, caddenin iki yanı büyük bir kalabalık ile, askerî birlikler tören duruşu almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek askeri ve halkı selâmladım».

Mustafa Kemal Paşa, sonradan Sivas Kongresinin toplanacağı lise binasının önünden geçerek Üçüncü Kolordu Merkezinin bulunduğu binaya gitti. Ali Galip Beyi ve adamlarını yakalatıp huzuruna getirtti. Reşit Paşanın anlattığına bakılırsa, Ali Galip Bey, Paşanın huzurunda süt dökmüş kediye dönmüştü. Bu yirmi dakikalık görüşmeden sonra, Ali Galip çekip gitti. Mustafa Kemal, Rauf Bey, İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey, Reşit Paşa ve Kolordudan bazı subaylar son durumları görüştüler. Ali Galip tekrar gelerek Mustafa Kemal'le özel görüşmek istedi. Bu isteği

kabul olundu. Bunun üzerine Reşit Paşa veda edip ayrıldı. Ali Galip'in Paşaya yalvarması sabaha kadar sürdü.

Ne var ki, Sivas şehrinin henüz daha Millî Mücadele için güvenilir bir yer olmadığı anlaşılıyordu. Düşünülen tarihte ve şekilde Sivas'ta bir kongrenin toplanması tamamıyle olanaksızdı. Mustafa Kemal, görevden alındığını da Sivas'ta öğrenmişti. Oysa, o tarihe kadar millî mücadele çabalarını görevinden aldığı güçle yürütmüştü. Şimdi bu güç ortadan kalkmış bulunuyordu. Henüz başlamış olan millî mücadele çabalarını sürdürebilmek için, dayanacağı yeni bir güce büyük bir gerek vardı. Sonra tutuklanma tehlikesini, nihayet 27 haziran günü için atlatmıştı. Fakat Sivas'ta kaldığı takdirde Istanbul Hükümeti elbette yakasını bırakmayacaktı. Onun için bir an önce Erzurum'a gitmesi gerekiyordu.

Bu nedenle Mustafa Kemal ve arkadaşları, ramazan bayramı olmasına rağmen, 28 haziran 1919 sabahı erkenden, âdeta kaçarcasına, Erzurum'a gitmek üzere, Sivas'tan ayrıldılar.

*
**

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Sivas'tan ayrılmasından kısa bir süre sonra, Elazığ valiliğine atanan Ali Galip Bey de Sivas'tan ayrıldı. Böylece Sivas şehri bir haftaya yakın bir süreyle heyecanlı günler yaşadıktan sonra, tekrar eski sakin günlerine kavuştu.

Mustafa Kemal, «Üçüncü Ordu Müfettişi ve Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari» unvanıyle 4 temmuz 1919 tarihinde bir tel yazısı gönderdi. Bu tel yazısı, Padişahın tahta çıkışının yıldönümü dolayısıyle bir kutlama mesajı idi.

Reşit Paşa, görevden alındığı halde Mustafa Kemal'in eski unvanını kullanmasına pek şaştı. Yoksa Mustafa Kemal Paşanın görevden alındığı haberi, İbrahim Tali Beyin ileri sürdüğü gibi, bu konuda birçok sabıkası bulunan Ali Kemal Beyin uydurduğu bir yalan mıydı? Mustafa Kemal Paşanın bu tel yazısı altında kullandığı unvan, İbrahim Tali Beyin görüşünü doğrular nitelikteydi. Fakat Reşit Paşa ihtiyatı elden bırakmadı ve Mustafa Kemal'in bu resmî tel yazısına şu özel karşılığı gönderdi:

«Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,
Yüksek kutlamalarına teşekkür, devlet ve millet hakkındaki vatanseverlik dolu dileklerinize katılırım efendim».

Reşit Paşa, bu şekilde hareketinin nedenini, anılarında şöyle açıklamaktadır:

«Memur zihniyeti hislerime yine tahakküm ettiği ve istikbali vuzuh ile görmek imkânı bulunmadığı için cevabımı resmî değil, hususî olarak takdim etmiş, telgrafın ücretini de ödemiştim. Dahiliye Nazırının mahut telgrafına hâlâ "resmî bir yalan" diye —kat-i surette— kabul edemediğimden Mustafa Kemal Paşaya "Üçüncü Ordu Müfettişi" diye hitap edememiş ve onun bu sıfatla cülus gününü kutlama merasimine riyaset etmesinden de tegafül göster-

miştim. Bu davranışımın sebebi, işaret ettiğim veçhile, memur zihniyeti dediğimiz ihtiyat zincirlerinden kolaylıkla silkinip çıkamamaktır. Bürokratik terbiye, şu numuneden de anlaşılıyor, en nazik hislere bile tahakküm etmekten geri kalmıyor»[65].

Amasya genelgesi ile duyurulan Sivas'ta ulusal bir kongrenin toplanacağı kararına karşı ilk resmî tepki, Istanbul Hükümetinden şu şekilde geldi (7 temmuz 1919):

«Sivas Valiliğine,

Sivas'ta bir millî meclis kurulması hakkında girişimlerde bulunulduğu ve bunun için son Meclis-i Mebusan üyelerine davetiyeler gönderildiği özel surette haber alındığından, bunun doğruluk derecesi ile bu konudaki bilgilerinizin ivedilikle bildirilmesi.

Dahiliye Nazırı Vekili
İbrahim»

Reşit Paşa, bu tel yazısına şu cevabı gönderdi:

«Sivas'ta eski mebusların davetiyle bir millî meclis kurulması hakkında ne bir girişim, ne de düşünce vardır. Yalnız evvelce Cemiyetler Kanunu uyarınca Istanbul'da resmî izin ile kurulmuş olan Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin Erzurum şubesi tarafından yapılan çağrı üzerine doğu illerinin her şubesince yapıldığı gibi Sivas şubesince de iki delege seçilerek üç beş gün sonra Erzurum'da kongre halinde bir toplantı yapılması girişiminde bulunulduğu ve oradaki görüşme sonucunda gerekliliğine karar verilirse sonradan Sivas'ta da böyle bir toplantı yapılması düşünüldüğü anlaşılmıştır. Haber bundan galat olmak gerektir. Vilâyet polis dairesinin soruşturması bu merkezde olduğu gibi özel bilgilerim de bunu doğrulamaktadır. Bununla birlikte Sivas'ta buyurulduğu veçhile bir millî meclisin toplanması için başka taraftan çağrı ve girişim olduğu düşünülmekte ise bu hususun yüksek nezaretçe ihbarda bulunan yerden soruşturulması uygun olur. Ferman».

Reşit Paşa, anılarında, böyle cevap verişinin nedenini şöyle açıklamaktadır:

«Görülüyor ki memur zihniyeti gene kalemime hâkim. Lâkin bu sefer Istanbul'u avutmak emeliyle hareket ediyorum. Sivas'ta açılması mukarrer olan kongreden tegafül eder görünüyorum ve yalnız onun değil, Erzurum'da toplanmak üzere bulunan kongrenin de kanunî bir teşekkül sayılması lâzım geleceğini iddia ediyorum. Hatta bu kadarla da iktifa etmiyorum. Dahiliye Nezaretine muhbirlik edenlere itimat edilmemesini zımnen tavsiye edecek kadar cüret gösteriyorum»[66].

9 temmuzda Mustafa Kemal Paşanın askerlikten ayrıldığına ve bundan sonra «*sine-i millette bir ferd-i mücahit suretiyle*» çalışacağını bildiren tel yazısı ile Rauf Beyin sonuna dek Mustafa Kemal Paşa ile bir-

(65) A.g.e., s. 66.
(66) A.g.e., 68-69.

likte çalışacağına değinen tel yazısı geldi. Reşit Paşa, anılarında, bu duruma çok üzüldüğünü belirtmektedir.

Bundan sonra olayların akışı yeniden hızlanmaya başladı. Dahiliye Nazırı Âdil Bey, 21 temmuzda Reşit Paşaya gönderdiği buyrukta, Rauf Beyin Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları adına kışkırtmalarda bulunduğunu haber aldığını, bunun önlenmesini istedi. Reşit Paşa verdiği cevapta, Rauf Beyin 25 gün önce, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Erzurum'a geldiğini bildirdi. Âdil Bey, 25 temmuzda bu tel yazısına verdiği cevapta: «Gerek Mustafa Kemal Paşanın ve gerek Rauf Beyin girişimleri, her ne fikre ve niyete dayalı olursa olsun, memleketin yüksek çıkarlarına aykırı ve pek zararlı» olduğunu bildirdikten sonra, her ikisinin de tutuklanmasını istiyordu. Reşit Paşa, anılarında, bu buyruğu şöyle değerlendirmektedir:

«İşte bir kafa ki ham armuttan farksız. İşte bir nazır ki, nahiye müdürlüğü yapmaktan âciz. Eğer öyle olmasa Erzurum'da mükellef, muhteşem ve mutantan bir kongre toplamış ve onun başına geçerek taksimi mukarrer gibi görünen Türk vatanının kurtarılması çarelerini müzakere ettirmekte bulunmuş olan Mustafa Kemal Paşa ile ona refakat eden Bahriyeli Rauf Beyin tutulmasını Sivas Valisine emretmezdi ve bu emri makul göstermek hülyasıyla da idare felsefesinden dem vurmaya kalkışmazdı»[67].

Reşit Paşa bu tel yazısına cevap vermedi. 27 temmuzda Âdil Bey, yazısını te'kid edince, Reşit Paşa aynı gün verdiği cevapta, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin hükümetin emir ve işlemlerine karışmadıklarını, bu yolda herhangi bir karışma olursa bunun önleneceğini bildirdi.

23 temmuzda Erzurum Kongresi toplanmış, Sivas merkezinden de İdadi Müdürü Fazlullah Efendi ile Vilâyet Bayındırlık Başkâtibi Ziya Bey delege olarak katılmışlardı. Reşit Paşa bunlara resmen izin vermemiş, fakat gitmelerine de ses çıkarmamıştı. Erzurum Valiliği bölümünde anlatıldığı gibi, Erzurum Kongresinin yayımladığı bir bildirge üzerine, Istanbul Hükümeti Erzurum'da bir Kongrenin toplandığını öğrenmişti. Bunun üzerine daha sert tedbirler alma yoluna gitti. Bütün valiliklere ve kolordu kumandanlarına gönderilen bir genelge ile «Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin» tutuklanarak Istanbul'a gönderilmesi emredildi. 29 temmuz tarihli bu genelgeye ek olarak Sivas Valiliğine gönderilen 30 temmuz tarihli yönerge de:

«Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin orada bulundukları halde hemen der dest edilerek mahfuzen Dersaadet'e sevkleri lüzumu tekrar ve cevaba intizar olunur».

deniliyordu.

Reşit Paşa bu buyruklara cevap vermeme yolunu seçti. Fakat ağus-

(67) A.g.e., s. 75.

tos ayı başında memleketin çeşitli bölgelerinden Sivas Kongresine katılacak delegelerin yola çıktıklarına değğin haberler gelmiş, bunlardan birkaçı da Sivas'a varmıştı. Reşit Paşa, daha uzun süre suskun kalmasının doğru olmadığını düşünerek, 14 ağustos 1919 tarihinde Dahiliye Nazırı Âdil Beye aşağıdaki tel yazısını gönderdi:

«Erzurum'da toplanan Müdafaayı Hukuku Milliye Kongresi görüşmelerini bitirmiş, dağılmaya başlamıştır. Mustafa Kemal ve Rauf Beyler bütün doğu vilâyetleri delegeleri ile birlikte Sivas'ta açılması kararlaştırılan ikinci bir kongrede bulunmak için Erzurum'dan yola çıkmak üzeredirler. Her ne kadar Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin tutulması sizce emrediliyorsa da buna, Erzurum' da imkân bulunamadığı gibi burada da imkân yoktur. Bana bırakırsanız, ben Sivas'ta bu işi akıllıca yönetmeye ve memlekete zararlı bir sonuca varmamasına çalışırım. Bundan başka buraca yapılacak bir iş yoktur».

Istanbul'da Başkumandan General Franchet d'Esperey, Fransız çıkarlarını korumak amacıyle cizvit papazlarıyle subaylardan kurulu bir heyeti Sivas'a yollamıştı. Bunlar 18 ağustos günü Vali Paşayı ziyaret ettiler. 19 ağustosta Reşit Paşa bu ziyareti iade etti. O sırada orada bulunan Fransız Jandarma Müfettişi Binbaşı Brunot, özel görüşmek dileğiyle Reşit Paşayı başka bir odaya aldı ve şunları söyledi:

— Mustafa Kemal Paşa ile Kongre üyelerinin Sivas'a gelip burada bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu Istanbul'dan gelen Fransız subayları söylediler. Sizinle böylesine dostça konuşur ve kişiliğinize karşı pek çok saygı beslerken bu işi benden saklamanıza çok üzüldüm. *Eğer Mustafa Kemal Paşa Sivas'a gelir ve burada Kongre toplanmaya kalkışırsa beş on gün içinde askerlerimizin buralara gireceğini kesin olarak biliyorum.* Sizin kişiliğinize beslediğim saygı dolayısıyle bunu haber veriyorum. İnanmazsanız, iş olup, bittikten sonra inanırsınız.

Bay Brunot ertesi sabah, yani 20 ağustosta Reşit Paşayı tekrar makamında ziyaret etti ve şöyle dedi:

— Ben dünden beri bu iş üzerinde pek çok düşündüm. Sonunda şuna karar verdim ki, eğer Mustafa Kemal Paşa ile Kongre üyeleri, Sivas Kongresinde İtilâf Devletlerine karşı kışkırtıcı davranışlarda bulunmazlar ve onlar için saldırgan bir dil kullanmazlarsa Kongrenin toplanmasında hiç bir sakınca yoktur. Ben kendim General Franchet d'Esperey'e yazar, Mustafa Kemal Paşa için çıkartılan tutuklama buyruğunu geri aldırtır ve Kongrenin toplanmasına engel olunmaması için Dahiliye Nazırlığından size buyruk göndertirim. Fakat şu şartla ki, siz de benden hiç bir şey saklamayacaksınız ve içten dostluğumuzu gözeterek birbirimize karşı hep açık bir dil kullanacağız. Yalnız Kongrenin toplanacağı günü öğrenmek gerekir.

Reşit Paşa, bu sözlere cevap olarak, bu konuda kesin bir şey bilmediğini, öğrendiğinde kendisine bildireceğini ve oradaki dostluk dolayısıyle hiç bir şey saklamayacağını söyledi.

Fakat Reşit Paşayı bir kaygı ve düşünce almıştı. Vatansever bir ki-

şi olarak, kendi idaresizliği yüzünden valilik yaptığı vilâyetin düşmanlar tarafından işgalini istemezdi. Sadece kendisi değil, Sivas'ın işgal edileceği haberi üzerine Kolordu Kumandanı dahil herkes büyük bir telâşa kapılmıştı. İşte tarihî günler gelip çatmıştı. Ne yapmalıydı? Yanına eski Sivas Mebusu Rasim Beyi de alarak, hemen telgrafhaneye koştu. Mustafa Kemal Paşayı acele telgrafhaneye davet etti. Brunot ile olan konuşmalarını Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşaya olduğu gibi sunduktan sonra:

«... Binbaşının işgal konusunda dünkü kesin sözlerine karşı bugünkü yumuşaklığın nedenini, en ince ayrıntılarıyle kavrayan yüksek görüşmelerinize sunmayı ödev bilir ve bu konuda sözü uzatmayı gereksiz sayarım. Açıkça anlaşılıyor ki, bunların düşüncesi kongreyi Sivas'ta toplatmaya yanaşmış görünerek, kongrenin yüce üyeleriyle sizi burada toplamak ve el altından hazırlıkta bulunarak bütün arkadaşları ele geçirmekten ve hem de burayı işgal etmeyi olupbittiye getirmekten başka bir şey değildir. Dün akşam Dahiliye Nazırlığından aldığım bir şifre de. başka biçimde yazılmış olmakla birlikte. aşağı yukarı gene bu nitelikteydi. İşte ben her gerçeği, saklı tutulmak ricasıyle sizlerin bilginize sunuyorum. Bundan sonra tutulacak yolun çizilmesi size düşer. Düzenli dolaplı bir tehlikenin bu denli yakın ve sanki elle tutulacak kadar görünmekte olduğunu bilip dururken, durumu size bildirmemeyi ve sonuç olarak Sivas'ta kongre toplamaktan vazgeçilmesini önermemeyi vicdanıma sığdıramadım. İşte bunun için sizlerden ve orada bulunan öbür yüksek arkadaşlardan pek çok rica ederim ki, ikinci bir kongrenin toplanmasına kesin gereklik yoksa vazgeçilsin. Gereklilik varsa, dört yandan ele geçirilmesi pek kolay olan Sivas'ın toplantı merkezi olmasından vazgeçilerek, düşmanın kolayca giremeyeceği Erzurum'da ya da uygun görülürse Erzincan'da toplanma yoluna gidilmesini yurdun esenliği adına çok rica ederim».

dedi. Öğle yemeğinden kalkıp postaneye birlikte gelen Mustafa Kemal'in arkadaşları da telâşa kapılmışlardı. Fakat gerçek deha, herkesin kaygıya, üzüntüye ve ümitsizliğe kapıldığı anda, bir güneş gibi parlar. Sivas'ı her yönden güvenilir bir yer olarak seçmiş bulunan Mustafa Kemal, böyle bir işgal tehlikesine karşı önceden gerekli tedbirleri almayı da ihmal etmemişti. Onun için Reşit Paşanın kaygı ve coşkusu karşısında kılını bile kıpırdatmadı. O herkesin ne yapabileceğini şaşmaz bir doğrulukla önceden kestirebilme dehasına sahipti. Reşit Paşaya hemen cevap verdi. Bu cevapta şu cümleler yer alıyordu:

«Binbaşı Brunot'nun dediği gibi, Fransızların beş on günde Sivas'a girmeleri o kadar kolay bir şey değildir».

«Burada şunu da bilginize sunayım ki, ben ne Fransızların ve ne de herhangi bir yabancı devletin yardımına gönül indirecek değilim. Benim için en büyük barınma yeri ve yardım kaynağı ulusumun kucağıdır».

«Yalnız, düşündüğünüz gibi Fransızların, Kongre üyelerinin Sivas'ta toplanmasını ister görünerek, sonradan bu üyeleri ele geçirebilmesi bence çok uzak kuruntulardandır».

«Bay Brunot bilmelidir ki, Fransızların Sivas'a girmeye karar vermeleri, kendilerine pek pahalıya malolabilecek yeni kuvvetlere ve çok paralarla yeni

bir savaşa karar vermelerine bağlıdır. Bunu jandarma binbaşısı Bay Brunot ile arkadaşları düşünseler bile, Fransız ulusunun böyle bir karara uyabileceği sanılamaz».

«Sivas Kongresi ile ilgili kesin karar, ancak Heyet-i Temsiliyenin görüşmeleri sonucunda belli olacaktır. Alınacak karar elbette size bildirilecektir».

Böyle bir cevap, cesur bir kişiliğe sahip Reşit Paşa gibi bir valinin idrak sınırlarını dahi aşıyordu. Reşit Paşa, anılarında, o andaki duygularını şöyle anlatmaktadır:

«... Kabil olsa bu telgrafı on kere, yüz kere okuyacak, kelimeler üzerinde uzun uzadıya duracak, vatanperverlikte bu kadar cesur davranan bu zatın ruhunu her satırın içinde arayıp bulmaya çalışacaktım. Bu ne tecellüt, bu ne pervasızlık, bu ne uluvvu himmet idi»[68].

Bu telgraf üzerine Reşit Paşa hemen şu cevabı verdi:

«Ben anlayabildiğim kadarını sizlerin bilgisine sunmakla vicdan ödevimi yerine getirmiş oluyorum. Istanbul'daki Fransız siyaset adamlarının görüşlerini ve size verdikleri sözlere güvenilip güvenilemeyeceğini kestiremem. Su götürmez yurtseverliğiniz açısından yurdun esenliği söz konusu olduğuna göre, iyice düşünülerek gerekli yolun tutulması sizlerle, Yüce Kongre üyelerinden orada bulunan saygıdeğer kişilere düşer. *Buyruklarınızı yerine getireceğimi bildirir*, saygılarımı sunarım efendim.

Reşit»

Mustafa Kemal'in de beklediği cevap buydu zaten. Bu hususu Erzurum'da postaneyi terkederken şöyle açıkladı:

— Reşit Paşa, bazı noktalarda tereddüt ve vehimlerini muhafaza edebilir, fakat, talimat ve ricalarımıza uygun tarzda hareket edeceğini teyit etmesi bizi memnun etmelidir. Biz eğer millet ve tarih huzurunda herhangi bir hata işliyorsak, bunun mes'uliyetini vicdan ve idrakimizde hissetmekten ve ödemekten hiç bir zaman çekinecek insanlar değiliz.

Bu yazışmalar 20 ağustos günü cereyan etmişti. O gece Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliyeyi topladı. Reşit Paşanın önerisi enine boyuna görüşüldü. Önemli olan Sivas halkının maneviyatını sağlam tutmaktı. Heyet-i Temsiliye imzasıyle Reşit Paşaya, Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal imzasıyle Reşit Paşadan önce Sivas Vali Vekilliğini yapmış bulunan Kadı Hasbi Efendiye, Mustafa Kemal imzasıyle Sivas'taki Üçüncü Kolordu Kumandanına çekilecek telgrafın metinleri onaylandı. Ayrıca, Hoca Raif Efendi'nin de eski Mebus Rasim Beye telgraf çekmesi kararlaştırıldı.

21 ağustosta bu telgrafların hepsi çekildi. Heyet-i Temsiliye imzasıyle Reşit Paşaya çekilen telgrafın sonu: «*Maahaza milletimiz istiklâl ve mevcudiyetini her ne pahaya otururşa otursun kurtarmaya azmetmiştir.*

(68) A.g.e., s. 87.

Bu cereyana tabi olmayanlar mahkûmu zeval, yıkmak isteyenler maruzu mukavemet olacaklardır, Paşa Hazretleri» cümlesiyle bağlanmıştı. Kadı Hasbi Efendiye çekilen telgrafta ise şöyle deniyordu:

«Sivas halkının beyhude yere endişeye düşürülmesine sebebiyet vermek şayanı esef bir hata olur. Milleti dalâlette bırakmamk lâzımdır. Bu sebeple zatı fazılanelerince Sivaslıları irşat ve tenvir ile Sivas Kongresinin millet ve vatan hakkında yapacağı hayırlı tesiri izah ve bu suretle halkın beyhude yere tevehhüme duçar olmamalarının temin buyurulmasını hassaten rica...»

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına çekilen telgrafta da:

«... Vali Paşa Hazretleriyle, bu sakim fikri taşıyan diğer zevat varsa, onların da irşat ve tenviri bugün için bir vazife-i vataniye...»

olduğu belirtiliyordu. Bu «irşat ve tenvir»in anlamı şuydu. Önce vali uyarılacak. Eğer görüşlerinde direnirse, yalnız kendisinin değil, onun gibi düşünenlerin de gereğine bakılacak. (Bu yazışmalar, Nutuk'un 43, 44, 45, 46 numaralı belgelerini oluşturmaktadır. Atatürk ile Reşit Paşa arasındaki yazışmaların tam metinleri, Reşit Paşanın Hatıraları'nda da yer almaktadır).

*
**

Reşit Paşa, anılarında, o tarihteki düşüncelerini ve içinde bulunduğu ruh durumunu bütün içtenliğiyle ortaya koymaktadır. Şöyle ki:

Reşit Paşa, millî mücadele çabalarına karşı değildir. Fakat bu çabalarda önder rolünü oynamaya gönüllü değildir. Başka bir deyimle, kongrenin Sivas'ta toplanmasını istememektedir. Çünkü Sivas'ta bir kongre toplanması, mevcut dertlerine yeni ve pek büyük bir dert daha ekleyecektir. Bu nedenle, Mustafa Kemal Paşa ile 20 ağustos tarihli yazışmaları yapmış, bu konuda Mustafa Kemal Paşayı yumuşatabileceğini ümit etmiştir. Fakat Mustafa Kemal Paşanın kaya gibi tutumu karşısında bu umudu çok zayıflamış, kendisine pek yaraşmayan ürkekliğinden ve telâşından dolayı da mahcup olmuştur.

21 ağustosta kendisine, Kolordu Kumandanına, Hasbi Efendi'ye ve Rasim Beye gelen tel yazılarından, Sivas Kongresinin her ne pahasına olursa olsun kesinlikle toplanacağı anlaşılmış ve Reşit Paşanın ümidi tüm olarak sönmüştür. Demek ki, Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve arkadaşları Sivas'a gelecekler!.. Oysa, Istanbul Hükümetinin buvruğu kesin: Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve arkadaşları Sivas'a geldikleri zaman tutuklanacaklar ve koruma altında Istanbul' gönderilecekler.

Şimdi bu durumda Reşit Paşa ne yapmalı?

Gönlü Mustafa Kemal Paşa ile beraber. Fakat olmasa da, gene Mustafa Kemal Paşayı tutuklamaya gücü yeter mi? Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa, haberleşmeye sansür konulması yolundaki buvruğunu, kolordu kumandanlarının direnişi karşısında, ertesi gün geri almadı mı?

Erzurum Kongresi dağıtılabildi mi? 20-21 ağustos tarihli yazışmalardan çıkan sonuca göre, Sivas Kongresinin toplanmasına karşı çıktığı takdirde kan gövdeyi götürecek. Kendisinin vali olduğu bir ilde, niçin kan gövdeyi götürsün? Fakat yasal güç olan Istanbul Hükümetinin buyruğunu dinlemediği takdirde de **asi** durumuna düşmeyecek mi, bu nedenle Istanbul Hükümeti kendisini görevden almayacak mı? Görevden alınırsa ne ile geçinecek?

Mustafa Kemal Paşayı yumuşatma olanağı tüm olarak yitirildiğine göre, bu durumda tek çıkar yol, Istanbul Hükümetini, Sivas Kongresinin memleket için tehlikeli olmayacağına inandırma yoluna gitmekti.

Reşit Paşa, bütün idarecilik tecrübesini ve yazı yazma gücünü toplayarak, «*Dahiliye Nezareti Celilesine*» *20 ağustos 1919 tarihli* tel yazısını gönderdi.

Reşit Paşa, bu tel yazısında, Sivas'ta bir kongre toplamaktan vazgeçmesi için Mustafa Kemal Paşa katında yaptığı girişimleri ve bu girişimlerin nasıl başarısızlıkla sonuçlandığını anlattıktan sonra, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının niçin Erzurum'da tutuklanmadığını soruyor; Mustafa Kemal ve arkadaşlarını Sivas'ta tutuklamaya kalktığı takdirde kan dökülmesinin kesin olduğunu, bunun da bahane sayılarak İtilâf Devletlerince Sivas'ın işgaline yol açacağını, böyle bir olayın hukukî ve manevî sorumluluğunu üzerine alamayacağını bildiriyor ve şu iki öneride bulunuyordu:

«1. Bana güvendiğiniz takdirde şu işi Tanrının yardımıyle iyi idare ederek Sivas çevresinde hükümetin isteğine karşı ve memlekete zararlı bir sonuca götürmemeye son derece çalışacağımı bildirir ve cevap olacak emrinizi beklerim».

«2. Aksi halde bu sorunun başka şekilde iyi sonuca ulaşacağına inanmadığım için çaresizlik mevkiinde kalarak görevden çekilmekliğim gerekirse de böyle bir zamanda idarenin dizginlerini boş bırakarak memlekette anarşi doğmasından korktuğum için görevden alınmam veya yer değiştirmem hakkındaki yüksek buyruklarını bekleme yolunu seçeceğim. Bendenizden daha iyi bir surette bu vilâyeti ve bu önemli işleri yönetecek ve çevirecek güvenilir bir vali bulup hemen gönderirseniz, kendisine başarı dilemek vicdanî görevimdir efendim»[69].

Yani Reşit Paşa, kısaca, ya bana güvenin veya beni görevden alın diyordu. 20 ağustos tarihli bu teli gönderdiği zaman hâlâ içinde, Sivas'ta bir kongre toplanmasını önleyebileceğine değğin zayıf bir ümidi vardı. Fakat 22 ağustos sabahı Heyet-i Temsiliye imzasıyle gelen ve yukarda değindiğimiz (Nutuk, vesika, 43) tel yazısını alınca bütün umudu söndü. Istanbul Hükümetine aynı gün, yani *22 ağustosta,* şu tel yazısını gönderdi:

(69) A.g.e., s. 94-98.

«Dahiliye Nezareti Celilesine,

20 ağustos 1919 tarihli şifreye ektir: Erzurum Kongresinin Heyet-i Temsiliyesi imzasıyle şimdi aldığım telgrafta, ileri sürdüğüm görüşler üzerine sözü edilen kurulda uzun uzadıya cereyan eden görüşmeler sonucunda, Sivas kongresinden vazgeçilmesine imkân olmayıp bu ulusal girişime engel olmak isteyenlerin direnişle karşılaşacakları bildirilmekte olmasına göre 20 ağustos 1919 şifre ile vuku bulan maruzatımın cevabını beklemekteyim efendim».

Dahiliye Nazırı Âdil Bey, bu iki tel yazasına 22 ağustosta şu karşılığı verdi:

«Yüksek kişiliklerinin bir devlet adamı olduğunu bilenlerdenim. Hakkınızda beslediğim güven de sizce bilinmektedir sanırım. Bazı kişilerin vatana ne kadar fenalık (!) etmekte oldukları maalesef görülmektedir. Onların yapmakta devam etmekte oldukları kışkırtmaların sürüp gitmesinden millet ve memleketin uğrayacağı büyük zararı takdir ettiğinize ve bunun önüne geçmek için üzerinize düşen çabayı bol bol yaptığınıza şüphem yoktur. Bu, bugün için öyle kutsal bir görevdir ki, her akıl ve vicdan sahibini bu yolda olanca gücüyle çalışmaya zorlamaktadır. Çünkü bu akıl dışı eylemlerden doğan tehlikeler gözle görülecek ve elle tutulacak kadar yakınlaşmıştır. Çeşitli yönlerden alınmakta olan haberlere göre, bu eylemlerin devamından — Devletimizin aleyhinde ve kendilerinin lehinde konferanstan (Paris Sulh Konferansı denilmek isteniyor) bir karar çıkarmak ümidinde bulunan — bazı yabancılar yararlanmaya çalışmakta ve bu nedenle bir taraftan bu eylemleri teşvik ve taraftarlarını cesaretlendirmekle birlikte diğer taraftan resmî makamları marifetiyle hükümeti —bu eylemleri bastırmak için— baskı altında tutuyorlar. Asıl amaçları doğu illerinde asayişin yokluğunu iddia ile yabancı müdahalesini ve işgalini davet etmek, bir olupbittiye getirmektir. Allah korusun, böyle bir felâket gerçekleşirse, sözü edilen illeri bir daha kurtarmak mümkün değildir. Önceden yapılan oldubittilerin hiç biri değiştirilememiştir. Bundan dolayı güttüğümüz amaç, orada böyle bir olupbittinin ortaya çıkmasını önlemektir. Bu ise soyut olarak orada doğal ve yasal olmayan eylemlere bir gün önce son vermeye bağlıdır. Resmî işlemlere ve kesin kanılara dayalı olan bu gerçekler düşünülerek ona göre çalışma ve vatanseverlik eserleri göstereceğinizden eminim».

Reşit Paşaya göre, gerek millî mücadelecilerin, gerekse Istanbul Hükümetinin amacı birdi. Yani ikisi de vatanı işgalden kurtarmak istiyordu. Fakat yöntemler değişikti. Istanbul Hükümetinin tuttuğu yöntem, tarihteki örneklerine bakılırsa, geçerli ve başarılı olamazdı:

«Halbuki Babıâli'nin ihtiyar ettiği yol; *hareketsizlik*'tir. Başta sadrazam olduğu halde Istanbul'daki bütün nazırlar, sağ yanakları sillelenirse sol yanaklarını sille atana uzatmak yoluyla güya muhabbet veya rikkat temin etmek ve sonunda vatanı kurtarmak istiyorlar. Bu, tarihin şahadetiyle anlaşılıyor ki, çıkmaz bir yoldur. Zira siyasette edebiyat varsa da, merhamet yoktur. Bir devletin başka bir devlet hakkında şefkat göstermesi beşer kütlelerinin safdil kısmını oyalamak, aldatmak icindir. Tabiatta olmayan insafı siyasette aramak budalalıktan başka bir şey değildir»[70].

(70) A.g.e., s. 106.

Âdil Beyin cevabını iyi niyetle yorumlayan Reşit Paşa, Istanbul Hükümetini bir kez daha aydınlatma amacıyle, bu cevaba karşılık olarak uzun bir tel yazısı gönderdi. Bu tel yazısında, Sivas Kongresinin, Erzurum Kongresinin bir tamamlayıcısı olduğu, millî mücadele yanlılarının da amacının vatanın bağımsızlığı ve bütünlüğünü sağlamak bulunduğu, yasal yollarla herkesin hakkını arayabileceği, buna İtilâf Devletlerinin de ses çıkarmayacağı, Istanbul'da siyasî partilerin İtilâf Devletlerini gözü önünde çalışmalarda bulunduğu, Sivas Kongresinin toplanmasından ötürü asayişin bozulmayacağı sağlam cümlelerle anlatıldıktan sonra, sonuç olarak şöyle denilmektedir:

«Şu halde kongrenin toplanması, İtilâf Devletlerince buranın işgali öngörülmemişse, bir vesile olmamak gerekir. Öngörülmüşse ne yapılsa faydası yoktur. Şimdi de yüksek izninizle kongrenin toplanmasına engel olma halinde ortaya çıkacak önemli sakıncaları düşünelim:

22 ağustos 1919 tarihli şifre tel yazımda ayrıntılarıyle sunduğum gibi, toplantıya engel olunması halinde direnmeyle karşılaşılacağı ve bundan dolayı şehrin orta yerinde silah patlayarak asayişin o zaman bozulacağı ve yabancı işgaline kendi elimizle vesile hazırlamış bulunacağımız ortadadır. Tarafların takdirine göre işgal yapılacağı düşüncesine karşı en az sakıncalı olan hangisi ise ve hangi suretle işgalin daha az ihtimal içinde olduğuna inanç varsa o şıkkı seçmek doğal ve zorunludur ki siyasî durumu tüm olarak bilen ve milletin kaderinden birinci derecede sorumlu olan yüksek bakanlar kurulu dururken âcizleri tarafından bu konuda görüş sunmak küstahlık olur. Bundan dolayı bu konuda bendenizi müşkül mevkiden kurtaracak kesin buyruğunuzu beklemek hakkım apaçıktır efendim»[71].

Dahiliye Nazırı Âdil Bey, bu tel yazısına 23 ağustosta şu karşılığı verdi:

«Vilâyetçe alınacak tedbirlere karşı konulacağına inanmıyorum. Onların bir taraftan itaat bildirmeleri ve diğer taraftan Nezaretin yasal hükümlere ve işin gereği olan siyasete dayalı bildirimlerine aykırı eylemlere devama cüret etmeleri siyasetçe pek zararlı sakıncalar yaratmaktadır. Bu duruma artık son vermek ve hükümetin emirlerine göre hareket etmek zamanı gelmiştir, belki de geçmektedir. Hükümetin siyasetine uygun hareket etmenin esenliğe yol açacağını gerekenlere özellikle anlatınız»[72].

Bu tel yazısından da anlaşılacağı üzere, Istanbul Hükümeti kesin buyruğunu vermişti: Sivas Kongresi dağıtılacak, Mustafa Kemal ve arkadaşları tutuklanacak. Böylece Reşit Paşanın iyi niyetle Istanbul Hükümeti katında yaptığı girişimler de hiç bir olumlu sonuç vermemiş oluyordu. Bu durumda Reşit Paşanın da artık işi idare etmekten vazgeçip kesin kararını vermesi gerekiyordu. Bu nedenle Reşit Paşa, 23 ağustosta yukardaki tel yazısına bundan sonraki kaderini büyük çapta etkileyecek olan şu karşılığı verdi:

---

(71) A.g.e., s. 107-110.
(72) A.g.e., s. 111.

«Dahiliye Nezareti Celilesine,

C: 23 ağustos 1919 şifreye:

Bendeniz bu mesele-i mühimme hakkında vatanın selâmeti nokta-i nazarından düşünebildiklerimi evvel ve ahir biletraf arzetmekle vazife-i vicdaniyemi ifa eyledim. Bidayeten şahsıma beyan-ı itimat buyrulduğu halde bu defa kongrenin inikadına mâni olmak üzere vilâyetçe ittihaz olunacak tedabire mukavemet edileceğine kail olmadıkları iş'ar buyruluyor. Şu halde vaziyet-i âcizanem, bundan iki gün evvelki hale nazaran büsbütün müşkülleşiyor. Şahsî endişe ile mütehassis olmadığım için, efendimizden pek ziyade rica ederim ki, bu iş emrivaki halini almadan ve daha vakit müsait iken hemen bugün Meclis-i Hass-ı Vükelâ'ca (Bakanlar Kurulunca) arîz ve âmik düşünülerek bir karar-ı kat'iye iktiran ettirilsin ve tehlike göz önünde iken *içtihat ve kanaatim hilâfında —binnetice vatana muzır— bir harekete sevkedilmekten ise* bu bapta kat'iyyen mes'uliyet kabul edemeyeceğimden 20 ağustos 1919 tarihli şifre telgrafname-i âcizanemin son fıkraları güzelce mütalaa buyrularak hakkımda tayin-i muamele buyrulsun. Son söz olarak bunu arz ile yarın behemehal emr-i cevabiye intizar eylerim efendim. 23 ağustos 1919»[73].

Reşit Paşa, kısaca, Sivas Kongresine engel olmayı kişisel kanılarına ve vatanın yararlarına uygun bulmuyor, bu nedenle ya görevinden alınmasını veya başka bir ile atanmasını istiyordu. Ve sanıyordu ki, Istanbul Hükümeti, ertesi gün, tel emriyle kendisini görevden alacak.

Istanbul Hükümetinin Tutumu

Erzurum vilâyeti, Istanbul Hükümetinin emrinden çıkmıştı. Erzurum Valiliği bölümünde anlatıldığı gibi, ne Erzurum Valisi, ne de Kolordu Kumandanı Istanbul Hükümetinin buyruğunu dinlemiyordu. İşte şimdi Sivas Valiliği de aynı yola giriyordu. Reşit Paşanın 23 ağustos 1919 tarihli tel yazısından bu durum açıkça anlaşılıyordu. Kaldı ki, Sivas vilâyetinin bu yola girdiğine ilişkin başka belirtiler de mevcuttu. O tarihte P.T.T. Genel Müdürü olan Refik Halit Karay, anılarında, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

«... Fakat bazı alâmetler Sivas merkezinin zayıflayacağını, yakında bu cepheyi kaybedeceğimizi anlatıyordu.

Nitekim bir gün —bazı şüpheler üzerine— Sivas başmüdürünü makineye çağırdım, sualler sordum, kem küm etti; baktım ki ikiyüzlü bir siyaset kullanıyor, bütün teşkilâtı, işbaşında durursa bozacak, derhal yerine posta müdürünü vekil tayin edip elini işten çektim ve azli iradesini de aldım. Fakat geç kalınmıştı: Sivas Valisi Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile teşrik-i mesai etmiş, vilâyet, hükümetten verilen emirlere itaat etmemek kararını almıştı. Mazul başmüdür vazifeye devam etti; tayin olunan vekilini belde eşrafından olmasına rağmen, tehditle daireden atmışlardı»[74].

Istanbul Hükümeti yönünden tehlike büyüktü. Bu tehlikeyi atlatmak için şu yollara baş vuruldu:

---

(73) A.g.e., s. 113.

(74) R. H. Karay, Minelbab, İlelmihrab, s. 168.

Önce, etkin bir toplumsal güç olan Sivas eşrafını, kendi yanlarına çekme yolu denendi.

Hürriyet ve İtilâf Partisi Sivas şubesi başkanı eşraftan Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa Sivas'tan ayrıldıktan sonra, durumun kendi yönünden iyi gitmediğini sezinleyerek, o da soluğu Istanbul'da almıştı. Sivas'ta olduğu gibi Istanbul'da da yüksek perdeden atıp tutuyordu. Şaşkın Istanbul Hükümeti, içinde bulunduğu çaresizlikten kurtulmak için, önüne çıkan her dala sarılıyordu. Onun için Sivas eşrafını kendi yanına çekme girişimini Halit Bey aracılığıyle gerçekleştirmek istedi.

Halit Bey, Sivas'ta Evliya Efendi aracılığıyle Müftü Abdürrauf Efendiye, Emir Paşaya, Belediye Başkanı Zihni Efendiye, eşraf ve diğer ileri gelenlere bir mesaj yolladı. Bu mesajda, Sivas eşrafının Padişaha bağlı oldukları, hükümet emirlerine karşı koyacakları yok etmeye hazır bulunduklarının makine başında doğrulanması isteniyordu*. Ancak, biraz ileride anlatılacağı gibi, Sivas eşrafı millî mücadele tarafına kaymıştı. Nitekim, 26 ağustosta böyle bir tel yazısının geldiğini öğrenen Reşit Paşa telâşlanmışsa da, yaptığı sondajlar sonunda kimsenin bu isteğe uymayacağını öğrenerek ferahladı.

Istanbul hükümeti, Sivas eşrafını yanına çekemeyince, başka bir yola baş vurdu. Reşit Paşayı görevinden aldı. Yerine, büyük yetkilerle Elazığ Valisi Ali Galip Beyi atadı. Kongrevi dağıtma, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklama görevini ona verdi. (Bununla ilgili belgeler, Elazığ Valiliği bölümündedir).

Reşit Paşa, görevden alındığını gazetelerden öğrendi ve 28 ağustosta Dahiliye Nezaretine aşağıdaki tel yazısını yolladı:

«Valilikten uzaklaştırıldığımı gazetelerde okudum. Istanbul'dan bu haberi doğrulayan telgraflar aldım. Görevden alındığı herkesce duyulan bir valinin böyle bunalımlı bir dönemde işbaşında bulunması doğru olamayacağından, Sivas'tan hemen ayrılmak üzere yeni vali gelinceye dek vali vekilliğini kime bırakmam uygun görülüyorsa bildirilmesini dilerim».

Dahiliye Nazırı Âdil Bey kurnazlık peşindeydi. Reşit Paşayı gafil

---

(*) «Sivas'ta Evliya Efendi vasıtasıyle Müftü, Emîr Paşa, Zihni Efendi Hazeratına. Eşraf ve Mütehayyizanı Kirama;

Sivaslılar, makam-ı muallâyı hilâfet ve saltanata fart-ı sadakat ve ubudiyetle mütehassis ve hükümet-i seniyenin evamir-i madeletkârânesine her veçhile emin ve münkad bir kütle-i sadıka olduklarını ve bu lâyetezelzel arzuyu umumiye muhalefet edecek en küçük bir teşebbüsü def ve imhaya bütün mevcudiyetimizle müttehit ve müheyya olduğumuzu tazimat-ı umumiye ile laan ulema, meşayih, eşraf ve esnaf müttehit oldukları halde südde-i seniye-i mülûkâneye, sadarete, meşihat-ı ulyaya, dahiliye nezaretine bilâtehir serian arz ve iblağını hürmet-i mahsusama vesile ittihaz eyler ve makine başında cevabınıza intizar eylerim.

Osman Paşazade Halit»

avlamak istiyordu. Onun için Reşit Paşanın bu tel yazısına aynı gün, yani 28 ağustosta şu karşılığı verdi:

«Gazete rivayetlerinin doğruluk dereceleri hakkında açıklama yapmaya gerek yoktur. Daha önce yapılan bildirim çerçevesinde görevinizi yapmaya özenle devam etmenizi dilerim»[75].

Sivas Kongresi

Bütün bu olumsuz koşullara rağmen, Atatürk'ün Sivas Kongresinin toplanmasında diretmesinin bazı nedenleri vardır.

Atatürk, gerçek bir önder olarak, önemli gördüğü bütün işlerin, kendi patenti ve izni altında yapılmasını kesinlikle isteyen bir karaktere sahipti. Onun yaşamında bunun sayısız örnekleri vardır. Oysa Erzurum Kongresinin ne hazırlayıcısı, ne toplayıcısı Atatürk değildi. Kongre ve Heyet-i Temsiliye başkanlığına getirilmesi bir hayli zorlama ile olmuştu.

Erzurum Kongresinde, ancak Doğu illeri hakkında konuşma yetkisini almıştı. Oysa onun bütün Türkiye için konuşma yetkisini alması gerekiyordu. Istanbul Hükümeti ile ipleri kopardığına ve üniformasını çıkardığına göre, görünüşte de olsa, bu yetkiyi ona ancak bütün Türkiye' nin temsilcileri verebilirlerdi.

Sivas Kongresinin yapılmasına Amasya toplantısında karar verilmişti. Atatürk, engellerden yılmaz, verdiği kararı ne pahasına olursa olsun uygulardı. Zaten bu karar uyarınca ağustos ayı içinde delegeler de Sivas'a gelmeye başlamışlardı.

Mustafa Kemal, üstün kurmay zekâsıyle, her şeyi önceden hesaplar, ona göre tedbir alırdı. Reşit Paşaya tam güveni yoktu. Reşit Paşa'nın dediği gibi, dostluğu kantarla, alışverişi miskalle idi. Sivas Kongresinin güvenlik içinde yapılabilmesi, Sivas eşrafının millî mücadele saflarına geçirilmesiyle mümkündü. Sivas'ın en ileri gelen eşrafı Emir Paşa idi ve Çerkezdi. Bu nedenle Erzurum Kongresinde Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiş bulunan eski Beyrut Valisi Bekir Sami (Kunduh) Bey, Sivas'a geldi. Bekir Sami Bey Tokat eşrafındandı ve Çerkezdi. Bundan dolayı Emir Paşayı kolayca millî mücadele yanlısı yaptı. Bunun dışında, Kolordu Kumandanı ve kolorduya bağlı subaylar, Doktor Albay İbrahim Tali Bey, Rasim Bey çok yoğun bir çaba göstererek Sivas eşrafını ve aydınlarını millî mücadeleci safta topladılar.

Kongrenin toplanacağı yer olarak Sivas Sultanisi (Lisesi) hazırlandı. Reşit Paşa, hazırlık çalışmalarını özel olarak desteklemiyor, fakat karşı da çıkmıyordu. Kongre üyelerine, Mustafa Kemal'in resmî makamlarca ağırlama yapılmasını istememesi üzerine, Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti üyelerinden ve eşraftan Şekeroğlu İsmail Efendi gelenleri ken-

(75) Reşit Paşanın Hatıraları, s. 119-121.

di evinde ağırlıyordu[76]. Bu özel ağırlama, Kongre süresince de devam edecektir. (Bütün varlığını millî mücadele çabaları için harcayan bu yurtsever kişi için, sonradan vatanî hizmet tertibinden maaş bağlanmıştır).

Mustafa Kemal, 29 ağustosta Erzurum'dan ayrıldı. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yola çıktığı haberi Sivas'a ulaşınca, o günkü olanaklar içinde, çok büyük bir karşılama töreni hazırlandı.

2 eylül 1919 günü akşama doğru Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye üyelerinden bazıları, ülkü arkadaşları ve maiyeti Sivas'a vardılar. Mustafa Kemal ile birlikte gelen Mazhar Müfit Bey, Sivas'ta nasıl karşılandıklarını ve valinin tutumunu şöyle anlatmaktadır:

«Sivas halkı geçtiğimiz cadde üzerine iki taraflı yığılmıştı. Alkışlarla ve:

— Hoş geldin Paşa...

nidalarıyle ve içten kopup gelen bir bağlılık ve inançla Paşa karşılanıyordu. Otomobillerimiz, ikametimize ve Kongre'ye tahsis edilen Sultanî (şimdi lise) binasına kadar aynı coşkunlukla uğurlandı. Vali Reşit Paşa mektebin kapısındaydı. Paşayı burada karşıladı ve:

— Hoş geldiniz!.. diyerek ayrıldı. Tahsis edilen odalara yerleştikten ve biraz istirahat ettikten sonra, yemekte toplandık.

Mustafa Kemal Paşa valinin bu hareketine bir "mim" koymuştu. Yemeğe gelmeden:

— Diplomat vali. Şehir dışında bizi karşılasa işine elvermeyecek. Mektep kapısına gelmese bizi gücendirecek, ne yapsın?.. diyor ve ilâve ediyor:

— Haksız değil. Henüz bizim mi, Istanbul'un mu ağır basacağını kestiremiyor.

Yemekten sonra biz bize kaldığımız zamanda da yine bu bahsi açtı:

— Müteredditim olmasına rağmen, Reşit Paşanın daha çok bize taraftar olduğunu hissediyorum, dedi.

Paşayı temin ettim:

— Reşit Paşayı Rumeli'nden ve yakından tanıyorum. İttihad ve Terakki'nin faaliyete geçmesi sırasında kendisi Serez Mutasarrıfı idi. Sultan Abdülhamit'e ilk telgrafı o çekmiştir. Bizden ayrılacağını ummam, dedim.

Paşa da:

— Bakalım, göreceğiz.

demekle iktifa etti. Paşa, yemekteyken bir ara Reşit Paşaya sordu:

— Mösyö Brunot nerede? Bizi tevkif için tertibat almakla mı, yoksa Sivas'ı istilâ ve işgal için ordu celbi ile mi meşgul?

Reşit Paşa, her halde biraz üzülerek:

— Malatya'ya doğru firar ile meşgul.

diyerek cevabını tamamladı:

— Erzurum'dan hareketinizi işittikten sonra, jandarmayı teftiş edeceğini söyleyerek Malatya'ya gitti.

Mustafa Kemal Paşa tılsımlı gözlerini Erzurum arkadaşlarının gözlerinde gezdirerek:

— Binbaşı Brunot, belki bir gün Sivas'a gelmek için bizden müsaade iste-

(76) V. Cem Aşkun, Sivas Kongresi, II. Baskı, s. 97.

meyi dahi düşünecektir. Ve hatta bizden olduğunu iddia ve ispata çalışacaktır, dedi»[77].

Mazhar Müfit Beyin bu anlattıklarını, Reşit Paşa da anılarında doğrulamaktadır[78].

Reşit Paşa, geç vakit Mustafa Kemal Paşa'nın yanından ayrıldı ve ertesi gün (3 eylül 1919) Dahiliye Nezaretine aşağıdaki telgrafı yolladı:

«Vilâyatı Şarkiyye Müdafaayı Hukuku Milliye Erzurum Kongresinin Temsil Heyetiyle Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin dün akşam geç vakit karşılamalarına koşan türlü halk sınıflarından meydana gelen büyük bir kalabalığın alkışları arasında Sivas'a muvasalatla yarın açılması kararlaştırılan toplantıda hazır bulunacakları arzolunur».

Sivas Kongresi, 4 eylül 1919 perşembe günü saat 15.00'de, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında çalışmaya başladı. Sivas Kongresine katılan delege adedi 40 kişi kadardır. Kongre çalışmaları sekiz gün sürmüş ve 11 eylül günü saat 11.30'da son bulmuştur.

Sivas Kongresinde, Erzurum Kongresinde kabul edilen ilkeler tekrarlanmış, memleketteki bütün ulusal örgütlerin «*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*» adı altında birleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Erzurum Kongresince seçilen dokuz kişilik Heyet-i Temsiliye üyeliğine altı kişi daha seçilmiştir. Bunlar, Kara Vasıf Bey, Mazhar Müfit Bey, eski Ankara mebusu Ömer Mümtaz Bey, Hüsrev Sami *(Gerede)* Bey, eski mutasarrıf Hakkı Behiç *(Bayıç)* Bey ve Râtıpzade Mustafa Beydir. Ayrıca Refet *(Bele)* Bey, Heyet-i Temsiliye tarafından Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, gene Heyet-i Temsiliye başkanı olarak kalmıştır. (Sivas Kongresi hakkında sağlam ve ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler, Mahmut Goloğlu'nun «*Sivas Kongresi*» ve Vehbi Cem Aşkun'un ayni adlı eserine bakabilirler).

Bizce Sivas Kongresinin en olumlu işi, Mustafa Kemal'e hem Anadolu ve hem Trakya, yani bütün Türkiye hakkında söz söyleme olanağını yaratmış olmasıdır. Mustafa Kemal, bu yetkisini en mükemmel biçimde kullanacak, bu yetkiden güç alarak, adım adım, yepyeni bir Türk Devletinin temellerini atacak, Sivas şehri de tarihinin en şanlı günlerini yaşayacaktır.

Istanbul - Sivas Çatışması

Millî Mücadelenin ilk döneminde, Istanbul Hükümeti ile Millî Mücadele liderleri arasında yapılmış bir savaş vardır ki, bunun ayrıntıları ve incelikleri üzerinde bugüne kadar yeterince durulmamıştır. Bu savaş-

(77) M. M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 204-205.

(78) Reşit Paşanın Hatıraları, s. 126.

ta kan dökülmediği için, bunu bir bakıma bir satranç maçına da benzetebiliriz. Bu satranç maçının sonucu, Millî Mücadelenin kaderini çok büyük çapta etkilemiştir. Hatta Millî Mücadelenin kaderini çizmiştir, dahi diyebiliriz. (Yerli işbirlikçi - Üst yönetici savaşı).

Bu satranç maçının özellikleri şunlardır:

— Satranç tahtasının bir tarafında Damat Ferit Hükümeti, karşı tarafında Mustafa Kemal Paşa oturmaktadır. Maçın kesin favorisi Damat Ferit hükümetidir.

— Damat Ferit Hükümetini emperyalist devletler, Mustafa Kemal'i ise bir avuç kendisine inanmış arkadaşı desteklemektedir.

— Mustafa Kemal, taş olarak, kumandanlara; Damat Ferit Hükümeti de valilere güvenmektedir.

— Maç 1919 yılı haziran ayı başında başlamış, dört ay sürmüş ve Damat Ferit Hükümetinin mat olmasıyla sonuçlanmıştır.

— İlk hücuma, haziran 1919 ayında Damat Ferit hükümeti geçmiş, Mustafa Kemal Paşanın görev ve yetkilerini kaldırmış, bu hücum karşısında Mustafa Kemal Paşa mat olma tehlikesi geçirmiştir.

— Bu hücuma karşı Mustafa Kemal, Damat Ferit Hükümetinin en zayıf tarafı olan Erzurum'a sığınmış, mat olma tehlikesini atlattığı gibi, Erzurum valiliği taşını da ele geçirmiştir (temmuz/1919).

— Erzurum Kongresinin başarıyla sonuçlanmasından sonra, bu kez Mustafa Kemal Sivas valiliği taşına göz dikmiştir. Damat Ferit Hükümeti, ağustos ayında, bir süre Reşit Paşa taşıyla oynadıktan sonra, bu taşını da Mustafa Kemal'e kaptırmıştır.

— Erzurum ve Sivas'ı, yani iki taşını Mustafa Kemal'e kaptıran Damat Ferit, büyük bir telâşa kapılmış, bu taşları kurtarmak amacıyle Elazığ Valisi Ali Galip piyonunu ileri sürmüştür. Böylece Damat Ferit Hükümeti bir hata işlemiştir. Belki normal satranç oyuncuları arasında, bu pek büyük bir hata sayılmaz. Fakat dahi satranç ustası Mustafa Kemal, bu hatadan öyle bir yararlanmıştır ki, eylül/1919 ayı içinde Elazığ, Trabzon, Kastamonu, Ankara ve Konya taşlarını da ele geçirerek Damat Ferit Hükümetini mat etmiştir (30 eylül/1919).

İşte bu satranç maçının, en şiddetli ve heyecanlı kısmı Istanbul'da Damat Ferit Hükümeti ve Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa arasında telgrafla ve eylül/1919 ayında oynanmıştır.

*
**

Sivas Kongresinin toplanmak üzere bulunduğu günlerde, Sivas ili dışında çok önemli olaylar cereyan ediyordu. Ancak o günkü haberleşme olanakları çok sınırlı olduğundan, bu olaylar daha Sivas'ta duyulmamıştı.

4 eylül 1919 tarihli Istanbul gazeteleri Reşit Paşanın görevden alındığını, yerine Mamüretülaziz (Elazığ) valisi Ali Galip Beyin atandığını yazıyorlardı.

Sonradan ele geçecek olan belgelerde de yazılı olduğu gibi, aynı zamanda kolordu kumandanlığı sıfatı da üzerine eklenerek Sivas valiliğine atanan Ali Galip'e bazı gizli emirler de verilmişti. Bu gizli emirlere gö-

re, Ali Galip ansızın Sivas şehrini basacak, kongreyi dağıtacak, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklayacaktı.

Gerçi Doğu illerimizde bazı İngiliz ajanlarının yerli işbirlikçilerle birleşerek bir Kürt ayaklanmasını sağlamak için çalıştıkları hakkında Mustafa Kemal Paşanın elinde güvenilir bilgiler mevcuttu. Bunun için de bazı tedbirler almıştı. Fakat Ali Galip'in bu kadar ileri gittiğinden haberi yoktu.

Rauf Orbay, anılarında, bu olayın ortaya çıkışını bir rastlantıya bağlamaktadır:

«... Sivas Valisi Reşit Paşanın hanımının dostu, Âliye Hanım ismindeki öğretmen, Valiye Konya'dan çektiği telgrafta:

— Ben bugün bir gazetede sizin azledildiğinizi okudum. Öyle ise beyhude Sivas'a gelmeyeyim, diyor.

Vali bu telgrafı alınca bize getiriyor. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, maiyetindeki bazı zabitleri hemen telgrafhaneye gönderiyor ve ne kadar muhabere evrakı varsa aldırıyor. İşte bu suretle Istanbul'dan Harbiye Nazırı Süleyman Şefik ve Dahiliye Nazırı Âdil Beylerin Elâziz Valisi Ali Galip Beyle olan muhabereleri kâmilen ele geçiyor»[79].

Reşit Paşa, anılarında, bu olaydan söz etmemektedir. Fakat önemli olan, bu ihanet belgelerinin nasıl ele geçtiği değil, ele geçmiş olmasıdır. (Bu ihanet belgeleri, Elazığ Valiliği bölümünde yer almıştır).

Bu yazışmalar, Sivas Kongresinin 10 eylül günü yapılan toplantısının ikinci oturumunda okundu. Bunun üzerine Rauf (Orbay) Bey söz alarak şu öneride bulundu:

«— Istanbul Hükümeti, İslâm ahaliyi yekdiğeri aleyhine öldürmeye sevk ettiğinden gayrimeşru ve aynı zamanda katildir! Bu suretle memlekette mevcut Amerikalılarla Ermeniler aleyhine bir suikast ihtimalini de tasvip ve idare etmiş oluyor! Binaenaleyh telgrafta zikredilen "eşkıya" sıfatının hangi tarafa daha ziyade lâyık olduğu meydandadır. *Buna karşı Vali Reşit Paşa tarafından Padişaha, Hükümete ve Millete hitaben bir beyanname neşrini* ve aynı zamanda burada bulunan Mister Browne vasıtasıyle Amerika Sefaretinin dikkat nazarını celbetmeyi ve bu suretle beyhude yere kan dökülmesinin önünü almayı gerekli addederim».

Ancak Kongre Başkanı bulunan Mustafa Kemal Paşa, bu konunun Kongrede görüşülmesini sakıncalı bulmuş olacak ki, bu konuşmadan sonra oturumu kapamıştır[80].

10 eylül gecesi, Ali Galip'in Malatya'dan firar ettiği haberi geldi. O anda, olayları sürekli olarak makine başında izleyen Mustafa Kemal Paşa, yanında bulunan Reşit Paşaya:

— Haydi, dedi. Seni azleden ve yerine Ali Galip'i yollamak isteyen Nazır Beye bir telgraf yaz da yaptığı işin namusuzluk olduğunu anlat!

---

(79) Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, sayı 29.

(80) U. İğdemir, Sıvas Kongresi Tutanakları, s. 99.

Reşit Paşa, anılarında, bu tarihî anı şöyle anlatmaktadır:

«Ne yalan söyleyeyim. İşlerin içyüzünü henüz öğrenememiş ve azlimi de yeni haber almış bulunduğum için asabiyet içinde idim. Paşanın emrini mahz-ı keramet saydım;Dahiliye Nazırına yüregimdeki iğbirarı dökmek istedim, kaleme yapıştım, şu telgrafı yazdım:

Dahiliye Nazırı Âdil Beyefendiye,

Zatı âlileriyle Mamüretülaziz (Elazığ) Valisi Galip Bey arasında teati olunan telgraflar Kongre Heyetince elde edilmekle vilâyet makamına tevdi edildi. Bu telgrafların suretlerini aşağıya dercediyorum. Verdiğiniz emir, Galip Beyin deruhte ettiği vazife, doğrusu şaşkınlık ve hayretimi mucip oldu. Bir taraftan bendenizin görevden alındığımın aslı olmadığını tebliğ ile şahsımı iğfal ve büyük badireye atıyorsunuz, diğer taraftan da Müslümanları birbirine kırdırmak için canice tertiplerde bulunuyorsunuz. Sizi bu türlü tertiplere sevkeden sebep nedir? Bir türlü anlıyamıyorum. Buraca Padişahına isyan etmiş bir kütle mi vardı ki, eşkıyadan mürekkep bir bastırma kuvvetini göndermeye ihtiyaç görüyorsunuz. Ve böyle geniş hainane teşebbüslerin yerine getirilmesinin mümkün olacağına nasıl kanaat edebiliyorsunuz. Evvel ve ahir arzettiğim veçhile vilâyet dahilinde sükûn ve asayişi ihlâl eden ufak bir hareket bile yoktur. Maksadınız Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyi tutmak ve Kongreyi dağıtmak ise, buna imkân olmadığını evvelce arzetmiştim. Şimdi yine bu iş için ahaliyi birbirine düşürmeye, memleketi ateşe vermeye, büsbütün elden çıkarmaya sebep olmak ve netice olarak vatan ve millete karşı ihanet cürmü teşkil eder. Bendeniz öyle anlıyorum ki, zatıâliniz mevki hırsı ile hakikatı göremiyorsunuz ve hakikatı söyleyenleri sevmiyorsunuz. Onları susturmak, ezmek istiyorsunuz. Bilerek yahut bilmeyerek düşmanların ekmegine yağ sürüyor ve memleketi felâkete sürüklüyorsunuz. *Şu hal ve vaziyette bulunan bir nazıra artık itimadım kalmadı.* Bugüne kadar her sorumluluğu şahsen deruhte ederek işleri idare ettim. Fakat bu dakikadan itibaren *bendeniz vilâyet makamında iken Harput ve Malatya Müslümanlarının Sivas Müslümanlarıyle ve buradaki Müslüman olmayan ve ecnebi unsurlarla birbirlerini öldürmeye girmeleri gibi hazin ve kanlı bir manzaraya tahammül edecek kadar vicdansız olmadığımdan buna izin vermeyeceğim.* Bu baptaki sorumlulugun tamamen size raci olduğunu arzederim, efendim.

10.9.1919 Reşit

Ali Galip'in kaçtığını, suikastın suya düştüğünü söylemiyordum. Çünkü o sırada firarî vali takip olunuyordu. Yakalanırsa Istanbul'a karşı katmerli bir sürpriz yapılmış olacaktı. Zaten o haberi Nazır'a benim vermekliğim de doğru olamazdı. Onun için firar hadisesine temas etmedim ve Nazırın cevabını beklemeye koyuldum. Hayasızlığın şaheserlerinden biri sayılmak lâzım gelen o cevap şu şekilde geldi:

Sivas Sabık Valisi Reşit Paşa Hazretlerine,

C: Kongrenin orada aktedileceğini bildirdiğiniz toplantılardan İtilâf Devletlerince geçmiş örnekleri gibi hasıl olacak büyük kötü tesirleri ve bundan vatan ve milletçe tahaddüs edebilecek vahim mazarrat endişeye şayan olduğundan bu baptaki yüksek telgraflarına cevaben yüksek dikkat nazarınızı vaktiyle celp ve bu teşebbüsün münasip surette men'i sebeplerinin istihsalini yüksek dirayet ve hamiyetinize terketmiştim. İki şıkkı ihtiva eden yüksek malum cevapnameniz üzerine Galip Beyin memuriyet icrası hususuna Meclisi Vükelâ kararıyle Padişahın yüksek iradeleri şerefsüdur buyuruldu. Vatan ve milletin

maruz olduğu büyük korkulu şeyleri şiddetlendirmekte olan vuku bulmuş hareketlerden sarfınazar edilmesi hakkında evvel ve ahir icra olunan tebligat ve tenkitleri dikkate almayarak siyasetin gereklerine aykırı, vatan ve milletimiz hakkında cidden tehlikeli şeyleri davet eden hareketlerde ısrar edenler tarafından Galip Beye taarruza kıyama varılması mülâhazasına binaen mücerret böyle bir münasebetsizliğin vukuunun men'i için Galip Beyin lüzumu kadar muhafız ile birlikte yola çıkması ihtiyata uygun görülmüştür ve birkaç muhafız ile gitmek isteyen Galip Beye böyle bir taarruza maruz kalmamak için muhafızların ihtiyaten çoğaltılması ve miktarı yüz, yüz elliye iblağı tavsiye olunmuştur. Bu kadar cüz'i bir miktar maksadı tayine kâfidir. Bunu tefsir ve tevile imkân yoktur. Bu bapta yüksek şahsınızla teati ettiğimiz telgraflarla mütalaa ve suretini nakledebildiğiniz telgrafnamem dikkatle okunduğu halde bu defa yazdığınız telgrafnamenin ne kadar uygunsuz ve şahsî mesleğini ve vicdanını pek iyi bildiğiniz önceden beri millete hizmet eden birine karşı kullandığınız tabirlerin ne derece yakışıksız olduğunu elbette çok iyi bilir ve *Padişahın yüksek iradesine uygun hareket etme lüzumunu takdir edersiniz.* Hiç kimsenin uhdei inhisarında olmayan hamiyeti vataniyeden nasibim lehülhamd hiç kimseden aşağı değildir.

10.9.1919

Dahiliye Nazırı
Âdil

Mustafa Kemal Paşa, bu hayasızca telgrafa şöyle bir cevap yazmaklığımı emretmişlerdi:

Dahiliye Nazırı Âdil Beyefendiye,

C: 10 eylül 1919. Evvelâ görevden alındığıma dair padişah buyruğunun resmen tebliğini rica ederim. İkinci olarak güvenilir surette haber alındığına göre, yeni vali Galip Beyin Sivas'a girmek üzere Malatya'da birtakım eşkıya ve şerirleri başına toplamak ihanetinde bulunduğu görülmesi üzerine mahallince yakalanmasına teşebbüs olunmuşsa da refakatinde bulunan İngiliz Binbaşısı Nowill, Malatya Mutasarrıfı Bedirhanilerden Halil ve kolaylık görmeleri için yüksek şahsınızca ellerine vesika verilen Kâmran ve Celâdet ve Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem Beylerle beraber Kâhta istikametine doğru firar etmişler ve el'an takip edilmekte bulunmuşlardır.

Şu hale göre Galip Beyin buraya gelmesi vakte muhtaç ve belki meşkuk olduğundan bu gerçekleri Padişaha arzettikten sonra azlim hakkında şereftaallûk buyurulacak iradei seniyenin *şayanı itimat bir nazır tarafından* resmen tebliğiyle beraber bundan sonra kesinlikle sorumluluk kabul edemeyeceğime mebni padişah buyruğuna uygun olarak işten çekilmek üzere kime vekâleti tevdi edeceğimin gene o nazır tarafından emir ve iş'arına müsaade buyrulmasını istirham eylerim efendim.

Reşit

Mustafa Kemal Paşanın o dağdağalı dakikada da Istanbul ricaliyle istihzadan geri kalmadığını şu telgraf açıkça gösteriyor Müşarünileyh, kendine has olan büyüklükle, benim kırılmış gönlümü tamir etmeyi dahi ihmal etmiyorlar ve Ali Galip'in kaçtığı haberini benim ağzımla Dahiliye Nazırına bildiriyorlar. Yerime gelecek, belki de beni dahi hapsedecek olan bir adamın bu hülyaları tahakkuk ettiremediğini benim bildirişim gerçekten ibrete değer bir hadise idi.

Fakat Mustafa Kemal Paşa benimle daha fazla meşgul olamazdı. Dahiliye Nazırına lâzım gelen dersi vermiş, beni sevindirmiş, aynı zamanda bana henüz vali bulunduğumu —o mevzua temas etmeksizin— tebliğ etmişti. Başka bir nazırın azlimi tebliğ etmesini benim valilik vazifelerini görmekte devam

etmekliğime mezuniyet vermekten başka bir mana ifade etmezdi. Ben de Babıâli'nin beni azletmesini —bu vaziyette— keenlemyekûn addettim, işime devam kararı verdim»[81].

Burada Mustafa Kemal Paşa'nın uyguladığı ince taktiğe dikkat etmek gerekir. Bu, *düşmanı kendi silahıyle vurma* taktiğidir. Amacı, düşmanın moralini çökertmek ve yapılacak büyük saldırıya zemin hazırlamaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, daha Millî Mücadele başında, Anadolu'daki ordu kumandanları Istanbul Hükümetinden koptuklarından, hükümetin tek güvendiği silah, geleneksel otoritenin temsilcileri olan valilerdi. İşte Mustafa Kemal, bu silahlardan en güçlü görünenini —Ali Galip'i— kırıp atmış, bir diğer önemli silahı —Reşit Paşayı— Istanbul Hükümetine karşı çevirmişti. Böylece hükümetin moral gücünü sarsmış, biraz sonra anlatacağımız büyük saldırı için gerekli ortamı hazırlamıştı.

Istanbul ile Resmî Haberleşmenin Kesilmesi Olayı: 12 Eylül 1919

Mustafa Kemal, Istanbul Hükümeti ile aralarında dört aydır devam eden satranç maçında sonuca gidecek kesin hamlenin yapılma zamanı geldiğini, şaşmaz üstün insan mantığıyle anlamıştı. Bunun için gerekli koşullar hazırlanmıştı:

— Bir kere, Sivas Kongresinden, Anadolu ve Trakya adına konuşma hakkını elde etmişti. Bu hak, biraz görünüşte de olsa, kullanmasını bilen için, büyük bir güçtü.

— Istanbul Hükümetinin en güvendiği valilerden birini kaçırtarak, diğerini ayaklandırarak, hükümeti moral bakımından sarsmıştı.

— Padişahın ve hükümetin, dış düşmanlarla işbirliği halinde ve ihanet içinde olduğunu kendisi çoktan biliyor, fakat milleti buna inandıramıyordu. İşte şimdi bu gerçeği anlatmak için, Ali Galip Olayı gibi, eline somut bir örnek geçmişti. (Ali Galip Olayı hakkında yeterli bilgi için, Elazığ Valiliği bölümüne bakınız).

Amaca ulaşmak için, bir senaryo hazırlanmıştı. Atatürk'ün Büyük Nutuk'ta da belirttiği gibi, üç büyük düşmandan Padişah'a, o günkü koşullar gereği, hakemlik; yabancılara, seyircilik; Damat Ferit Hükümetine ise baş düşman rolü verildi. Çünkü, gene Atatürk'ün belirttiği gibi, bu üç düşmana, o günkü zayıf kuvvetlerle cepheden saldırmak, başarı sağlayamazdı.

Bunun için, eylülün on birinci günü sabahı, Padişaha çekilmek üzere bir tel yazısı hazırlandı. Bu tel yazısında:

«Hükümetin savaş yoluna gidip Kongreyi basarak Müslümanlar arasında kan dökmeye kalkıştığı ve Kürdistan'ı ayaklandırarak yurdu parçalamak pla-

(81) Reşit Paşanın Hatıraları, s. 142-146.

nının da para karşılığında yüklenilmiş olduğu, belgelerle anlaşıldığından, hükümetin bu işte kullandığı adamların bozguna uğrayarak kaçmak zorunda bırakıldıkları; yakalanırlarsa kanunun haklayıcı eline teslim olunacakları ve bu cinayetleri düzenleyerek Dahiliye ve Harbiye Nazırlarına emir verdirip uygulattıran Istanbul Hükümetine ulusun inan ve güveni kalmadığı»

bildirildikten sonra:

«*Namuslu kişilerden yeni bir hükümet kurularak bu casus örgütünün, haklarında ivedilikle ve adaletli olarak soruşturma yapılması ve cezalandırılması*»

isteniyor ve:

«Adaletli bir hükümetin kurulmasına değin Istanbul Hükümeti ile hiç bir türlü yazışma yapmamaya ve ilişki kurmamaya karar vermiş olan ulustan ordunun ayrılmayacağını, olayın içyüzünü bilen ve olay yerine yakın olan kolordu komutanları, bilginize sunmak zorunda kaldık».

deniyordu[81/a].

Hazırlanan plana göre, bu tel yazısını, beş kolordu kumandanı ortaklaşa çekeceklerdi. (Bunlar, Konya'daki 12., Diyarbakır'daki 13., Ankara'daki 20., Erzurum'daki 15. ve Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanlarıdır).

Osmanlı Devletinin geleneklerine göre, Padişah ile doğrudan doğruya haberleşme olanağı yoktu. Açmaz bu noktadaydı. Plan, bu noktaya dayandırılmıştı.

Bu duruma göre, iki ihtimal vardı. (Bu noktada Atatürk'ün ikilem *(dilemma)* yapma gücüne dikkati çekmek isteriz. Kurtuluş Savaşımız, bunun parlak örnekleriyle doludur. Bu bir çeşit Sokrat mantığıdır. Özeti şudur: Üçüncü ihtimali kesinlikle ortadan kaldırmak, iki ihtimalden hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin, aynı kazancı sağlamak).

1. Sadrazam Damat Ferit, kolordu kumandanlarıyle Padişahın haberleşme yapmasını sağlayabilir. Bu durumda, kolordu kumandanları, yukarda özetini verdiğimiz tel yazısını Padişaha gönderecekler. Sonuç olarak, Damat Ferit'in ihanet içinde bulunduğunu anlatacaklar ve görevden almasını isteyecekler. Eğer bu ihtimal gerçekleşirse, ki geleneklere göre gerçekleşme ihtimali çok zayıftır, o zaman başkumandan durumunda olan Padişahın kolordu kumandanlarının isteklerine karşı çıkmayacağı umulmaktadır.

2. Eğer Damat Ferit bu haberleşmeyi sağlamazsa, o zaman Padişahın milletle görüşmek arzusunda olduğu, fakat sadrazamın buna engel olduğu söylenecek ve gene Damat Ferit'in görevden çekilmesi istenecek.

Yani her halükârda kabak Damat Ferit Paşanın başına patlayacak.

Bu planı uygulamak üzere, beş kolordu kumandanına ve Millî Mücadelenin adsız kahramanları olan telgraf memurlarına gerekli buyruk gönderildi.

(81/a) **Tam metin için bakınız: Nutuk, vesika, 82.**

11 eylül 1919 günü planın uygulamasına geçildi.

Önce beş kolordu Kumandanı, Sadrazam Damat Ferit Paşaya aşağıdaki telgrafı ortaklaşa çektiler:

«Yüksek Sadrazamlık Katına,

Şimdi, doğrudan doğruya kutsal başkomutanımız, şanlı Halifemiz Efendimize önemli şeyler bildirmek zorundayız. Engel olunmamasını rica eder; engel olunursa bundan doğacak ağır sonuçların sorumluluğunun yalnız yüksek kişiliğiniz üzerinde kalacağını bilgilerinize sunarız».

Beklenildiği gibi, Damat Ferit bu tel yazısına hiç bir karşılık vermediği gibi Padişahla kolordu kumandanları arasındaki haberleşme olanağını da sağlamadı. Bu noktada, 11 eylül günü, Mustafa Kemal devreye girerek, kendi adına, o tarihte yakın arkadaşları arasında bile büyük eleştirilere uğrayan, aşağıdaki tel yazısını gönderdi:

«Dahiliye Nazırı Âdil Beye,

Ulusun, Padişahına düşünce ve dileklerini bildirmesine engel oluyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla birlik olup, ulusa karşı hainçe düzenler kuruyorsunuz. Ulusun gücünü ve iradesini anlamaya gücünüz yetmeyeceğine kuşkum yoktur. Fakat yurda ve ulusa karşı haincesine ve bütün gücünüz'le uğraşacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve yardakçıları gibi şaşkınların bence kuruntuya dayanan sözlerine kapılarak ve Mister Nowill gibi ulusumuz ve yurdumuz için zararlı olan yabancılara vicdanınızı satarak işlediğiniz alçaklıkların ulusça yükletilecek sorumluluğunu göz önünde tutunuz. Güvendiğiniz kişilerin ve kuvvetin sonunu öğrendiğiniz zaman kendi sonunuzla karşılaştırmayı unutmayınız».

Bu planın hazırlandığı ve uygulamaya konulduğu 11 eylül sabahı saat onda Sivas Kongresi sekizinci ve son genel toplantısını yapmak üzere toplandı. Oturum saat 11.30'a kadar sürdü. Görüşmeler arasında, Ali Galip olayı üzerine Istanbul Hükümetine karşı takındığı tutum yüzünden Vali Reşit Paşaya teşekkür edilmesi önerildi ve bu öneri uygun görüldü[82].

Kumandanların Damat Ferit hükümetini sıkıştırmaları, bütün gece devam etti. Telgraf memurları, bütün çabalarına rağmen, Damat Ferit'i bağlayamıyorlardı. Bu durum, Büyük Nutuk'ta şöyle anlatılmaktadır:

«Eylülün 11. günü, özellikle 11/12. gecesi, her yerdeki Kolordu Komutanları telgrafhanelere el koyarak, kararlaştırılmış olduğu gibi, Istanbul'la haberleşmeye çalışıyordu. Ama, Sadrazam ortadan kaybolmuş gibi idi. Karşılık vermiyordu. Biz de, telgraf başında Sadrazamın telleri alıp karşılık vermesi için baskı yapıyorduk».

Bu baskılardan bir sonuç elde edilemeyince, 11/12 eylül gecesi saat 04.00'te, aşağıdaki tel yazısı gönderildi:

---

(82) U. İğdemir, Sıvas Kongresi Tutanakları, s. 106.

«Sadrazam Ferit Paşaya

Yurdun ve ulusun haklarını ve kutsal varlıklarını ayaklar altına almanızla ve Padişah Hazretlerinin yüksek şeref ve onurlarını kırmanız üzerine, gafilce girişim ve davranışlarınız anlaşılmıştır. Ulusun Padişahımızdan başka hiç birinize güveni kalmamıştır. Bunun için, durumlarını ve dileklerini ancak Padişaha bildirmek zorundadırlar. Kurulunuz yasal olmayan davranışlarınızın ağır sonuçlarından korkarak ulus ile Padişah arasında engel oluyor. *Bu yoldaki direnmeniz daha bir saat sürerse* ulus artık her türlü davranış ve yürütümünde kendisini özgür sayacaktır ve bütün yurt, yasal olmayan kurulunuzla kesin olarak ilgisini ve bağlantısını kesecektir. Bu, son uyarmamızdır. Bundan sonra ulusun alacağı durum, burada bulunan yabancı subaylar aracılığıyle İtilâf Devletleri temsilcilerine de ayrıntılı olarak bildirilecektir.

Umumî Kongre Heyeti»

Istanbul Hükümetine verilen bu ültimatomdan sonra bir saat, yani 05.00'e kadar beklenildi. Herhangi bir cevap alınamayınca, aşağıdaki tarihî karar alındı ve bilgi için Sadrazamlığa, gereği için bütün kumandanlara ve mülkî idare amirlerine gönderildi:

«1. Hükümet, ulusun sevgili Padişahına dileklerini ulaştırmasını engelleyip onunla bağlantısını kesmekte ve gerçekleşen haince davranışını sürdürmekte direndiğinden, ulus da, yasal bir hükümet başa geçinceye değin Istanbul Hükümeti ile yönetim yönünden ilişkisini ve Istanbul ile her türlü telgraf ve posta haberleşme ve ulaştırmasını büsbütün kesmeye karar vermiştir. Her yerdeki sivil memurlar, askeri komutanlarla birlikte bu kararı yerine getirecek ve sonucu Sivas'ta Umumî Kongre Heyetine bildirecektir.

2. İşbu bildirim bütün komutanlara, sivil yönetim başkanlarına gönderilmiştir. 12 eylül 1919, saat 05.00.

Umumî Kongre Heyeti»

Evet, karar verilmişti, fakat bu kararın etkili olabilmesi için, bütün yurtta uygulanması gerekliydi. Asıl önemli sorun buydu. Şimdi, bu sorunun nasıl çözümlendiğini görelim.

İhtilâl Merkezi Sivas'ta Bir Büyük Lider

Kişinin bir görevin başına getirilmesi başka, kişinin kendini o görevde çevresine kabul ettirmesi başka şeydir. Kişi, çeşitli etkenlerden yararlanarak bir göreve gelebilir. Fakat o görevin gereğini yerine getiremezse, başka bir deyimle kendisini çevresine kabul ettiremezse, er veya geç o görevden uzaklaştırılır. Bu, toplumun değişmez bir yasasıdır.

Mustafa Kemal, Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarıyle Heyet-i Temsiliye başkanlığına, daha genel bir deyimle Millî Mücadele liderliğine getirilmiştir. Ama, memleket onu bir lider olarak kabul etmekte midir? 12 eylül 1919 tarihinde bu sorunun cevabı kesinlikle «hayır»dır. O halde Mustafa Kemal, birtakım sınavlardan geçecek, bu sınavları başarı ile atlatırsa, kendisini kabul ettirecektir. Tarih, ona, sınav günleri olarak 12 eylül - 2 ekim 1919 tarihleri arasını ayırmıştır.

Mustafa Kemal, kendisine bir «ihtilâl liderliği» görevinin verildiği-

nin bilinci içindeydi. İhtilâl lideri, ihtilâl yöntemleri uygulardı. İhtilâl yöntemleri, her ülkede büyük tepki ve kuşku yaratır. Bu doğaldır. İhtilâl lideri, bu tepki ve kuşkuları, en ufacık bir duraksama göstermeden, göğüslemesini ve hak bellediği yoldan gitmesini becerirse, gerçek bir liderdir. Eğer bu kuşku ve tepkileri, 20 gün gibi çok kısa bir süre içinde ortadan kaldırırsa büyük bir liderdir.

12 eylül 1919 günü sabah saat beşte alınan, Istanbul ile resmî haberleşmeyi kesme kararı, bütün yurtta şüphe ve şaşkınlık uyandırdı. Hatta Mustafa Kemal ile sabah akşam birlikte bulunanlar bile büyük bir karamsarlık içine düştüler. Mazhar Müfit Bey, anılarında, bunu içtenlikle itiraf etmektedir[83].

Mazhar Müfit Bey — ... Biz burada beş altı kişi oturmuşuz, yalnız memleketimizle, Padişahla, Ferit Paşa ile değil, bütün dünya ile uğraşıyoruz. Para yok, asker yok, top yok, tüfek yok, velhasıl bu savaşımızı destekleyecek elimizde bir kuvvet yok.

Mustafa Kemal Paşa — Bu senin dediklerinin hepsi olsa o zaman bu işi annem de görebilir. Marifet bu yokluk içinde muvaffak olmaktır.

Aslında Mazhar Müfit Bey haklıdır. Değil top tüfek alacak para, Sivas'ta Heyet-i Temsiliyenin kaldığı binanın odalarını ısıtacak odun, kömür, içilecek kahveye konacak şeker parası bile yoktur.

Fakat bu maddî sefalet içinde, çok şükür, iki şey vardır:

1. Gönüllü olarak Millî Mücadele liderliğini kabul eden Mustafa Kemal'in asla sarsılmayan azmi ve iradesi.
2. Mustafa Kemal'in düşüncelerini ve buyruklarını, yurdun dört köşesine taşıyan telgraf telleri.

Ve bir nokta daha vardır. Belki de tarihte eşi ve benzeri yoktur. Mustafa Kemal, bu «yok»luktan hiç yakınmamaktadır. O sanki topu, tüfeği, orduları, hazineleri varmış gibi davranmakta, buyruklarını buna göre vermektedir. İşin tuhaf tarafı, Sivas dışında bulunanlar, gerçekten Mustafa Kemal'in orduları ve hazineleri olduğunu sanmaktadırlar. Bunu, çeşitli kurulların Sivas'a gelerek veya telgrafla Mustafa Kemal'den para ve asker yardımı istemelerinden, Fransız temsilcisi M. Picot'nun Sivas'a kadar gelip güneye yürüyeceğini duyduğu ordularına dur emrini vermesi için ricada bulunmasından anlıyoruz. (Bakınız: Adana Valiliği). Ancak unutmamak gerekir ki, Mustafa Kemal'in bu olağan dışı tutumu sayesinde, memleketin çökmüş bulunan moral gücü kurtarılmıştır.

Mustafa Kemal, Istanbul ile resmî haberleşmenin kesilmesi kararının bütün yurtta uygulanabilmesi için, iki genel buyruk çıkardı:

13 eylül 1919 tarihinde çıkarılan ilk genel bildirim, bütün yurtta he-

(83) M. M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 340.

men milletvekili seçimi hazırlıklarına başlanılması yönergesini içeriyordu. Bununla Mustafa Kemal, kanımca, kendisinin değil, fakat milletin güvenini kazanan bir yönetimin işbaşına gelmesi için savaştığını millete anlatmak, böylece art niyetlilerin çıkaracağı söylentileri başlangıçta önlemek istemiştir.

Kuşkusuz, Istanbul ile resmî haberleşmenin kesilmesi, yönetimin başsız bırakılması sonucunu doğuracaktı. Oysa Mustafa Kemal'in amacı iç ve dış düşmanların yararlanacağı bir karışıklık yaratmak değil, yeni bir düzen kurmaktı. İşte 13/14 eylül gecesi yapılan ikinci genel bildirim, bu olağanüstü dönemde yurdun nasıl yönetileceği ilkelerini kapsıyordu. Bu bildirime göre, milletin güvenini kazanmış yeni bir hükümet kuruluncaya dek, buyruklar Sivas'taki Umumî Kongre Heyetinden alınacaktı. Böylece Sivas, ihtilâlin merkezi olmuş, Mustafa Kemal de bütün ulusal güçlere kumanda eden bir ihtilâl lideri durumuna geçmiş oluyordu. (Bu iki genel bildirimin tam metinleri için Büyük Nutuk'a ve Reşit Paşanın Hatıraları adlı esere baş vurulabilir).

Istanbul ile resmî haberleşmenin kesilmesi kararını, gönülsüz bir şekilde olmakla birlikte, önce Sivas, Erzurum ve Elazığ illeri uyguladılar. Fakat Trabzon, Kastamonu, Ankara ve Konya valilikleri derhal karşı direnişe geçtiler. Karar, bu illerde de uygulanamadığı sürece başarıya ulaşılması söz konusu olamazdı. İhtilâlin bu illerde de yapılması şarttı. (Bu koşulun nasıl gerçekleştirildiği, ilgili valilikler bölümünde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır).

16 eylülde, düzenlenen bir ihtilâlle, Kastamonu'da millî mücadeleci güçler işbaşına geldiler ve bu tarihte Kastamonu ili Istanbul ile olan resmî haberleşmeyi kesti.

19 eylülde, karşı devrim hazırlayan Ankara Valisi Muhittin Paşa tutuklandı ve Ankara ili de haberleşmeyi kesme kararını uyguladı.

Bu hamleler karşısında Damat Ferit şaşkına dönmüştü. Mat olmaktan kurtulmak için Şahı öne sürdü. Padişah Vahidettin, 20 eylülde bir bildiri yayımladı. Bu bildiride özetle şöyle deniyordu:

> Bazı kimselerce, sözde halk ile hükümet arasında karşıtlık olduğu ilân ediliyor. Bu durum, yasasına uygun olarak, bir an önce yapılmasını istediğimiz seçimleri de geri bıraktırdığı gibi, barışın yaklaşmakta olduğu bir sırada, varlığı çok gerekli olan Millet Meclisinin toplanmasını da geciktirecektir. Bugün, bütün ulusumdan beklediğim, Hükümetin buyruklarına tam uymaktır. Büyük devletlerin adalet duyguları, Avrupa ve Amerika kamuoyunun ılımlı davranışı, durumumuzu ve onurumuzu koruyacak bir barışa yakında kavuşmak umudumu sağlamlaştırmaktadır[83/a].

Padişahın bu bildirisi Istanbul ile haberleşmeyi kesmiş merkezlerce alınmadığından fazla bir etkisi olmadı. Zaten Mustafa Kemal, bu gibi

(83/a) Tam metin için bakınız: Nutuk, vesika, 98.

bildirilerle yolundan dönecek insan değildi. Nitekim aynı şiddetle hamlelerine devam etti.

24 eylülde Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey tutuklandı ve Trabzon ili de Istanbul ile olan resmî haberleşmesini kesti.

26 eylülde Konya Valisi Cemal Bey, kaçmak zorunda bırakıldı ve bu tarihten sonra da Konya millî mücadeleci cepheye katıldı.

Damat Ferit hükümeti mat olacağını kesinlikle anlamıştı. Onun için son bir umut kapısını zorladılar. Mustafa Kemal'in sevdiği, saydığı iki yakın arkadaşını, Hâdi Paşa ile Abdülkerim Paşayı araya sokarak, hiç olmazsa oyunun beraberlikle kapanmasını sağlamaya çalıştılar. 27/28 eylül gecesi Mustafa Kemal kurmay sınıfından tuğgeneral olmuş Abdülkerim Paşa ile makine başında uzun uzadıya görüştü[83b]. Fakat, Reşit Paşanın dediği gibi, Mustafa Kemal, dostluğu kantarla, alışverişi miskalle ölçen bir insandı. Kıskıvrak yakaladığı avını, dost hatırı için bırakamazdı.

Ve nihayet beklenen an geldi. 30 eylül akşamı Damat Ferit mat olduğunu kabul ederek sadrazamlıktan çekildi.

Bu sonuç bütün yurtta büyük sevinçle karşılandı. Mustafa Kemal Paşanın da gerçek bir lider olduğunu, dost, düşman bütün herkes kabul etti.

Reşit Paşa Döneminin Diğer Önemli Olayları

1. *İrade-i Milliye Gazetesinin çıkarılması:* Millî mücadele düşüncesini yansıtacak ve yayacak bir gazetenin yayımlanması, Sivas Kongresi görüşmeleri sırasında söz konusu edilmiş ve üyelerce uygun karşılanmıştı. Bunun üzerine 13 eylülde valilikten izin alındı ve 14 eylül 1919'da ilk nüsha yayımlandı.

İrade-i Milliye Gazetesinin millî mücadele basını arasındaki önemli yeri, millî mücadeleyi düşünce planında bilinçli olarak işlemesi ve özellikle Atatürk'ün düşüncelerini yaymasıdır. İrade-i Milliye'deki birçok yazıları Mustafa Kemal ya kendisi yazmış veya dikte ettirmiştir. Atatürk'ün İrade-i Milliye'deki yazıları ile çok yıllar sonra verdikleri söylevleri karşılaştırmak, ilginç sonuçlar verebilir[84].

2. *General Harbord Kurulunun Sivas'a gelişi:* Yurdumuzda ve Kafkasya'da bir soruşturma yapmak üzere, Amerika hükümeti, General Harbord'un başkanlığı altında bir kurul göndermişti. Kurul 20 eylülde Sivas'a geldi. Önce Vali Reşit Paşayı resmen ziyaret ettiler. Kurula, o günkü olanaklar içinde, çok iyi bir ağırlama yapıldı. Kurul 22 eylülde Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Büyük Nutuk'ta da başka yönleriyle değinilen bu görüşmeyi, General Harbord Amerikan hükümetine verdiği raporda şöyle anlatmıştır:

(83/b) Bu görüşmelerin tam metni için bakınız: Nutuk, vesika, 110, 111, 112.
(84) Ö. S. Coşar, Millî Mücadele Basını, s. 112-118.

«Mustafa Kemal Paşa ile görüşmemiz iki buçuk saat kadar sürdü ve en çok o konuştu.

Tercümanımız Hüseyin Bey vasıtasıyle söze ben başladım ve millî hareket taraftarlarının maksatları, hal ve mevkileri hakkında dış âleme pek telâş verici haberler yayılmış olduğundan, bu konuda bize gerçek bilgi verilmesini istedim.

Cevapları gayet açık ve akarsu gibi idi. Tercüman vasıtasıyle hadiseleri ve gerçekleri muntazam ve mantıkî surette tertipli ve izahlı anlatıyor ve kendini zabt ve cebretmekte büyük sıkıntı çektiği asabî halinden ve elinde tuttuğu oldukça güzel tespihi hiç durmayıp mütemadiyen çekmesinden belli oluyordu. Fakat sonradan öğrendim ki, bir müddet evvel sıtmaya tutulmuş ve bizimle görüştüğü zaman kendisine sıtma nöbeti gelmiş. Şahsiyeti ile bütün arkadaşlarına kolayca hâkim olmuş.

Bu millî harbin, Yunanlılar tarafından İzmir'de yapılan vahşetler üzerine başladığını ve İmparatorluğun her köşesinde küçük küçük millî savunma birlikleri kurulduğunu ve Kongrenin bu grupların birleştirilip tek kuvvet ve hareket haline getirilmek maksadıyle yapıldığını anlattı.

Özet olarak maksat; Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü, tarafsız bir büyük devlet ve hepsine tercihan Amerika Devletinin müzahereti altında korumak olduğunu söyledi. Topladıkları kongrede verdikleri karar, Cumhurbaşkanımıza telgrafla bildirilmiş ve senato tarafından buraya bir soruşturma kurulu gönderilmesi rica edilmiş. Lâkin onların manda hakkında fikirleri bizimki gibi değil, onlar bunu yalnız, bir büyük kardeşin öğüdü veya yardımı gibi düşünüyorlar. İç yönetime ve dış ilişkilere hiç karışmamak üzere bir ağabeylik egemenliğini tanımak istiyorlar.

Konuşmamız sırasında Paşaya, memleketin dünya nazarındaki mevkiini hatırlattım ki, onu Klemanso 1919 haziranında Paris'te, Türk delegelerine pek kızdırıcı kelimelerle söylemiş ve Türklerin hiç bir vakit harpte kazandıklarını, sulhta sağlamlaştırmayı beceremediklerini ve egemenlikleri altında tuttukları kavimlerden hiç birinin daha iyi hale geldiği görülmediğini anlatmıştı. Ona, kendi mevkiini bilen hiç bir devletin, eline tam yetki ve egemenlik almadan iç ve dış idarelerini düzeltmek ve yürütmek sorumluluğunu kabul edemeyeceğini söyledim.

O vakit bana dedi ki: "Amerika, Fransa ve İngiltere'de de adam öldürmeler vesair cinayetler oluyor ve hiç bir millet itham olunmuyor. Yalnız Türkler, kendi ahalisinden sekiz yüz bin kişinin katlinden sorumlu tutuluyor".

Ermeni kıyımını o da kınıyordu. Lâikn buna karşı İzmir'de Yunanlıların yaptığı öldürme vesair vahşetleri ileri sürüyor ve bu cinayetlerin İngiliz, Fransız ve İtalyanların gözleri önünde ve gene müttefiklerin savaş gemilerinin memlekete çevrilmiş topları karşısında yapıldığını, Ermenilerin katledilip sürülmelerinin ise hükümeti ele geçiren küçük bir komitenin eseri olduğunu söyledi. Aynı zamanda Türkiye'de vuku bulan bu facıaların sorumlusunun ecnebi entrikaları olduğunu tekrar ve ısrarla ifade etti ve o vakit iktidarda bulunan Damat Ferit Paşa kabinesinin sorumlu olduğunu ve onun pek ziyade İngiliz taraftarlığı yaptığını ileri sürdü.

Vaktiyle yaveri olduğu Padişaha tamamıyle bağlı olduğunu bildirdi. Fakat kabinesinin kesinlikle düşmesini istiyordu. Eğer Sulh Konferansı İmparatorluğu parçalamaya çalışmakta devam ederse, bu zilleti kabul etmeyip millî şeref uğrunda ölmeyi tercih ederek, karşı duracaklarını söyledi.

Ben de buna cevap olarak, fertlerin yaptığı gibi milletlerin de intihar edebileceğini ileri sürdüm ve Almanya ve Avusturya ile ittifak ederek kazanama-

dıklarına göre, yalnız başlarına bütün müttefiklere karşı ölüm kalım mücadelesine girip, bunu kazanmaları ümidi pek az olduğunu hatırlattım.

Bu görüşme son derece ilgi çekici oldu. Şunu söylemek zorundayım ki, bu görüşmenin sonucu olarak bende, Mustafa Kemal Paşa ile yakın arkadaşlarının gerçek vatansever oldukları izlenimi doğdu»[85].

3. *Reşit Paşanın valilik görevinde bırakılması:* Reşit Paşayı Damat Ferit hükümeti görevinden almıştı. Ancak bu hükümet, o zamanki politika gereği, yasal kabul edilmediğinden, bu tasarrufu da Mustafa Kemal tarafından geçersiz sayılmıştı. 2 ekim 1919 tarihinde yeni hükümet, Ali Rıza Paşa hükümeti kurulmuştu. Yeni hükümetin, eski hükümetin tasarrufuna karşı tutumu ne olacaktı? Tehlike hukuken ortadan kaldırılmamıştı. Bu nedenle Mustafa Kemal, çeşitli kolordu merkezlerinden ve illerden Istanbul'a gönderttiği 3 ekim 1919 tarihli telgraflarda:

«Ulusun yasalı haklarına saldırıda bulunmadıklarından ve ulusal ayaklanma ve ülküye yardımcı olmalarından dolayı Sivas Valisi Reşit Paşanın bu görevlerde bırakılmasını...»

istedi. Ali Rıza Paşa hükümeti de bu isteğe uyduğundan, Reşit Paşa görevinde kaldı.

4. *İşgalleri protesto olayı:* 2 ekim 1919 tarihinde kurulan Ali Rıza Paşa hükümetinde Dahiliye Nazırlığı görevini Damat Mehmet Şerif (Çavdaroğlu, Mülkiye 1894 yılı mezunu) Paşa üzerine almıştı. İngilizlerin Merzifon ve Samsun'u boşaltmaları, arkasından Damat Ferit Paşa hükümetinin düşmesi Sivas'ta büyük sevinç gösterilerine ve bu gösteriler sırasında halkın «Kahrolsun işgal!» diye bağırmasına yol açmıştı. Bu olayı olduğu gibi İrade-i Milliye Gazetesi yazdı. Dahiliye Nazırı Şerif Paşa, Sivas Valiliğine yaptığı bir bildirimde «Kahrolsun işgal! gibi yazılar hükümetin şimdiki siyasetine uygun değildir» diyor ve bu gibi yazıların önlenmesini istiyordu. Reşit Paşa bu bildirimi Mustafa Kemal Paşa'ya gösterdi. Denilebilir ki, Atatürk'ün en çok kızdığı olaylardan biri de budur. Nitekim Büyük Nutuk'ta bu bildirim «*sakim ve hayvanca bir düşünce*» *olarak* nitelendirilmiştir.

5. *Şeyh Recep Olayı:* O sıralarda Sivas'ta geçen diğer önemli bir olay, *Şeyh Recep* Olayıdır. Reşit Paşanın pek başarılı bir sınav veremediği olaydır bu. Mustafa Kemal Paşa Istanbul Hükümetinin temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Amasya'da görüşmek üzere, 16 ekim günü Sivas'tan ayrılmıştı. İki gün sonra Amasya'ya ulaştı ve Salih Paşayı beklemeye koyuldu. İşte bu sırada, 18 ekimde, «Sivaslı Şemsettin oğullarından Recep Kâmil, Zaralıoğlu Celâl, İlyasoğlu Ahmet Kemal» imzasıyle, «Bilginlerden, ileri gelenlerden, tüccar ve esnaftan» 160 kişinin mührünü taşıyan ve Amasya'da Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Padişah

(85) R. Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, Sayı 32.

Yaveri Naci Beye hitaben yazılmış bir telgraf geldi. Bu telgrafta, Mustafa Kemal Paşaya güvenmediklerini Salih Paşanın Sivas'a gelmesini istediklerini yazıyorlardı. Bu anlamda bir telgraf da Padişaha çekilmişti. 19 ekimde Mustafa Kemal Paşa da aynı anlamda bir tel aldı. Atatürk'ün bu olaydan ne kadar üzüldüğü Büyük Nutuk'ta etraflıca anlatılmaktadır. Bir kere, kendisi Sivas'tan ayrılır ayrılmaz, Heyet-i Temsiliye üyeleri, vali, kolordu kumandanı uykuya dalmışlardı. Sonra böyle bir telgrafın Sivas'tan gelmesi önemliydi. Sivas, şu anda Millî Mücadelecilerin başşehriydi. Eğer Mustafa Kemal Paşayı Sivaslılar tutmuyorsa, başkaları hiç tutmazdı. Bu haklı yorum, Mustafa Kemal'in görüşme gücünü Istanbul Hükümetine karşı olağanüstü bir şekilde kıracaktı. Zaten amaç da bu idi. Bu plan, İngilizler tarafından hazırlanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, önce Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ta kalan üyelerini sıkıştırdı. Telgraf çekilmesine niçin engel olunmadığını, Valiye durumdan niçin bilgi verilmediğini sordu. Valiliğin bu işi askerlere bıraktığının anlaşılması üzerine bu kez, Kolordu Kurmay Başkanlığını zorladı:

«Söz konusu olan işe karışmış bulunanların tutuklanıp cezalandırılmaları için valilikçe, buyruğu altındaki kuvvetler kullanılmış ya da bunlar yetmemiş de onun için mi iş Kolorduya bırakılıyor? Yoksa bu küstahça davranışlara karşı bile Valilikçe bir tedbir almakta duraksanıyor mu? Bunlar anlaşıldıktan sonra işin çözümlenmesi daha kolay ve kökten olur».

Fakat 20 ekim 1919 tarihinde Reşit Paşadan gelen tel, olaya açıklık verdi ve Mustafa Kemal Paşa'nın sinirlerini yatıştırdı. Reşit Paşa bu telinde şöyle diyordu:

«1. Şeyh Recep ve arkadaşlarının telgrafname meselesi oraya mübalağalı surette aksettirilmiş olduğu için büyütüldüğünü dünkü yazışmalardan çıkardım. Durumu açıklayarak sunuyorum.

2. Bu adamlar Salih Paşa Hazretlerinin daha önce Sivas'ta sürgün olarak bulunmasından faydalanarak, Amasya'ya kadar gelmişken buraya da davet edilmeleri uygun olacağı tutamağıyle bazı safları kandırarak bir telgrafname hazırlanmış ve imza ettirmişlerdir. Mesele vaktiyle haber alınmış olduğu gibi sonradan kendileri de vilâyet makamına gelerek böyle bir telgraf yazacaklarını söylemişlerdir. Durup dururken sebepsiz olarak Salih Paşa Hazretlerinin daveti elbette bir özel maksada bağlı olacağından memlekette dedikoduyu gerektirecek bu gibi girişimlerden çekinilmesi elbette hayırlı olacağı sürekli olarak bir saat sebeplerle kanıtlarla açıklandı. Kendileri de söylenilen sözlere inanmış gibi gözükerek gittiler.

3. Evvelki gece vasatî saat on iki raddelerinde Şeyh Recep ile Ahmet Kemal ve Zaralızade Celâl namındaki iki arkadaşı telgrafhanede makine odasına girerek Salih Paşaya yazılan sözü edilen telgrafnamenin çekilmesini istemişlerdir. Salih Paşanın henüz Amasya'ya gelmediğinden dolayı geldiklerinde çekilmek üzere telgrafnameyi bırakmaları önerilmiş ise de ısrar ve tehditte bulunmuşlar ve sonunda telgrafın çekilmeyeceğini anlamaları üzerine kendilerine ilişkisi olan bir haberleşme memurunu iğfal ederek Zatı şahaneye ve Istanbul Haberleşme Başmemuruna hitaben oradan düzenledikleri belli telgrafları yazdırmışlardır.

4. Gece yarısı telgrafhanede geçen bu olaydan ne telgraf memurları ve ne de diğer bir kimse tarafından hiç bir makama bilgi verilmemiştir.

5. Ancak ertesi sabah telgraf başmüdürü tarafından önce telefon, sonra resmî yazı ile durumdan vilâyetin bilgi sahibi edilmesi üzerine hemen bu üç kişi yakalanarak polis idaresinde ilk soruşturması yapılarak adliye memurları da gece yarısına kadar dairede alıkonularak evrakı kendilerine verilmiş ve kanunen gerekli tutuklama müzekkereleri yazdırılmış ve adı geçen üç herif de tutuklama evine sokulmuştur.

6. Bu olay yüzünden memlekette sükûn ve inzibatın bozulması esasında düşünülmemekle birlikte ihtiyat olarak kayıtlar konulmuş ve devriye çoğaltılmıştır. Memleket, bildikleri tabiî durumdadır.

7. Yukardaki açıklamadan anlaşılacağı üzere ilgili bazı memurların kayıtsızlığı yüzünden ortaya çıkan şu olayın kendi başına bir önemi yok ise de sürüp gitmesi ve önemli olarak genişlemesi ihtimali varit iken önüne geçilmiş ve gösterilen çabuk ve şiddetli tutumdan dolayı buna benzer hallerin bundan sonra ortaya çıkmayacağı anlaşılmış olduğu özel saygılarımla sunulur 20.10.1919»[86].

Şeyh Recep ve arkadaşlarının Mustafa Kemal aleyhine Padişaha göndermiş olduğu tel yazısı Istanbul basınında polemiklere ve bazı söylentilere yol açmıştır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa ve Reşit Paşanın öldürüldüğü haberi yayılmış, fakat Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa bunu kesinlikle yalanlamıştır.

6 *Komutanlar toplantısı:* Mustafa Kemal Paşa:

1. Millet Meclisinin toplantı yeri,
2. Toplantıdan sonra Heyet-i Temsiliye'nin ve ulusal örgütün alacağı şekil ve çalışma yöntemi,
3. Paris Barış Konferansının Türkiye için olumlu ya da olumsuz bir karar vermesi üzerine nasıl davranılacağı,

konularını görüşmek üzere komutanları 29 ekim 1919 tarihinde Sivas'ta toplantıya çağırdı. Toplantı, 16 kasım 1919 tarihinde yapıldı. Toplantıya 3. Kolordu Kumandanı Hüseyin Selâhattin Bey, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ve 12. Kolorduyu temsilen Kurmay Başkanı Şemsettin Bey ile Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye üyeleri katıldılar.

Bu önemli toplantı sonunda, Millet Meclisinin (Meclis-i Mebusan'ın) Istanbul'da toplanmasının zorunlu olduğu, Heyet-i Temsiliye'nin görevinin Meclis-i Mebusan'da millletvekillerinin hür iradeleriyle görev yapma olanağı sağlanacağı zamana kadar devam etmesi gerektiği, Sulh Konferansında aleyhimize karar çıkarsa ulusal direnişe geçilmesinin uygun olacağı görüşüne varıldı[86].

7. *Fevzi (Çakmak) Paşa Kurulunun Sivas'a gelmesi olayı:* «Anadolu içinde genel durumu inceleme ve teftiş» görevi ile Ferik Fevzi (Çak-

(86) Nutuk, vesika, 161.

(86/a) **Fazla bilgi için Büyük Nutuk'a bakılmalıdır.**

mak) Paşa başkanlığında üç kişilik bir kurul 25 kasım 1919 tarihinde Sivas'a geldi. O tarihte Fevzi Paşa Millî Mücadeleye ve Millî Mücadele liderlerine karşı bir tutum içinde olduğundan, bu kurulun Sivas'a gelişi, Heyet-i Temsiliye başkanı ve üyeleri arasında büyük tepkiyle karşılandı. O sırada Komutanlar Toplantısı dolayısıyle Sivas'ta bulunan Kâzım Karabekir Paşa, anılarında belirttiğine göre, tatsız bir olayı önlemek için 26 kasım günü Fevzi Çakmak Paşa ile uzun uzadıya görüştü. Bu görüşme sonunda, karşılıklı nezaket kuralları içinde, Fevzi Paşa ile Heyet-i Temsiliyenin görüşme yapması sağlandı[87].

8. *Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan ayrılması:* 3 eylül 1919 tarihinden beri Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye, Millî Mücadeleyi daha yakın bir yerden yönetmek üzere, 18 aralık 1919 günü Sivas'tan ayrıldı. Mustafa Kemal ve arkadaşlarını resmî kuruluşlar ve halk coşkun gösteri ve göz yaşları ile uğurladı.

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'tan ayrılırken, Vali Reşit Paşaya aşağıdaki mesajı gönderdi:

«Vilâyetiniz sınırını geçerken, Sivas'ta hakkımızda göstermiş olduğunuz konukseverliğe ve değerli yardımlara bir kez daha minnet duygularımızı iletmeyi görev sayarak, hep birlikte saygılarımızı sunarız»[88].

9. *Meclis-i Mebusan seçimleri:* 2 ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti, Meclis-i Mebusan seçimlerini yaptırmayı programına almış ve bunun için mülkî idare amirlerine gerekli emri vermişti. 12 ocak 1920'de Istanbul'da toplanmış bulunan Meclis-i Mebusan'a, Sivas vilâyeti merkezinden Rauf (Orbay) Bey, Kara Vasıf Bey, Kurmay Yüzbaşı Ziya Bey, Sıtkı Efendizade Ethem Bey ve Samih Fethi Bey milletvekili olarak seçilmişlerdir.

10. *Büyük Millet Meclisi seçimleri:* 16 mart 1920 tarihinde Istanbul'un işgali üzerine, Ankara'da toplanacak Millet Meclisi için yeniden seçim yapılmasına değğin Mustafa Kemal Paşanın buyruğu Sivas valiliğine de gelmişti. Bunun üzerine yapılan seçimlerde, Sivas merkezinden, Emir Paşa, Sığırcızade Hayri Bey, Selimefendizade Mustafa Tâki Bey, Mütevellizade Rasim (Başara) ve Ziyaaddin (Başara) Beyler milletvekilleri seçilmişlerdir. Görüldüğü gibi, bu kez seçilenler Sivas'ın yerlisi ve eşrafındandır.

Vali Reşit Paşa da, bu seçimlerde Kozan Sancağından milletvekili seçilmiştir. O tarihte valilik ile milletvekilliği sıfatı bir arada bağdaştığın-

---

(87) K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 371-374. Karabekir Paşa'nın Fevzi (Çakmak) Paşayı tanımaması diye bir şey düşünülemeyeceğinden, Sivas Numune çiftliğindeki küçük bir memurun yaptığı kayda bakarak, gelen kişinin Fevzi Çakmak Paşa olduğu konusunda Mahmut Goloğlu'nun gösterdiği şüpheyi haklı bulmak zordur. Bakınız: Sivas Kongresi, s. 202.

(88) Reşit Paşanın Hatıraları s. 161.

dan Reşit Paşa valilik görevine devam etmiştir. 5 eylül 1920 tarihli kanunla, bu izin kaldırıldığından, Reşit Paşa milletvekilliğinden ayrılarak valilik görevini tercih etmiştir.

11. *Sivas'ın başkent yapılmak istenmesi:* Mustafa Kemal'in başkanlığında toplanan Heyet-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu), 28 kasım 1920 tarihinde kabul ettiği bir kararname ile, Istanbul dışında yeni bir başkent aranılıp bulunulmasını öngörüyordu. Açık olarak ad söylenmemekle birlikte, bu kararnamede öngörülen koşullardan, Sivas şehrinin başkent yapılmasının düşünüldüğü apaçık görülmektedir.

Ancak konu Meclis'e getirilince, memleket düşmanlardan temizlenmeden bir başkent aranılması milletvekillerince mevsimsiz bulunmuş, böylece Sivas şehri başına konacak devlet kuşundan yoksun kalmıştır[88a].

Reşit Paşanın Sivas Valiliğinden Ayrılması

Reşit Paşa rahatsızdı. Sivas'ın kara iklimi ve sert havası kendisine yaramıyordu. Kastamonu Valisi Hatipzade Cemal Beyin de bazı idarî zorunluluklar yüzünden Kastamonu'dan alınması gerekmişti. Bu nedenle, Reşit Paşa ile Cemal Bey yer değiştirdiler. Reşit Paşa Kastamonu valisi. Cemal Bey Sivas valisi oldu (ekim/1920).

Reşit Paşa, Kastamonu valisi iken, gene sağlık nedeniyle, 1 eylül 1921 tarihinde emekli oldu. 14 mart 1924 tarihinde vefat etti.

Merhum, çok dürüst ve namuslu bir kişi idi. Beş çocuklu kalabalık ailesini devletten aldığı maaşla kıt kanaat ancak geçindirebilmişti. Bu nedenle ailesine vatanî hizmet tertibinden maaş bağlanmıştır.

Reşit Paşa, aynı zamanda iyi bir düşünür ve yazardı. Hatıralarının basılmış kısmı, Millî Mücadele tarihimizin, Büyük Nutuk'la birlikte, en önemli kaynak eseridir. Anılarının tümünün basılması, yakın tarihimizin incelenmesi bakımından pek yararlı olacaktır.

Vali Cemal Bey

Reşit Paşadan sonra Sivas'a vali olan Kütahyalı Hatipzade Cemal Bey, Millî Mücadelemizin en değerli valilerinden biridir. Kendisi hakkında geniş bilgi Kastamonu Valiliği bölümünde verilmiştir.

1920 yılının sonunda, Doğu Seferinin tamamlanması dolayısıyle, Sivas Valiliği Millî Mücadele açısından önemini tüm olarak yitirmiştir.

(88/a) Fazla bilgi için bakınız: M. Goloğlu, Cumhuriyete Doğru, s. 75-78.

III

MAMURETÜLAZİZ (ELAZIĞ) VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Elazığ'ın Durumu

Elazığ altı doğu ilinden *(Vilâyât-ı Sitte)* biri olması ve halkının etnik yapısının özelliği dışında, Millî Mücadele açısından önemli bir vilâyet değildir. Fakat tarihimize «*Ali Galip Hadisesi*» adıyle geçen olay, bu valiliği ilginç bir konu durumuna getirmiştir. Nitekim yüz ellilikler listesinde bu ilden bir vali, bir de mutasarrıf yer almaktadır.

Bugünkü Elazığ şehri, diğer birçok şehirlerimizin yanında geçmişi çok yeni bir şehir sayılır. Eskiden şehir, bugün tarihî bir mesire yeri olan Harput'ta idi. Bugünkü Elazığ şehrinin yerinde, Harput'un bağ ve bahçelerinin bulunduğu «*Mezraa*» köyü vardı. 1832 yılında bazı askerî birlikler Harput'ta konaklayınca, şehir halkı da Mezraa köyüne taşınmaya başladı. Bunun üzerine köy gitgide gelişti ve şehir durumuna gelmeye başladı, 1862 yılında vilâyet merkezi oldu. Sultan Abdülaziz'in adına mal edilerek «*Mamuretülaziz*» adını aldı. Bu adın söylenmesi zor olduğundan, kısaca «*Elaziz*» dendi. Bu arada Harput adı da unutulmadı. Elaziz adı Cumhuriyet döneminde «Elazığ = Zahire Ülkesi» olarak değiştirildi. Bu duruma göre Harput, Mamuretülaziz, Elaziz, Elazığ aynı vilâyetin tarih içinde almış olduğu adlardır.

Malatya ve Dersim *(Tunceli)* sancaklarının bağlı olduğu Mamuretülaziz vilâyeti 32.900 km² lik bir alanı kapsıyordu. Birinci Dünya Savaşı başında nüfusu yarım milyon dolaylarında idi. Nüfusun büyük çoğunluğu, özellikle Dersim bölgesinde yaşayanlar Kürt idi. Elazığ işgal görmediğinden, bu nüfusunu Milli Mücadele başında da koruduğu söylenebilir. Vilâyet sınırları içinde 180 bin dekar ekilen araziden % 74'ü tahıl, % 9'u sınaî bitkiler, geri kalan kısmı da sebze ve meyve üretimine ayrılmıştı. Orman yok denecek kadar azdı.

Mamuretülaziz vilâyetinde bulunan askerî birlikler pek önemsiz idi. Elazığ şehrinde bir, Malatya'da da iki alay vardı. Bu alayların mevcutları çok düşük idi. Elazığ'daki 15. Alay Kumandanı İlyas, Malatya'daki 12. Süvari Alay Kumandanı Cemal, gene Malatya'daki Topçu Alay Kumandanı Münir Beyler idi. Bu üç alay da, Diyarbakır'daki 13. Kolorduya bağlı bulunuyordu.

Atatürk Samsun'a çıktığı zaman, Elaziz Valisi Ali Seydi Bey idi.

Vali Ali Seydi Bey

Ali Seydi Bey, 1869 yılına Erzincan'da doğdu. 1891 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Bir süre öğretmenlik yaptı. Sonra çeşitli memuriyetlerde bulundu. Mutasarrıf oldu. 1917 yılında Elaziz valiliğine atandı.

Damat Ferit Paşa, 4 mart 1919 tarihinde sadrazam olunca, İttihat ve Terakki yönetimi tarafından atanan valileri görevden almak ve bunları tutuklamak için harekete geçmişti. Ne var ki Damat Ferit Paşa, görevden aldığı valiye doğrudan doğruya bildirimde bulunma gücünü kendinde göremiyordu. (Kuşkusuz bu durum Mütareke döneminde kurulan hükümetlerin ne kadar zayıf olduğunun bir kanıtıdır). Görevden uzaklaştırılan vali, görevden alındığını ya kulağına gelen söylentilerden veya gazete havadislerinden öğrenir, bunun doğru olup olmadığını Dahiliye Nezaretinden sorar, o andaki kuvvet durumuna göre bir cevap alırdı. Bu cevap, haberi doğrulayabileceği gibi haberin bir söylentiden ibaret olduğu şeklinde de olabilirdi. Cevap ne şekilde olursa olsun, eğer vali görevinden alınmışsa, hakkında tutuklama kararı alınır ve durum komşu il valilerine bildirilirdi. Böylece bir valiyi diğer bir valiye tutuklatmak gibi akıl almaz bir yola baş vurulur, fakat bundan da olumlu bir sonuç alınmazdı. Bundan amaç, valilerin hükümete karşı ayaklanma ihtimalinin önlenmesiydi. Bu durum, Sivas Valisi Reşit Paşanın başına geldiği gibi, ileride ayrıntıları ile anlatılacağı üzere Bitlis Valisi Mazhar Müfit Beyin başına da gelmiştir. Mazhar Müfit Bey, görevden alındığı yolundaki söylentilerden üzüntü duymuş, Dahiliye Nezaretinden kesin bir cevap alamaması üzerine kendiliğinden görevinden ayrılmış, bu kararını da 29 mayıs 1919'da Istanbul Hükümetine bildirmişti. Bunun üzerine hükümet, Mazhar Müfit Beyin tutuklanması için Elaziz ve Diyarıbekir valilerine buyruk gönderdi. Fakat Ali Seydi Bey ile Mazhar Müfit Bey Mülkiye'den sınıf arkadaşı idiler. Ali Seydi Bey, sözü edilen buyruğu alınca, 2 haziran 1919 tarihinde Mazhar Müfit Beye aşağıdaki şifreli tel yazısını gönderdi:

«Ermeni tehciri meselesinden dolayı Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevkedilmek üzere tevkifiniz ve mahfuzen Istanbul'a gönderilmeniz hakkında emir geldi. Eğer Elaziz'den geçersen hem bu emir tabiatıyle infaz edilmez, hem de istersen burada kalır ve saklanabilirsin. Eğer herhangi bir başka yere gitmek istersen, vilâyetim dahilinde emniyetle ve müreffehen yoluna devamını temin ederim kardeşim».

Mazhar Müfit Beyin cevabı şöyleydi:

«Çok teşekkür ederim. Elaziz'den geçmeyeceğim. Erzurum'a gidiyorum. Hararet ve minnetle gözlerinden öperim kardeşim»[89].

(89) M. M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 15.

Gelgelelim bu yolda cesaretle yazışma yapan Ali Seydi Bey de 3 mayıs 1919 tarihinde görevinden alınmış, yerine Ali Galip Bey atanmıştı. Bu haber haziran başında Elaziz'e ulaştı. Ali Seydi Bey, vilâyet erkânından Hulusi Beyi yerine vekil bırakarak görevinden ayrıldı.

Ali Seydi Bey, bundan sonra yöneticilik mesleğinden ayrılacak ve hocalık yapacaktır. 1933 yılında vefat etti. Merhum, bilgin ve erdemli bir kişi idi. Otuza yakın eser yazmıştır.

Vali Vekili Hulusi Bey

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, 1 haziran 1919 tarihinde Elaziz valiliğine bir şifre tel göndererek aşağıda yazılı hususları sormuştu:

«Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin vilâyet merkezleriyle livalarında ve mülhakatında teşkilâtı var mıdır? Belli başlı kurucu ve temsilcileri kimlerdir? Komşu vilâyetlerdeki teşkilâtı ile bağlantı ve haberleşme yapabiliyor mu? Başka cemiyet var mıdır?»[90].

Vali Vekili Hulusi Bey, 18 haziran 1919 tarihinde bu tel yazısına cevap verdi. Bu cevaptan, o tarihte Elaziz'de bulunan sosyal ve siyasal örgütlerin durumunu öğreniyoruz. Bu cevaba göre, Elaziz'de Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi vardır. Memleketin eşrafı bu derneğin kurucularıdır. Erzurum, Sivas ve Diyarıbekir ile haberleşmektedir. Bundan başka Elaziz'de, İtilâf ve Hürriyet, Sulh ve Selâmet Partileriyle Kürt Teali Cemiyetinin birer şubeleri mevcuttur. Ayrıca Muallimin Cemiyeti *(Öğretmenler Derneği)* adıyle bir kuruluş vardır[91].

Şüphesiz bunların içinde, Millî Mücadele açısından en tehlikelisi Kürt Teali Cemiyeti *(Kürt Yükseltme Derneği)* idi. Çünkü Dersim bölgesi baştan başa Kürt idi. Üstelik bunların hepsi silâhlı ve Istanbul hükümetine baş kaldırmış durumda idiler. Eşkıyalık yaparak geçiniyorlardı. Atatürk'ün Büyük Nutuk'ta belirttiği gibi, Kürt Teali Cemiyeti'nin amacı, yabancı devletlerin kanadı altında, bir Kürt Hükümeti kurmaktı. Dernek, Istanbul'dan yönetiliyordu. Ayrıca Kürtlerin yoğun olduğu Diyarbakır ve Bitlis illerinde de örgütlenmişti. Nitekim bu derneğin mensupları, İngiliz ajanlarıyle işbirliği yaparak bölgede bir Kürt ayaklanması çıkarmak için büyük çaba harcamışlardır. Bu çabalardan bazı örnekler ileride anlatılacaktır.

Mamuretülaziz valiliğine atanan Ali Galip Beyin 6 temmuz 1919 tarihinde Elaziz'e gelmesiyle, Hulusi Beyin vali vekilliği görevi sona ermiştir.

---

(90) Nutuk, vesika, 3.
(91) Nutuk, vesika, 4.

Vali Ali Galip Bey

Tarihî olayların kahramanlarının özgeçmişlerini bilmek, çok kez o olayları daha iyi kavramaya yardımcı olur. Ali Galip Olayı, doğurduğu sonuçlar bakımından, Millî Mücadele tarihimizin en önemli olaylarından biri olduğu halde, Ali Galip Beyin özgeçmişi ile ilgili tüm bir bilgi ne tarihî eserlerde, ne de ansiklopedilerde yoktur. Biz burada bu eksiği gidermeye çalıştık*.

Görgü tanıklarının belirttiğine göre, «*kara yağız, dolgun vücutlu, kara kaş ve kara bıyıklı, keskin bakışlı*» bir kişi olan Ali Galip Bey, 1871 (1287) tarihinde Kayseri'de doğmuştur. (Mahmut Goloğlu'nun belirttiğine göre, Feyzioğulları ailesindendir). Babasının adı Emin Efendidir. 1 mart 1895 tarihinde Harbiye'yi bitirmiş, kurmay sınıfına ayrıldıktan sonra 12 ocak 1897 tarihinde kurmay yüzbaşı olmuştur. 2 mart 1900 tarihinde kolağalığına, 24 eylül 1901 tarihinde binbaşılığa, 5 temmuz 1908 tarihinde yarbaylığa yükseltilmiştir. Yarbay rütbesinde iken ve alay kumandanlığı yaparken 14 nisan 1911 tarihinde ordudan ayrılmıştır. (Gerek Büyük Nutuk'da, gerekse pek çok ciddî eserlerde, Ali Galip'in *emekli kurmay albay* olduğu yazılıdır ki, bu yanlıştır). Ali Galip Bey, 5 nisan 1912 tarihinde Kayseri'den milletvekili seçilmiş, fakat bu meclis çok kısa ömürlü olduğundan, mebusluğu 23 temmuz 1912 tarihine kadar sürmüştür.

Ali Galip Beyin, mebusluktan ayrıldığı temmuz/1912 tarihinden Elaziz valiliğine atandığı mayıs/1919 tarihine kadar nasıl bir yaşam sürdüğünü, Refik Halit Bey, görgüsüne dayanarak, şöyle anlatmaktadır:

«Mamuretülaziz valisi kimdi? İkinci Meclis-i Mebusan'da Kayseri mebusluğu etmiş bulunan Kurmay Albaylardan Galip Beydi ki, ağzı kalabalık, lafı sıkıcı, fakat çok iyi bir insandı. Mebusken bir kere Istanbul'da görmüştüm; Harb-i Umumi esnasında ben Çorum'da ikamete memur iken, o da sevkiyat arabacılığı ile kasabadan geçmiş, birkaç gün sohbetler edilmişti.

On beş, yirmi eşya arabası tedarik etmiş, kendisine de bir kırık fayton

---

(*) Ali Galip Beyin özgeçmişi ve Ali Galip Olayı, aşağıdaki kaynaklardan yararlanılarak yazılmıştır:

— İçişleri Bakanlığı Arşivi, Atik Sicil 1587 no.lu dosya.
— Kemal Atatürk, Nutuk.
— Reşit Paşanın Hatıraları, s. 42-62, 132-140.
— Ali Galip Hadisesi (Yunus Nadi'nin Hatıraları).
— Refik Halit Karay, Minelbab, İlelmihrap, s. 175.
— Tarık Mümtaz Göztepe, Vahidettin Gurbet Cehenneminde, s. 103.
— Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 189-207.
— Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, s. 115
— Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, c. 3, sayı 30.
— Prof. M. Tayyip Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, c. II, s. 5-8, 402-403.
— Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, s. 52, 181-182.
— Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi, s. 80.

bulmuş, Anadolu'da Sivas senin, Konya benim, bugün Amasya'da, yarın Samsun'da, dön baba dön, git bre git, güç bir geçinme yolu bulmuştu.

Sonra Mütarekeyi müteakip Hürriyet ve İtilâf hükümete geçince, bu eski muhalif ve aşinayı valilikle Harput'a göndermiş, parti erkânı da sohbeti pek çekilmez olan bu zatın ziyaretlerinden bu güzel vesile ile korunmuştu».

4 mart 1919 tarihinde ilk kez sadrazam olan Damat Ferit Paşa, İttihatçı bildiği valileri teker teker görevinden alıp yerine kendisine yakın ve İttihatçı düşmanı bildiği kimselerin atamalarını yapıyordu. İşte 3 mayıs 1919 tarihinde görevinden alınan Elazığ Valisi Ali Seydi Beyin yerine de Ali Galip Bey atandı. Hemen belirtelim ki, Ali Galip Beyin atanmasının altında Doğuda yapılacak kongrelerin dağıtılması, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının tutuklanması gibi bir düşünce yatmaz. Apaçıktır ki, atamanın yapıldığı tarihte ne Mustafa Kemal, ne de kongreler söz konusu idi. Damat Ferit Paşa bu atamayı İttihatçı düşmanlığı yaparak emperyalist güçler gözünde aklınca itibar sağlamak ve aynı zamanda valilik gibi çok önemli görevlerde emirlerini tüm olarak yerine getirecek adamlar bulundurmak için yapmıştı. Fakat kader, gerek Ali Galip'i, gerekse aynı günlerde atamaları yapılan diğer valileri Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklamak, ulusal kongreleri dağıtmak gibi bir görevle karşı karşıya getirdi. Bu görevi yapmaktan çekinenler görevden alındı, yerine getirmeye uğraşanlar ise hüsrana uğradı.

Ali Galip Bey, 25 mayıs 1919 günü veda için Padişahın huzuruna kabul olundu. Bu Sultan Reşat zamanında konulmuş bir kural idi. Bu veda töreninden sonra Ali Galip Bey, maiyetiyle birlikte, yola çıktı ve 23 haziran 1919 tarihinde Sivas'a geldi. Bu tarihte Mustafa Kemal ile Hükümetin arası iyice bozulmuştu. Istanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'in yakalanarak Istanbul'a gönderilmesini kumandanlara ve mülkiye amirlerine duyurmuştu. Ali Galip, Sivas'ta günlerini Mustafa Kemal Paşayı tutuklasın diye Sivas Valisi Reşit Paşayı sıkıştırmakla geçirdi. Ne var ki, onun bütün bu çabalarından Mustafa Kemal zamanında haberli olmuştu. Onun için Sivas'a gelir gelmez, Ali Galip'i huzuruna getirtti (27 haziran 1919, bakınız: Sivas Valiliği bölümü).

Mustafa Kemal Paşa ile Ali Galip arasındaki görüşmelere tanık olmuş bulunan Reşit Paşa, anılarında, bu sahneyi o canlı üslubuyla şöyle anlatır[91/a].

«Ali Galip Bey —birlikte getirdiği memurlarla beraber— âdeta tahtelhıfz Mustafa Kemal Paşanın huzuruna çıkarılmıştır. Paşa, kaşları çatık ve çehresi asık bir vaziyette onları kabul etti.

Bir müddet ayakta tuttu, sonra oturmalarını emretti ve Ali Galip'i muhatap tutarak, ağır bir tevbih nutku irad eyledi. Kelimelerin silleden farkı yoktu. Fakat bu utandırıcı, harap edici nutuk, sade bir hakaret yağmuru değildi.

(91/a) Reşit Paşanın Hatıraları, s. 61-62.

Ali Galip'in Sivas'ta günlerce oturarak, saman altından su yürütmeye çalışmasını *bayağılıkla* tasvir ve kendisini hem tekdir, hem tahkir etmekle beraber, —hayrete değer münasebetler düşürerek— millî hareketin mahiyeti, hedefi ve kudsiyeti hakkında da irşatları ihtiva ediyordu.

Süt dökmüş kedi, Ali Galip Beyin o sıradaki vaziyeti yanında aslan yavrusu sanılabilirdi. Bedbaht adam, o derece perişandı, boyuna ter döküyor, boyuna yutkunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, belki yirmi dakika sert hitabesini devam ettirdi. Sonra, elinde tuttuğu iri taneli tespihi, yanıbaşındaki sehpaya attı:

— Askerler, dedi, mert olur. Türk askeri ise, mertlerden mert ve pek cıvanmert olur. Siz cihanın kabul ettiği bu kaideye istisna mı teşkil ediyorsunuz?.. Yoksa ordudan ayrılmakla Türk askerine mahsus bütün kıymetlerden de uzak mı düştünüz? Nedir bu yaptığınız?.. Kime ve kimlere hizmet yahut kime ve kimlere ihanet ediyorsunuz? Hiç düşündünüz mü?

Ali Galip Bey, birkaç kelime söylemek istedi, fakat Mustafa Kemal Paşa müsade ve müsamaha göstermedi, kızgın kızgın ayağa kalktı:

— Size, dedi, daha ağır muamelede bulunabilirdim. Mütekait bir asker olduğunuza hürmet gösterip, bu kadarla iktifa ediyorum. Şu kadar ki, aklınızı başınıza almaz, haddinizi tanımaz, dilinizi de kısmazsanız, akibetiniz vahim olur. Haydi, buyurun, yerinize gidin. Derin derin düşünün, Harput'a mı gitmek, geri İstanbul'a mı dönmek lâzım olduğunu kararlaştırın. Yalnız şunu unutmayın ki, Anadolu'da sizin gibilerin ve efendilerinizin düdüğü ötmez, ötemez».

Bu konuşmayı dinleyenler, Ali Galip'in bavullarını toplayıp Istanbul'a döneceğini sanıyorlardı. Ama öyle olmadı. Ali Galip o gece, yani 27 haziranı 28 hazirana bağlayan gece Mustafa Kemal'le tekrar görüştü. Bu görüşmeyi, Atatürk, «Nutuk»ta şöyle anlatmaktadır:

«Bu Ali Galip, karşılaştığı kötü durumdan sonra gizli diyecekleri olduğunu söyleyerek, geceleyin yalnızca yanıma gelmek istedi. Kabul ettim. Davranışlarının dış yüzüne önem vermemekliğimi rica ile Mamuretülaziz valiliğini kabul ederek gelmekten amacının, benim yolumda hizmet etmek olduğunu ve Sivas'ta kalışının, benimle buluşup buyruk almak için olduğunu açıklamaya ve bin türlü kanıtla bizi inandırmaya çalıştı ve sabaha dek oyalayarak başarı da sağladığını saklamayıp söylemeliyim».

Bir yazarımız, bu sözlerden esinlenerek şu yargıya varmaktadır:

«Ali Galip Bey istediği gibi Mustafa Kemal'le baş başa kaldı. Yorgun adamı bin türlü yalan dolanla sabaha dek lafa tuttu. Görünüşe aldanılmamasını, kendisinin de bu uğurda çalışmak üzere Anadolu'ya gelmiş olduğunu öyle iblisçe ve aldatıcı bir konuşma düzeniyle anlattı ki, en sonra genç, yorgun, uykusuz Paşa, onun sözlerine kandı ve Harput'a vali olarak gitmesine izin verdi»[92].

Atatürk, Ali Galip'le olan görüşmesini anlatırken şüphesiz alçak gönüllülük göstermektedir. Eğer Atatürk, Ali Galip'e inansaydı, Erzurum'a gider gitmez onu öldürme çareleri aramasına dayanak bulunamazdı. (Bu olaya az sonra değineceğiz). O halde Ali Galip'in Harput'a gitmesine ni-

(92) H. İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, c. III, Istanbul, 1966, s. 284.

ye göz yummuştur? Çünkü çaresiz kalmıştır. Gerçek şudur ki, 27 haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal bir valiyi yolundan alakoyacak ne resmî, ne de özel yetki ve güce sahip değildir. Resmî yetkisi 23 hazirandan itibaren kaldırılmıştı. Özel yetki ve güce ise ancak Erzurum'a vardıktan sonra sahip olacaktır.

Bu görüşmenin ertesi sabahı erkenden, Mustafa Kemal, arkadaşları ile birlikte Erzurum'a hareket etti. Ali Galip de, maiyetiyle birlikte, Elazığ'a giderek işe başladı. Olaylar apaçık göstermektedir ki, Mustafa Kemal o şaşmaz önsezisiyle bir gün Ali Galip'in başına iş açacağını düşünmüş ve yol yakın iken onun vücudunu ortadan kaldırma olanağını araştırmıştır. Oysa Mustafa Kemal'in kendisine ve dolayısıyle Millî Mücadeleye karşı çıkan valileri öldürtme gibi bir yola baş vurmadığını biliyoruz. Nitekim Reşit Paşanın *(Ahmet Reşit Tokçaer)* Erzurum'a vali olarak atandığını duyunca endişelerini belirtmiş; Erzurum Kongresine Rize delegesi olarak katılan Necati Hoca'nın:

— Paşam üzülmeyin, icap ederse Kop Dağında temizlenir, demesi üzerine:

— Hocam, ne diyorsun? Kutta-i tariklik *(yol kesicilik)* ederek adam mı vurduracağız? Bu memlekette hükümsüz adam öldürülemez. Vatandaş ancak mahkeme kararıyle cezalandırılır. Devlet adamının böyle düşünmesi lâzımdır.

diye cevap vermişti[93].

Fakat Ali Galip bu yargının istisnasını teşkil etmektedir. Mustafa Kemal, Erzurum'da, görevinden alınmış bulunan Halit Bey (Deli Halit Paşa) ile gizlice anlaşmış ve Ebülhindili Cafer (Erzurumlu Cafer Arslan) çetesine Ali Galip'i öldürme görevini vermiştir. Fakat Kâzım Karabekir Paşa, bu girişimden zamanında haberli olmuş ve belki de yapılsa ne gibi sonuçlar doğuracağı pek bilinmeyen bu girişimi vaktinde önlemiştir. Bundan sonra Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal, Ali Galip'i bir kez daha öldürtmek için girişimlerde bulunacak, fakat bunda da başarı sağlayamayacak; bu güce sahip olduğu zaman da Ali Galip'i öldürtmeye tenezzül etmeyecektir[94].

Böylece Ali Galip, Sivas'ta Mustafa Kemal'in tutuklanmasını sağlayamayacak, Mustafa Kemal de Erzurum'da onu öldürtme girişiminde başarı kazanamayacaktır. Ne var ki, Ali Galip, haris bir kişidir. Bir şeyler yapıp kendini göstermek, daha üstün makamlara ulaşmak ister. Erzurum Kongresini dağıtmak işini hayalinden bile geçirmez. Zira orada On Beşinci Kolordu vardır. Dersim Kürtleri eşkıyalıkta işi iyice azıtmışlar. Civar köyleri talan etmekte, can ve mal güvenliğini ortadan kaldırmaktadırlar. Halk her gün valiliğe gelip şikâyette bulunmaktadırlar. Ali Galip Beyin bu eşkıyaları bastıracak kuvveti yoktur. Ama bu sızlanmalara da

(93) C. Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, s. 118.
(94) K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 83.

kulak tıkamak mümkün değildir. Bunun üzerine Ali Galip yanına sekiz jandarma eri alarak Kürt aşiretlerini ziyarete gider. Eşkıyalıktan vazgeçmeleri için onlara öğüt verir. Bu ziyaretler ve bu arada Ali Galip'e çekilen ziyafetler günleri alır ve böylece 1919 yılının ağustos ayının sonu gelir.

Erzurum'da da Kongre yapılmış, Doğu illeri halkının ve Kâzım Karabekir Paşanın tam desteği sağlanmıştır. Şimdi sıra Sivas Kongresinin yapılmasına gelmiştir. Bunun için Mustafa Kemal ve arkadaşları 29 ağustos 1919 tarihinde Erzurum'dan Sivas'a doğru yola çıkarlar. Artık Istanbul Hükümetinin de gözü açılmıştır. Doğuda olup biten olayları günü gününe izlemektedir. Mustafa Kemal'in kongre yapmak üzere Sivas'a doğru yola koyulduğunu duyunca, daha fazla güçlenmelerine meydan vermeden kongreyi basmak, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklamak veya yok etmek için gerekli çareleri düşünmeye başlar. Şüphesiz bu işin en basit yolu, Sivas Valisi Reşit Paşaya evet dedirtmektir. Fakat Reşit Paşa, şimdiye kadarki tutumuyle Istanbul Hükümetinin emrine uymayacağını göstermiştir. Kolordu kumandanları zaten Istanbul Hükümetini dinlememektedirler. Bu iş için Erzurum'a gönderilmiş olan Vali Reşit Paşa *(Ahmet Reşit Tokçaer)* isteneni ve bekleneni yapmamıştır. Onu da defterden silmek gerekmektedir. Bu durumda elde kala kala Ankara Valisi Muhittin Paşa ile Elazığ Valisi Ali Galip kalmaktadır. Ali Galip'in eski bir kurmay subayı olması, cevvaliyeti, koyu bir İttihatçı düşmanı bulunması ümitleri üzerine toplamasına sebep olmuş ve bu ihanet görevi ona verilmiştir. İşte tarihimize «Ali Galip Olayı» diye geçen, kendisinden çok doğurduğu sonuçlar önemli olan ve Büyük Nutuk'ta uzun boylu anlatılan olaylar zinciri böylece ortaya çıkmıştır.

Sonradan Yüz Ellilikler Listesinde yer alacak olan Dahiliye Nazırı Âdil ile Harbiye Nazırı Süleyman Şefik tarafından hazırlanan Sivas Kongresini dağıtma, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklama planı şöyleydi: Sivas Valisi Reşit Paşa görevinden alınacak. Elazığ Valisi Ali Galip, eşkıya izlenmesi bahanesiyle Elazığ'dan ayrılacak, Malatya'ya gelecek, Malatya'da aşiretlerden silahlı kuvvet sağlayacak. Bu kuvvetlerle Sivas üzerine yürüyecek ve ansızın Sivas'ı basacak. Sivas'ta karşı koyan olursa bunları etkisiz duruma getirecek. Kongreyi dağıtacak, gerekenleri tutuklayıp Istanbul'a gönderecek. Bu plan çok gizli tutulacak. Başarı sağlandıktan sonra açıklanacak.

Ancak bu plan düşünüldüğü gibi gizli kalmadı. Istanbul gazeteleri, Reşit Paşanın görevden alındığını, yerine Ali Galip'in atandığını yazdılar. 4 eylül 1919 tarihli İkdam Gazetesi haberi şöyle verdi: «Reşit Paşanın azlinden dolayı münhal bulunan Sivas Valiliğine Ordu Kumandanlığı inzimamiyle Mamuretülaziz Valisi Ali Galip Bey tayin olunmuştur». Ali Galip ise kamuoyuna şöyle tanıtılıyordu: «Ali Galip Bey İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından icra olunan ikinci intihabatta Kayseri Me-

busluğuna intihab olunmuş ve bu hükümete karşı mücahedâtı (savaşması) ile nazar-ı dikkati celp eylemiştir».

Ayrıca, Sivas Valiliği sırasında ayrıntılarıyle anlatıldığı gibi, Dahiliye Nazırı Âdil ile Ali Galip arasında geçen gizli yazışmalar, Sivas Telgrafhanesinde Mustafa Kemal tarafından ele geçirildi. Böylece gizli plan, herkes tarafından öğrenildi.

Ali Galip Olayı

Istanbul Hükümetinin Elaziz Valisi Ali Galip aracılığıyle Sivas Kongresini dağıtma, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklama girişimi olarak özetlenilebilen Ali Galip Olayı'nın başlangıç tarihinin 29 ağustos 1919 tarihine kadar uzadığı belgelerin incelenmesinden anlaşılmaktadır.

29 ağustos tarihinde Ali Galip Bey, asayişi devamlı olarak bozan Kürt aşiretlerinin başkanları ile görüşmek üzere Dersim'de bulunmaktadır. Erzurum ve Sivas valilerinden ağzı yanan Istanbul Hükümetinin Dahiliye Nazırı Âdil Bey, Ali Galip Beyi telgraf başına çağırmış ve yükselmesine, tanınmasına yol açacak önemli bir görev verilse kabul edip edemeyeceğini sormuştur. Ali Galip Bey, bu öneriye verdiği cevapta;

Dersim Kürtlerinin, alıştıkları üzere, Çemişkezek, Eğin, Kemah, Erzincan ve Harput köylerine saldırarak hayvanları yağma ettikleri, hatta Eğin'de Elaziz-Erzincan postasını vurdukları, malları alınanların İtilâf Devletlerine baş vuracaklarını söyleyerek valiliği tehdit ettikleri, elde yeterli sayıda jandarma bulunmadığı için valiliğin bir şey yapamadığı, bunun üzerine kendisinin atına atlayarak aşiretler arasına gittiği, yaptığı görüşmeler sonunda durumun günden güne kötüye gittiğinin anlaşıldığı, çünkü nasıl olsa Osmanlı yönetiminden çıkılacağı düşüncesiyle Kürt aşiretlerinin, kapanın elinde kalır, diyerek soygunlara iyice hız verdikleri, yaptığı öğütler sonunda Kürtlerin doğru yola geldikleri, bundan sonra eşkıyalık yapmayacaklarına değğin kendilerine yemin verdirildiği, belirtildikten sonra, şöyle denilmektedir:

«... Eğer eski ve bilinen şöhretimin naçiz konuşma yeteneğime verdiği güçle, sihir dolu işler görmekte olduğum şu nazik zamanda vilâyetten ayrılmaklığım doğru ise ve yerime âciz kulları gibi ölümle alay ederek, malını mülkünü de ortaya koyarak aşiretlere, hayran kaldıkları cesaret ve kahramanlık örnekleri göstererek diğer bir valiyi uçakla ulaştırmak olanağı varsa ve bir de hemen kurmay albaylığa ve az sonra da mirlivalığa *(Paşalığa)* yükseltilmem yapılacak olursa ve hükümetin verdiği yeni görevler daha büyük fedakârlığı gerektiriyorsa, memurluğu geçim aracı yapmak zorunda olduğumu, vatan görevinden de kaçamayacağımı arzederim».

Bu cevap üzerine, Âdil Bey ile Ali Galip Bey arasında 1 eylül 1919 tarihinde yapılmaya başlanmış bir yığın yazışma vardır ki, bunlar Millî Mücadele tarihimizde **«İhanet Belgeleri»** olarak anılmaktadır. Bu yazışmalardan önemli ve konuya ışık tutar nitelikte olanları şöyledir:

«Mâmuretülaziz Valisi Ali Galip Beyefendiye,

Şifre, çok gizlidir, tarafınızdan çözümlenecektir:

3. Kolordu Kumandanlığı eklenerek Sivas valiliğine atanmanız Heyet-i Vükelâ'ca tensip olunduğundan uygun cevabınızı makine başında beklemekteyim.

Dahiliye Nazırı Âdil

Bu öneriyi kabul etmenizi özellikle dilerim.

30 ağustos 1919 Şeyhülislâm Mustafa Sabri»

«Dahiliye Nazırı Beyefendi Hazretlerine,

C. Bu da bir vatan görevidir. Tabiî âciz maruzatım görüşüldükten ve buradaki görevim ile karşılaştırıldıktan sonra verileceğine göre, üzerime almak yurtseverlik ödevidir. Yalnız başarı sağlanması için bazı özellikleri bilmek ve bazı koşullar ileri sürmek isterim. İki gün sonra Elaziz'den haberleşmeye izin verilmesini dilerim.

Dersim 1 eylül 1919 Elaziz Valisi Galip»

«Vali Galip Beye,

C. Çok çabuk hareketiniz gerektir. Yarın sabah yüksek görüşlerinizi bildirmenizi bekliyorum. Mümkün olursa yarın akşam da hareket etmeniz uygun olur.

Babıâli, 1 eylül 1919 Nazır Âdil»

«Dahiliye Nezaretine,

C. 1 eylül 1919

18. Tümen Kumandanlığı ek göreviyle Tümen Kurmay Başkanı bulunduğum sırada, subayların siyasetle uğraşmalarını yasak etmem üzerine düşmanlıkla karşılaşmış ve 1911 yılı başında görevden ayrılma zorunda kalmıştım. Sekiz buçuk yıldır ticaret ve ziraatla uğraştım. Bu sürenin kıdemime eklenmesiyle hemen kurmay albaylığa ve Elaziz'den hareketim sırasında da mirlivalığa yükseltilmem yapılmazsa, akran ve emsalime göre daha aşağı bir rütbe ile askerî görev kabul etmiş olacağım. Bu rütbenin başarı bakımından önemi vardır. Bundan başka ailem fertlerinden on bir nüfusu buraya getirip Elaziz'de bir sürü ev eşyası da aldım. Nakliye masrafı da çok fazladır. Yolluklar da yetişmemektedir. Geleli iki ay olmadığından henüz tam maaş da alamadım. Ziraat ve ticaret işlerimi dağıtıp, yurtseverlik görevi olarak şuraya gelişimin perişanlığını gerektirmemesi için yolluktan başka tazminat da isterim.

Dersim, 1 eylül 1919 Elaziz Valisi Galip»

«Vali Galip Beye,

C. 1 eylül 1919

Askerî rütbenizin yükseltilerek geri verilmesine karar verilmiştir. Beklenen başarınız üzerine Padişahın lütuflarına da kavuşmanıza ara olacağımıza şüphe yoktur. Tahakkuk edecek sefer masraflarınız da verilecektir. Vakit geçirilmemesi için uygun cevabınızın hemen verilmesini bekliyorum. Bildirilen yere bu akşam maiyetinizle birlikte hareketiniz gerekir. Aile sonra da naklolunabilir.

Babıâli, 1 eylül 1919 Nazır Âdil»

«Dahiliye Nezaretine,

C. 1 eylül 1919

1. Maiyetimde Dersim Jandarma Taburundan sekiz süvari var. Bunların bu yöreden ayrılması doğru olmaz. Elaziz'den döneceklerdir. Başka bir süvari düzenlenmesi ise kolay değildir. Bu vilâyetin jandarması zaten ihtiyaca yeterli olmadığı gibi, başka bir yere nakledilse hemen firar ederler. Hatta bir sancak-

tan ötekine nakledilse bile aynı olay olur. Bunun başka vilâyetlerde de çok kez tekrarlandığını Jandarma Umum Kumandanı da onaylar. Halkta jandarma mesleğine fazla rağbet yok. Firarilerden jandarma yazmaya kalksak bile, alayımızın boşluklarını dolduramayız. Aslında jandarma maaşlarının ödenmeyip askıda kalması rağbeti büsbütün azaltmıştır.

2. Tahakkuk edecek sefer masrafım, evimin nakli ve eşyamın satılıp yenisini almak masrafını koruyamaz. Bu nedenle yolluktan başka en az yedi yüz lira tazminat verilmezse mağdur olurum.

3. Sekiz buçuk yıl görevden ayrıldıktan sonra geçmiş askerî kıdemimin eklenmesi elzem, iki derece yükselmek de hakkımdır.

4. Bu isteklerim yerine getirilmek şartıyle görevi kabul ettiğimi arzederim.

Dersim, 1 eylül 1919 Elaziz Valisi Galip»

«Elaziz Valisi Galip Beye,

C. 1 eylül 1919

Doğu illerinde bir gaile çıkarmaya çalışanların kışkırtmalarını önlemek ve karşı koyanların yakalanarak buraya gönderilmesi hususunu üzerinize aldığınız takdirde, istediklerinizin hepsi yerine getirilebilir. Elaziz'de şimdilik güvendiğiniz birisini vekil bırakabilirsiniz. Güveneceğiniz aşiretlerden gerektiği kadarını maiyetinizde götürebilirsiniz. Masrafları hükümetçe ödenir ve görecekleri hizmetlere göre kendilerine Padişah tarafından ödüller verilir. Yüksek dirayetiniz daha fazla ayrıntıya gereksinme göstermez. Artık kesin kabul cevabınızı beklerim.

Babıâli, 1 eylül 1919 Dahiliye Nazırı Âdil»

«Nazır Beyefendiye,

C. 1 eylül 1919

1. Yakalanmaları gerekenler, firar, saklanma, baş kaldırma ve ayaklanma eylemlerinden hangilerini işlemişlerdir? Aralarında hizmette bulunanlar var mı?

2. Aşiretlerden ve hemşerilerimden ne kadar para ile ne kadar adam kullanabileceğim?

3. Başarı kazanabilmem için yetkimin derecesi ne olacaktır?

4. Halen Kolordu Kumandanı veya vekili kimdir?

Cevabınızı makine başında bekliyorum.

Dersim, 1 eylül 1919 Elaziz Valisi Galip»

«Vali Galip Beye,

C. 1 eylül 1919

1. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve ayakdaşları baş eğdiklerini ileri sürdükleri halde kışkırtmalara devam ediyorlar. Kendileriyle aynı düşüncede olan memurların göz yummasından yararlanarak, güvendikleri alanda serbestçe dolaşıyorlar. Bugün hiç birinin sıfat ve yetkileri yoktur.

2. Güvendiğiniz kimselerden birkaç yüz süvari ile ansızın gidebilirseniz, orada rastlayacaklarınızı yakalayıp gönderebilirsiniz. Diğerleri doğal olarak kaçacaklardır. Bir daha da oralara yanaşmayacaklardır. Bu süvarilere jandarma ödeneği verilebilir.

3. Vali ve kumandanlık yetkilerinin elinizde toplanması, başarıyı sağlayacaktır.

4. Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey adında bir albaydır. Istanbul'dan yakında gönderilmiştir.

Babıâli, 1 eylül 1919 Nazır Âdil»

Önce yüksek perdeden konuşan, sonra da işin ciddiye bindiğini gören Ali Galip Bey, askerî elbise sağlanması ve aksak olan atının değiştirilmesi için bir hafta süre istemiştir. Fakat işin kıvamına geldiğini gören ve sabırsızlanan Âdil Bey, bu isteğe şu karşılığı vermiştir:

«Bugünden tezi yoktur. Olanak varsa, hemen bugün hareket çaresine bakılması Istanbul'ca olağanüstü memnunlukla karşılanacaktır. Olanak yoksa bile, olmazı olur kılarak hemen hareket olunmasını rica ederim».

Bunun üzerine Ali Galip Bey, işi hem savsaklamak, hem de sağlama bağlamak için «*İrade-i Seniye-i Cenab-ı Hazret-i Padişahi*»nin çıkarılmasını, yani Heyet-i Vükelâ'ca alınan atama kararının Padişahca onaylanmasını istemiştir. Ancak aradan bir iki saat geçmesine rağmen cevap alamayınca, bu kez kendisi kuşkuya düşmüş ve aşağıdaki tel yazısını göndermiştir:

«Dahiliye Nezaretine,
Güneşin batmasına dört saat kaldı. Mesafe de uzaktır. Gece saat ikide mehtap da bitince, dağlık ve sarp yollarda yolculuk yapılamaz. Kesin uymanızı bildirerek, bugünden de yararlanabilmek için cevabınızın çabuklaştırılmasını rica ederim.
Dersim, 1 eylül 1919 Elaziz Valisi Ali Galip»

«Mâmuretülaziz Valisi Beyefendiye,
C. 1 eylül 1919
Padişahın iradesi alınmak üzeredir. Fakat siz görevinizin bulunduğu yere gidinceye kadar, bunun gizli tutulması gerektir. Maiyetinize alacağınız güvenilir süvarilerle, olanak varsa yarın hareket edip bir an önce yetişmeniz istenir. Hareketiniz tarihi ile yerinize tahminen ne zaman varabileceğinizin bildirilmesi gerektir.
Babıâli, 1 eylül 1919 Nazır Âdil»

Ali Galip Bey, bu tel buyruğu üzerine yola çıkmış ve yolda iken şu tel yazısını göndermiştir:

«Bugün at üstünde dört saat yol yapıp Mutfa ve Hozat'ta beş saat da sürekli olarak konuştuğumdan yorgun bir hale düştüm. Açlıktan da sersemleştim. Yemeğe gitmek üzere yüksek izinlerini beklediğimi arz ile cevabî emrin bildirilmesi».

2 eylülde Elaziz'e dönmüş bulunan Ali Galip Bey, Elaziz'den hemen şu telgrafı yollamıştır:

«Dahiliye Nezaretine,
Çok aceledir ve gizlidir. Gecikmesinden dolayı bütün telgraf memurları sorumludur.
K. 1 eylül 1919
Gece yarısı Hozat'tan hareketle sabaha karşı Elaziz'e vardım. İradeyi henüz tebellüğ etmediğim için, buradaki hazırlığıma doğal olarak başlayamadım. Yoksa hazırlığın yarıda kalması ayıp olur. Tam ve kesin bilgi ve yönerge almalıyım ki, gereğini saptayabileyim. Hareket ve varış zamanları ona göre saptanacak ve emirlerinize karşılık olarak sunulacaktır.
Elaziz, 2 eylül 1919 Elaziz Valisi Galip»

Bu tel yazısına verilen cevap, ihanet belgelerinin en önemlisidir ve o tarihte ele geçirildikten sonra, bütün kumandanlara ve mülkiye amirlerine bir kopyası gönderilmişti.

Elaziz Valisi Galip Beyefendiye,

No: 906, yalnız tarafınızdan çözülecektir, çok ivedidir.

K. 2 eylül 1919, No: 2

Arzolunmuştur*. Padişah buyruğu bugün çıkacaktır. Demek, durum kesinleşmiştir. Yönerge şudur: Bildiğiniz gibi Erzurum'da Kongre adı altında birkaç kişi toplanarak birtakım kararlar aldılar. Ne toplantılarının, ne de aldıkları kararların hiç bir önemi yoktur. Fakat bu davranışlar yurtta birtakım söylentilere yol açıyor. Avrupa'ya ise pek şişirilerek yansıtılıyor. Bundan dolayı, pek kötü etkiler yapıyor. Ortada önemsenecek hiç bir kuvvet, hiç bir olay yokken salt bu şişirmelerden ve kötü etkilerden kaygılanan İngilizlerin son günlerde Samsun'a epeyce bir kuvvet çıkaracakları anlaşılıyor. Hükümetin, her yerde olduğu gibi size de gönderdiği belli bildirimlere aykırı tutum sürdürülürse, çıkarılacak yabancı kuvvetlerin Sivas'a ve oradan da ilerleyerek birçok yerlere girmeleri yakındır. Bu ise, yurdun yararına elbette aykırıdır. Erzurum'da toplanan belli kişilerin yakında Sivas'ta toplanarak yine bir kongre yapmak istedikleri, yazışmalardan anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiç bir şey çıkmayacağı hükümetçe bilinmektedir. Fakat bunları Avrupa'ya anlatmanın yolu yoktur. İşte bunun için bunların orada toplanmasını önlemek gerekiyor. *Bunun için de her şeyden önce Sivas'ta hükümetin tam güveneceği ve yurdun esenliğine uygun olan bildirimleri eksiksiz yerine getirmeye kararlı bir vali bulundurmak gerekmektedir.* Sizin gibi yüksek bir kişiyi onun için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sivas'ta Kongre yapmak isteyen birkaç kişiye engel olmak pek güç bir şey değilse de kimi general, üst subay, subay ve erlerin de bunlarla bir düşüncede olduklarının anlaşılması dolayısıyle, hükümetin alacağı tedbirleri ellerinden geldiğince etkisiz bırakacakları ve bilinen kişileri olabildiğince koruyacakları dikkate alınarak, güvenilir bir iki yüz kişinin buyruğunuz altında bulunması başarı sağlamak için uygun görülmektedir. Bundan dolayı, önce de yazdığım gibi, *oralardaki Kürtlerden güvenilen yüz, yüz elli kadar süvariyi birlikte alarak, ne için oradan gidildiği hiç kimseye sezdirilmeden Sivas'a, hiç kimsenin beklemediği bir zamanda varıp Valiliği ve Komutanlığı hemen ele alacak ve oradaki jandarmalarla askerlerin sayıları çok az olmakla birlikte, iyi kullanacak olursanız, karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağı için hemen etkin bir duruma girerek toplantıya meydan vermemiş olacağınız ve orada bulunanlar varsa hemen yakalatıp göz altında Istanbul'a gönderebileceğiniz apaçıktır.* Bu yolla ele geçirilecek hükümet gücü ve erki, yurt içinde serüvenci davranışlarda bulunanları yıldırarak bu türlü hoşa gitmeyen davranışların ortaya çıkmasını önleyeceği gibi, dışarda da iyi etki yaparak yabancıların asker çıkarmak ve oralara girmek yolundaki düşüncelerden vazgeçmeleri için hükümetçe yapılacak girişmelere sağlam bir dayanak olacaktır. Aslına bakılırsa, Sivas'ın kimi ileri gelenlerinden sağlam olarak öğrenildiğine göre halk, bu politikacıların kışkırtmalarından, para toplamak için yaptıkları baskılardan pek çok iğrenmiştir, bunların önlenmesi için hükümete her türlü yardımda hazırdır. Orada hemen jandarma yazılacak istenildiği kadar er bulunacağı ve buna, sözü geçer kişilerce özel olarak yardım edileceği bildirilmektedir. Böylece yeter sayıda ve hüküme-

(*) Padişahın onayına sunulmuştur, anlamınadır.

te sıkıca bağlı bir jandarma örgütü kurulduktan sonra, birlikte götüreceğiniz süvarileri memnun ederek yerlerine göndeririz. İşte alınacak tedbirler bunlardır. Bunun kolaylıkla ve başarıyla uygulanması, işi son derece gizli tutmaya bağlıdır. *Sivas'ta görev aldığınızı, hatta oralara doğru gideceğinizi evinizde en güvendiğiniz kimseye bile söylemeyiniz ve Sivas'a girinceye dek işi yanınızdakilere de sezdirmeyiniz.* Bu, başarının baş ilkesidir. Bundan ötürü, şimdilik ne yapıp ne yapıp ailenizi orada bırakarak çevrenizdeki aşiretleri denetlemek için beş on gün dolaşacağınızı evinizdekilere ve başkalarına söyleyerek hemen yola çıkıp bir gün önce Sivas'a ansızın varmaya çalışmalısınız. Oraya vardığınızda aşağıdaki tel yazısını gerekenlere bildirip Valiliği ve Komutanlığı ele alarak hemen işe başlamalısınız. Bir yandan da makine başında Nazırlığa durumu bildirmelisiniz. Böylece durum belli olur olmaz size yine makine başında gereğine göre bildirim yapılacaktır. Böylece işe basladıktan sonra, ne zaman uygun görürseniz ailenizi ve eşyalarınızı Sivas'a getirtebilirsiniz. Ancak, şimdi orada bulunan Reşit Paşanın valilikten çıkarıldığı, yerine başkasının gönderileceği her nasılsa duyularak, kendisi Nazırlığa baş vurduğu ve adları sizce bilinen kimselerin yakında Sivas'ta birleşmek istedikleri, alınan yazılardan anlaşıldığı için yok yere bir saat önce Sivas'a ulaşmaya çalışmanız da, işi başarma bakımından çok önemli ve çok gereklidir. Şu nedenlere ve bu düşüncelere göre, ne zaman yola çıkıp ne sürede Sivas'a varabileceğinizin bildirilmesi gerekmektedir. Sivas'ta ilgililere göndereceğiniz tel yazısı şudur:

Sizin Sivas Valiliğine ve Komutanlığına atanmanızı, Hükümet kararlaştırmış ve Padişah Hazretleri onaylamıştır.

Hemen yola çıkıp bu tel yazısını Sivas'taki asker ve sivil memurlardan gerekenlere göstererek Valilik ve Komutanlık görevini almanız ve işe başlamanız ve hemen durumdan bilgi vermeniz bildirilir. 3 eylül 1919.

Harbiye Nazırı
Süleyman Şefik

Dahiliye Nazırı
Âdil»

Fakat Ali Galip'in istekleri bitip tükenmiyordu. Kendi durumunu kurtardığına inanmış olmalı ki, şimdi de hemşerilerini kayırma yolları düşünüyordu. Yukarıdaki telgrafın çekildiği gün, yani 3 eylül 1919 tarihinde Âdil Beye gönderdiği tel yazısında, Kayserili Doktor Yüzbaşı Behçet Beyin Elazığ ve Diyarbakır Sağlık Müfettişliğine ikinci derece maaşla atanmasını istiyordu. Aynı gün, Sivas'ta Vali Reşit Paşa Mustafa Kemal ve arkadaşlarının 2 eylül akşamı Sivas'a geldiklerini, halkın coşkun sevgisiyle karşılandıklarını, 4 eylül günü kongre çalışmalarına başlanacağını bildiriyordu.

Ali Galip 6 eylül sabahı Malatya'ya geldi. *O sırada Malatya Mutasarrıfı Kürt aşiretlerinden biri olan Bedihanlılardan Halil Rahmi Bey idi.* Halil Rahmi, Bağımsız bir Kürt Devleti peşinde koşuyordu.

Aynı gün, yani 6 eylülde Malatya'ya on beş Kürt atlısıyle birlikte Bedirhanlılardan Kâmuran, Celadet ve Diyarbakırlı Cemilpaşaoğlu Ekrem gelmişlerdi. Yanlarında bir yabancı subay vardı. Bu subay ünlü İngiliz Casusu Nowill idi ve Lawrence'in Arabistan'da yaptığını Doğu Anadolu'da Kürtler için yapmak istiyordu. Mutasarrıf Halil Rahmi Bey bunları da karşıladı. Ancak bu gelenler öteden beri karanlık niyetleri belli kişiler olduğundan güvenlik kuvvetlerimizce izleniyorlardı. Nitekim Ma-

latya'ya geldikleri hemen Mustafa Kemal'e de duyuruldu. Ancak bunlara bir şey yapılamıyordu. Zira ellerinde serbestçe dolaşmaları için Istanbul Hükümetince verilmiş belgeler vardı.

Böylece Elaziz ile Elaziz vilâyetine bağlı Malatya livasının mutasarrıfı görünüşte el ele çalışıyorlardı, fakat amaçları ayrı idi. Ali Galip'in amacı Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklamak, Halil Rahmi'nin ise bu fırsattan faydalanarak bağımsız bir Kürt Devleti kurmaktı.

Ne var ki, Binbaşı Nowill ile yerli işbirlikçilerinin ve Malatya mutasarrıfının bağımsız bir Kürt Devleti kurma yolundaki amaçlarını, gözü kişisel çıkarlarıyle bağlanmış Ali Galip dışında, herkes biliyordu.

Diyarbakır'daki 13. Kolordu Kumandan Cevdet Bey, Istanbul Hükümetini şöyle uyarıyordu:

«Malatya'ya gelen bu kurul, silahlı kimselerin korumaları altında gelmişlerdir. Bunun anlamı nedir? Eğer bize bilgi verilseydi, yanlarına gerektiğinde koruma kuvveti katılırdı. Nitekim Diyarbakır vilâyetinde gezerken Major Nowill'e asker ve subay vermiştim. Bendeniz bu kurulun yolculuğunu ve siyasetini çok zararlı görüyorum. Mıntıkanın sükûn ve huzuru adına şu öneriyi sunuyorum:

1. Malatya Mutasarrıfının derhal görevden alınması veya Anadolu içine değiştirilmesi,
2. Major Nowill münasebetsiz bir adam olduğundan, İngilizlerce bu mıntıkada incelemeler yapılması gerekli ise, bunun Osmanlı Hükümeti aleyhindeki garez ve hıyaneti dolayısıyle, başka namuslu birisinin memur edilmesi ve Major Nowill'in derhal geriye alınması,
3. Ekrem, bura adliyesince aranmaktadır; bunun derhal tutuklanması ve buraya gönderilmesi için Elaziz valisine şiddetle emir verilmesi,
4. Gizli amaçlara araç oldukları pek kolay anlaşılan kişilere karşı dikkatli davranılması ve bundan dolayı Celâlet ve Kâmuran Beyleri de tutuklaması için valiye şiddetle emir verilmesi».

Cevdet Bey, bu önerilere kurmay başkanın da katıldığını bildirerek, ya bunların yerine getirilmesini veya görevinden alınmasını sözlerine eklemişti. Cevdet Bey, aynı zamanda, bağlı birliklerine, bu kişilerin tutuklanması ile ilgili buyruk yollamıştı.

Malatya'nın Kürt olmayan veya bağımsız Kürt Devletine yan çıkmayan eşrafı da Malatya Mutasarrıfı Halil Rahmi Beyi Vali Ali Galip Beye şikâyet etmişlerdi. Fakat Ali Galip bu şikâyetlere kulak tıkamıştı.

Yaptığı bir görüşme ile Sivas Valisi Reşit Paşayı duraksamalara iten Fransız Binbaşısı Brunot da Malatya'ya gelmişti. Brunot da, Nowill'in oynadığı rolü hemen anlamıştı. İngilizlerin kucağına düşmüş bir Kürt Devletinden Fransa'ya yarar değil, zarar gelirdi. Fakat Osmanlı Hükümeti bu durumu âdeta teşvik eder bir tutum içinde idi. Bunu gören Brunot, Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemeye başladı[95].

(95) Ali Galib'in Dahiliye Nezaretine gönderdiği 8 eylül tarihli telgrafı. T. Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, c. II, s. 7.

Ali Galip, Malatya'ya gelişini 6 eylül 1919 tarihinde Malatya'dan çektiği bir tel ile Dahiliye Nazarına duyurdu. Bu tel yazısı şöyle idi:

«Besni postasını vuran eşkıyanın emriniz gereğince behemehal yakalanmaları için lüzumlu olan kuvveti toplamak ve tertiplemek için Malatya'ya geldim. Soygunculuk yerine (!) hareket günü de bugün-yarın tayin ve arz edilecektir. Yalnız bu uğurda sarfedilecek paranın nereden alınacağının bildirilmesine emirlerinizi rica ederim».

Istanbul'da Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yakalanmasını sabırsızlıkla bekleyen Dahiliye Nazırı Âdil Bey, «Çok ivedi» kaydıyla bu telgrafa hemen cevap yolladı:

«Malatya'da Elazığ Valisi Galip Beyefendiye,
K. 6 eylül 1919
Haydutları (!) izlemek için gönderilecek kuvvet giderlerinin jandarma ödeneği karşılık tutularak Malsandığından ödenmesi gereklidir. Kaç kuruş harcanacağının ve gönderilecek kuvvetin sayısıyle yola çıkış gününün ivedilikle bildirilmesi. Istanbul, 7 eylül 1919. Nazır
Âdil»

Aslında Ali Galip, oynamaya niyeti olmayan gelin gibiydi. «Yerim dar!..» diyor, yer açılınca da «Yenim dar!..» diyecekti:

«Sivas durumunun soruşturulması için gönderdiğim adamdan henüz bilgi alamadım. Sivas'tan birkaç kişiyi de dolaylı yoldan çağırarak oradaki düşünceleri ve durumu öğrenmek istedim. Zira komitacıların (!) bombalı erat gezdirmekte bulunmaları ve yabancılardan da yardım sözü vererek bunları teşvikte bulunanlar olması muhtemel olduğundan ona göre gereğine baş vurdum. Böyle önemli girişimlerde en önemli başarı aracı, kuvvetten ziyade düşmana dair bilgilerdir.

Bilinmelidir ki, vatanım için hiç bir fedakârlıktan çekinmem. Ürkütmekten korkarak ahvalden haberdar etmek hususunda ihtiyat göstermeye gerek yoktur. Azmim sarsılmaz. Milleti ve vatanı macera heveslilerinin kılavuzluğundan ve elinden kurtarmak yükümlülüğü karşısında başarısızlığın ölümden beter bir utanış olmakla kalmayıp, Tanrı korusun, kötü sonuçlar da doğurabileceğini düşünmeli ve ona göre gerekli tamamlayıcı bilgiler verilmelidir. Kuvvetin miktarı ile hareket zamanını şimdiden kesin olarak saptayamam. Bununla birlikte bir hafta içinde istenilen yöne doğru hareket kastında olduğumu arzederim.

Malatya, 8 eylül 1919 Elaziz Valisi Galip»

«İvedidir Istanbul'dan 9.9.1919
Malatya'da Elazığ Valisi Beyefendiye
K. 8 eylül 1919
Sivas'ta güvenilir aracı olmadığından yeterince bilgi alınmamakta ise de ora halkından, burada bulunan bir adamın sözlerine ve başka yerlerden de alınan genel bilgilere göre ilkin, halk bu kışkırtmaları istememektedir. İkincisi, asker, yok denecek kertede azdır. Bu ayaklanmayı yönetmekte olanlar, bilinen kişilerle kimi komutan ve subaylardır. Bunlar, işe ulusal bir kılık vererek, amaçlarını benimsetmeye çalışmaktadırlar. Oysa, ulus bu işleri benimsemiyor. Orası daha yakın olduğundan istediğiniz bilgiyi daha kolaylıkla elde edebilirsiniz.

Kaldı ki, gazeteler, her nasılsa oraya atandığınızdan söz ettikleri için, bir gün önce gitmeniz daha çok önem kazanmıştır. Yanınızda bulunduracağınız kuvvet ne kadar çok olursa başarıyı o ölçüde kolaylaştıracağı apaçıktır. Bu kuvvetin sayısıyle ne zaman yola çıkacağınızı bir gün önce belli edip bildirmenizi bekliyorum.

Nazır
Âdil»

9 eylül sabahı Ali Galip, kendisini bekleyen tehlikelerden habersiz olarak şu son teli yazdı:

«Çok ivedi ve gizlidir, kendisi açacaktır.
Dahiliye Nazırlığına,
İçinde bulunduğumuz ayın on dördüncü günü yeter kuvvetle haydutların izlenip yakalanması için Malatya'dan yola çıkmak üzere gerekli tedbirler alınmıştır. Tanrının yardımıyle çarpışmada başarı sağlanacağına güvenilsin. Yalnız, yazılarımın karşılıkları ve gerekleri geciktirilmemelidir. 9 eylül 1919.

Elazığ Valisi
Ali Galip»

Ali Galip, bu telgrafı 9 eylül günü Istanbul'a yolladığı zaman henüz daha olan bitenlerden haberli değildi. Oysa Ali Galip'le Dahiliye Nazırı Âdil arasında yapılan ve önemli kısmını yukarıya yazdığımız yazışmalar, 6 eylül günü Mustafa Kemal tarafından ele geçirilmişti. Bu gibi olaylar karşısında soğukkanlılığı yitirmemek ve ortalığı telâşa vermemek Mustafa Kemal'in üstün niteliklerinden biriydi. Sivas Kongresi üçüncü çalışma günündeydi. Önemli olan Sivas Kongresinin çalışmalarını başarıyla tamamlamasıydı. Onun için tek başına gerekli tedbirlere baş vurdu. Bu tedbirler, bütün ayrıntılarıyle Büyük Nutuk'ta anlatılmaktadır. Kısaca şudur: Malatya'da bulunan On İkinci Süvari Alay Kumandanı Binbaşı Cemal Beye Vali, Mutasarrıf ve Kürtçülük propagandası yapan diğer kişilerin tutuklanması emredilmiştir. Fakat Cemal Bey, yeter kuvveti olmadığından bu emri yerine getiremeyeceğini bildirmiştir. Elazığ'da bulunan On Beşinci Alay Kumandanı İlyas Beye, katıra bindirilmiş bir bölük askerle iki makineli tüfeği yanına alarak Malatya'ya gitmesi rica edilmiştir. Durumdan ayrıca, Diyarbakır'daki On Üçüncü Kolordu ile Erzurum'daki On Beşinci Kolordu Kumandanları haberli kılınmıştır. Emir Subayı Recep Zühtü Bey, diğer bir subayla birlikte Malatya'ya yollanmıştır. Bunun dışında, Atatürk, herkesin moralini güçlendirecek sözler etmiştir.

Ali Galip'in Malatya'da yaptığı işleri ve ruh durumunu Recep Zühtü Beyin Mustafa Kemal'e gönderdiği raporlardan öğreniyoruz. 9 eylül günü akşamı, Malatya Telgraf Müdürü, söylemeyeceğine yemin ettiği halde, hakkında alınan tedbirleri Vali Ali Galip'e anlatır. Bunun üzerine Ali Galip büyük bir korkuya düşer, bütün geceyi uyumaksızın Hükümet Konağında geçirir ve karşı çareler düşünür. İlk iş olarak Mutasarrıfı Hükümet Konağına davet eder, fakat Mutasarrıf gelmez. Jandarma Kumandanını çağırır, bütün polis ve jandarmayı toplayarak gerekli sa-

vunma tedbirlerini almasını ister, ama Jandarma Kumandanı elindeki kuvvetin ancak şehrin asayişini sağlamaya yeteceğinden söz ederek isteneni yerine getirmez. 9 eylül sabahı İlyas Bey, katıra bindirilmiş 52 asker ve iki makineli tüfekle Elazığ'dan yola çıkmıştır. Malatya'ya doğru gelmektedir. Bunlar Ermeni askeridir diyerek yolda pusuya düşürülmelerini ve tutuklanmalarını Aşiret Reisi Hacı Kaya'dan ister. Gelgelelim Hacı Kaya da Ali Galip'e yüz vermez. Korkudan ne yapacağını şaşıran Ali Galip, 10 eylül sabahı kaçmaya karar verir. Mutasarrıfla birlikte, Mutasarrıfın akrabası olan bir Kürt aşiretinin yanına gidecekler, yeter derecede kuvvet sağladıktan sonra tekrar Malatya'ya döneceklerdir. Planları budur. 10 eylül sabahı, bu planı uygulamak üzere, Vali ve Mutasarrıf yanlarına birkaç jandarma ve silahlı Kürt alıp yola çıkmak üzere iken, anî bir kararla hükümet binasına gelirler. Sandık emininin odasına girerler, sandığı açarlar, birlikte alıp götürmek üzere altı bin lira sayarlar, alınan paranın yerine koymak üzere de şu senedi yazarlar:

«Mustafa Kemal Paşa ve yardakçılarının tepelenmesi giderlerine karşılık olmak üzere ilgili buyruğa uyularak altı bin lira alınmıştır. 10 eylül 1919.
Halil Rahmi Ali Galip»

Hükümet binasında bu işler yapılırken, Alay Kumandanı Cemal Bey, İlyas Beyin Malatya'ya gelmekte olduğunu duyunca yüreklenir. Alaydaki subaylara Mutasarrıf Halil Rahmi Beyin evini sarmalarını emreder. Subaylar evi sararlar ve telefon telini koparırlar. Durumu önceden sezinleyen Mutasarrıfın eşi, hükümet binasında bulunan kocasına haber salar. Bu haber üzerine iyice paniğe kapılan Vali ve Mutasarrıf, parayı ve senedi almadan, yanlarındaki adamlarıyle birlikte atlarına atlayarak son hızla kaçarlar[96].

Kaçak Ali Galip ve arkadaşları 10 eylül gecesini Malatya yakınında Raka köyünde, 11 eylül gecesini de bu köye yarım saat uzaklıktaki bir köyde geçirmiştir. Buraları, Mutasarrıf Halil Rahmi Beyin yakınları olan Kürt aşiretlerinin bulundukları yerlerdi. Halil Rahmi kaçmadan önce, bu aşiretlere haber salarak Kürt ayaklanmasının başladığını, Kürtlerin silahlanıp toplanmasını istemişti. İşte Ali Galip, Raka'ya vardığı zaman içine yuvarlandığı uçurumun büyüklüğünü anlamıştır. Mustafa Kemal'i yakalayayım, bu arada iki derece yükseleyim derken, bir Kürt ayaklanmasına ön ayak olma durumuna düşmüştü. Ali Galip'in bu uçurum içinde nasıl debelendiğini, 11/12 eylül gecesi Mustafa Kemal'e İlyas Bey tarafından yazdırılan bir telgraftan öğreniyoruz. İlyas Bey bu telgrafında şöyle demektedir:

«Güvenilir bir kişi olan Jandarma Yüzbaşısı Faruk Beyden şimdi alınan bilgi aşağıdadır:

(96) Nutuk, vesika, 66, 67.

Faruk Bey Kâhta ve çevresinde kaçakları izliyordu. Malatya'ya beş saat uzaklıkta Raka köyünde Kürtlerin toplandıklarını ve şimdi Mutasarrıfla arkadaşlarının orada bulunduğunu; Siverek'e kadar olan aşiretlerin birbiri ardınca adı geçen yere gelmekte olduklarını ve Dersim aşiretlerine varıncaya değin Kürtlük adına çağrıldığını; Mutasarrıfın düşüncesine göre, ilkin Malatya'ya saldırıp baştan başa yağmaladıktan sonra bütün kuvvetle Sivas'a doğru yürüyeceklerini; Malatya'da bulunan Türkleri öldüreceklerini ve kovacaklarını; bunlar yapılırken Dersimlilerin de Harput'a yürüyeceklerini bildiriyor. *Çünkü Mutasarrıfın Malatya'dan gitmesi Kürtlük adına kendilerini büyük ölçüde aşağılama ve horlama sayılıyormuş; Vali, bu yağma ve öldürmeden yana olmadığını, fakat Mutasarrıfın düşüncesine de engel olamayacağını* bildirmiştir. Malatya'ya savaşla girdikleri zaman Kürt bayrağı çekileceği ve yanlarındaki İngiliz Binbaşısının da (Mister Nowill) Urfa'da bulunan İngiliz tümeninin gelmeye hazır olduğunu söylediği bildirilmiş ise de Hacı Bedir Ağanın (Ünlü Kürt Aşireti Reisi) bunu kabul etmediği, aşiretlerin de Malatya'nın Kürdistan olduğunda ve Malatya'da Kürt bayrağı çekilmesinde ayak diredikleri; *dün akşam Vali Malatya'ya dönmek istemişse de bırakmadıkları* hiç bir ekleme yapılmaksızın bilgilerine sunulur. Koşulları aşağıdadır:

1. Valinin yerine dönmesi;
2. Mutasarrıfın gene eski yerinde kalması;
3. Elazığ'dan gelen erlerin geri gönderilmesi;
4. Valinin yüz silahlı Kürtle Malatya'ya gidildiği zaman taşkınlık yapılmaması ve Sivas'a doğru yürümesi;
5. Aşiretlerden alınan yedi tüfek ve bir tabancanın geri verilmesi».

Ali Galip olayı, bir Kürt ayaklanması niteliğini kazanmaya yüz tutunca, Mustafa Kemalciler derhal karşıt tedbir alma yoluna gittiler. Bu tedbirler iki türlüdür. Birincisi askerî tedbirlerdir. Bu tedbirler, Malatya'nın yeni kuvvetlerle desteklenmesi ve On Üçüncü Kolordu birliklerinin daha güneye sarkması yönünde olmuştur. İkincisi, Malatya'daki Kürt aşiret başkanlarından oluşan bir öğüt kurulunun Kâhta'ya gönderilmesidir. Bu öğüt kurulu etkili olmuş, ayaklanmak üzere olan Kürtler baş kaldırmanın kendi yararlarına olmayacağını anlamışlar ve ayaklanmaktan vazgeçmişlerdir. Bunun üzerine Vali Ali Galip ile Mutasarrıf Halil Rahmi kurtuluşu kaçmakta bulmuşlardır.

Ali Galip önce Urfa'ya geldi. Hükümet ile haberleşme olanağını aradı. Fakat Urfa - Istanbul telgraf hattı Sivas'tan geçiyordu. Bunun üzerine İngilizlerle anlaşarak Halep'e gitti. Oradan, İngilizler aracılığıyle, hükümetle ilişki kurdu. Vapurla Istanbul'a dönmek üzere yola çıktı. İzmir' de Vali Kambur İzzet'in konuğu oldu (22 kasım 1919). Ancak velinimeti Damat Ferit Paşa sadrazamlıktan ayrıldığı için bir süre açıkta bekledi. Damat Ferit, 5 nisan 1920 tarihinde tekrar sadrazamlığa gelince, Ali Galip Dahiliye Nezaretine başvurarak geçmiş maaş ve yolluklarını istedi. Konu 29 nisan 1920 tarihli Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) toplantısında görüşüldü. Dahiliye Nezaretinin: «Harput'tan ayrılması hükümet tarafından vuku bulan emre dayandığı gibi Halep'te ikameti de yine merkezden aldığı tebligata müstenit olan Ali Galip Bey'in Elaziz'den ayrılış tarihi olan 6 eylül 1919 tarihinden itibaren işlemiş maaşları ile harcıra-

hının ödenmesi lâzımdır». şeklindeki önerisi uygun görüldü. Bundan sonra Ali Galip Millî Mücadele aleyhine bir talihsiz girişimde bulunmuşsa da gerçeği gören gözleri, daha ileriye gitmesine engel olmuştur. Ali Galip, Türk Ordusu Istanbul'a girince, Merkez Kumandanlığı tarafından yakalanarak Adapazarı'ndaki Harp Divanına gönderildi. Bu konuda Kâzım Karabekir şöyle demektedir: «Kâhta görüşmesinde Mister Nowill'in İngiliz Süvari Tümenini celp için Halep'e yazmak önerisini Vali Ali Galip'ten gayrısı kabul ettiği ve bu suretin Kürdistan bağımsızlığıyle sonuçlanacağından korkan Ali Galip'in karşı koyması üzerine vazgeçildiği sonradan anlaşılmıştır. Ali Galip Bey Sivas Kongresinin aleyhinde, fakat Kürdistan bağımsızlığına taraftar olmadığı ve bunun için Nowill'in önerisini reddettiği sulhtan sonra Adapazarı'ndaki Osmanpaşa Harp Divanında ortaya çıktığından Ali Galip Bey beraat kazanmıştır». Ali Galip, beraat etmesinden cesaret alarak Ankara'ya geldi. Fakat Rauf Bey tarafından görülerek, Millî Mücadele aleyhindeki tutumu yüzünden Yüz Ellilikler Listesinin 39'uncu sırasında «*Harput Valilerinden Ali Galip*» olarak yer aldı ve yurt dışına çıkarıldı.

Yüz Ellilik Listeye dahil bulunanlardan biri olan yazar Tarık Mümtaz Göztepe, Ali Galip Beyin yurt dışındaki yaşamını şöyle anlatmaktadır:

«Ali Galip, Besarabya ile Dobruca arasında at ticareti yapıyor ve sürülerle hayvanın başına geçerek çıplak bir atın üzerine atlayıp mükemmel bir at cambazı kesiliyordu»[97].

Ali Galip Bey, yurt dışında vefat etmiştir.

Malatya Mutasarrıfı Halil Rahmi'ye gelince, o da Halep'e kaçtı. Zararlı uğraşılarına orada da devam etti ve bu yüzden Yüz Ellilikler Listesinin 29'uncu sırasında «*Malatya Mutasarrıflarından Bedirhanî Halil Râmi*» olarak yer aldı.

Simdi, «Ali Galip Olayı» üzerinden yarım yüzyıl geçmiş bulunuyor. Sanırım bu konuda daha nesnel bir değerlendirmeye gitmek olanağı var. Ali Galip'in tutumunda bir neslin dramı yatar. Bunlar, İttihat ve Terakki Hükümeti zamanında muhalif-muvafık ayırımına uğramış kişilerdir. Muvafıklara her türlü nimet, muhaliflere her çeşit eziyet. Sorunları duygusal planda ele almak ve aklın egemenliğini geri plana atmak. Bunun sonucu olarak, muhaliflerle muvafıklar arasında can düşmanlığı... İşte Ali Galip de İttihat ve Terakki Hükümeti zamanında muhalif. İtilâf ve Hürriyet Hükümeti zamanında muvafık. Bir valilik koparabilmek için günlerce uğraşmış. Elde edince de onu yitirmeme çabasına düşmüş. Zaten kendine çok güveni, fazla yeteneği olan bir insan değil. Çok konuşan, az iş gören bir tip. Üstelik bir devlet adamında bulunması gerekli

(97) T. Mümtaz Göztepe, Vahidettin Gurbet Cehenneminde, s. 103.

ciddiyetten de yoksun. Örneğin, Malatya'ya geldiği zaman kendisine Mutasarrıftan yakınanları olduğu gibi Mutasarrıfa gammazlıyor, bu yaptığının doğru olmadığı söylendiği zaman da sır saklamayı bilmediğini söyleyerek kendini savunuyor. Urfa'da evinde misafir kaldığı kişiyi ertesi gün İngilizlere İttihatçıdır diye tutuklattırıyor. Bu tutumu, onun etrafına güven vermesini önlüyor. O tarihte P.T.T. Genel Müdürü olan Refik Halit Karay, anılarında belirttiğine göre Damat Ferit hükümeti de Ali Galip'e fazla güvendiği yok. Fakat kongrecileri tutuklamayı Sivas Valisi Reşit Paşa reddedince, çaresiz Ali Galip'e bu görevi vermek zorunda kalıyorlar. Ali Galip de, Mustafa Kemal'i tutuklamanın kolay bir iş olmadığını bilecek kadar zeki. Fakat kendisi için ikbal yolunun bu işi başarmakla açılacağına inanıyor. Çünkü hayır dediği takdirde, yıllardır özlemini çektiği mevkiini hemen yitirecek. Kazanma ihtimali çok zayıf olduğunu bildiği bir kumarı oynuyor. Biricik ümidi şu: Belki Sivas Kongresi, şu veya bu nedenle kendiliğinden yarıda kalabilir ve dağılabilir. O zaman buna sahip çıkacak ve kendisinin dağıttığını söylecek. Bütün taktiği bu.

Ali Galip, bilmeyerek ve şüphesiz istemeyerek Mustafa Kemal'in eline çok büyük bir koz vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçerken, Damat Ferit Paşa hükümetinin «gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet» içinde bulunduğunu biliyor. Ama buna bir iki arkadaşı dışında kimseyi inandıramıyordu. İşte Ali Galip Olayı, Mustafa Kemal'e bu fırsatı vermiş, o da bu olanağı bir deha kudretiyle değerlendirmiştir. Aslında, yukarda da anlatıldığı üzere, Ali Galip Olayı, Kurtuluş Savaşı sırasında ortaya çıkacak olan iç ayaklanmaların en hafifidir. Mustafa Kemal, Ali Galip Olayını öğrenince, gerekli tedbirlere girişmekle birlikte, ne bir heyecana, ne de telâşa kapılmıştır. Ancak dahi bir kurmay gözüyle olayı değerlendirmiş, olduğundan daha büyük ve önemli göstererek, Istanbul' daki Damat Ferit Paşa hükümetinin «gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet içinde» olduğunu Millî Mücadele için uğraşan bütün yurtseverlere inandırmıştır. Böylece amacı ve stratejisi belli bir Millî Mücadele kadrosu hemen hemen her ilde yaratılmıştır.

Bu kadronun iki haftalık bir mücadelesi, Damat Ferit Paşa hükümetinin düşmesini sağlamış, bu da Millî Mücadele için pek önemli olan iki sonuç doğurmuştur:

1. Anadolu Millî Mücadelesi, varlığını bütün dünya kamuoyuna duyurmuştur.

2. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadelenin en büyük lideri olarak kabul edilmiştir. Zira Damat Ferit Hükümetinin düşürülmesine kadar (30 eylül 1919) Mustafa Kemal Paşaya Millî Mücadelenin bir öncüsü gözüyle bakılıyordu. Fakat yurt düzeyinde bir lider olarak henüz daha benimsenmiyordu. Millî Mücadelenin başını çeken İttihatçı kadro, Enver Paşayı lider olarak düşünüyordu. Doğuda Kâzım Karabekir Paşa, kendisini Millî Mücadelenin tek lideri sayıyordu. Ankara'da Ali Fuat Paşa,

Batıda Yunanlılar karşısında savaşarak isim yapmış Albay Bekir Sami ve Kâzım (Özalp) Beyler, Demirci ve Yörük Ali Efeler, Çerkez Ethem gibi Kuvayı Milliyeciler vardı. İşte Ali Galip Olayının iyi değerlendirilmesi, Mustafa Kemal adını bütün bu isimlerin üzerine çıkardı.

Vali Vekili Servet Bey

Ali Galip, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklamak, Sivas Vali ve Kumandanlığını devralmak üzere Elazığ'dan ayrıldığı zaman yerine bir Vali Vekili bırakmamıştı. Bunu gerçek amacı belli olmasın diye her halde kasten yapmıştı. Ama vilâyet işleri durmazdı. Onun için Elazığ Vilâyeti Mektupçusu Servet Bey Vali adına vilâyet işlerini yürütmeye başladı. Kimse de bunun üzerinde durmadı. Tâ ki Ali Galip'in gerçek niyeti anlaşılıncaya kadar. Ali Galip'in ne amaçla Malatya'ya geldiği öğrenilir öğrenilmez, hele Kürtleri ayaklandırmak üzere Malatya Mutasarrıfı ile birlikte Kâhta'ya doğru kaçtıkları anlaşılır anlaşılmaz Elazığ Valiliği büyük önem kazandı. Kâzım Karabekir Paşa, Elazığ Askerlik Şubesi Başkanı Albay Vehbi Beyden, «Vali Vekili kimdir ve nasıl zattır?» diye sordu. Vehbi Bey, şu cevabı verdi: «Vali vekili yoktur. Valinin gaybubetinden şimdiye kadar namına olarak Mektupçu Servet Bey işleri idare etmiş olduğu gibi şimdi de gene adı geçen zat aynı suretle görev yapmaktadır. Kendisi genç ise de aklı başında ve itimada şayan bir zat olduğu arzolunur». Ama Karabekir Paşa, işi pamuk ipliğine bağlayarak bırakacak insan değildi. Bu aldığı bilgiyi Diyarbakır'da 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Beyden irdeledi. Halit Bey cevap olarak: «Servet Beyi Vehbi Bey münasip gördü» demekle yetindi[98].

Servet Bey, gayri resmî vali vekilliği yaptığı 4.9.1919 - 16.9.1919 tarihleri arasında, başarılı bir şekilde vilâyet işlerini yürüttü. Ali Galip Olayı ile ilgili olarak Malatya Mutasarrıflığından aldığı bilgileri hemen Kâzım Karabekir Paşa'ya iletti. Ama zaman ve olaylar, Elazığ Valiliğiyle Malatya Mutasarrıflığını ön plana çıkarmıştı. Bu makamlarda yüzde yüz güvenilir ve bu görevi en zor koşullar altında yapabilecek yöneticilere ihtiyaç vardı. En ufacık bir ihmal, ikinci bir Ali Galip Olayına yol açabilirdi. O sırada koşullar da yaver gitti. Elazığ'a istenildiği gibi bir vali vekili bulundu: Haydar Bey. *Malatya Mutasarrıf Vekilliğini de*, Mustafa Kemal'in 10 eylül günü Malatya'da İlyas Beye verdiği emir üzerine, *Jandarma Kumandanı Tevfik Bey üzerine aldı*. Yukarda da anlatıldığı gibi, Tevfik Bey, 9-10 eylül gecesi Ali Galip'in vermiş olduğu emri dinlemeyen kişidir.

Vali Vekili Haydar Bey

Mustafa Kemal'in Elazığ Valiliği ile ilgili direktifi şu idi: «*Münasip*

(98) K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 192-194.

ve namus ve hamiyet sahibi bir zatın da Harput'ta vilâyet makamını hemen işgal etmesi». Van Valisi Haydar Bey, Damat Ferit hükümetince görevinden alınmış ve 10 eylül 1919 tarihinde Erzurum'a gelmişti. Kâzım Karabekir Paşa kendisiyle görüştü ve Elazığ Vali Vekilliğine başlamak üzere hemen Elazığ'a hareket etmesini bildirdi.

Haydar Bey (Haydar Hilmi Vaner, 1873-1954), Millî Mücadelemizin en önemli valilerinden biridir. Mülkiye'nin 1899 yılı mezunlarındandır. Kendisinden, Van ve Konya Valiliği incelenirken uzun boylu söz edilecektir.

Haydar Bey, 13 eylül 1919 tarihinde Erzurum'dan yola çıktı. Tercan' daki Süvari Alayından iki süvari ve bir makineli tüfek bölüğü emrine verildi. Elazığ'a gelir gelmez vali vekilliğine başladı.

Haydar Bey, Elazığ'a geldiği zaman Anadolu ile Istanbul Hükümeti arasındaki bağlar tüm kopmuştu. Heyeti Temsiliye'nin emriyle, telgraf merkezleri Istanbul Hükümetinin hiç bir emrini kabul etmiyordu. Anadolu'da bir geçici hükümet kurulması söz konusu idi. Bu durum bazı illerde endişe yaratıyordu. Bu arada çeşitli görüşler ileri sürülüyordu. Haydar Bey, görüşlerini 20 eylül tarihli bir tel yazısıyle Kâzım Karabekir Paşaya iletti. Bu yazı Elazığ halkının dramını çok güzel yansıtmaktadır:

«1. Ermeniye karşı halk aynı his ve nefretle mütehassistir. Seferberlikte Hükümet de, Ordu da ahaliyi azamî şiddetle hırpaladıkları için, hükümetle millet arasında bir samimiyet bağı kurulmadığı gibi herkes de halinden usandığı için Ermeni'den gayrı kim gelirse, hâlâ acılarını unutamadıklarından ve şiddetle istirahata muhtaç olduklarından memnuniyetle istikbal edecekleri şüphesizdir.

2. Kongrenin toplanma sebebini, kararlarını herkes tasvip ve tebcil ediyor. Yalnız akılları erenlerin İtilâf Devletlerinin kongreleri doğrudan doğruya aleyhlerinde bir hareket telâkki ederek, buraları istilâ ve sonucunda Ermeniye teslim için asker sevketmeleri ihtimalinden korkuyor ve bu korkuyu açığa vuruyorlar.

3. Hükümetle Milletin ihtilâfı, en ufak köylere varıncaya kadar duyulmuştur. Herkes endise ile sonucu beklemektedir. Özellikle hükümetin bu hareketleri bastırmak için itilâftan kuvvet istemesinden korkuluyor. Esasen ihtilâfın bir an evvel çözümlenmesi genel yarar gereğidir.

4. Geçici hükümet kurulması, dış görünüşte uygun görülse de, hiç bir yerde iyi kabule mazhar olmayacaktır. Esasen Hükümet ile Millet arasında hiç bir bağ yoktur. Yalnız manevî bir bağ vardır. Kitap camiayı İslâm, şiraze de Hilâfettir. Şirazeyi de koparmamak gereklidir».

Karabekir Paşa, bu mektubu Heyeti Temsiliye'ye duyurdu[99].

Haydar Bey Elazığ'a gelince, Vali Ali Galip zamanında sindirilmiş olan milliyetçi duyguları yeniden canlandırdı. Kuvayı Milliye ruhu güçlendi. 30 eylül tarihinde Damat Ferit hükümetinin istifa ettiği haberi Elazığ'a ulaşınca, halk büyük bir sevinç duydu. 7 ekim tarihli İkdam Ga-

(99) K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, s. 137.

zetesi, Elazığ'dan aldığı bir tel yazısını yayımlıyor; bu tel yazısında, olayın şehirde büyük bir sevinçle karşılandığı, âdeta millî bayram şeklinde her tarafın bayrak ve fenerlerle donatıldığı, Belediye Binası önünde toplanan binlerce halkın gösteri yaptığı, bu arada Padişaha da dua edildiği bildiriliyordu.

Damat Ferit hükümetinin çekilmesi üzerine, Kâzım Karabekir, 2 ekim 1919 tarihinde Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği bir tel yazısında: «*En buhranlı bir zamanda Mamuretulaziz'e gönderilen Haydar Beyin memuriyetinin Padişah buyruğuna iktiran ettirilerek asaletinin temini*» ni önerdi.

Heyet-i Temsiliye de, 3 ekim 1919 tarihinde hükümete çektiği bir tel yazısında: «... Van eski Valisi Haydar» Beyin açık bulunan illerden birine atanmasını istedi. Ne var ki, yeni hükümeti kuran Ali Rıza Paşa bu öneriye uymadı. Boş illere, kendi seçtiği adamlarını, bu arada Elazığ Valiliğine Muharrem Mümtaz Beyi atadı. Kasım ayında yeni valinin gelmesiyle, Haydar Beyin Vali Vekilliği son buldu.

Haydar Bey, bundan sonra Sivas'a gidecek, orada bir süre kalacak, sonra Meclis-i Mebusan'a Van'dan milletvekili seçilecek, sürekli olarak Millî Mücadele emrinde çalışacaktır.

Dersim Mutasarrıflığı

Bu bölümde kısaca Dersim Mutasarrıflığının önemine değinmek ve bir örnek vermek istiyoruz. Dersim halkının Kürtlerden oluştuğunu yukarda belirtmiştik. Üstelik bu Kürtler, Devlet güçlerine baş kaldırmış durumda idiler. Dersim Kürtlerinin sürekli isyan durumunda olmalarının tek bir nedeni vardı: Hükümetler tarafından adam yerine konulmamak. Ancak askerlik ve vergi söz konusu olunca hükümetler Dersimlileri hatırlıyorlardı. Böyle hükümetlere karşı Dersimliler de çareyi baş kaldırmakta bulmuşlardı. Hele 1919 yılı Osmanlı Devletinin can çekiştiği bir dönemdi. Üstelik Erzurum'da birtakım paşaların bu devlete karşı ayaklanmaya girdikleri söyleniyordu. Bu karışıklık içinde kapanın elinde kalırdı. Dersimliler böyle düşünüyor, devlet gücünün dumura uğramasından da yararlanarak eşkıyalıklarını iyice ileriye götürüyorlardı. Millî Mücadeleciler açısından ise Dersim Halkının etnik yapısının başka önemi vardı. Bu memnun olmamış kütle, kolayca emperyalist güçlerin oyuncağı olabilir, Millî Mücadeleyi içeriden vurabilirdi. (Nitekim, Ali Galip Olayını anlatırken de değindiğimiz gibi, Malatya Mutasarrıfı Halil Rahmi ile İngiliz Gizli Servisinden Binbaşı Nowill, 10/11 eylül gecesi Kürt ayaklanmasını planlarken, Dersim Kürtlerine de Elazığ'ı basma görevini vermişlerdi).

İşte etnik ve sosyo-ekonomik yapısı bu olan bir sancağın başına gelecek yöneticinin kimliği çok önemliydi.

Dersim'e Osman Nuri adında bir Mutasarrıf atanmıştı. Osman Nuri,

Dersim'e gitmek üzere Sivas Kongresi toplandığı sırada Sivas'a geldi. Osman Nuri hakkında soruşturmaya başlanıldı. Bu soruşturmadan şu sonuç elde edildi: Osman Nuri, Ayvalık Kaymakamı iken, Yunanlıların Ayvalık'ı işgal etmesine yardımcı olmuş, böylece İngilizlerin de gözüne girmişti. Ayvalık, Ali Çetinkaya'nın kahramanca direnmesine rağmen, Yunan yönetimine geçince, Osman Nuri satılmışlığın ödülü olarak Balıkesir Mutasarrıflığına atandı. Ne var ki, Balıkesir'de Kuvayı Milliyeciler duruma egemen olduğundan böyle satılmış bir yöneticiyi Balıkesir'e sokmadılar. Bundan sonra İngilizlerin salık vermesi, Ali Galip'in istemesi ve hükümetin gafleti bir araya gelince Osman Nuri Dersim Mutasarrıflığına atanmıştı. Mustafa Kemal, bu bilgiyi toplayınca, Osman Nuri'nin Sivas'ta alıkonulmasını emretti (8 eylül 1919). Fakat araya, eski valilerden Mazhar Müfit Bey girdi. Mazhar Müfit Bey, Osman Nuri'yi Babıâli'den tanıyordu. Ona kefil oldu ve Istanbul'a geri gönderilmesi için Heyet-i Temsiliye'den karar çıkarttı. Gelgelelim. Osman Nuri verdiği sözde durmadı, bu kez Bolu Mutasarrıfı olarak Millî Mücadelecilerin başına belâ kesildi. (Bu yüzden de Mazhar Müfit Bey, Mustafa Kemal tarafından zaman zaman kınanmıştır). Osman Nuri de vatana ettiği hıyanet karşısında, Yüz Ellilikler Listesinin 56'ncı sırasında «Dahiliye Nazırlığı Dava Vekili ve Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri» adıyle yer aldı.

Vali Muharrem Mümtaz Bey

Muharrem Mümtaz Bey, Mülkiye'nin 1886 yılı mezunlarındandır. 1864 yılında Çemişkezek'de doğmuş, Mülkiye'yi bitirdikten sonra vali yardımcılığı. Mutasarrıflık gibi çeşitli yöneticilik görevlerinde bulunmuştur. 30 eylül 1919 tarihinde görevinden ayrılan Damat Ferit hükümetinin yerine geçen Ali Rıza Paşa hükümeti tarafından 13 ekim 1919 tarihinde Elazığ Valiliğine atandı. Kasım 1919'da Elazığ'a gelerek valilik görevini Vali Vekili Haydar Beyden devraldı.

Muharrem Mümtaz Beyin Elazığ Valiliği Millî Mücadele açısından başarılı olmamıştır. 16 mart 1920 tarihinde, Istanbul işgal edilince, Mustafa Kemal Ankara'da yeni bir meclis toplamaya girişti. Bunun için 19 martta bir yönerge yayımladı. Büyük Nutuk'ta bu olay şöyle anlatılmaktadır: «19 mart 1920 günlü yönerge gereğince yurdun her yerinde seçimler hızla ve dikkatle yapılmaya başlandı. Yalnız, kimi yerlerde duraksayanlar ve işi engelleyenler oldu ve bunlardan kimileri az, kimileri uzunca süre duraksama ve direnmelerini sürdürdüler. Sonunda, bütün seçim bölgelerinin milletvekilleri, Büyük Millet Meclisinde bütün ulusun ve yurdun temsilcisi olarak hazır bulundular».

Duraksama ve direnme gösteren illerin başında iki sancağıyle (Malatya ve Dersim) birlikte Elazığ Vilâyeti geliyordu. Atatürk'ün kanısına göre bu duraksama ve direnmenin nedeni şu idi:

«Efendiler, gerçek durumu söylemiş olmak için şunu da açıklayayım ki,

duraksama gösterenler, bu seçim bölgelerinin halkı değildir; belki o sırada o bölgelerde bulunan büyük sivil yöneticiler (Rüesayı Memurini Mülkiye)dir. Halk, gerçeği anlar anlamaz, hemen ortak isteğe uymakta hiç bir duraksama göstermemiştir».

Bu satırlar altında Atatürk'ün çok dikkate değer düşünceleri yatmaktadır. Yani Atatürk, üst sivil yöneticinin (Vali, Mutasarrıf ve Kaymakamın) «ben halka anlatmaya çalıştım, fakat halk dinlemedi» özrünü kabul etmemekte, üst sivil yöneticiyi halka devrimi anlatmakla yükümlü görmekle, anlatamayanları tarih önünde suçlamaktadır.

Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplandıktan ve Millî Hükümet kurulduktan hemen sonra, yukarda belirttiğimiz nedenle, Muharrem Mümtaz Bey Millî Hükümet tarafından görevinden alındı ve emekliye sevkedildi. Bundan sonra adı geçen zat ticaretle uğraşmış ve 1931 yılında Istanbul'da vefat etmiştir.

Ali Galip Olayı bastırıldıktan ve olabilecek bir Kürt baş kaldırmasına karşı bütün askerî tedbirler alındıktan sonra, Elazığ Valiliği, Millî Mücadele açısından önemini kaybetmiş, böylece bir sorun da olmaktan çıkmıştır.

IV

DİYARIBEKİR (DİYARBAKIR) VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Diyarbakır'ın Durumu:

Diyarbakır, Doğu Anadolu ile Arabistan'ı birbirine bağlayan doğal yollar üzerinde bulunması dolayısıyle, tarihin her döneminde bir ticaret merkezi olarak önemini korumuştur. 1937 yılına kadar «Diyarıbekir» olan ilin adı, bu tarihte bakır ülkesi anlamına «Diyarbakır» olarak değiştirilmiştir.

Ergani, Mardin, Siverek sancaklarının bağlı bulunduğu Diyarıbekir vilâyeti, 42.100 kilometre karelik bir alanı kapsıyordu. Eldeki resmî bilgilere göre, Birinci Dünya Savaşı başında bu il sınırları içinde yarım milyon civarında nüfus yaşadığı tahmin edilmektedir. Diyarbakır işgal görmediğinden, Millî Mücadele başlangıcında da bu nüfusu koruduğu söylenebilir. Diyarıbekir vilâyetinde arazi sınırlı ellerde toplanmıştı. Ekilebilen 300 bin hektarlık araziden % 82'si tahıl, % 12'si meyve üretimine ayrılmıştı. Orman yok denecek kadar azdı. İl sınırları içinde önemli miktarda bakır ve kurşun madeni bulunuyordu.

Diyarbakır'ın kaderini diğer doğu illerinden ayırmak elbette mümkün değildi. Emperyalist güçler, Birinci Dünya Savaşından sonra, Diyarbakır'ı Türk egemenliğinden ayırmak için büyük entrikalara giriştiler. A.B.D., Diyarbakır'ı Ermenistan Devletine, İngiltere ise kurulması düşünülen Kürt Devletine vermek istiyorlardı. Bu nedenle Kürt liderlerinden İngiliz oyuncağı olan bazıları Kürt Teali Cemiyeti'nin burada şubesini açmışlar ve bir Kürt ayaklanması için yoğun çabalara girişmişlerdi. Çünkü bu bölgede önemli bir Kürt nüfusu yaşıyordu.

Yaklaşan bu tehlikelere karşı Diyarbakır'ın ileri gelenleri, Doğu illerinin diğer ileri gelenleri ile birleşerek, Istanbul'da «Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti»ni kurmuşlardı*. Bu derneğin kurucularından Diyarbakır Mebusu Fevzi Bey, 21 aralık 1918 tarihinde fes-

---

(*) Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni kuranlar şunlardır:

Eski valilerden Harputlu Nedim Bey, eski valilerden şair ve yazar Süleyman Nazif Bey, eski valilerden Diyarbakırlı İsmail Hakkı Bey, Diyarbakır Mebusu Fevzi Bey (Diyarbakır eşrafından), Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey (Diyar-

hedilen Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Ermeni tehlikesine karşı şu savunmayı yapmıştı:

«Diyarbakır 620.000 nüfusu havidir ve bunun ancak 45 bini Ermeni, 42 bini ise Süryani, Gelendi ve Rum unsurundan ibarettir. Geri kalan Türk, Kürt olup, bu miktardan yüzde otuz nispetinde nüfusa geçmemiş vardır. Ermeniler, en ziyade, Diyarbakır, Silvan, Pali kazalarıyle Çönköş bucağında ve müteferrik kasabalarda yaşamaktadırlar. Öteden beri Ermenilerle aramızda hiç bir hadise zuhur etmemiştir. Hatta yüzyıllardan beri en ıssız yerlerde bulunan kiliselerine bile taarruz edilmediği bir vakıadır. Ancak, son devirlerde Ermeni komitelerinin teşebbüs ve faaliyetlerde bulunmaları üzerine araya ihtilâflar girmiştir Mamafih, bunda da Ermeni milletinin hepsi dahil değildir. En ziyade komiteler araya nifak sokmuşlar ve böylece bir Ermeni meselesinin çıkmasına sebep olmuşlardır».

Diyarbakır, 13. Kolordunun merkezi idi. Doğrudan doğruya Istanbul'a bağlı olan bu kolordunun iki tümeninden biri Siirt'te, diğeri Mardin'de idi. Kolordu kumandanlığını Albay Ahmet Cevdet Bey, kolordu kurmay başkanlığını ise Halit Bey yapıyordu. (Bu Halit Beyi, sonradan Deli Halit Paşa olarak ün yapacak olan Halit Bey ile karıştırmamalıdır).

Diyarbakır, Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın yetki çevresi dışındaydı. Ancak, komşu il olması dolayısıyle, valisi ve kumandanı, Mustafa Kemal Paşanın isteklerini dikkate almak zorundaydılar.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı zaman, Diyarbakır'da vali yoktu. Vali vekilliğini vilâyet erkânından Mustafa Nadir Bey yapıyordu.

Vali Vekili Mustafa Nadir Bey

Mustafa Nadir Bey, 17 ocak 1918 tarihinden beri Diyarbakır valiliğini vekâleten yürütüyordu. Mustafa Kemal Paşanın:

«Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin il merkezinizle sancaklarınızda ve bunlara bağlı yerlerde örgütü var mıdır? Belli başlı kurucu ve temsilcileri kimlerdir? Komşu illerdeki örgütleri ile bağlantı ve haberleşme durumunda mıdır? Başka dernekler var mıdır?»

yolunda 1 haziran 1919 tarihli tel yazısıyle sorduğu sorulara, Mustafa Nadir Bey 8 haziran 1919 tarihinde aşağıda yazılı cevabı yollamıştı:[100]

«Burada Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmamıştır. Ancak bu yakınlarda Erzurum ve Trabzon'dan şehrimiz belediyesine çekilen Kürdistan hakkındaki heyecan verici telgraf yazılarından telâşa düşen Hıristiyan ahalinin bu yönde bazı girişimlerde bulunduklarına tanık olunmuştur. Bununla beraber bu hususta valilikçe aydınlatıcı ve yol gösterici yazı yazılmıştır. Di-

---

bakır eşrafından), Sivas Mebusu Rasim (Başara) Bey (Sivas eşrafından), Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi, Sivas eşrafından Abdülmuttalip, Diyarbakır eşrafından Cavit Beyler. (Bu oluşum tarzı, Millî Mücadele başında toplumsal güçleri gösteren belirgin bir örnektir).

(100) Nutuk, vesika, 3, 8.

yarbakır'da bazı gençlerden oluşan Kürt Cemiyeti İngiliz himayesinde bir Kürdistan bağımsızlığını işleyen propaganda yapması üzerine buraya gelen Süleymaniye siyasal hâkimi Mister Nowill'in fikirlerine kapılarak ahali arasında bunun şiddetle reddi ve bu girişimlerin dernekler kanununa uymaması nedeniyle sözü edilen cemiyet kapatılmış ve valilikçe yasal kovuşturma yapılmakta bulunmuştur. Şu anda Diyarbakır'da İtilâf ve Hürriyet Partisi mevcut olup bundan başka dernek yoktur efendim.

Vali Vekili
Mustafa

Bugün bize pek basit gelen zararlı bir derneği kapatma ve Mustafa Kemal'in telgrafına hemen cevap verme işlemi, o günkü koşullar içinde cesaret isteyen pek önemli işlerdi. Mustafa Kemal de bu cevaba çok sevindi. Bu işlemi çok uygun gördüğünü ve Diyarbakır'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulmasını salık verdiğini bildiren yeni bir tel yazısı düzenledi. Bu tel yazısını 15 haziran 1919 tarihinde Amasya'dan Diyarbakır Valiliğine yolladı:[101]

«Diyarbakır Yüksek Vali Vekilliğine,

Bütün ulusun varlığını ve bağımsızlığını kurtarmak için birleştiği şu tarihî günlerde bir yabancı devletin himayesine sığınarak aşağılık ve tutsak yaşamayı yeğ tutan her türlü görüşlerin, memleketi ayrılıklara düşürecek her türlü derneklerin dağıtılması pek vatanî ve gerekli bir görev olmakla Kürt Kulübü hakkındaki hareket tarzınız âcizlerince de pek uygun görülmüştür. Şu kadar ki, İtilâf Devletlerinin hak zedeleyici tutumları sonucu İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesi etkisiyle memleketin en ıssız köşesinde bile doğan büyük pişmanlık her türlü siyasal ihtiraslar ve çıkarcı amaçlardan temiz olmak üzere «Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak» cemiyetlerini doğurmuş ve bu cemiyetlere hangi siyasal zümreye bağlı olursa olsun, her Türk, her Müslüman katılmış ve ulusal vicdanın eylemli olarak gösterilmesi bütün cihana bu suretle duyurulmakta bulunmuştur. Bu nedenle Diyarbakır ve bağlı yerlerinde Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin oluşmasına ve kurulmasına delâlet buyrulmasını önemle salık veririm. Ve özellikle Kürt Kulübünün üyeleriyle bugünkü âciz telgraf yazım çerçevesinde görüşerek uzlaşmak uygundur efendim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari
Mustafa Kemal»

Bu tel yazısı üzerine Diyarbakırlıların ne yaptıklarını aşağıda göreceğiz. Bu arada, Istanbul Hükümetince Diyarbakır'a vali olarak atanan Faik Ali Beyin Diyarbakır'a gelmesiyle, Mustafa Nadir Beyin vali vekilliği son bulacaktır (5 temmuz 1919).

Vali Faik Ali Bey

Faik Âli (Ozansoy) Beyin sanatçı kişiliği yanında, yönetim adamı olarak kişiliği çok arka planda kalmaktadır. Adı geçen Diyarbakır'ın sa-

(101) Nutuk, vesika, 9.

natçı ve yazar yetiştiren ünlü bir ailesindendir. Babası Sait Paşa yazardı. Ağabeyi Süleyman Nazif de ünlü bir yazar ve şairimizdir. Oğlu Munis Faik Ozansoy da edebî kişiliği ile tanınmıştır.

Faik Âli Bey, 1876 yılında Diyarbakır'da doğdu. 1901 yılında Mektebi Mülkiye-i Şahane'yi bitirdi. Çeşitli idarecilik görevlerinde bulundu. Beyoğlu Mutasarrıfı iken, haziran 1919 tarihinde Diyarbakır Valiliğine atandı. Merhum, 1949 yılında yazdığı bir mektupta, bu atama işlemi ile ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir:

«Doğduğum bir yerin valiliğine tayinim mühim sebeplere mübtenidir (bina edilmiştir). O zaman mütarekeden henüz sulh haline intikal edilmemişti. Birinci Dünya Harbinin birtakım pürüzlü ve dikenli meseleleri karşısında memleket çok huzursuzdu. Ermeni meselesi, Kürt meselesi, Amerikan mandası vs. gibi. Diyarbakır'a gittiğimden altı buçuk ay sonra o havalide, o meseleler artık kalmamış olduğundan, vazifemin tamam olduğuna kanaatla istifa edip Istanbul'a geldim»[102].

Gönül isterdi ki, Millî Mücadelenin en bunalımlı günlerinde yapılan bu görev için, eli pek mükemmel kalem tutan Faik Âli Bey, geniş açıklamalar yapsın ve bugün dahi karanlıkta kalmış birtakım noktaları aydınlatsın. Bu artık mümkün olmadığına göre, yapılacak şey, eldeki belgelere dayanarak, konuya ışık tutmaktır.

Diyarbakır ve çevresinde, Birinci Dünya Savaşı sonunda yaşayan Türk ve Kürt nüfusun yanında, Ermeni nüfusunun çok azınlıkta kaldığını yukarda belirtmiştik. O halde, emperyalist güçler ne kadar zalimce davranırlarsa davransınlar, Diyarbakır ve çevresini Ermenilere kolayca veremezlerdi. Verirlerse, kamuoyunu kandıramazlardı. İngiliz diplomasisi, bu gerçeği görmüştü. Fakat zengin doğal kaynaklara sahip bu bölge Türk egemenliğinde de bırakılamazdı. Ne yapmak gerekiyordu? Bunun için hazırlanmış İngiliz planı şöyle özetlenebilirdi: Bu çevrede, görünürde bağımsız, gerçekte İngiltere'nin oyuncağı olacak bir Kürt Devleti kurmak ve böylece bölgenin doğal kaynaklarını sömürmek. Bölgede Kürt nüfusu da çok yoğun olduğundan, Kürtlerin bağımsızlık peşinde koşmalarını dünya kamuoyu yadırgamaz.

Bu planın gerekleştirilmesi şöyle olacaktır:

1. Bölgeye yerli ve yabancı (İngiliz) ajanları sokmak, bu ajanlar eliyle Bağımsız Kürt Devletinin propagandasını yapmak, birkaç önemli Kürt aşiretinin ayaklanması sağlanabildiği takdirde, bu ayaklanmayı bölgenin Güney kesiminde bekleyen İngiliz askerleri ile desteklemek. (Kürt ayaklanmasını sağlamak için çalışan İngiliz casuslarının en büyüğü, Binbaşı Nowill'dir. Elazığ Valiliği bölümünde bu konuda bilgi verilmişti.

2. Istanbul Hükümetini sıkıştırarak, Güneydoğu Anadolu bölgesinde-

(102) A. Çankaya, Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, c. III, s. 133-136.

ki tek askerî birlik olan XIII. Kolordunun lağvını sağlamak, böylece Kürt ayaklanması için en belirgin engeli ortadan kaldırmak.

İngilizler, 1919 yılı başlarında bu planı başarıyla uygulamaya çalıştılar. İngiliz ajanlarıyle yerli işbirlikçileri köylere, ovalara kadar yayılarak Bağımsız Kürdistan için yoğun şekilde propaganda yapmaya başladılar. Bunun sonucu, bölgede göze batacak şekilde asayişsizlik olayları artmaya başladı. Örneğin, Kiliküyan Bucağı köylerinde dolaşan bir İngiliz ajanı, bu türlü sözlere tepki gösteren aşiretler tarafından katledildi.

İdare amirleri, bu asayişsizlik durumundan Istanbul Hükümetini haberli kıldılar ve çeşitli tedbirler önerdiler. Oysa, bu bölge, o günkü koşullar altında, asayişi düzgün bir bölge olarak görülüyordu.

Mondros Ateşkes Anlaşmasının 24'üncü maddesi ise açıktı. Bir karışıklık ortaya çıkarsa, diğer doğu illeri ile birlikte Diyarbakır da İtilâf Devletlerince işgal edilecekti.

Bu konular 9 ve 18 haziran 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) toplantılarında görüşüldü ve şu kararlara varıldı:

1. Güneydoğu Anadolu illerimizde (Van, Bitlis, Diyarbakır, Musul) kargaşalık çıkarılması önlenecek. Bunun için oraya, «*oralarca iyi şöhretle tanınan, sözü geçer ve faziletli, karakteri sağlam*» kişilerden öğütçüler gönderilmesi, bundan böyle Doğu Bölgesinde görevlendirilecek memurların özellikle «*iktidar ve liyakat sahibi kişiler*» olması kararlaştırıldı.

2. XIII. Kolordunun lağvedilmemesi için de, İngiliz siyasî temsilcileri yanında gerekli girişimlerde bulunulacaktı.

Istanbul Hükümetinin resmî görüşü bu idi. Güneydoğu illerimizdeki mevcut kuvvetler korunacak, fakat gerek bütçe olanakları, gerekse emperyalistleri gücendirmek korkusu dolayısıyle bunlara ekleme yapılmayacak. Kürt aşiretlerinin ayaklanmaları, aşiret başkanları inandırılarak, onlara bazı unvanlar, nişanlar ve rütbeler verilerek önlenecekti[103].

Yukarda da değindiğimiz gibi, Diyarbakır, Güneydoğu illerimizin kalbi idi. Oysa burada vali yoktu. Oraya, hükümetin düşündüğü şekilde bir vali bulup atamak zorunluydu. Dahiliye Nezareti Teftiş Kurulu Müdürlüğü ve o anda Beyoğlu Mutasarrıflığı yapan Faik Âli Bey, istenilen nitelikte bir insandı. Birincisi, Diyarbakırlıydı, oranın tanınmış bir ailesinden idi, Kürtlere çok yakındı. İkincisi, saltanat yönetimine sıkı sıkıya bağlı, hükümetin emir ve görüşlerinden dışarıya çıkmayacak bir insandı.

İşte bu nitelikleri olan Faik Âli Bey, Birinci Sınıf Diyarbakır Valiliğine atandı ve Kürt aşiret başkanlarına hükümetçe yazılmış birtakım özel mektupları yanına alarak Diyarbakır'a geldi, 5 temmuz 1910 tarihinde Diyarbakır Valiliği görevine başladı.

9 temmuz 1919 tarihinde, Istanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşanın isteklerinin yerine getirilmemesi için Faik Âli Beye emir verdi.

---

(103) T. Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, c. I, s. 133-136.

Faik Âli Bey, Valiliğe başladığı sıralarda, Diyarbakır'da Millî Mücadele çabaları şu aşamada idi: İzmir'in işgali üzerine, İzmir Reddi İlhak Cemiyetinin, işgale karşı çıkılması için bütün illerimizden yardım ve destek isteyen tel yazısı Diyarbakır'a gelmişti. Diyarbakır ileri gelenleri, Belediye Başkanı Dellâlzade Abdurrahman Efendi Başkanlığında Belediye binasında toplandılar. Bu sırada, Doğu illerinde hür bir Ermenistan kurulmasından söz eden Sadrazam Damat Ferit Paşanın ajanslar aracılığıyla yayımlanan bildirisi duyuldu. Buna iyice içerleyen Diyarbakır ileri gelenleri, İzmir'in işgalini protesto eden telgraflar çektikleri gibi, Damat Ferit Paşaya: «*Doğu İlleri, Arnavut babanızdan miras kalmış mülkünüz değildir ki Ermenilere peşkeş çekiyorsunuz*», ibareli bir tel yazısı hazırlandı. Bu yolda gelişen Millî Mücadele çabalarını düzenlemek için bir «*Millî Heyet*» seçtiler. Bu kurul, haziran/1919 ayı sonlarında Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi açış nutkunda sözünü ettiği (Nutuk, vesika 54), «*Müdafaa-i Vatan*» derneğini kurdu. Bu sıralarda Erzurum Kongresi hazırlık çalışmaları hayli ilerlemişti. Diyarbakır'dan da delege istenivordu. Erzurum Kongresine gönderilmek üzere dört delege seçildi. (Nazım Önen, Müftü İbrahim, Bekir Sıtkı Nakiboğlu, Abdülgani Bey). Ancak Faik Âli Bey, bu delegelerin Erzurum Kongresine katılmasını önledi.

İdareci, mesleğinden doğan büyük bir güçlükle karşı karşıyadır; koşullarını tam olarak bilmediği olaylar hakkında da doğru karar vermek. Onun için, «ben bilmiyordum, doğru tahmin edememiştim» özrü geçerli olmaz. Doğru karar veremediği zaman meslekî kader çizgisi düşer ve mesleğinde silinir. Faik Âli Bey de Erzurum Kongresini doğru değerlendirmemiş, seçilmiş olan Diyarbakır delegelerini Kongreye yollamamakla «Millî Mücadeleye karşı vali» damgasını yemiş, bu da onun artık mesleğinde uzun süre tutunma ve yükselme şansını elinden almıştır. Büyük Nutuk'ta kendisinden bu şekilde söz edildiği gibi, 1967 yılına ait Diyarbakır İl Yıllığında da (sayfa 210), «Millî Mücadele aleyhtarı» vali olarak nitelendirilmektedir. Bu konuya ilerde tekrar değineceğiz.

Millî Mücadelenin başlangıçtaki kaderini, o yerdeki kumandan ile valinin belirlediği daha önce belirtilmişti. Diyarbakır'daki XIII. Kolordu Kumandanı Albay Ahmet Cevdet Bey, Millî Mücadeleye kesin olarak karşı çıkmamakla birlikte, diğer kolordu kumandanları gibi bu eylemi canla başla da desteklemiyordu. Yani millî mücadelecilerin karşısında değil, fakat yanlarında da değil idi. Vali ise, Erzurum Kongresi dolayısıyle gösterdiği tutum üzerine millî mücadelecilerin gözünde, şüpheli bir kimseydi. Kumandanın ve valinin bu tutumu, Diyarbakır'ı millî mücadele yarışında gerilerde bırakmıştı. Ancak millî mücadeleciler, Diyarbakır'ı tam karşılarına almamak için bu duruma razı olmuş görünüyorlardı. Kumandan ve vali ile millî mücadele liderleri arasındaki bu karşılıklı ilgisizlik, eylül 1919 ayına kadar sürdü. Fakat Ali Galip Olayı, birdenbire Diyarbakır'a önem kazandırdı ve millî mücadeleci olarak bilinen Kolordu Kurmay Başkanı Halit Beyin kişiliğini ön plana geçirdi.

Ali Galip Olayından, Elazığ Valiliğini incelerken ayrıntılarıyle söz etmiştik. Elazığ Valisi Ali Galip, Sivas Kongresini dağıtmak, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklamak için 6 eylül 1919 tarihinde Malatya'ya gelmişti. Aynı gün, İngiliz Casusu Binbaşı Nowill, yanında Kürt aşiretlerinin ileri gelenlerinden birtakım kimselerle birlikte, gene Malatya'ya gelmişlerdi. Malatya Mutasarrıfı Halil Rami de, Kürt ayaklanmasının öncülüğünü yapanlardandı. Böylece, Malatya Mutasarrıfı ile Elazığ Valisi bu noktada ters düşmüşlerdi. Ali Galip'in bir Kürt ayaklanmasına ön ayak olmak gibi bir amacı yoktu, bunu istemiyordu. Taraflar kendi amaçlarını gerçekleştirmek için Malatya'da yoğun bir çalışmaya girdikleri sırada, Mustafa Kemal Paşa da durumdan bilgi sahibi olmuş, hainleri yakalamak için çareler düşünmüştü. Ancak gerek Malatya, gerekse Elazığ'daki askerî birlikler —ki bunlar çok az mevcutlu topçu ve süvari alayları idi— Diyarbakır'daki On Üçüncü Kolordunun emrinde idiler. Önce Elazığ'daki Alay Kumandanına, Sivas'taki Üçüncü Kolordu Kumandanının imzasıyle, yanına yeter derecede kuvvet alarak en geç 9 eylülde Malatya'ya hareket etmesi emredildi. Gerçi Üçüncü Kolordu Kumandanının böyle bir emir verme yetkisi yoktu. Fakat, Atatürk'ün deyimiyle, «Diyarbakır'daki. On Üçüncü Kolordu Kumandanının tutumu kuşku verici görüldüğünden» bu yola zorunlu olarak gidilmişti. 7 eylül 1919 günü, gene Üçüncü Kolordu Kumandanının imzasıyle, Diyarbakır'daki On Üçüncü Kolordu Kurmay Başkanı Halit Beye yazılan kişiye özel kapalı tel yazıda, bu durum anlatılıyor, İlyas Beye verilen emrin yerine getirilmesinin sağlanması isteniyordu. Halit Bey, 7/8 eylül gecesi bu tel yazısını şöyle cevaplandırdı:

«Yakalama ile ilgili isteği öğrendim. Bu konuda komutan beyin buyruk vereceğini hiç sanmıyorum. Çünkü askerî niteliklerini çok iyi biliyorum. Benim göndereceğim buyruğu ise, tümüyle yerine getirmekten çekinirler. Bu konuda Istanbul'la yazışma yapmaktayız. Bu durum karşısında gerekenin yapılması yüksek kararınıza bağlıdır».

Elazığ'daki Alay Komutanı İlyas Beyden Üçüncü Kolordu Komutanının buyruğuna karşılık olarak gelen 8 eylül günlü telde de: «Kolorduдan aldığı buyruk üzerine yola çıkmam geri bırakıldı. Kolordunun izni olmadan buradan ayrılmam uygun olmayacağından yola çıkma buyruğunun kolordudan verilmesini sağlayınız» denilmekteydi:

Mustafa Kemal, Halit Beye hemen şu karşılığı verdi:

«Bilinen kişilerin kötülükleri belli olmuştur. Istanbul Hükûmeti... bu kötülükte ortaktır. Oradn buyruk beklemek, düşmana elverişli durum sağlamaktır. Bu konudaki bildirimleri, hiç kimseyi duraksatmayacak biçimde yapmak, hemen buyruk vermek, vakit geçirmemek gerekir. Komutanı duraksayacak gibi görüyorsanız siz, bizim Elazığ ve Malatya'daki alay komutanlarına gönderdiğimiz buyrukların yerine getirilmesini ilgililere bildiriniz. Gerçekten gerekiyorsa, komutayı uygun gördüğünüz tümen komutanlarından birisi ele alsın. Ya-

vaşlık zamanı geçmiştir. İşin yapıldığını bildiren karşılık telinizi bekliyoruz kardeşim».

Halit Bey, Mustafa Kemal'e gönderdiği 8 eylül 1919 tarihli karşılıkta, Elazığ Alay Komutanı İlyas Beye emir verildiğini ve bu emrin bir örneğini bildiriyordu.

Diyarbakır'daki Kolordu Kumandanı Cevdet Bey de, İlyas Beyin katıra bindirilmiş 52 er ve iki ağır makineli tüfekle 9 eylül sabahı yola çıktığını ve 10 eylül akşamı Malatya'da bulunacağını bildirdi. Eylül 1919 günü olan bu kapalı telinde «karşı akımlarla dolu olan bir çevrede daha çok iş yapmamakta kendisini özürlü sayacağını» da bildiriyordu. Böylece, biraz gecikme ile de olsa, Mustafa Kemal'in isteği yerine gelmiş oldu.

Ali Galip Olayını, bütün ayrıntılarıyle, Kâzım Karabekir Paşa 10/11 eylül gecesi öğrendi. Kurmaylarını topladı ve bir durum değelendirmesi yaptı. Şu anda durumu en kritik olan illerden biri de Diyarbakır'dı. Karabekir Paşa Diyarbakır Valisi Faik Âli Beyi tanımıyor, onu pek güvenilir bir kişi olarak görmüyordu. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey hakkında ise düşüncesi şöyleydi: «Diyarbakır kolordu kumandanı namuslu bir zat olmakla beraber, Musullu ve Araptır. Metaneti yoktur». Karabekir'in düşüncesine göre, bu durumda yapılacak şey, Birinci Dünya Savaşında yanında çalışmış olan Kolordu Kurmay Başkanı Halit Beyle bağlantı kurmak, gerekirse Kolordu Kumandanını değiştirmek ve kolorduyu kendi emrine bağlamak.

Karabekir Paşa, o sıralarda hem On Beşinci Kolordu Kumandanı, hem de Üçüncü Ordu Müfettiş Vekili idi. Bu nedenle Halit Beyi makine başına çağırdı ve şunları yazdı:

«Durum gelecekte daha nazik ve had bir şekil alması halinde kolordunuzun doğrudan doğruya bana bağlı olması düşünülmektedir. Böyle bir hal gerçekleşirse Kumandan Vekili Cevdet Beyin durumu ve doğuracağı sonuçları doğru olarak değerlendirip değerlendiremeyeceğini bilmek isterim. Değerlendiremezse yarın maddî ve vicdanî ağır sorumluluklar altında kalmaması için adı geçenin kendiliğinden çekilerek hemen kumandayı vekâleten Kenan Beyin (Tümen Kumandanı) üzerine almasını uygun görüyorum. Düşüncenizi şimdi yazınız.

1. Padişaha bütün kolordların ortak imzasıyle çekilecek olan telgraf yazısının müsveddesini şimdi oraya çektireceğim. Diğer kolordu kumandanları da makine başındadır. Onlar da okuyorlar. Bunun da üzerinde durarak cevap veriniz.

2. Durum hakkında Diyarbakır Valisi Beyefendi ile gayet açık ve kesin olarak görüşünüz. *Zira valinin ittihaz edeceği en zayıf ve tereddüdü mucip hareketi bütün vatanın emelleri ve akıbeti ile ilgilidir.* Her tarafta bütün valilerden kesin uygunluk cevabı alınmıştır».

Kurmay Başkanı Halit Bey, bu tel yazısına şöyle cevap verdi:

«Cihan Savaşındaki kahraman kumandanımın emrine girmek, şahsım için şeref ve cana minnettir. Cevdet Bey temiz kalpli, dürüst, fakat bu makamın

ehli değildir. Kumandan hakkında zaten Kenan Beyle haberleşmedeyim. Şimdiye kadar olan başarılarda sizden ders alan Halit'inizin onda dokuz oranında sağlanmış olan başarıda etken olduğuna emin olunuz. Zaman nazik olmasa idi Cevdet Beyi idare ederdim. Fakat bazen anında yapılacak bir işte duraksaması, son olay gibi, fırsatın kaçmasını gerektiriyor. Arabistan'la sınırdaş olduğumuzdan, adı geçenin burada bulunmasında manen yarar vardır.

Vali, Erzurum Kongresi kararlarını alkışlamıştır. Sivas Kongresine de halazadesini seçmiştir. Sıkı temastayım. Galip Beyin ihanetine çok canı sıkıldı efendim».

Karabekir Paşa, bu bilgilere teşekkür ettikten sonra, vali ile ilgili olarak şunları yazdırdı:

«Vali Faik Beyefendiye ihtiramatımı (saygılarımı) arz eylerim. Müşarünileyh (adı geçen) hakkında yazdığım fıkraları kendilerine arz etmekte hiç bir beis yoktur»[104].

Diyarbakır, doğuda yeşeren millî mücadele çabalarında yaya kalmıştı. Yukardaki satırlarda da açıklandığı gibi, bu geri kalışta kumandanın ve valinin tereddütlü tutumları büyük rol oynamıştı. Fakat şimdi gerçekler su yüzüne çıkmaya başlamıştı. Özellikle Ali Galip Olayı, kimin haklı, kimin haksız olduğunu, tarafların gerçek niyetlerinin ne olduğunu ortaya çıkarmıştı. Bu durum Diyarbakırlı aydınları yeniden eyleme geçirdi. İhsan Hamit Bey, Sivas Kongresine delege olarak seçildi ve durumun Kurmay Başkanı Halit Bey aracılığıyle Mustafa Kemal'e duyurulmasına karar verildi. Halit Beyin, 13 eylül 1919 tarihinde Sivas'taki Üçüncü Kolordu Kumandanlığına çektiği telgraf şöyledir:

«1. Elazığ, Malatya, Siverek, Mardin, Siirt, Silvan, Bitlis de Kongre kararlarını aldılar. Peyderpey yayımlıyorlar. Burada herkes okudu fakat henüz hiç bir yerde istenen şekilde Müdafaai Hukuk Cemiyeti kurulamamıştır. Bu örgütleri yapmak için görev ve memurluk sıfatı elverişli birisinin ciddî çalışması gereklidir. Aksi durumda, herkes gibi bilgi edinmekle kalacaktır. Silvan'da Sadık Bey örgüt kurma arzusundadır. Bitlis delegeleri dönmüş ve millî mücadele amacını yaymaya başlamışlardır. En geri durumda Elazığ ilidir.

2. Hasta olan Vali ile iki gün önce görüştüm. Kongrenin kararlarını uygun görüyor ve takdir ediyor. Kendisinin Öz Kürt olduğunu ve fakat cemiyeti Istanbul'a karşı savunacağını, gerekirse istifa ederek bu maksat için çalışacağını söylüyor. Kendisi tamamen Kürtçülük'ün karşısındadır.

3. Diyarbakır'ın en gayretli gençlerinden Vali Faik Beyin halazadesi İhsan Bey Sivas Kongresine delege seçilmiştir. Bunu Vali uygun görmüştür. İki üç güne kadar binek otomobili ile kişiliğini gizleyerek Sivas'a gönderecek»[105].

Bilindiği gibi, Sivas Kongresi 11 eylül 1919'da kapanmıştır. 12 eylülde ise Istanbul Hükümeti ile ilişkilerin kesilmesine karar verilmiştir. Oysa Diyarbakır, 13 eylül tarihinde henüz daha seçtiği delegenin ismini bil-

(104) K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 196-197.
(105) M. Gologlu, Sıvas Kongresi, Ek-6.

dirmektedir. Bu durum Diyarbakır'a bildirilse, Kongre kapandığı için delege göndermenize lüzum kalmadı dense Diyarbakır'da yeşermeye başlayan millî mücadele ateşi, belki bir daha canlanmamak üzere sönecek. Fakat Diyarbakır'dan delege geliyor diye Sivas Kongresini bir daha toplamak da olamaz. İşte Mustafa Kemal'in dehası bunun da çaresini buldu ve İhsan Hamit Bey, Heyet-i Temsiliye danışman üyeliğine seçildi. Bu durum, Mustafa Kemal Paşa tarafından 15 eylülde aşağıdaki tel yazılarıyle Diyarbakır Kolordu Kumandanlığına ve Diyarbakır Valiliğine duyuruldu:[106]

«Diyarbakır On Üçüncü Kolordu Kurmay Başkanlığına,

Vali Beyefendi Hazretlerinin millî duygularına teşekkür olunur, Halazadeleri İhsan Bey Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildiğinden, bir an önce Sivas'ta bulunması gereklidir. Gönderilmesine aracı olmaları doğruca kendilerine yazılmıştır».

Diyarbakır Valisine çekilen ikinci telgraf ise şöyleydi:

«Diyarbakır Valisi Faik Ali Beyefendiye,

Diyarbakır adına Sivas Kongresine seçilen İhsan Beyin Heyet-i Temsiliye üyesi olarak seçilmiş olması ciheti ile bir an önce Sivas'a yetişmek üzere yola çıkarılmasında yüksek yardımları istirham olunur. Heyeti Temsiliye adına
M. Kemal»

Bu tel yazıları üzerinde İhsan Hamit Bey, 16 eylülde yola çıkarıldı.

İhsan Hamit (Tiğrel) Bey

Diyarbakır'da Zülfüzadeler diye anılan tanınmış bir aileye mensuptur. Bu aile kız alıp-verme dolayısıyle, Vali Faik Âli Beyin ailesiyle yakın akraba durumunda idi. İhsan Hamit Bey, 1890 yılında Diyarbakır'da doğmuş, 1912 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra Diyarbakır'a yerleşmiştir. İhsan Hamit Bey, Heyet-i Temsiliye danışman üyeliğine katılma olayını, şöyle anlatmıştır:

«Merkezi Istanbul'da olan ve hem halazadem, hem eniştem (Vali Faik Âli Beyin ağabeyi) Süleyman Nazif'le arkadaşları tarafından kurulmuş bulunan Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin, Cemil Paşazade Mustafa Bey başkanlığındaki Diyarbakır şubesi de atıl bir vaziyette idi. Erzurum Kongresine gidecek delegeler seçilmiş olduğu halde gönderilememişti. Şimdi de Sivas Kongresine katılmakta tereddüt edildiğini ve delege seçiminde zorlukla karşılaşıldığını görüyorum. Bu vaziyet karşısında millî heyecanıma daha fazla mâni olamadım ve bu vatan vazifesini üzerime almaya karar verdim. Düşünce ve kararımı Diyarbakırlı yurtsever genç arkadaşlarım da desteklediler. *Halazadem olan Diyarbakır Valisi Ali Faik Bey de uygun buldu.* Hemen Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Diyarbakır şubesinin tasvibini aldım ve du-

(106) A.g.e., Ek-7.

rumdan sıkı temas halinde bulunduğum, Kolordunun millî mücadeleci Kurmay Başkanı Halit Beyi haberdar ettim. Halit Bey de Mustafa Kemal Paşaya haber verdi. Mustafa Kemal Paşa benim Heyet-i Temsiliyeye üye seçildiğimi bildirerek hemen hareket etmemi istedi, ben de hemen yola çıktım. Sivas'a vardığımda kongre bitmişti (!). Heyet-i Temsiliye yüklü bir çalışma içinde idi. Mustafa Kemal Paşa beni çok iyi karşıladı ve Heyeti Temsiliye çalışmalarına kattı. Birkaç gün gece gündüz Heyet-i Temsiliye çalışmalarına katıldım. Bu arada Mustafa Kemal Paşanın makine başında Istanbul'daki Abdülkerim Paşa ile yaptığı konuşma sırasında ben de telgrafhanede yanında idim. Mustafa Kemal Paşa beni Diyarbakır ve havalisinin temsilcisi olarak Heyet-i Temsiliyeye almıştı, Istanbul'a da böyle takdim etti. (Nutuk, vesika 112). Bütün bunlar mevcut vesikalarla sabittir. Sivas'ta birkaç gün kaldıktan sonra Diyarbakır'a döndüm. Yolda Ergani müstakil (!) Mutasarrıflığına uğradım ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin şubesini kurdum. Diyarbakır'a gelince durumu genç arkadaşlarıma anlattım. Mevcut idare heyetini değiştirip elimize almaya karar verdik. Nitekim eski İdare Heyeti biraz sonra istifa etmek zorunda kaldı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin yeni İdare Heyetini Şevki Ekinci'nin başkanlığında kurduk, bizler de İdare Heyeti azası olduk»[107].

12 eylül 1919'da başlayan Istanbul - Anadolu çatışması sonucunda Anadolu kazanmış olarak çıkmış, 2 ekimde Ali Rıza Paşa başkanlığında yeni hükümet kurulmuştu. Bu hükümet de ilk iş olarak Anadolu ile bağlantı kurmayı istemiş, bunun için de Istanbul Hükümetinin temsilcileri ile, Anadolu'nun temsilcilerinin Amasya'da görüşmeleri sağlanmıştı. Anadolu adına bu görüşmelere katılacak olan Mustafa Kemal Paşa, görüşmelere esas olacak konular hakkında kolordu kumandanlarının düşüncelerini sormuştu. Yukarıdan beri kişiliği hakkında çeşitli belgeler yayımladığımız Diyarbakır'daki Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, Mustafa Kemal'in öğrenmek istediği konularda çeşitli bilgiler verdikten sonra, Diyarbakır Valiliği ile ilgili olarak şu ilginç görüşü ileri sürmüştü:[107a]

«... Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Beyin Kürt cemiyetinin ve Ermeni patrikhanesinin yardım ve etkisiyle Malatya'ya atandığını açıkça söylemiş ve Kürdistan bağımsızlığını hazırlamaya çalışmıştır. Kürtlerle beraber İngiliz Binbaşısının (Mister Nowil) Malatya'ya geleceğini üç aydan beri söylemekte imiş. Bu örnekten ibret dersi alınarak atamada hiç bir etkiye kapılmamak ve salt vatanın esenliği düşünülerek seçim yapılmalıdır. Kürdistan'a sulhün aktine kadar yerli büyük memur gönderilmemelidir.

Faik Âli Bey, kendilerini burada İngilizlerin tayin ettirdiğini iftiharla söylüyor. Bu fikirde olan valinin ne iş göreceği açıktır. Devlet işlerine ait sorunlarda düşmanların düşüncelerine baş vurma çöküp gitmemizi gerektirir».

Faik Âli Bey, 14 ocak 1920 tarihinde, *görevinin tamam olduğu kanısına vararak*, istifa etti ve Istanbul'a döndü. Bu sırada Kabinede gene değişiklik olmuş, Ebubekir Hâzım (Tepeyran) Bey Dahiliye Nazırlığına

(107) A.g.e., Ek-5.
(107/a) Nutuk, vesika, 156/c.

getirilmişti. (8 şubat 1920. Ebubekir Hâzım Bey hakkında Bursa Valiliği incelenirken gerekli bilgi verilecektir. 2 nisan 1920 tarihine kadar Dahiliye Nazırlığı yapmıştır). Ebubekir Hâzım Bey, Dahiliye Nezareti Müsteşarlığına, Diyarbakır'dan yeni gelmiş olan Faik Âli Beyi atadı. Faik Âli Bey, yukarda sözü edilen mektubunda bu görevi ile ilgili olarak şu bilgiyi vermiştir: «*Bir ayı vazife başında ve on beş günü zatürreden yatakta geçen bu memuriyet son memuriyetimdir*». Fakat idare mesleğindeki bu son görevi de ona uğurlu gelmedi. Mustafa Kemal, 20 şubat 1920 tarihinde, bütün ordu kumandanlarına gönderdiği genelgesinde Istanbul Hükümetinin: «... *harekâtı milliyeye muhalefetinden dolayı Diyarbakır' dan kaldırılan Faik Âli Beyi de Dahiliye Müsteşarı tayin ettiğini*» duyuruyor (Nutuk, vesika 237); Istanbul'da da Rauf (Orbay) Beye verdiği 21 şubat 1921 tarihli cevapta, hükümetin: «...*Harekâtı Milliyeye muhalefetinden dolayı azledilen Faik Âli Beyi Müsteşarlığa*» atamasını, «açıktan açığa Kuvayı Milliye aleyhine hareket edildiğinin bir örneği» olarak gösteriyordu.

Faik Âli Bey'e, hakkında, Istanbul Hükümetinin kaldırılmasından sonra, «*cevâz-ı istihdam* - çalıştırılabilir» kararı verildiğinden, açık maaşı bağlandı. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra, 1930 yılında emekliye ayrıldı. 1950 yılında vefat etti.

Bu konuyu bitirirken, zihinlere yer etmiş olan bir soruyu cevaplandırmak yerinde olacaktır: Faik Âli Bey, çeşitli belgelerde ileri sürüldüğü şekilde, Millî Mücadeleye karşı mı idi? Bizim bu soruya cevabımız kesinlikle «*hayır*»dır. Yukarda sözünü ettiğimiz birçok belgelerden, bu açıkça anlaşılmaktadır. Fakat bu noktada söylenecek en önemli şey şudur: Eğer Faik Âli Bey, Millî Mücadeleye karşı olsaydı, hele bağımsız bir Kürt Devletine taraftar bulunsaydı, örneğin sonradan Yüz Ellilikler listesinde yer alan bir Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey gibi düşünseydi, Doğu Anadolu'da Millî Mücadele çabaları çok büyük tehlikelerle karşı karşıya kalırdı. Özellikle Ali Galip Olayı sırasında Kürt aşiretlerinin Osmanlı Devletine bağlı kalmasında çaba gösterenlerin hizmetleri şükranla anılmaya değer. Zaten Faik Âli Beyin Kurtuluş Savaşı sonunda «cevâz-i istihdam» kararı alması, onun Millî Mücadeleye karşı olmadığının en büyük kanıtıdır. Bu açıklamamızdan sonra, ortaya bir soru daha çıkmaktadır: Mademki Faik Âli Bey Millî Mücadeleye karşı değildi, o halde Mustafa Kemal 20 şubat 1920 tarihli genelgesinde onu niçin Millî Mücadeleye karşı olarak göstermiştir? Bu soruya şöyle cevap verebiliriz: Genelgenin tarihine dikkatle bakılmalıdır. Şubat/1920 ayı, Istanbul Hükümeti ile Mustafa Kemal arasındaki çatışmanın çok şiddetlendiği bir aydır. Üstelik bu çatışmada Istanbul Hükümeti hukukça çok kuvvetlidir. Zira Istanbul'da seçimle işbaşına gelmiş bir Meclis ve Hükümet vardır. Millî iradeyi temsil eden bu Meclis ve Hükümet, memleket hakkında tek söz sahibi olmalıdır. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye ve Kuvayı Milliye lağvedilmelidir. Evet, hukuk işin böyle olmasını emrediyordu. Şimdiye kadar

Istanbul Hükümetinin milleti temsil etmediği yolunda Mustafa Kemal tarafından ileri sürülen görüş dayanaksız kalmıştı. Gelgelelim, Istanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'ın bir iş göremeyeceğini Mustafa Kemal o eşsiz dehasıyle sezmişti. Fakat bunu en yakın arkadaşlarına bile anlatamıyordu. Şu halde yapılacak iş, Istanbul Hükümetinin icraatını kötülemekti. Zira Heyet-i Temsiliye ve Kuvayı Milliye lağvedilirse, bu, Millet için felâket olacaktı. İşte çaresizlik içinde baş vurulan bu kötüleme yolunda, kurunun yanında yaş da yanıyordu, Faik Âli Bey gibi. Yoksa Faik Âli Beyi atayan Dahiliye Nazırı Ebubekir Hazım Beyin kendisi de millî mücadeleciydi.

Bu, şüphesiz, madalyonun bir yüzüdür. Madalyonun diğer yüzü ise, Faik Âli Bey ile Mustafa Kemal arasında bir dialoğun kurulamamasıdır. Faik Âli Bey, Mustafa Kemal'in aradığı vali değildi. Faik Âli Bey, devletini, milletini çok sevmekle birlikte, yetiştiği çevre, karakteri, onun, Mustafa Kemal'in eylemlerine ayak uydurmasını engellemişti. Onun bu tutuculuğu, edebî eserlerindeki kullandığı dilde de görülür. Güçlü bir sanatçı kişiliği olmasına rağmen, dildeki bu tutuculuğu, bir süre daha payandalarla ayakta dursa bile, pek sevdiği dostu Abdülhak Hamit gibi, onu unutulmuşluğun uçurumuna iteceği söylenebilir. (Faik Âli Beyin edebî kişiliği hakkında bilgi edinmek isteyenler, Muzaffer Uyguner'in Mülkiyeliler Birliği Dergisinin 21'inci sayısında yayımlanan değerli incelemesine bakabilirler).

Faik Âli Bey, Diyarbakır'dan ayrılırken, vali vekilliğini, bu bölümün başında kendisinden söz ettiğimiz, Mustafa Nadir Beye bıraktı. Bir süre sonra da Hüseyin Mazhar Bey Diyarbakır Valiliğine atandı.

Diyarbakır Valiliğinin, Millî Mücadele açısından önemi, ayrılıkçı güçlerin bu bölgede yoğun çabalarda bulunması dolayısıyladır. Vali Faik Âli Bey zamanında bu güçler, büyük çapta kırılmıştır. Bu nedenle Diyarbakır Valiliği, 1920 yılında eski büyük önemini yitirmişti. Bununla birlikte, zaman zaman Diyarbakır'da Millî Mücadeleye karşı çatlak seslerin çıktığı duyulmuştur. Örneğin, ilk Türkiye Büyük Millet Meclis seçimlerine karşı koyan illerden biri de Diyarbakır'dır. Bunda Kolordu Kumandanı Cevdet Beyin pasif ve ürkek tutumunun büyük etkisi vardır. Ancak ana sorunun çözümlenmiş olmasının yanında, bu olaylar, bu kitabın çerçevesinde, üzerinde daha fazla durmayı gerektirmemektedir.

V

BİTLİS VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Bitlis'in Durumu:

Bitlis'in coğrafî önemi, bir ticaret merkezi olan Diyarbakır'ı İran'a bağlayan doğal geçit yolu üzerinde bulunmasından gelmektedir. Millî Mücadele açısından önemi ise altı doğu ilinden *(Vilâyat-ı Sitte)* biri olmasıdır. Kurulacak Büyük Ermeni Devletine Bitlis de verilecekti.

Bitlis, Tanzimat'tan önce Erzurum eyaletinin Muş sancağına bağlı bir ilçeydi. Tanzimat'tan sonra il örgütleri kurulunca, Bitlis vilâyetinin merkezi oldu. 1929 yılında tekrar ilçe durumuna getirilerek Muş iline bağlandı. Bu tarihte nüfusu on bine yaklaşıyordu. 1936 yılında tekrar il merkezi oldu.

Siirt, Muş ve Genç sancaklarının bağlı olduğu Bitlis vilâyeti, 27.800 kilometre karelik bir bölgeyi kapsıyordu.. Birinci Dünya Savaşı başında Bitlis vilâyetinin nüfusunun 400 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu bölgede tam bir feodal toprak düzeni egemendi. Ekilebilen 255 bin hektarlık arazinin % 95'i tahıl üretimine ayrılmıştı. Orman yok denecek kadar azdı. Hayvancılık önemliydi.

Bitlis ve Muş, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus işgali altına düştü. Çanakkale Zaferinden sonra II. Orduya bağlı 16. Kolordu Kumandanı olarak Diyarbakır'a gelen Mustafa Kemal Paşa bir karşı saldırı ile Bitlis ve Muş'u Rus işgalinden kurtardı (6-7 ağustos 1916). Mustafa Kemal, bu başarısını yaşamı boyunca daima iftiharla anmıştır.

Bitlis vilâyetinin düşman işgali altına düşen kesimleri, Rus ve Ermeni kıyımları dolayısıyle büyük nüfus kaybına uğradı. Aşağıda da anlatılacağı üzere, Bitlis şehrinin nüfusu bir ara birkaç yüz kişiye düşmüştür.

Bitlis vilâyetinin sınırları içinde yoğun bir Kürt nüfusu vardı. Kürtler aşiret düzeninde yaşıyorlardı. Amacı, İngilizlerle işbirliği yaparak bağımsız bir Kürt Devleti kurmak olan Kürt Teali Cemiyeti'nin bir şubesi de bu nedenle Bitlis'te kurulmuştu.

Bitlis, merkezi Diyarbakır'da olan 13. Kolordunun bölgesi içindeydi. Fakat Üçüncü Ordu Müfettişliğinin yetkisi içindeki bölgeye komşu il olduğundan, Bitlis Valisi Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın istemlerini dikkate almak zorundaydı.

Mustafa Kemal, Samsun'a çıktığı zaman, Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey idi.

Vali Mazhar Müfit Bey

Mazhar Müfit *(Kansu)* Bey, 1873 yılında Istanbul'da doğdu. 1891 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Çeşitli idarî görevlerde bulunduktan sonra Karesi *(Balıkesir)* mutasarrıfı oldu. Bu görevde iken, 18 nisan 1918 tarihinde Bitlis valiliğine atandı.

Mazhar Müfit Bey, göreviyle ilgili hükümet emirlerini öğrenmek üzere Istanbul'a geldi ve Sadrazam Talât Paşa ile görüştü. (Zaten Mazhar Müfit Bey, koyu bir İttihat ve Terakki Fırkası yanlısıydı). Bu görüşmenin konusu şuydu. Bitlis'te üç beş küçük memurdan başka kimse yoktu. Vilâyet işleri Siirt'ten yönetiliyordu. Ne vali vardı, ne de vilâyet erkânı... Her şeyden önce Bitlis'te Devleti temsil ettirmek gerekiyordu. Fakat istilâ görmüş şehirlere hiç bir memur gitmek istemiyordu. Ne yapmalıydı? Şöyle bir formül bulundu: Bitlis'e gidecek memurların maaşlarına yüzde yetmiş beş zam yapılacak. Ayrıca çalışma arkadaşlarını seçmesi için Mazhar Müfit Beye geniş yetki verildi.

O günkü koşullara göre en önemli iş, iyi bir jandarma kumandanı bulmaktı. Mazhar Müfit Bey, bu görev için yakın arkadaşı Hasan Beyi seçti. Ne var ki Hasan Bey, orduda görevliydi. Bunun da çaresi bulundu. Önce jandarma sınıfına nakli yapıldı, sonra Bitlis Jandarma Kumandanı olarak atandı. Arkasından polis müdürü, eğitim müdürü gibi görevler için de uygun kimseler bulundu ve atamaları yapıldı. Böylece Bitlis vilâyet erkânı oluşturuldu.

Mazhar Müfit Bey, maiyetiyle birlikte 15 haziran 1918 tarihinde yola çıktı. Uzun bir yolculuktan sonra Diyarbakır'a varıldı. Asıl güçlük bundan sonra kendini gösterdi. Zira Diyarbakır ile Bitlis arasında yol yoktu. Bunun için askerî makamlara baş vuruldu. Askeriyenin sağladığı keleklerle (bir cins sal) su ulaşımından yararlanılarak bir haftada Siirt' in Otlu denilen iskelesine ulaşılabildi. Siirt istilâ görmediği için, hayat normaldi. Burada Sultan Reşat'ın öldüğü ve yerine Vahidettin'in geçtiği öğrenildi. Gerekli tören yapıldıktan ve Siirt'te bir hafta kalındıktan sonra Bitlis'e gelindi. Mazhar Müfit Bey, Bitlis'le ilgili o andaki gözlemlerini şöyle anlatmaktadır:

«Fakat ne yazık ki, Bitlis'i tahayyül ve tasavvur ettiğimden çok daha perişan bir halde bulmuştum. Osmanlı İmparatorluğunun bütün refah ve imkânlarından faydalanmış olarak büyüyen ve doğu şehirlerimizin en mamurlarından biri olan Bitlis, bu harabezardan farksızdı. Rus istilâsı şehri yıkmıştı, yine Rus ricatı yakmıştı ve Ermeni çetelerinin katliamları ve muhaceret vilâyet merkezinde insan ve aile bırakmamıştı. Şehirde ve harabeler arasında ancak iki yüzü geçmeyen insan bulduğumuzu söylersem, buna asla hayret edilmemelidir. O insanlar da açlıktan, her çeşit yoksulluktan perişan ve bitkin bir halde bulunuyorlardı. Hoş, biz de, hemen bu aç ve bitkin insan kafilesinin arasına ka-

tılıvermiştik. Üç, dört ay, hepimiz kelkil denilen darı hamurundan ekmek ve buna tek katık olarak da devedikenine benzeyen ve kendi kendisine yetişen kengil denilen bir otu yemeye mahkûm ve mecbur kalmıştık».

Mazhar Müfit Bey, yaraları sarmak için yoğun bir çabaya giriştiği sıralarda Mondros Mütarekesi imzalandı. Mazhar Müfit Beyin yürekten bağlı olduğu İttihat ve Terakki Partisi iktidardan düştü. İtilâf ve Hürriyet Partisine dayanarak Damat Ferit Paşa 4 mart 1919'da hükümeti kurdu. İlk iş olarak da İttihatçı bilinen valileri görevinden uzaklaştırma çabasına düştü. Istanbul basını İttihatçı valilerin ve bu arada Mazhar Müfit Beyin azledildiğini yazmaya başladılar. Bunun üzerine Mazhar Müfit Bey, Dahiliye Nazırına şu tel yazısını gönderdi:

«Bu neşriyat doğru ise azlimi tebliğ buyurunuz. Değilse, idare bakımından özellikle zararlı olan bu neşriyata son veriniz».

Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, 19 nisan 1919'da bu tel yazısına şu karşılığı verdi:

«Asayiş ve eşkıyalığın ortadan kaldırılması hususundaki himmetiniz teşekküre şayandır. Asayişin sağlanmasına sürekli olarak itina olunması tavsiye olunur efendim».

Bundan sonra Istanbul Hükümeti ile Bitlis arasında idare tarihimizin en eğlenceli yazışmaları cereyan etti. Ancak bu yazışmaları doğru değerlendirebilmek için, şu noktayı unutmamak gerekir. Astronomi ile uğraşmayan kimsenin Merih gezegeni hakkında bilgisi ne kadarsa, Damat Ferit Paşa hükümetinin de Anadolu ve özellikle doğu illeri hakkında bilgisi o kadardı. Bunu o tarihte P.T.T. Genel Müdürü olan, fakat hükümet içinde bir nazırdan daha çok söz sahibi olan Refik Halit *(Karay)* Bey içtenlikle itiraf etmektedir.

Dahiliye Nazırı, Mazhar Müfit Beye bu cevabı yolladıktan sonra, Jandarma Komutanı Hasan Beyden kapalı tel yazısı ile şunu sordu:

«Vali Mazhar Mufit Beyin azli takdirinde oraca asayişi bozacak bir olay çıkması düşünülüp düşünülmediğinin ivedilikle belirtilmesi...»

Bitlis İl Jandarma Komutanı Hasan Beyin cevabı:

«Mazhar Müfit Bey, burada çok sevilen bir validir. Aşiret başkanları kendisine büyük bir saygı ve bağlılık gösterdikleri gibi, asayiş bakımından da gizli ve kuvvetli örgüte kendi başına sahiptir. Görevinden alınması durumunda bir olay çıkmasından hakkıyle korkulabilir».

Mazhar Müfit Bey hakkında Ermenilerin sürülmesinden dolayı da soruşturma açılmış Istanbul'da Askerî Harp Divanı tutuklama kararı vermişti. Bu karar da Hasan Beye bildirildi ve sonuna şu cümle eklenildi:

«Ermeni tehcirinden dolayı Harp Divanınca yargılanmak üzere tutuklu olarak Istanbul'a gönderilmesini başardığınız takdirde ayrıca mükâfatlandırılmanız kararlaştırılmıştır».

Hasan Beyin cevabı:

«Valiyi tutuklayabilmeme imkân yoktur. Buna kuvvetim yeterli değildir. Kendisi Kürtlerden on binlerce kişilik silâhlı bir kuvvet kurmuştur».

Oysa kumanda edecek jandarma eri, yiyecek fasulyeleri bile yoktu.

Gene bu sıkıntılı ve üzüntülü günler sırasında Mazhar Müfit Beye Sadrazam Damat Ferit Paşadan «Hususî, gayet mahrem, bizzat hallolunacak» kaydını taşıyan bir kapalı tel yazısı geldi. Telgraf şuydu:

«Doğu illerinden bazı kısımların Ermenistan'a terki mecburiyet ve zaruretinin hasıl olması muhtemeldir. Gerçi bu ihtimal pek zayıf ise de, bir emrivaki karşısında kalınmamak için dağdağasızca ve hâkimane üslubu ile şimdiden kamuoyunu hazırlamak faydadan hali değildir.

Bu hususta mesai sarf buyrulmasını yüksek ehliyet ve dirayetinden bekleriz. Allah göstermesin böyle bir hal vukuunda mahallî halkın ve aşiretlerin ne gibi bir tavır ve harekette bulunacaklarının dahi gizlice ve münasip bir surette soruşturulması ve incelenmesi ile sonucunun peyderpey doğruca tarafıma bildirilmesi rica olunur».

Böyle bir istek karşısında tepesi atan Mazhar Müfit Bey, karşılık olarak şu telgrafı yazdı:

«Osmanlı Devleti ülkesinden bir karış toprağı bile düşmana terk için kamuoyunu hazırlamak elimden gelmez. Bendeniz'de tasavvur buyurduğunuz ehliyet ve dirayet de buna uygun değildir. Bu gibi işlerde ehliyet ve dirayeti sizce denenmiş bir zatın yerime vali atanmasını ve gönderilmesini rica ederim. Ferman».

Ne var ki, Mazhar Müfit Beyin artık sabrı tükenmişti. «O sıralarda Bitlis'te vali olmak, karanlıkta veya Yeman çölünde yaşamaktan farklı değildi. Çünkü, resmî muhabereler dışında hiç bir yerden hiç bir haber sızmıyor, gazeteler gelmiyor, sızan haberler de aslından çok değişik, asap bozucu, ruh ve dimağ yıpratıcı haberler oluyordu». Bu nedenle Jandarma Kumandanı Hasan Beyi yanına çağırttı ve şu anlamda bir telgraf çektirtti:

«Vali hastadır. İstifa edeceğinden bahsediyor. Bu sıra azledilirse, evvelce arzettiğim hadiseye mahal kalmayacaktır. Burada bir gün dahi kalmak istememekte ve hastalığı günden güne artmaktadır».

Bu telgraf üzerine, Mazhar Müfit Beye 23 mayıs 1919 tarihinde aşağıdaki tebligat yapıldı:

«3 mayıs 1919 tarihinde çıkan Padişah buyruğu gereğince valiliğe Niğde eski Mutasarrıfı Ziya Paşa atanmıştır. Haleﬁniz gelinceye kadar vekâleten görevi ifa buyrulması rica olunur».

Mazhar Müfit Bey bu tel yazısına 25 mayısta aşağıdaki karşılığı verdi:

«Emrinize tebellüğ ettim. Çok rahatsızım. Vekâleti mektupçuya bırakarak Istanbul'a gelmek üzere hareket ediyorum».

Mazhar Müfit Bey, 13 haziran 1919 tarihine kadar Bitlis'te kaldı. Bu arada Ermeni tehciri suçundan dolayı tutuklanacağını, Mülkiyeden sınıf arkadaşı Elazığ Valisi Ali Seydi Beyin 2 haziran tarihli bir tel yazısından öğrendi. Bunun sonucu Istanbul'a gitmekten vazgeçti.

Mazhar Müfit Bey, Bitlis'ten ayrılmak üzere hazırlık yaparken, Mustafa Kemal de Samsun'dan Amasya'ya gelmişti. Üçüncü Ordu Müfettişliği ile ilgili bütün illere çekilen: «Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin il merkezinizle sancaklarınızda ve bunlara bağlı olan yerlerde örgütü var mıdır? Belli başlı kurucu ve temsilcileri kimlerdir? Civar illerdeki örgütleri ile bağlantı ve haberleşme durumunda mıdır? Başka dernekler var mıdır? Soruşturularak sonucunun bildirilmesine yardımlarını rica ederim». şeklindeki 1 haziran 1919 tarihli Mustafa Kemal Paşanın tel yazısı Bitlis'e de ulaşmıştı. Mazhar Müfit Bey, Mustafa Kemal Paşayı tanımıyordu. Onu, Damat Ferit Paşanın adamı, Hürriyetçi ve İtilâfçı bir paşa sanıyordu. Mazhar Müfit Bey ise koyu İttihatçıydı. Üstelik Bitlis'te günün olaylarını izlemekten de yoksundu. Her halde, Damat Ferit Paşa, aynı zamanda Padişah yaveri bulunan bu paşayı Anadolu'ya, Doğu illerinin Ermenilere terkedilmemesi için uğraşan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin dağıtılması, İttihatçıların kökünün kazınması için göndermişti. Kendisi bu oyuna (!) gelmeyecekti. Ancak bu telgrafa cevap vermemezlik de edemezdi. Zira Mustafa Kemal Paşa, Ordu Müfettişi olarak kendisiyle haberleşme yapma yetkisini taşıyordu. Onun için savsaklayıcı bir cevap verdi. Tel yazısında geçen «dernek» sözünden amaç neydi? Telgraf metninden bu pek iyi anlaşılmıyordu, açıklanması gerekirdi.

Mustafa Kemal, Mazhar Müfit Beyin bu telgrafını alınca, Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik) Beye:

«Bu vali galiba bizden değil yahut da bize güvenmiyor. Kendisine çektiğimiz telgraf gayet açık idi».

diyor. Kâzım Bey:

«Paşam, Mazhar Müfit'in bizden olmamasına imkân yok. Ben Balıkesir'de Tümen Kumandanı iken o da mutasarrıftı. Kendisini yakından tanırım, siyasal kanılarını iyi bilirim. Aramızda dostluk ve güven hâkimdir. İzin verirseniz aynı telgrafı bir de ben kendi imzam ile çekeyim».

diye cevap veriyor. Kâzım Bey, aynı tel yazısını bir de kendi imzasıyle Mazhar Müfit Beye gönderiyor. Fakat Mazhar Müfit Beyin kanısı kesin: «Damat Ferit'in bu adamlarının tuzağına düşmeyeceğim».

Ve telgrafa «Şifre telgrafınızdan maalesef bir şey anlamak mümkün değil. Rakamlar birbirine karışmış». şeklinde cevap gönderiyor.

İnsanları sabırla yönetmesini çok iyi bilen Mustafa Kemal, bu cevap üzerine şöyle diyor:

«Bu valinin bize güvenmediği açıkça anlaşılıyor. Ne için Anadolu'ya geldiğimizi, ne yapmak istediğimizi, hiç bir şeyi bilmiyor. Üzerine varmayalım. Erzurum'a gittiğimiz vakit kendisiyle muhabere eder, anlaşmaya çalışırız».

Mazhar Müfit Bey, 13 haziran 1919'da Bitlis Valiliğinden ayrıldı, 6 günlük bir yolculuktan sonra, 19 haziranda Erzurum'a geldi. İlk iş olarak Kâzım Karabekir Paşa ve Vali Münir (Akkaya) Bey ile görüştü. Gerekli bilgileri edindi. Mazhar Müfit Beyin Erzurum'a geldiğini Mustafa Kemal'e bildirdiler. O da, Erzurum Valiliğinden alınan Münir Beyle birlikte Mazhar Müfit Beyin Erzurum'dan ayrılmamasını ve kendisinin Erzurum'a gelişinin beklenmesini istedi. Mustafa Kemal Paşa, 3 temmuzda Erzurum'a geldiği zaman, karşılayıcılar arasında Mazhar Müfit Bey de vardı. Kâzım Karabekir, Mazhar Müfit'i Mustafa Kemal ile tanıştırdı. Kendi anlattığına göre, aralarında şu konuşma geçti:

Mustafa Kemal Paşa: «Sizi burada çok beklettim beyefendi. Yollar muntazam değil, kolay gelinmiyor. Bununla beraber, Erzurum'da kalışınız iyi oldu. Istanbul'a gitmiş olsaydınız sizi tevkif edeceklerdi. Anadolu'da hep beraber çalışacağımız, değerli ve aydın arkadaşlara ihtiyacımız ve görülecek çok işimiz var. Vatan hepimizden ayrı ayrı hizmet bekliyor».

Mazhar Müfit Bey: «Paşam, çalışmak için hazırım. Emirlerinizi aldım ve bekledim. Tevkif edileceğimi de biliyorum. Fakat, esasen Istanbul'a gidecek değildim. Vaziyeti öğrenmek, temaslar yapmak için Erzurum'a gelmiştim. Hal ve şartlara göre ya burada kalacak yahut da Azerbaycan'a gidecektim. Böyle düşünmüştüm. Ama şimdi mesele kalmıyor; emrinizde ve hizmetinizdeyim»[108].

Mazhar Müfit Bey, Mustafa Kemal'in Erzurum'da yaptığı ilk toplantıya katıldı. (Erzurum Valiliğine bakınız). Delege olmadığı için Erzurum Kongresine girmedi. Fakat kongre dışında, Mustafa Kemal'le yakın işbirliğinde bulunarak kongre çalışmalarına faydalı oldu. Mustafa Kemal' le birlikte Sivas'a gitti. Sivas Kongresinde Heyet-i Temsiliye'ye üye seçildi. Damat Ferit Paşa Hükümeti düşürüldükten sonra yeniden bir valiliğe atanması yolunda Mustafa Kemal Paşa tarafından ileri sürülen istek (3.10.1919) hükümet tarafından kabul edilmedi.

Mazhar Müfit Bey, Mustafa Kemal ile birlikte Ankara'ya gelen üç Heyet-i Temsiliye üyesinden biridir. (Diğer ikisi: Rauf Orbay ve Hakkı Behiç). Istanbul'da toplanan son Meclis-i Mebusan'a Hakkâri Milletvekili olarak girdi. Istanbul'un işgali üzerine, maceralı bir yolculuktan sonra, Ankara'daki Birinci Büyük Millet Meclisine katıldı. Milletvekilliği 1946 yılına kadar sürmüştür. 13 kasım 1948'de vefat etti.

Mazhar Müfit Beyle ilgili sözlerimizi bitirirken, bir noktayı ayrıca belirtmemiz kadirbilirlik olacaktır. Onun Türk Milletine, Kurtuluş Sa-

(108) M. M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 3-26.

vaşına ve devrimlere büyük hizmeti yanında, bir büyük hizmeti daha vardır. Mazhar Müfit Bey, 1918 yılından 1923 yılına kadar olan anılarını yazmış, bu anılar 1948 yılında bir gazetede yayımlandıktan sonra, iki cilt halinde Türk Tarih Kurumu tarafından bastırılmıştır. Bu anılar Kurtuluş Savaşımızın en değerli kaynak eserlerinden biridir. Özellikle Doğu illeri valilikleri incelenirken bu eserden geniş çapta yararlanılmıştır. Kendisini rahmetle anarız.

Vali Ziya Paşa

Ziya Paşa, 1860 yılında Istanbul'da doğdu. Galatasaray Sultanisini bitirdi. 1884 yılında Mekteb-i Mülkiye'den mezun oldu. Çeşitli idarî görevlerde bulunduktan sonra 1897 yılında atandığı Mersin Mutasarrıflığında Mir-i Miran (Paşa) payesini kazandı. İdarî görevlerine devam etti ve 1915 yılında emekli oldu. 25 mart 1919'da Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından yeniden Niğde Mutasarrıflığına atandı. Mazhar Müfit Beyin Bitlis Valiliği görevinden alınması üzerine, onun yerine Bitlis Valiliğine ataması yapıldı.

Ziya Paşa, yaşlı olduğundan, Bitlis Valiliğinde 20-25 gün kalabilmiş (temmuz/1919), daha fazla dayanamayarak görevinden ayrılmış ve Istanbul'a dönmüştür. Bu kez, Muhittin Paşanın yerine Ankara Valiliğine atanmış, fakat Millî Mücadeleciler kendisini kabul etmemişlerdir. (Bu husus, Ankara Valiliği incelenirken, etraflı olarak anlatılacaktır).

Ziya Paşa'nın idareci olarak biricik kusuru, Damat Ferit Paşa tarafından atanmış bir vali olmasıydı. Yoksa bulunduğu yerlerde, Millî Mücadele aleyhine bir çabası görülmemiştir. Bu bölümün başında belirttiğimiz gibi, Bitlis İli Millî Mücadele açısından önemli bir görünüm sunmadığından, bu bölümü burada bitiriyoruz.

VI

VAN VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Van'ın Durumu:

Van'ın, doğanın eşsiz güzelliklerle bezediği bu sınır ilimizin, en az üç bin yıllık bir tarihi vardır. Uzun süre Urartu uygarlığına beşiklik etmiştir. Van, Türk egemenliğine geçtikten sonra da, bir sınır ili olarak önemini korumuştur.

Van, Osmanlılar döneminde eyalet merkezliği yapmıştır. Tanzimat'tan sonra il örgütleri kurulunca, Van vilâyet merkezi olmuş, Hakkâri sancağı da Van vilâyetine bağlanmıştır. Bu durumdaki Van vilâyeti 37.100 kilometre karelik bir alanı kapsıyordu. Birinci Dünya Savaşı başında Van vilâyetinin nüfusunun 300 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Eldeki resmî bilgilere göre, 75 bin hektar tutan ekili arazinin % 95'inde tahıl üretimi yapılmaktaydı. Orman yok denecek kadar azdı. Hayvancılık ileriydi.

Van, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus işgaline uğradı. Ruslar ve Ermeniler Van ilinde büyük kıyım yaptılar. Bu nedenle nüfus önemli ölçüde azaldı. Bu durum Van İl Yıllığı-1967» şu şekilde anlatılmaktadır:[109]

«Osmanlı Devleti zamanında bir sınır şehri olarak gelişen ve büyüyen Van, XIX. yüzyılda bazı yabancı devletlerin kışkırtması neticesinde kurulan Ermeni çeteleri tarafından, 1895'ten itibaren, Van şehrinde kundaklama hareketlerine başlanmış ve bu bölgede bir Ermeni - Türk çatışmasına yol açmıştır.

Birinci Cihan Savaşında, 20 mayıs 1915'de, Rusların yardımıyle Van'a hâkim olan Ermeniler, Ruslar çekildikten sonra da kundaklama hareketlerine devam etmiş ve Müslüman - Türk mahallelerini yakıp yıkmışlardır.

2 nisan 1918'de, kahraman Türk Ordusu Van'a girdiği zaman şehri Ermeniler tarafından yakılıp, yıkılmış ve harap olmuş bir vaziyette bulmuştur. Vanlılar binlerce evlâdını cephelerde, Ermenilerle yapılan sokak savaşlarında ve binlerce ailelerini de göç yollarında kaybetmiştir.

Vaktiyle yüz binin üzerinde nüfusu bulunan Van şehri, bu durumlar neticesinde nüfusunun çoğunu kaybetmiş ve çok az miktar sayılan üç bin nüfusa düşmüştür».

1 kasım 1919 tarihinde teftiş amacıyle Van'a gelen Kâzım Karabekir

(109) Van İl Yıllığı 1967, s. 70.

Paşa, bu güzel şehrimizin içinde bulunduğu acıklı durumu şöyle anlatmaktadır:

«Van harabezara dönmüş. Şehir kâmilen yangın yeri. Bağlarda birkaç mahallede birkaç yüz halk var. Birinci Cihan Savaşı başlangıcında Ermenilerin Van'da İslâmlara karşı katliam ve yangınlarını yerinde dinledim ve gördüm. Küçüklük zamanlarımı hazin hazin andım... Van, bağları bahçeleri, suları, gölü velhasıl tabiatın en latif varlıklarıyle cennet gibi bir yerdi. Istanbul'dan uzaklığına ve buraya gelinceye kadar çekilen meşakkatlerine rağmen Van'da hayat pek rahat ve tatlı idi»[110].

Altı Doğu ilinden *(Vilâyat-ı Sitte)* biri olan Van valiliğinin, Millî Mücadele açısından, özellikle 1919 yılında, büyük önemi vardı. Zira İngilizler, bu ilimizde bağımsız bir Kürt Devleti kurmak için torbalarla altın harcarlarken, A.B.D. de burasını kurulacak Büyük Ermeni Devletine vermek istiyordu. Nitekim Sevr Anlaşmasına göre, Ermenilere terkedilen illerimizden biri de Van'dır. İşte üzerinde büyük emperyalist oyunlar dönen Van vilâyetinin kaderini, Van'daki sivil ve asker yöneticilerle dağlardaki aşiret reisleri çizecektir.

Van'da 11. Kafkas Tümeni vardı. Komutan Cavit Bey idi. Bu tümen, Erzurum'daki 15. Kolorduya bağlıydı. Van, Üçüncü Ordu Müfettişliğinin yetki çevresi içinde kalan bir vilâyet olduğundan, Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Van valisi ve kumandanına doğrudan doğruya emir verme yetkisine sahipti.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı zaman, Van Valisi Haydar Bey idi.

Vali Haydar Bey

Millî Mücadelemizin en değerli valilerinden ve en içten savaşçılarından biri olan Haydar (Vaner) Bey, 1873 yılında Sırbistan'ın Potgoritza ilçesinde doğdu. 1899 yılında Mülkiye'yi bitirdi. Çeşitli yerlerde kaymakamlık, mutasarrıflık, valilik yaptıktan sonra aralık 1918'de Van Valiliğine atandı.

Bu kitabın çeşitli yerlerinde belirtildiği gibi, Doğu illerimiz, Amerikalılarla İngilizler arasında bir çekişme konusu idi. Amerikalılar Doğu illerimizi Ermenilere vermek isterlerken, İngilizler de bu illerimiz üzerinde kendi emperyalist emellerine hizmet edecek bir Kürt Devleti kurmak istiyorlardı. Bundan dolayı Doğu illerimizdeki Kürt aşiretlerini ayaklandırmak için yoğun bir çaba harcıyorlardı. (Bakınız: Elazığ Valiliği). İngilizler, Hakkâri ve Van dolaylarında da kendi emellerine uygun bir ortam bulmuşlardı. Hakkâri yüksekliklerinde yaşayan Nasturileri (Hıristiyan Kürtleri) kendi yanlarına almışlardı. Üstelik, bu bölgenin iki nü-

(110) K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 348.

fuzlu lideri olan Sitta (Seyyit Taha) ve Simko (İsmail Ağa)ya, ayaklanmaya yardım etmeleri için bavullar dolusu altın vermişler ve onları kandırmışlardı. (Muzaffer Erdost'un Şemdinli Röportajı adlı yazı dizisinde bu altınların eğlenceli öyküsü anlatılmaktadır). Resmî bilgilere göre, İngilizler, silah ve cephane dışında, Seyyit Taha'nın kendisine 30 bin, emrine de 20 bin İngiliz lirası vermişlerdir[111].

Bu tehlikeli durumda Haydar Bey, XV. Kolordunun da desteğini sağlayarak, gerekli tedbirleri aldı. İngilizlerin iğrenç emellerini anlatarak Simko'yu yani Şikak Aşireti Başkanı İsmail Ağayı İngilizlerden ayırdı ve kendi tarafına çekti. Böylece Hakkâri ve Van dolaylarındaki Kürt ayaklanması önlenildi[112].

Haydar Bey, bu tutumuyle emperyalist güçlerin düşmanlığını üzerine çekti. Bu nedenle Istanbul Hükümeti tarafından 18 ağustos 1919 tarihinde kendisine şu emir verildi: «*Erkânı vilâyetten münasibinin tevkilile Dersaadete azimetleri*».

Haydar Beyin görevinden alındığı haberi Van'da bomba gibi patladı. Haydar Bey emri 23 ağustosta almıştı. Aynı anda Istanbul'daki kızından da Istanbul'a gelmemesi yolunda bir telgraf gelmişti. Bu durumu, 22 temmuz 1919 tarihinden beri Üçüncü Ordu Müfettişliği vekilliği görevine de bakan Kâzım Karabekir Paşaya bir mektupla bildirdi, Istanbul Hükümetinin hakkında ne gibi bir karar aldığını sordu ve mektubunu şöyle bitirdi: «*Ahali bırakmamak, hareketime engel olmak istiyor. Mamafih bu hafta içinde hareketimi münasip görüyorum*».

Van'daki On Birinci Kafkas Tümeni Kumandanı Yarbay Cavit Bey, Haydar Beyin görevden alınması üzerine, Kâzım Karabekir'e şunları yazıyordu:

«Haydar Beyin Van vilâyetinden alınması ve bu vilâyetin kadı veya defterdar gibi güçsüz memurların vekâletine bırakılması vatana bilerek ihanet olur. Haydar Beyin teşebbüs ve kişiler üzerindeki etkileri ve iyi idaresiyle İngilizlerin çok çalıştıkları halde henüz girmeye başaramadıkları Van vilâyeti güney mıntıkası pek çabuk elden çıkar. Bu şekil Van'ın da tehlikesi ve tümenin bir de İngiliz askerî birliklerine karşı bir cephe almaya mecbur kalması, belki de çarpışmaya girişmesi sonucunu doğurur. Haydar Bey, Van vilâyetinden ayrılırsa iç ve dışişler çok fena olur»[113].

Şüphesiz ki, Kâzım Karabekir Paşanın daha önce haberi olsaydı, hükümetin emrine rağmen Haydar Beyi yerinde bırakırdı. Ne var ki, Haydar Bey Van'dan ayrılmıştı. Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa iyi bir vali gelinceye kadar, Van'daki düzenin korunması için olağanüstü askerî tedbirler aldı.

---

(111) Yön Dergisi, sayı 173.
(112) Türk İstiklâl Harbi. c. III, Doğu Cephesi. s. 25.
(113) K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 158-159.

Haydar Bey, 10 eylül 1919'da Erzurum'a geldi. 13 eylülde, Ali Galip Olayı dolayısıyle boşalan Elazığ Valiliğine, Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir tarafından özellikle seçilerek gönderildi. (Bakınız: Elazığ Valiliği). Bu görevde iken asaleten valiliğe atanması hususunda gerek Mustafa Kemal ve gerekse Kâzım Karabekir Paşalar, Istanbul Hükümetine baş vurdular. (3.10.1919). Istanbul Hükümetince atanan yeni valinin gelmesi üzerine Haydar Bey, Elazığ'dan Sivas'a geldi. Burada bir süre Heyet-i Temsiliye çalışmalarına katıldı. 30 kasım 1919'da Sivas'tan ayrıldı. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına —ki 12 ocak 1920'de Istanbul'da açılmıştır— Van mebusu olarak girdi. Meclis-i Mebusan'ın dağılması üzerine, Mazhar Müfit (Kansu) Beyle birlikte, Fransızların aracılığıyle Beyrut'a kaçtı. Fransızlar, Ankara ile görüşme olanaklarını arıyorlardı. Haydar Beyi aracı olarak kullanmak istemişlerdi. O nedenle Haydar Bey ile Mazhar Müfit Bey, gene bir Fransız deniz taşıtıyle Silifke'ye çıkarıldılar. Oradan da Ankara'ya gelerek 23 nisan 1920'de Ankara'da toplanan T.B.M. Meclisine katıldılar (30 nisan 1920). Nutuk'ta bu olay şöyle anlatılmaktadır: «Efendiler, bu durum üzerine Fransızlar, 1920 mayısından başlayarak bizimle ilişki kurma ve görüşme yolları aradılar. Önce, Ankara'ya Istanbul'dan bir binbaşı ile bir başıbozuk geldi. Bunlar önce Istanbul'dan Beyrut'a gitmişler. Eski Van Milletvekili Haydar Bey bunlara kılavuzluk ediyordu». Haydar Bey, bundan sonra, en buhranlı günlerde Konya valiliği yaptı. (Bu kısım Konya Valiliği incelenirken anlatılacaktır). İkinci B.M. Meclisine Konya Milletvekili olarak girdi. 1934'de emekli oldu ve 1954 yılında vefat etti. Rahmetlinin en büyük özelliği düşüncesini korkmadan açıkça söylemesi ve yetiştiği döneme ait Osmanlı Toplumunda konuşulan bütün diller mükemmel şekilde bilmesiydi.

Görevden alınan Haydar Beyin yerine, Mithat (Alam) Bey atandı.

Vali Mithat Bey

Mithat (Alam) Bey, 1879'da İzmir'de doğdu. 1903 yılında Mülkiye'yi bitirdi. Çeşitli yönetim görevlerinde bulunduktan sonra, ağustos 1919 ayı başında Van Valiliğine atandı. Bu atamanın nedeni şuydu:

1919 yılı mart ayı başında iktidara gelen Damat Ferit Paşa kabinesi, ilk iş olarak İttihatçı bilinen valileri görevlerinden almış, yerlerine veya o tarihlerde valisi bulunmayan illere kendine yakın gördüğü veya sandığı kimseleri atamıştı. Bu arada altı doğu ilinden dördüne 1919 yılı mayıs ayında atamalar yapılmış, böylece Sivas Valiliğine Reşit Paşa, Elazığ Valiliğine Ali Galip Bey, Diyarbakır Valiliğine Faik Âli Bey, Bitlis Valiliğine de Ziya Paşa atanmışlardı. Valisi değişmeyen iki doğu ili kalmıştı. Erzurum ve Van. Gerçi Erzurum Valisi Münir Bey de görevinden alınmıştı. Yerine bakan vali vekili de Erzurum Kongresinin yapılmasını önleyememişti. Van Valisi de Erzurum Kongresine Van'dan delegelerin

katılmasına göz yummuştu. Oysa Istanbul'da Damat Ferit Paşa kabinesinin Anadolu politikası şu iki ilkeye dayanıyordu:

1. Batı Anadolu'da Yunan saldırısına karşı kurulan ulusal dayanışmayı el altından desteklemek,
2. Doğu Anadolu'da ise gelişmeye başlayan Millî Mücadele çabalarını kesin olarak önlemek, böylece İtilâf Devletlerinin düşmanlığını üzerimize çekmekten kurtulmak (Çünkü Damat Ferit, İtilâf Devletlerinin isterlerse hemen Anadolu'nun bütününü işgal edebileceklerini sanıyordu).

O halde yapılacak şey, gerek Erzurum'a gerekse Van'a, Millî Mücadele çabalarını önleyecek valiler göndermekti. Bunun üzerine Erzurum Valiliğine Reşit Paşa, Van Valiliğine de Mithat Bey uygun görüldü. Derhal atamaları yapıldıktan sonra, 8 ağustos 1919 tarihinde Padişah tarafından kabul edildiler. 9 ağustos 1919 tarihli ve 8081 sayılı İkdam Gazetesinde yer alan bu haber, acele Erzurum'a ulaştırıldı. O sırada Erzurum'da Mustafa Kemal'in yanında bulunan Mazhar Müfit Bey, bu konuda şu bilgiyi vermektedir:

«Yıldırım çabukluğuyu ile harekete geçen ve İtalyan posta vapuru ile yola çıkan yeni Doğu valilerinin Trabzon'a varmalarından önce tedbir sağlamamız gerekti.

Mustafa Kemal Paşa bu hususta Trabzon'a şu emri verdi:

— Van Valiliğine atanan Mithat Beyle vapurdan çıkar çıkmaz ilişki kurunuz. Ulusal amaçlara uygun şekilde hareket etmeyi taahhüt ediyorsa kendisini serbest bırakınız, etmiyorsa derhal vapura bindirip Istanbul'a geri gönderiniz.

Paşanın bu buyruğunu Trabzon'da yerine getirmekle görevli gizli tümen komutanı Halit Bey (Deli Halit Paşa) idi.

Paşanın Erzurum Valisi (Reşit Paşa) hakkındaki buyruğu da şuydu:

— Kendisi ile hiç görüşmeyiniz ve serbestçe Erzurum'a gelmesine izin veriniz.

Paşa iki yeni vali hakkında bu tarzda iki türlü buyruk vermesinin nedenini şöyle açıklıyordu:

— Reşit Paşa her kim ise gelsin bir görelim. Padişahın ve Damat (Ferit) Paşanın amaçlarını, ne düşündüklerini yakın görüşmemizle öğrenmiş oluruz. Biz Erzurum'da bulunduğumuza göre Reşit Paşadan gelecek sakıncaları çabucak gidermek iktidarımız içindedir. Fakat Van'a gidecek validen söz ve teminat almamız, herhangi bir güçlüğün çıkmasına önceden engel olmamız gerekir.

Paşanın verdiği buyruk gereğince hareket edildi. Mithat Bey Trabzon'da kendisiyle yapılan ilk görüşmeye:

— Ferit Paşa hükümeti tarafından Van Valiliğine atanmış olmanın vicdanım ve kanılarım üzerinde olumsuz bir etki uyandırmasına olanak yoktur. Ulusal amaçlara ve güçlere tüm uygun olarak valilik görevimi yapacağım... cevabını vermişti. Mithat Bey bu teminatını telgrafla Paşa yanında da destekledi ve kendisine:

— Aksi halde Van'dan alınarak Istanbul'a geri gönderileceğinizden şüphe etmemelisiniz...

denerek Van'a gitmesi için izin verildi. Gerçekten benim de kişisel olarak tanıdığım Mithat Bey sözünde durdu, ilk günden Millî Mücadeleye yararlı bir vali olarak çalışmaya başladı ve ölünceye kadar Türk ihtilâl ve devrimlerinin içinde hizmet etti; Paşanın buyruk ve öğütlerinden ayrılmadı»[114].

İşte bu nedenle Reşit Paşa 26 ağustos 1919'da Erzurum'a geldiği halde, Mithat Bey ancak 3 eylülde Erzurum'a gelebildi. Fakat bu tarihte, bilineceği üzere, Mustafa Kemal ve arkadaşları Erzurum'dan ayrılmış, Sivas'a varmışlardı. Onun için Mithat Beyle olan görüşmeleri Heyet-i Temsiliye adına Kâzım Karabekir Paşa yürütmüştür.

Mithat Bey, yanında Defterdar ve Polis Müdürü olduğu halde, 3 eylül 1919'da Erzurum'a geldikten sonra Kâzım Karabekir Paşa ile sık sık görüşme yaptığı anlaşılmaktadır. Bu görüşmeler sırasında, Karabekir Paşa, hem Mithat Beyden hükümetin tutumu ile ilgili bilgi almış, hem de onu yakından tanımak ve hakkında bilgi toplamak olanağını elde etmiştir.

Mithat Beyin Karabekir Paşaya gizli olarak verdiği bilgilerden biri şuydu:

«Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin eylemlerini, Padişah ile saltanat aleyhinde göstermek suretiyle padişahı kuruntuya sevkettikleri gerçektir. Herhangi bir vesile ile gerek Mustafa Kemal Paşa ve gerekse Sivas Kongresi dilinden saltanat ve hilâfet makamının dokunulmazlığı hakkında teminat sırasında Padişahın yüksek kişiliğinden özellikle söz edilirse, hem iyi etki bırakır, hem de politikacı alçaklarının manevralarının kötü niyetten ibaret olduğu kesin surette doğrulanır. Anadolu'dan göreceği teminat üzerine Padişahın Ferit Paşayı da terk etmesi düşünülebilir».

Karabekir Paşa, bu bilgiyi 8 eylülde Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye iletti, ayrıca Mithat Beyin Van'a gönderilmesine izin verilmesini istedi[115].

Ancak bu tarihte Elazığ Valisi Ali Galip'in hıyaneti ortaya çıkmış ve valilik müessesesi bir kat daha önem kazanmıştı. Artık bu konuda kumar oynamaya memleketin koşulları izin vermiyordu. Onun için Karabekir Paşanın önerisine 10 eylül 1919 tarihinde Heyet-i Temsiliye'den şu cevap geldi:

«... Istanbul'dan gönderilen ve kongre üyelerinden hemen hiç kimsenin hakkında iyi bilgi vermediği Mithat Beyin pek yanılmayan yüksek önerileri veçhile Van'a gönderilmesini enine boyuna inceledik. Özellikle şu yeni durum (Ali Galip'in hıyaneti ve Istanbul Hükümeti ile ilişkilerin kesilmesi) karşısında adı geçen yüksek kişinin Erzurum'da alıkonulmasını veyahut Istanbul'a geri gönderilmesini zorunlu bulduk efendim».

---

(114) M. M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 133-134.

(115) K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 179-180.

Ancak Karabekir Paşa, düşüncesinde dayattı. Mithat Bey hakkında hiç bir kötü bilgi elde edememişti. Bu konuda şöyle düşünüyordu; Şu adam fenadır demek yeterli değildir. Kim ne gibi olaylardan dolayı bunu söylüyor bilinmelidir. Ben bu zatı yeni görüyorum. Elimizde tanınan daha iyisi olmadığından valiliğe kadar hak kazanmış bir insanı bütün hayatınca yeis ve elem içinde bırakacak, maddî manevî mahvedecek bir işlemle karşı karşıya bırakmak için açık sebepler olmalıdır.

Karabekir Paşa, 12 eylülde Mithat Beye, Istanbul Hükümetinin çekilmesi yolunda bir tel yazısı yazdırdı. Heyet-i Temsiliye'ye de:

«Van'da Tümen Kumandanının denetimine tabi tutarak idare mümkündür. Eğer uygun görülmüyorsa gerekçesini rica ederim».

şeklinde bir yazı gönderdi.

Karabekir'in bu dayatması karşısında, Heyet-i Temsiliye 18 eylülde uygun cevabını bildirdi ve böylece Mithat Bey de Van'a hareket etti.

Mithat Bey, Van'da valilik yaptığı on aylık zaman süresinde, özel yaşamıyle Kâzım Karabekir Paşayı, Millî Mücadeleye uygun tutumuyle de Istanbul Hükümetini gücendirdi.

Kâzım Karabekir, 1 mayıs 1920 tarihinde, Büyük Millet Meclisi başkanlığına gönderdiği yazıda, Mithat Beyle ilgili olarak şöyle yazıyordu.

«Van Valisi Mithat Beyin evinde birkaç Ermeni genç kadının bulunduğu ve bunlar arasında da bir kadının casusluktan dolayı bir yıla hükümlü olduğu ve bunun gibi salt kişisel ahlâka ait zayıf noktalarını belgelerle ve kanıtlarla haber aldıysam da kendisinin ulusal amaçlara aykırı eylemi görülmemiş olmasına dayanarak şimdilik bazı soruşturma yapıyorum»[116].

Mithat Bey, temmuz 1920 ayı sonlarında Van Valiliğinden ayrıldı ve 13 ağustos 1920 tarihinde Erzurum'a geldi. Karabekir'in anılarında anlattığına göre, Erzurum'da aralarında bir görüşme daha olmuş ve bundan sonra Mithat Bey Ankara'ya hareket etmiştir.

Bu arada Mithat Bey, Istanbul Hükümetince de görevden alındığından Ankara Hükümetine baş vurdu ve görevden alınma kararını kaldırttı (30 kasım 1920).

Bundan sonra Mithat Bey, Tekel Genel Müdürlüğü yapacak ve Maraş Milletvekili olarak T.B.M.M.'nin 3'üncü dönem çalışmalarına katılacak ve bu görevde iken 1936 yılında bir kaza sonucu vefat edecektir.

Vali Kadri Bey

Mithat Beyden boşalan Van Valiliğine Büyük Millet Meclisi Hükümetince Kadri Bey atanmıştır.

---

(116) A.g.e., s. 648.

Kadri Bey *(Mehmet Kadri Necip Üçok)* 1881 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. 1905 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Çeşitli yerlerde kaymakamlık ve mutasarrıflık yaptı. Muş mutasarrıfı iken, Birinci Büyük Millet Meclisine Diyarbakır'dan milletvekili olarak seçildi. Van valiliğine atanınca, 14 ekim 1920 tarihinde mebusluktan istifa etti (5 eylül 1920 tarihli kanun gereğince).

Kadri Bey, Millî Mücadeleye gönül vermiş valilerden biridir. Kurtuluş Savaşından sonra Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Kadri Bey, Cumhuriyet döneminde uzun yıllar valilik yaptıktan sonra, 1958 yılında Ankara'da vefat etti.

*
**

Emperyalizmin Doğu İllerimizdeki Başarısızlık Nedenleri

Van Valiliğinin incelenmesiyle, altı doğu ili *(Vilâyât-ı Sitte)*nin Millî Mücadele açısından görünümünün incelenmesi tamamlanmış olmaktadır.

Bu durumda akla bir soru gelmektedir. Acaba İtilâf Devletleri Mondros Ateşkes Anlaşmasının 24. maddesini neden işletmemişlerdir? Hiç bir hukukî dayanak aramadan Adana, İzmir, Istanbul illerimizi işgal eden bu devletler, 24. maddeye göre kolay hukukî dayanak bulabilecekleri Doğu illerimizi niçin işgal etmemişlerdir? (Zira 24. madde, karışıklık var bahanesiyle Doğu illerimizi işgal hakkını İtilâf Devletlerine tanıyordu).

Kanımızca bunun nedenleri şöyle sıralanabilir:

1. Doğu Anadolu'nun topağrafik yapısı, o günkü koşullara göre, askerî işgal olanağını kolayca sağlamıyordu.
2. Doğunun Türk-Müslüman eşrafı, yabancı işgalinin ne demek olduğunu gözleriyle gördüklerinden, Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra hemen Millî Mücadele çabasına girmişler ve her türlü işgale karşı kesin bir tutum almışlardı.
3. Nihayet Birinci Cihan Savaşından kurtarılabilen askerî birliklerimizden en güçlüleri, üç kolordu halinde, doğu illerimizde bulunuyordu.

Bu durumu çok iyi değerlendiren emperyalist güçler, doğu illerimizi içten fethetmek yoluna gitmişler; bunun için Amerikalılar Ermenileri, İngilizler ise Kürtleri maşa olarak kullanmak istemişlerdir. Rahmetli Kâzım Karabekir Paşa, anılarında, şöyle demektedir:

«Amerikalıların bize niçin mümaşat (yalandan arkadaşlık) ettikleri ve bir Amerika Heyetinin seyahatinin sebebi ne olduğu anlaşılıyordu. *(Kastedilen General Harbord başkanlığındaki Amerikan soruşturma kuruludur. Bakınız: Sivas Valiliği)*. Bunu ben daha evvel haber alarak 9 eylül 1919'da Heyet-i Temsiliyeye bildirmiştim: Şark'ı Ermenistan Yapma Projesi»[116a].

(116/a) İstiklâl Harbimiz, s. 218.

İngilizlerin ise Kürtleri ayaklandırma yolunda yaptıkları girişimlerin küçük bir parçasına, Elazığ ve Van Valilikleri bölümünde değinmiştik.

Istanbul Hükümetinin bütün «gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet» içinde bulunmasına rağmen, emperyalist güçlerin bu oyunlarının tutmayış nedenleri şöyle özetlenebilir:

1. Doğudaki askerî birliklerimiz, bu oyunların tam zamanında farkına varmışlar ve gerekli tedbirleri almakta kusur etmemişlerdir.

2. Bu oyunların döndüğü dönem zarfında doğu illerimizde görev yapan mülkiye amirleri genel olarak vatansever bir tutum içinde çalışmışlardır. Elazığ Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Rahmi dışında, hiç bir mülkiye amiri ihanet içinde bulunmamıştır. Bunların içinde bazıları, başlangıçta duraksama göstermişlerse de, gerçeği anlar anlamaz millî mücadeleci cephede yerlerini almışlardır.

3. Doğunun Türk-Müslüman eşrafı ve hatta dönen oyunun içyüzünü anladıktan sonra bazı Kürt eşraf, bu oyunlara karşı açıkça cephe almışlardır.

1920 yılının sonlarında, Kâzım Karabekir Paşanın Ermeni kuvvetlerini kısa süre içinde kesin bir yenilgiye uğratması, oyunbazların belkemiğini kırmış, yeniden sahneye çıkmalarını birkaç yıl ertelemiştir.

Doğu seferinin başarıyla tamamlanmasından sonra, doğu illerimiz, Millî Mücadele açısından olağanüstü görünümlerini yitirmişler ve normal düzene dönmüşlerdir.

VII

TRABZON VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Trabzon'un Durumu :

Bugünkü teknik düzeye gelininceye kadar, doğal ulaşım olanaklarına sahip olmak, bir yerleşim bölgesine sürekli ayrıcalık sağlamıştır. Trabzon da böyle bir şehirdir. Güzelhisar burnu, Trabzon limanını Karadeniz' in sert rüzgâr ve dalgalarından korur. Zigana geçidi ise, Trabzon limanını Doğu Anadolu'nun ve İran'ın limanı durumuna getirmiştir. Bu nedenle, insanoğlu en az üç bin yıldan beri burasını bir yerleşim alanı olarak seçmiştir. Daha M.Ö. IV. yüzyılda Trabzon *(Trapezus)* canlı bir ticaret şehriydi. Pers ve Roma egemenliğini yaşadıktan sonra, haçlı seferleri sırasında Istanbul'dan kaçan Bizans İmparatoru Komnenos, burada Trabzon-Rum Devletini kurdu. Bu devlet 257 yıl yaşamıştır (1204-1461). Fatih Sultan Mehmet, 1461 yılında Trabzon'u Osmanlı ülkesine kattı. Yavuz Sultan Selim, şehzadeliğinde burada valilik yaptı (1496-1512). Kanunî Sultan Süleyman burada doğdu (1494).

Osmanlı egemenliği sırasında, Trabzon, bir ticaret merkezi olma niteliğini korudu. Bu durum, Trabzon'da güçlü bir ticaret erbabının gelişmesine yol açtı. Bu ticaret erbabı, Rum ve Ermeni azınlıklarla Müslüman - Türk eşrafından oluşuyordu.

Millî Mücadele başındaki Trabzon Vilâyeti, bugün beş ilimizin bulunduğu *(Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu)* bütün Doğu Karadeniz bölgesini kapsar. 1919 yılında Rize *(Lâzistan)* ve Gümüşhane, Trabzon vilâyetine bağlı birer sancak, Giresun ve Ordu ise gene Trabzon vilâyetine bağlı birer kaza idiler. Bu şekilde Trabzon vilâyeti, 23.800 km² lik bir alanı kapsıyordu. Bu alanın 496 bin hektarı ormanlık idi. 1914 nüfus istatistiğine göre, Trabzon vilâyetinin nüfusu 1 milyon 122 bin dolaylarında idi. Bu nüfusun 921 bini İslâm, 161 bini Rum ve 37 bini de Ermeni ahaliden oluşuyordu. (Ancak işgal dolayısıyle, I. Dünya Savaşı sonunda İslâm nüfusu çok büyük ölçüde azalmıştır).

Trabzon'un Millî Mücadele döneminde gösterdiği olağanüstü görünümün nedenlerini kavrayabilmek için, konuyu sosyo-ekonomik açıdan bir yaklaşımla ele almak zorunluluğu vardır:

1. Doğu Karadeniz bölgesi, dağlarla deniz arasında sıkışmış, dar ve engebeli bir şerit üzerinde uzanır. Ekime elverişli bereketli topraklar

yoktur. Cumhuriyet döneminden önce burada fındık ve mısır üretimi yapılmaktaydı. (Çay ve narenciye ekimi Cumhuriyet döneminde gelişmiştir). Hayvancılık ilkel bir durumdaydı. Trabzon'un güçlü Müslüman-Türk eşrafı, gelirinin büyük kısmını iç ve dış ticaretten sağlıyordu.

Bu eşraf, geleneklerine bağlı köklü ve geniş ailelerden oluşuyordu. Ticaret, ister istemez bu aileleri yurt içi ve yurt dışı olayları izleme durumuna getirmişti. Aktif politikaya katılıyorlar, çocuklarına yüksek öğrenim yaptırıyorlardı. (Örneğin, Erzurum Kongresine Trabzon delegesi olarak katılan Avukat Ömer Fevzi, Doktor Ali Naci, Mühendis İbrahim Hamdi gibi aydınlar, bu eşrafın çocukları idiler). Kendi çıkarlarını savunacak yayın organları vardı. (Örneğin, Trabzon'da İstikbal, Giresun'da Karadeniz gazeteleri gibi). Bu eşraf, merkantilizm dönemindeki batı burjuvazisini andırıyor, topluma önderlik yapacak duruma geldiğine inanıyordu.

2. Trabzon ve yöresi, I. Dünya Savaşı sırasında Rus işgali altına girmiş (14 nisan 1916 - 24 şubat 1918), bu işgal sonunda 45 bin kadar olduğu tahmin edilen şehir nüfusu yarı yarıya azalmış, Müslüman-Türk eşrafı bu işgalden büyük zarar görmüştü. Fakat bu işgal, eşrafa, yabancı egemenliğinin ne demek olduğunu öğretmişti.

3. Doğu Karadeniz'de önemli oranda Rum ve Ermeni azınlığı vardı. Mondros Ateşkes Anlaşması ile birlikte bu azınlıklar harekete geçmişler; Ermeniler Trabzon'u kurulması düşünülen Büyük Ermenistan Devletine, Rumlar ise Pontus-Rum Devletine katmak için büyük çaba göstermeye başlamışlardı. Emperyalist devletlerin gemileriyle Trabzon limanına getirilen Rum ve Ermeni çetecileri, eşrafın malına ve canına karşı saldırıya geçmişlerdi. Yörelerdeki Ermeni ve Rum köyleri, bu çetecileri destekliyorlardı.

4. Doğu Karadeniz eşrafı, diğer bazı illerde olduğu gibi, İttihatçı ve İtilâfçı olarak bölünmüşlerdi. Eşrafın büyük ve güçlü kısmı İttihatçı idi. (Barutçuzadeler, Eyüpzadeler, Nemlizadeler, Abanozzadeler gibi). Bunlar kurtuluş çaresini kendilerine güvenmekte buluyorlardı. İtilâfçı kesim ise, Istanbul'daki hükümetlerden medet umuyorlardı.

İşte Doğu Karadeniz eşrafının İttihatçı kısmı, burun buruna geldikleri Rum ve Ermeni tehlikesi karşısında örgütlenme yoluna gittiler ve «*Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti*»ni kurdular (12 şubat 1919). Bu cemiyet gerçek bir eşraf örgütü idi ve diğer illerde olduğu gibi üst yöneticiler bu örgütün kurulmasına öncülük etmemişlerdi. Fakat cemiyet yöneticileri, XV. Kolordu Kumandan Kâzım Karabekir Paşanın kişiliğinde büyük destek buldular. Kısa bir süre sonra, bu cemiyetin tek başına bir şey yapamayacağı anlaşılınca, Doğu Anadolu eşrafının kurduğu Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin Erzurum şubesiyle ilişki kuruldu ve böylece Erzurum Kongresinin temeli atıldı.

Ancak Trabzon eşrafı, Erzurum Kongresinde Millî Mücadelenin önderliğini üst yönetici tabakaya kaptırınca, bundan büyük gocunma duymuş, başlatma şerefini kazandıkları Millî Mücadeleye bu nedenle zaman zaman ters düşmüşlerdir. (Sivas Kongresinden sonra bu Cemiyet, Müdafaa-i Hukuk adı altında faaliyetini sürdürmüştür).

DoğuKaradeniz'in İttihatçı eşrafı, «*Trabzon ve Havalisi Âdemi Merkeziyet Cemiyeti*»ni kurmuşlarsa da, bu cemiyet bir varlık gösterememiş, 28 eylül 1919'da Hürriyet ve İtilâf Fırkasına katılmıştır.

Millî Mücadele liderleri açısından Trabzon'un önemi şöyle açıklanabilir:

1. Istanbul'un Doğu Anadolu ile olan bağlantısı Trabzon yoluyle oluyordu. Karabekir Paşa, Erzurum'a gelmek isteyen Mustafa Kemal'e bile bu yolu sağlık vermiştir (Bakınız: Erzurum Valiliği bölümü). Trabzon'a bir İngiliz çıkarmasının *(débarquement)* yapılması ise her an bekleniyordu. Rusya'dan gelecek bir Bolşeviklik tehlikesi de, gene Trabzon' dan Anadolu'ya sızabilirdi. İşte bu nedenlerle, Doğu Anadolu'nun dış ve iç güvenliği bakımından Trabzon, çok önemli bir şehirdi.

2. Yurt dışında bulunan İttihatçı liderler, özellikle Enver Paşa, Millî Mücadele liderliğini ele geçirmek için Trabzon'un İttihatçı eşrafını bir sıçrama tahtası olarak kullanabilirdi.

İşte bu gerekçeyle Trabzon, kesinlikle Millî Mücadele liderlerinin denetimi altında bulunmalıydı.

Bu bölüm okunduğu zaman da görüleceği gibi, bu denetimin sağlanması için birçok vali ve kumandan denenmiş ve en ufak bir kuşku halinde bu yöneticiler görevlerinden alınmışlardır. Bundan dolayı Trabzon Millî Mücadele açısından olağanüstü görünümünü, düşman işgaline uğramadığı halde, ancak Büyük Zafer'den sonra yitirmiştir.

Trabzon vilâyeti, 15. Kolordunun, dolayısıyle 3. Ordu Müfettişliğinin bölgesi içinde idi. Bu nedenle, Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Trabzon Valisine ve Kumandanına doğrudan doğruya emir verme yetkisini taşıyordu.

Vali Mehmet Galip Bey

Mustafa Kemal Samsun'a çıktığı zaman, Trabzon'da Vali Mehmet Galip Bey idi. (Birçok tarih kitaplarında bu isim yanlış olarak, Ali Galip Bey olarak yazılmıştır. Örneğin, Kâzım Karabekir, anılarında, bu zattan Ali Galip diye söz eder. Bu hata günümüze kadar devam etmiştir. 1968 yılında çıkan Trabzon İl Yıllığında da aynı hata yapılmıştır).

Mehmet Galip Bey, 1865 yılında Istanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra Tahriratı Hariciye Kalemine girdi. Viyana Elçiliği İkinci Kâtibi olarak, Sadullah Paşanın yanında çalıştı (1884). Birçok dışişleri memurluklarında ve elçiliklerde bulundu. Kastamonu ve Ankara Vali Muavinliği ile Manisa ve Beyoğlu Mutasarrıflığı yaptı. Sonra Kas-

tamonu Valiliğine yükseltildi. Mart 1919'da işbaşına gelen Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından Trabzon Valiliğine atandı.

Mehmet Galip Bey, 12 nisan 1919'da Gülcemal vapuru ile Istanbul' dan yola çıktı. Bir rastlantı sonucu, aynı vapurda On Beşinci Kolordu Kumandanlığına atanmış bulunan Kâzım Karabekir Paşa da bulunuyordu. 19 nisanda erkenden Trabzon'a vardılar. Birlikte şehre çıktılar ve Belediye Başkanlığına gittiler. Karabekir, Mehmet Galip Beyi şöyle tanımlamaktadır:

«Bu zat dehşetli İttihatçılar aleyhinde olmakla beraber, yaşı ilerlemiş ve kuvvete muhalefet edemeyecek bir insandı».

Karabekir Paşa, Trabzon Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin ileri gelenlerini hemen topladı. Belediye Reisi Barutçuzade Ahmet Efendi, aynı zamanda derneğin de başkanı idi. Karabekir Paşa, onlara güzel sözler söyledi ve kırılmış olan morallerini düzeltti. Daha hızlı çalışmalarına ön ayak oldu.

Bu arada Trabzon'da geçen bir olayı da Karabekir, şu şekilde anlatmaktadır:

«27 nisanda bir Yunan torpidosu geldi. Gelecek Rum göçmenlerini yerleştirmek için bir kurul gelmiş. Bir gece birkaç Yunan neferi sarhoş olarak, bir neferimizin silahını almak ister. Neferimiz de bunlara silahla karşılık verir ve birini öldürür. İtilâf memurları, bunu önemli bir sorun yaparak Valiye gitmişler, bana da geldiler. Nefere aynı işlemin yapılmasını, ölene de merasim yapılmasını istediler. Yüz vermedim. Nefsini ve namusunu koruma olduğundan Türk neferi ceza görmedi. Yunanlılar da defolup gittiler. Ertesi günü 400 Rum göçmenini taşıyan Rum vapuru geldi».

Kâzım Karabekir Paşa 30 nisana kadar Trabzon'da kalmış, buradan Kolordunun merkezi olan Erzurum'a gitmiştir[117].

Diğer il valilikleri incelenirken de belirtildiği gibi, Mustafa Kemal Samsun'a çıktıktan sonra, Millî Mücadele için ne gibi örgütler kurulduğunu öğrenmek istemiş, bunun için valiliklere birer genelge yollamıştı. Özelliği dolayısıyle Trabzon Valiliğine, özel bir yazı yazılmıştır. 1.6.1919 tarihli olan bu kapalı tel yazısı şöyledir:[118]

«Trabzon Yüksek Valiliğine,

1. Trabzon'da kurulmuş Adem-i Merkeziyet Cemiyetinin kuruluş tarihi ve programı nedir? Hükümetin iznini almış mıdır? Kurucuları kimlerdir? Şimdiye kadar hükümetçe bilinen eylemleri ile gidiş yönü nedir?

2. Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Trabzon'daki merkez ve temsilcileri kimlerdir?

3. Her iki cemiyetin merkez ve merkeze bağlı yerlerde örgütü ne derecededir?»

---

(117) K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 19-22.

(118) Nutuk, vesika, 5.

Mehmet Galip Bey, bu tel yazısına 9 haziranda aşağıdaki cevabı yolladı:[119]

«Havza'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Trabzon'da Adem-i Merkeziyet Cemiyeti yoktur. Istanbul'da kurulmuş Trabzon ve havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti tarafından birkaç ay evvel gelip, geçenlerde geri dönen Nazmi Nuri adında bir delegenin girişimi üzerine Of ilçesiyle Lâzistan (Rize) Livası dahilinde Adem-i Merkeziyet Şubeleri açılmıştır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti memleketin ileri gelen eşraf ve seçkinleri arasından seçilmiş ve Murathanzade Ziya ve Nemlizade Sabri ve Çulhazade Kadri ve Hacı Ali, Hafızzade Mehmet Salih ve Kazazzade Hüseyin ve Abanozzade Hüseyin ve Hatipzade Emin Efendilerden oluşmuştur ve bu kurulun sürekli çalışması Osmanlı Devletine olan bağlılığın korunması gibi vatansever bir duygudan esinlenmektedir. Bu cemiyetin bütün il dahilinde birer şubesi bulunuyor. Bundan başka Trabzon'da bir de İhtiyat Zabitan Cemiyeti olduğunu arzeylerim.

Vali
Mehmet Galip»

Vali Mehmet Galip Bey, bu cevabı verdiği tarihte Trabzon eşrafı ile Erzurum eşrafı anlaşmışlar (30 mayıs 1919) ve 10 temmuzda Erzurum'da bir kongre toplanmasını kararlaştırmışlardı. (Sonradan bu tarih 23 temmuza alınmıştır).

Bunun üzerine, Trabzon'un merkez, sancak ve ilçeleri, delegelerini seçtiler. Delegeler Erzurum'a gitmek üzere Trabzon merkezinde toplanmaya başladılar. Delegeler Trabzon'a geldikçe, Dernek Başkanı Barutçuzade Ahmet Bey, onlarla ilgileniyor ve onları Vali Mehmet Galip Bey le tanıştırıyordu. Bu arada Giresun delegeleri olan Doktor Ali Naci Bey ile Mühendis İbrahim Hamdi Beyi de Valinin yanına götürmüştü. Görüşme sırasında Vali, sözü Erzurum'da toplanacak olan kongre üzerine getirdi ve büyük güçleri olan İtilâf Devletlerine karşı yapılan bu girişimin yararlı olamayacağını belirten bir konuşma yaptı. Giresunlu Hamdi Bey, buna karşılık olarak, mühendislik tahsilini İngiltere'de yapmış olması dolayısıyle İngilizleri iyi tanıdığını, İngilizlerin karşılarında birlik ve beraberlik halinde görecekleri topluluklara bir şey yapmamak gibi bir karaktere sahip olduklarını belirtince Vali düşüncesinde ısrar etmedi. Delegelere başarılar diledi ve Mustafa Kemal Paşaya saygılarının iletilmesini istedi[120].

Trabzon delegeleri 5 temmuz 1919 tarihinde Erzurum'a gitmek üzere topluca yola çıktılar. Bu delegeler arasında bulunan Trabzon eski mebuslarından İzzet ve Servet Beyler, yapılacak olan Erzurum Kongresinde Heyet-i Temsiliye üyesi seçileceklerdir.

Mehmet Galip Bey, Erzurum Kongresi delegelerini yolladıktan son-

(119) Nutuk, vesika, 6.
(120) M. Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 67.

ra, ilçeleri dolaştı ve Dahiliye Nazırı Âdil Beyle görüşmek üzere Istanbul'a giti. Sonradan Yüz Ellilikler Listesine girecek olan Âdil Bey, kendisine yakın gördüğü valilerle görüşmek istemişti. Bunlar arasında Mehmet Galip Bey de vardı. Valinin Dahiliye Nazırı ile görüştükten sonra Trabzon'a dönüşünde ne gibi tutum gösterdiğini Trabzon Mevki Kumandanının Kâzım Karabekir Paşaya verdiği bilgilerden öğreniyoruz. 31 temmuz 1919 günü Trabzon Belediye Dairesinde bir çay şöleni düzenlenir. Bu şölene yerel hükümetin ileri gelenleri, yabancı temsilcileri ve Amerika İaşe Kurulu Başkanı, belde eşrafı, Rum ve Ermeni metropolitleri katılırlar. Çaylar içildikten sonra Vali söz alır ve Padişahın selâmını iletir, Padişahın atalarından Yavuz Sultan Selim'in valilik ettiği ve muhterem annelerinin gömülü bulunduğu Trabzon vilâyetinin vatandan ayrılmayacağı yolundaki Padişahın buyruğunu duyurur. Bunun üzerine Müftü tarafından bu konuşmaya karşılık olmak üzere halkın Padişahına olan bağlılığı belirtilir, Ermeni temsilcisi de ırk ve mezhep ayırımı yapılmaksızın memleketin yönetilmesi gerektiği yolunda bir nutuk söyler. Daha sonra Servet Bey söz alır. (Bu Servet Beyin Erzurum Kongresine delege seçilen eski Trabzon Mebusu Hacısalihoğlu Servet Bey olup olmadığı incelenmeye değer. Bir görüşe göre, Servet Bey, kongre bitmeden önce Trabzon'a dönmüştür). Servet Bey, teşekkürlerini sunduktan sonra, Trabzon halkının sarsılmaz bağlarla Padişaha bağlı olduğunu söyler. Son olarak söz alan vali, konuşmacılara teşekkür eder, «aynı duyguların Padişah Hazretlerine duyurulması için Trabzon halkı adına telgraf çekilmesini ve bu telgrafın Servet Bey tarafından kaleme alınmasını» önerir, bu öneri kabul edilir ve toplantı dağılır.

Bu toplantı haberi Erzurum'a ulaştıktan sonra Millî Mücadele liderlerinin kulaklarına kar suyu kaçmış ve Vali Mehmet Galip Bey hakkında şüpheye düşülmüştür. Zira bu tarihe kadar Mehmet Galip Bey, Millî Mücadele liderlerinin tam güvenine sahiptir. Zira valinin o tarihe kadar Millî Mücadeleye aykırı bir eylemi saptanmamıştır. Valinin, Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın bütün buyruklarını yerine getirdiğini belgeler göstermektedir. Bu güveni belirten bir olay, Mazhar Müfit Beyin anılarında anlatılmaktadır.

Bilindiği gibi, 1919 yılının karanlık günlerinde kurtuluş için çareler aranırken, Istanbul'da Albay Kara Vasıf ve arkadaşları tarafından *Karakol Cemiyeti* adlı bir örgüt kurulmuştu. Bu örgütün her şeyi gizli idi. Hatta Mustafa Kemal dahi bu örgütün kimler tarafından kurulduğunu ancak Sivas Kongresi sırasında öğrenmişti. Bu cemiyet her tarafa gizli emirler gönderiyor, bu emirleri yerine getirmeyenlerin idam edileceğini bildiriyordu. Böylece herkes birbirinden, özellikle Mustafa Kemal ve arkadaşlarından şüpheye düşmüş ve ortalığı bir dehşet havası kaplamıştı. Karakol Cemiyetinin emirleri Trabzon'a da ulaşmış, Vali büyük bir telâşa kapılmıştı. Bundan sonrasını Mazhar Müfit Beyden dinleyelim:

«Trabzon Valisi yakın arkadaşım olduğu ve ne yaptığımızı, ne yapmak istediğimizi bildiği halde tereddüt ve vehimlere boğulmuş, Karakol Cemiyetinin Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulup idare edildiğini zannederek bana yazdığı mektupta ne kadar asabî ve hırçın davranıyor.

Arkadaşım mektubunda:

— Mesaimden memnun değilseniz bunu şimdiden haber vermenizi rica ederim. Bu takdirde daha önceden işten çekilmek ve herhangi şekilde haysiyet kırıcı bir muameleye maruz kalmak istemem. Benim de en az bir izzeti nefis sahibi ve haysiyetli, şerefli bir insan olduğum göz önünde tutulmalıdır. Karakol Cemiyetinin vezaifi umumiye hakkındaki talimatına göre, benim ya kolumdan tutulup atılacağımı, ya asılacağımı peşinen kabul etmem gerekiyor. Yerime oturacak vali tayin edilmiş bulunduğuna ve bunun adının şimdilik gizli tutulduğuna dair olan tebligatın muhafaza-i esrar noktasından vaki ısrarını nazara almayarak ve hatta aramızdaki yakın dostluğun icaplarını bir istisnaya vesile kılarak beni haberdar etmenizi rica ediyorum.

diyor. Hakikaten karıştırıcı, bozucu ve yıkıcı bir faaliyet karşısındayız. Mektubu Paşaya okudum. Üzüldü:

— Kendisine hemen cevap ver, böyle bir cemiyetle uzaktan yakından alâkadar olmadığımızı bildir. Tamimimiz icabı bütün işlerde müteyakkız olmasını, Erzurum Kongresi kararları dahilinde verdiğimiz talimat ve emirlerden gayrı hiç bir emir, talimat ve faaliyeti nazarı dikkate almamasını, *mesaisinden memnun bulunduğumuzu* kendisine selâmlarımla birlikte yaz.

emrini verdi ve ilâve etti:

— Bu ve diğer cemiyetlerle Istanbul'dan alacakları her türlü emir ve talimattan hemen bizi haberdar etmesini de ayrıca kendisine bildir»[121].

Bu noktanın saptanması konumuz bakımından çok ilgi vericidir. Zira Mehmet Galip Beyin çalışmasından memnun olduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa, aradan bir buçuk aylık bir zaman geçtikten sonra onun tutuklanması için bizzat emir verecektir.

Bilindiği gibi, Erzurum Kongresi altı doğu ili ile Trabzon ilinden seçilecek delegelerden oluşacaktı. Diyarbakır ve Elazığ Valileri kongreye delege göndertmediler. Trabzon ise, 17 delegesiyle, Erzurum'dan sonra, ikinci sırayı aldı. Trabzon merkeziyle bağlı bütün sancak ve ilçelerin en seçkin temsilcilerinden kurulu bu 17 kişi daha kongre açılmadan, kongre başkanı kim olacağı konusunda gerek diğer illerin delegeleriyle, gerekse kendi aralarında çatışmaya girdiler. Kongre Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçildikten sonra da, Trabzon delegelerinden çeşitli itirazlar yükseldi.

Görüşmeler bitmek üzereyken, dört Trabzon delegesinin (Avukat ve Gazeteci Ömer Fevzi, Mühendis İbrahim Hamdi, Doktor Ali Naci, Yusuf Ziya) verdiği bir önerge ve bu önergeye bağlı 22 maddelik bir program önerisi, âdeta pişmiş aşa su kattı. Çünkü önerilen programdaki bazı maddeler, örneğin ordunun kaldırılarak yerine milis kuvvetlerinin kurulması

(121) M. M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 140-141.

gibi. Millî Mücadele liderlerinin düşüncelerinin tam tersiydi. Bu durum da, arada ister istemez bir soğukluk yarattı.

Kongrede liderliği Mustafa Kemal Paşaya kaptıran ve sonradan Yüz Ellilikler Listesinde yer alacak olan Ömer Fevzi Bey, Trabzon'a döner dönmez çıkardığı Selâmet adlı gazetede Kongre ve Mustafa Kemal aleyhine yazılar yayımlamaya başladı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Trabzon ve havalisinde 3. Tümen bulunuyordu. Tümen Kumandanı Yrb. Halit Beydi. Fakat İngilizlerin şiddetli itirazı üzerine görevinden alınmıştı. Bunun üzerine Halit Bey, Torul civarına gidip saklandı. Tümenini gizliden gizliye oradan yönetmeye başladı. Sonradan «Deli Halit Paşa» olarak siyasal tarihimizde ün yapacak ve T.B.M. Meclisinin ikinci döneminde çıkacak bir çatışma sonunda Mecliste vurularak öldürülecek olan Halit Bey, genç, ateşin mizaçlı, cesur, atılgan bir subaydı. Sorunları görüşerek, inandırarak değil, komitacılık metotlarıyle çözümlemeye taraftardı. Daha ilk günden beri Mustafa Kemal Paşa ile gizli ilişkiler kurmuştu. Kendi Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşayı atlayarak doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşadan emir almaya yönelmişti. Mustafa Kemal aleyhine sert bir kampanyaya girişen Ömer Fevzi üzerinde şiddetli bir baskı kurdu. Öldürüleceğini anlayan Ömer Fevzi Bey de Trabzon'dan kaçtı.

Bu ve buna benzer baskı hareketleri, Trabzonlular tarafından hoş karşılanmadı. Bu durum, aslında koyu birer Kuvayı Milliyeci olan Trabzon ileri gelenleriyle Mustafa Kemal Paşanin ilişkilerini etkiledi. Erzurum Kongresinde Heyet-i Temsiliye'ye üye seçilen Trabzon Delegelerinden Hacısalihoğlu Servet Bey ile Eyüboğlu İzzet Bey, Mustafa Kemal'in bütün ısrarlı çağırısına rağmen, Sivas Kongresine katılmadıkları gibi kongreye de cephe aldılar.

4 eylülde çalışmaya başlayan Sivas Kongresi 10 eylül 1919'da çalışmalarını bitirdi. Elazığ Valisi Ali Galip'in ihanetinin ortaya çıkması üzerine Sadrazam Damat Ferit Paşa kabinesinin çekilmesini sağlamak için 12 eylülde Istanbul ile resmî ilişkilerin kesilmesine karar verildi. 13 eylül gecesi, bu durumu belirten altı maddelik bir bildiri yayımlandı ve bu bildiri bütün valiliklere ve kumandanlıklara gönderildi. Bu bildiri şöyledir:

1. Devlet işleri, Padişah Hazretleri adına ve yürürlükteki yasalara göre, eskisi gibi yürütülecektir. Soy ve din ayrılığı gözetilmeksizin, halkın canı, malı, ırzı ve her türlü hakları güven altında bulundurulacaktır.

2. Hükümet memurlarının kendilerine verilmiş görevleri, ulusun meşru isteklerine göre yürütmeleri gerekir. Bununla birlikte, görev yapmaktan çekinenlerin özür bildirmeleri, görevden çekilme sayılarak yerlerine uygun görülen kişiler vekil olarak atanacaklardır.

3. Görev sırasında ulusal amaç ve gidişe aykırı görülecek ve anlaşılacak olanlar, din ve ulusun esenliği adına kesin olarak ağır cezalara çarptırılacaktır.

4. Görevden çekilmiş memurlardan ve halktan her kim olursa olsun ulu-

sal kararlara aykırı davranışlarda bulunan ve bozgunculuk aşılayanlar da ağır cezalara çarptırılacaktır.

5. Ülkenin ve ulusun esenliği ve mutluluğu, adalet ve haktanırlıkla ve yurtta dirlik ve güvenin sağlanmasıyle gerçekleşebilir. *Bu yolda gereken her türlü tedbirin alınması kolordu komutanlarıyle valiliklerden ve bağımsız mutasarrıflıklardan beklenir.*

6. Ulusun dileklerinin Padişah Hazretlerine bildirilmesi başarılıp, ulusça inanılıp güvenilecek, meşru bir hükümet kuruluncaya kadar, yazışmalar Sivas' taki *Umumî Kongre Heyet-i Temsiliyesiyle* yapılacaktır.

Mustafa Kemal, bu bildiri üzerine görüşleri olanların bu görüşlerini 15 eylül 1919 günü öğleye kadar bildirmesini istiyordu. Bu şüphesiz ki bir ihtilâl bildirisiydi. Sivas'ta geçici bir hükümetin kurulduğu anlamını içeriyordu. Bildiriden bu anlamı çıkaranlar itiraz seslerini yükselttiler. Fakat en kuvvetli itiraz Trabzon'dan yükseldi. Aynı zamanda Heyet-i Temsiliye üyesi olan Eyübzade İzzet Bey ile Hacısalihzade Servet Bey, gerek Mustafa Kemal ve gerekse Kâzım Karabekir Paşalarla yaptıkları yazışmalarda işi Sivas Kongresini tanımamaya kadar götürdüler. (Bu yazışmalar Büyük Nutuk'un metin ve belgeler kısmında uzun boylu yer almaktadır). Kâzım Karabekir Paşa da Trabzonluların görüşlerine katılır bir tutum almıştı.

18 eylül 1919 tarihinde Trabzon Belediye Başkanı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı tarafından imzalanarak Sivas'a gönderilen bir tel yazısı, hem başlığıyle, hem de belirttiği düşüncelerle çok dikkat çekiciydi. Bu tel yazısında, Mustafa Kemal'in 13/14 eylül tarihli bildirisinde yer alan altı maddenin kabul edilemeyeceği, Padişahla makine başında görüşmek olanağı yoksa özel bir kurul gönderilerek bu görüşmenin sağlanabileceği, diğer konularda İzzet ve Servet Beyin düşüncelerine katıldıkları belirtiliyordu.

Gene 18 eylül gecesi Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey, Kâzım Karabekir Paşa ile görüşmek istedi. Karabekir'in kabul etmesi üzerine telgrafla yapılan bu görüşme 5,5 saat sürdü. Vali Galip Bey önce Karabekir Paşayı uzun boylu övdü, sonra bazı sorular üzerindeki duraksamasının giderilmesini istedi. Bu görüşmenin tam metni Kâzım Karabekir'in anılarında mevcuttur. Aşağıdaki özet gene Karabekir tarafından yapılmış ve Mustafa Kemal Paşaya iletilmiştir:[122]

Vali Galip Bey — Bu hal devam ederse siyasî, malî, iktisadî ve idarî durumumuz ne olacaktır?

Kâzım Karabekir — Bu hal devam ededursun. Önce her vatandaş ve hükümet namus ve hamiyet görevini yapmalı. Yani ihanet eden bu hükümeti çekilmeye davet etmeli ve zorlamalı.

Vali Galip Bey — Istanbul'un susması devam ederse ne gibi etkin tedbirler

(122) Nutuk, vesika, 115.

düşünülmektedir? Ulusun bütününün mutluluğu düşünüldüğüne göre, bu amaca ulaşmak için ne gibi engellerin ortaya çıkabileceği düşünüldüğü?

Kâzım Karabekir — Istanbul'un sususu devam edemez. Çünkü Padişahımız Efendimiz Hazretleri bu kabinenin hıyanetini öğrenince bunları bir dakika mevkilerinde tutmayacak ve ulusun meşru amaçlarına dayanan akıl ve tedbire hakkıyle malik meşru bir kabineyi işbaşına getirecek ve bunlar da siyasî, iktisadî ve diğer tedbirleri alacaklardır. Zatı Şahaneleri bu ihaneti öğrenmeleri için durum, çeşitli yollarla Padişaha sunulmuştur.

Vali Galip Bey — 1908 Selânik bildirisi, 31 Mart Hareket Ordusu Olayı, Mahmut Şevket Paşanın teminatına rağmen sonradan garip hallerin ortaya çıkması acaba şüphe veren birer örnek değil midirler? Gerek ordudan, gerekse valiliklerden hükümete güvensizlik beyanları daha başka şekillerde yapılmış olsaydı acaba daha etkili olamaz mıydı? Sultanlar içinde özel bir yeri olan Padişahımızın daha başka yollarla güveni sağlanamaz mıydı?

Kâzım Karabekir — Bugünkü durumu 1908 ve 13 mart durumuyle karşılaştırmak olanağı yoktur. Bütün millet, meşru haklarını koruyor ve kullanıyor. Amacın diktatörlük kurmak olduğu sanılıyorsa, bu memlekette artık buna olanak düşünülemez. Bunun için saygı ve bağlılık yollarından ayrılmadan, şikâyetlerimizi Halife Efendimize bildirdik.

Bundan sonra, Kâzım Karabekir Paşa Validen, kabinenin çekilmesi için Istanbul'a telgrafla baş vurmasını ve Ömer Fevzi haininin bildiriler yayımlayarak halkı zehirlemesinin önüne geçilmesini istedi.

Vali de eylülün 24'üncü çarşamba günü Gümüşhane'de olacağını, dört gün orada kalacağını, baş başa görüşmekten çok memnunluk duyacağını bildirdi.

Ne var ki, Kâzım Karabekir Paşa, bu haberleşmeden çok kuşkulanmıştı. Görüşme yapılırken, bir kapalı tel yazısıyle Trabzon Mevki Kumandanlığından aşağıdaki hususu sordu:

«Vali Bey ile bu akşamki görüşmemizin ana hatlarının Istanbul'dan esinlenmiş olduğu sanılmaktadır. Bugünlerde Istanbul'dan Valinin yanına kimse geldi mi veya Istanbul ile haberleşiyor mu, yoksa bu sorular Valinin salt kendi görüşleri midir?»

Bunun üzerine Trabzon Mevki Kumandanı, 19 eylül 1919 tarihini taşıyan ve Damat Ferit tarafından Vali Galip Beye gönderilen iki tel yazısının metnini ele geçirdi ve bunları Karabekir Paşaya gönderdi.

Tarihimize ibret belgeleri olarak geçen, fakat henüz doğru ve tam metni yayımlanmamış olan bu belgelerin birincisinde, Vali Galip Beye hitaben, tel yazısının alındığı, Anadolu'da ortaya çıkan güçlüklerin sebebinin İzmir'de Yunanlıların yaptığı vahşet ile Doğu illeri hakkında çıkarılan söylentiler olduğu, fakat çıkar düşkünü *(yani Mustafa Kemal ve arkadaşları)* bazı kişilerin bundan yararlanmaya kalktıkları, silahını terketmiş ve ordusunu dağıtmış bir hükümet olarak ellerinde «siyaset» ten başka savunma silahı bulunmadığı, belirtildikten sonra Anadolu'daki uyanış hakkında şu yargıya varılmaktadır:

«Dört aydan beri İzmir olayı hakkındaki gittikçe artan girişimlerimiz Tanrının yardımıyle başarıya yaklaşarak İtilâf Devletleri tarafından oraya yirmi gün önce bir soruşturma kurulu gönderilmiş olduğu ve bu soruşturmanın lehimize sonuçlanması kesin olduğundan Osmanlı eyaletinin Yunanlılar tarafından boşaltılması kuvvetle ümit edilmekte bulunduğu halde Anadolu olayı bu hayırlı sonucu yok edebilir. Yine hükümetin gittikçe artan çabaları sonucu olarak Paris Konferansına yakında Osmanlı delegelerinin çağrılması ve Avrupa basınının mütarekeden beri hakkımızdaki tutumunun ılımlaşması ve büyük devletler yöneticilerinin gerçek duruma ve Türk Milletinin masumluğuna inanmaya başlamasından doğan nasfet ve adalet duygusu nedeni ile bu defa daha uygun bir durumda sulh yapılması söz konusu iken şimdilik karışıklık bu yönden dahi milletin ebedî olarak mağdur olması sonucunu doğurabilir».

Mektupta, bundan sonra Vali Galip Beyden şu görev istenmektedir:

«Ve yakında konferansa çağrılmamız söz konusu iken bunun ileri bir tarihe bıraktırılmasıyle bütün uygarlık ve insanlık dünyası karşısında kazanmaktan ümitli olduğumuz çok büyük davanın tehlikeye düşürülmesi ihtimaline dayanarak Yüksek Kişileri gibi işten anlar ve atalarından beri bu devletin kadim ve sadık bendesi olanlara lâyık hareket, cesaretle ve yılmadan gerçek durumu herkese anlatarak gaflet erbabını kanun çerçevesine sokmaya ve yasama gücünün seçimle toplanmasına kadar hiç bir kimsenin namına mütalaa beyan hakkını haiz olmadığı mağdur Osmanlı Milleti hakkında bazı gaflet erbabının bu türlü serkeşçe işlemleri ne derece vahim olacağını anlatmaya delâlet ve himmet bezledilmesi beyanıyle...»

Gene 19 eylülde çekilmiş olan ikinci tel yazısı şöyle:

«Trabzon Valisi Galip Beye,

Hariciye Nezaretine gelen haberlere göre birtakım Bolşeviğin Osmanlı sahillerine geçerek Samsun ve Trabzon yoluyle Anadolu'ya dahil oldukları anlaşılmaktadır. Harekette bulunduk, içeri girmeden toplanması ve mülk dahilinde Bolşevizm şeytanının yayılması ve genişlemesi hakkında ne gibi tedbir ittihaz edilmiş olduğunun izah ve iş'arı».

Açıklamak gerekmez ki, «erbab-ı gaflet»ten, «Bolşevik»ten kasıt Mustafa Kemal ve arkadaşları idi ve tarih 19 eylül 1919'du. Eylül 1919 ayı Mustafa Kemal ile Damat Ferit Paşa arasında ölüm-kalım savaşının yapıldığı tarihtir. Buna *Valiler Savaşı* demek de mümkündür. Mustafa Kemal'in gerisinde Sivas ve Erzurum valileri vardır. Damat Ferit ise, bu iki vali dışındaki valilere güvenmektedir. İlk olarak Elazığ Valisi Ali Galip'i Mustafa Kemal'in üzerine saldırtmış, fakat bu saldırı bozgunla sonuçlanmıştır. Fakat anlaşılmıştır ki, Anadolu'da Damat Ferit Paşanın valileri söz sahibi oldukça, düşünülen devrimi gerçekleştirmeye olanak yoktur. Bunun üzerine Mustafa Kemal, karşı bir saldırı ile Istanbul Hükümetinin Anadolu'da son dayanakları olan Konya, Ankara, Kastamonu ve Trabzon Valilerini zararsız duruma getirmiştir.

Şimdi Trabzon Valisinin nasıl etkisiz duruma konduğunu görelim.

Vali Mehmet Galip Beyin Tutuklanması

Vali Galip Bey, metinlerini yukarda verdiğimiz iki tel yazısının eline geçmediğini öğrenir öğrenmez, yani 20 eylül günü, Trabzon'un resmî ve sivil ileri gelenlerini yanına çağırarak şunları söyledi:

— Sadaretten gelen telgraf ve şifreler verilmiyor. İki kuvvet arasında memuriyete devam etmek kabil değildir.

Toplantıya katılanlar, Istanbul ile olan resmî haberleşme yasağının kaldırılması için Kâzım Karabekir Paşaya baş vurulmasına karar veriyorlar. Bunun üzerine toplantıda bulunan Trabzon Mevki Kumandanı söz alarak:

— Güzergâhta 3. ve 20. Kolordular da vardır. Paşaya müracaat edeceğinize Zatı-ı Şahaneye yazın, diyor.

Fakat bu öneri benimsenmedi. Toplantıda bulunan ve aynı zamanda Heyet-i Temsiliye üyesi bulunan İzzet ve Servet Beylerle Barutçuzade Ahmet ve diğer şehrin ileri gelenleri Kâzım Karabekir Paşaya aşağıdaki tel yazısını gönderdiler (20.9.1919)[123].

«Resmî haberleşmenin yapılamaması, mevkiinin önemi malum olan memleketimizin çıkarları ve siyaseti ile bağdaştırılamaz. Eskiden olduğu gibi, resmî haberleşmenin yapılmasına izin verilmesini ve bu konuda diğer kolordu kumandanlarını da uyarmanızı istirham ederiz».

Artık iyice anlaşılmıştı ki, Vali, halkı ve Müdafaa-i Hukuk üyelerini Millî Mücadele aleyhine kışkırtmaktadır. Trabzon'daki muhalefeti önlemenin tek yolu, Valiyi oradan çekmekti. Bunun için hazırlanan plan şöyleydi:

1. Ordu, valileri tutukluyor şeklinde dedikoduları önlemek için, tutuklama emri Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye tarafından verilecek.

2. Erzurum'da Tümen Kumandanı olarak görev yapan Albay Rüştü Bey (Dadaş Rüştü Paşa), Trabzon'daki 3. Tümen Kumandanlığı görevini üzerine almak üzere yola çıkacak. Vali de 24 eylülde Karabekir Paşa ile buluşmak üzere Gümüşhane'ye geleceğinden, nasıl olsa yolda valiye rastlanılacak. Rüştü Bey, Paşanın Gümüşhane'ye gelemeyeceğini, kendisini Erzurum'da beklediğini söyleyecek. Vali Erzurum'a gelmeyi kabullenirse ne alâ, etmezse tutuklanacak.

3. Bu tutuklama işlemini Yarbay Halit Bey (Deli Halit Paşa) sivil kıyafette ve halktan silahlandırdığı kimselerle yapacak. Böylece tutuklamanın Kuvay-ı Milliye tarafından yapıldığı süsü verilecek.

Tabiî, uygulama biraz farklı şekilde cereyan etti. 21 eylülde Karabekir Paşa tarafından Halit Beye emir verildi ve aynı gün Rüştü Bey yola çıktı. 24 eylülde Ardasa'ya (Torul) gelen Vali Galip Bey, Karabekir'in davetini kabul etmeyince, Yarbay Halit Bey, üzerinde üniforması ol-

(123) K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 266.

duğu halde, silahını çekerek Valiyi zorla kamyona bindirdi ve koruma altında Erzurum'a gönderdi. Rüştü Bey ise, duruma el koymak üzere Trabzon'a gitti.

Galip Bey 26 eylülde Erzurum'a getirildi. Ertesi gün Karabekir Paşa ile görüştüler. Vali, tutumuna sebep olarak bir İngiliz çıkarmasından korktuğunu belirtti. Karabekir Paşa, bunun mümkün olmadığını, olsa dahi Erzurum işgal edilmedikten sonra bunun bir kıymeti olmadığını açıkladı. Galip Bey, Erzurum'daki koşulları gördükten sonra Millî Mücadeleye daha çok iman ettiğini ve isteniyorsa, kabinenin istifası için derhal tel çekmeye hazır olduğunu söyledi. Istanbul Hükümetinin niyet ve maksadı hakkında Karabekir'e bilgi verdi. Fakat iş işten geçmişti. Millî Mücadele, ikinci bir deneye dayanamazdı[124].

Böylece Mehmet Galip Beyin idarecilik hayatı son buldu. 3 ekim 1919 tarihli deklarasyonda adı istenmeyen valiler arasında zikredildi. Mehmet Galip Bey 1935 yılında vefat etmiştir. Tarih-i Osmani Encümeni üyesi idi. Eserleri: On Üçüncü Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricali, Sadullah Paşa veya Mezardan Bir Nida[125].

Rüştü Beye gelince, o da 26 eylülde Trabzon'a geldi. Ertesi günü şehrin ileri gelenleri ile görüştü. Defterdar, Vali Vekili olarak atandı. Rüştü Bey ılımlı bir kumandandı. Halit Beyin Trabzon'da yarattığı terör havasını sildi. Trabzon Vali Vekilliği görevini üzerine alan Defterdar, «*Trabzon Valisinin ulusal amaçlara aykırı düşünce ve eylemlerinden dolayı, millet tarafından kongre nezdine izam edildiği ve millî cereyanın kazandığı kuvvet ve durum karşısında hali hazır kabinenin derhal istifa etmesi lâzım geleceğini*» Istanbul'a yazdı. Istanbul Hükümetinden yana olan Konya, Ankara ve Kastamonu valileri de Millî Kuvvetler tarafından yerlerinden alınmış olduğundan, bu durum Istanbul Hükümetini büyük çapta etkiledi. Artık son tutamak noktası da çökmüş olduğundan, 30 eylül tarihinde Damat Ferit kabinesi zorunlu olarak istifa etti.

Vali Haydar Bey

Damat Ferit Paşa Kabinesi çekilince yerine kabineyi Ali Rıza Paşa kurdu. Ali Rıza Paşa, ilk iş olarak görevinden ayrılmış veya ayrılma zorunda bırakılmış valilerin yerine yenilerini atadı. Bu arada Trabzon iline, Mehmet Galip Beyin yerine, Haydar Bey atandı.

Haydar Bey (Ali Haydar Yücebaş), 1866 yılında Istanbul'da doğdu. 1888 yılında Mülkiye'nin yüksek kısmından mezun oldu. Uzun süre kaymakamlık ve mutasarrıflık yaptı. 1916 yılında isteğiyle idarecilik mesleğinden ayrıldı. Istanbul'da serbest çalışırken 1919 yılı ekim ayında Trabzon Valiliğine atandı.

---

(124) A.g.e., s. 304-305.

(125) Meydan-Larousse, Mehmet Galip Bey maddesi.

Millî Mücadeledeki üst yöneticilerin 1919 yılı ekim ve kasım aylarında uğraştıkları en önemli konu, Sivas Kongresi kararlarını uygulamak, başka bir deyimle Müdafaa-i Hukuk örgütlerini kurmak, kurulmuş ise bunları yaymak ve genişletmek, böylece eşrafı, Millî Mücadele saflarına çekmek ve toplamak idi. Fakat böyle bir konu Trabzon vilâyeti için söz konusu olamazdı. Çünkü buranın güçlü eşrafı, üst yöneticilerden önce Millî Mücadele için örgütlenmişlerdi. Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyetinin adını değiştirerek *Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* yapmakla konu kendiliğinden çözüme ulaştırılmıştı.

Trabzon vilâyetinde en önemli sorun, azınlıkların Türkler aleyhindeki girişimleri idi. Ermeniler, Trabzon'u kurulacak olan Büyük Ermeni Devletinin sınırları içine katmak için A.B.D.'nin desteğini sağlamışlardı. Fakat Ermeni çeteleri daha çok Doğu Anadolu illerinde faaliyet gösteriyordu.

Rumlar ise, 2000 yıl önceki Pontus Devletini diriltmek ve Doğu Karadeniz'deki illerimizi içine alan bağımsız bir Pontus-Rum Devleti kurmak için Mondros Ateşkes Anlaşmasıyle birlikte harekete geçmişler ve Pontus Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı zaman bu cemiyet tam bir çalışma içinde idi. Atatürk, Nutuk'ta bu durumu şöyle anlatır:

«Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz kıyılarında kurulan ve Istanbul'daki merkeze bağlı *Pontus Cemiyeti* kolaylıkla ve başarıyla çalışıyor».

Ancak Pontus-Rum Devletinin kurulabilmesi, emperyalist devletlerin bu işe evet demesine bağlıydı. Bunun için, gerekli görüşmeleri yapmak üzere, Trabzon Metropoliti Hrisantos Avrupa'ya gitmişti. Fakat, İtilâf Devletleri bu projeye yüz vermediler ve Hrisantos eli boş olarak Trabzon'a döndü. Anlaşılan büyük patron İngiltere, Yunanistan'ın bitmek tükenmek bilmeyen isteklerine bir noktada set çekmeyi uygun görmüştü.

Hrisantos, Vali Haydar Beyle birlikte aynı vapurla Trabzon'a döndü ve yeni bir strateji uygulamaya başladı. Hrisantos şöyle düşünüyordu: Trabzon Ermeni Devletine verilirse Pontus-Rum Devleti hayali tamamen suya düşer. Bu hayalin gerçekleşme ümidini koruyabilmek için Trabzon'un zayıf Osmanlı egemenliğinde kalması veya burada bağımsız bir Türk Devleti kurulması daha uygun olur.

Bu nedenle Hrisantos, Müslüman-Türklere yakınlaşma yollarını aramaya ve bu yolda propaganda yapmaya başladı.

Bu uğraşılardan haberli olan Haydar Bey de, Hrisantos'un çabalarını dikkatle izliyordu. Bu durumu Istanbul Hükümetine gönderdiği bir rapordan öğreniyoruz. Haydar Bey, kasım/1919 ayında Babıâli'ye gönderdiği bu raporunda şöyle demektedir:

«Buraya gelen Trabzon Metropoliti Hrisantos Efendi ile vapurda beraberdim. Yolculuğumuz sırasında fırsat düştükçe geçen konuşmamızda hiç bir türlü siyasal açıklamaya yanaşmadı. Varışımızdan sonra Trabzon'da İstiklâl Ga-

zetesine verdiği demecinden sonra usulen kendine ziyaretini iade ettiğim sırada bir münasebet getirilerek fikir değişiminde bulunulduğunda Trabzon ve havalisi sakinlerinin etnografik, cins ve ırk olarak aynı tabiat ve âdetlerde olup birbirlerinden ayrılamayacak bir durumda bulunduklarını, aralarında cari olan ahenk ve vatandaşlık duygusunun geri geleceğine inancı bulunduğunu söylemesi ve bu gerçeği kabul ve itiraf mecburiyetinde kaldığını göstermektedir. Kendisi on gün önce buradan Batum'a gitti. Hareketinden bir gün önce gidiş sebebini yarı resmî surette bildirmek için valilik makamına geldi ve yokluğu zamanında vekilliğini yapan eski mebus Kofides Efendi ise Batum'da toplanan Pontus komitelerinin eski fikirlerinden vazgeçirilerek Müslüman vatandaşları ile birleşmeyi düzenlemek ve fikirlerini düzeltmek için metropolitin yolculuğunun her halde gerekli olduğunu ve bir hafta sonra geri döneceğini söyledi. Hrisantos Efendinin buraya gelmesinden sonra Batum'a hareketine kadar uygun bir surette yaptırılan gözetlemelerde kendisine vuku bulan ziyaretlerin usulen cereyan ederek, hareket gününde Trabzon'da mevcut Rum kulüplerinin ileri gelenleri ile bir defa toplandığı anlaşılmıştır. Batum'dan geri dönmesinden sonra da gözetleme işinin sürmesi doğal olup, arza değer ortaya çıkacak durumlar hakkında da peyderpey bilgi sunulacaktır».

Dahiliye Nezareti bu raporu Sadrazamlığa sundu ve Hrisantos'un gözetlenmesine devam olunması için Valiliğe buyruk gönderildi.

Ancak koyu bir Mustafa Kemal taraftarı olan Haydar Bey, Millî Mücadele çabaları konusunda Ali Rıza Paşa hükümeti ile ihtilâfa düştü ve bir süre sonra görevinden çekildi[126].

(Haydar Bey, bundan sonra tekrar Istanbul'a gelmiş, Millî Mücadele için çalışmış, çeşitli görevlerde bulunmuş, 1932 yılında yaş haddinden emekliye ayrılmış ve 1953 yılında vefat etmiştir). Haydar Beyin yerine, Istanbul Hükümetince Hamit Bey vali olarak atandı.

Vali Hamit Bey (Deli Hamit)

Hamit Bey, idare tarihimizin en ilginç kişilerinden biridir. Düşündüğünü açıkça söylemesi, yurt çıkarlarını kişisel çıkarları üstünde tutması, meslek haysiyetine toz kondurmaması ve bunlara engel olunmaya çalışıldığı anda hemen istifayı basması, ona zamanında «Deli» sıfatının takılmasına sebep olmuştur.

Rodos'un Kapancızade ailesinden olan Hamit Bey, 1878'de Rodos'ta doğdu. Mülkiye'nin 1902 yılı mezunlarındandır. Bir süre kaymakamlık yaptıktan sonra, İdare'deki başarısı göz önüne alınarak 1911 yılında mutasarrıflığa yükseltildi. İçişleri Bakanlığı Teftiş Kurulunun temelinin atılmasında büyük çabası olmuştur. Bir süre de Dahiliye Nezareti Müsteşarlığı yapmış, Damat Ferit Paşa Kabinesinin kurulmasıyle (4 mart 1919) açığa çıkarılmıştır.

Mustafa Kemal, 19 mayıs 1919'da, Samsun'a çıktığı zaman, orada asa-

(126) A. Çankaya, Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, c. III, s. 351.

yişi pek kötü buldu. Kendisi Anadolu içlerine gittiği zaman, gerisi güven altında olmalıydı. Onun için Samsun'a iyi bir yönetici gerekti. Refet (Bele) Bey, Hamit Beyi salık verdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Sadrazama ve Genelkurmay Başkanı Cevat (Çobanlı) Paşaya durumu bildirdi. Dahiliye müsteşarlığı yapmış bir kişi mutasarrıflığa gider miydi? Hamit Beyin cevabı: «*Mademki bir livanın asayişi için vücuduma lüzum görülüyor. Nahiye müdüriyetiyle de olsa giderim*».

Hamit Bey, 28 mayıs 1919'da Canik Mutasarrıfı olarak Samsun'da işe başladı. Fakat kısa süre sonra Istanbul Hükümetiyle çatışmaya girdi.

Hamit Bey, 14 temmuz 1919 günü Samsun'dan Mustafa Kemal'e şu kısa teli çekti:

«Görevden çıkarıldığımı sağlam yerden öğrendim. Şu bir iki gün içinde buyruğun gelmesini bekliyorum. Sonra Istanbul'a gideceğimi saygı ile bildiririm».

Mustafa Kemal'in cevabı (15 temmuz 1919):

«Kardeşim Hamit Bey, sizin yerinize İbrahim Ethem Beyin atandığını öğrendik. Refet'e yazdım ve buluşarak birlikte içeri doğru gelmenizi rica ettim. Bilmem hangi güven düşüncesi, size Istanbul'a gitme isteğini veriyor. Bundan başka, biz değerli arkadaşlarımızı Istanbul'dan Anadolu'ya çekip çıkarmaya ve böylece gerçek yurtseverleri dileklerinden yoksun etmemeye çalışırken siz, bu davranışınızla, en azından kapalı bir çevreye giriyorsunuz. Biz hiç uygun görmedik. Refet'le buluşunuz. Ya Sivas yakınlarında birlikte kalırsınız ya da rahatça bizim yanımıza gelirsiniz. Kesin cevap bekleriz».

Hamit Bey, o sırada Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal'e şu karşılığı gönderdi (20 temmuz 1919):

«Bizans'ın artan alçaklıkları karşısında, umutsuzluğa düşen ulus, Doğudan bir umut ışığı bekliyor.

Buraları ve buradakileri öyle düşsel bir biçim ve yaradılışta görüyorlar ki, acaba bir şey var mı diye ben de kuşkuya düşüyorum. İlgisizliğimden utanıyorum.

Gerçekte uyumuyoruz. Bir şey yapmak istiyoruz. Ama bu şeyin biçim ve kuramlarıyle uğraştığımız, uzun yollar seçtiğimiz kanısındayım. Zaman ve durum, beklemeye elverişli değildir. Yurdun durumu dakikadan dakikaya kötüleşiyor. Bunun için sözümüzü kısa kesip işleri çabuklaştırmak gerekiyor. Bu konuda benim aklıma gelen şudur:

Her yerden ve hep birden Padişah Hazretlerine tel çekelim. On aydan beri gözü önünde ve çok zaman kendi istek ve hevesince olup biten alçaklıklarla nereye sürüklenmekte olduğunu gören ulusun, ne olursa olsun, kendi kaderine yön vermeye karar verdiğini hatırlatalım ve kırk sekiz saat içinde ulusun güvenebileceği bir hükümet kurulmaz ve kurucular meclisinin toplantıya çağrılması karar altına alınmazsa, ne kendisini ne de hükümetini tanımadığımızı bildirelim. Bunda hiç bir zorluk yok, geleneksel boyun kırmaktan üzüntü duymayan ulus, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin efendim».

Mustafa Kemal'in cevabı (21 temmuz 1919):

«Tanrı dilerse her şey olacaktır. Yalnız, ulusun güveneceği bir hükümet kurmak için önce o hükümete destek olacak bir kuvveti yaratmak gerekir. O da, Doğu İlleri Kongresinin ve ondan sonra da Sivas Genel Kongresinin toplanmasıyle olacaktır».

Büyük Nutuk'ta da yer verilen bu yazışmaların dikkatle incelenmesi bugün dahi bize birçok gerçekleri açıklamaktadır. Atatürk, sabırlı ve kararlıdır. Etrafında bulunanlar ise şaşkın ve kararsız. Mustafa Kemal Hamit Beyin önerisini uygulamaya koyacaktır. Ama tıpkı tel yazısında belirttiği gibi, Sivas Kongresinin toplanmasından sonra...

Hamit Bey, 22 ocak 1920'de Dahili Nezaretinden şöyle bir tel aldı:

«Muktedir bir valiye muhtaç olan Trabzon'a zatıâlilerinin memuriyeti münasip görülmektedir. Muvafakat buyrulduğu cevabına intizar ediliyor, efendim».

Hamit Beyin cevabı:

«Muzdarip vatanın herhangi bir köşesinde hizmete hazırım. Samsun livasında tesise çalıştığım idarenin Mülkiye Müfettişi Hacı Hüsnü Beyden başkası tarafından idame olunamayacağını arzederim».

Ve Hamit Bey 17 şubat 1920'de Trabzon Valiliği görevine başladı.

1920'nin kış ayları, Türkiye'nin en bunalımlı günlerini yaşadığı dönemdir. İşgal tehdidi dört bir yanı sarmıştır. Halk kuşku ve telâş içindedir. Trabzon ise bu tehdidi en fazla duyan illerimizden biridir. İngiliz savaş gemileri Trabzon açıklarında dolaşıp durmakta, zaman zaman da limana gelmektedirler. Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir Paşalar, İzmir'de olduğu gibi Trabzon'da gafil avlanmamak için çareler ve planlar düşünmüşlerdir. Bunlardan biri Trabzon'daki cephaneliğin içeride daha güvenilir bir yere taşınmasıdır. Vali Hamit Bey, bunun işgale vesile olacağından korkarak bu plana karşı çıkar. Trabzon'daki 3. Tümen Kumandanı Rüştü Bey de aynı düşüncededir. Fakat Kâzım Karabekir Paşa bu düşünceleri yersiz bulur.

İşte «Trabzon ha işgal edildi, ha işgal edilecek, aman işgale vesile olacak bir harekette bulunmayalım» havası bütün şiddetiyle il üzerine çökmüşken, Mustafa Kemal'in seçimlerin yapılmasına dair ünlü 19 Mart Genelgesi Trabzon'a ulaşır.

Bilindiği gibi, 16 Mart 1920 tarihinde Istanbul işgal edilince, Mustafa Kemal, olağanüstü yetkili bir meclisin Ankara'da toplanmasına karar verdi ve bu kararını 19 martta «İllere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına» gönderdiği bir genelge ile açıkladı. Ayrıntıları dışında, bu genelgenin iki önemli noktası bulunuyordu:

1. Seçimler 15 gün içinde yapılacak,

2. Seçimlere her yerin en büyük mülkiye memuru başkanlık edecek ve seçimin doğru ve yolunda yapılmasından sorumlu olacak.

Bazı il ve sancaklar, genelge esaslarına uygun olarak hemen seçim yaptılar. Fakat bazı illerde duraksamalar baş gösterdi. Trabzon bunların başında geliyordu. Vali Hamit Bey, Mustafa Kemal Paşaya çektiği telgrafta:

— *Pek heyecanlı olan sahillerde seçime elverişli bir ortam yoktur,* diyordu.

Trabzon ilinin önemine bu yazının başında değinmiştik. Bugünkü 5 ili kapsayacak büyüklükte Trabzon'un Ankara'daki Büyük Millet Meclisine temsilci göndermemesi, dış dünya gözünde bu Meclisin üzerine büyük gölge düşürürdü. Mustafa Kemal bunu çok iyi biliyordu. Kaldı ki her türlü zararlı akımların cirit attığı Trabzon üzerinde Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kuşkuları sürüp gidiyordu. Trabzon'da seçimin yapılmaması bu kuşkuları büsbütün artırıyordu. Mustafa Kemal, seçimin zorla yaptırılması için Kâzım Karabekir Paşaya 26 ve 31 mart tarihlerinde iki buyruk gönderdi. Bu buyruklarda şöyle deniliyordu:

«Trabzon'da Vali Hamit Beyin etkisiyle seçimler ertelendiğinden, bu önemli işin sağlanmasını önemle rica ederiz».

«Hamit Beyin tereddüt ve takip ettiği hareket hattı Canik (Samsun) ve emsali yerlerde de kötü etki bıraktığından, çabuklaştırılması ve kesin hareket etmesi lüzumunun tarafı devletlerinden bir defa daha tekidi rica olunur».

Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa, Trabzon Sancaklarında seçimler yapıldığı halde Trabzon şehrinin bu şekilde işi uzatması milletin ve memleketin selâmeti için şiddet tedbirlerine baş vurulması gereğini ortaya çıkaracağını Vali Hamit Bey ve Tümen Kumandanı Rüştü Beye bildirdi.

18 nisan 1920 sabahı iki dritnavt, bir kruvazörden kurulu İngiliz donanması Trabzon limanına geldi, daha önce gelmiş bir torpido da limanda hazır bekliyordu. İngiliz Donanma Kumandanı, Vali Hamit Beyi zırhlıya davet etti. İngiliz isteklerini bildirdi. Bu istekler şöyleydi:

1. Boztepe'de bulunan iki büyük top İngilizler tarafından tahrip edilecektir.
2. İngiliz askerlerinin 19 nisan 1920 tarihinde şehre çıkarak geçit töreni yapmalarına izin verilmelidir.
3. 18 nisan günü de İngiliz subay ve askerlerinin şehri gezmelerine izin verilmelidir.
4. Ruslara ait terkedilmiş emlâk geri verilmelidir.

Hamit Bey, bu önerileri ret etti. Geçit resmi için dahi olsa İngiliz askerlerinin şehre çıkmalarına izin veremeyeceğini, aksi halde silahla karşı konulacağını bildirdi[127].

İngiliz kumandanı şehirdeki asayişin mükemmelliğinden dolayı Va-

(127) K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 601.

liye teşekkür etti, Mustafa Kemal Paşanın da ılımlı bir tutum takındığını söylemesi üzerine Vali Hamit Bey, Mustafa Kemal'in öteden beri ılımlı bir tutum içinde olduğu cevabını verdi.

Vali Hamit Bey, anılarında, seçimlerin geç yapılması gerekçesini şöyle açıklamaktadır:

«İngiliz donanmasından bir kısmı Trabzon kıyılarında bir deniz gösterisi yapıyordu. Hatta karaya silahlı asker ve bando çıkararak gözdağı vermek istemişti. Bunu bertaraf etmek için her tehlikeyi göze alarak tek başıma amiral gemisine kadar gitmiştim. Tutuklanmak ve Malta'ya sürülmek bir mesele değildi. İşte böyle bir hengâmede Büyük Millet Meclisi Hükümetinin seçimler yapılmasını istemesi, ilkönce halk tarafından tereddütle karşılandı. Fetvahanede toplanan eşraf yanıma gelerek İngilizlerin yeni bir müdahalesini çabuklaştırması ihtimaline karşı seçimin ertelenmesi lüzumunu ileri sürdüler. Heyecanlı idiler. Bunlara karşı ısrar eylemek, psikolojik (ilmî ahvali ruh) bakış açısından uygun düşmezdi. Düşünmeye ve o saattaki duruma benim kadar vakıf ve hâkim olmayanlardan sormaya lüzum görmeksizin, eşrafın görüşlerine katıldım. Heyet memnunlukla ayrıldı. Aynı günün akşamı Samsun'dan ileri gelenler, makine başına gelip benden aynı sebeplerle görüşümü sordular. Onlara da verdiğimiz kararı bildirdim. Bu iki gün kadar sürmüştü. Ankara'ya da keyfiyeti açıklamıştım. İki gün sonra nezdime topladığım aynı zevata, tehlikenin ortadan kalktığını, temas ettiğim İngilizlerden dahilde bir karışıklık vuku bulmadıkça müdahale edilmeyeceğine dair söz aldığımı ve böylece seçim yapılmasında zaruret olduğunu ısrar eyledim. Bana gidecek mebus heyetinin başına geçtiğim takdirde seçime razı olacaklarını bildirdiler. Tabiî olarak muvafakat ettim ve mesele böyle hallolundu»[128].

Hamit Beyin anlattığı gibi, Trabzon Merkezinden, Nemlizade Sabri Bey, Eyübzade İzzet Bey, Alaybeyzade Faik Bey, Recai Bey ve kendisi milletvekili olarak seçildiler. Hamit Bey bu durumu Mustafa Kemal'e bildirdi.

Bu sıralarda konumuzla ilgili olarak iki önemli olay cereyan etmiştir. Bunlardan birincisi Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal ile Genelkurmay Başkanı İsmet (İnönü) Beyin Hamit Beyden asker istemeleridir.

Nisan/1920 ayı başlarında Birinci Düzce İsyanı başlamış, bir ara 23 nisanda Ankara'da açılan Millî Meclisi tehdit eder bir hal almıştı. Bu duruma üzülen Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Meclis Başkanlığına verdiği bir önergede, her mebusun kendi seçim çevresinden 5-10 inançlı kişiyi getirerek bir «Millî Muhafız Müfrezesi» kurulmasını istedi. (Talihin garip bir cilvesi olarak, Topal Osman kumandasında böyle bir müfreze kurulmuş, bu müfreze sonra önerge sahibi Ali Şükrü Beyi öldürmüştür). 29 nisan 1920 tarihinde kabul edilen bu önerge üzerine, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Bey tarafından hemen Trabzon Valisi Hamit Beye ve Kumandan Rüştü Beye baş vurularak böyle bir müfrezenin gönderilmesi istenilmiştir. Böyle bir müfrezenin istenmesine Kâzım Karabekir Paşa gü-

(128) Meşhur Valiler, s. 431.

cenmiş, kendi haberi olmadan emrindekilerle yazışma yapılmamasını sert bir dille Ankara'ya yazmıştır. Anılarında ise, duygularını şu şekilde açıklamaktadır:

«Trabzon kendilerine pek aleyhtar olduğu halde nasıl itimat ediyor? Vali Hamit Beyle daha mı hususîdirler?»

(Hatırlanacağı üzere bu müfreze, Doğu Seferi tamamlandıktan sonra gönderilmiştir).

İkinci olay, **Albay Hacı Muhittin Beyin,** Trabzon Valiliğine atanmasıdır. Trabzon'da Millî Mücadeleci bir valinin bulunmasına Istanbul Hükümetinin nasıl göz yumduğu sorusu şüphesiz dikkatli okuyucularımızın hatırına gelmiştir. Gerçekten Hamit Beyin Istanbul Hükümetine tüm karşı olduğu anlaşılınca, Trabzon-Samsun sahil şeridinin elden çıkarılmaması için Padişah yanlısı bir valinin Trabzon'a atanması kararlaştırıldı. Kurmay Albay Hacı Hamdi Beyin Trabzon Valiliğine atandığına dair Padişah Buyruğu 22 nisan 1920 tarihli Takvimi Vakayi'de yayımlandı. Bu haber Erzurum'a ulaşınca, Kâzım Karabekir Paşa derhal karşı tedbirini aldı.

Hacı Hamdi Bey, Trabzonluydu. Birinci Cihan Savaşındaki Kafkas Seferi sırasında Kâzım Karabekir Paşanın emrinde Tümen Kumandanlığı yapmış, fakat başarısızlığı dolayısıyle geri hizmete alınmıştı. Padişah yanlısı böyle bir adamın Trabzon Valiliği gibi çok önemli bir göreve gelmesine şüphesiz ki, göz yumulamazdı. Bunun için Trabzon'a gerekli talimat gönderildi. Kâzım Karabekir, ayrıca Ankara'ya 29 nisan 1920 tarihinde baş vurarak, mebus seçilen Hamit Beyin yerinde bırakılmasını istedi. (Hacı Hamdi, mayıs ayında Trabzon'a gelmiş, fakat durumun kendisi için hiç de hoş olmadığını görünce, birtakım numaralarla resmî makamları uyutmuş, o sırada Trabzon'a fetva, bildiri gibi Millî Mücadele aleyhinde yayınlar getiren bir İngiliz torpidosuna binerek Istanbul'a gerisin geriye kaçmıştır. 19 mayıs 1920). Mustafa Kemal, 3 mayıs 1920 tarihinde, Büyük Millet Meclisi Reisi imzasıyle Hamit Beye aşağıdaki tel yazısını yolladı:

«Durumun gelişmesine kadar Büyük Millet Meclisi üyesi sıfatını haiz olmak üzere Vilâyet işlerini görmeye devam buyurmaları ve bu süre zarfında izinli sayılacakları Meclisin kararıyle arzolunur. Diğer üyelerin çabuklukla gönderilme yollarının sağlanması rica olunur».

Bunun üzerine, Hamit Bey Trabzon'da kaldı. Trabzon Milletvekilleri, diğer sancaklardan seçilen milletvekilleriyle birlikte yola çıktılar. İngiliz savaş gemileri dolayısıyle denizyolu tehlikeli idi. Heyet karayolunu tercih etti. Fakat 6 mayıs 1920 perşembe günü Çarşamba ilçesinden hareket edildikten biraz sonra eşkıyalar, mebuslardan Eyübzade İzzet Bey ile Ziya Beyi yolda öldürdüler. Bu durum yurtta büyük üzüntü yarattı. Bu arada cadı kazanı kaynıyor, Trabzon'dan gelen çeşitli söylentiler An-

kara'dakilerin kulağına kar suyu kaçırtıyordu. Bu hava içinde, Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e 12.5.1920 tarihinde aşağıdaki tel yazasını gönderdi:

«Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine,

Trabzon Valisi Hamit Beyin tavır ve muamelesi kendisinin işten çektirilmesini zarurî kılmaktadır. Dahiliye Vekâletince münasip bir zat bulununcaya kadar vilâyet işlerinin vekâleten Üçüncü Tümen Kumandanı Rüştü Bey tarafından deruhte edilmesi uygun mütalaa edilmektedir. Yüksek kişiliklerince de uygun bulunduğu takdirde resmî tebligatta bulunmak üzere keyfiyetten bilgi buyrulması rica olunur.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal»

Karabekir Paşa, 13 mayısta bu tel yazısına, Trabzon Valisi Hamit Beyin görevini bırakması ve yerine Rüştü Beyin vekâlet etmesinin yerinde olacağı, ancak Hamit Beyin üzerindeki sıfat ve iki mebusun yolda şehit edilmesinin yarattığı üzüntü dikkate alınarak Hamit Beyin bir süre daha Trabzon'da bırakılmasının uygun bulunacağı şeklinde cevap verdi.

Gerçekten Hamit Beyi Trabzon'da çok seviyorlardı. Ankara'ya çağrılması haberi şehirde pek fena etki bırakmıştı. Bu durumu yakından bilen Karabekir Paşa işi bir süre sürüncemede bırakmayı yararlı buldu. Fakat Ankara işin peşini bırakmıyordu. Millî Müdafaa Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa, 23/24 mayısta Kâzım Karabekir'den, Trabzon Vali Vekilliğini Tümen Kumandanı Rüştü Beyin deruhte etmesini istedi. Kâzım Karabekir, bunu da duymamazlıktan geldi. Fakat Ankara, kararından döneceğe pek benzemiyordu. 1 haziranda Mustafa Kemal, Karabekir Paşadan, Rüştü Beyin Vali Vekilliğine başlayıp başlamadığını sordu. İşin sürüncemede bırakılması, Ankara'yı iyice kuşkulandırmıştı. İşe Genelkurmay Başkanı İsmet (İnönü) Bey de karıştı ve 9 haziranda Karabekir'e aşağıdaki tel yazısını gönderdi:

«15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine,

Trabzon mebusları bugün Hamit Beyin memuriyetinde bırakılması için rica ettiler. Ahalinin bu yolda arzu ve müracaat ettiği söyleniyor. Bu hareketin Hamit Beyin Trabzon muhitinde de şahsî mevkiini takviye için bir teşkilât vücuda getirmiş olmasını da muhtemel görüyoruz. Binaenaleyh Hamit Beyin kesinlikle Ankara'ya gelmesini temin mecburiyetindeyiz. Bu bapta tarafı devletlerinden ciddî teşebbüsler icra ve ciddî tedbirler ittihazınızı rica ediyoruz».

Aynı tarihte, yani 8/9 haziranda Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti, hem Ankara'ya, hem de Erzurum'a baş vurarak, Hamit Beyin Trabzon'da bırakılmasını istedi. Fakat Ankara iyice kuşkulanmıştı ve kararı kesindi. Mustafa Kemal Paşa, bu nedenle Kâzım Karabekir açık ve kesin bir buyruk yolladı:

«Müdafaai Hukuk Cemiyetinden 8/9.6.1920 tarihli tel yazısı ile Hamit Be-

yin durumun gelişmesine kadar Trabzon'da bırakılması ve davetinden sarfınazar edilmesi rica edilmektedir. Bir özel maksat altında oradan ayrılmak istemediği, Trabzon muhitini de bunu alet ittihazına teşebbüs eylediği anlaşılan adı geçenin bırakılması sakıncalar doğuracağından, Rüştü Beyin doğrudan doğruya vilâyet işlerini vekâleten deruhte etmesi lüzumunun kendisine emir buyrulması ve sonucunun iş'arı rica olunur».

Bu kesin buyruk üzerine, Karabekir Paşa 11 haziranda biri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine, diğeri Rüştü Beye olmak üzere iki tel yazısı gönderdi. Birinci tel yazısında, «*Trabzon'un selâmeti için Hamit Beyin Millet Meclisine katılması lâzımdır*» deniyor; Rüştü Beye yazılanda, işi fazla sürdürmeyip, emri alır almaz Vilâyete giderek Vali Vekilliğine başlaması emrediliyordu.

Ankara'nın ısrarı karşısında Trabzon'lular da daha ileri gitmediler ve 23 haziran 1920 tarihinde Hamit Bey Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'dan ayrıldı.

Hamit Bey, anılarında, Ankara'ya çağrılışını şöyle açıklar. Hakkı Behiç (Bayıç, Mülkiye'nin 1905 yılı mezunlarından) Birinci Büyük Millet Meclisinin ilk hükümetinde Maliye Vekili olmuştur. Eski bir idareci olan Hakkı Behiç Beyin Hamit Beyle arası açıktır. Hamit Bey, merkeze ait gelir[1] Ankara'ya göndermemiş ve birkaç aydır aylık alamayan Trabzon' daki memurların birikmiş maaşlarını ödemiştir. Maliye Vekili de buna karşı Trabzon iline tuz gönderilmesini durdurmuştur. İşte buna kızan Hamit Bey, Maliye Vekiline 12 mayıs 1920 tarihinde aşağıdaki tel yazısını gönderir:

«Vilâyet için 16 milyon kilo tuza ihtiyaç vardır. Bu miktardan bir milyonu ancak getirtilmiş, bir milyonu yolda bakiyesi de merkezden derdesti sevk bulunmuştur. En iptidai coğrafya malumatı buraya herhangi dahilî memlehadan bu miktar tuzun kolay kolay naklolunamayacağını anlamak için kâfidir. *Bahane aramak ve ileriye sürmek bana nasip olmuş zilletlerden değildir. Hayaller ile ihtiyaçlar karşılanamayacağına göre, muvakkat ve cüzî bir fayda için halkı tazyik etmek münasebetsizlik olur. Mamafih mutlaka mantıksız mütalaalara ve taleplere boyun eğme lâzımsa, başka bir muhatap aranmak iktiza eder*»[129].

Hamit Beyin kanısına göre, bu şekilde cevap, muhalefet ve isyanına verilmiş, iki gün sonra gelen emirle Ankara'daki Meclis çalışmalarına katılması emredilmiştir. (Hamit Bey, kısa bir süre için tekrar Trabzon'a vali gelecektir).

Vali Vekili Albay Rüştü Bey

Büyük Millet Meclisi arşivinden edinilen bilgiye göre, Rüştü Bey *(Dadaş Rüştü Paşa)* 1873 yılında Erzurum'da doğdu. Harbiye'den topçu subayı olarak çıktı. Millî Mücadele başında Erzurum'da 9. Tümen ku-

(129) **A.g.e., s. 433.**

mandanı idi. Yeni kurulan 15. Kolordu Kumandanlığına Kâzım Karabekir Paşa gelinceye kadar (3 mayıs 1919) vekâleten bakmıştır. Vali Mehmet Galip Bey görevinden alınınca, huzuru sağlamak üzere, 3. Tümen Kumandanı sıfatıyle Trabzon'a gelmiştir.

Rüştü Beyin hangi tarihte vali vekilliği görevine başladığı hususunda tereddütler vardır. Mahmut Goloğlu, Mustafa Kemal'in Karabekir'e verdiği buyruk üzerine, Hamit Beyin hemen ertesi günü vali vekilliğini Rüştü Beye devrettiğini, fakat Ankara'ya gitmeyerek Trabzon'da kaldığını (Üçüncü Meşrutiyet, s. 260) yazar. Bizce Hamit Bey, Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'dan ayrıldığı 23 haziran 1920 tarihine kadar valilik görevine devam etmiş, Rüştü Bey bu tarihte vali vekilliğine başlamıştır. Bunun kanıtları şunlardır. Bir kere Hamit Beyin 12 mayıs tarihinden sonra valilik görevini yürüttüğüne dair birçok belgeler vardır. Örneğin, 21 mayısta vali sıfatıyle, Batum'dan Trabzon'a gelen İngiliz kumandanı ile resmî görüşmelerde bulunmuştur. Sonra, anılarında, Trabzon'da dört buçuk aya yakın valilik yaptığını yazar. İkinci Trabzon valiliğindeki on gün ile birlikte, ancak 23 hazirana kadarki süre dikkate alındığı takdirde bu dört buçuk aylık süre dolmaktadır.

Rüştü Beyin, vali olarak, Hamit Beyin yerini tutması elbette beklenemez. Hamit Bey, mesleğin inceliklerini bilen, çekirdekten yetişme bir yönetim adamı idi. Ayrılırken de Rüştü Beyin bu işi kıvıramayacağını belirtmişti. Bir süre sonra Kâzım Karabekir de aynı kanıya varmış olmalı ki, 5 ağustos 1920 tarihinde, Dahiliye Vekâletine aşağıdaki tel yazısını yollamak zorunluluğunu duydu:

«Trabzon vilâyetinde Bolşeviklerin pek sıkı teması olacaktır. Her halde siyasî entrikalardan anlayabilecek ve Meclis-i Millî'nin arzusu hilâfında münasebetsizlikleri görüp tedbir yapabilecek bir heyetin Trabzon'da bulunması pek lâzımdır. Vali Vekili Miralay Rüştü Beyin askerî işleri pek çok olduğu gibi siyasî işleri de lâzımı gibi kavrayamaz. Bunun için gayet akıllı ve becerikli bir valinin Trabzon'a gönderilmesini istirham ederim»[130].

Karabekir'in bu arzusu, doğal olarak, yerine getirilmedi. Çünkü Ankara Hükümeti, Trabzon'un başında iyi bir validen çok, güvenilir bir insanın bulunmasını gerekli buluyordu. Rüştü Bey, o gün için Ankara'yı arkadan hançerlemeyecek güvenilir bir kişi idi. Karabekir, isteğinin yerine getirilmemesinden dolayı, anılarında, hayıflanmaktadır:

«Ne yazık ki, zamanında Trabzon'a iyi bir vali gönderilmedi. En mühim zamanlarda kumandanların valilik yapması zarureti görüldü».

Rüştü Beyin vali vekilliği, Hamit Beyin, 26 eylül 1920 tarihinde, ikinci kez Trabzon'a gelmesi ile son buldu. Bundan sonra Rüştü Bey, kuman-

(130) K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 784.

danlık görevine devam etti. Başarılı hizmetlerinden dolayı paşalığa yükseltildi. Erzurum'dan mebus seçilerek, ikinci dönem Meclis çalışmalarına katıldı. Terakkiperver Fırka saflarında yer aldı. Kader onu İzmir Suikastı sanıkları arasına itti. İstiklâl Mahkemesinin kararıyle 3 kasım 1926 tarihinde idam edildi.

Hamit Bey Tekrar Trabzon'da

Hamit Bey, 26 eylül günü tekrar Trabzon valiliği görevine başladı. Bu dönüşünde vilâyeti büsbütün değişmiş buldu. Türlü yerlerden esen rüzgârlar Trabzon'un havasını zehirliyordu. Bir yandan Bakû kongresine gönderilen delege hakkında söylentiler, diğer yandan Enver Paşa'nın Yeşilordu başında geleceği haberleri, Giresun'da Topal Osman'ın bir jandarmayı öldürecek kadar hükümet kuvvetlerine karşı gelmesi Hamit Beyi çok üzüyordu. Bunun üzerine Hamit Bey, Trabzon eşrafını Müdafaa-i Hukuk kulübünde topladı. Trabzon'da yayımlanan İstikbâl gazetesi 6 ekim 1920 tarihli nüshasında, bu toplantıyı ayrıntılarıyle vermektedir.

Gazeteye göre, toplantıda ilk sözü alan Hamit Bey, konuşmasına şöyle başlamıştır:

«Sizleri bugün buraya davetten maksadımızı tabiî anlamışınızdır. Mebus sıfatıyle Ankara'ya gittik ve avdet etmiş bulunuyoruz. Sizlere bu toplantıda, anladığım ve gördüğüm kadar her şeyi ve maksadı izaha çalışacağım. Bildiğiniz gibi Ankara'da, daha Meclis açılmazdan önce seçim yapılırken, benden mütalaa isteyen heyete:

— Orada bir Meclis açılacak, bunun Türkiye mukadderatı üzerinde büyük rolü olacaktır,

demiştim. Bu sözlerimdeki isabeti, Ankara'ya gittikten sonra daha ziyade anladım. Bugün Ankara'ya gönderdiğiniz kişilerden kurulu bir Meclis-i Millî vardır. Toplanma sebebi meçhulünüz değildir».

Bundan sonra Hamit Bey, Istanbul'un esareti, memleketin istiklâli, bunun bugün içinde bulunulan duruma göre ne şartlarla sağlanabileceği, Istanbul'un, İslâmiyet ve saltanatın ve düşmanlarımızın durumu, Büyük Millet Meclisi'nin, memleketin içişlerinin düzeni, memleketin geleceği hakkında yapılan çalışmaları ve çıkarılmak üzere bulunan kanun tasarıları hakkında geniş açıklamalarda bulunmuştur. Toplantıda bulunanların, Garp Cephesindeki Yunan harekâtıyle memleketin bir kısmının bölünmesi ve Sovyet Rusya ile yapılacak temaslar neticesinde orada baş gösteren komünistlik tehlikesinin komşu olarak bize de sirayet edebileceği yolundaki sorularını ise şöyle cevaplandırmıştır:

— Gerçekten komünizm fikirlerinden esinlenen ve halk zümresini teşkil eden bir kısım hiziplerin bazı yabancı ülkelerde bağımsız hükümetler teşkilini ileri sürdükleri görülmekte ise de bizim sosyal durumumuzun buna asla elverişli olmadığını ve bizim, doğudaki bütün dünyayı istilâ tasavvurunu besleyen emperyalistlere karşı olan siyasî inkılâbı faydalı ve yararlı addedebileceğimizi

ve ancak bu emelde onlarla müşterek olduğumuzu, bunun dışında onların komünizm adını verdikleri düşüncelerin, bizim ruhsal, toplumsal, dinsel ve ulusal durumlarımıza uymayacağını ve bizim ulusal gelenekler ve duygularımızın bundan ibaret olduğunu ve hükümetin her fiil ve hareketinde de bu gelenekler ve duyguları nazarı itibare almaktan uzak olamayacağını ifade ederim. Yunanistan bugün için Anadolu'ya sevk ettiği altmış taburla değil, iki milyondan ibaret olan bütün halkını sevk etse Anadolu'yu istilâ edebilir mi? Kesinlikle eminiz ki edemez. Yalnız onu şimdi işgal eylediği yerlere sevk eden sebeplerin yok edilmesi için azim ve imanın takviyesi zarureti karşısındayız. Fikirlerin birleştirilmesine ve kuvvetlerin birleştirilmesine en çok muhtaç olduğumuz bir zamanda yaşamaktayız[131].

Büyük Millet Meclisi, «Büyük Millet Meclisi üyeliği ile memurluğun bir kişi üzerinde bulunamayacağı» ile ilgili 5 eylül 1920 tarihli bir yasa kabul etmişti. Bu yasa gereğince Hamit Bey, valiliği tercih etmiş, mebusluktan istifa etmişti. Trabzon mebusları Hamit Beyin Trabzon'a dönmesi için hükümeti sıkıştırıyorlardı. Hamit Bey de Trabzon Valiliği için çok arzuluydu. Trabzon'un yukarda anlatılan karışık durumu buna eklenince, Millî Mücadele liderleri Hamit Beyden, Millî Mücadele liderleri hakkında bir komplo hazırlıyor mu, diye kuşkulanmaya başlamışlardı. Bu noktada onlara hak vermek yerinde olur. Kurtuluş Savaşı önderlerinin sürgit eli tetikte, kulağı kirişte olması, eşşeğini yeğ bağlayıp, ondan sonra Tanrıya ısmarlaması zorunludur. Hamit Bey, iyi valiydi, Millî Mücadeleye taraftardı. Fakat Hamit Beyle Trabzon yan yana gelmemeliydi. Hamit Bey, o günlerde birtakım güçlere taviz olarak Trabzon'a gönderilmişti. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, Hamit Beyi Trabzon'dan almak için fırsat kolluyordu. Bu fırsat da hemen doğdu. Doğu Harekâtı dolayısıyle Erzurum Valiliği olağanüstü bir önem kazanmıştır. Erzurum'da kazan esaslı şekilde kaynıyordu. (Bakınız: Erzurum Valiliği).

Mustafa Kemal, Karabekir'e, «ailesini almak üzere Trabzon istikametinde yolda» bulunan Hamit Beyin Erzurum'a vali olmasını nasıl karşılayacağını sordu. Karabekir de pek uygun buldu. Gerisini Hamit Bey şöyle anlatmaktadır:

«Trabzon'a avdetimden bir hafta sonrasında bir gece Vekil Refet (Bele) Beyden aldığım şifre tel yazısında Erzurum'da ortaya çıkan olağanüstü durumun oraya naklimi icap ettirdiği bildiriliyor ve hemen hareketim rica olunuyordu. Ve bu naklimin Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaca da olağanüstü gerekli bulunduğu ilâve ediliyordu. *Vatana her nerede olursa olsun hizmetten kaçınmayacağım için* muvafakat cevabı vermekte tereddüt etmedim. Trabzonlular ikametgâhıma kadar gelen bir heyet marifetiyle istifa etmekliğimi, maişetimi temine hazır olduklarını bildirdiler. Tayinim sebebini izah ederek kendilerini tatmin ettim»[132].

(131) Meşhur Valiler, s. 395.
(132) A.g.e., s. 434.

Bu arada Rüştü Bey de Erzurum'daki Kolordu Kumandan Vekilliği ile görevlendirildiğinden, birlikte Trabzon'dan ayrıldılar ve 15 ekim 1920 tarihinde Erzurum'da göreve başladılar.

Hamit Beyin Erzurum'da neler yaptığı, Erzurum Valiliği incelenirken anlatılmıştı. Bundan sonra, Kastamonu Valiliği, Dahiliye Vekâleti Müsteşarlığı, Adana'nın kurtarılması üzerine Adana Valiliği yaptı. 1923 yılında bu görevinden azledildi. Bunun üzerine Trabzon'a gelerek gazetecilik yaptı. Bir yazısından dolayı 1926 yılında İstiklâl Mahkamesine verildi ise de beraat etti. 1928 yılında ansızın vefat etti.

İkiyüzlülüğün, dalkavukluğun, çıkarcılığın, pısırıklığın geçerli olduğu bir toplum düzeninde, özü-sözü pek, cesur, atılgan, görevine bağlı, haysiyetine düşkün Hamit Beye «Deli» lakabı verilmişti. Fakat onun idare tarihimizdeki mümtaz yeri hiç bir zaman unutulmayacaktır. Kişisel arşivlerde bulunan anıları kitap haline getirilerek yayımlanırsa, bundan Türk İdare Tarihi çok şey kazanacaktır.

Trabzon Meselesi

«Trabzon Meselesi», başta Enver Paşa olmak üzere, eski İttihatçıların Trabzon yoluyla Anadoluya sızıp Millî Mücadele liderliğini ele geçirmek için yaptığı girişimler ve buna karşı Mustafa Kemal ve arkadaşlarının aldıkları tedbirleri kapsayan bir dizi olaydır ki, Enver Paşanın Bakû Kongresine gelişiyle başlamış, ancak Enver Paşanın şehit olmasıyle ve Büyük Zaferin kazanılmasıyle son bulmuştur. Bu olaylar yüzünden bir yığın kumandan ve vali harcanmıştır.

Enver Paşa ilk kez 1 eylül 1920 tarihinde Bakû'ya gelmiş ve orada toplanan «Şark Milletleri Kongresi»ne katılmıştı. Bu tarihten sonra da Millî Mücadele ile yakından ilgilenmişti. Enver Paşanın yeniden sahneye çıkması eski İttihatçıların Kafkasya'da toplanmasına ve orada örgütler kurmalarına yol açmıştır. Enver Paşa, 30 temmuz 1921 tarihinde, yanında bazı İttihatçılar olduğu halde, Batum'a gelmiş, İttihatçılar tarafından hazırlanan «Halk Şûralar Fırkası»nın 5-8 eylül tarihleri arasında yapılan kongresini yürütmüştür. Bilindiği gibi, bu tarihler Sakarya Savaşının en bunalımlı günlerine rastlamaktadır.

Vali Vekili Sabri Bey

Hamit Bey Erzurum valisi olunca, boşalan Trabzon valiliğine Sabri Bey vekâleten atandı (ekim/1920). Rüştü Beyden boşalan kumandanlığa da Yarbay Ali Rıza Bey getirildi. Ali Rıza Bey, doğu seferinde görev alınca yerine Nuri Bey gönderildi.

İsmail Sabri Bey (1875-1928) Mekteb-i Mülkiye'nin 1899 yılı mezunlarındandır. Antep sancağı mutasarrıfı iken başarılı hizmetleri görülmüş, Antep'in düşman işgaline uğraması üzerine Ankara'ya gelmiş, oradan Trabzon vali vekilliğine gönderilmiştir.

1920 yılının sonbaharında Kâzım Karabekir Paşanın doğu seferine başlaması dolayısıyle dikkatler oraya çekilmiş, bu nedenle Trabzon ve yöresi ikinci plana düşmüştü.

Naci Beyin Trabzon valiliğine atanmasıyle Sabri Beyin vekilliği son bulmuştur (nisan/1921).

Vali Naci Bey

Abdullah Naci Akbay (1880-1957), Istanbul'da doğmuş, 1902 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra, çeşitli kaymakamlıklarda, mülkiye müfettişliğinde, mutasarrıflıklarda bulunmuştur. Ankara'da B.M.M. Hükümeti kurulunca bir süre emniyet genel müdürlüğü yaptı. Doğu seferi başarıyla tamamlandıktan sonra, yeniden kaynamaya başlayan Trabzon'a iç güvenliği sağlamak üzere, vali olarak atandı.

Naci Bey, 6 nisan 1921 tarihinde Trabzon'a gelerek valilik görevine başladı. Naci Beyi İnebolu'dan alarak Trabzon'a getiren vapurda, kısa bir süre sonra Trabzon'un kaderi üzerinde önemli bir rol oynayacak olan ve Kars Süvari Tümen Kumandanlığına atanmış bulunan *Albay Sami Sabit* (General Sami Sabit Karaman) da vardı[133].

Naci Bey zamanında belirgin şekilde su yüzüne çıkan sorun, Kurtuluş Savaşı tarihimizde «*Trabzon Meselesi veya Enver Paşa Olayı*» olarak anılan olaylar dizisinin olağanüstü bir gelişim göstermesidir.

Enver Paşa yurt dışına kaçtıktan sonra, 1 eylül 1920 tarihinde Bakû'ya gelmiş ve oradan toplanan «Şark Milletleri Kongresi»ne katılmıştı. Enver Paşanın Bakû'ya gelmesi, İttihatçıların Kafkasya'da toplanmalarına ve yeniden örgütleşmelerine yol açtı. Anadolu'da sinmiş bulunan Enver Paşa yanlısı güçler de, bu durumdan cesaret bularak, yeniden harekete geçtiler. Amaç, Mustafa Kemal Paşayı Millî Mücadele liderliğinden uzaklaştırmak ve yerine Enver Paşayı getirmekti.

Haziran (1921) tarihinde Yunan ordusunun batı cephesinde saldırıya geçmesi sonucu kısa süre içinde Batı Anadolu ve Trakya'nın Yunan işgali altına girmesi, Doğu zaferi ve İnönü savaşları ile az çok kazanılan morali yeniden sıfıra düşürmüştü. Enver Paşacı çevreler Mustafa Kemal'in sonu geldiğine inanıyorlar, tek alternatif olarak da Enver Paşayı görüyorlardı. Sakarya'da ölüm-kalım savaşı verilirken, Enver Paşa da Batum'a gelmiş, İttihatçılar tarafından hazırlanan «Halk Şûralar Fırkası»nın 5-8 eylül 1921 tarihinde yapılan kongresini yönetmişti.

Enver Paşanın, Millî Mücadele liderliğini ele geçirmek için, sıçrama tahtası olarak düşürdüğü yer Trabzon'du. Trabzon'un coğrafî yeri ve şehirdeki egemen güçler, böyle bir sıçrama yapmak için pek elverişliydi. Bir kere, Trabzon Müdafaa-i Hukuk örgütünü elinde bulunduran eşraf,

(133) S. S. Karaman, Trabzon ve Kars Hatıraları, 1921-1922, s. 17.

başta Barutçuzade Ahmet Efendi (ünlü politika adamı, gazeteci, Avukat Faik Ahmet Barutçugil'in babası) olmak üzere, Enver Paşa yanlısıydı. Trabzon'da, devlet içinde devlet olan kayıkçılar kâhyası *Yahya Efendi,* Sami Sabit Karaman'a göre 1000 kişiye yaklaşan taburuyle, Enver Paşanın bir işaretini bekliyordu. Trabzon Vilâyetindeki 13. Tümen subayları arasında da Enver Paşayı tutanlar çoktu. B.M. Meclisinde de köklü bir eşraf ailesinden olan Ali Şükrü Bey, Trabzon milletvekili olarak, bu çevrelerin sözcülüğünü ve propagandasını yapıyordu.

Bu duruma göre, Enver Paşa rahatlıkla Trabzon'a gelir, Yahya Kâhya'nın adamlarını yanına alarak Ankara'ya gider, Batı Cephesine gönderilmiş olan Halit *(Deli Halit Paşa)* Beyin tümeniyle birleşerek bir hükümet darbesiyle Millî Mücadele liderliğini eline geçirebilirdi. Bu ihtimal, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını büyük çapta tedirgin ediyordu.

Ne vali Naci Bey, ne de Enver Paşacı olduğu için görevinden alınan Trabzon Kumandanı Nuri Beyin yerine atanan Seyfi Bey, Enver Paşacı güçlere karşı bir başarı sağlayamamıştı. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi olayında (28 ocak 1921) büyük rol oynayan Yahya Kâhya, Tümen Kumandanı Seyfi Beyi dinlemiyor, buyruğundaki güçlere dayanarak kanunsuz eylemlere girişiyordu. Seyfi Bey, Yahya Kâhya'yı yakalayacağını 16 ekim 1921 tarihinde bir tel yazısıyle Ankara'ya bildirdiği halde, bir sonuç elde edemedi.

1921 yılı içinde İttihatçı liderlerden Küçük Talât'ın, Nail Beyin, Enver Paşanın amcası Halil Paşanın Trabzon'a gelip gitmeleri, Enver Paşanın Anadolu'daki emellerini anlatan 31 ağustos 1921 tarihli mektubunun ele geçmesi, İttihatçılara karşı duyulan kuşkuyu iyice artırmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Savaşını kazandıktan sonra, Millî Mücadele çabalarını zayıflatmaktan başka bir yarar sağlamayan Enver Paşa faktörünü temelinden etkisiz bırakmak için, harekete geçti. Bunu sağlamak üzere iki yola baş vuruldu:

1. Trabzon'a, Enver Paşaya karşı olan güçlü bir vali ve kumandan göndermek.
2. Enver Paşanın yanına aracılar göndererek, Millî Mücadele liderliği sevdasından vazgeçirmeye çalışmak.

Bu tedbirlerin uygulanmasına hemen geçildi ve ilk iş olarak Vali Naci Bey görevden alınarak yerine Hâzım Bey, Trabzon valiliğine atandı.

Vali Ebubekir Hâzım Bey

Ebubekir Hâzım *(Tepeyran)* Bey, çekirdekten yetişme, tecrübeli bir valiydi. İttihatçılara karşı olduğu da biliniyordu. (Hakkında geniş bilgi Bursa Valiliği bölümünde verilecektir).

Trabzon'a güçlü bir kumandan bulma işi de Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşadan istenildi.

Karabekir Paşa, Kars'a yaptığı bir ziyaret sırasında, Kars'taki süvari tümen kumandanı Albay Sami Sabit *(Karaman)* Beyi yanına çağırarak:

— Sami Bey, Enver işi azıttı. Ankara benden şüphe eder görünüyor. Seni Enver'le uğraşmak üzere Trabzon'daki 13. Tümen Kumandanlığına atamak istiyorum,

dedi. Sami Sabit Bey, bu öneriyi kabul edince aynı gün kendisine yazılı emir tebliğ edildi (23 ekim 1921)[134].

Sami Sabit Bey, Şark Cephesi Kumandanlığının, maksatlı olarak aldığı olağanüstü tedbirler içinde, etrafa gözdağı vererek, 15 kasım 1921 tarihinde Trabzon'a geldi.

Trabzon, savaş alanı içinde düşünüldüğünden, burada iç güvenliğin sağlanması da askerî birliklere aitti.

Sami Sabit Bey, hemen işe girişerek, Enver Paşacı bilinen kişileri, bu arada Yahya Kâhya ve adamlarını tutuklamaya kalktı. Zoru gören Yahya Kâhya kaçıp gizlendi.

Vali Hâzım Beyle Sami Sabit Bey, her ikisi de Enver Paşaya karşı olduklarından iyi anlaşıyorlardı. Sami Sabit Bey, sert ve inatçı bir kumandandı. Yahya Kâhya kaçınca, bu kez köylere baskınlar yaparak Kâhya'nın adamlarını tutuklamaya başladı. Trabzon'da bir terör havası esmeye başlamıştı.

Bu sırada, Enver Paşanın yanına öğütçü olarak gönderilen Ardahan Mebusu Hilmi Bey Trabzon'da bulunuyordu. Yanında Mustafa Kemal Paşa tarafından Moskova Büyükelçimiz Ali Fuat Paşaya yazılmış 3 kasım 1921 tarihli bir mektup vardı. Hilmi Bey, 21 kasım günü, Batum'a Enver Paşanın yanına gitmek üzere iskeleye geldiğinde, yolculuktan alıkonulduğuna dair valilik emrini bir polis memuru kendisine bildirdi. Sami Sabit Bey, koyu bir İttihatçı olan Hilmi Beyin Enver Paşayla ilişki kurmasını uygun bulmamıştı.

İşte bu baskı ve şiddet eylemlerine karşı, Enver Paşa yanlısı olan Müdafaa-i Hukukçular karşı saldırıya geçtiler. Reis Barutçuzade Ahmet Efendi, bir yandan oğlu aracılığıyle İstikbal gazetesinde Sami Sabit aleyhine yazılar yazdırırken, diğer yandan Mustafa Kemal Paşaya, B.M. Meclisine, Şark Cephesi Kumandanı Karabekir Paşaya birer şikâyet mektubu yolladı (23 kasım 1921).

Bu şikâyet mektubu üzerine, Karabekir Paşa Sami Sabit Beye soru açtı. 11 aralık 1921 tarihli bu soru açma üzerine, Sami Sabit Bey, aynı gün Şark Cephesi Kumandanı Karabekir Paşaya aşağıdaki savunmayı yolladı:

«Ahmet Beyin mektubundan söz eden buyruğunuzu okudum. Hacı Ahmet Efendi, yarı resmî bir maske altında Kâhya'nın ikinci cildidir. Müdafaa-i Hu-

(134) A.g.e., s. 32.

kuk, Küçük Talât'tan aldığı derslerin henüz etkisi altındadır, denebilir. Bu kaynaktan çıkacak işaretlere ve hatta yakınmalara iltifat buyrulmamasını istirham ederim. Valilikle pek sıkı ilişkim vardır. Ancak Vali Bey, kendisinin polis müdürüne bile güveni olmadığını söylüyor ki pek haklıdır.

Burada polis de, jandarma da Kâhya'nın esiri, hele vergiler, haraç alma yolu idi. Bugün yarın ele geçeceğinden emin olduğum Kâhya'nın bu suretle etkisinin yok edilmesi ve adamlarının tutuklanması Valinin de isteğine tüm uygundur. Kâhya ve İmam Rahmi'nin firar durumunda oldukları, mülkî ve askerî memurların anılan kişileri ele geçirmekle yükümlü bulundukları, valilik makamınca da bütün yöreye duyurulmuştur. Bu dürüst işlem üzerine, Trabzon' da şimdiye kadar polis ve jandarmaya aranıp bulunmak üzere kalan Hıristiyanlardan, altı gün zarfında, 390 küsuru, kendiliklerinden şubeye müracaat etmiş ve sevkolunmuşlardır.

Trabzon'da sevke tabi Hıristiyan kalmamış gibidir.

Kâhya ve avanesi hakkında yapılan bu işlem, herkesin onayı ve sevinci ile karşılanmıştır.

Hükümetin yetkisini aşmıyorum, fakat acz de göstermiyorum. Vali Bey, daha bugün kayık ve araba ücretlerini düzenleyebildi.

Şakiler ve onları himaye edenlerden başkaları tarafından hakkımda hiç bir şikâyet işitilmeyeceğine inanmanızı ve bendenize güvenmenizi rica ederim»[135].

Bundan sonra olaylar şöyle bir gelişim gösterdi:

— Trabzon'un İttihatçı olmayan eşrafı, Yahya Kâhya'nın ve adamlarının sindirilmesinden memnun kaldılar. Bu çevrenin desteğiyle yayın hayatına giren «*Güzel Trabzon*» gazetesi, Sami Sabit Beyin eylemlerini övmeye başladı.

— Böylece Trabzon, eşrafı, bir yandan Müdafaa-i Hukukçular, diğer yandan Sami Sabit Beyi destekleyenler olarak iki kampa bölündü. İki taraf da birbirini ağır şekilde suçlamaya başladı. Sami Sabit Beye göre, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin hesaplarında yolsuzluk yapılmıştı. Müdafaa-i Hukukçulara göre ise, Sami Sabit Bey kanunsuz eylemlerde bulunuyordu.

— Bu karşılıklı suçlamaları incelemek üzere, Ali Sait Paşa Trabzon'a geldi ve soruşturma yapmaya başladı. (Genelkurmay Başkanlığının 18 aralık 1921 tarihli emri).

— Sami Sabit Beyin baskısına dayanamayan Yahya Kâhya, 12 ocak 1922 tarihinde teslim oldu. Yargılanmak üzere, Samsun yoluyle Sivas'a gönderildi.

Ankara'daki Trabzon mebusları da, başta Ali Şükrü Bey olmak üzere, Sami Sabit Beye karşı cephe almışlardı. Hakkında çeşitli suçlamalarda bulunuyorlardı. Bu arada ileri sürdükleri en önemli iddia, Sami Sabit Beyin vilâyet işlerine müdahale etmesi hususuydu. Askerî yönetimin, mülkî yönetime karışması, o tarihte de hoş karşılanmıyordu.

Fakat Ankara Hükümeti, açıkça söyleyememekle birlikte, elaltından Sami Sabit Beyi destekliyor, onun girişimlerinde başarıya ulaşmasını is-

(135) A.g.e., s. 56-58.

tiyordu. Hem bu başarıyı çabuklaştırmak, hem de askerî yönetimin mülki yönetime karıştığı iddiasını ortadan kaldırmak için mülkî ve askerî yönetimin tek elde toplanması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Fakat bu nasıl gerçekleştirilecekti? Başarılı bir vali olan Hâzım Beyin görevden alınması, yeni söylentilerin ortaya atılmasına yol açacağı şüphesizdi. Bunun için şöyle bir formül bulundu:

Vali Hâzım Bey, geçici görevle Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum) soruşturma kuruluna gönderilecek. Böylece Sami Sabit Bey, vali vekilliği görevini de üzerine alarak, mülkî ve askerî yönetim tek elde toplanacak.

Nitekim böyle yapıldı.

Vali Vekili Sami Sabit Bey

Ebubekir Hâzım Bey, 11 şubat 1922 tarihinde aşağıdaki tezkere ile Sami Sabit Beyi vali vekili olarak görevlendirdi:

«13. Fırka Kumandanı Sami Sabit Beyefendiye,

Efendim,

Bazı tetkikat ve tahkikata memuren yarın Elviye-i Selâse'ye müteveccihen Trabzon'dan hareket edeceğime ve zatıâlilerinin derkâr olan ehliyet ve reviyyetlerine binaen, Dahiliye Vekâlet-i celilesince de tasvip buyrulduğu veçhile, avdetime kadar umur-u vilâyetin bilvekâle idaresine himmet ve bu suretle de ibraz-ı measir-i hasafet buyurmalarını rica ederim, efendim. 11.2.338.

Trabzon Valisi
Ebubekir Hâzım»

Sami Sabit Bey, 11 şubat 1922 tarihinde bir genelge yayımlayarak vali vekilliği görevine başladı. İlk iş olarak, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin merkez heyetini lağvetti. Bu heyetin hiç bir görev ve yetkisi kalmadığını karakollara kadar duyurdu. Soruşturma yapmak üzere Trabzon'a geldiğini yukarda belirttiğimiz Ali Sait Paşa, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin hesaplarını incelemiş ve hesaplarda açık bulmuştu. Sami Sabit Bey, zimmete geçirilen paranın da ödenmesini, aksi halde mahkemeye verileceklerini Trabzon Merkez Heyeti üyelerine bildirdi. Bunun tepkisi çok büyük oldu. (Konumuz dışı olmakla birlikte, şu noktayı belirtelim ki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Millî Mücadelenin en bunalımlı günlerinde dahi tuttukları hesap kitap örnek olacak şekildedir. Zaten Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin gelirlerinin büyük çoğunluğunu eşraf sağlıyordu, yönetim de onların elindeydi. Trabzon Merkez Heyeti'nin de yolsuzluk yaptığı iddiasını kabul etmek pek güçtür. Fakat amaç Enver Paşacı güçleri temizlemek olunca, böyle bir iddia de geçerli sayılıyordu).

Bunun üzerine Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Dahiliye Vekili Fethi *(Ali Fethi Okyar)* Bey hakkında, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bir gensoru önergesi verdi (7 mayıs 1922). Trabzon'daki İstikbal gazetesi

de Müdafaa-i Hukukçuların dürüstlüklerini öven ve Millî Mücadeleye yaptıkları hizmetleri belirten yazılar yayımlamaya başladı.

Bu baskılar karşısında Sami Sabit Beyin gerilememesi için, Ankara hükümeti el altından destek olmaya devam etti. Karabekir Paşa, 15 mayısta Sami Sabit Beye gönderdiği bir mektupta, Trabzon Müdafaa-i Hukukçularının Millî Mücadeleye yaptıkları kötülükleri yedi madde halinde belirtiyor ve mektubunu şu cümlelerle bitiriyordu:

«Trabzon'un sahilde bulunması ve haricin bütün tesiratına maruz kalması, orada vahdeti ihlâl etmekte ve bu yüzden, şimdiye kadar çok parlak olan Trabzon tarihi lekelenmektedir.

Cihet-i askeriyenin bu muhalefetten dolayı çektiği müşkülât, muharebe meydanlarında duçar olduğu müşkülâttan az değildir.

Millî istiklâlimizin üçüncü yıldönümünde dahi vahdeti ihlâl edecek muhalefetler ihdasına mâni olmak konusunda cihet-i mülkiye ve askeriyenin el ele yürümesi mühim ve zaruridir»[136].

Bununla birlikte, Ali Şükrü Beyin gensoru önergesi üzerine Mecliste yükselen tansiyonu düşürmek için bazı tedbirler alındı. Sami Sabit Beyin kumandanı bulunduğu Trabzon'daki 13. Tümen, Erzincan'a nakledildi. Sivas'taki yargılanmasında beraat eden Yahya Kâhya'nın Trabzon'a dönmesine izin verildi.

Ali Şükrü Beyin 7 mayıs 1922 tarihli gensoru önergesi, usul gereğince bir ay sonra, 8 haziran 1922 günü görüşülmeye başlandı. Şiddetli tartışmalar oldu. Mustafa Kemal, görüşmelere karışma zorunluluğunu duydu. Böylece Fethi Bey güvenoyu aldı.

Ancak yılan hikâyesine dönen «Trabzon Meselesi»nden dolayı hükümet hayli yıpranmıştı. Bu sorunu fazla uzatmamak ve bir noktada elde edilenle yetinip durmak gerekiyordu. Sami Sabit Beyin, tümeni nakledilmiş olduğundan Trabzon'daki kumandanlık görevi de bitmişti. Vali vekili olduğu için Trabzon'da kalıyordu. 20 haziranda Hâzım Bey Trabzon'a dönünce, vali vekilliği görevi de son buldu*. Fakat Sami Sabit Bey, Karabekir Paşadan izin alarak gene Trabzon'da kaldı.

---

(136) Tam metin için bakınız: A.g.e., s. 75-79.

(*) General Sami Sabit Karaman, 1877 yılında Istanbul'da doğmuştur. Mustafa Sabit Paşanın oğludur. 1896 yılında Harbiye'yi bitirdikten sonra, çeşitli kıta savaşlarına katıldı. Birinci Dünya Savaşında Irak ve Filistin cephelerinde bulundu. Filistin cephesinde 8. Tümen kumandanı iken, cephedeki genel bozgun üzerine tedavi görmekte olduğu hastanede İngilizlerin eline esir düştü (eylül/1918). Bir yıl Siydibeşir esir kampında kaldıktan sonra, 12 eylül 1919'da Istanbul'a geldi. Bir süre Beyoğlu Mıntıka Kumandanlığı yaptı. Şark Cephesi Kumandanı Karabekir Paşanın isteği üzerine Kars'taki 6. Süvari Tümen kumandanlığına atandı (Nisan/1921). Bu görevde iken kısa bir süre Kars Mutasarrıf vekilliği yaptı. Ekim/1921'de Trabzon'daki 13. Tümen Kumandanlı-

İşte bu sırada çok önemli bir olay oldu. 3 temmuz 1922 günü, Trabzon'un zorbası Yahya Kâhya, arkadaşlarıyle beraber Soğuksu denen sayfiye yerine giderken, kışla yakınında saldırıya uğrayarak öldürüldü. Cenaze namazı kıldırılırken, kışkırtılmış bazı kimseler, karşı kahvede töreni izleyen Sami Sabit Bey aleyhine gösteri yaptı. Bir gece de evini bastılar. Hayatı tehlikeye giren Sami Sabit Bey 10 temmuz 1922 tarihinde Kars'taki tümeninin başına döndü.

Enver Paşacıların en büyük dayanağı olan Yahya Kâhya'yı kim öldürtmüştü? Müdafaa-i Hukukçulara göre bu işi Sami Sabit Bey yaptırmıştı. Sami Sabit Bey ise, anılarında, bu ithamı reddetmekte ve şöyle demektedir:[137]

«Ben Kâhya'nın, birçok karanlık noktaları aydınlatacağına kanaat getirmiş olduğum o bedbahtın ortadan kalkmasını değil, hayatta kalmasını isterdim.

Şunu da ilâve edeyim ki, benim yaradılışımdan bir insanın —hususiyle va'i ve kumandan olarak bulunduğu bir yerde— herhangi bir vatandaşa karşı kanun yolundan ayrılarak pusu kurma zilletine düşmesi tasavvur dahi edilemez.

Kâhya'nın biraz evvel arzettiğim tavır ve hareketleri, Müdafaa-i Hukukçuları telâşa düşürmüştü. Bütün foyalarının meydana çıkacağı endişesi, onları böyle bir cinayet işlemeğe sevketmiştir, kanaatindeyim. Bu şüphemi ömrüm oldukça izale edebileceğimi hiç sanmıyorum»*.

ğına nakledildi. Temmuz/1922'de tekrar tümen kumandanı olarak Kars'a döndü. Kasım/1922'de Musul Kuvve-i Seferiye Kumandanlığına getirildi. Ağustos/1923'te tekrar Kars'taki 9. Kafkas Tümen Kumandanlığına atandı ve rütbesi generalliğe yükseltildi. 1924 yılı ocak ayından itibaren Kars vali vekilliği görevini de üzerine aldı. 1926 yılında Istanbul Süvari Müfettişliğine nakledildi. 1933 yılında kendi isteği ile emekli oldu. 1940-1947 yılları arasında Sümerbank İdare Meclisi Başkanlığı yaptı. 4.9.1957 tarihinde Istanbul'da vefat etti. Fransızca, Almanca ve Arapça dillerini iyi şekilde biliyordu.

Sami Sabit Paşa, vatana yaptığı önemli hizmetler yanında, askerlik ve siyaset alanlarında yazdığı birçok kitap ve makalelerle Türk fikir hayatına büyük katkıda bulunmuştur. (Bilgi, oğlu Sayın Sabahattin Karaman'dan alınmıştır).

(137) A.g.e., s. 146-147.

(*) Karabekir Paşa, anılarında, konuyla ilgili şu bilgiyi vermektedir:

«Bu esrarengiz cinayet hakkında bizzat Trabzon'da da tahkikat yaptım. Namus ve merbutiyetine emin olduğum Sami Sabit Beyden şifahen sordum. Cinayetin ne Bolşevikler ve ne de Sami Sabit Bey tarafından yaptırılmadığına emin oldum.

Katilleri meydana çıkarmak ve ancak bu suretle işin menbaına varmak kabil olacaktı. Bunu, birinci derecede Trabzon mebusları ve sonra da Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey yapabilirdi. Ben istedikleri kolaylığı yapabilirdim. Tahkikat heyeti bazı zabitlerin ve hücum taburunun Trabzon'dan kaldırılmasını istemişti. Hücum taburunu Erzincan'a gönderdim, bu suretle Trabzon'daki tahkikatın daha serbestçe yapılmasını temin ettim. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, esrar perdesini kaldırdı: Katiller Ankara'dan gitmiş... Osman Ağanın adamları imiş. Perde kalktı, cinayetin nereden geldiğini anlayan Trabzon mebusları ellerimi öptüler ve af dilediler». (İstiklâl Harbimiz, sayfa 1075-1076'daki not).

Yahya Kâhya'nın öldürülmesi, Ankara'da tansiyonu yeniden yükseltti. 12 temmuzda başvekil olan Rauf *(Orbay)* Bey, «Trabzon Meselesi» için geniş ve tarafsız bir soruşturma kurulu oluşturdu. Büyük yetkilerle donatılan kurul, 4 ağustos 1922 tarihinde Trabzon'a gelerek soruşturma işine girişti.

Ancak, 1922 yılının ağustos ayında cereyan eden iki olay, «Trabzon Meselesi»ni büyük çapta etkiledi. Bunlardan biri, Trabzon için büyük tedirginlik konusu olan Enver Paşanın 4 ağustos 1922 tarihinde Türkistan'da şehit düşmesidir[137a]. İkincisi 26 ağustosta başlayan Büyük Taarruzun zaferle sonuçlanmasıdır. Yunanlıların İzmir'de denize döküldüğü haberi Trabzon'a ulaşınca, halk zafer sevinciyle sokaklara döküldü. Kırgınlıklar unutuldu. Büyük şenlikler düzenlendi (13 eylül 1922). Bu şenlikler arasında, olağanüstü dönemin sürtüşmeleri olan «Trabzon Meselesi» de, Yahya Kâhya'nın öldürülmesi de önemini yitirdi. Soruşturma kurulu da Yahya Kâhya'nın katilini bulamadığından, mesele kapanıp gitti[138].

Böylece Trabzon valiliği de, Millî Mücadele açısından olağanüstü görünümünü tamamlamış oldu.

(137/a) Bu konuda yeterli bilgi için bakınız: Ş. S. Aydemir, Enver Paşa, c. III.

(138) M. Gologlu, Cumhuriyete Doğru, s. 261-302.

VIII

KASTAMONU VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Kastamonu'nun Durumu :

Kastamonu çevresinde yerleşme, ta Sümerliler devrinden başlar. Anadolu'da var olmuş bütün uygarlıklar, burada iz bırakmışlardır: Hititler, Persler, Romalılar, Bizans, Selçuk Devletleri... Kastamonu, İsfendiyaroğulları Beyliğinin merkezi idi. 1460 tarihinde Fatih tarafından Osmanlı Devletine katıldı ve eyalet şeklinde yönetilmeye başlandı. Tanzimat'tan sonra il örgütleri kurulunca, Kastamonu da vilâyet merkezi oldu. Sinop ve Çankırı sancakları Kastamonu vilâyetine bağlandı. Bu şekliyle Kastamonu vilâyeti 32.500 kilometre karelik bir alanı kapsıyordu. Birinci Dünya Savaşı başında nüfusu 750 bin kadardı. Kastamonu işgal görmediğinden, bu nüfusu Millî Mücadele başında da koruduğu söylenebilir. Kastamonu vilâyetinde toprak parçalanmış durumda idi. 240 bin hektar tutan ekili arazinin % 95'i tahıl üretimine ayrılmıştı. Vilâyet sınırları içinde 716 bin hektar tutan zengin bir orman varlığı vardı.

Kastamonu şehri, çevreyle olan bağlantısını, düşük nitelikte, ancak hayvanla nakliyata elverişli karayoluyla sağlıyordu. Bu yollar, Taşköprü, Boyabat üzerinden Sinop'a; İnebolu ve Bartın yoluyle Karadeniz'e, Çankırı üzerinden de Ankara'ya ulaşıyordu.

Verimli toprakları bulunmayan, doğal ticarî yollar üzerinde de olmayan Kastamonu'da güçlü bir eşraf da oluşmamıştı. İşsizlik yaygındı. Cephelerden dönenler, bu işsizliği daha da artırmış; sonuç itibarıyle bu durum asayişi etkilemiş, hayvan hırsızlığı, yol kesicilik, eşkıyalık alıp yürümüştü. Yoksul halk bu nedenle büyük tedirginlik içindeydi. Birinci Dünya Savaşı başında göç ettirilmiş *(tehcir)* Ermeniler tekrar Kastamonu'ya dönmüşler, Papaz Dacat Efendinin çevresinde toplanarak eski mallarına sahip olmak istemişlerdi. Doğaldır ki, bu durum yeni huzursuzluklara yol açmıştı.

İşte sosyo-ekonomik görüntüsü kısaca bu olan Kastamonu, bu cılız görüntüsünün tersine, Millî Mücadele açısından çok büyük önem gösteren bir ilimizdir. Bu önem, Millî Mücadele boyunca eksilmemiş, gitgide artmıştır. Bunun nedenleri şunlardır:

1. Yüzyıllar boyunca Türk egemenliği altında yaşamış ve hiç düşman işgaline uğramamış bulunan Kastamonu, tipik bir Türk-Müslüman

yerleşim bölgesi olmasına rağmen, emperyalist güçler buraya da göz dikmişlerdi. Kastamonu, kurulması düşünülen Pontus-Rum Devletine verilmek isteniyordu. Yoksul halkının dine olan bağlılığı, gene emperyalist güçler tarafından bir sömürü aracı olarak kullanılmak isteniyordu.

2. Kastamonu, Sivas ile Istanbul, yani Millî Mücadeleci güçler ile Hilâfetçi (yerli işbirlikçi) güçler arasında bulunuyordu. Kastamonu'yu elinde bulunduran, diğer taraf üzerinde çok daha kolaylıkla etkili olabilirdi.

3. Millî Mücadelenin merkezi Ankara olunca, Kastamonu apayrı bir önem kazandı. Çünkü Istanbul-Ankara bağlantısı, İnebolu-Kastamonu üzerinden yapılıyordu. Böylece Kastamonu, Millî Mücadelenin can damarı oldu.

4. Gerek iç isyanlar, gerekse Yunan saldırıları sırasında Kastamonu cephe gerisi durumuna girmiştir. Cephe gerisi sağlam ve güvenli olmazsa, cephedeki savaşı kazanma olanağı yoktur. Nitekim Millî Mücadele tarihi ile ilgili değerli bir eser yazmış bulunan Nurettin Peker, zaferlerin kazanılmasında Kastamonu'nun oynadığı rolü etraflıca anlatmıştır[139].

Önemi bu olan Kastamonu'nun üzerine düşen görevi yerine getirebilmesi, kuşkusuz başında bulunacak yöneticilerin yeteneklerine ve yapıcılıklarına bağlıydı. Kastamonu bu bakımdan talihli çıkmıştır.

Kastamonu, Ali Fuat *(Cebesoy)* Paşanın kumandanı olduğu merkezi Ankara'da olan 20. Kolordunun bölgesi içindeydi. Şehrin içinde 58. Alay bulunuyordu. Kastamonu aynı zamanda, Üçüncü Ordu Müfettişliğinin yetki çerçevesi içinde komşu il sayıldığından, Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın isteklerini bu ilin valisi ve kumandanı dikkate almak zorunda idiler.

Vali İbrahim Bey

Mustafa Kemal, Samsun'a ayak bastığı zaman Kastamonu'da vali, İbrahim Bey idi.

İbrahim Bey *(İbrahim Hakkı Aktan)*, 1878 yılında Yanya'da doğmuştur. 1903 yılında Mülkiye'yi bitirdikten sonra, çeşitli kaymakamlıklarda ve mutasarrıflıklarda bulunmuş, son olarak Karesi (Balıkesir) mutasarrıfı iken, 1918 yılında Kastamonu Valiliğine atanmıştır. Kastamonu Valiliği görevine 28 aralık 1918 tarihinde başladı.

Kastamonu lisesi aydın ve yurtsever öğretmenlerin ocağıydı. Böyle öğretmenlerin yetiştirdiği öğrenciler de, aydın ve yürekli kişiler olacaktı. Nitekim İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberi duyulur

(139) Bakınız: N. Peker, 1918-1923 İstiklâl Savaşının vesika ve resimleri, İnönü, Sakarya, Dumlupınar zaferlerini sağlayan İnebolu ve Kastamonu havalisi deniz ve kara harekâtı.

duyulmaz, 16 mayıs 1919 günü Kastamonu'da büyük bir protesto mitingi düzenlendi.

Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan sonra, yetki çevresi içinde bulunan kumandan ve valilerle bağlantı olanağı aradı. Mustafa Kemal'in Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik) Bey, İbrahim Beyi önceden tanıyordu. Hakkında iyi bir kanıya sahipti. İbrahim Beyi, Mustafa Kemal Paşaya salık verdi. Böylece Mustafa Kemal Paşa ile İbrahim Bey arasında haberleşme başladı.

Kastamonu'da Padişah yanlısı «*Zafer*» gazetesi çıkıyordu. Kastamonulu gençler, öğretmenlerinin de desteği ile, «*Açıksöz*» adında Millî Mücadeleci bir gazete çıkarmaya karar verdiler. Ancak Kastamonu'da gazete basacak Vilâyet Matbaasından gayrı bir yer yoktu. Vali İbrahim Bey, bu gazetenin de il basımevinde basılmasına izin verdi. (Açıksöz gazetesi, Kurtuluş Savaşı boyunca Millî Mücadelenin erkek sesini haykırmıştır. İstiklâl Marşımız da önce bu gazetede yayımlanmıştır).

İbrahim Bey, Erzurum Kongresi kararlarından, Ali Fuat Paşa aracılığıyle haberli kılındı. Şimdi Sivas Kongresine delege göndermek sorunuyle karşı karşıya idi.

Fakat Vali İbrahim Bey, diğer birçok valilerin karşılaştıkları bir soruya kesin cevap veremiyordu. Bir yanda kökünü yüzyıllardan alan yasal bir Padişah ve onun hükümeti, diğer yanda haklı fikirler savunan Mustafa Kemal ve arkadaşları. Ne yapmalı, hangi yanı tutmalıydı? İşte İbrahim Bey, hayatının büyük hatasını burada yaptı, «herkesi kör, âlemi sersem» sandı ve iki yanı birden idare yönüne gitti. Bu inançsızlığın tipik bir örneğiydi.

Bu politikanın sonucu, bir yandan Sivas Kongresine temsilci yollarken, diğer yandan da Salimefendizade Şükrü Beyi gizlice saraya yollayarak Padişah ve onun hükümetine bağlılığını bildiriyordu. Bir yandan Padişah yanlısı Zafer gazetesine olanak sağlarken, diğer yandan Millî Mücadeleci Açıksöz'e el altından Mustafa Kemal'in tel yazılarındaki bilgileri sızdırıyordu. Vilâyet erkânı iki kampa bölünmüşlerdi. Bir yanda *Defterdar Ferit Beyin* önderliğini yaptığı Kuvayı Milliyeciler, diğer yanda koyu bir Padişah yanlısı olan Postane Müdürü *Şeyh Ramiz Efendi*'nin başını çektiği hilâfetçiler. İbrahim Bey, iki tarafında sırtını okşuyor, ateşle barutun uzun süre yan yana kalacağını sanıyordu. Bu eşyanın kanunlarına aykırı olduğu için, beklenen sonuç ansızın çıkageldi.

Millî Mücadele liderleri, ordu kumandanlarının elindeki şifre anahtarından yararlanarak haberleşiyorlar, böylece eylemlerin gizli kalmasını sağlıyorlardı. Istanbul Hükümeti bunu önlemek için askerî haberleşmede şifre kullanılmayacağını bildirdi. Ancak bu karar, bütün askerî sırlarımızın düşman eline geçmesi sonucunu doğuracağından hemen değiştirildi. Fakat Istanbul Hükümeti Kuvayı Milliyecilerin planlarından önceden bilgi sahibi olmak istiyordu. Bunun için yeni bir genelge yapıldı.

P.T.T. Müdürleri, bu amaçla düzenlediklerini sandıkları kapalı yazıları (şifreleri), P.T.T. Genel Müdürlüğüne göndereceklerdi.

İbrahim Bey, Mustafa Kemal'in güvenilir adamı olduğundan, elinde Heyet-i Temsiliye'nin şifresi vardı. Haberleşme bu kapalı yazı anahtarıyle yapılıyordu. Bu, hükümetin kullandığı şifreden değişik olduğundan, Kastamonu P.T.T. Müdürü koyu hilâfetçi Şeyh Ramiz Efendi, bu haberleşmenin içyüzünü anlayamıyor, fakat ortada tehlikeli bir şeylerin döndüğünü sezinliyordu. Onun için Mustafa Kemal'in İbrahim Beye gönderdiği şifrelerin bir örneği ile İbrahim Beyin verdiği cevapların birer örneğini bir tomar halinde Dahiliye Nazırlığına gönderdi. (P.T.T. Genel Müdürlüğü o tarihte İçişleri Bakanlığına bağlı idi). Pandomima bundan sonra koptu. Şimdi bu oyunun çok ilginç sahnesini, en yetkili ağız bulunan Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halit (Karay) Beyden dinleyelim:

«Telgraflara murakabe vazettiğimiz esnada, talimatnameye şöyle bir madde sokmuştuk: "*Aynı maksat için yazıldığı mahsus olan şifrelerin keşidesi ile beraber suretlerinin geciktirilmeden Müdüriyet-i Umumiyeye gönderilmesi de lâzımdır*". İşte bu maddedeki sarahata istinaden Kastamonu Telgraf ve Posta Başmüdürü Ramiz Efendi (ki bilâhara ikinci tayinimde memurin müdüriyetine getirmiştim) Erzurum'dan Valiye gelen bir tomar şifreyi cevaplarıyle beraber, aynı maksat için yazıldığını his (!) ederek merkeze gönderdi, biz de —aldığımız emre uyarak— Dahiliyeye verdik.

Nazır merak etmiş, hallettirmiş, bakmış ki Paşa ve Vali —tabir caizse mercimeği fırına vermişler, hazırlık yolunda, pek yakında Kastamonu Hareket-i Milliyeye iltihak edecek... Fakat Vali (İbrahim Bey isminde genç, terbiyeli, mahviyetkâr bir zat... Sonradan tanıştık) merkez-i hükümeti avutmakta da mahir mi mahir... Mütemadiyen Dahiliye Nezaretine teminat veriyor ve vilâyetin Istanbul'a bağlılık ve alâkasından ve kendisinin bu bapta hasr-ı mesaide kat'iyyen kusur etmediğinden bahisle tatlı diller döküyor! Âdil Bey (Dahiliye Nazırı) bu ikiyüzlülüğe kızdı, bazı iltifatkâr sözlerden sonra valiye istişare için hemen Istanbul'a azimetini emretti.

Ben onu bu hileye kanmaz sanıyordum, kandı; geldi. Bittabii daha vapurdan iner inmez sivil polisler arkasına takılmışlar, hatta yattığı evi ablukaya almışlardı. Ertesi günü Nezarete gelmiş, nazır hazır ya. (Buyurunuz!) demişler, odaya girmiş, önüne iki cihetli şifreleri koymuşlar, cevabına intizar etmeden polis çal yaka tutup Vali Beyi Bekirağa Bölüğüne götürüvermiş!»[140].

İbrahim Bey, Istanbul'da: «*Teşkilât-ı Milliye'ye müzaheret* ve *hükümetin bunun men'i hakkındaki emirlerini infaz ve icra etmemekten*» Divan-ı Harb-i Örfiye (Sıkıyönetim Mahkemesine) verildi.

Kolayca tahmin edilir ki, İbrahim Beyin Istanbul'a gitmesi ve orada tutuklanması Mustafa Kemal'i fena şekilde kızdırmıştı. Atatürk'ün bu kızgınlığı Büyük Nutuk'taki ifadeden de anlaşılmaktadır:

(140) Minelbab, İlelmihrab, s. 173.

«Kastamonu'da vali bulunan İbrahim Bey, ben ordu müfettişi iken kurmay başkanım bulunan Albay Kâzım Beyin yakından tanıdığı bir kişi idi. Bundan dolayı, kendisine her türlü gizli şeyler bildirilmişti. Aramızda şifre ile yazışmalar yapılıyordu. Kendisi Istanbul Hükümetince Istanbul'a çağrıldı. Bu çağrıya hiç uymaması gerekirken, anlaşılmaz nedenler ve düşüncelerle —sanki Istanbul' da tutuklanmak için— Kastamonu'dan ayrılmıştı».

İbrahim Bey, 4 ağustos 1919 tarihinde Kastamonu'dan ayrılmıştı. 9 ağustosta Preveze Gambotu ile İnebolu'dan Istanbul'a hareket etti. Bilindiği gibi, İbrahim Beyi tutuklayan hükümet, ekim/1918 ayı başında istifa edecek, yerini başlangıçta Millî Mücadeleye yardımcı gözüken Ali Rıza Paşa Kabinesi alacaktı. Böylece Millî Mücadeleye yardımcı olmak bir süre için suç olmaktan çıkınca İbrahim Bey serbest bırakıldı. Ama iki yüzlü siyasetin kefaretini henüz daha ödememişti. Nitekim, Mustafa Kemal de onu kara listeye aldı ve kendisinin bir daha çalıştırılmaması için hükümete baş vurdu. (3 ekim 1919 tarihli bildiri).

İbrahim Bey, bundan sonra Zonguldak'a gitmiş, orada ticaretle meşgul olmuştur. 1938 yılında Istanbul'da vefat etti.

Vali Vekili Osman Nuri Bey

İbrahim Bey, Dahiliye Nazırı ile görüşmek üzere Kastamonu'dan ayrılınca yerine vali vekili olarak Jandarma Kumandanı Osman Nuri Beyi bıraktı (4.8.1919). Osman Nuri Bey, temiz, dindar, halim selim bir insandı. Büyük noksanlığı, siyasal inancı bulunmayışı idi. Bu nedenle, çabucak Posta-Telgraf Başmüdürü koyu hilâfetçi Şeyh Ramiz Efendinin ağına düştü. Onun sözünden dışarı çıkmamaya başladı. Bölge Kumandanı Mustafa Bey de bilinçli bir hilâfetçi idi. 58. Alay Kumandanı Şerif Bey de kendilerine katılınca, Kastamonu'da Hilâfetçiler çok ağır basmaya başladı. Kuvayı Milliyeci cephede ise Defterdar Ferit Recai Bey, Sağlık Müdürü Ferruh Niyazi Bey, eşraftan Tatlızade Emin ile Açıksöz gazetesi çevresinde toplanmış bir avuç genç vardı. Fakat, görüldüğü gibi, siyasal ve askerî güç, hilâfetçilerin elindeydi. Nitekim kısa süre içinde şehirde ağır bir hava esmeye başladı. Kuvayı Milliyeciler eskisi gibi rahat çalışamıyorlardı. Her türlü eylemleri göz altına alınmıştı. Millî Mücadeleciler, Vali İbrahim Bey devrini özlemle aramaya başladılar.

İşte Kastamonu bu hava içinde iken, konumuzla ilgili, üç önemli olay cereyan etti: Sinop olayı, yeni vali atanması olayı, yeni bölge kumandanı atanması olayı.

1. *Sinop olayı:* Sinop'un Kastamonu'ya bağlı bir mutasarrıflık olduğunu yukarda belirtmiştik. Bu şehrin yeni atanan mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey, Bandırma vapurunun yolcuları arasında idi. Bu kısa yolculuk sırasında, Mustafa Kemal ile tanışmış, onun etkisi altında kalmıştı.

Samsun eski mebusu Osman Bey, Rum metropolitinin isteği üzerine, Samsun'da Mutasarrıf Hamit (Deli Hamit, bakınız: Trabzon Valiliği) Be-

yin bulunmayışından da yararlanılarak, İngilizler tarafından tutuklanmış, sürgüne gönderiliyordu. Gemi 4 ağustos 1919 günü Sinop'a varınca, Osman Bey yanında bir polis memuru ile birlikte mutasarrıfı ziyaret etti ve kendisini korumasını istedi.

Genç Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey, göz göre göre bir Türk'ün İngilizlere teslimine göz yummayacak kadar yurtseverdi. Sinop'un ileri gelenlerini topladı. Durumu anlattı. Osman Beyi iade etmemeye karar verdiler. Mazhar Tevfik Bey bu durumu, Dahiliye Nazırlığına, Kastamonu Vali Vekilliğine, Samsun Mutasarrıflığına ve Mustafa Kemal Paşaya bildirdi. Mustafa Kemal ile Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey, yapılan eylemi uygun buldular, Dahiliye Nazırı ile Kastamonu Vali Vekili ise, İngilizlerin işine karışılmamasını ve Osman Beyin İngilizlere geri verilmesini istediler. Fakat karar karardı, Osman Beyi geri vermeyeceklerdi.

Birkaç gün sonra, Dahiliye Nezaretinden Münir Bey adlı bir müdür, İngiliz temsilcisi Yüzbaşı Solter ve tercümanı Sinop'a gelerek Osman Beyi geri istediler. Fakat Mazhar Tevfik Bey, aldığı birtakım akıllıca tedbirlerle Osman Beyi iade etmemeyi ve Anadolu içlerine doğru kaçırmayı başardı.

İngilizler bu olaya çok kızmışlardı. 7 eylül 1919 günü Sinop limanına iki Amerikan savaş gemisi geldi. Gemilerin birinden Yüzbaşı Solter ve adamları çıktı. Sinop'taki eski Rus Konsoloshanesine gidip, oraya İngiliz bayrağı çektiler. Gemi kumandanı Amerikalı ise mutasarrıfı makamında ziyaret etti. Mazhar Tevfik Bey de bu ziyareti iade etti. Bu karşılıklı gidip gelmelere Rum asıllı İngiliz Yüzbaşısı Solter alınmıştı. Mazhar Tevfik Beyin kendisini de ziyaret etmesini resmen istedi. Fakat İngiliz Yüzbaşısı kendisini ziyarete gelmediğinden, mutasarrıf bu ziyareti yapmadı.

8 eylül 1919, kurban bayramı sabahı, Yüzbaşı Solter Mazhar Tevfik Beyin evine giderek, onu tutuklamak istedi. Mutasarrıf bir yolunu bulup, evden kaçtı. Buna daha çok içerleyen Solter, mutasarrıflık binasını işgal etti ve binaya İngiliz bayrağı astı. Bunu gören Sinoplular, galeyana gelip binayı kuşattılar. Bir olayı önlemek için Mazhar Tevfik Bey, makamına kurulmuş bulunan Solter'in yanına gitti. Solter alaycı bir sesle sordu:

— Benden niye kaçıyorsunuz? Elbette Osman Beyin nerede olduğunu söylememek için. Şimdi mademki geldiniz, söyleyin bakayım, Osman Bey nerede?

Mazhar Tevfik Beyin cevabı:

— Siz, benim makamımı işgal etmişsiniz, bir de bana oradan soru soruyorsunuz. Bu durumda size hiç bir şey söylememek hakkını muhafaza etmekteyim. Makamımdan kalkıp bir konuk gibi şurdaki iskemlelerden birine oturup, benden insanca ve nezaketle bir şeyler soracak olursanız, size sorduklarınız üzerinde cevap verebilirim.

Bu cevabı verdikten sonra Mazhar Tevfik Bey odadan çıktı. Şolter, bu cevaba iyice şaşırmıştı. Binanın çevresinde toplanmış silahlı halkı görünce, bu kez korkmaya başladı. Belediye Başkanı Rasim Beyi yanına çağırttı. Bayrağı indirip, Rasim Beyle birlikte binadan uzaklaştı.

Mazhar Tevfik Bey, durumu bir raporla Mustafa Kemal Paşaya, Damat Ferit Paşaya, Kastamonu Valiliğine ve İngiliz siyasal temsilciliğine iletti. Tel yazısıyle bildirilen olaya karşı, Kastamonu Vali Vekili Osman Nuri Bey, mutasarrıfı aynı gece telgrafhaneye çağırdı. Aralarında şu konuşma geçti:

Osman Nuri Bey — Şimdi Istanbul'dan aldığım emir şudur: Hemen İngilizlerin oturdukları yere giderek, kendilerine tarziye vereceksiniz.

Mazhar Tevfik Bey — Yaptıkları hakaret karşısında asıl İngilizler gelip bana tarziye vermelidirler. Sizin bu tebligatınıza uymakta mazurum.

Osman Nuri Bey — Size muvakkaten işten el çektirdiğimi bildirmek zorundayım. Mutasarrıf vekâletini hemen Binbaşı Şevket Beyin almasını ve onun gidip Yüzbaşı Solter'e tarziye vermesini kendisine bildiriniz.

Biraz sonra makine başına gelen Binbaşı Şevket Bey, Vali Vekiline şu cevabı verdi:

— Bir Türk binbaşısı olarak, gidip de bir İngiliz yüzbaşısına tarziye veremem. Eğer bu emri bana bir asker sıfatı ile veriyorsanız, şu dakikadan itibaren askerlikten dahi istifa ediyorum!

Bu cevaplar karşısında şaşıran Vali Vekili Osman Nuri Bey, son çare olarak Sinop Jandarma Kumandanı Remzi Beyi mutasarrıf vekili olarak atadı. Remzi Bey bu görevi kabul etti ve gidip Yüzbaşı Solter'e tarziye verdi. Bu durumdan memnun olan Yüzbaşı Solter, ertesi gün Mutasarrıf Vekilinin ziyaretini iade etti ve askerlerini alarak Sinop'tan ayrıldı. Tutuklanmaktan korkan Mazhar Tevfik Bey ise Sinop'un bir köyüne saklandı. Duruma üzülen Sinop Belediye Reisi Rasim Bey ise halk adına Vali Osman Nuri Bey nezdinde protestoda bulundu. Böylece Sinop olayının birinci safhası kapanmış oldu.

2. *Yeni vali atanması olayı:* Osman Nuri Beyin vali vekilliğine başlamasından bir süre sonra, vali İbrahim Beyin Istanbul'da tutuklandığı, yerine Ali Rıza adlı Padişah yanlısı bir valinin atandığı, yeni valinin eylül başlarında Kastamonu'ya gelmek üzere yola çıkacağı öğrenildi. (Ali Rıza Bey hakkında gerekli bilgi için Edirne Valiliği bölümüne bakılmalıdır).

3. *Yeni Mıntıka Kumandanı atanması olayı:* Vali İbrahim Beyin Istanbul'da tutuklandığını, yerine Padişah yanlısı bir valinin atandığını, Kastamonu'nun Kuvayı Milliyeden ayrılarak Hilâfetçilerin etkisi altına girdiğini Mustafa Kemal Sıvas'ta öğrenince, Kastamonu'ya yeni bir Mıntıka Komutanının atanmasını ve duruma el koymasını Ali Fuat Paşa-

dan rica etti. Zira Kastamonu'nun elden çıkması demek millî davanın yarı yarıya kaybolması demekti. Ali Fuat Paşa, Albay Osman Beyi tam yetkiyle Kastamonu'ya gönderdi.

Albay Osman Beyin bir alayla Ankara'dan hareket ettiği haberi Kastamonu'ya ulaşınca, Posta Başmüdürü Ramiz, Mıntıka Kumandanı Mustafa, Alay Kumandanı Şerif Beyler toplanarak ne yapacaklarını düşündüler. Osman Bey, Kastamonu'ya sokulmayacaktı. Zorla girmek isterse, silahla karşı konulacaktı. Bunun için Kastamonu'daki 58. Alay alarma geçirildi. Ayrıca çevreden gönüllüler toplanarak silahlandırıldı. Ne var ki biraz sonra Osman Beyin bir alayla değil, tek başına Kastamonu'ya gelmek üzere yola çıktığı anlaşıldı. Bunun üzerine Kastamonu'ya gelir gelmez Osman Beyin tutuklanması kararlaştırıldı.

Osman Bey, 16 eylül 1919 günü Kastamonu'ya ulaştı. Yeni Vali Ali Rıza Bey de aynı gün İnebolu'ya çıkmıştı. Osman Bey, daha önce hazırlanan plan gereğince tutuklandı. Durum olağanüstü kötüydü. Ama bu kötü durumlarda Türk Milleti ve onun ordusu bir kahraman çıkarmakta gecikmemiştir. Nitekim öyle oldu. Kastamonu'daki alayda bölük kumandanı Üsteğmen Şevket Bey, kimseden emir beklemeksizin, salt memleket sevgisini ve sağduyusunu rehber alarak, karşı eyleme geçti. Başarılı bir operasyondan sonra, vali vekilini, mıntıka ve alay kumandanlarını posta başmüdürünü tutukladı ve Osman Beyi kurtardı.

Evinde tutuklu bulunan Osman Bey, duruma egemen olduğunu anlayınca, doğru Postaneye gitti ve Mustafa Kemal Paşayı aradı. Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal ile Albay Osman Bey arasında 16/17 eylül gecesi şu konuşma geçti:

Osman Bey — Bugün Kastamonu'ya geldim. Istanbul Hükümetinin adamlarıyle Vali Vekili ve Jandarma Komutanının düzenciliği üzerine evimde tutuklandım. Yurtseverlikte örnek subaylarımızın yardımıyle şimdi kurtuldum. Ben de Vali Vekilini ve Jandarma Alay Komutanını birlikte tutuklattım. Telgrafhaneye el koydum. Burada durum önemlidir. Kongreden çok rica ederim; bütün kararlarından buraya bilgi vererek Kastamonu'nun sayın halkını aydınlatsın. Yeni Valinin İnebolu'ya indiği haber alınmıştır. Kendisi için ne işlem yapılacaktır? Burada Vali Vekili ve başka görevli atanması için Ulusal Kongrenin bana yetki vermesini rica eder ve bu dileklerimin karşılığını şimdi makine başında beklediğimi bilgilerine sunarım.

Mustafa Kemal — Şimdi orada üstünlüğü sağladınız mı? Ne kadar kuvvetiniz var? Orada ilin ileri gelen görevlilerinden güvenilir kim vardır? Yeni atanılıp İnebolu'ya geldiği öğrenilen valinin adı nedir?

Osman Bey — Şimdi ilde üstün durumdayim. Her halde Kongre, yardımcı olarak, beni aydınlatmalıdır. Atanan valinin, Konya Valiliğinden emekli çok eski bir kişi olduğu söyleniyor. Adı Ali Rıza'dır. Kuvvetim, iki yüz elli kişi çıkarır bir tabur ve dört tüfekli bir ağır makineli bölüğüdür. Halk ile daha görüşülememiştir. İlin ileri gelen görevlilerinden Defterdar Ferit Bey vardır.

Mustafa Kemal — Şimdi kendiniz Vali Vekilliğini üzerinize alınız. Asker ve sivil bütün kuvvetleri elinize almaya tam yetkilisiniz. Gelmekte olan valiyi hemen tutuklatacak tedbirleri çabucak alınız. İşlerinize açıktan engel olanlara

karşı hiç duraksamadan silah kullandırınız. İl Defterdarı, benim Diyarbakır'dan tanıdığım Ferit Bey ise, size yardım etmesi gerekir. Bolu Mutasarrıfına, aldığınız durumu ve size verilen yetkiyi şimdi bildirerek onun da Istanbul'a karşı böyle davranmasını benim yerime söyleyiniz. Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Beye de, benim yerime gene bu yönergeyi veriniz. Yanınızda hangi şifre anahtarı vardır.

Osman Bey — Vali Vekilliğini Defterdar Ferit Beye vereceğim, kendim alamayacağım. Bildiğiniz Ferit Beydir. Sinop Mutasarrıfı bildiğinizdir, kendisi görevden çıkarılmıştır; vekillik, Jandarma Tabur Kumandanı Remzi Beydedir. Mazhar Tevfik Beyin Sinop'ta olduğu bildiriliyor. Şifre anahtarı tutuklu alay komutanındadır; istendi, alacağım karşılığa göre sonucu bildiririm efendim.

Mustafa Kemal — Yanınızda başka şifre anahtarı var mıdır? Ferit Bey şimdi nerededir? Durumu biliyor mu?

Osman Bey — Durumdan bilgisi yoktur, şimdi çağrıldı, gelecektir. Ben hiç şifre anahtarı almadım; çünkü tutuklanacağımı bilmiyordum. Makam şifresiyle yazarım umudunda idim.

Mustafa Kemal — Oradaki jandarma Tabur Kumandanı kimdir? Ne kadar jandarma kuvveti vardır? Buyruğunuz altına girdi mi?

Osman Bey — Jandarma Kumandanı Emin Bey yanımda ve benimle işbirliği yapmıştır. Merkezde jandarma sayısı otuz beş kadardır. Polis Müdürü Halil Bey de yanımda ve benimle işbirliği yapmıştır. Polis sayısı kırktır. Piyade Tabur Komutanı Şefik Bey, kendisi biraz budala olduğundan şimdilik tutuklanmıştır. Jandarma Tabur Komutanı Emin Bey yüzbaşıdır. Defterdar Ferit Bey geldi, yanımdadır.

Mustafa Kemal — Emin Beyi biraz anlatır mısınız?

Osman Bey — 318 çıkışlı Üsküplü, tanırsınız. Ayrıca ellerinizden öpüyorlar.

Mustafa Kemal — Emin Efendiyi tanırım, teşekkür ederim. Ferit Beye durumu anlattınız mı? Önemli işler makam şifresiyle bildirilebilir. Sinop Mutasarrıfı Vekili olan Jandarma Komutanına güvenilmezse, onun yerine sizce uygun görülecek birinin vekilliğe getirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması düşünülmelidir. Yardım istiyor musunuz?

Osman Bey — Kuvvetçe yardımı gerekli görüp görmediğimi sonra bilginize sunacağım. Jandarma Tabur Kumandanı yeni geldiği için, durumu anlaşılamamıştır efendim.

16/17 Eylül 1919

Konuşma bittikten sonra Mustafa Kemal şu teli yazdırdı:

Osman Bey ve Ferit Beyefendiye,

Tedbirlerinizde ve işlerinizde başarı dilerim. Bize durumunuzdan ve gelmekte olan valinin tutuklandığından bilgi vermenizi bekleriz.

Mustafa Kemal

Vali Vekili Ferit Bey

B.M.M. Arşivinden edinilen bilgiye göre, Ferit *(Törüm Küney)* Bey, 1878 yılında Istanbul'da doğdu. İbrahim Recai Beyin oğludur. Kastamonu defterdarı iken yukardaki yazışmaları üzerine, 17 eylül 1919 tarihinde vali vekilliği görevine başladı.

Bilindiği gibi, Sivas Kongresi adına Mustafa Kemal, 12 eylül 1919 tarihinde Istanbul ile resmî haberleşmeyi kesme kararı almıştır. Ancak bu

karar 16 eylül tarihine kadar daha önce anlatılan nedenlerle Kastamonu ve çevresinde uygulanamamıştı. İşte Ferit Bey, ilk iş olarak, Kastamonu ve çevresinde bu kararın uygulanmasını sağladı. O tarihte Bolu bağımsız bir mutasarrıflık idi. Fakat Kastamonu'nun etkisi altında bulunuyordu. Ferit Bey, Bolu mutasarrıfı ile bağlantı kurarak, Bolu'nun da karara uymasını sağladı.

Ferit Bey, 18 eylül tarihinde Sinop Mutasarrıflığına da emir vererek Istanbul ile resmî haberleşme yapılmamasını istedi. Belediye Reisi Rasim Bey, 19 eylül günü bu tel yazasına cevap vererek, halkın çok sevdiği Mazhar Tevfik Beyin görevine iadesini istedi. Ferit Recai Bey de hemen bu emri verdi. Ertesi gün Mazhar Tevfik Bey, halkın coşkun gösterileri arasında tekrar mutasarrıflık görevine başladı. Böylece, yukarda genişçe anlatılan Sinop Olayı da kapanmış oldu.

Istanbul Hükümetinin giriştiği canice eylemlere karşı, Kastamonu' daki bilginlerin, eşraf, tüccar ve dinsel topluluk başkanlarının, memurların ve diğer örgütlerin katılmasıyle bir toplantı düzenlendi. İlgili yerlere protesto telgrafları çekildi.

16 eylülde İnebolu'ya çıkan yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Beyin tutuklanması için emir verildi. Durumu Hükümetine bildiren Ali Rıza Bey, şu talimatı aldı: «Bolu ve çevresi açıktır. Zonguldak'a çıkınız, ilin gerekli yerleriyle haberleşiniz ve son buyruğa değin orada bekleyiniz». Bu buyruk üzerine Ali Rıza Bey Zonguldak'a gitti. Oradan şuna buna gözdağı vermeye başladı. Ferit ve Osman Beyler, valinin tutuklanmasını ve karadan Kastamonu'ya gönderilmesini Zonguldak'a emrettiler. Fakat oradaki yöneticiler bu emri yerine getirmeyi sakıncalı gördüler. Dikiş tutturamayacağını ve er geç sonunda tutuklanacağını anlayan Ali Rıza Bey de İstanbul'a geri döndü. Ali Rıza Bey olayı da böylece kapanmış oldu.

Ferit Bey, Vali Vekili; Albay Osman Bey, Kastamonu ve dolayları komutanı olarak göreve başladıktan bir iki gün sonra, Mustafa Kemal, Ferit ve Osman Beyleri telgraf başına çağırarak bilgi istedi. Ferit ve Osman Beyler, Istanbul'da gereken yerlere, istenildiği gibi, halkın imzası altında teller yazıldığını, bütün illere ve sancaklara da bu tellerin gönderildiğini bildirdikten sonra, halkın kendilerine sordukları soruları Mustafa Kemal Paşaya ilettiler ve kendilerinin aydınlatılmasını rica ettiler. Bu sorular şuydu:

1. Başka illerin kamuoyu bizimle birlikte değiller midir?
2. Bu olağandışı durum ne güne dek sürecektir?
3. Hükümetin direnmesine karşı ne gibi tedbir alındı?

Mustafa Kemal, birinci soruya özet olarak şu karşılığı verdi:

— Ulusal tepki, yurdun her köşesinde bütün sertlikle ve coşkunlukla vardır. Bütün illerin en ufak köylerine değin halk ve en ufak birliğine değin bü-

tün ordularımız baştan aşağı tetikte ve tam birlik olarak, kendilerine bildirilen kararları uygulamakta ve yürütmektedirler.

İkinci ve üçüncü soruların cevabını ise Mustafa Kemal şöyle verdi:

— Ne vakit ki Kastamonu halkı, bu durumu olağandışı bulup, kaygıya düşmekten kurtulacak ve amacımızı gerçekleştirinceye dek dayanmakta kararsızlık belirtisi göstermeyecektir; işte o zaman bu olağandışı durum kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Hükümetin direnmesi olağandır. Buna karşı başka başka tedbire kalkışmadan önce, ilk tedbirimizi gereği gibi ve her yerde kesinlikle uygulama yollarını düşünelim. Örneğin: Bolu durumu üzerine ne yapılmıştır? Bolu kesimine dek bütün illerin Istanbul'la resmî haberleşmesinin kesildiğine güvenebilir miyiz? Bununla ilgili olarak beklediğimiz bilgi daha gelmedi. İşte bu dediğim tedbir, Istanbul'a değin yayılabilirse hükümetin direnme gücü kalmayacağını sanırım. Ama bundan sonra da çok bönce bir direnmeyi sürdürmek isterlerse elbette daha etkili tedbirler uygulanabilir.

Bu cevaptan memnun kalan Ferit ve Osman Beyler, Mustafa Kemal'e Bolu ve dolaylarının Istanbul'la resmî haberleşmeyi durdurduğunu, yeni atanan Vali Ali Rıza Beyin Istanbul'a kaçtığını bildirdiler. Mustafa Kemal Paşa da, onlara doğuda Ermeni sorunu hakkında bilgi verdi, onların morallerini güçlendirdi ve Istanbul'da toplanacak Meclis-i Mebusan için çabuk seçim yapılmasını ve arzu edilen kişilerin seçilmesini istedi[141].

Ferit Bey, Mustafa Kemal'den aldığı hızla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kastamonu ve dolaylarında örgütlenmesi için canla, başla çalıştı. Kastamonu, İnebolu, Araç, Cide, Devrekâni, Küre Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kuruldu. Ayrıca Kastamonu Merkezinde Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Cemiyeti de örgütlendi.

Hatırlanacağı üzere, Istanbul'la resmî haberleşmenin kesilmesi bir süre sonra etkisini gösterecek, Damat Ferit Paşa çekilecek, yerine Kuvayı Milliye yanlısı gözüken Ali Rıza Paşa kabineyi kuracaktır. Bunun üzerine genç ve ateşli Millî Mücadeleci Ferit Bey, kaleme sarılacak, Mustafa Kemal'den aldığı işaret üzerine, Ali Rıza Paşaya şu anlamda bir tel yazısı gönderecektir:

1. Vatansız ve hamiyetsiz insanların Anadolu'ya atamaları yapılmamalı ve gönderilmemelidir.
2. Kuvayı Milliyeye ihanet etmiş olanlar cezalandırılmalıdır.
3. Babıâli Hükümeti Heyet-i Temsiliye ile işbirliği yapmalıdır.

Ali Rıza Paşa, bu tel yazısına çok kızmış, «*Babıâli görev ve yetkisini bilir*». şeklinde bir cevap yollamıştır. Sonraları, Ali Rıza Paşa Hükümetinin gerçek rengi belli olmaya başlayıp, Heyet-i Temsiliye ile aralarında çatışma başlayınca, bu duruma üzülen aracılar, iki yanı anlaştırmak

(141) Nutuk, vesika, 106.

için anlaşmazlık doğuran tutum ve konuları ortaya sermişler, bu arada Ferit Beyin bu yazısı da eleştiri konusu olmuştur. Aracılardan Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal'e gönderdiği 7/8 ekim 1919 tarihli kapalı tel yazısında, bu konudan şöyle söz etmektedir:

«... Dün nazırlardan birinin gösterdiği, Kastamonu Vali vekilinden gelmiş bir tel yazısıyle da, kimi görevlilerin atanması ve cezalandırılması gibi işlerde Istanbul Hükümetine emredilmek isteniyor gibi idi. Böyle durumlar, devleti bu kerteye getirmiş olan ve sizce de ne denli kötülendiği, bildirilerde ve ant belgelerinde sevinçle görülen bozuk yönetime özenme demek olacağından bu gibi adamların yolsuz iş yapmalarına meydan verilmemesini, bilinen uyanıklığınızdan ve anlayışınızdan umarım»[142].

Mustafa Kemal, bu tel yazasına şöyle cevap vermiştir:

«... Kastamonu Vali vekilinin görmüş olduğunuz tel yazısından dolayı, onu da özürlü saymanızı rica edeceğim. Çünkü böyle teller, yalnız Kastamonu'dan değil, daha bazı yerlerden de çekilmiştir. Eğer yeni hükümetin kararsız gibi görünen ilk tutumu bir iki gün daha sürseydi, bu türlü baş vurmalar yurdun her köşesinden yağacaktı».

Fakat bu olaydan dolayı, Sadrazam Ali Rıza Paşa Ferit Beyi mimleyecek, önce Kastamonu'ya acele bir vali vekili gönderecek, Ferit Beyin üzerinden vali vekilliğini alacak, daha sonra Ferit Beyi defterdar olarak başka ile atayacaktır.

Mustafa Kemal'le birlikte Ali Rıza Paşa Hükümeti de seçim yapılması için emir vermişti. Bu emir üzerine Ferit Bey bir toplantı düzenledi. Bu toplantıda bir konuşma yaptı ve «*Kuvayı Milliyenin cansiperane fedakârlıkları sayesinde parçalanmaya mahkûm gibi görünen vatanın kurtulduğunu ve milletin ruhundan kopan bu kuvvetin her şeyi yapmaya ve başarmaya yettiğini, milletin haksız işgallere dayanamayacağını ve elbette şahlanacağını, beş yıldır cephelerde şehit düşen vatan evlâtlarının namlarını anmayı yurt görevi bildiğini ve halkımızın şehitlerin ruhuna fatiha okumasını dileyerek*» sözlerine son verdi.

Cemal Beyin vali vekilliğine atanmasıyle, Ferit Beyin vali vekilliği son bulmuştur (18 kasım 1919). Ferit Bey, bundan sonra, bir süre daha Kastamonu Defterdarlığı yapmış, Millî Mücadele için çalışmış, I. ve II. dönem Çorum milletvekilliğinde bulunmuştur. 1941 yılında vefat etti.

Vali Cemal Bey

Kurtuluş Savaşımızın en değerli valilerinden ve gelecek kuşaklar için örnek bir yönetici olan Cemal Bey *(Hatipzade Ahmet Cemal)* 1871 yı-

(142) Nutuk, c. I, s. 139.

lında Kütahya'da doğdu. Mülkiye'nin 1897 yılı mezunlarındandır. Çeşitli ilçelerde kaymakamlık yaptıktan sonra, 1908 yılında Meclis-i Mebusan'a Kütahya mebusu olarak girdi. 1912 yılında Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin maiyetinde çalıştı. Sonra tekrar idare mesleğine dönerek, çeşitli sancaklarda mutasarrıflık yaptı. Edirne Valiliğinden sonra, Kastamonu Vali vekilliğine atandı. (Bir süre sonra asil olarak Kastamonu Valisi olmuştur).

Kastamonu, Vali Vekili Ferit Recai Beyin önderliğinde Millî Mücadeleden yana çabalarını hızla sürdürürken, yeni Kastamonu Valisi Cemal Beyin 18 kasım 1919 tarihinde Kastamonu'da olmak üzere Istanbul'dan vapurla yola çıktığı Istanbul'dan gelen bir tel yazısından öğrenildi. Kastamonu gibi önemli bir ilin başında, diğer koşullar çok ağır basmadığı takdirde, defterdarın uzun süre vali vekili olarak kalamayacağı, er geç meslekten bir valinin buraya atanacağı tahmin ediliyordu. Onun için bu tel yazısı kimseyi şaşırtmadı. Derhal hazırlıklara girişildi.

Cemal Bey, İnebolu'da sevinç gösterileri ile karşılandı. Bu gösterilerden, Kuvayı Milliyenin burada egemen olduğu açıkça görülüyordu. Cemal Bey, bu coşkun gösterilere karşı şöyle cevap verdi:

— *Mustafa Kemal'in çektiği bayrak altında toplanacağız. Gittiği yoldan gideceğiz. Elbirliği ile çalışacağız.*

Kastamonu'da da 18 kasım günü aynı coşkun karşılama törenleri yapıldı. Karşılıklı söylevler verildi. Tecrübeli idareci Cemal Bey, şehrin nabzını avuçlarında hissetmiş, gerektiği gibi davranmış, derhal herkesin sempatisini toplamıştı. Zaten, gerek Sadrazam Ali Rıza Paşa, gerekse Dahiliye Nazırı Şerif Paşa, Hükümetin ve Padişahın emirlerine karşı gelmemek üzere Kuvayı Milliyenin desteklenmesinde bir sakınca olmadığı hususunda Vali Cemal Beyle görüş birliğine varmışlardı.

Vali Cemal Bey, beklenilenin ve istenilenin çok üzerinde bir hızla Millî Mücadele çabalarına girişti. Ferit Bey zamanında, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri il, sancak ve ilçe merkezlerinde kurulmuştu. Heyet-i Temsiliye, bu kuruluşun bucak ve köylere kadar yayılmasını istiyordu. Cemal Bey, bunu sağlamak için hemen bir genelge yayınlattı:

«Bütün mülhakata, ilçelere ve merkez bucaklarına,

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mahalle ve köy örgütlerinin kesinlikle namuslu ve görevine düşkün ve kamunun güven ve saygısını kazanmış vatanseverlerden olmak şartı ile bir hafta zarfında seçimlerinin tamamlanması ile sonucunun bildirilmesi. 23 kasım 1919.

Vali Cemal»

O günkü haberleşme koşullarına göre bu bir hafta süre çok azdı. Fakat biraz daha geç de olsa emrin yerine getirilmesini sağlamak gerekiyordu. Cemal Bey, Mıntıka Kumandanı Osman Beyin yardımını istedi. Albay Osman Bey 4 aralık 1919'da hemen bir yönerge hazırladı. Bu yö-

nergede Cemal Beyin emirleri tekrarlanıyor, «*Vali Beyefendinin bu konudaki vatansever amaçları gerçekten kutlamaya değer*» deniyordu.

Kastamonu kesinlikle yönünü çizmiş bir ilimiz olduğundan, Heyet-i Temsiliye ile yoğun bir şekilde haberleşme yürütülüyordu.

Heyet-i Temsiliye'den 26 kasım 1919 tarihli şu buyruk alındı:

«Kastamonu Valiliğine,

Osmanlı tarihinin kaydetmediği buhranlı bir devir içindeyiz. Millî Meclis zarurî olarak devletlerin işgali altında bulunan başkentimizde toplanmak üzere bulunuyor.

Kurtuluş ümidi ancak millî birliğin karar ve azmine dayanılarak Müdafaa-i Hukuk kurulmasına bağlıdır. Milletin bağımsızlığını, topraklarımızın bütünlüğünü kurtarmak için Mütarekeden beri devam eden millî mücadelede büyük mülkiye amirlerinin (bazı kötü karakterliler ve vatansızlar müstesna) milleti aydınlatma hususundaki belli olmuş vatanperver hizmetleri kutlamaya değer görülmüş ve vatanın ve milletin gözcüsü olan ordunun devamlı yardımına dayanan bu işbirliği, vatan ve milletin kurtuluş ümidini bir kat daha artırmıştır.

Şu kadar ki, yukardaki kesin maruzatımızdan açıkça anlaşılacağı üzere asıl kesin devir gelip çatmış, ümit ve itimadın tam bir iman halinde tecellisi heyetimizce de kesin bir zaruret halinde hissolunmuş olduğundan, hükümetlerin siyasî zorlamalar dolayısıyle tebdil ve tahvilleri daima mümkün ve gelecek hükümetin alacağı zihniyet ve siyasî tutumu tabiî olarak meçhul bulunduğundan, her türlü ihtimaller karşısında, gerek zatıâlileri ve gerek mülkî amirlerin vatanın yüksek menfaatı noktai nazarından vicdanî ve kutsal kanaatlarının tespit ve tayininde millî menfaat görüldüğünden, bu bapta Heyet-i Temsiliyemizin amacını sağlaması için vatansever girişimlerde bulunmanızı özellikle ve büyük önemle istirham eyleriz».

Vali Cemal Bey, bu emir üzerine aşağıdaki genelgeyi çıkardı:

«Mülhakat ve dairelere,

Yukardaki tel yazısı gereğince mütalaalarınızı ve kişisel kanılarınızı acele bildirilmesi tavsiye olunur. 27 kasım 1919. Vali Vekili
Cemal»

Cevaplar toplanınca şu sonuç ortaya çıktı: Kastamonu «Rüesayı Memurini Mülkiye»si Millî Mücadele yanlısıydı. Yalnız iki daire başkanı karşı kanıdaydı. Bunlar «Millî hareketin memlekete daha büyük felâket getireceği» görüşündeydiler. Vali Cemal Bey, bu iki daire başkanını uyardı. Fakat onlar görüşlerinde direnince, her ikisinin de işlerine son verdi. (Atatürk, ayaklarını hiç bir zaman yerden kesmemiş bir önderdi. Kadrolaşmadan hiç bir işin başarılamayacağını çok iyi biliyordu. İşte bu yolda yapılan çabalarla ilgili ilginç bir örnek görmüş bulunuyoruz).

Şimdi Vali Cemal Bey zamanında Kastamonu'da geçen önemli ve konumuzla ilgili olayları kronolojik olarak izleyelim.

Bir valinin en önemli görevi asayiş ve güvenliği sağlamaktır. Zira bu sağlanmadan yapılacak diğer işler, bu işler istediği kadar ulusun ya-

rarına olsun, buz üstünde yazı yazmaya benzer, insanın canının ve malının korunmasından daha önemli bir şey yoktur. Yılların tecrübeli idarecisi Cemal Bey, şüphesiz bu gerçeği çok iyi biliyordu. Kastamonu çevresinde, özellikle Sinop dolaylarında azılı eşkıyalar cirit atıyorlardı. Halkın dirlik ve düzeni kalmamıştı. Cemal Bey, kendisi de katılarak, eşkıyaları şiddetle izlemeye başladı. Kısa süre sonra çevreye korku ve ün salmış eşkıyalar bir iki yakalanıp, adaletin pençesine teslim edildiler. Böylece Kastamonu ilinde devletin otoritesi kesinlikle sağlandı.

Fakat iş bununla bitmiyordu. Kuvayı Milliyeci olduklarını ileri süren birtakım çeteler türemişti. Millî Mücadelenin kutsal amacını kendi kişisel çıkarları için kullanan bu yeni tür eşkıyalar, karşılarında yasal bir engel görünce, Mustafa Kemal Paşaya şikâyet üzerine şikâyet yağdırıyorlardı. Istanbul Hükümeti de Kuvayı Milliyeyi halkın gözünden düşürmek için bu yoldaki çabaları destekliyor, hatta bu yolda kendisi çeteler kurduruyordu. Bu oyunun kısa sürede farkına varan Cemal Bey, Mustafa Kemal'e gönderdiği tel yazısında:

«Kastamonu ili, çoluk çocuğu ve taşı toprağı ile Kuvayı Milliyecidir. Bu ilden ne istenirse, ne emredilirse vilâyetçe hepsinin yerine getirileceğini, içinde huzursuzluk çıkarsa, onu da vilâyetçe bastırmaya gücü yettiğini, fakat dışarıdan çeteci müfrezeler gönderilmek suretiyle halkın huzursuzluğa uğramasına izin vermeyeceğini»

bildirdi.

Cemal Bey, il çerçevesinde olaylara kısa sürede müdahale edebilmek için vali konağının bir odasını telgrafhane durumuna getirdi.

Kastamonululer, Millî Mücadele çabalarında daha etken olabilmek için bir «Gençler Kulübü» kurmuşlardı (24 ocak 1920). Cemal Bey, vali olarak bu kuruluşu bütün gücüyle destekledi.

Fakat dertler bitmiyor, her gün bir yenisi çıkıyordu. Kastamonu'da Millî Mücadele için ta başından beri canla başla çalışan iki memur vardı. Bunlardan biri Defterdar Ferit Recai Bey, diğeri de Sağlık Müdürü Doktor Ferruh Niyazi Bey idi. Ferit Bey, Sadrazamın hışmına uğramıştı. Şimdi de Ferruh Niyazi Bey, Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşanın (Mehmet Şerif Çavdaroğlu, Mülkiye'nin 1894 yılı mezunlarından), hışmına uğruyordu. (O tarihte Sıhhiye Müdürü Umumiyesi Dahiliye Nazırlığına bağlı idi). Ferruh Bey, Çanakkale Sancağı Sağlık Müdürlüğüne, Çanakkale Sağlık Müdürü de Kastamonu'ya atanmıştı. Cemal Bey, Millî Mücadele çabalarında en büyük yardımcılarından birini yitirmekle karşı karşıya idi. Bu haksız tasarrufa rıza gösteremezdi. Hemen Dahiliye Nazırına bir tel gönderilerek, emri tebellüğ etmediğini, mütalaası alınmadan verilecek böyle bir emri dinlemeyeceğini, buna rağmen Çanakkale Sağlık Müdürü Kastamonu'ya gelirse onu İnebolu'dan geri çevireceğini bildirdi. Çanakkale Sağlık Müdürü Sait Beye de, Kastamonu'ya gelme-

mesi için, mutasarrıf aracılığıyle, tebligat yaptı. Böylece Ferruh Niyazi Bey, Kastamonu'da kaldı. (Cemal Bey, Sivas Valiliğini atanınca, Dr. Ferruh Niyazi Beyi de beraberinde götürecektir).

Cemal Beyin Tarihî Telgrafı: Mustafa Kemal Paşa, 16 mart 1920 günü Istanbul'un İngilizler tarafından işgal edildiğini telgrafçı Manastırlı Hamdi Efendiden öğrendikten sonra, durumu aynı gün bütün illere ve kumandanlıklara bildirmişti. Haber, Kastamonu'da büyük üzüntü ve heyecan yarattı. Heyet-i Temsiliye'den alınan yönerge gereğince Cemal Bey, Hıristiyan ahaliye dokunulmaması için bir bildiri yayımladı. Gene yönerge gereğince büyük bir protesto mitingi düzenlendi. Istanbul'un işgalinin protesto edildiği iç ve dış dünyaya duyuruldu. 16 mart günü Vali Cemal Bey, Mustafa Kemal Paşaya şu tarihî telgrafı çekti:

«Ankara'da Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Türk Milletinin aşiretten yetiştiği ve başsız idare edilmeyeceği malumu âlinizdir. Düşmanın Istanbul'u fiilen işgali sebebiyle, ortada fiilen ve hukuken bir hükümet kalmadığından Heyet-i Temsiliye'nin Hükümet-i Merkeziye sıfat ve salâhiyetini takınması ve bu yapılmadığı takdirde her vilâyetten gelecek ayrı bir sesin millî teşkilâtı zaafa uğratabileceği ve bugünden itibaren Kastamonu vilâyeti, Heyet-i Temsiliye'yi Hükümet-i Merkeziye addederek emirlerine girdiğini ve alacağı her emri tereddütsüz yapacağını arz ederim.*

17 Mart 1920 *Kastamonu Valisi*
Cemal»

Bu tel yazısının, o tarihte çok büyük güçlüklerle savaşan Ankara'da nasıl olumlu bir etki bıraktığı düşünülmelidir. Nitekim Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına 19 martta bütün illere yönerge yollayarak, Ankara'da toplanacak millî meclis için seçim yapılmasını istemiştir.

Cide Müftüsünün başına gelenler: Şimdi idarecilik mesleğinin ne ince bir sanat olduğunu ve Cemal Beyin yüksek idarecilik niteliğini belirten bir örnek daha vereceğiz.

5 nisan 1920'de Damat Ferit Paşa tekrar sadrazam olarak hükümetin başına geçmiş, ünlü Dürrizade Abdullah da Şeyhülislâm olmuştu. Dürrizade'nin Şeyhülislâm olmasıyle Istanbul ile Anadolu arasında fetva savaşı başlamıştı. İlk olarak Dürrizade, Kuvayı Milliyecilerin öldürülmesinin dinimize uygun düşeceğine dair bir fetva verdi. Bu fetva, çoğaltılarak bütün Anadolu'ya yayılmak istendi. Anadolu'da 45 müftü birleşerek bu fetvaya, karşı bir fetva yayımladılar. Bu fetvanın altında ilk imza, Ankara Müftüsü (El Müfti bi medinetül Ankara) Mehmet Rıfat (Börekçi) Efendi, ikinci imza ise Kastamonu Müftüsü (El Müfti bi medinetül Kastamonu) Osman Nuri Efendi idi. Dürrizade'nin fetvasının Anadolu'da okunması, dağıtılması yasaklanmıştı. Fakat buna rağmen, bazı

(*) Şimdi bize garip gibi gelen bu düşünce, o zamanlar pek yaygındı. Namık Kemal'in: *«Cihangirane bir Devlet yarattık bir aşiretten»* dizesi hatırlanmalıdır.

müftüler el altından bu fetvayı halka okuyorlardı. Kastamonu'nun bir ilçesi olan Cide'nin Müftüsü Hüseyin Efendi de bu müftülerden biri idi. Cide yakınlarından geçen vapurlara gidiyor, buradan sağladığı fetvaları Cidelilere dağıtıyordu. Bu durumu öğrenen Cide Kaymakamı, yapılacak işlemi Kastamonu Valiliğinden sordu. Bu tel yazısı Cemal Beye getirildiği zaman, Vali Cemal Bey vilâyet erkânı ile birlikte oturuyordu. Hemen emrini bildirdi:

— Kaymakam Müftüyü idam etsin, sonucunu bildirsin.

Biraz sonra bu emri şifreleyip imza için Cemal Beye getirdiler. Vali, emrin şifreli olarak değil açık yazılmasını istedi. Başta Sağlık Müdürü Ferruh Niyazi Bey olmak üzere hazır bulunanlar bu emrin kapalı yazılmasını istediler. Fakat Cemal Bey, onları tersledi ve emrini tekrarladı.

Kısa bir süre sonra Cide Kaymakamından cevap geldi. Asılacağını öğrenen Müftü palas pandıras Istanbul'a kaçmıştı. İdare sanatından habersiz olan genç doktor Ferruh Niyazi Bey, hemen atıldı:

— Gördünüz mü, Beyefendi; Müftüyü kaçırdık.

Vali Cemal Beyin ona cevabı şöyle oldu:

— Oğlum, ben kaza müftüsünün kaymakamdan evvel telgrafhaneden geçen muhabereleri öğreneceğini bildiğim için, böyle açık yazdım. Müftüyü asmamız yetkimiz içinde değildir. Bundan başka bu sırada bir kaza müftüsünün asılması orada ihtilâle bile sebep olabilir. Fakat şimdi hasıl olan vaziyet şudur: Istanbul'un fetvasını okuyan Cide Müftüsünü Vali asacaktı ama adam kaçtı kurtuldu, diye ünü gider. Ve bu fetvayı okumak isteyen zayıflar, korkudan titrerler. Bence istenilen budur.

İçki ile Mücadele Cemiyeti: Vali Cemal Beyin ilginç bir tasarrufu da böyle bir cemiyet kurmasıdır. Cemal Bey, içkiyi yasaklamadan önce, uzun boylu düşündü, Kastamonu'nun gerek memurlardan, gerek halktan ileri gelenleri ile uzun uzun görüşmeler yaptı, sonucunda kararını açıkladı: İçki ile Mücadele Cemiyeti kurulacak, bu cemiyetin başkanı, mahallin en büyük mülkiye amiri olacaktı. Bunun dışında komiteye o yerin en büyük adliyecisi katılacaktı. Ayrıca, olan yerlerde doktor, polis müdürü, jandarma kumandanı da bu komiteye zorunlu olarak gireceklerdi. Memleketin ileri gelenlerinden ve gençlerden kimseler de yerel komitelere alınacaklardı.

Bütün Kastamonu ilinde çarçabuk örgüt kuruldu ve derhal eyleme geçildi. Bütün meyhaneler, içki satan yerler kapatıldı. Ele geçirilen içkiler yok edildi. Emre aykırı hareket edip sarhoş olanlara yüz sopa vuruluyor, emre birkaç kez karşı gelenler il sınırından dışarı çıkarılıyordu. Bu uygulama başlangıçta başarı ile yürütülmüş, sonra, bilindiği gibi, Büyük Millet Meclisi Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyin önerisi üzerine Meni Müskirat Kanunu'nu kabul etmiştir (22 sayılı kanun). Böylece Cemal Bey, bu konuda öncülük yapmış oldu.

Cemal Bey, Kastamonu'dan ayrıldıktan sonra, beraberinde Sivas'a götürdüğü Sağlık Müdürü Ferruh Niyazi Beyin:

«Zatıâlileri gibi Mekteb-i Mülkiye'den çıkmış, Avrupa'ya gitmiş, mebus olmuş, vali olmuş bir zattan bu şekilde bir icraat zuhurunu hâlâ aklıma sığdıramıyorum».

şeklindeki sorusunu şöyle cevaplandırmıştır:

— Hükümet olarak çok zayıftık. Aleyhimize çalışan bütün teşekküller, halkın din hislerine müracaat ediyor, başta Padişah isyana teşvik ediyorlardı. Çok düşündüm. Elimde jandarma, polis kuvveti çok az ve ihtiyaç gününde kullanacak askerî kuvvet olmayan büyük bir vilâyette öyle tedbir almalı idim ki mutaassıp tabaka bundan çok memnun olsun. Daima vak'a çıkarmaya müsait sarhoşlar ve meyhaneler ortadan kalksın. Türk halkının bu yüzden Hıristiyanlara verdiği bol para cebinde kalsın. (Not: O tarihte Kastamonu'daki meyhaneleri Rumlar ve Ermeniler çalıştırıyordu). Hem de Türk gençlerinin sağlığı korunsun. Gördün ki muvaffak oldum. Yoksa medenî ve insanî olduğunun bilinmemesinden değildir.

Safranbolu olayı: Safranbolu Olayı, 13 nisan 1920'de Düzce'de patlak veren, kısa sürede Bolu, Hendek ve Gerede'ye yayılan, Nallıhan ve Beypazarı'na sıçrayarak Ankara'yı, Safranbolu ve Çerkeş'e atlayarak Kastamonu'yu tehdit eden, Birinci Düzce Ayaklanması (13 nisan 1920 - 31 mayıs 1920) adı ile tarihimize geçen gerici nitelikteki olaylar zincirinin küçük bir halkasıdır.

13 nisan 1920'de başlayan ayaklanma, kısa sürede çevreye yayılıp, Ankara'yı dahi tehdit altına alınca, Mustafa Kemal Paşa, olanakları çerçevesinde, ivedi tedbirlere baş vurdu. Bu arada, ayaklanma bölgesini Istanbul Hükümetinin etkisinden kurtarmak için, mülkî yönetim bölümlerinde bazı değişiklikler yaptı. Bu konuda Mustafa Kemal Paşanın 20 nisan 1920 tarihinde vermiş olduğu emir şöyledir:[142a]

«Devrek, Ereğli, Mudurnu, Göynük, Bartın, Zonguldak Kaymakamlarına,

Bu telgrafı aldığınız dakikadan geçerli olmak üzere Kastamonu Valiliğine bağlısınız. Adı geçen valilikten verilecek her türlü emirleri ve bildirimleri harfi harfine ve kesinlikle yerine getirmeniz istenir.

Herhangi bir sebep ve bahane ile savsaklama durumunda doğacak sorumluluğunuzun şiddetli olacağını bildiririm. Mustafa Kemal

Kastamonu Valiliğine,

Verilen emrin örneği yukardadır. Derhal adı geçen ilçelere gerekli bildirimin yapılmasıyle sonucundan bilgi verilmesini rica ederim.

Mustafa Kemal»

Mustafa Kemal Paşa, bağımsız Bolu Mutasarrıflığına bağlı altı ilçe-

(142/a) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 48, vesika no: 1122.

yi, Kastamonu Valisine bağlamakla, Cemal Beye olan güvenini göstermiştir. Cemal Bey de, *Safranbolu Olayı*'nda gösterdiği tutumla, Mustafa Kemal'in yanılmadığını ispat edecektir.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihinde, Kastamonu'nun bir ilçesi bulunan Safranbolu'da halk, «*Biz Padişahı isteriz*» diye ayaklanmıştı. Kısa sürede gerici güçler kasabaya egemen oldular. Safranbolu'dan Müttehit Gönüllüler Komutanı Dayızade Hacı İbrahim imzasıyle 28 nisan 1920 tarihinde Harbiye Nezaretine çekilen telgrafta:

«Istanbul'dan İnebolu'ya top ve makineli tüfeklerle mücehhez bir askerî birlik göndererek Kastamonu'nun işgal edilmesi, Mustafa Kemal'in ricat hattı kesilerek Anadolu'nun ve bütün kıtalarının hilâfet ve saltanat tahtı etrafında toplanmasının sağlanması»

isteniyordu. (Bu tel yazısı Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umumisi Müşir Zeki Paşaya iletilmiş, adı geçen Millî Mücadele yanlısı olmamakla birlikte bu harekete tüm karşı da değildi. Onun için bu tel yazısı üzerine herhangi bir eyleme geçilmemiştir).

Vali Cemal Bey, Düzce ayaklanmasını öğrenince, ayaklanmanın il sınırlarından içeri sızmaması için eli altındaki güvenlik güçlerini ikiye ayırmış, birincisini (Binbaşı Şevket Bey komutasında) Araç-Safranbolu yönüne, diğerini Çankırı-Çerkeş yönüne göndermişti. 29 nisan 1920 tarihinde, Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği tel yazısında:

«Dışarıdan gelen bazı fesatçıların kışkırtmalarıyle Safranbolu'da dükkânlar kapanmış, telgraf muhaberesi kesilmiş, önceden oraya gönderilmiş olan Jandarma Takım Komutanının vazifeden men edilmiş olduğu... Ayrıca Çerkeş ve Safranbolu'ya gönderilen millî kuvvetlerin, dün ilçelere vukuatsız girdiği ve her iki ilçede sıkıyönetim ilân edildiği»

bildiriliyordu. Mustafa Kemal Paşa, 30 nisan 1920 tarihinde bu tel yazısına verdiği cevapta, Vali Cemal Beye: «Bugün valiliklere tebliği edilen Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun uygulanmasını» emrediyordu. (Hıyaneti Vataniye Kanunu Büyük Millet Meclisinin ilk kabul ettiği kanunlar arasındadır).

Bu buyruk üzerine Vali Cemal Bey aşağıdaki bildiriyi yayımladı:

Bildiri

«Safranbolu'da dışardan gelen bazı bozguncuların baştan çıkarmaları ve kandırmaları ile dükkânları kapatarak telgraf haberleşmesini kestikleri ve önceden oraya gönderilmiş olan Jandarma Tabur Kumandanını göz altına aldıkları ve Çerkeş ilçesinde dahi gene dışardan esen bozgun havası ile fiilî değil ise de şüpheli bazı hareketleri ve durumları hissedilmekle, her iki ilçeye yeter kuvvet gönderilmişti. Çerkeş'e gönderilen kuvvetlerimiz, önceki gün oraya ulaşmış ve uysal ve masum halkın içten gösteri ve karşılamaları ile şehre girdiği gibi Safranbolu'ya yollanan kuvvetlerimiz dahi olaysız dün gece Safran-

bolu'ya girdikleri, Kuvayı Tedibiye Kumandanlıklarından alınan telgraflardan anlaşılmış ve ön ayak olan bozguncuların amansızca kovuşturulması ve cezalandırılmaları ve Safranbolu'da sıkıyönetim ilânı Kuvayı Tedibiye Kumandanlıklarına emredilmiştir. *Yabancı paraları ile satın alınmış birtakım vatansız hainlerin* İslâm arasına ayrılık ve karıştırıcılık sokmak için giriştikleri haince eylemlerin her yerde amansızca cezalandırılacağı kamuya duyurulur ve devamlı Ulu Tanrının yardımından şifa beklendiği bildirilir».

Kastamonu Valisi
Cemal

Rahatlıkla ileri sürülebilir ki, Cemal Beyin gösterdiği bu tutumu diğer mülkiye amirleri de gösterseydi, iç ayaklanmalar bu kadar dal budak salmazdı.

Cemal Beyin Maliye Bakanı ile çatışması: Ankara'da kurulan ilk Büyük Millet Meclisi Hükümetinde Maliye Bakanı Hakkı Behiç Bey idi. (Mülkiye'nin 1905 yılı mezunlarından, Heyet-i Temsiliye üyesi, eski mutasarrıf). Hakkı Behiç Bey, rayından çıkmış bulunan malî düzeni sağlamak için, illerde toplanan gelirlerin Merkezî Hükümet emrinde toplanmasını, dağıtımın buradan yapılmasını istiyordu. Fakat gerek Osmanlı Devlet düzeninden gelen, gerekse olağanüstü koşullardan doğan nedenlerle, illerde valiler büyük yetkiye sahiptiler. Eğer bir vali dirayetli ve mesleğinin ehli ise, kendi ili sınırları içinde en son söz onundu. İşte Hakkı Behiç Beyin bu tutumu, onu ister istemez valilerle çatışmaya götürmüştür. (Trabzon Valisi Hamit Beyle olan çatışması, Trabzon Valiliği incelenirken anlatılmıştı).

Hakkı Behiç Bey, düzeni sağlamak için, Kastamonu Valisi Cemal Beye gönderdiği yönergede, ondan:

1. Kastamonu'daki Osmanlı Bankasının kasasına el konulmasını,
2. Masraflardan iyice kısıntı yapılmasını,

istedi. Cemal Bey, bu iki isteğe de karşı çıktı ve buyruğu dinlemeyeceğini, Defterdara da emir vererek dinlememesini sağlayacağını cevap olarak bildirdi. Nedenleri şuydu: Osmanlı Bankası, Millî Mücadelenin başlamasıyle birlikte, kasalarındaki büyük değerleri yurt dışına kaçırmıştı. Şimdi Osmanlı Bankasının kasasında o kadar az para bulunuyordu ki buna el konarak dış düşmanların eline koz verilmeye değmezdi. İkinci olarak Kastamonu'da Millî Mücadele bütün gücüyle yürütülüyordu. Bunun gerektirdiği para elbette sarfolunacaktı.

Bu çatışma, Hakkı Behiç Beyle Cemal Beyin arasını açmış, Cemal Beyin meslek hayatını etkilemiştir.

Vali Cemal Beyin ayrılışı ve kişiliği: Vali Cemal Beyin, hasta olan Sivas Valisi Reşit Paşa ile yer değiştirmesi Büyük Millet Meclisi Hükümetince uygun görüldüğünden 25 kasım 1920 tarihinde Sivas'a gitmek üzere Kastamonu'dan ayrılmıştır.

Bundan sonra Cemal Bey, sırasıyle Sivas, Edirne, Trabzon Valiliği

yapmış, 1925 yılında kendi isteğiyle emekli olmuş, Kütahya'da emekli olarak oturmakta iken 5 ocak 1928'de vefat etmiştir.

Kurtuluş Savaşımızla ilgili değerli bir kitap yazmış ve o sıralarda Kastamonu'da bulunduğu için Vali Cemal Beyi yakından tanımış olan Nurettin Peker, onun hakkında şu yargıya varmaktadır:

«Vali Cemal Beyin işe başladığı 18 kasım 1919 gününden Sivas Valisi Reşit Paşa ile değişerek ayrıldığı 25 kasım 1920 gününe kadar geçen bir sene bir haftalık valiliği zamanındaki başarıları zamanla ölçülmez.

Kastamonu'da birlik ve güveni sağlamıştır. İsment mevcut olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini cismen kuvvetlendirmişti.

Cemal Bey olmasaydı, Hürriyet ve İtilâfçıların yardımı ile Kastamonu'yu Çerkeş, Abaza hilâfetçileri istilâ etmesi muhtemeldi.

Büyük tehlikeler içinde ağır sorumluluklara göğüs gererek, en faydalı kararlar almak ve yerine getirmekle zamanın başarılı valiliğini yapmış ve Mustafa Kemal Paşanın yardımcı bir idarecisi olmuştur.

Cemal Bey, kibar, nazik, hatip, edip, doğru, iradesi kuvvetli, tedbirli bir zat idi»[143].

Cemal Beyle birlikte Kastamonu Valiliği sorunu da çözümlenmiş oluyordu. Kastamonu, bütün yönetici kişileri ve kuruluşlarıyle tam olarak Millî Mücadele emrine girmişti. Cemal Beyden sonra Kastamonu'ya gelen *Reşit Paşa,* hastalığı nedeniyle, Kastamonu'ya fazla yararlı olamamıştır. (Reşit Paşa hakkında Sivas Valiliği incelenirken ayrıntılı bilgi verilmişti). Bundan sonra sırasıyle *Süleyman Sami Bey* (Vali Vekili, Mülkiye Müfettişi, 8 mayıs 1921 - 10 temmuz 1921), *Hamit Bey* (Deli Hamit, 10 temmuz 1921 - 13 ağustos 1921), *Rafet Bey* (13 ağustos 1921 - 22 ağustos 1922), *Süleyman Necmi Bey* (22 ağustos 1922 - 19 nisan 1923), *Hüseyin Fatin Güvendiren* (15 ağustos 1923 - 27 kasım 1926) Kastamonu valiliklerinde bulunmuşlardır.

Vali Fatin Bey zamanında Kastamonu'da Mustafa Kemal şapka devrimini yaparak (23 ağustos 1925), Kastamonu'nun devrim tarihimizdeki yerini perçinlemiştir.

---

(143) **N. Peker, İstiklâl Savaşı, s. 259.**

IX

ANKARA VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Ankara'nın Durumu

1919 yılı Ankara'sı için, birgün Başkent olacağını ve nüfusunun milyonu aşacağını değil düşünmek, hayal etmek dahi mümkün değildi. Gerçi Ankara tarih boyunca daima önemli bir yerleşme merkezi idi ve 1354 yılında Osmanlı Devletine katıldıktan, 1402 yılında Timur ile Yıldırım Beyazıt arasındaki meydan savaşına sahne olduktan sonra kurulan Anadolu Beylerbeyliğinin merkezi olmuştu. Ayrıca ticaret ve sanat bakımından da Anadolu'nun en ileri bir şehri idi.

Bu parlak dönemden sonra Ankara yavaş yavaş önemini yitirmeye başladı. Beylerbeyliğinin merkezi Ankara'dan Kütahya'ya aktarılmıştı. XIX. yüzyıl başından beri de bir ticaret ve sanat şehri olarak sönmeye yüz tuttu. Hatta Istanbul ile olan demiryolu bağlantısı da bu gidişi tersine çeviremedi. 1917 yılında çıkan yangın ise tam felâket olarak şehri perişan etmişti. 1919 yılının Ankara'sı Kaleye sıkışmış, çevresi sazlık ve bataklık. 20-25 bin nüfuslu garip bir Anadolu kasabası görünümündeydi*.

Tarihî gelişimi içinde Ankara'nın önemli bir merkez olduğunu belirtmiştik. Tanzimat'tan sonra il örgütleri kurulunca, Ankara da il merkezi

---

(*) Vehbi Koç, anılarında, Millî Mücadele öncesi Ankara hakkında konumuzla ilgili olarak şu ilginç bilgiyi vermektedir:

«Ankara'nın en önemli insanları Resmî Erkân'dı. Şehirde Vali, Belediye Reisi, Defterdar, Müftü, Nüfus Başkâtibi çok büyük kişilerdi. Vali, vilâyetten çıkıp çarşıdan geçerken, herkes işini gücünü bırakıp,

— Vali Paşa gidiyor, diye selâmlardı. Bugün bu tören, devlet ve hükümet başkanlarına bile yapılmaz oldu.

Halka gelince, Ankara halkının çoğu Müslüman Türklerdi. Bir de Hıristiyanlar ve Museviler vardı. Hıristiyanlar çalışırlar, kazanırlardı. İyi yer, içer, eğlenirler; iyi giyinir, güzel evlerde otururlardı. Pazarları hafta tatili yaparlardı. Türkler de çoğunlukla ya hoca, ya bakkal, ya bekçi, ya da ambarcı olurlardı. Hıristiyanlar askere alınmazlar, bedel öderlerdi. Askere gitmediklerinden daha rahatça iş yapma, dükkân açma olanağı bulurlardı». (Vehbi Koç, Hayat Hikâyem, Istanbul, 1973, s. 11).

1914 nüfus istatistiğine göre, Ankara şehrinin köyleriyle birlikte nüfusu 84.665'dir. Bu nüfusun dinlere göre dağılımı şöyledir: 69.066 İslâm, 3.327 Rum, 3.341 Ermeni, 1.026 Musevi, 6.990 Ermeni Katolik, 915 Protestan.

olmuş, Cumhuriyet devrinde il olan Çorum, Kırşehir, Yozgat Sancakları Ankara'ya bağlanmıştı.

Ankara aynı zamanda iki tümenli XX. Kolordunun da merkezi idi. Bu kolordunun 24. Tümeni *(Komutanı Şehit Yarbay Mahmut Bey)* Ankara'da, 11. Tümeni Niğde'de bulunuyordu. XX. Kolordu, her ne kadar merkezi Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliğine bağlı ise de, bu bağlılık şeklî olmaktan ileri gitmedi. Önemli olan, XX. Kolordu Kumandanının, Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşı ve Millî Mücadelemizin ilk havarilerinden Ali Fuat *(Cebesoy)* Paşa olması idi. (Mustafa Kemal Paşaya tevdi edilen Üçüncü Ordu Müfettişliği talimatında Ankara komşu il olarak gösteriliyordu. Yani Ankara Valisi ve Kumandanı Mustafa Kemal' in yapacağı tebligatları göz önünde tutmak zorunda idiler).

Fakat Ankara Millî Mücadele içindeki asıl önemini Mustafa Kemal' in Ankara'ya gelmesiyle kazanmıştır (27 aralık 1919). Hele Büyük Millet Meclisinin Ankara'da toplanması (23 nisan 1920), Ankara'yı uluslararası bir üne sahip kılmış, emperyalist güçlerin gözünde de yok edilmesi gerekli bir hedef olarak görünmüştür. Sakarya Savaşının başlıca nedeni budur. Fakat Sakarya Savaşı Türklerin zaferiyle sona erince artık «Ankara» adı, Millî Mücadele Hükümetinin de adı olmuş, özellikle yabancı çevreler, Büyük Millet Meclisi Hükümetini «Ankara Hükümeti» olarak adlandırmışlardır. Bu deyiş tarzı, Ankara'nın resmî olarak başkent oluşunda başlıca etken olmuştur (13 ekim 1923). Sonra bu hüküm 1924 Anayasasına geçmiş, 1961 Anayasasında da tekrarlanmıştır (madde 3).

Millî Mücadele için Ankara'nın çok büyük önem taşıdığını ilk gören ve sezen Mustafa Kemal'dir. 1919 yılında başlıca silahlı gücümüz olan XV. Kolordunun başında bulunan Kâzım Karabekir Paşa, Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gitmesine kesinlikle karşı idi. Fakat Mustafa Kemal'in de Ankara için ileri sürdüğü gerekçe çok kuvvetli idi:

— Yol ve yöntem odur ki, işleri bütünü ile yönetip yürütme sorumluluğunu yüklenenler, en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye, elden geldiğince yakın yerde bulunurlar. Yeter ki bu yaklaşma, genel durumu gözden uzak bırakacak ölçüde olmasın. Ankara bu koşulları üzerinde toplayan bir nokta idi. Her halde cephelerle ilgileneceğiz diye Balıkesir'e, Nazilli'ye ya da Karahisar'a gitmiyorduk. Fakat, cephelere ve Istanbul'a demiryolu ile bağlı ve genel durumu yönetme bakımından Sivas'tan hiç bir ayrılığı olmayan Ankara'ya gelecektik.

Sakarya Savaşı kazanılıncaya kadarki koşullar hep Kâzım Karabekir Paşayı haklı göstermiş, Ankara'ya geliş genel kanıda bir hata olarak nitelenmiştir. Ama zaman, Büyük Dâhi'nin burada da haklı olduğunu ispatlamakta gecikmemiştir..

Millî Mücadele bakımından böyle önemli bir ilin valiliğinin de, başlangıçta büyük bir önem göstermesi doğaldır.

Vali Muhittin Paşa

Mustafa Kemal, Samsun'a ayak bastığı zaman (19 Mayıs 1919), Ankara Valisi Muhittin Paşa idi.

Muhittin Paşa, 1869 yılında Konya'da doğdu. 1888 yılında Mülkiye'yi bitirdi. Çeşitli yerlerde kaymakamlık ve mutasarrıflık yaptı. Rize Mutasarrıfı iken, Mir-i Miran (Paşa) rütbesini kazandı (1906). 1915 yılında emekliye sevkedildi. Konya'ya yerleşti. Hürriyet ve İtilâf Partisi yanlısı olduğundan, 4 mart 1919 tarihinde iktidara gelen Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından Ankara Valiliğine atandı. 15 mart 1919'da Ankara Valiliği görevine başladı.

Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra, İngiliz ve Fransızlar, Ankara'ya bir miktar asker göndererek, Ankara'yı kontrolları altında tutmak, hem de zayıf karakterlilere gözdağı vermek istiyorlardı. Ankara'ya gelen İngiliz ve Fransız askerleri, şehrin stratejik noktalarını tutmuşlardı. Şüphesiz bu bir işgal değildi. Fakat işgale giden bir adımdı. Özellikle İngiliz birliklerinin başında bulunan subaylar, askerî işleri düzenlemekle yetinmemişler, Ankara'nın ticarî hayatına da göz dikmişlerdi*. İşte bu noktada ekonomik ve sosyal kanunlar hükmünü icra etmiş, İngilizler kendi kendilerinin felâketini böylece hazırlamışlardı.

Bilindiği gibi, Ankara keçisinin yünü dünyaca ünlüdür. Bu yün ticareti dolayısıyle Ankara'da zengin bir eşraf zümresi türemişti. (Bugün de Ankara'nın en değerli taşınmaz malları bu eşraf sülâlelerine aittir). Dünya tekstil sanayiini elinde tutan İngilizlerin ise yün ticaretine yabancı kalmaları düşünülemezdi. İşte çatışma buradan çıktı. İngiliz subayları, siyasal nüfuz da kullanarak, bu ticarete el atınca Ankara'nın eşrafını, o sosyal bünye içinde en kuvvetli tabakayı, karşılarında buluvermişlerdi. İngilizlerin Samanpazarı'nda bir Müslüman kadınına sarkıntılık etmeleri bardağı taşıran damla olmuş, İngilizlerle mücadele etmek için gizli bir örgüt kurulmuştu. Bu örgüt İngilizlerle gizli bir mücadeleye girdi. İngilizlerin huzurunu bozan bu örgütün ortaya çıkarılması, İngilizlerin başlıca kaygusuydu. Muhittin Paşa Ankara'ya gelince ondan ısrarlı bir şekilde bunu istemişler, Muhittin Paşa da içinde şehrin ileri gelenlerinin de bulunduğu doksana yakın kimseyi tutuklamıştı.

Muhittin Paşanın Ankara'ya gelmesinden kısa bir süre sonra, XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy, 1883-1968) Paşa, Kolordusuyle

---

(*) İngiliz kontrol subaylarının Ankara'da ticaretle uğraştıklarını, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, «Millî Mücadele Hatıraları»nda açıkça belirtmektedir:

«Buna mukabil onun *(İngiliz Birlikleri Kumandanının)* Ankara'daki ikinci işi olan ticaretine ses çıkarmamıştık» (sayfa, 53).

«Hatta ticaretle meşgul bulunan ve tarafımızdan da göz yumulan İngiliz kontrol zabitlerine de bir mesuliyet gelmemişti» (sayfa, 54).

birlikte Konya Ereğlisi'nden Ankara'ya geldi. Ali Fuat Paşa, o andaki izlenimlerini ve Vali ile yaptığı görüşmeyi şu şekilde anlatmaktadır:

«Vali Muhittin Paşa Istanbul Hükümetinin koyu taraftarlarından biriydi. Hürriyet ve İtilâf Fırkasına mensup bazı türediler Istanbul'daki efendileri gibi hareket ediyorlardı. Vatandaşlar arasında ikilik çıkarma yolunu tutmuşlardı. Biz Konya'da iken yapılmış olan tevkiflerde bunların da rolü olmuştu. İngiliz Muhipleri Cemiyeti de kendilerine yardım ediyordu. Tehcirden dönen mutaassıp Hıristiyanlar, Türkler aleyhinde birleşmişlerdi. Hıristiyan azalardan mürekkep bir de Tehcir Mahkemesi kurulmuştu. Etrafına bir sürü hafiye toplamış olan İngiliz kontrol zabitleri fazla şımarmışlardı. Valiye uluorta emirler veriyor ve emirlerin derhal tatbikini amirane bir eda ile istiyorlardı. Hükümet Konağına babalarının evi gibi girip çıkıyorlardı. Halk kendilerinden korkuyor, bir fenalığı dokunur endişesiyle karşılaşmamaya dikkat ediyordu. Sokaklarda İngiliz askerleri dolaşıyordu. Bu vaziyet karşısında bize hayli iş düşeceği muhakkaktı. Vazifem her halde yalnız askerî olmayacaktı. Bütün hadiselere birer birer el koymamızın zarureti aşikârdı. Daha ilk günlerde bazı tedbirler almak lüzumunu duymuştum. Evvelâ halkın maneviyatını kuvvetlendirmek lâzımdı. 24'üncü Fırkayı Sarıkışla'ya yerleştirmiş, fakat fırka mevcudunu kalabalık göstermek maksadıyle Etlik tepelerine çadırlar kurdurarak askerin mühim bir kısmını buralara çıkartmıştım. Esasen mevsim bahardı. *(1919 yılı baharı)*. Etlik sırtları zümrüt gibi yeşermişti. Şehre bir bando mızıka ile girmiş, yolun iki kenarına dizilmiş olan halkı selâmlayarak Sarıkışla'dan bugünkü Hükümet Konağının yanındaki Kumandanlık Dairesine gitmiştim. Bu hareketim, İngiliz kontrol zabitlerini bir hayli sinirlendirmişti. Kendisini *(yani İngiliz kumandanını)* ziyaret etmemiş ve onun gelmesini beklemiştim.

Kumandanlık dairesinde biraz istirahatten sonra Vali Paşayı makamında ziyaret etmiştim. Muhittin Paşa *orta yaşlı, kır sakallı bir zattı. Nazik ve terbiyeli* olduğu anlaşılıyordu. 20'nci Kolordunun Ankara'ya naklinden dolayı duyduğu memnuniyeti ifade ederek söze başlamış, vilâyetin ahvali hakkında malumat vermişti. Fakat anlattıkları şeylerin hakikatla bir ilgisi yoktu. Fevkalâde bir hal olmadığını söylüyor, ne İhtilâf Fırkasının bozguncu faaliyetine, ne bizden evvel yapılan tevkiflere ve ne de İngiliz kontrol zabitlerinin uygunsuz hareketlerine temas ediyordu. Hiç bir şikâyette bulunmamıştı. Ben de kendisine açılmamıştım. Ancak:

— Paşa Hazretleri, sizinle çalışmaktan zevk duyacağım. Bir müşkülünüz olursa, bendenize emredersiniz,

demiştim. Muhatabım, sözlerimin altında saklı bulunan manayı birden anlayamamış, sormuştu:

— Meselâ ne gibi efendim?

— İngiliz kıtalarından, mütareke ahkâmının ihlâlinden ve meselâ İngiliz kontrol zabitinin yersiz taleplerinden bir şikâyetiniz olabilir.

Muhittin Paşa, sakalını sıvazlamış:

— İngilizleri mi buyurdunuz Paşam? Evet... Evet emredersiniz,

gibi korkuya mı, yoksa şüpheye mi delâlet ettiği pek anlaşılmayan tuhaf bir cevap vermişti»[144].

Ali Fuat Paşa, Hükümet Konağı yakınındaki mükellef Kumandanlık

(144) A. F. Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, s. 49-50.

binasına yerleştikten dört beş gün sonra bir İngiliz kontrol zabiti makamına gelerek küstah bir tavırla Paşayı sigaya çekmek istemişti. Bu makama gelinceye kadar feleğin çeşit çeşit çemberinden geçmiş ve bileğinin hakkıyle tuğgeneralliğe yükselmiş bulunan Ali Fuat Paşa, bu küstah İngiliz yüzbaşısını hemen tutuklattırmıştı. Bunu duyan vilâyet erkânı büyük bir telâşa kapılmış, Cebeci'deki İngiliz birliklerinin vilâyeti hemen işgal edeceklerini sanarak kapıları sıkı sıkıya kapattırmışlardı. Muhittin Paşa da, Ali Fuat Paşayı ziyaret ederek durumdan bilgi istemişti. Genç Paşanın cevabı şöyleydi:

— *Merak buyurmayınız Paşa Hazretleri. Cebeci'deki İngiliz birlikleri ne vilâyeti ve ne de şehri işgal cesaretini göstermeyecektir. Siz şimdilik bu işlere karışmayın. Ben bütün sorumluluğu üzerime alıyorum*[145].

Nitekim bu 36 yaşındaki Paşanın dediği çıkmış, iki gün sonra İngiliz Birliklerinin Kumandanı Ali Fuat Paşayı ziyaret ederek gönül alıcı bir konuşma yapmış, bunun karşılığında da Paşa İngiliz yüzbaşısını salıvermişti.

Bundan sonra Ali Fuat Paşa, Ankara halkının bozulan maneviyatını kuvvetlendirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştu. Bunda başarı da sağlamıştı. Fakat 15 mayıs 1919 günü İzmir'in işgali haberi, düzelen morali yeniden sarsmıştı. Vali Muhittin Paşa da bu işgale çok üzülüyor, çaresizliğini belirtiyordu.

Bu üzüntülü günler içinde Samsun'dan gelen bir telgraf Ali Fuat Paşayı çok sevindirdi. 23 mayıs 1919 tarihli olan bu tel yazısında Mustafa Kemal, 9. Ordu Müfettişi olarak atandığını bildiriyor, yakın ilişki kurulmasını istiyordu. Ali Fuat Paşa bu tel yazısına hemen cevap vererek, sevincini belirtti.

Bundan sonra Mustafa Kemal ile ile Fuat Paşa arasında devamlı haberleşme başladı. Mustafa Kemal, 27 mayısta Havza'dan gönderdiği şifrede, Ali Fuat Paşadan çeşitli konularda bilgi istiyor, bu arada: «Vali ile tanıştınız mı?» diye soruyordu. Ali Fuat Paşa, 28 mayısta gönderdiği cevapta, istenilen bilgileri iletiyor. «*Vali ile tanışmaya çalışıyorum*», diye cevap veriyordu[146].

Kurtuluş Savaşımızla ilgili olarak yarım yüzyıldır yayımlanan belgeler şunu göstermektedir ki, Millî Mücadeleyi ilk düşünenler Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşalar ile Rauf (Orbay) Beydir. Bu öncü kadro, kendi aralarında yaptıkları çeşitli görüşmelerde, Millî Mücadeleyi Istanbul'da başlatmanın mümkün olmadığını, bu nedenle uygun birer görevle Anadolu'ya geçmenin çarelerini araştırmalarını kararlaştır-

(145) A.g.e., s. 52.
(146) Nutuk, vesika, 12, 14.

mışlardı. Bu görüşmelere uygun olarak önce Ali Fuat Paşa Yirminci, sonra Kâzım Karabekir Paşa On Beşinci Kolordu Kumandanı olarak, hep bildiğimiz gibi, Mustafa Kemal de Dokuzuncu Ordu Müfettişi sıfatıyle Anadolu'ya geçmişlerdi. Istanbul'da tek kalan Rauf Beydi. Millî Mücadeleye başlayabilmek için Rauf Beyin kişiliğine ihtiyaç vardı. Zira o tarihlerde hem orduda, hem de halk arasında en yaygın ünü bulunan kişi, Hamidiye Kahramanı ve eski Bahriye Nazırı Rauf Beydi.

Rauf Bey, 24 mayıs 1919'da Istanbul'dan ayrıldı. Batı cephesini dolaştıktan sonra Afyon'a geldi. Afyon'da 24. Tümen Kumandanı Ömer Lütfü Bey, Rauf Beyin gelişini Ali Fuat Paşaya bildirdi. Ali Fuat Paşa gerekli düzeni sağlayarak, Rauf Beyin gizlice Ankara'ya gelmesini sağladı. O kadar ki, bu gelişten Vali Muhittin Paşanın bile haberi olmamıştı. Bu gizliliğe lüzum vardı. Zira Rauf Bey gibi önemli bir kişinin Istanbul Hükümetinin bilgisi dışında Anadolu'ya geçmesi büyük şüpheler uyandırır, hemen tutuklanmasına yol açardı.

Rauf Bey, bir an önce Mustafa Kemal ile buluşmayı arzu ediyordu. Ali Fuat Paşa, 8 haziranda durumu Mustafa Kemal Paşaya bildirdi. 10 haziranda gelen cevapta, kimliklerini gizleyerek Havza'ya (O tarihte Mustafa Kemal Paşa Havza'da idi). gelmeleri isteniyordu.

Ali Fuat Paşa, önemsiz bazı sorunları görüşmek üzere Vali Muhittin Paşayı ziyaret etti. Sözünün uygun bir yerinde:

— Birlikleri teftiş için birkaç gün Ankara'dan ayrılacağım. Uğradığım yerler hakkında size Yarbay Mahmut Bey bilgi verecektir, dedi.

Vali Paşa, bunu pek olağan karşılamış:

— Ya efendim, münasip olur efendim, diye cevap vermişti[147].

Ali Fuat Paşa, yerine vekil olarak Yarbay Mahmut Beyi (24. Tümen Kumandanı) bırakmıştı. O sıralarda Dahiliye Nazırı bulunan Ali Kemal Beyin tereddütlü bir durum gösteren Vali Muhittin Paşayı iğfal etmesinden çekinildiğinden, hareketlerinin Mahmut Bey tarafından kontrol altında tutulması, olağanüstü bir durumda Ali Fuat Paşanın haberli kılınması kararlaştırıldı.

Ali Fuat Paşa ile Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa ile Amasya'da buluşabilmişler ve burada tarihimize «Amasya Kararları» olarak geçen ve Millî Mücadelenin temelini oluşturan kararları almışlardı (21/22 haziran 1919). Bu kararlar bütün kumandanlara ve valilere duyuruldu.

Ali Fuat Paşa 22 haziranda Amasya'dan ayrıldı. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşayı uğurlarken «*Vali Muhittin Paşaya hürmetlerimi söylemeyi unutma*» demişti. Ali Fuat Paşa Ankara'ya 26 haziranda döndü. Vali ilçeleri teftişe çıkmıştı. Yerine Mektupçu Halet Bey bakıyordu. Ha-

(147) A. F. Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, s. 68.

let Bey, valiliğe gelen gizli ve önemli genelgelerin bir örneğini Yarbay Mahmut Bey aracılığıyle, Ali Fuat Paşaya iletiyordu. Ali Fuat Paşanın yokluğunda Dahiliye Nezaretinden iki önemli yazı gelmişti. Biri, mülkiye amirlerinin Mustafa Kemal Paşanın emirlerini dinlememeleri için Dahiliye Nazırı Ali Kemal imzasıyle yayımlanmış 23 haziran tarihli genelgeydi. Diğeri, gene Dahiliye Nezaretinden gönderilen ve millî savunma hazırlıklarının felâket olduğunu, bu yola baş vuranların hükümetçe cezalandırılmalarının kararlaştırıldığını duyuran bir bildiriydi. Ali Fuat Paşa bu son bildiriye, karşı bir bildiri ile cevap verdi (27 haziran 1919).

Vali Muhittin Paşa, birkaç gün sonra teftişten döndü. Ali Fuat Paşa kendisini ziyarete gitti. Bu görüşmeyi Ali Fuat Paşa şöyle anlatmaktadır:

«Beni nazik, fakat dargın bir tavırla karşılamıştı. Bunun sebebi malumdu. Ankara'dan ayrılışımın hakikî mahiyetini kendisinden saklamıştım. Hissiyatını saklayamadı.

— Size dargınım Paşam, bendenizi çok ihmal ettiniz, gaybubetinizi bu senakârınızdan sakladınız.

diye söze başlamış, ufak tefek tarizlerde bulunmuştu. Vali Paşa ile şimdilik bir ihtilâf çıkarmak niyetinde değildim. Aşağıdan aldım. Amasya mülâkatının evvelce kararlaştırılmış olmadığını, ancak yolda iken Mustafa Kemal Paşanın bizi Amasya'ya davet ettiğini, hem bu eski arkadaşımı görmek, hem de askerî durum hakkında müdavelei efkârda *(düşünce alışverişinde)* bulunmak maksadıyle oraya gittiğimi söyledim.

— Mülâkatımız hayırlı oldu paşam, bu felâketli günlerde memleketin derdine deva aradık, dedim.

Sözlerimi alâka ile dinledikten sonra yazı masasının üstündeki kemik zarf açacağını aldı. Evirdi. Çevirdi. Mevzua nereden ve nasıl gireceğini tasarlarken bir taraftan da beni tetkik ediyordu. Nihayet baklayı ağzından çıkardı:

— Amasya'da almış olduğunuz kararlara dair bir nebze malumat sahibi bulunuyorum. Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin imzasını taşıyan tamimlerden birini gördüm.

Derhal sözünü kestim.

— Bizim kapalı hiç bir şeyimiz yok Paşam. Zatıâlinizi ziyaretten maksadım biraz da bu idi. Müzakerelerin neticelerinden malumat verecektim. Sizi tamamen kendimizden addediyoruz.

Muhittin Paşa kendisini topladı.

— Öyle demek istememiştim. Yani Istanbul'un bu kararlardan haberi var diyecektim. Emin olun ki, bendeniz de sizin kanaatinizde bulunuyorum. Ancak ahvali hâzıra malum, Sadrazam Damat Ferit Paşa hazretlerinin riyasetlerindeki heyeti murahhasamızdan gelen haberlere göre mühim teşebbüslere girişmişler. İnşaallah iyi netice alırlar. Şu sıralarda memlekette ikilik ve asayişsizlik olduğu hissini verecek, hükümetin zayıf düştüğü zehabını uyandıracak hareketlerden tevakki edilmesi daha münasip değil midir? Tabiî zatıâliniz daha iyi mütalaa edersiniz.

Vali Paşanın Ali Kemal Beyin tesiri altında kaldığı anlaşılıyordu. O da eski Dahiliye Nazırı gibi (Not: Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, 26 haziranda görevden çekilmişti). «Damat Ferit Paşanın mühim teşebbüslere giriştiği şu sıralarda» diye konuşuyordu. Verilecek müskit (susturucu) cevap hazırdı. Fakat

bu takdirde lüzumsuz ve neticesiz bir münakaşaya girmiş olacaktık. Damat Ferit Paşa riyasetindeki heyetimiz Paris'te hüsnü kabul görmemişlerdi. Esasen murahhaslarımız konferansa diğer devletlerin murahhasları gibi müsavi hukuk üzerine çağrılmış değildi. İzmir'in işgali ile hasıl olan millî galeyanı teskin için celbedilmişlerdi. Orada bizim millî davalarımızı müdafaa edecek bir basiret göstermeleri de beklenemezdi.

— Bendeniz millet arasında bir ikilik görmüyorum.

— Fakat mukarreratınızdan (yani Amasya kararlarından) hükümeti tanımamak gibi bir mana da çıkabilir.

— Biz Amasya'da hükümete karşı katiyyen cephe almış değiliz. Ancak hürriyet ve istiklâlimizi ve vatanın tamamıyetini kurtarmak için birleşmemiz lüzumuna kail olduğumuzu bir kere daha tespit ve bunu ilân ettik. Fakat hükümet, her türlü mukavemeti öldürmek istiyor. Milletin hayrı için ortaya atılanların önüne set çekiyor. Her halde Ali Kemal Beyin tamimini mütalaa buyurmuşsunuzdur.

Bu tamimin hangisi olduğunu sordu. Bize birçok yardımlarda bulunan Mektupçu Hâlet Beyi müşkül bir duruma sokmamak için ne Mustafa Kemal Paşanın azline ve ne de 26 haziran tarihli beyannameye temas etmedim. Yalnız gazetelerde çıkan ve millî müdafaa hazırlıklarının felâket doğuracağına dair olan Dahiliye Nezaretinin tebliğini söyledim. Istanbul Hükümetini haklı çıkararak bazı mütalaalar ileri sürmesi üzerine de kendi hattı harekâtını tayine medar olur ümidiyle iki gün evvel Garbi Anadolu'daki kumandanlarla mülkiye amirlerine yolladığım mukabil beyannamenin suretini uzattım. Okurken renkten renge girdiğini görüyordum. Mülâkatımıza nihayet verirken:

— İşte vaziyet böyle Paşam. Sizden de her zamanki gibi âmali milliyeye müzaheret bekliyoruz, dedim. Her türlü muaveneti yapacağı vaadinde bulundu.

— Bendeniz de zatıâlinizle hemfikirim. *Ali Kemal Beyefendinin icraatını tasvip etmiyorum.* cevabını verdi»[148].

1919 yılının temmuz ayı Ankara'da bulunan sivil ve asker yöneticiler için bir yığın beklenmedik olaylarla dolu geçti. 8/9 temmuz gecesi Erzurum'dan gelen telgraf, Mustafa Kemal Paşanın askerlikten ayrıldığını bildiriyordu. Bu olay, her ne kadar bekleniyorsa da, asker yöneticiler arasında şaşkınlık ve üzüntü yarattı.

Temmuz ortalarında Sadrazam Damat Ferit Paşa, Paris'teki sulh görüşmelerinden eli boş olarak döndü. 21 temmuzda Üçüncü Damat Ferit Paşa Kabinesi kuruldu. Dahiliye Nazırlığına Âdil Bey *(Yüz Elliliklerden)*, Harbiye Nazırlığına Nazım Paşa getirildi.

O sırada Ankara Valiliğinin kadrosu da şöyleydi:

Vali: Muhittin Paşa, Mektupçu: Hâlet Efendi, Defterdar: Yahya Galip (Kargı), Polis Müdürü: Mithat Bey, Müftü: Rıfat Hoca (Börekçi), Jandarma Kumandanı: Abdurrahman Bey.

Bu kadro, duraksamalı tutum gösteren Vali Muhittin Paşa dışında, Ankara'nın eşrafıyle Mustafa Kemal Paşanın, Ali Fuat Paşanın izindeydi. Muhittin Paşanın istememesine rağmen gizlice, Ali Fuat Paşa ile iş-

(148) A.g.e., s. 85-86.

birliği yapıyorlardı. Bunlardan Mektupçu Hâlet Efendi, Ankara Valiliğine gelen bütün gizli yazıların birer kopyasını Ali Fuat Paşaya iletiyordu.

Bilindiği gibi, 20-21 haziran tarihlerinde Amasya buluşmasında alınan kararlardan biri Sivas'ta bir kongre toplanmasıydı. Ali Fuat Paşa, Ankara'ya döner dönmez emri altındaki birliklere birer yönerge yollayarak, Sivas Kongresi için delegelerin seçilmesinin ve bunların Sivas'a gitmek üzere Ankara'ya gelmelerinin sağlanmasını emretmişti. Durum ayrıca mülkiye amirlerine de duyurulmuştu. Burdur Mutasarrıflığı ile Konya Valiliği, kendilerine gönderilen bu yönerge üzerine ne işlem yapacaklarını Istanbul Hükümetinden, bürokrasinin klasik kurnazlıklarından yararlanarak, sormuşlardı. Bunun üzerine Sadrazam Damat Ferit bir genelge yayımlamıştı. Gizli olarak valiliklere gönderilen bu genelgenin bir örneğini Hâlet Bey, Ali Fuat Paşaya iletti. Bu gizli genelgede olay anlatıldıktan sonra şu satırlar yer alıyordu:

«... Paris Konferansında bulunmam dolayısıyle altı hafta devam eden yokluğumda Anadolu'nun içine düştüğü karışıklık ve başı boşluk esef vericidir».

Oysa Mondros Ateşkes Anlaşmasına göre, Anadolu'nun herhangi bir yerinde karışıklık çıkarsa İtilâf Devletleri orayı işgal altına alabilecekti. Sadrazam bu yolda genelge yapmakla hangi emellere hizmet ediyordu? Sonra kendi eyleminden doğan, kendini yüzde yüz ilgilendiren bir genelgeden Vali Muhittin Paşa, resmen kendisini niye haberli kılmamıştı? Ali Fuat Paşa bunları anlamak üzere, Valinin makamına gittiğinde Vali ile aralarında şu konuşma geçti:

Ali Fuat Paşa — Sadrazam Paşa hazretlerinin Reuter ve Havas ajansları vasıtasıyle neşredilen tebliğleri elbette manzur-u âlileri olmuştur. Sizden saklı bir şeyim yok, ne yalan söyleyeyim, cidden teessüre kapıldım. Korkarım ki İtilâf Devletleri hadiseyi kendi menfaatlerine göre tefsir ve istismar edeceklerdir. Acaba zatıâliniz nasıl mütalaa buyuruyorsunuz?

Vali Muhittin Paşa — İyi söylediniz. Bendeniz de vaki tebligatın bir suretini çıkartmıştım. Zatıâlinize gönderecektim. Dış siyasetle pek ülfetim yok, ancak, eğer Sivas'ta toplanacak olan kongre Meclis-i Mebusan mahiyetini taşıyacak olursa Kanun-i Esasi hükümlerine mugayirdir.

Ali Fuat Paşa — Mahiyeti bu değildir. Fakat Meclis-i Mebusan da bir an evvel toplanmalıdır.

Vali Muhittin Paşa — Mustafa Kemal Paşa da Zat-ı Şahaneye ve Makam-ı Sadarete çektiği ve birer suretini de bizlere lütfettiği telgraflarında aynı meseleye temas etmiştir. Bendeniz millî teşkilâtı dağıtmak yolundaki teşebbüsleri şahsen doğru bulmam. İtilâf Devletlerinin vaki tebligatı istismar edecekleri keyfiyetine gelince, bu hususta katî bir şey söyleyemem. Istanbul'daki devlet ricali her halde nazarı dikkate almış olacaklardır.

Ali Fuat Paşa — Siz bir mülkiye amiri sıfatıyle bu tebligattan sonra nasıl bir icraat düşünüyorsunuz?

Vali Muhittin Paşa — Istanbul'daki meşru hükümeti tanımak ve mer'i kanunlara riayet etmek şartıyle millî mukavemete müzahirim.

Bu konuşma yapıldığı sırada Erzurum'da Kongre, ulusal kurtuluşumuz için çareler arıyordu. Erzurum'da kendi bilgisi ve izni dışında bir Kongre toplanması Damat Ferit Paşayı iyice kızdırmış, millî mücadele çabalarına kesin cephe aldığını ajanslar yoluyle bütün yurda duyurmuştu. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, Harbiye Nazırı Nazım Paşaya bir rapor yollayarak, Sadrazamın bu tutumuna karşı Nazırı uyardı (26 temmuz 1919). Ama Damat Ferit'in tutumu kesindi. Bu yolda kendi çizgisinde gördüğü valilere kesin buyruk vermek istedi. Bu nedenle Dahiliye Nazırı Âdil Bey, güvendiği valileri Istanbul'a çağırdı. Ankara Valisi de çağrılan valiler arasındaydı.

Muhittin Paşa, yerine Mektupçu Hâlet Beyi vekil bırakarak, ağustos ayının başında bir haftalığına Istanbul'a gitti. Giderken de Ali Fuat Paşaya vedaya geldi. Ali Fuat Paşa bundan yararlanarak Validen şu ricada bulundu:

— Paşa Hazretleri, Anadolu'daki vaziyeti gördünüz. Rica ederim, Istanbul'daki devlet ricaline de anlatınız. Sadrazamın asi zannettiği insanlar, memleketin kurtuluşu için ortaya atılmış vatanperver kimselerdir. Millî teşekküllerin faaliyetine mâni olmak teşebbüsünden vazgeçsinler.

Muhitin Paşanın cevabı şöyle oldu:

— Hükümetin millî teşkilâtı dağıtmak teşebbüsünden sarfınazar etmesini ve aksi takdirde hiç bir emirlerinin icra edilemeyeceğini ve binaenaleyh millî teşkilâta taraftar ve müzahir görünmelerini söyleyeceğim.

Muhitin Paşanın gerçek düşüncesi bu muydu yoksa Ali Fuat Paşayı kırmamak için mi böyle konuşmuştu? Gerçek şudur ki, Muhittin Paşa kararsız ve inançsız olarak katıldığı Istanbul görüşmesinden kararlı ve inançlı olarak dönecektir.

Osmanlı İmparatorluğunun sonu, Bizans Devletinin sonuna benzer. Bizans İmparatorluğu küçüle küçüle Istanbul içine sıkışıp kalmış ve kısa bir süre sonra burasını da yitirerek son bulmuştur. Osmanlı Devleti de, kötü koşullarına rağmen, Mondros Ateşkes Anlaşmasıyle Bizans'ın jeopolitik durumuna düşmekten kurtulduğunu sanmıştı. Fakat 1919 yılı, bu sanının yanlış olduğunu ortaya koymuştu. Bir kere dış düşmanlar Mondros Anlaşmasını kulak arkasına atmışlar, çeşitli nedenlerle birer ikişer vilâyetlerimizi işgale başlamışlardı. Fakat iş bununla da bitmiyordu. İşgale uğramamış illerde de, Istanbul Hükümetinin sözü geçmez olmuştu. Doğu Anadolu'daki en önemli merkezlerden Erzurum ve Sivas, 1919 yılının ikinci yarısının başında düpedüz Padişah buyruğundan çıkmışlardı. Osmanlı Devletinin ileri gelenleri bu acı sonu görmüş, hiç olmazsa ge-

(149) A.g.e., s. 112.

ride kalan illeri Padişah buyruğuna bağlı tutma çabasına düşmüşlerdi. Bu iller, Trabzon, Kastamonu, Ankara, Konya illeri ile bu illerin batısında bulunan yerlerdi.

Bunun için düşünülen çareler şunlardı:

1. Padişaha ve Istanbul Hükümetine bağlılıkları bilinen Trabzon Valisi Mehmet Galip Beyi, Konya Valisi Cemal Beyi, Ankara Valisi Muhittin Paşayı Istanbul'a çağırarak gözdağı ve kesin buyruk vermek.

2. Mülkiye amirleri ile kumandanlarının arasını açmak, ulusal örgütlenme çabalarını askerlerle siviller arasında bir çatışma gibi göstermek.

3. Millî Mücadele çabalarına önder olan kumandanların tutuklanması için valilere gizli emirler yollamak.

4. İngiliz Muhipleri (Dostları) Cemiyetinin maddî ve manevî olanaklarından yararlanmak. (Atatürk'ün Büyük Nutuk'ta anlattığına göre, bu cemiyetin açık amacı, İngiliz himayesini istemek ve sağlamak, gizli amacı ise, Türkiye'de örgütler kurarak ayaklanma ve baş kaldırmalara yol açmak, ulusal bilinci işlemez kılmak, yabancı devletlerin işe karışmalarını kolaylaştırmak idi. Padişah Vahdettin, Sadrazam Damat Ferit, Dahiliye Nazırı Âdil, bu derneğin üyesi idiler).

5. Bu planın uygulanmasını ve kontrolunu sağlamak amacıyle, Padişaha bağlı paşaların başkanlığında öğütçü kurulları göndermek.

Bu plan Ankara için şöyle uygulandı. Vali Muhittin Paşa, Istanbul'a çağrılıp getirildikten sonra, vali vekilliği yapan Mektupçu Hâlet Beye şu emir verildi:

«Ciheti askeriyece şu aralık orada dahi çete teşkilâtına germi verilmek üzre köylere kollar çıkarılarak cebren bakaya efradı toplattığı ve merkezi Ankara olmak üzere bir Kuvayı Milliye-i Azime teşkiline teşebbüs edilerek Ankara'ya her taraftan murahhaslar davet olunduğu mevsukan haber alındı. Serian yeniden tahkikat icra olunarak istihsal edilecek malumatın serian iş'arı ve oralarda bu gibi teşebbüsat ve tahrikata ön ayak olanların hemen derdest edilerek mahfuzen Istanbul'a izamı tekrar ve ehemmiyetle tavsiye olunur».

Ancak Hâlet Bey millî mücadele yanlısı olduğu için, bu emir üzerine hiç bir işlem yapmadı.

Muhittin Paşa, Ankara için görevlendirilen öğütçü kurulun başkanı emekli Tuğgeneral Galip Paşa ile 9 ağustos 1919 tarihinde Ankara'ya döndü. Kendisine hoş geldin ziyaretine giden Ali Fuat Paşaya, görüşmeleri sonunda şu cevabı verdi:

— Hükümet erkânı ile yaptığım temaslar faydalı neticeler verdi, fakat bazı hususlarda kendilerini iknaya muvaffak olamadım, *İngilizler bize karşı hayırhane bir siyaset takip ediyorlar, bunu bizzat müşahede eyledim*[150].

(150) A.g.e., s. 144-145.

26 temmuz 1919'da Harbiye Nazırı Nazım Paşayı uyarmak amacıyle Ali Fuat Paşanın bir rapor yolladığına yukarda değinmiştik. 11 ağustosta gelen bir tel yazısında, bu rapor üzerinde görüşmelerde bulunmak üzere Ali Fuat Paşa nazik bir dille Istanbul'a çağrılıyordu. Savaş meydanlarının binbir dalavereleri arasında yetişmiş bulunan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, bu numarayı yutacak insan değildi. Davete uymadı. 13 ağustosta Harbiye Nazırı Nazım Paşa görevinden çekildi, yerine sonradan yüz ellilikler listesine girecek olan Süleyman Şefik Paşa atandı. (Süleyman Şefik Paşa, Konya'ya gönderilen öğütçü kurulunun başkanıydı. Konya'dan Sadrazama gönderdiği tel yazısında, eğer kendisi Harbiye Nazırı olursa, ulusal güçleri kısa zamanda dağıtacağını bildirmişti. Konya'daki görevini başarı ile yapmasından büyük cesaret duymuştu. Ne var ki her yer bir Konya değildi).

Süleyman Şefik Paşanın ilk işi Kolordu Kumandanlıklarına aşağıda yazılı emri göndermek oldu (15 ağustos 1919).

«Kolordu kumandanları ile kolordu askerlik şubeleri başkanları ancak Nezaretle şifre ile muhabere edeceklerdir. Bunlar yekdiğeriyle şifreli haberleşme için Nezaretin aracılığına baş vurmak zorunda olduklarından aralarında şifre ile haberleşecekleri önemli hususları doğrudan doğruya Nezarete yazacaklardır. Savaş durumu ortadan kalktığından *kumandanlar maiyetleriyle şifre ile haberleşme yapmayacaklardır*».

Millî Mücadele liderleri, aralarındaki telgrafla olan haberleşmeleri, kumandanlar aracılığıyle ve şifre ile yapıyorlardı. Bu yolla millî mücadele çabaları olağanüstü bir gizlilikle yürütülüyor, Istanbul Hükümeti bu örgütleşmeden, Anadolu'da bir yığın güvenilir adamları olduğu halde, hiç bir bilgi sahibi olamıyordu. İşte yeni Harbiye Nazırı bunu önlemek istemişti.

Bu genelge üzerine, Ali Fuat Paşa Harbiye Nazırını telgraf başına çağırtarak aşağıdaki ihtarda bulundu:

— Şifreli haberleşmeyi engellediğiniz için gizli emirler alt makamlara verilemiyor, bunlar açık telgraflarla verildiği takdirde birçok askerî sırlarımız duyulacaktır. Bu durumun daha fazla sorumluluğunu üzerimize alamayacağız. Yirmi dört saata kadar şifreli haberleşmeye izin verilmediği takdirde, bütün telgrafhaneler askerî işgal altına alınarak haberleşmeye eskisi gibi devam olunacaktır[151].

Harbiye Nazırından 24 saat içinde haber çıkmayınca Ankara Telgrafhanesi askerî işgal altına alındı, şifreli haberleşmeye devam olundu. Bir iki gün sonra da Harbiye Nazırı verdiği emri geriye aldı.

20 ağustosta Ali Fuat Paşa Harbiye Nazırından bir tel yazısı daha aldı. Bu yazıda: «İzmir havalisinde sükûneti idameye ve vilâyât-ı şarki-

(151) A.g.e., s. 147-148.

yede asayişi halelden vikayeye» ne derece başarı sağlayacağı soruluyordu. Ali Fuat Paşa, 24 ağustosta bu yazıya uzun ve sert bir cevap verdi. Bu yazının sonunda:

«Hükümet ile millet arasında mevcut ve devam etmekte olan ihtilâf, şu mühim anda hükümetin zayıf bulunması ve aleyhimizde harekete hazırlanan dahilî ve haricî düşmanların teşvik ve teşcii noktai nazarından gerek Makam-ı Hilâfeti ve gerekse vatanı pek büyük tehlikelere maruz kılacağından hükümet-i seniye ile millet, tam anlaşma ile milletin kaderinin millî arzuya uygun bir surette temini...»

isteniyordu. Bu rapor niteliğindeki yazı üzerine artık bürokratik oyunlara devam etmenin gereği kalmamıştı. 29 ağustos 1919 tarihli tel yazısı ile Ali Fuat Paşanın görevden alındığı ve emekli Tuğgeneral Hulûsi Paşanın yerine vekâlet edeceği bildirildi. Ali Fuat Paşa, Erzurum Kongresi kararına uyarak görevini bırakmadı. Hulûsi Paşaya da gerekli uyarı yapıldı.

4 eylül 1919'da Sivas Kongresi açıldı. Bu kongrenin toplanmasında rahmetli Ali Fuat Paşanın pek büyük emeği geçmiştir. Kongre, 9 eylülde Ali Fuat Paşaya, «Garbî Anadolu Umum Kuvayı Milliye Kumandanı» ünvanını, yetki ve sorumluluğunu verdi. Ali Fuat Paşa, 10 eylül sabahı Birinci Eskişehir Harekâtına başlamak üzere Ankara'dan ayrıldı. (Bu harekât hakkında geniş bilgi, Eskişehir Mutasarrıflığı incelenirken verilecektir). Harekât 6 ekim tarihine kadar sürmüştür. Bu süre içinde Kolordu Kumandanlığına Yarbay Mahmut Bey vekâlet etmiştir.

Vali Muhittin Paşanın Tutuklanması

Muhittin Paşa, Istanbul'dan döndükten sonra, aldığı buyruğa uygun biçimde, girişimlere başlamıştı. Padişahın ve Hükümetin İngiliz mandasını kabul ettiğini, şükredici ve yerinde bulduğunu belirtici bir dille etrafa yaymaya başladı. Ankara'da bir şubesi bulunan İngiliz Muhipleri Cemiyetine, memurları da sokarak, derneği güçlendirme çabasına girdi. Bu arada Ali Fuat Paşanın Istanbul'a gideceğinden, kolordunun dağıtılacağından da söz ediyordu. Bunun üzerine Paşa da kendisine bir uyarıda bulundu. Ankara merkezinde rahat çalışamayacağını anlayan Vali de yanına Galip Paşayı alarak ilçeleri teftişe ve uğraşlarını oralarda sürdürme çabalarına girişti.

Bu sırada Sivas Kongresine katılacak delegeler Ankara'ya gelmeye başladılar. Istanbul'da millî mücadelecilerin başında bulunan Kara Vasıf (emekli albay, ünlü İttihatçılardan) Bey de Kongreye katılmak üzere Ankara'ya gelmişti. Kara Vasıf Bey, Muhittin Paşa hakkında ilginç bilgiler verdi. Vali hakkında Istanbul'daki ulusal gizli haber alma örgütünün de verdiği bilgiler arasında şunlar vardı: *Valinin emrine İngilizler tarafından önemli miktarda para verilmişti. Vali, Kırşehir'e Bektaşi şeyh ve babalarını millî mücadele aleyhine çevirmek için gitmişti.*

Bu bilgi üzerine Ali Fuat Paşa, Topçu Albay Osman Beyi Kırşehir'e Hacı Bektaş Çelebi'nin yanına yolladı. (Osman Bey, sonra Kastamonu Bölge Kumandanı olacak, Millî Mücadele için çok yararlı hizmetlerde bulunacaktır. Bakınız: Kastamonu Valiliği). Ancak anlaşıldı ki, Valinin çelebi ve babalar üzerindeki çabaları hiç bir sonuç vermemişti. Vali, bundan sonra Çorum'a gitmiş, orada Millî Mücadeleye karşı olduğu bilinen Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi (Tarihçi M. Turhan Tan) ve Kastamonu'daki 58. Alay Kumandanı Mustafa Beylerle birleşmişti.

12 eylül 1919'da Istanbul ile resmî haberleşmenin kesilmesi kararı da alınınca, cepheler kesinlik kazanmıştı. Vali Muhittin Paşa, 14 eylül 1919'da Dahiliye Nazırı Âdil Beye gönderdiği bir tel yazısında, *Ankara merkezi dışında ilin diğer bölümlerinde durumun kendilerine çok uygun olduğunu,* Sivas Amasya veya Ankara çevresinden Istanbul Hükümetine bağlı olmayan bölgelere küçük veya büyük kuvvetler gönderilmesiyle amaçlarının genişlemesini kuvvetle istediklerini bildirmişti. Bu kapalı tel yazısında, kendilerine katılan Kastamonu 58. Alay Kumandanı Mustafa Bey övülüyor, «Ali Fuat Paşanın harekete geçmesi, ciddî bir düşünceyi ve dikkati gerektirir. Oralardan sağlanacak kuvvetlerle Ankara üzerine yürümek mümkündür». denildikten sonra bu işin az bir kuvvetle başarılacağı bildiriliyor ve ne yapılması gerektiği soruluyordu. Bu tel yazısına Dahiliye Nezareti 15 eylülde şu cevabı verdi:

«1894 yılından 1898 yılına kadar olan fertlerden istenilen miktar jandarmaya yazılabilir. Bu suretle yeter derecede kuvvet toplandıktan sonra oralara yaklaşacakların ele geçmeleri şüphesizdir. Şayet taarruz ederlerse, isyana kalkışanlara silahla karşı koyma pek gereklidir. İcap eden her türlü tedbirlerin alınmasında kesinlikle duraksamayınız. Sabık kumandan Ali Fuat Paşanın elli kadar süvar ile Sivas'a geldiği (Eskişehir'e olacak) haber alındı. İşte kuvvetleri bununla da anlaşılıyor. Birtakım söylenti ve heyecanlara kulak asmayınız ve hükümet nüfuzunu her yerde yerleştirmeye ve güçlendirmeye gayret buyurunuz».

Vali Muhittin Paşanın Millî Mücadeleye tüm ters düştüğü Mustafa Kemal'in gözünden kaçmadı. Zaten Çorum sancağı da Istanbul ile haberleşmeye devam ediyordu. Bunun üzerine Valinin tutuklanması için Ankara'daki Kolordu Kumandanlığı ile Samsun'daki 5. Kafkas Tümeni Kumandanlığına emir verildi. Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Bey, bu iş için Keskin Müfrezesi Kumandanı Hamitli Rıza Beyi memur etti.

13 eylülde Çorum'a gelmiş bulunan Muhittin Paşa, 17 eylülde Çorum' dan ayrıldı, 19 eylülde Sungurlu ile Keskin arasında tutuklanarak Sivas'a gönderildi. Birkaç gün sonra Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey de Sivas'a gitmek zorunda bırakıldı. Böylece Çorum da, Istanbul ile haberleşmeyi kesti.

Sivas'ta Muhittin Paşanın başına gelenleri Heyet-i Temsiliye Üyesi ve olayların canlı tanığı Mazhar Müfit Kansu şöyle anlatmaktadır:

«... Paşa Sivas'a getirildi. Paşaya bulunduğumuz binanın üst katında bir oda tahsis ettik. Ve kendisini Heyet-i Temsiliye adına sorguya çekmeye karar verdik. Ertesi sabah erkenden Muhittin Paşa, maruzatı olduğundan bahisle odasına gelmekliğimi rica ediyordu.

Gittim Paşayı odasında pek endişeli gördüm. Muhittin Paşa, Muhittin Beyken, Edirne vilâyetinde o zaman Kırkkilise (bugünkü Kırklareli ili) dediğimiz sancağa bağlı Vize kaymakamı idi. Ve kendisi de Mekteb-i Mülkiye mezunlarından olduğunu söylerdi. Fakat bizden evvel olduğundan, mektepten kendisini tanımıyordum. Ben de o sırada vilâyet merkezine bağlı Havza kaymakamı idim.

Vali ve Müşir Arif Paşa, bir meselenin tahkiki için beni Vize'ye göndermiş ve orada Muhittin Paşa ile tanışmış, çok gayretli ve faal bir kaymakam olduğunu görerek, hakkındaki şikâyetin de garaza müstenit olduğu sabit olduğundan, vilâyete takdim ettiğim tahkikat evrakında, hakikata tercüman olarak tamamen lehinde bulunmuştum.

Mazisini iyi bildiğim bu zata, nasıl olup da Millî Mücadele aleyhinde bulunduğunu sordum. Not defterimde bu konuşmayı aynen şöyle kaydetmiştim:

Ben — Paşa, sizi Vize'de çok hamiyetli, gayretli, faal bir zat olarak görmüştüm. Şimdi bu hal ne?

Muhittin Paşa — Ben Vize'den sonra Beypazarı kaymakamlığına gittim. Sonra mutasarrıf oldum. Rize mutasarrıflığında ve nihayet Kırkkilise mutasarrıflığında bulundum. Benim bildiğiniz eski hamiyet ve gayretime zerre kadar halel gelmemiştir. Teveccüh eseriniz olan o ahval yine bende mevcuttur.

Ben — Pekiyi ama, şimdi bize karşı bu hareket sizden beklenir miydi?

Muhittin Paşa — Bu bir içtihat hatası, daha doğrusu, sizin hedef ve gayenizin ne kadar büyük ve mukaddes olduğunu bilmemekliğimden ileri gelmiştir. Fakat şimdi anladım ki merkezdeki hükümet hakikaten hainane hareket etmiş ve bizleri de iğfal eylemiştir. Sizden bir ricam var. Ben size karşı şu dakikadan itibaren kalben ve bütün mevcudiyetimle bağlıyım. Zira şimdi, sizin ne iş görmekte olduğunuzu ve görebileceğinizi anlayabildim.

Hakikaten Paşa derviş mizaç bir zat olup, bu ifadesi hiç bir zaman can korkusundan gelen bir riya eseri değildi. Paşa, muhakkak ki, bizim, mukaddes olan gayemizi Sivas'a gelinceye kadar etrafıyle bilmiyordu. Ertesi gün Heyet-i Temsiliye kongre salonunda toplandı ve Muhittin Paşa heyet huzuruna getirildi.

Mustafa Kemal Paşa, kendisinden sualler sordu. Sual ve cevaplar aşağı yukarı benimle olan görüşmeye benzer idi. Paşa epeyce ter döktü ve hakkında karar verilmek üzere odasına gönderildi.

Ben bildiklerimi söyledim. Heyetçe de bir fenalık yapacağına ihtimal verilmedi. Fakat bu zatı Sivas'ta ne yapacaktık? Nihayet *Istanbul'a gitmesine izin verilmesine ve Istanbul'da aleyhimizde düşmanlarla birleşmeyeceği hakkında kendisinden namus sözü istenmesine karar verildi.*

Bu karar kendisine tebliğ edilince namusu üzerine söz verdi ve yemin etti.

Muhittin Paşa ağlayarak, Heyet-i Temsiliye'nin adaletinden bahsederek teşekkürlerle Sivas'tan ayrıldı ve Istanbul'a gitmesine kolaylık gösterildi.

Hakikaten Paşa, Istanbul'da bize verdiği sözü tuttu. Bence iyi bir zattı ve zaten âdeta ben de sözünü tutacağına kefil olmuştum. Beni de utandırmadı»[152].

Muhittin Paşa, Istanbul'a döndükten sonra 4 ekim 1919'da emekliye

(152) M. M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 296-297.

ayrıldı. Zaten Mustafa Kemal Paşa, kendisinin bir daha istihdam edilmemesini Ali Rıza Paşa hükümetinden istemişti. 1922 yılında yurt dışına çıktı. 30 kasım 1926 tarihinde Cidde'de vefat etti. Ailesi ve yetişme tarzı itibarıyle Saltanata yürekten bağlıydı. Kendisi verdiği sözde durdu, düşmanlarla işbirliği yapmadı. Fakat oğlu ünlü yazar ve gazetecilerimizden merhum Refi Cevad Ulunay, Alemdar gazetesinde Millî Mücadele aleyhine veryansın ettiği için Yüz Ellilikler Listesine girdi.

Vali Vekili Yahya Galip Bey

Millî Mücadeleye hizmet etmiş valiler arasında en şanslısıdır. Yaptığı hizmetlerle oranlanamayacak ölçüde yaygın bir üne sahip olmuş, adı nerede geçse hakkında övgüler yazmak âdet haline gelmiştir.

Yahya Galip (Kargı) Bey, Şeyh Ali Rıza Efendinin oğludur. 1874 yılında Istanbul'da doğdu. Özel bir eğitim gördü. 15 yaşında iken Divan-ı Muhasebat *(Sayıştay)*'a devama başladı. Maliye ile ilgili çeşitli görevlerde bulunduktan sonra, 1911 yılında defterdarlığa yükseltildi. 17 kasım 1917'de Ankara Defterdarlığına atandı[153].

1919 yılının ağustos sonuna kadar Yahya Galip Beyin ismi hiç bir zaman ön planda geçmemiştir. Ankara Valisi görevi başında bulunmadığı zamanlar, yerine Mektupçu Hâlet Bey bakmaktadır. Hâlet Beyden de kimsenin şikâyeti yoktur. Muhittin Paşa, ağustos ortalarında ilçeleri teftise çıktığı zaman, gene yerine Hâlet Beyi bırakmıştır.

1919 yılında Kurban Bayramının birinci günü 6 eylül tarihine rastlamaktadır. 5 eylül 1919 tarihinde, «*Sivas'ta Mün'akit Umumî Kongre Heyeti*» imzasıyle Padişaha bir telgraf yazılmış ve «*südde-i seniye-i hilâfetpenahilerine*» «*ıyd-i said-i adhânın*» yani Kurban Bayramının «*hakk-ı hümayun-i mülûkânelerinde ve hanedan-ı zîşan-ı saltanat-ı seniyeleri hakkında müteyemmen* (uğurlu) *ve mesut olması*» dileğinde bulunulmuştu. Telgraf, Ankara postanesi aracılığıyle Istanbul'a bağlıydı. Sadrazam Damat Ferit'in, *Padişahla vasıtasız görüşülemeyeceği* gerekçesiyle telgrafı kabul etmemesi Ankara ileri gelenleri arasında sinirli bir hava uyandırdı. Ankara'nın eşrafı, başlarında Müftü Rıfat Hoca, aralarında Defterdar Yahya Galip Bey olduğu halde postaneye giderek olayı Sadrazam nezdinde protesto ettiler. Yedi saat kadar haberleşme yapıldı. Sadrazam Damat Ferit, sarayın bağlanmasına razı olmayınca, Ankaralılar da telgrafla ne Padişahı, ne de onun hükümetini tanımadıklarını bildirdiler. Bunun üzerine Sivas Kongresi, daha doğrusu Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeye giriştiler. Durumu anlattılar. Ankara Valisi Muhittin Paşayı da istemediklerini bildirdiler. Mustafa Kemal Paşa, Ankara Valisinin tu-

(153) Maliye Bakanlığı Emekli İşleri Müdürlüğü, Tahsis Dosya no: 42540. A. Çankaya, Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, c. III, s. 291-294.

tuklanması için emir verdiğini, Sivas Kongresinin 9 eylül günü toplantısında açıkladı[154].

Açıklamaya gerek yoktur ki, Istanbul ile ilişiğini koparan Ankara, Sivas Kongresine bağlanmıştı. Ankara'nın Sivas'a bağlanması demek, Ankara'daki memurların da durumlarını buna göre saptamaları demekti. Mustafa Kemal, Ankara Vali Vekili Mektupçu Hâlet Beyden bu durumu açıkça sormuştu. Ankara'daki memurların da Sivas Kongresinin izinde oldukları Mustafa Kemal Paşaya bildirildi.

Vali Muhittin Paşanın tutuklanıp Sivas'a gönderildiği haberi Ankara'ya ulaşınca, Vali Vekili Hâlet Bey de, görevinden istifa ederek Istanbul'a gitti. Istanbul ile olan resmî haberleşme kesikti. Koca bir il valisiz olamazdı. Bunun üzerine vali vekilliği Defterdar Yahya Galip Beye teklif edildi.

Bu bölümün başında açıklanan nedenlerle, Ankara eşrafı millî mücadeleci cephede yerlerini almışlardı. Yahya Galip Bey ise, defterdar olarak bu eşrafın ticaret erbabı kesimiyle, tarikata bağlı bir kişi olarak da dinî çevrelerle çok iyi bir dialog kurmuştu. Onun için vali vekilliği, bu çevrelerce kuvvetle desteklendi.

Yahya Galip Bey, vali vekili olur olmaz, ilk iş olarak Vali Muhittin Paşa zamanında İngilizlerin arzusuna uyarak tutuklananların ki bunların çoğu Ankara'nın ileri gelen kişileriydi, hepsini salıvermiştir. Bir söylentiye göre, kendisine «*Hakan*» takma adının verilmesinin nedeni budur.

Yahya Galip Beyin valilik yaptığı yedi buçuk aylık zaman zarfında Ankara için çok önemli olaylar cereyan etmiştir. Bu olayları şöyle sıralayabiliriz:

1. Ziya Paşanın Ankara Valiliğine Atanması:

1919 yılı ekim ayı başında Damat Ferit Kabinesi görevden çekilip, Kuvayı Milliye yanlısı Ali Rıza Paşa tarafından yeni kabine kurulmuş, Damat Şerif Paşa da Dahiliye Nazırı, Mersinli Cemal Paşa Harbiye Nazırı olmuştu. Ali Rıza Paşa Hükümeti ilk iş olarak, Ankara'ya Bitlis eski valisi Ziya Paşayı, Konya'ya da Suphi Beyi atamıştı. (Suphi Bey hakkında gerekli bilgi Konya Valiliği incelenirken verilecektir. Ziya Paşa hakkında yeterli bilgi ise Bitlis Valiliği anlatılırken verilmişti).

Ankara'ya yeni vali atanması, Ankara'da hoş karşılanmadı. Daha önce de belirtildiği gibi, egemen çevrelerle iyi ilişkiler kurmuş bulunan Yahya Galip, tam Ankaralıların istediği vali idi. Eşrafın Muhittin Paşadan ağzı yanıktı. Yeni gelecek vali paşanın, ulusal çabaları kösteklemeyeceği, Ankara'yı İngilizlere peşkeş çekmeyeceği nereden belli idi?

Ziya Paşanın gelmek üzere yola çıktığı haberi gelince, Ankara'ya var-

(154) U. İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, s. 78.

madan önce, yolda, kendisine gerekli uyarı yapıldı. Ankara'ya geldiği takdirde, Muhittin Paşa gibi tutuklanacağı bildirildi. Bunun üzerine Ziya Paşa geriye döndü.

Ankara Müftüsü Rıfat Hoca ile Ankara Belediye Başkanı Kütükçüzade Ali Bey, Hükümete baş vurarak Ankara'ya dışardan gönderilecek valiyi kabul etmeyeceklerini Ankara halkı adına bildirdiler.

Damat Ferit Paşa Hükümetini Mustafa Kemal Paşanın liderliği altındaki millî mücadeleciler devirmişlerdi. Yeni kabine millî mücadelecilerle işbirliği yapma havasıyle kurulmuştu. Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin kabine içindeki temsilcisi idi. Şimdi böyle bir hükümetin daha başlangıçta verdiği yürütme kararı, millî mücadeleciler tarafından köstekleniyordu. Bu durum kabine içinde büyük bir sinirlilik yarattı.

Istanbul Hükümeti, Ziya Paşanın atanmasında direndi. Ankara, yeni valiyi kabul etmemekte dayattı. Konuya çözüm yolu bulmak için, taraflar Mustafa Kemal Paşaya baş vurdular. Vali Vekili Yahya Galip Beyin, Büyük Nutuk'ta da yer alan ünlü telgrafı şöyledir:

«Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Paşa Hazretleri, biz kaderimizi ne böyle ulusun kaderini bilmeyen bir hükümete ve ne de gelişigüzel gönderilecek valilere bırakamayız. Birçok kez yüksek kişiliğinizin bilgisine sunduğumuz düşünceler dikkate alınmadığı için Istanbul Hükümeti, Ferit Paşa Hükümetinin atayıp da gönderemediği Bitlis eski valisi Ziya Paşayı buraya ve yaptığı bütün görevlerde hiç bir varlık gösterememiş olan Suphi Beyi de Konya'ya vali atayarak ilk adımını atmaya başladı. İşte bu gibi düşüncelere dayanarak, Millet Meclisi kurulmadan önce hiç bir göreve dışardan hiç kimsenin getirilmemesini geçenlerde rica etmiştik. Istanbul Hükümetinin buraya yeniden vali göndermeye kalkıştığına bakılırsa, buradaki ulusal ayaklanmanın söndürülmesi isteniyor. demektir. Nasıl siz askerlikten çekilerek halktan bir kişi gibi çalışmaya karar verdinizse ben de bu görevden çekilerek sizin yaptığınız gibi ulusal ödevimi yapmaya karar verdim. Vali gelinceye değin vekilliği kime vereceğimi lütfen bildiriniz efendim. 15 ekim 1919».

Telgraf Sivas'a çekilmişti. Oysa Mustafa Kemal, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile görüşmek üzere Amasya'ya gitmişti. Bu nedenle, bu tel yazısı 22 ekimde eline geçti. 23 ekimde ise aşağıdaki tel yazısını aldı:

«Amasya'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Ankara'daki Belediye Başkanı ve Müftü Efendi, dışardan gelecek valiyi kabul etmeyeceklerini, Ankara'ya Ankara'dan vali atanması gerektiğini kendi yetkilerine dayanarak ileri sürüyorlar. Böylece her yandan ayrı ayrı istekler ileri sürülmesi, hükümeti güç duruma sokmaktadır. Kötülük yapmak isteyenler ve başka azınlıklar bu gibi olayları türlü türlü yorumluyor... Hükümete yardım için verilen söz gereğince bu gibi olayların önlenmesini rica ederim. Atanması Padişahça onaylanan valinin yola çıkması gerektiğini elbette kabul buyursunuz. 21 ekim 1919.

Harbiye Nazırı
Cemal»

İşte bir sorun ki, Mustafa Kemal Paşanın gözünde taraflardan ikisi de haklı. Ankara'nın isteğine hayır dese bindiği dalı kesecek. Zira ulusal örgütlenme, henüz yeni filizleniyor. Mustafa Kemal'in bütün dayanağı işte bu filiz halindeki örgütler ve kadro. Istanbul Hükümetine «Hayır» diyecek kadar güçlenmiş değil. Yani Istanbul'daki Hükümetin niteliği henüz daha Mustafa Kemal'i çok yakından ilgilendirmekte: Ali Rıza Paşa kabinesi, kötülerin iyisi. Ya bu olayı vesile edip çekilir de yerine millî mücadeleye tüm olarak düşman ve İngiliz Hükümetinin uşağı bir kabine gelirse?.. Üstelik bazı nazırların pek nazlı davrandığı, çekilmek için bahane aradıkları, İngilizlerin de Saray üzerinde büyük baskı yaptıkları Mustafa Kemal'ce bilinmekte.

Mustafa Kemal'i Mustafa Kemal yapan işte bu gibi durumlarda aldığı kararlardır.

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı Cemal Paşanın tel yazısına 24 ekimde şu karşılığı verdi:

«... Ankara Valiliğine atanan Ziya Paşanın tutumu ve doğruluğu üzerine bir şey denemezse de, kendisinin iş başarma gücünü ve yeterliğine güvenilemediğinden, Ankara ili gibi ulusal örgütlerin ve ulusal savaşın en önemli merkezlerinden biri olan yerde daha durum aydınlanmayıp dirlik ve tam güven sağlanmadan, buradaki önemli işlerin başına hiç denenmemiş, yetersiz bir valinin atanması kuşku yaratmıştır. Ankara'da bulunan vali vekili ve komutan ile Heyet-i Temsiliye arasında yapılan yazışmalarda şimdiki hükümetin, nasıl olursa olsun, emirlerine doğrudan doğruya halk, sevdikleri tehlikeye karşı verilen inancayı yetersiz görerek, tam güven sağlanıncaya değin, ulusal isteklere uygun iş gördüğü kendilerince deneme ile anlaşılmış bulunan Vali Vekilinin görevinde bırakılmasını gerekli sayıp hükümete baş vurmuşlardır. Son bildiriniz üzerine Ankara'da gerekenlerle yeniden görüşüldü; sakıncaları olsa bile, hükümet erkini kırmamak için Ziya Paşanın kabul olunmasını sağlamaya çalıştık. Ancak, tehlikelerden ve geçmekte olan karıştırıcı olaylardan çok korkmuş bulunan halkı inandıramadık.

... Ziya Paşanın şimdilik gönderilmemesinin sağlanmasına aracı olmanızı ve sonucun bildirilmesini çok rica ederim».

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün, Ankara'da 20. Kolordu Kumandan Vekili Yarbay Mahmut Beye aşağıdaki tel yazısını gönderdi:[155]

«Harbiye Nazırının vali hakkındaki son ısrarlarına da tarafımızdan yukardaki cevap verilmiştir. Her halde yüksek kişilikleri gibi saygıdeğer ve kıymetli bir arkadaşımızın üzüntüsüne yol açmak istemeyiz. Ve bunun için her türlü girişimlerde bulunmak dahi doğal'dır. Şimdiki hükümeti en çok zor durumda bırakan ve her hükümeti bırakabilecek olan ve zaten bizim de ulusal birliğimize faydalı bulunan tarz, halkın hiç bir programa bağlı değilmiş gibi, ayrı, ayrı hükümete karşı isteklerde bulunmasıdır. Çünkü hükümet bir kurulla anlaşmanın kolayını bulabilir. Fakat her ille ayrı ayrı anlaşmak haval gibidir. Bu takdirde görevden çekilmekten başka çare bulamaz. Şimdiki hükümet ufak

(155) Nutuk, vesika, 173.

bir baskı karşısında çekilmek eğilimindedir. Gelecek hükümetin kimlerden oluşacağı ve ne çizgide yürüyeceği bilinmemektedir. Bundan dolayı amaca güvenle ulaşıncaya kadar, gerekirse biraz da fedakârlık yapmak zorunludur.

Her halde Ankara durumunun Cemal Paşadan alınacak son cevaba ve arzettiğim görüşlere göre iyi idare buyurulması bilinen yeterlik ve vatanseverliğinizden beklenmektedir. Efendim».

Harbiye Nazırı Cemal Paşa, 2 kasımda verdiği cevapta, konumuz ile ilgili olarak şöyle diyordu:

«Aslında az olmayan dedikodulara biri daha eklendi. Ziya Paşanın Ankara'ya kadar gitmemesi, desteklediğiniz hükümetin gücünü kırmaktan başka bir anlam taşımaz. Bu konuda hükümet görüşünde direniyor».

Konu ile ilgili olarak Atatürk, Nutuk'ta şu açıklamayı yapmaktadır:

«Ziya Paşanın gönderilmemesi ile ilgili ricamızı, hükümet iyi karşılamamıştı. Ziya Paşayı görevlendirmiş ve yollamıştı. Ziya Paşa Eskişehir'e kadar gelmiş ve oradan izin alarak geri dönmüştü».

Cemal Paşa, yukardaki tel yazasına ivedilikle cevap beklediğinden, Mustafa Kemal 3 kasımda Sivas'tan şu cevabı verdi:

«Ankara Valisi Ziya Paşanın kendi isteğiyle izin aldığını bildirmiştim. Elbette, yine kendisi, resmî olarak Ankara Valisi sayılmaktadır. Ama bildirdiğim noktadaki kuşku ve sanı ortadan kadırılıncaya kadar adı geçen valinin izninden yararlanmayı sürdürmesi en iyi yol olarak kabul edilmelidir».

Görüldüğü gibi, Ankara'nın iki valisi vardır. Hukuken *(de Jure)* vali Ziya Paşa, fakat fiilen *(de facto)* Vali Yahya Galip'tir. Olağanüstü şartlarda önemli olan fiilî durumdur.

Ankara valiliği üzerinde yapılan polemik, Ali Rıza Paşa Hükümeti görevden çekilinceye kadar (3 mart 1920), sürüp gitmiştir[156].

Bu yazışmalar, Millî Mücadele içinde valilik kuruluşunun ne kadar önem kazandığını gösteren belirgin kanıtlardır.

2. *Mustafa Kemal Paşa Başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişi:*

Bir şehir düşününüz. İki yüz yıldır boyuna geriliyor. Gitgide küçülüyor. Sönmek üzere. Sonra o şehre bir insan geliyor. Şehrin kaderi tam yüz seksen derece dönüyor. İşte Mustafa Kemal Paşanın gelişinin Ankara için anlamı budur.

Mustafa Kemal için Ankara'ya gelmenin nedenleri ise başkadır. Bir kere ta ilk günden beri onun kurtarmayı düşündüğü vatan, Misak-ı Millî sınırları içindeki, başka deyimle Mondros Ateşkes Anlaşmasıyle Türkle-

(156) Nutuk, vesika, 236, 237.

re bırakılan topraklardır. Bu toprakların tüm olarak kurtarılması söz konusudur. (Şimdi bize pek doğalmış gibi gelen bu düşünceyi üst düzeyde savunan tek insan Mustafa Kemal'dir. Örneğin Kâzım Karabekir Paşa bile önce doğu illerini kurtarmayı amaç edinmişti).

Mustafa Kemal'in çeşitli yazışmalarından anlıyoruz ki, O'na göre doğuda büyük bir tehlike yoktur. Çıkacak tehlikeyi Erzurum'daki kolordu önler. Güney illerimizdeki tehlike, bölgeseldir. Asıl tehlike batıdadır. En büyük dış düşman, emperyalist güçlerin arkasında bulundukları Yunan ordusudur. Eğer Misak-ı Millî sınırları içindeki vatan tüm olarak kurtarılmak isteniyorsa, bu ordu yenilmeli, denize dökülmelidir. Büyük dâhi, herkesin şaşkın bakışları altında bunun hesabını yapmakta, koşullarını hazırlamaktadır. Düşmanı yenmek isteyen, onun yakınına gitmelidir. Fakat bu yakınlaşma fazla olmamalıdır. Zira o zaman genel durum gözden kaçar. Yunan ordusunu mağlup etmek için en iyi uzaklıkta bulunan şehir Ankara'dır. (Bunun dışında, Ankara'nın yan koşulları da elverişlidir. Başlangıçtan beri Millî Mücadele yanlısı olmuştur. Istanbul'a Batı ve Güney Anadolu'ya demiryolu ile bağlıdır. Ayrıca İç Anadolu ile, kötü de olsa, karayolu ile bağlantısı vardır). Gelgelelim o tarihte bu düşünceye yüzde yüz kimseyi inandırmak mümkün görülmediğinden, Ankara'ya gitmenin gerekçesi olarak başka nedenler gösterilmiştir. Örneğin, Istanbul'da toplanacak olan Meclis-i Mebusan'a katılacak mebuslarla görüşme yapmak gibi.

Heyet-i Temsiliye'nin geleceği haberi Ankara'ya ulaşınca, başta Vali Vekili Yahya Galip olmak üzere Ankara ileri gelenlerini bir telâş aldı. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının «*bağî*» ve «*şaki*» olmadıklarını, ulusal örgütlerin (Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarının) bütün milletçe yürekten desteklendiğini Ankara'da bulunan yabancılara, İngilizlere ve Fransızlara göstermek gerekti. Bunun için yapılacak karşılama töreni ne kadar parlak olursa, bu amaca o kadar yaklaşılırdı.

Atatürk'ün Ankara'ya gelişi ve karşılanışı ile ilgili, sonradan belleğe dayanılarak yazılan bir yığın anı yayınlanmıştır. Bu anıların birçok kesimleri birbirleriyle çelişki halindedir. Bununla beraber, bütün bu anlatılanların ortak bir noktası vardır. O da, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının karşılanışı, Ankara'nın o günkü koşullarına ve olanakların göre gerçekten muhteşem olmuştur. Ancak tekrar belirtelim ki, o günkü koşullara ve olanaklara göre. Yoksa Enver Behnan Şapolyo'nun Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi adlı eserinde (Ankara, 1944, s. 253-263) ve Ankara vilâyetinin resmî yayını olan Ankara İl Yıllığı, 1967 adli kitapta yazıldığı gibi Atatürk'ü ne yüz bin kişi, ne de 3 bin atlıdan oluşan Seymen Alayı karşılamıştır!.. Bunlar hayal gücünün yarattığı masallardır. (O tarihte Ankara vilâyeti sancaklarıyle birlikte 56.200 kilometre karelik bir alanı kapsıyordu. Bugün bu alanda dört il vardır. —Ankara, Kırşehir, Yozgat, Çorum— 1970 sayımına göre bu illerimizde 3.600.000 toplam nüfus vardır. O tarihte ise nüfus bunun dörtte biriydi. Ulaşım aracı kağnı

arabalarıydı. Bugün bir saatte gidilen yola o tarihte bir günde gidilebiliyordu. Kış gelmişti. Ankara'nın merkez nüfusu ise sadece yirmi bin dolaylarında idi. Halk tabakası, henüz daha ne Mustafa Kemal adını duymustu, ne de Millî Mücadele çabalarından haberliydi. Bu durumda bulunan Ankara'da Atatürk'ü yüz bin kişi ve 3 bin atlı karşılasaydı, Millî Mücadelenin bir Mustafa Kemal'e ihtiyacı olmazdı. Düşünmek gerekir ki, Millî Mücadele bir noktada yoklukla ve olanaksızlıkla savaştır).

Yahya Galip Bey, Ankara Polis Müdürlüğüne, Mithat Beyin yerine, Haymana Kaymakamı Cemal Beyi getirmişti. *(Cemal Bardakçı*, 1889 yılında doğmuş, 1909 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirmiştir. Kurtuluş Savaşında iç ayaklanmaların bastırılmasında yararlı olmuş, sonra uzun süre valilik yapmıştır. Çeşitli konularda kitapları vardır).

Cemal Bey, Mustafa Kemal'in karşılanmasıyle ilgili anılarını şöyle anlatmıştır:[157]

«Aralık ayının ikinci yarısı başlarında bir gün, telefonda Hakan'ın *(Yahya Galip Bey denilmek isteniyor)* sesi gürledi:

— Müdür, çabuk yanıma gel, diyordu. Gittim.

— Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye ile birlikte buraya gelmeye ve burasını harekât-ı milliyenin merkezi yapmaya karar vermiş, dedi. Ay sonuna doğru gelmeleri ihtimali var. Onları muazzam tezahürat ile karşılamak gerek. Yalnız şehir halkının bu törene katılması bir mana ifade etmez. Buradaki İngilizlerle Fransızlara Kuvayı Milliyenin kuru gürültüden ibaret olmadığını göstermek. bunun için de cok sayıda atlı tedarik etmek icap eder. Bu atlıları nereden bulacağız? Gönüllü Alay Kumandanı unvanını taktığımız Müftü Rıfat Efendinin güya karargâhı olan şu hükümet avlusundaki mahruti çadıra giren çıkan yok. Müftü Efendi orada sabahtan akşama kadar sinek avlıyor. İsmi var, cismi yok bu alaydan faydalanamayacağız *(Seymen alayına değinilmek isteniyor)*. Düşünüyor, taşınıyor başka bir tedbir bulamıyorum. Bu düşünce, bu çaresizlik benim icin dert oldu. Bana geceleri uyku uyutmuyor. Sen ne dersin? Nasıl edelim de bu derde bir deva bulalım?

— Efendim, kolayı var, dedim. Kaza kaymakamlarına emir buyurun, her biri bulabildiği atlıları peşine taksın. buraya getirsin. Her kaza kırk elli atlı çıkarsa bir süvari tümeni meydana gelir.

Hakan bu buluşu pek beğendi. Hemen mektupçuyu çağırdı, emir verdi. Kazalara telgraflar yazıldı. Fakat gelen cevaplar bizi hayal kırıklığına uğrattı. Kaymakamlardan bazıları aldıkları emrin tatbiki mümkün olmayacağından dem vuruyor, diğer bazıları da beş on kişi ile gelebileceklerini bildiriyorlardı».

İşin başa düştüğünü anlayan Cemal Bey, Validen izin alarak kendi kazası olan Haymana'ya gider. Oradan yüz kadar atlı toplar. Fakat Gölbaşı'na geldiklerinde cepheye gönderileceklerini sanarak atlılardan bir kısmı kaçar. Kaçanlar yeniden köylerden toplanır. Bu atlılar Samanpazarı - İstasyon arasında üç gün süreyle gösteri yapar. Bu duruma özenen halk

(157) **Yakın Tarihimiz, sayı 4.**

da kafileye katılır. «*Bu suretle dizimiz Samanpazarı'ndan Hükümet Meydanı'na kadar uzanıyordu. Hakan pek memnundu*». diyor Cemal Bey.

Mustafa Kemal ve arkadaşları, 27 aralık 1919 cumartesi günü Ankara'ya gelmişlerdir. Yahya Galip Beyle Ali Fuat Paşa, misafirleri Gölbaşı'nda karşıladılar. Seymen Alayı, dervişler, bütün esnaf ve okul öğrencileri, binlerce halk, Dikmen - Yenişehir - Bugünkü Radyoevi - İstasyon - Şimdi B.M.M. Müzesi olan Fransız Karargâhı - Hükümet meydanı şeklinde saptanan yol boyunca dizilmişlerdi. Gelenleri Ankara şehri adına Müdafaa-i Hukuk üyelerinden Müftü Rıfat Efendi, Binbaşı Fuat Bey, Kınacızade Şakir Bey, Aktarbaşızade Rasim Bey, Toygarzade Ahmet, Âdemzade Ahmet, Hatipzade Ahmet, Kütükçüzade Ali, Hanifzade Mehmet, Bulgurzade Tevfik Beyler karşıladılar. (Bugün Ankaralılar, bu adların çoğunu pasaj ve işhanı adı olarak belleklerinde yaşatmaktadırlar).

Mustafa Kemal, karşılama töreninden çok memnun kaldı. Gelen kurul arasında bulunan Mazhar Müfit Bey, o güne ait bir izlenimini şöyle anlatmaktadır:

«Alkışlar ve türlü tezahürat ve dualar arasında hükümet meydanına geldik. Yahya Galip Bey bir nutuk ile "*Hoş geldiniz*" dedi ve hariciye memurlarından Fahrettin Bey heyecanlı bir nutuk söylemeye başladı.

Hava güneşli idi, fakat kuru bir soğuk şiddetle ortalığı donduruyordu. Mustafa Kemal Paşa, orada dizilmiş olan kız talebelerin üşüdüklerini düşünerek, çocukların gitmelerini Vali Yahya Galip Beye söyledi. Yahya Galip Bey, "*Yalnız çocuklar değil, biz de donduk*" diyerek hatibe "*Bey birader, biraz kısa kes, titriyoruz*" dedi. Hatip Bey de heyecandan zaten nutkun ilerisini getiremeyerek kesmeye mecbur oldu... Sonra hükümet konağına girdik. Vali odasında bir müddet istirahatla çaylar içildi. Isındık. Kolordu ziyaret edildi. Otomobillere binerek, bize tahsis edilen, şehrin dışındaki Ziraat Mektebine gittik»[158].

Ankara vilâyetinin haftalık resmî Ankara gazetesi, 29 aralık 1919 tarihli pazartesi nüshasında «*teşrif buyuran heyeti*» şöyle sıralıyordu: *Mustafa Kemal Paşa* Hazretleriyle *Rauf* (*Orbay*, eski Bahriye Nazırı) Bey, *Mazhar Müfit* (Kansu, eski valilerden) ve *Hakkı Behiç* (Bayıç, eski mutasarrıf) ve *Rüstem* (Alfred Rüstem, eski büyükelçi) Beyefendiler ve «maiyetleri erkânı âlisi».

Aynı gün aşağıdaki bildiri yayımlandı:

«Sivas'tan Kayseri yoluyle Ankara'ya gelmek üzere yola çıkan Heyet-i Temsiliye, bütün yol boyunca ve Ankara'da, büyük ulusumuzun ateşli ve içten yurtseverlik gösterileri içinde bugün buraya geldi. Ulusumuzun gösterdiği birlik ve dayanç, yurdumuzun geleceğini güven altına alma konusundaki inancı, sarsılmaz bir biçimde destekleyecek niteliktedir.

(158) M. M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. II, s. 499.

Şimdilik Heyet-i Temsiliye'nin merkezi Ankara'dır. Saygılarımızı sunarız efendim. 27 aralık 1918. Heyet-i Temsiliye Adına Mustafa Kemal»

Ankara'ya gelirken malî sıkıntı içinde bulunan Heyet-i Temsiliye, Ankara'da daha büyük bir maddî sıkıntı içine düşmüştü. İlk birkaç gün Ankara Belediyesi kendilerine bakmışsa da, Belediyenin olanakları da sınırlı olduğundan bu yardım kesilmişti. Heyet-i Temsiliye'nin sıkıntılı durumunu öğrenen Ankaralılar, Hoca Rıfat Efendi (Müftü) eliyle bin lira bağışta bulundular. Böylece maddî sıkıntı kısmen giderildi.

Mustafa Kemal Paşanın Ankara'da ilk yaptığı işlerden biri Ankara ileri gelenlerine genel siyasî durumu anlatan bir konferans vermesidir (Nutuk, vesika 220). Diğeri bir gazete çıkarmaktır. Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ta sözcülüğünü İrade-i Milliye gazetesi yapıyordu. Ancak bu gazeteyi Ankara'ya getirmek mümkün olmamıştı. Bunun için yeni bir gazete çıkarılmaya karar verildi: *Hâkimiyet-i Milliye*. Başka bir yol olmadığından, bu gazeteyi çıkarmak için Vilâyetin kâğıt ve matbaa olanaklarından yararlanacaktı. Gerekli izin alındıktan sonra, bu olanakları görüşmek üzere Mazhar Müfit Bey valiyi ziyarete gider. Gerisini kendi ağzından dinleyelim:

«Hükümete gittim ve vali Yahya Galip Beyin odasına girdiğim zaman, defterdar, mektupçu, jandarma kumandanı ve sair erkân-ı vilâyet de orada bir şeyler görüşmekte idiler.

Beni yanına oturtmuştu. Gizlice fısıldama kabilinden: "*Paşanın selâmı var, Hâkimiyet-i Milliye'yi çıkaracağız, bize Vilâyet Matbaasından ödünç olarak kâğıt vermenizi ve tab için lâzım gelen hurufat vesaireyi ihzar edinceye kadar matbaa-i vilâyetten yardım edilmesini rica ediyor*" dedim.

Benim bu gizli sözlerim üzerine Yahya Galip Bey, yüksek bir sesle: "*Ne demek efendim, gazete çıkaracak iseniz kâğıdı vilâyet mi verecek? Matbaa-i Vilâyet sizin malikâneniz midir? Olamaz efendim böyle şeyler usul ve nizama aykırıdır. Ben usul ve nizama mugayir işler için Heyet-i Temsiliye falan tanımam*" diye attı, tuttu.

Doğrusu ben şaşırdım. Yahya Galip Beyin bu tarzı hareketi ve cevabı beni hayrette bıraktığı gibi, odada hazır bulunanları da hayrete sevketti.

Benim de sert bir cevap vereceğimi tahmin eden memur efendiler, birer birer odadan çıkıp gittiler. Yalnız kalınca, Yahya Galip Bey bir kahkaha attı: "*Nasıl çalımımı beğendin mi? Defterdara, Mektupçuya, Jandarma Kumandanına, ben Heyet-i Temsiliye tanımam filan diye attık tuttuk. Bu adamlar da, amma yaman vali, Heyet-i Temsiliye'nin muavenet ricasını reddetti, diyecekler. Be birader, böyle şeyler sorulur mu? Matbaa-i Vilâyet de sizin, biz de sizin; ne kadar kâğıt isterseniz alınız. Matbaa müdürüne lâzım gelen emirleri veriniz*" dedi»[159].

(Yahya Galip Beyin tutumu Erzurum Kongresi sırasında Erzurum'da vali vekilliği yapan Kadı Hurşit Efendinin tutumuna pek benzemektedir. Bu tutumları bir özenti olarak nitelemek, yanlış olmaz).

(159) A.g.e., s. 504.

3. Büyük Millet Meclisinin Açılışı:

Mustafa Kemal ve arkadaşları, diğer bir deyimle Ankara'daki Heyet-i Temsiliye, 1920 yılının ocak, şubat aylarını, kendi hukukî varlıklarını savunmakla geçirmişlerdir. Gücünü hür seçimlerden alan Meclis-i Mebusan, 12 ocak 1920 tarihinde Istanbul'da toplanınca, Heyet-i Temsiliye'nin hukukî varlığı ve fonksiyonu kamuoyunda şüpheyle karşılanır olmuştu. Kâzım Karabekir Paşa bile «*Zuhurata tabi*» olunmasını öğütlüyordu. Istanbul'da toplanacak bir Meclis-i Mebusan'ın ulusal çıkarlara uygun bir çalışma yapamayacağını başlangıçtan beri savunan, fakat kimseyi inandıramayan Mustafa Kemal, bu görüşünde diretiyor, memleketin sahipsiz kalmaması için çeşitli bahaneler ileri sürerek Heyet-i Temsiliye'nin varlığını sürdürüyordu. Çünkü düşman silahlarının tehdidi altındaki bir Istanbul'da, dayandığı güç ne olursa olsun, bir kuruluşun sürekli olarak başarı sağlaması olanağı ona göre yoktu. Ama sıradan insanların olaylara bir dahinin gözüyle bakamayışlarından dolayı da, kimseyi suçlamamak gerekir.

6 mart 1920 tarihinde Ali Rıza Paşa Hükümeti yerini Salih Paşa Hükümetine bıraktı. Gene bu günlerde Ankara'daki İngiliz Mümessilliğinde olağanüstü bir durum göze çarpıyordu. Bu durum Mustafa Kemal'in gözünden kaçmadı. İngiliz mümessilinin Ankara'yı terketme olayını peygamberane bir sezişle Istanbul'un işgal edileceğine bağladı ve aşağıdaki tel yazısı ile Istanbul'da gaflet içinde bulunan arkadaşlarını uyardı:

«Dün akşam, yani 10/11 mart 1920'de Ankara'da Fransız temsilcisi Yüzbaşı Boizeau'unun tercümanı olup bize öteden beri gizlice haber ulaştıran bir kişi Ankara'daki İngiliz temsilcisi Withall'un aldığı bir tel üzerine, eşyası, ağırlıkları ve yanındaki adamlarıyle birlikte bugün Ankara'dan ayrılarak Istanbul'a gideceğini ve onun binip gittiği trenden sonra İngilizlerin, demiryolu ulaştırmasını durduracaklarını bildirdi. Adı geçen Withall; gerçekten bugün, habere uygun olarak yola çıktı. Bu bakımdan, demiryolu ulaştırmasının da durması çok umuluyor. Bu işin itilâf devletlerince Istanbul'da alınan tedbirlerle ilgili olduğu kuşku götürmez. 11 mart 1920».

Gerçekten 16 mart günü İngilizler Istanbul'u işgal ettiler. Mustafa Kemal, 19 martta Ankara'da olağanüstü yetkili bir meclisin toplanması için illere ve kolordulara bildirimde bulundu.

Gerek bir kısım illerden seçilen, gerekse Istanbul'dan kaçan mebuslar, Ankara'da toplanmaya başlayınca, Mustafa Kemal usule ve şekle ait birtakım tartışmaları bir yana bırakarak, 21 nisan 1920 tarihinde bütün sivil ve askerî makamlara aşağıdaki bildirimi yaptı:

«1. Tanrının yardımıyle nisanın yirmi üçüncü cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2. Yurdun bağımsızlığı, yüce halifelik ve Padişahlığın kurtarılması gibi önemli ve ölüm dirimle ilgili görevleri yapacak olan bu Büyük Millet Meclisinin açılış gününü cumaya rastlatmakla o günün kutsallığından yararlanılarak

ve bütün sayın milletvekilleriyle birlikte, kutsal Hacı Bayram Camiinde cuma namazı kılınarak Kuran'ın ve namazın nurlarından ışık alınacak ve güç kazanılacaktır. Namazdan sonra Peygamberimizin kutlu sakalı ve kutsal Sancak alınarak Meclisin toplanacağı özel yere gidilecektir. Toplantı yerine girilmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. İşbu törenden başlayarak Meclise değin, Kolordu Komutanlığınca *(Yani Ankara'daki XX. Kolordu Kumandanlığınca)* askerî birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.

3. Açılış gününün kutsallığını artırmak için il merkezinde, Vali Beyefendi Hazretlerinin *(Yani Yahya Galip Beyin)* düzenleyeceği üzere, hatim indirilmeye ve Buhari *(Hadis kitabı)* okunmaya şimdiden başlanacak ve hatimin son kısımları, uğur için cuma günü namazdan sonra Meclisin toplantı yeri önünde okunup bitirilecektir».

Bildirimin bundan sonraki maddelerinde, yurdun her köşesinde dinsel törenlere başlanılması ve günün önemini belirten konuşmalar yapılması, Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplanacağının her araçla duyurulması emrediliyordu.

Bir gün sonra, yani 22 nisan 1920 tarihinde de, Ankara'nın kesin olarak kaderine yön veren aşağıdaki bildirim yapıldı:

«Tanrının yardımıyle nisanın 23'üncü cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından, o günden sonra bütün sivil ve askerî makamların ve bütün ulusun buyruk alacağı en yüce merci, adı geçen Meclis olacaktır. Bilgilerinize sunulur.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal»

23 nisan 1920 cuma günü, saat 13.45'te, Ankara'da Birinci Büyük Millet Meclisi toplandı. Bildirimde yazılı olduğu şekilde, sözü edilen törenler aynen uygulandı.

Yahya Galip Bey, Birinci Büyük Millet Meclisine Kırşehir sancağından milletvekili seçilmiştir. (Bilindiği gibi, 5 eylül 1920 tarihine kadar valilik görevi, milletvekilliğiyle bağdaşabilmekteydi).

4. Yozgat Ayaklanması ve Yahya Galip Beyin Görevinden Alınması:

Ankara'da kurulmuş bulunan Büyük Millet Meclisi Hükümeti henüz daha nazenin bir çiçek iken köküne kibrit suyu dökmek için hazırlanmış bulunan Birinci Yozgat Ayaklanması (15 mayıs 1920 - 27 ağustos 1920), Yıldızeli Kaymakamının, Yozgat Mutasarrıfının ve Ankara Valisinin yanlış tutum ve davranışlarından doğmuş, Millî Mücadele liderlerine endişeli günler yaşatmış, sonucunda da Çerkez Ethem'in mahfına yol açmıştır.

Millî Mücadeleye hıyanet eden Mülkiye Amirlerinden biri Yozgat Mutasarrıfı Necip Beydir. Necip Bey, ta başlangıcından beri Millî Mücadeleye karşı çıkmış, Allahtan, Padişahtan ve onun kanunlarından başka bir buyruk tanımayacağını çevreye yaymıştı. Aslında Necip Bey, bu şekildeki konuşmalarıyle Yozgat'ın köklü ailelerinden Çapanoğulları'nın sözcülüğünü yapıyordu.

Bu tutum yüzünden 20 ekim 1919 tarihinde Necip Bey, Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından Kuvayı Milliyenin baskısı üzerine görevinden alındı, Muhasebeci Arif Hikmet Bey, yerine mutasarrıf vekili olarak atandı.

Fakat Çapanoğulları, Millî Mücadeleye karşı çıkıcı tutumlarını sürdürüyorlardı. Istanbul'un işgali üzerine Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplanması için Heyet-i Temsiliye tarafından 19 mart 1920 tarihinde yapılan bildirim üzerine, Yozgat belediyesinde bir toplantı yapılmış, bu toplantıda Çapanoğlu Celâl ve Edip Beyler:

— Böyle bir meclis ve seçim, kanuna aykırıdır. Bu hurucu alessultandır (Padişaha karşı çıkmadır),

şeklinde konuşmuşlardır. Ayrıca 30 imza ile Ankara valiliğine: «*Ankara'da bir meclis toplanmasının, Padişahın arzusu ve kanunlara aykırı*» olduğunu bildiren bir tel yazısı göndermişlerdi. (Ankara Valisinin böyle bir tel yazısı üzerine uyanıp gerekli tedbirleri alması gerekirdi).

Çapanoğulları, karşı çıkmayı sözde bırakmayıp eylemli bir ayaklanmanın koşullarını da hazırlamaya başladılar. Çevrede büyük etkileri, her yanda birçok adamları vardı.

Yıldızeli *(Yenihan)* bölgesinde de Postacı Nazım, çevredeki Çerkezlerin memnuniyetsizliğinden yararlanarak, gizli bir «*Halife Ordusu*» kurmuştu.

Bu örgüte bağlı olanlar, mayıs/1920 başında Direkli bucağında iki silahlı toplantıyı yaptılar. Yıldızeli Kaymakamının bu toplantılara zamanında müdahale etmemesi yüzünden, toplantılar çevredeki diğer köylere de sıçradı. Bunun üzerine Yıldızeli Kaymakamı görevinden alındı, yerine Jandarma Kumandanı vekâleten atandı (14 mayıs 1920). Aynı tarihlerde Sulusaray'da da bazı isyancılar toplandılar.

Ayaklanmanın genişlediğinin görülmesi üzerine, Ankara'dan verilen emirle, ayaklananların üzerine düzenli birlikler gönderildi. Fakat askerî birlikler isyancılar karşısında başarı sağlayamadı. Sivas Müdafaa-i Hukuk Üyesi Halis Bey, 27/28 mayıs tarihinde Yıldızeli'nden Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği tel yazısında şöyle diyordu:

«Her tarafta idare makamları atıl ve ruhsuzdur. Acele imanlı ve fedakâr kimseler idare başına geçirilmediği takdirde, durum pek tehlikeli bir şekil alacaktır».

Yıldızeli'nde ayaklanan Postacı Nazım Yozgat'taki Çapanoğulları ile sıkı bir ilişki kurmuştu. Yozgat'taki kaynayan kazanı söndürmek için Güney cephesinden müfrezesiyle birlikte Kılıç Ali getirildi ise de, o da bir başarı sağlayamadı.

«İsyana katılacaklarından şüphe edilen Çapanoğullarının Ankara'ya gönderilmesi Genelkurmay Başkanlığınca kararlaştırılmış olduğundan bunların her-

hangi bir tarafa savuşmalarını önlemek için Kılıç Ali Bey tarafından Yozgat' taki evlerinin etrafına nöbetçiler dikilmişti.

Yahya Galip Bey, Sultan Hamit devrinde politik bir meseleden sürgüne gönderildiği Tokat'ta bulunurken o zamanın mutasarrıfı olan Çapanoğlu Celâl, kendisine çok iyi muamele etmiş ve hiç bir yardımı esirgememişti. Bundan dolayı Yahya Galip Bey, Çapanoğlu Celâl ve ailesine karşı öteden beri minnettarlık duymakta idi. Bu sebepten Çapanoğulları'nın Ankara'ya sevki için zor kullanılmasını önledi.

Kılıç Ali Beyin müfrezesiyle Yozgat'tan ayrılmasından sonra evlerine dikilen nöbetçileri bile kaldırtmıştı»[160].

7 haziran 1920 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Albay İsmet (İnönü) ile Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanı Albay Selâhattin Beyler, Yozgat Mutasarrıf Vekili Arif Hikmet Beye, Çapanoğulları'nın tutuklanması için emir verdiler. Mutasarrıf vekili bu haberi gizlice Çapanoğullarına ulaştırdı. 8 haziran 1920 tarihinde Çapanoğulları asilerle birleşmek üzere gizlice Yozgat'tan kaçtılar. 9 hazirandan Yozgat'ta sıkıyönetim ilân edildi. Mutasarrıf vekili bu sıkıyönetim koyma kararına karşı çıktı.

14 haziran 1920 tarihinde Yozgat asiler tarafından ele geçirildi. Bunun üzerine Ankara'da büyük bir telâş havası doğdu. Çapanoğlu Celâl, Kılıç Ali Beye gönderdiği bir mektupta: «*Halife ordusunun maksadı Mustafa Kemal ile yedi arkadaşını yakalamaktır. Kırşehirli mebus Rıza Beyle temas ve muhabere halindeyiz, Kırşehir üzerinden Ankara'ya yürüyeceğiz*» diyordu.

17 haziran 1920 tarihinde Kırşehir Milletvekili Rıza ile Trabzon Milletvekili Hüsrev (Gerede), Millet Meclisi Başkanlığına ortaklaşa gönderdikleri bir tel yazısında şöyle diyorlardı:

«Yozgat ayaklanması Ankara Valisi Yahya Galip Beyin idaresizliği, belki de tertiplediği fesat yüzünden çıkmıştır»[161].

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşaya karşı niçin Ruslardan yardım istediğini soranlara Sultan İkinci Mahmut'un, denize düşen yılana sarılır, şeklinde cevap verdiği söylenir. Günden güne genişleyen ve düzenli askerî birliklerince bir türlü bastırılamayan Yozgat ayaklanması karşısında da Millî Mücadele liderleri denize düşmüşlerdi. Ankara'daki genç Türk Devletinin yok edilmesi söz konusu idi. Yitirilecek zaman kalmamıştı. Çaresiz Çerkez Ethem'den ayaklanmayı bastırması istenildi.

Çerkez Ethem, milletin başına büyük bir belâ kesilen Anzavur'un kökünü kurutmuş, Adapazarı - Düzce ayaklanmasını kısa sürede başarıyla bastırarak sırtını İngilizlere dayamış olan Halife Ordusunu ve

(160) Türk İstiklâl Harbi, c. VI, s. 97.

(161) A.g.e., c. VI, s. 99; Harp Tarihi Dairesi, Arşiv no: 9/860, Dosya no: 31.

Kuvayı İnzibatiyeyi perişan etmişti. Haziran/1920 ortalarında kuvvetlerini Eskişehir'de toplamış, yeni bir saldırıya hazırlanan Yunanlılara karşı savaşmak üzere cepheye gitmek için hazırlık yapıyordu. Bu sırada Yozgat isyanını da bastırma görevi ile karşı karşı kalmış, bu öneriyi çok buruk karşılamıştı. Güçlerini Orta Anadolu bozkırlarında yıpratmak istemiyordu. Fakat tehlikenin büyüklüğü kendisine anlatılınca bu ulusal görevi de kabul etti.

Çerkez Ethem Bey, Ankara'da tam bir ulusal kahraman olarak karşılandı. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere milletvekilleri ve halk kendisine coşkun bir sevgi gösterisinde bulundular. Bu arada Genelkurmay Başkanlığı, aldığı tedbirlerle, Ethem Bey güçlerini —ki, bunlara Kuvayı Seyyare denilmektedir— Eskişehir'den ayaklanma bölgesine taşıdı.

Ayaklanma bastırma üstadı ve o zamanki resmî sıfatı ile «Kuvayı Tedibiye Umum Kumandanı» Ethem Bey, 23 haziran 1920 tarihinde Yozgat'ı asilerin elinden kurtardı. 27 haziranda Yozgat ile Alaca arasındaki Arapseyf boğazında asilere ikinci büyük darbeyi vurdu. Bu darbeden sonra asiler toplu kuvvet olmaktan çıkıp perişan bir şekilde dağıldılar. (Yozgat ayaklanması hakkında geniş bilgi almak isteyenler, Türk İstiklâl Harbi'nin VI. cildine baş vurabilirler).

Bundan sonra Ethem Bey, her ayaklanmanın sonunda uyguladığı klasik metodu burada da uyguladı. Hemen bir harp divanı kurdu. Ayaklanmaya katılanları, ayaklanmayı destekleyenleri merhametsizce cezalandırdı. *Harp Divanı, Ankara Valisi Yahya Galip Beyi de ayaklanmayla ilgili görmüş, yargılanmak üzere Yozgat'a getirilmesini Ethem Beyden istemişti.* Ethem Bey bu isteği Ankara'ya iletti. Bu istek, ileride kopacak kıyametin başlangıcı oldu.

Çerkez Ethem'in anlattıklarına göre, Yozgat Mutasarrıf Vekili Arif Hikmet Beyin itirafları, ele geçen haberleşme belgeleri, tanıkların sözleri, Mutasarrıf Vekilinin Yozgat ayaklanmasının çıkmasına sebep olanlardan biri olduğunu göstermiş; «*Hatta Mutasarrıfın aleyhinde tecelli eden zan ve mesuliyetin Ankara Valisi Yahya Galip Beye ve Mustafa Kemal Paşa'ya şamil olduğu tahakkuk etmiş derecelerine varıyordu*»[162]. Bu kanıtlar karşısında Çerkez Ethem Bey, Ankara'da Dahiliye Vekâletine aşağıdaki tel yazısını gönderdi:

«Ankara'da Dahiliye Vekâleti Celilesine,

Kuvayı Tedibiye Umum Kumandanlığı Divan-ı Harp Heyeti'nin verdiği karar üzerine Ankara Valisi Yahya Galip Beyin Yozgat'ta Divan-ı Harpçe isticvabı (sorguya çekilmesi) lâzım gelmiş olmakla derhal sevki arz ve beyan olunur efendim».

(162) Çerkez Ethem'in Hatıraları, s. 73.

Bu tel yazısı üzerine: «*Ankara Valisi Yahya Galip Beyin Vilâyet-i mezkûreden azli karargir olmuştur*». şeklinde hemen bir heyet-i vekile kararı alındı.

Sonra Ethem Beyin yukardaki tel yazısına Dahiliye Vekâletince aşağıdaki karşılık verildi:

«Yozgat'ta Kuvayı Tedibiye Umum Kumandanlığına,

Kuvayı Tedibiye Divan-ı Harbince Yozgat'a sevki lüzumu istenilen Ankara Valisi Yahya Galip Beyin ilk telgrafınız üzerine vazifesine son verilmiştir. Ancak kendisi yol meşakkatlerine dayanamayacak derecede hasta olduğu doktor raporu ile anlaşıldığından gönderilemeyecektir».

Ethem Bey, aynı anlamda bir tel yazısını da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşaya da göndermişti. Mustafa Kemal, kendisine gönderilmiş olan tel yazısına şöyle cevap verdi:

«Kuvayı Tedibiye Umum Kumandanlığına,

Vali-i sabık Yahya Galip Bey hakkındaki emir ve iş'arınız üzerine kendisinin derhal sevki lâzım geldiği hakkında Dahiliye Vekâletine emir verilmiştir.

Mustafa Kemal»

Çerkez Ethem'e bu cevaplar verildikten sonra, Yahya Galip Beye de hemen Ankara Valiliğinden ayrılması, evine gidip saklanması, hiç sokağa çıkmaması söylenildi. Mustafa Kemal'in emriyle Ankara Valiliğine *Nuri Bey* getirildi.

Bu olayların yaşandığı 1920 yılının haziran sonunda Ankara'daki hava şöyleydi. Bir kısım milletvekilleri ve özellikle yüksek dereceli kumandanlar, kurtuluş savaşının ancak düzenli, yani askerî birlikler eliyle yürütüleceğini savunuyorlardı. Bunların lideri Mustafa Kemal Paşa idi. Buna karşı ileri sürülen görüş ise şuydu. Düzenli birliklerin devri geçmiş tir. Kurtuluş savaşı ancak halk kurtuluş ordusuyle kazanılabilir. Böyle düşünenler, Çerkez Ethem'in kişiliğinde askerî liderlerini bulduklarını ileri sürüyorlardı. Bu iki grup arasında kesenkes bir mücadele başlamıştı. Bu mücadele ister istemez Mustafa Kemal - Çerkez Ethem mücadelesi şekline dönüştü.

Yozgat ayaklanması bastırıldıktan sonra, bir kısım milletvekilleri Yozgat'a gitmişlerdi. Çerkez Ethem yanlısı olanlar, Mustafa Kemal'in ilk fırsatta Çerkez Ethem güçlerini dağıtacağını söylüyorlardı. Mustafa Kemal yanlısı olanlar ise, Çerkez Ethem'in dönüşte Ankara'da Büyük Millet Meclisi önünde sehpa kuracağı ve Mustafa Kemal ile arkadaşlarını asacağı haberini Ankara'ya ulaştırmışlardı. Cadı kazanı var gücüyle kaynatılıyor, bundan çeşitli çevreler kendi çıkarlarına göre yarar umuyorlardı.

Bilindiği gibi, Çerkez Ethem'in iki ağabeyi vardı. Üzerlerinde milletvekili sıfatı da bulunan bu ağabeylerden küçüğü olan Tevfik Bey, Ethem Beyle birlikte Yozgat ayaklanmasının bastırılmasına katılmış, sonra Yoz-

gat'ta kurulan Harp Divanına başkan olmuştu. Şimdi Divan başkanı olarak kardeşini sıkıştırıyordu, mademki, Hükümet Ankara Valisini göndermiyor, o halde Büyük Millet Meclisine baş vurulmalı, oradan istenmeliydi. Eğer Meclis de adaletin yerine getirilmesine yardımcı olmayacaksa, o zaman kuvvet kullanarak Ankara Valisi Yozgat'a getirtilmeliydi. Bu baskı karşısında Ethem Bey de fazla direnemedi, söylenenleri haklı buldu. Doğaldır ki, bütün bu görüşmeler, konuşmalar hemen Ankara'da duyuluyordu. Durumun kötüye gittiğini gören Mustafa Kemal, bilinen bir çareye baş vurdu. Anlaşılıyordu ki, Çerkez Ethem Bey, Mustafa Kemal'i dinlememe havasındadır. Fakat Çerkezler, gördükleri eğitim gereği, aile büyüklerinin sözünden dışarı çıkamazlar. Bunu iyi bilen Mustafa Kemal, o sırada memleketinde, Bursa'da dinlenmekte olan Çerkez Ethem'in büyük ağabeyi Çerkez Reşit Beyi önemli bir görev için olduğunu söyleyerek acele Ankara'ya çağırdı. Ona durumu bütün ayrıntılarıyle anlattı. Kardeşini frenlemesini istedi.

Bunun üzerine Reşit Bey, kardeşi Ethem Beyi makine başına çağırarak, şunları söyledi:

«İzinli olarak Bursa'da idim. Mustafa Kemal Paşadan aldığım acele bir telgraf üzerine Ankara'ya geldim. Paşa başta olmak üzere bazı mebus ve samimî dostların ricası üzerine sizinle görüşmeyi lüzumlu buldum. Sabık Ankara Valisi Yahya Galip Bey meselesini ve buna müteallik mahkemeyi müsamaha ile geçiştirmenizi, eğer zaruri ise yalnız mutasarrıfın cezalandırılması ile iktifa olunmasını günün hal ve şartları bakımından lüzumlu buluyorum. Mustafa Kemal Paşanın bu hususta bana olan itirafı, şikâyetleri, nihayetsiz ve samimiyete dayanmaktadır.

Evet o havali isyanının arifesi günlerinde Yozgat halkının Mutasarrıfı Vali Yahya Galip Beye ve Hükümete şikâyet etmelerine rağmen, Mustafa Kemal Paşanın mutasarrıfın yerinde bırakılmasına tesir ve delâlet ettiği, hatta Vali Galip Beyin mutasarrıf hakkındaki şikâyetleri dikkate almak istediği halde Mustafa Kemal Paşa, yine tesir ve nüfuzuyle Valiyi bu kanunî takibattan alıkoyduğu bir hakikat ise de, Mustafa Kemal Paşanın şu iltiması hüsnüniyete dayanmakta olup asla bir ihanet veya menfaatten ileri gelmediğini kabul etmek lâzım. Bunlar fevkalâde hal icabı olan hatalardan sayılabilir. Bunların arkadaşlar arasında bazen müsamaha ile geçiştirilmesi de "mürüvvet-i ihsaniye" icabından ad olunmaya seza hallerdendir.

Ve sonra siz kardeşlerim, vatanımızda rical (devlet adamı) kıtlığı içinde bulunduğumuzu takdir eylemeli ve her fesatçının sözlerine aldanmaktan kaçınmalısınız. Mustafa Kemal Paşayı ve sadık arkadaşlarını temin ve müsterih kılacak adlî ve inzibatî işlerinizi mahallî hükûmet ve adliyesine bırakarak, daima bir isyan hareketine istidadı görünen Konya yolunu takip ederek cepheye yetişmenizi çok uygun buluyorum. Hakikatte halen her tarafta sükûnet hasıl olmuşsa da Konyalıların bizzat sizi ve kuvvetinizi yakından görmeleri iyi tesir bırakmaktan geri kalmaz».

Çerkez Ethem Bey, Saruhan Mebusu ağabeyi Reşit Beye şu cevabı verdi:

«İstilâ karşısında ve tehlikeli vaziyetler içinde müdafaasına çalıştığımız şu mülk ve devletin sebeb-i felâketi kötü niyet erbabından ziyade, mesuliyet fikri düşüncesinden mahrum iyi niyet sahibi görünen tagallüp fikri erbabı bulunduğu meydanda aşikâr iken, neden bize af ve müsamaha tavsiyesinde bulunuyorsunuz? Bununla beraber, vicdanım razı olmayarak ve son defa olarak isteğinize uyarak mahkemenin iptaline çalışacağımı vaat ediyorum.

Bizim için Konya yolundan geçmeye lüzum görmüyorum. Şu kadar ki, merkezi Ankara olan millî idare heyeti ve hükümeti, her şeyden fazla adalete kuvvet ve ehemmiyet vermelidir. Haksız muamelelerden kendilerini ve memurlarını ayırmalıdırlar»[163].

Çerkez Ethem Bey sözünde durdu. Yozgat'taki harp divanını dağıttı. Tutuklu bulunan Yozgat Mutasarrıfı Vekili Arif Hikmet Beyi serbest bıraktı. Sadece görevinden almakla yetindi. Yerine Yarbay Şerif Bey mutasarrıf olarak atandı. Böylece Yahya Galip Bey sorunu kapandı.

Şimdi akla gelen şu soruyu cevaplandırmak gerekiyor. Acaba Mustafa Kemal, Yahya Galip Beyi niçin Çerkez Ethem'in sehpasına teslim etmedi? Bunun bizce iki nedeni vardır:

1. Önce şu özelliği belirtelim ki, Yahya Galip Bey, Ankara Valisi olarak, örneğin o zamanki kabine üyelerinden çok daha güçlüydü, sözü çok daha geçerliydi. Yahya Galip'i yargılayan bir güç, Mustafa Kemal'i de yargılamak, dolayısıyle yok etmek için büyük cüret ve cesaret kazanacaktı. Mustafa Kemal, o müthiş önsezişiyle biliyordu ki amaç kendisidir. Çerkez Ethem, olması gerekenden fazla, güçlenmiştir. Ne yoldan olursa olsun, ona bir noktada dur demenin zamanı çoktan gelmiştir. İşte Yahya Galip Beyin canını kurtarmasının ilk nedeni, kendi kişiliğinin Mustafa Kemal'in adına sıkı sıkıya bağlı olması yüzündendir.

2. İkinci neden, Atatürk'ün insancıl yönüyle ilgilidir. Henüz bilimsel bir şekilde incelenmemekle birlikte, yüzlerce örnek göstermektedir ki, Atatürk «*vefalı*» bir insandır. *Bir lider olarak emirlerine kesinlikle uyulmasını istemiş, fakat bundan doğan sorumlulukları da çekinmeden yüklenmiştir.* Kendisine yüzde yüz bağlı olduğunu bildiği kişilerin yaptıkları yönetim hatalarını bağışlamış, gerekirse bunları kendi üzerine almıştır. *(Reşit Beyin Ethem Beye telgraf başında söyledikleri sözleri bu açıdan değerlendirmek doğru olur. Yoksa Mustafa Kemal'in Yozgat ayaklanmasına yol açacak tutum ve davranışlarda bulunması hayalden bile geçilemez).* Yalnız, bu gibi kimselere bir daha aktif görev vermemiştir.

Yahya Galip Bey, Mustafa Kemal, henüz daha cılız bir ümit ışığı iken, O'na bağlanmış, biat etmiştir. Hiç bir zaman onun buyruğundan dışarı çıkmamış, el altından veya arkasından kuyusunu kazanların karşısına da bir kale gibi dikilmiştir. Mustafa Kemal de, karşılık olarak onun

(163) A.g.e., s. 74-77.

hatasını sinesine çekmiş, onu yalnız görevinden almakla ve bir daha ona aktif görev vermemekle yetinmiştir.

Bunun üzerine Yahya Galip Bey, bir dilekçe ile Dahiliye Vekâletine baş vurarak kendisine «açık» maaşı bağlanmasını istedi. (Yahya Galip Beyin görevinden alınmasına ait Heyet-i Vekile kararı 12 haziran, açık aylığı bağlanmasına değğin dilekçesi 24 haziran 1920 tarihini taşır. Bu tarihlerin yukarda anlattığımız olaylara uymadığı ortadadır. Zira Yozgat'ta Harp Divanı haziran ayının sonunda kurulmuştur. Ancak bu belgelerdeki tarihlerin ve kullanılan deyimlerin, bir gerçeği belirtmekten çok, o zamanın olağanüstü koşulları göz önünde tutularak, bir amacın sağlanması için düzenlendiğini gözden uzak tutmamak gerekir. Daha açık deyimle Çerkez Ethem'in korkusundan Ankara Valisinin görevinden alındığı gerçeğinin devlet arşivinde tescili arzu edilmemiş olabilir).

Yahya Galip Bey, bundan sonra Büyük Millet Meclisinin birinci döneminde Kırşehir Sancağı mebusu olarak görev yaptı. 2. Dönemde de gene Kırşehir Sancağından, 3. ve sonraki dönemlerde Ankara ilinden milletvekili seçildi. Ankara Milletvekili iken 1940 yılı ocak ayında vefat etti.

Yahya Galip Bey hakkında objektif bir yargıda bulunmak gerekirse, şunlar söylenebilir: Millî Mücadele valileri içinde Mustafa Kemal'le en iyi dialog kuran odur. Mustafa Kemal'e, Mustafa Kemal'in diliyle hitap etmesini çok iyi bilmiş, bunun meyvelerini de bol bol toplamıştır. Ankara Valisi iken yaptığı hata, meslekî tecrübesi olmamasına bağlanabilir. Gerek Ankara valisi, gerekse milletvekili olarak devrimlere bir katkıda bulunmamış, fakat devrimlerin sadık bir destekleyicisi olmuştur. Bu hizmetleri dolayısıyle dahi şükranla anılmaya değer.

Vali Vekili Nuri Bey

Mustafa Kemal Paşa, Yahya Galip Beyi görevden aldıktan sonra, Ankara vali vekilliğine çocukluk arkadaşı Kurmay Yarbay Nuri *(Mehmet Nuri Conker)* Beyi atadı. (Nuri Bey hakkında gerekli bilgi Adana Valiliği bölümünde verilmiştir)*.

Ankara Valiliği, Kurtuluş Savaşı boyunca önemini korumuştur. Ankaralılar, Millî Mücadelenin bütün acı ve tatlı günlerini yaşamışlar, bazen korkudan ve üzüntüden, bazen sevinçten göz yaşı dökmüşlerdir.

Millî Mücadelenin nabzı sürekli olarak Ankara'da dinlenilmiştir. İç isyanlar, Birinci ve İkinci İnönü Savaşları, Sakarya Meydan Savaşı, Büyük Zafer, Lozan Antlaşması, Cumhuriyetin ilânı gibi olaylar sırasında bu nabız çok şiddetli çarpmıştır. Bütün bu olayların burada anlatılması, bu kitabın konusunu ve çerçevesini taşırır.

(*) Nuri Beyin vali vekilliği 16.9.1920 tarihine kadar sürmüştür. Bundan sonra sırasıyle *Bahattin Bey* (17.9.1920 - 17.11.1920), *İhsan Bey* (18.11.1920 - 16.4.1922). *Abdülkadir Bey* (İzmir suikastı sanıklarından, 22.4.1922 - 8.8.1923) Ankara valiliği görevinde bulunmuşlardır.

X

KONYA VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Konya'nın Durumu:

Büyük Türk ve İslâm düşünürü Mevlâna'nın vatanı olan Konya, Kutsal Topraklar ile Avrupa'yı birbirine bağlayan yolun üzerinde bulunması nedeniyle, tarih boyunca çeşitli egemenlikler altında el değiştirmiş, birçok kez yakılıp yıkılmıştır. Selçuk Türkleri tarafından başşehir yapılan Konya (1076), bu dönemde çeşitli bayındırlık eserleriyle bezenmiştir. Bu tarihî yapıtlar, bugün de hayranlıkla izlenmektedir.

Konya, Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra, Selçuklular zamanındaki parlak mevkiini yitirmiştir. Fakat gene de eyalet merkezi olarak kalmıştır. Tanzimat'tan sonra vilâyet örgütleri kurulunca, Konya da vilâyet merkezi olmuş, Burdur ve Isparta sancakları Konya vilâyetine bağlanmıştır. Bu durumdaki Konya Vilâyeti, 61.100 km^2 lik bir alanı kapsıyordu. 1914 nüfus istatistiğine göre nüfusu yaklaşık olarak 800 bin kişi idi. Nüfusun 750 binden fazlası İslâm idi. Konya şehrinin nüfusunun ise 40 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. Konya, düşman işgaline uğramadığından, Millî Mücadele başında da bu nüfusu koruduğu söylenebilir. Konya vilâyetinde toprak parçalanmış durumda idi. 630 bin hektar tutan ekili arazinin % 90'ı tahıl üretimine ayrılmıştı. % 6'sı bağ idi. Ayrıca Konya vilâyeti sınırları içinde 480 bin hektar orman bulunuyordu. Konya, demiryolu ile Istanbul, İzmir, Ankara ve Adana'ya; o zamanki koşullara göre yapılmış karayolu ile de Bursa, Antalya, Nevşehir ve Kayseri'ye bağlıydı.

Millî Mücadele açısından Konya'nın önemi, jeopolitik durumundan doğmaktadır. Istanbul-Bağdat demiryolu hattının üzerinde bulunması ve Mondros Mütarekesinden sonra Adana, Antep ve Urfa'nın düşman işgaline uğraması, Konya'ya olağanüstü stratejik bir önem kazandırmıştır. Nitekim Pozantı'ya kadar gelmelerine ses çıkarılmayan Fransızların, daha kuzeye sarkma eğilimlerine kesinlikle ve silahla karşı konulmuştur.

Bilindiği gibi, I. Dünya Savaşı sonunda Liman von Sanders komutasında bulunan Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığının emrinde İkinci ve Yedinci Ordular vardı. İkinci Ordu Kumandanı Nihat *(Anılmış)* Paşa, Yedinci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa idi. Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra, Liman von Sanders kumandanlıktan ay-

rıldı ve grup kumandanlığını 1 kasım 1919 tarihinde Adana'da Mustafa Kemal Paşaya devretti. Fakat kısa bir süre sonra, 5 kasım 1919'da, Yıldırım Orduları Grup Karargâhı ile İkinci Ordu Karargâhı lağvedildi[164]. Atatürk, Mondros Mütarekesinin uygulanmasında hükümet ile aralarında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı Grup Kumandanlığından ayrıldı ve Yıldırım Grubuna ait bütün birlikler İkinci Ordu Kumandanı Nihat Paşanın emrine verildi[165].

İtilâf Devletlerinin Adana'yı işgale başlamaları üzerine, Yıldırım Kıtaatına bağlı 3. Kolordu Sivas'a; 20. Kolordu *(Kumandanı Ali Fuat Paşa)* Ankara'ya; 12. Kolordu da *(Kumandanı Albay Fahrettin Bey)* Konya'ya nakledildi. Nihat Paşa da İkinci Ordu Karargâhı ile birlikte Konya'ya geldi. Ancak İtilâf Devletlerinin baskısı üzerine Istanbul Hükümeti Nihat Paşayı görevinden alarak yerine Mersinli Cemal Paşayı (1873-1941) Konya'daki Yıldırım Kıtaatı Müfettişliğine atadı (ocak/1919).

Sonradan yapılan yeni bir düzenlemeye göre, Konya'da İkinci Ordu Müfettişliği kuruldu, 20. ve 12. Kolordular buraya bağlandı. 20. Kolordunun merkezi Ankara'da, 12. Kolordunun merkezi Konya'da idi. 12. Kolordu Kumandanlığını 17 nisan 1919 tarihine kadar Albay Fahrettin (Altay) Bey, sonra Albay Mehmet Selâhattin Bey yapmıştır. Ali Rıza Paşa hükümeti kurulunca, Albay Fahrettin Bey tekrar 12. Kolordu Kumandanlığına getirilmiştir. Bu kolorduya bağlı iki tümen vardı. 23. Tümenin merkezi Afyon, 41. Tümenin merkezi Konya idi.

Nisan 1919 ayı sonunda Albay Titelli komutasında bir tabur İtalyan askeri Konya'ya geldi ve yerleşti. Taburda yaklaşık olarak 1300 asker vardı[166]. Ancak İtalyanların işgal politikası çok değişik ve uyutucu nitelikte olduğundan, Konyalılar işgalin farkına bile varmamışlardır.

1919 yılı Konya'sında ne sanayi, ne de ticaret gelişmişti. Konya ovasının çorak toprakları üzerinde, ilkel yöntemlerle kuru ziraat yapılıyordu. Bu nedenle, Konya'da ekonomik bakımından güçlü bir eşraf yoktu. Fahrettin Altay, anılarında, «*Hacıağa ve Efendiler*» dediği bu eşraf zümresini şöyle tasvir etmektedir:

«Bunlar varlıklı kimseler olup hacı olmuşlar, sakallı, başları abanı sarıklı, eli tespihli, beş vakit namazını camide kılar, temiz ahlâklı, fakat maddî menfaatlara düşkün basit kimseler. Çoğunun birer dükkânı vardır, küçük ticaret işleri yaparlar. Asıl kazançları ise köylülere bankerliktir. O zamanlar Ziraat Sandığı ve Osmanlı Bankasından başka esaslı bankalarımız olmadığından, halkın kredi ihtiyacını bu hacı ağalar temin ederek bundan kazanç edinirlerdi. Bu kazanca da faiz ismini vermeyerek, haram sayılmayacak şer'i hileler ararlar ve işlerini yürütürlerdi. Konya'nın etraf köyleri, bunlar arasında taksim edilmiş gibiydi.

(164) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, vesika no: 745.
(165) H.T.V.D., vesika no: 759.
(166) H.T.V.D., vesika no: 925.

Kendi mahallerinin küçük esnaflık ve sanatkârlıkla veya bağ, bahçe mahsulü ile geçinen halk tabakası da Hacı Efendilere tabi bulunurlardı. Mahalle imamları ve diğer mensupları, medreselerin hocaları bu tabakaların en samimî arkadaşlarıdır. Bu hacı efendiler veya ağalar mütegallibe şeklinde görünmez, ama köylüler üzerinde nüfuzları derindir. Köylüler her işleri bunlardan sorarlar, çocuklarını bu medreselerde okuturlardı. Kazalardaki benzerleri de kendilerinin birer ajanı idi»[167].

Bir yandan doğanın olumsuz koşullarına, diğer yandan tefecilerin olmayan insafına bırakılmış bulunan Konya vilâyetinin halk tabakası pek fakir ve cahildi. Teselliyi, kendilerine öbür dünyada cennet vaat edenlerin peşinde gitmekte bulmuştu. Bu nedenle Konya'da dinsel kurumlar olağanüstü bir şekilde gelişmiştir. 1919 yılı Konya'sında elliye yakın medrese vardı. Bu medreslerde, her türlü denetim dışında dinsel öğretim yapılıyordu. Müderrisler (Ulema) eşrafın önemli bir kesimini oluşturuyordu.

Uzun zamandır düşman işgali görmemiş bulunan Konya eşrafı, Millî Mücadele çabalarına karşı ilgisiz ve yer yer de karşı idi. Eşrafın bu tutumunda, Millî Mücadeleye karşı bulunan, Konyalı hoca Zeynelabidin' in başını çektiği Hürriyet ve İtilâf Partisi ile Teali-i İslâm Cemiyeti Konya örgütlerinin yaptıkları olumsuz propagandalar da etkili olmuştu.

Bu durumda bütün iş vali ve kumandanlara düşüyordu. Ne yazık ki Konya vilâyeti, bu bakımdan da pek talihli olmamıştır.

Vali Cemal Bey (Artin Cemal)

Cemal Bey, 1862 (1278) yılında Antalya (İbradı)da doğmuştur. Babası Ahmet Nazif Efendidir. Mekteb-i Mülkiye'nin yüksek kısmında bir süre okumuştur. 1884 yılında Nahiye Müdürü olarak göreve başladı. Üç yıl Nahiye Müdürlüğü yaptıktan sonra 1887 yılında Ünye kaymakamlığına atandı. Sırasıyle Midyat, Avanos, Balâ, Hamidiye, Divriği, Nevşehir, Alâiye kaymakamlıklarında bulundu. 1903 yılında mutasarrıflığa yükseltilerek Kerkük Sancağına atandı. Havran, Kayseri, İzmit, Bolu sancaklarında toplam olarak 9 yıl mutasarrıflık yaptı. 4 eylül 1912 tarihinde Mamuretülaziz (Elazığ) valisi oldu. Bu görevde iken 1 mayıs 1915 tarihinde emekliye sevkedildi. Mütarekeden sonra, 28 kasım 1918 tarihinde Konya valiliğine atandı. 4 mart 1919 tarihinde kurulan 1. Damat Ferit kabinesinde Dahiliye Nazırlığına getirildiğinden, 7 mart 1919 tarihinde Konya valiliğinden ayrıldı. Böylece Konya'daki birinci valiliği son bulmuş oldu[168].

Cemal Bey, koyu bir Hürriyet ve İtilâf Partisi taraftarı, İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyesi ve doğaldır ki sivri bir İttihatçı düşmanı idi. Bu İttihatçı düşmanlığı, onu, Ermeni dostluğu yapmaya kadar itmiştir.

---

(167) F. Altay, On Yıl Savaşı ve Sonrası, s. 220.

(168) İçişleri Bakanlığı Arşivi, Cedit Sicil no: 556 sayılı dosya.

«... En mutaassıp Ermeni komitecileri savaş sırasında 300 bin Ermeninin öldürüldüğünü iddia ettikleri halde, bu ölüm sayısını 800 bine çıkarmak suretiyle güya İttihatçılardan intikam almak istemişti ve bundan dolayı halk da kendisine "*Artin Cemal*" demeye başlamıştı»[169].

Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey, anılarında, 17 aralık 1918 tarihinde Konya Valiliği görevine atanan Cemal Beyden yakınır, durur. 1919 yılı kışı özellikle Konya'da çok şiddetli geçmiştir. Her yerde, her şeyde yokluk kol gezmektedir. Cemal Bey, Fahrettin Beyin Alman olan, fakat Türk uyruğuna geçmek isteyen şoförünü Mütareke hükümleri uyarınca yakalamak istemiş, bu nedenle vali ile kumandanın arası açılmıştır. Zaten vali subayları sevmemekte, onları Enver Paşanın adamları olarak görmektedir. Ortalıkta bir umutsuzluk kasırgası esmekte, İngilizlerin bütün Anadolu'yu işgal etmelerinden korkulmaktadır. Konya'daki subaylar, böyle bir durumda ne yapacaklarını düşünmektedirler. Beyşehir'de bulunan süvari alayının komutanı Binbaşı Nâzım (Şehit) Bey, Toros dağlarındaki göçebe aşiretlerle görüşmüş, böyle bir durumda Torosların kuzey yamaçlarına sığınarak bir direnme cephesi kurmanın mümkün olduğunu öğrenmişti. Bu düşüncesini Kolordu Kurmay Başkanı Rüştü Beye ve Fahrettin Beye açmış, onların da uygun görüşlerini almıştı. Bu haber Cemal Beyin de kulağına gitmişti.

Bir gece Konya'da bir evde özel olarak düzenlenen Fahrettin Bey, Rüştü Bey, Nâzım Bey, Vali Cemal Bey ve mektupçunun katıldığı içkili ve sazlı bir toplantıda, Cemal Bey bu konuyu açmış ve şöyle demiş:

— Bu İngilizler er geç başımıza bir iş açacaklar. Tutuklanacağımızı anlarsak, Toros dağlarındaki göçebe aşiretlerine sığınabilir miyiz?

Valinin tutumundan ve kanılarından habersiz olan Nâzım Bey, boş bulunmuş ve şu cevabı vermiş:

— Onlar buna çoktan hazırlar.

Fahrettin Altay'ın dediğine bakılırsa, bu olaydan kısa bir süre sonra, kendisinin Sivas'a, Rüştü Beyin de Istanbul'a atanma emirleri gelmiştir. Ancak Fahrettin Bey rapor alarak Sivas'a gitmemiş ve Konya'da kalmıştır. 17 nisan 1919 tarihinde kolordu kumandanlığını Albay Mehmet Selâhattin Beye devretmiştir[170].

Dahiliye Nazırlığına atandığından dolayı Konya Valiliğinden ayrılan Cemal Beyin Dahiliye Nazırlığında nasıl bir tutum gösterdiğini üstat Refik Halit'ten öğreniyoruz.

Dahiliye Nazırlığına atandığını öğrenen Cemal Bey, «Konya'dan kuş gibi uçup» Istanbul'a gelivermişti. Nazır sandalyesine oturur oturmaz partizan bir havaya büründü. Bağlı olduğu İtilâf ve Hürriyet partisinden aldığı direktiflere, daha doğrusu partinin ileri gelenlerinden Konyalı Zey-

(169) C. Bayar, Ben de Yazdım, c. VII, s. 2132.
(170) F. Altay, On Yıl Savaş ve Sonrası, s. 182-184.

nelabidin Hoca'nın isteklerine göre atamalara girişti. Bu arada pot da kırmaya başladı. İngiliz Yüksek Komiserliğinden izin almadan Istanbul Polis Müdürünü değiştirmeye kalktı. İngilizler bu değişikliğe karşı sert bir çıkış yapınca, iş kabine bunalımına dönüştü. Padişah araya girerek bir çıkar yol buldu. Yeni atanan polis müdürü, Üsküdar mutasarrıflığına nakledildi. Eski polis müdürü yerinde kaldı. Kabine de çekilmekten vazgeçti. Gene Zeynelabidin Hocanın isteğiyle, Sıhhıye Müdir-i Umumisi Doktor Adnan Beyin yerine Doktor Abdullah Cevdet gidip makamına oturdu. Bunu öğrenen Damat Ferit Paşa, kabine toplantısında Cemal Beyi ağır şekilde suçladı. Damat Ferit, «giyim, kuşam, adap ve erkân»a pek düşkündü. Cemal Beyi bu noktadan da eksik görüyordu. Bu nedenle Cemal Beyin nazırlığı fazla sürmedi. Nisan 1919 ayı başında görevinden çekilme zorunda kaldı. Yerine, 7 nisan 1919 tarihinde, aynı kabinede Posta, Telgraf ve Telefon Nazırlığı yapan Mehmet Ali Bey getirildi*. Cemal Beyin görevinden çekilme zorunda bırakılması, Hürriyet ve İtilâf Partisinde tepki yarattı. Fakat partinin Damat Ferit'e karşı çıkacak gücü yoktu. Partinin yöneticileri, Cemal Beyi partiye ikinci başkan yaparak tepkilerini gösterdiler. Pişmanlık ve şaşkınlık duyguları ile karışık olarak o dönemi pek güzel anlatan Refik Halit Karay, şu yargıya varmaktadır:

«Ferit Paşa hükümeti de yavaşçacık, selefleri gibi, bir idare-i maslahat kabinesi halini alıyordu. Fırkada ise faaliyet azalmıştı. Cemal Bey, bir müddet çalıştıktan sonra, aklına yine Konya valiliğini koymuştu; belliydi ki orada fırka riyasetinden ve dahiliye nezaretinden daha rahat ediyor, vilâyet koltuğundan haz duyuyordu»[171].

Nitekim öyle oldu. Cemal Bey, tekrar Konya valiliğine atandı. 14 mayıs 1919 tarihinde ikinci kez bu göreve başladı.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı zaman, Konya'da Vali, Cemal Bey; Yıldırım Kıtaatı Müfettişi, Mersinli Cemal Paşa; 12. Kolordu Kumandanı, Albay Selâhattin Bey idi.

Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'daki durum hakkında valilerden ve kumandanlardan bilgi toplarken, Konya'yı da ihmal etmedi ve 27 mayıs 1919 tarihinde Havza'dan Mersinli Cemal Paşaya aşağıdaki tel yazısını gönderdi:

(*) Mehmet Ali Beyden boşalan Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti, bunun üzerine bir genel müdürlük durumuna sokuldu. Genel müdür olarak da, 12 nisan 1919 tarihinde Refik Halit Karay (1888-1965) atandı. Refik Halit Bey, o tarihte, otuz yaşında olmasına rağmen, hem tanınmış bir yazar ve gazeteci, hem de Hürriyet ve İtilâf partisinin ileri gelenleri arasındaydı. Gerek bu görevde bulunduğu sırada, gerekse ayrıldıktan sonra Millî Mücadeleye kesinlikle karşı çıktı. Millî Mücadele başarıya ulaşınca da yurt dışına kaçtı. Bu tutumu yüzünden Yüz Ellilikler listesinde yer almıştır.

(171) Minelbab, İlelmihrab, s. 101.

«Konya'da Yıldırım Kıtaatı Müfettişliğine,

İtilâf Devletleri güçlerinin Manisa'yı işgal ettikleri haber alınmıştır. Bu konudaki yüksek bilgilerini rica ederim.

Afyon Karahisar'ında bulunan tümenin gücünün çoğaltılmasına maddî olanak bulunabilecek midir? Bu fırkaya bugünkü durumlar karşısında nasıl bir görev verilmesi ihtimali olduğu; Konya'da bir vatan ordusu kurulmakta olduğuna değgin havadisler duyulduğundan bunun esas nitelik ve örgütü hakkında aydınlatılmama buyruklarınızı özellikle rica ederim»[172].

Mersinli Cemal Paşa bu kapalı tel yazasına 30.5.1919 tarihinde aşağıdaki cevabı yolladı:[173]

«1. Yunan ordusu Manisa ve Aydın dolaylarını ele geçirmiş ve Afyon Karahisar'ındaki tümenin çevreden gücünün çoğaltılmasına çalışıyor. Rum olan mutasarrıfın değiştirilmesi sevincini elde ettik*. Tümen oradaki iç güvenliği korumakla birlikte her türlü işgal olaylarına her türlü araçlarla karşı koyacaktır. Bu araçlar hazırlanıyor. Konya'da orduya yardımcı olabilecek bir güç hazırlanmasına çalışıyoruz. Ancak maddî bir isim ve unvana malik değildir.

2. İzmir Müdafaa-i Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti Denizli'de bulunmaktadır efendim».

İtilâf Devletleri Adana'yı işgal etmişler, Konya'ya doğru sızma olanaklarını arıyorlardı. İtalyanlar, Antalya'ya asker çıkarmışlar, bu arada Konya'ya da bir tabur asker göndermişler, Isparta ve Burdur sancaklarını da işgale hazırlanıyorlardı. Isparta ve Burdur, doğrudan doğruya Konya Valiliğine bağlıydı. Adana ve Antalya ise komşu illerdi. Az sayıda da olsa, bazı Konyalı aydınlar, tehlikenin iyice yaklaştığını görüyor ve çare düşünüyorlardı. 15 mayıs 1919'da Yunanlıların diğer bir komşu il olan İzmir'i işgal etmeleri, Konya'nın yurtsever aydınlarını harekete getirdi ve Yunan işgalini protesto için heyecanlı bir miting düzenlendi. Bu genç aydınlar, güçlerini Mersinli Cemal Paşadan ve Kolordu Kumandanı Mehmet Selâhattin Beyden alıyorlardı.

Vali Cemal Bey ise, bu millî mücadele çabalarına tüm olarak karşıydı. Ancak, yüzlerine karşı bir şey yapamadığı bu kumandanlar Konya'da bulunduğu sürece, millî mücadele çabalarının günden güne gelişmesi önlenemezdi. Bu nedenle, sözü edilen kumandanları Konya'dan uzaklaştırmak gerekiyordu. Cemal Bey, bunun için, bir yandan İtilâf Devletlerinin Konya'daki mümessillerini kışkırtırken, diğer yandan da 35 yıllık idare tecrübesinden yararlanarak, çeşitli oyunlar düzenledi.

Haziran 1919 ayında, Konya'ya bağlı sancak ve ilçelerde, Kuvayı Mil-

---

(*) Sözü edilen mutasarrıf Klodos *Anastas*'dır. Rum asıllı olan Anastas, 1863 yılında Niğde'de doğmuş 1885 yılında Mülkiye'yi bitirmiştir. 1919 yılının mart ayında Afyon'a mutasarrıf olarak atanmıştı.

(172) Nutuk, vesika 13.

(173) Nutuk, vesika 15.

liyeci örgütler kurulmaya başlanmıştı. Isparta'da, Tahirpaşazade Hafız İbrahim, bildiriler yayımlayarak milli mücadele için çağrıda bulunuyor ve silahlı çeteler kuruyordu. Mersinli Cemal Paşa, bu gibi çabaları desteklerken, Vali Cemal Bey, bunların bastırılması için mutasarrıflara kesin buyruk gönderiyordu.

İşte bu hava içinde, haziran ayı sonunda, Mersinli Cemal Paşa on gün izin alarak Istanbul'a gitti.

Cemal Paşanın Istanbul'a gidişini, Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldikten iki gün sonra (5 temmuz 1919) duydu. Hemen o gün, Konya'da 12. Kolordu Kumandanı Albay Mehmet Selâhattin Beye aşağıdaki kapalı tel yazasını gönderdi:

«1. Cemal Paşanın on gün süre ile Istanbul'a gidişinin gerçek nedenini açıkça ve tezelden bildirmenizi,

.2 Sizin, her ne olursa olsun, oradaki birliklerin başından ayrılmanız uygun değildir. Bu konuda Fuat Paşa ile haberleşerek olabilecek en kötü davranışlara karşı tedbir almanız gereklidir. Her gün, durumunuz üzerine kısa bilgi vermenizi rica ederim».

12. Kolordu Kumandanı Mehmet Selâhattin Bey, 6/7 temmuz 1919 gecesi yukardaki tel yazısına aşağıdaki cevabı yolladı:

«1. Cemal Paşa Istanbul'a kimi kişilerle ve ailesiyle görüşmek üzere on gün süre ile ve kendi isteğiyle izinli olarak Dersaadete gitmiştir.

2. Fuat Paşa ile görüşmek üzere kendisine yazmıştım. Henüz cevap alamadım. Buluşma yerinin Eskişehir olacağını sanıyorum. Kolordu bölgesindeki duruma değgin bundan sonra her gün bilgi sunulacaktır.

3. Evvelce de arzettiğim gibi burada esas görevler biraz güçlükle ve ağırca yapılmaktadır. Bununla birlikte az da olsa yararlı sonuçlar elde edilmektedir. Saygılarımı sunar ve başarılar dilerim efendim».

Mustafa Kemal Paşa bir yandan Konya ve diğer illerle bu şekilde haberleşirken, diğer yandan da Istanbul Hükümeti ile cenkleşiyordu. Bu cenkleşme sonucu 8/9 temmuz 1919 gecesi çok sevdiği askerlik mesleğinden çekildi. Istanbul Hükümeti durumdan çok memnundu. Anadolu'da en kıdemli iki kumandandan biri Istanbul'a getirilmiş, diğeri de askerlikten ayrılmıştı. Bu başarı, P.T.T. Genel Müdürü Refik Halit Bey ile Konya Valisi Cemal Bey arasında 6/7 temmuz gecesi şöyle kutlandı:

Refik Halit Bey — Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin icabına bakıldı. Istanbul'a getirilecek, Cemal Paşa Hazretlerinin de hakkında gerekli işlem yapılmak üzeredir.

Konya Valisi Cemal Bey — Teşekkür ederim.

Cemal Paşanın Istanbul'a gidişini Mustafa Kemal büyük üzüntü ile karşılamıştır. Bunu Büyük Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır:

«Cemal Paşa ile, Samsun'a çıktığımdan beri, ulusal amaçları gerçekleştirmek için işbirliği yapma, askerî ve ulusal örgütler kurma konularında yazışmamız vardı. Kendisinden umut verici, olumlu karşılıklar almıştım. Benim ile bu yolda ilişki kurmuş olan bir komutanın, kendi kendine izin alıp Istanbul'a gitmesi akla sığacak iş değildi».

Cemal Paşa nasıl faka bastırıldığını sonraları Mazhar Müfit Beye şu şekilde açıklamıştır:

«Istanbul Hükümetinin bana az çok emniyeti vardı. Millî Mücadeleye taraftar olduğumu da pek bilmiyor veya tahmin etmiyordu. Bu vaziyetimden istifade ederek ordunun muhtaç olduğu silah, cephane ve sair malzeme noksanlarını ikmal edebileceğimi ümit ediyordum.

İzin isteyişimin ve Istanbul'a gidişimin tek sebebi buydu, fakat, Istanbul'a gidince, hakkımda vaziyeti değişik buldum. Konya Valisi Cemal Beyin ve yahut da Millî Mücadele aleyhdarı diğer kimselerin ihbar ve iş'arları neticesi olacak ki, Istanbul Hükümeti tarafından çok soğuk karşılandım.

Hakkımdaki emniyetin zail olmuş bulunduğunu ve ordu ihtiyacı için hiç bir şey almama imkân olmadığını anladım. Hemen Konya'ya dönmek istedim. Fakat maalesef bu imkânı da kaybettim. Müfettişlik vazifeme avdetime müsaade etmediler. Yaman şekilde bir tuzağa düşürülmüştüm. Ali Rıza kabinesinin iş başına gelmesine kadar Istanbul'da âdeta göz hapsi altında tutuldum»[174].

(Cemal Paşa, bundan sonra, 2 ekim 1919 tarihinde kurulan Ali Rıza Paşa kabinesinde, Kuvayı Milliyenin temsilcisi olarak Harbiye Nazırlığı görevini yapacak ve İngilizlerin yaptığı baskı sonucu 20 ocak 1920 tarihinde bu görevinden çekilecektir).

Evet, Cemal Paşa bir oyuna getirilerek Istanbul'a gönderilmişti. Fakat Vali Cemal için iş bununla bitmiyordu. Cemal Paşa ayrıldıktan sonra Konya'da en büyük kumandan olarak kalan 12. Kolordu Kumandanı Albay Mehmet Selâhattin Bey de Cemal Paşanın yolundan gidiyordu. Mustafa Kemal, askerlikten ayrılmadan üç gün önce, «Üçüncü Ordu Müfettişi Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari Mirliva Mustafa Kemal» imzasıyle «Merkez Hükümetinin baskı sonucu millet ve memleket yararına aykırı olarak yapması muhtemel tebliğleri kontrol veya tutmak için» haberleşmeye sansür konulması yolunda bütün kolordu kumandanlarına buyruk göndermişti. Selâhattin Bey, Konya Postanesinde haberleşmeyi kontrol için bir yüzbaşı ile bir teğmeni görevlendirmiş, Vali Cemal ise buna karşı bir şey yapamamıştı. Uluborlu Kaymakamı da Uluborlu postanesine sansür koymuştu. Konya Posta Başmüdürü 10 temmuzda bu durumu P.T.T. Genel Müdürlüğüne bildirerek yapılacak işlem hakkında buyruk istedi. Konya'nın Istanbul Hükümetine baş kaldırarak komşu olduğu batı cephesiyle birleşmesinden korkulduğundan, bu hareket Istanbul'da büyük telâş uyandırdı. Vali Cemal'in de sürekli istekleri sonucu

(174) M. M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 70.

Mehmet Selâhattin Bey görevinden alındı. Cemal Paşanın ardından Selâhattin Bey de Istanbul'a gitti. Böylece Vali Cemal'in serbestçe at oynatabileceği bir meydan hazırlandı.

Istanbul Hükümeti temmuz sonunda, «vilâyetlerde, bazı yerlerde sükûnu ve umumî asayişi bozabilecek bazı haller, hadiseler ve muameleler vukua geldiği haber alınmaktadır. Bunların mahiyeti, sebep ve saikleri hakkında yerlerinde etraflıca tahkikat» yapmak üzere soruşturma kurulları kurulmasına karar vermiş, Konya iline gönderilecek Soruşturma Kuruluna Defter-i Hakani Emini Ziya Beyle Basra eski Vali ve Kumandan Vekili Süleyman Şefik Paşayı atamıştı. Gene temmuz ayı sonunda Istanbul'da bir valiler toplantısı düzenlenmişti. Trabzon, Ankara, Kastamonu valileriyle birlikte Konya Valisi Cemal de bu toplantıya katılmış, millî mücadele aleyhine iyice bilenerek ağustos ayı başında Konya'ya dönmüştü.

Soruşturma Kurulu Başkanı Süleyman Şefik Paşa 5 ağustos 1919'da Konya'ya geldi. İki gün sonra Sadrazam Damat Ferit Paşaya gönderdiği kapalı tel yazısında, yaptığı temaslardan ve tetkiklerden Anadolu'da millî teşkilâtın sanıldığı kadar kuvvetli olmadığını anladığını, eğer kendisi Harbiye Nezareti makamına getirilirse hükümetin kararlarını sürat ve tam bir sadakatla uygulayacağını ve millî kuvvetleri kısa zamanda dağıtabileceğini bildirdi. Bu habere çok sevinen Damat Ferit Paşa, Süleyman Şefik Paşayı, Nâzım Paşanın yerine, 14 ağustos 1919 tarihinde Harbiye Nazırı yaptı.

Konya'da bu olaylar cereyan ederken, Erzurum'da Erzurum Kongresi toplanmış (23 temmuz 1919), önemli kararlar alarak dağılmıştı (7 ağustos 1919). Ancak Erzurum Kongresi yalnız doğu illeri delegeleriyle toplandığından, Konya'da büyük yankılar uyandırmamıştı. Fakat eylül başında toplanacak olan Sivas Kongresine bütün illerin delegeleri çağrılıyordu. Özellikle Ankara'da Ali Fuat Paşa bu kongrenin başarılı olması için bütün olanaklarını kullanıyor, buyruğundaki askerî birlikleri de bu yolda çaba harcamaya zorluyordu. Konya'da ise Vali Cemal, değil Sivas Kongresine Konya'dan delege gönderilmesine izin vermek, tam tersine Sivas Kongresinin toplanmaması için elinden geleni yapıyor, Istanbul'a jurnal üzerine jurnal gönderiyordu. Doğrudan doğruya Sadrazama gönderdiği bir jurnalda da, hükümeti kendisi kadar şiddetli davranmadığı için suçluyordu. Bu jurnal şöyledir:[175]

«Niğde'de 11. Tümen Kumandanı tarafından 12. Kolordu Kumandanı Selâhattin Beye yazılan kapalı tel yazısında Kongreye istenilen üyelerin gönderilmesine askerî makamlarca yardım edilip edilmeyeceği ve Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Milliye cemiyetlerinin ayrı ayrı olup olmadığını soruyor ve cevap olarak da delegelerin bir an önce gönderilmesine aracı olunarak askerî makamlarca gereken yardım ve kolaylığın, mülkî hükümete duyurulmaksızın, yapıl-

(175) T. Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, c. I, s. 195.

ması ve bir soru sorulursa bilgisizlik beyan edilmesi bildirilmekle beraber bu cemiyetlerin şimdilik ayrı ayrı kuvvetler olup yakında Istanbul'da *(Sivas'ta olacak)* ikisinin de birleşeceği ve şimdiki hükümet aleyhinde sonradan tek dil ve tek avaz olarak beyanatta bulunulacağı öğrenilmiştir. Daha önceleri vuku bulan maruzatımın nasılsa süratle ehemmiyet nazarına alınamaması bu meselenin daha vahim bir şekilde kendini göstermesine meydan vermiş olacağını bu kere de... arza mecburiyet hasıl olmuştur. Ferman. 30 ağustos 1919. Konya Valisi Cemal».

Eylül/1919 ayı Konya tarihi için çok önemli bir aydır. Vali Cemal, 4 eylülde toplanan Sivas Kongresine Konya merkezinden delege göndermediği gibi, 12 eylülde alınan Istabul Hükümeti ile resmî haberleşmeyi kesme kararına da karşı çıktı. Vali Cemal, bu eylemlerini sürdürürken gücünü Konya halkından değil, hapishaneden çıkararak silahlandırdığı katil ve eşkıyalardan, Konya'daki işgal kuvvetleri ile sürdürdüğü işbirliğinden alıyordu.

Görevinden alındığını söylediğimiz Albay Mehmet Selâhattin Beyin yerine Yemen Kahramanı Topal Sait Paşa 12. Kolordu Kumandanı olarak atanmıştı. Sait Paşa 11 eylül 1919 tarihinde Konya'da görevine başladı. Temiz ve dürüst bir askerdi. Yemen'i kahramanca savunurken yaralanarak sakat kalmıştı. Vali Cemal bu temiz Türk askerini de kendi menfur emellerine uydurmak için zorlamaya başladı. Konya'da bütün baskılara rağmen millî mücadele lehine toplantılar düzenleniyor, Konya' da yayımlanmakta olan Öğüd ve Babalık gazetelerinde İzmir'de Yunanlıların yaptıkları fecaatı anlatan yazılar çıkıyordu. Beyşehir'de süvari alay kumandanı olan Kurmay Binbaşı Nâzım *(Şehit Albay Nâzım)* Bey de, Konya valisine iyice cephe almıştı.

Vali Cemal bu hareketlerin Konya'da bulunan İttihatçı subaylarının başının altından çıktığına inanıyordu. Onun için bir sürgün listesi hazırladı. Bu listede görevinden alınmış olarak Konya'da oturmakta olan Albay Fahrettin (Orgeneral Fahrettin Altay) ile Doktor Yarbay Hüseyin, Topçu Yarbayı İzzet, Yarbay Münib, Doktor Binbaşı Haşim, Kurmay Binbaşı Tahsin Beyler bulunuyordu.

Bu konuda Fahrettin Beye yapılan tebligat, yaşanılan koşulları göstermesi bakımından gerçekten ibret vericidir:

«12. Kolordu eski Kumandanı Fahrettin Beyefendiye,

Dünkü gün başlarında Belediye Reisi olduğu halde bir kısım halktan müteşekkil bir heyetin İtalyan ve İngiliz mümessillerine müracaat ederek askerî kumandanlardan altı kişinin Konya'dan 24 saat zarfında çıkarılmalarını, aksi halde memlekette büyük fenalıklar vukua geleceğini ifade ettikleri, mümessiller tarafından bildirilmiş ve zikredilen heyet yanıma gelerek aynı teklifi ileri sürmüştür. Bu altı kişi meyanında mateessüf yüksek kişilikleri de bulunduğunu tebliğ ve memleketin selâmeti namına bu gece hareket edecek trenle hareketinizin muvafık olduğu, durum icabı beyan olunur efendim.

19.9.1919

12. Kolordu Kumandanı
Ferik Sait»

Fahrettin Altay Paşa, anılarında, bu sürgün olayının Vali Cemal tarafından düzenlendiğini sonradan eline geçen belgelerden öğrendiğini belirtmektedir.

1919 yılı eylül ayının ikinci yarısı, Istanbul Hükümeti ile Kuvayı Milliyeciler arasında ölüm kalım savaşının sürdürüldüğü günlerdir. Taraflar bu savaşı kazanmak için bütün kozlarını ortaya koyuyorlardı. Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa, 19 eylül 1919 tarihinde 12. Kolordu Kumandanı Ali Sait Paşaya aşağıdaki tel yazısını gönderdi:

«Beyşehir'de bulunan Süvari Alay Komutan Vekili Nâzım Beyin orada bulunan süvari birlikleriyle civardaki köylere ve kasabalara taarruz ve halkı isyan hareketlerine teşvik ve bu alçaklığa muvafakat etmeyenleri tenkil, hatta işkence ve tehdit etmekte olduğu Antalya Mutasarrıflığınca bildirilmektedir. Konya'da mevcut kuvvetlerden Padişahımıza ve devlete sadık subay ve erleri alarak hemen eşkıya Nâzım üzerine hareketle adı geçenin diri veya ölü olarak yakalanması ve emre itaat etmeyenler her kim olursa olsun haklarında kanunun şiddetle tatbik ve icrası istenmekte olduğundan, vilâyet valisi ile de görüşerek jandarma vesair kuvvetlerle mevcudunuzu takviye etmenizi ve yukardaki emir veçhile hareket eylemenizi, din, devlet ve padişaha hizmet ve fedakârlık sunma zamanı olduğunu ihtar ederim. Konya'da maiyetinizde bulunan muhtelif birlikler komutanlarından, Padişahımız Efendimizin rızası dışında hareketlere cesaret ve emrinize itaat etmeyenler varsa, bunların da derhal sürülmesine ve gereken en siddetli işlemin yapılmasına yetkili olduğunuzu dahi kesin surette tebliğ ederim».

Ali Sait Paşa, vatansever bir askerdi. Oynanan oyunun hemen farkına vardı. *Türk askerini gene Türk askerine kırdırtmak istiyorlardı.* Bu buyruk, açıkça bunu gösteriyordu. Bu durumda daha fazla görevi başında kalmasına gerek yoktu. 25 eylül 1919'da görevinden ayrılarak Istanbul'a gitti.

Istanbul Hükümeti ile Anadolu arasındaki bu ölüm kalım savaşında Padişah Vahdettin de tarafsızlığını korumadı. 20 eylül 1919 tarihinde yayımladığı bildiri ile millî mücadele hareketini kınadı[176].

Padişah, bu bildiriden birkaç gün sonra Hürriyet ve İtilâf Partisi ileri gelenlerinden Konyalı Zeynelâbidin Hocayı huzura kabul etti. O tarihteki Istanbul gazetelerinin yazdığına göre, Zeynelâbidin Hoca, Harekât-ı Milliye adı altında sürdürülen eylemlere ve uğraşılara Konya ili halkının kesinlikle katılmamak suretiyle saltanat ve hilâfet makamına bağlı kaldıklarını ve sürgit bağlı kalacağını Padişaha bildirmiş ve bu yolda teminat vermiş; Padişah da bu bildirimden çok memnun kalmış ve sevinç duymuştu. (Zeynelâbidin Hoca, Yüz Ellilikler listesinin 26. sırasında yer almıştır).

12 eylül 1919 tarihinde verilen Istanbul Hükümeti ile resmî haberleşmenin durdurulması kararına uymayan Kastamonu Vali Vekili Osman Nuri Bey 16 eylülde, Ankara Valisi Muhittin Paşa 19 eylülde, Trabzon

(176) Nutuk, vesika 98.

Valisi Mehmet Galip Bey 24 eylülde tutuklanmışlardı. Fakat bunların içinde en güçlü görüneni Konya Valisi Cemal Bey idi. Vali Cemal, Konya hapishanesinde ne kadar katil ve eşkıya varsa, bunları silahlandırarak maiyetine almış, çevresini tir tir titretiyordu. Ayrıca işgal kuvvetleriyle işbirliğini sürdürüyordu. Bir yandan da Konya'nın ilçelerindeki fakir ve cahil halkı millî mücadeleciler aleyhine kışkırtarak isyana teşvik ediyordu. Konya'nın millî mücadele saflarına kazanılabilmesi için Vali Cemal'in işbaşından uzaklaştırılması kaçınılmaz bir durum almıştı. Mustafa Kemal, Sivas'ta, yanında bulunan Albay Refet Beyi bu iş için görevlendirdi. *(General Refet Bele,* 1881'de doğmuştur. Kurmay Albay iken Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanlığına atandı ve 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıktı. Millî Mücadeleyi yürüten en değerli kumandanlarımızdan biridir. Zekâsı ve kurnazlığı dillere destandır. Millî Mücadelede Konya'nın başı ne zaman sıkışmışsa Hızır gibi yetişmiştir. 1963 yılında vefat etti).

Heyet-i Temsiliye tarafından bir kumandan gönderildiğini duyan Konyalılar, hemen örgütlenmeye gittiler. Nâzım Beyin süvari birlikleri de Konya'nın güneyindeki sırtları tutmuştu. Zaten cesur bir kişi olmayan Vali Cemal, bu durumu görünce, çareyi kaçmakta buldu. Polisin himayesinde bir yük katarına atlayarak Istanbul'un yolunu tuttu (26 eylül 1919).

Hemen Sivas'a ulaştırılan haber, Mustafa Kemal Paşanın karargâhında büyük sevinç uyandırdı. Mustafa Kemal Paşa, derhal aşağıdaki bildiriyi yayımladı:

Bildiri

Sivas, 26.9.1919

«Ferit Paşa Kabinesinin temiz ve güzel ahlâklı Anadolu'da biricik karışık dayanak noktası olan Konya Valisi Cemal Beyin Konya'da vatan ve milletimiz aleyhinde düşmana dayanarak yapmış olduğu ihanet dolu eylemleri cidden hamiyet erbabını ve özellikle Konya'nın saygıdeğer halkını pek ziyade üzmekte, yüreğini yakmakta idi. Bu kez adıgeçen Cemal Beyin eylemlerindeki kötülük orada bulunan yabancıların dahi nefretine yol açtığından kendisi milletle karşı karşıya bırakılmıştır. Cemal Bey son bir ümit ve güçle giriştiği eylemle ve sonuç olarak kendisine yüz çeviren yabancıları işin içine sokabilme boş hayaliyle hapishanede bulunan bütün kanlı katil tutuklularını çıkarıp silahlandırmış ve kendisine cinayet aracı kılmak istemiştir. Artık bu kadar aşağılık ve alçak eyleme girişen bir kişinin Konya valilik makamını daha fazla lekelemesine göz yummanın uygun olamayacağını takdir eden halk yurtseverliğin ve cesaretin gereğini göstermekte tereddüt etmemiştir. Bunun farkına varan Cemal Bey, bugün hempalarıyla Istanbul'a kaçmıştır. Adı geçenin Istanbul'a varmadan yakalanması beklenmektedir. Ferit Paşa ve Dahiliye Nazırı Âdil Beyin en etkili sandıkları fesat aracının sonucunu yüce ulusumuzun dikkat bakışlarına ve Ferit Paşa kabinesinin de ibret nazarına sereriz.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal»

Cemal Beyin kaçışı, Damat Ferit Paşa kabinesinde panik ve şaşkınlık uyandırdı. Bu umutsuz günleri Refik Halit Karay şöyle tasvir etmektedir:[177]

«Zaten artık fena haberler birbirini kovalamaya başlamıştı. Konya'dan Vali Cemal Bey, vagonda saklanmak şartıyle Istanbul'a, günün birinde, Hacivat'ın Kanlı Nigâr'ın evinden çırılçıplak Küşteri Meydanı'na düşer gibi patt!.. diye düşüşüne şahit olduk. Eskişehir elden çıktı. Bilmem ama galiba İngilizler de Damat Paşaya kafa tutar gibi oldular. Hariciye konağını derin bir yeis ve hayret istilâ etti».

Damat Ferit kabinesinin çekilmesi ve Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulmasıyle (2 ekim 1919), Cemal Bey açıkta kaldı. Zira Mustafa Kemal, kendisine karşı kesin bir tutum almış ve tutuklanmasını istemişti. Damat Ferit dördüncü kez sadrazam olunca (5 nisan 1920), Cemal Beyi Sadaret Müsteşarı yaptı. Beşinci sadrazamlığında da (31 temmuz 1920), Ticaret ve Ziraat Nazırı olarak kabinesine aldı. Aslında Cemal Bey ile Damat Ferit. birbirlerini sevmezlerdi. Damat Ferit, Cemal Bey için: «*O ancak bir nahiye müdürlüğünü idare edebilir!..*» derdi. Cemal Bey de, Damat Ferit için Padişah Vahidettin'e: «*Ferit Paşa yetmiş yaşına varmıştır ve ilk memuriyeti sadrazamlıktır. Kanunu, memleketin ruh halini bilmiyor. Bu adam memlekete fenalık getirecek!..*» dediğini iddia etmiştir[178].

Cemal Bey, 1923 yılı ağustos ayında Istanbul I. Ağır Ceza Mahkemesinde vatan hıyaneti suçundan yargılandı. Yüz Ellilikler listesinin 11. sırasında «*Ziraat ve Ticaret Nazırı Cemal*» olarak yer almasından sonra, yurt dışına çıkarıldı. 1938 yılında çıkarılan af kanunu üzerine yurda döndü ve burada vefat etti. Eski Maliye Bakanlarından merhum Halit Nazmi Keşmir'in babası idi.

Mustafa Kemal, 1919 yılı ekim ayında Amerikan radyosu muhabirine verdiği demeçte, Konya Valisi Cemal'in İngilizlerden yüzelli bin sterlin aldığını ileri sürmüştür. İngiliz gizli belgelerinde de Cemal Beyin adı «*milliyetçilerin baş düşmanı*» olarak geçmektedir[179].

Vali Vekili Mehmet Vehbi Efendi

Vali Cemal Beyin kaçışından sonra, Konya'nın eşrafı toplanarak aralarından Mehmet Vehbi Hoca'yı vali vekili olarak görevlendirdiler.

Büyük Millet Meclisi arşivinden edinilen bilgiye göre, Vehbi Hoca *(Mehmet Vehbi Çelik)* 1862 yılında Hadım'da doğdu. Babasının adı Hasan'dır. Medrese öğrenimi gördü. Meclis-i Mebusan'da 1. dönem Konya

(177) Minelbab, İlelmihrab, s. 176.
(178) M. Kemal İnal, Son Sadrazamlar, s. 2069.
(179) E. Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 213, 278.

mebusu olarak bulundu. Vali vekili olarak görevlendirildiği sırada Konya'da müderrislik yapmaktaydı.

1919 yılı ekim ayı başında Vehbi Efendi Konya'nın eşrafını (Tüccar ve ulemayı) hükümet binasına çağırdı. Sivas Kongresinde alınan kararlar Konya'da da uygulanacaktı. Önce Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Konya Heyet-i Merkeziye'sini oluşturmak gerekiyordu. Çağrılanlar, aralarında otuz kişiyi seçtiler. Bunlar da tekrar aralarından on kişiyi seçerek Heyet-i Merkeziye'yi kurdular. Böylece Heyet-i Merkeziye, ulemadan Yalvaçlı Ömer Efendi, Hacı Mendizade Süleyman Efendi, Ahibabazade Yusuf Ziya Efendi, Tahirpaşazade Cevdet Bey, Kadızade Ahmet Efendi, Eczacı Hüsamettin Bey, Hacı Bahrizade Mümtaz Efendi, dava vekillerinden Mustafa Şevki Efendi, Attariye Şirketi Müdürü Tahir Efendi adlı kişilerden oluştu.

Mehmet Vehbi Efendinin vali vekilliği sırasında geçen en önemli olay **Birinci ve İkinci Bozkır Ayaklanmaları**'dır.

Bozkır, Toros Dağlarının Konya Ovasına bakan kuzey eteklerinde kurulmuş küçük bir kasabadır. Torosların ormanlık ve kayalık olan bu yamaçlarında özbeöz Türk aşiretleri yaşarlar. Bunlar, yüzyılların ihmali sonucu fakir ve cahil kalmışlardır. Emperyalist güçlerle işbirliği halinde olan birtakım gerici çevrelerin etkisinde kolayca kalabilmektedirler.

27 eylül 1919 tarihinde Kürtoğlu Musa, Bademlili Hacı Halil ve Güzel Çavuş adlı elebaşılar, Apa, Dinek, Hisarlık ve çevresindeki köylerden topladıkları bine yakın silahlı ve silahsız halk ile Bozkır kasabasını bastılar. Jandarma karakolunda ve askerlik şubesi deposunda ne kadar silah varsa aldılar. Ayaklanmaya karşı çıkan kimseleri öldürdüler. 28 eylülde Seydişehir'e gelen süvari bölüğüne saldırarak bir kısmını esir ettiler.

Bu nedenle olay yerine Konya'dan bir öğütçü kurulu gönderildi. Bu kurulun yaptığı uyarıcı konuşmalar yararlı oldu. Çeşitli köylerden toplanmış olan ayaklanmacılara Bozkır'a millî kuvvetler gönderilmeyeceği yolunda garanti verildi. Bunun üzerine ayaklanmacılar dağıldı. Birinci Bozkır ayaklanması sekiz gün sürdükten sonra böylece sona erdi (4 ekim 1919).

Ayaklanmanın tekrarlanmaması için bazı tedbirler alındı. Afyon'da bulunan Yarbay Arif Karakeçeli müfrezesi Seydişehir'e kaydırıldı. 12. Kolorduya bağlı bazı birlikler Konya'nın güney yanlarını tuttular. Fakat, fesat ocağı kaynıyordu. Istanbul'da Zeynelâbidin Hoca, yakınları aracılığıyle, kışkırtmalarını bütün şiddetiyle sürdürüyordu. İngiliz Muhipleri Cemiyeti Başkanı Sait Molla, İngiliz ajanı Rahip Frew'a gönderdiği 29/30.10.1919 tarihli mektupta:

«Bozkır'a gidecek adamlarımız, tanınmış kişiler olduklarından, çokça korkuyorlar. Konya'da K. B. 81/1'e, sizin adamınız aracılığıyle olayın kızıştırılması için bildirim yapılarak, propaganda kurullarının bu konu üzerinde çalışmaya çağrılması...»

şeklinde ricada bulunuyordu. Gene ekim ayı içinde, 27 köyün eşrafı imzası ile Konya'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderilen mektupta şöyle deniliyordu:

«... Millî Kuvvetler adı altında bir grup, Müslüman ve Hıristiyanları öldürmektedir. Hayvanları elimizden alıyorlar, telgraf hatlarımızı kesip bizim size haber vermemizi önlüyorlar. Bizim hükümetimiz zayıf olduğu için, İngiliz hükümetinin bize yardım elini uzatması için yalvarırız»[180].

İşte bir yanda yoksul ve cahil halk tabakası, diğer yanda İngiliz altınları, din sömürüsü ve yerli işbirlikçiler!.. Bu ortam içinde, çevrede ordu birliklerinin düzen tutmasından kuşkulanan ayaklanmacıların elebaşlarından Hoca Abdullah, Hoca Sabit ve Hoca Abdülhalim, başlarına birkaç yüz kişi toplayarak Bozkır kasabasına geldiler. Kaymakamı çağırdılar.

«Yanlarına giden Kaymakam Vekili Sami Bey, bunlara ne istediklerini sordu ve yaptıkları hareketin doğru olmadığını söyledi. Hoca Abdülhalim, millî kuvvetleri ve bazı şahısları istemediklerini bildirmiş, etrafındaki halk da hocanın bu isteğine yüksek sesle katılmıştı. Kaymakam, Çumra ve Karaviran'daki kuvvetlerin millî çeteler olmadığını, nizamiye kıtaları olduğunu ve bu kuvvetlerden halka zarar gelmeyeceğini söyledi. Her türlü çareye baş vurularak kandırılmış olan halk ve özellikle başındaki elebaşılar, vilâyete telgraf çekilmesini ve civarlara kadar gelmiş olan millî kuvvetlerin dağıtılmasını ve geriye alınmasını, aksi takdirde onlara ve hükümete karşı harekete geçeceklerini bildirdiler. Vilâyete telgraf çekildi. Alınan cevapta, isteklerinin yerine gelmesi için ilkönce toplanan halkın köylerine dağılması ve herkesin işi gücü ile meşgul olması bildirilmişti. Bu cevaba kızan asiler:

— Bu telgraf validen değil, Beyşehir'den yazılıyor. Padişahın emri, gidip bunları vurmaktır. diye bağırıp çağırarak 20 ekim 1919'da Bozkır'a ikinci defa girdiler»[181].

Böylece *İkinci Bozkır Ayaklanması* başlamış oldu. 30 ekim tarihine kadar, ayaklanmacılarla ordu birlikleri arasında çeşitli çatışmalar geçti. Her iki taraf da kayıplar verdi. Ayaklanmacıların niyeti Konya'yı basmaktı. Bunu anlayan Millî Kuvvetler, Konya yolunu tuttular. Konya'da halk, ayaklanmacılar gelecek diye korkudan titriyordu. Hem Konyalıların bozulan moralini düzeltmek, hem de zayıf karakterlilere bir ders vermek için Yarbay Arif Karakeçeli müfrezesi 30 ekim 1919 sabahı, daha gün ağarmadan Konya'ya girdi. Halk önce bunları ayaklanmacı sanarak Vali Vekili Vehbi Efendi'ye haber ulaştırdılar. Sonra bunların millî kuvvetler olduğunu öğrenince sevindiler. Şehir içinde bir gösteri yapan Karakeçeli müfrezesi, tekrar ayaklanma bölgesine gidip ayaklanmış köyleri bir bir ele geçirdi. Bu yolla aynı zamanda güçlenen millî kuvvetler, ye-

(180) A.g.e., s. 216.
(181) Türk İstiklâl Harbi, c. VI, s. 13.

niden Bozkır'a girdiler. İkinci Bozkır Ayaklanması da bu şekilde son buldu (4 kasım 1919).

11 kasım 1919 tarihinde yeni valinin göreve başlamasıyle, Mehmet Vehbi Efendi'nin vali vekilliği görevi sona erdi. Bu kez Konya eşrafı onu, Istanbul Meclis-i Mebusan'ına mebus olarak yolladı. Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından dağıtılması üzerine, Vehbi Efendi Ankara'ya gelerek Büyük Millet Meclisi'ne katıldı. Millî Mücadele hükümetlerinde Şeriye ve Evkaf Vekilliği yaptı. 9 aralık 1949 tarihinde vefat etmiştir.

Vali Suphi Bey

2 ekim 1919 tarihinde kabine değişince, Damat Ferit Paşa hükümetleri sırasında tutuklanan yahut görevinden alınan valilerin yerine, Ali Rıza Paşa kabinesi yeni atamalar yapmaya başladı. Bu arada Konya Valiliğine Suphi Beyi, 12. Kolordu Kumandanlığına da Fahrettin *(Altay)* Beyi atadı.

Suphi Bey, 1859 yılında Yanya'da doğdu. 1882 yılında Mülkiye'yi bitirdi. 1908 yılına kadar Babıâli'de çeşitli görevlerde bulundu. Sonra idare mesleğini seçti. Kudüs mutasarrıflığında, Istanbul Şehreminiliğinde, Cezair-i Bahr-i Sefid *(On İki Ada)* Valiliğinde bulundu. On İki Adanın İtalyanlar tarafından işgali üzerine, 1912 yılında açığa alındı. Bu durumu Kurtuluş Savaşının başına kadar sürüp gitti. 11 ekim 1919 tarihinde Konya Valiliğine atandı.

Suphi Beyin Konya valiliğine atanması Kuvayı Milliyecilerin gözünde hoş karşılanmadı. Ankara Vali Vekili Yahya Galip, 15 ekim 1919 tarihinde Mustafa Kemal'e gönderdiği tel yazısında Suphi Beyi «*Yaptığı bütün görevlerde hiç bir varlık gösterememiş*» bir kişi olarak niteliyor, Mustafa Kemal de 24 ekim 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşaya gönderdiği tel yazısında şu kanısını belirtiyordu: «*Konya'ya gönderilen Vali Suphi Beyin, İngiliz Muhipler Cemiyeti Istanbul Yönetim Kurulu üyelerinden olduğunu Konya'da Refet Beye söylemiş bulunduğunun yayılmış bulunması, uyanan kuşkuyu artırmıştır*». Gene Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına Harbiye Nazırı ile görüşürken, Dahiliye Nazırı hakkında şikâyetinin dayanağı olarak şunu söylüyordu: «*Dahiliye Nazırlığı, Konya'nın durumunu incelemeksizin oraya Muhipler Cemiyeti üyelerinden çok yetersiz ve güçsüz olan Suphi Beyi vali olarak gönderdi*».

Kasım/1919 başında Suphi Bey, Konya Valiliğine, Albay Fahrettin Bey de Kolordu Kumandanlığı görevlerine başladılar.

Kasım/1919 ayı içinde en önemli olay, Sivas'ta yapılan Kumandanlar Toplantısıdır. Fahrettin Bey bu toplantıya kendisi davetli olduğu halde katılmadı. Kurmay Başkanı Şemsettin Beyi toplantıya gönderdi. Kumandanlar Toplantısı 29 kasımda son buldu. (Bakınız: Sivas Valiliğine).

Bundan sonra Konya'da cereyan edecek olayları daha iyi kavrayabilmek için bazı açıklamalar yapmak gerekmektedir.

Millî Mücadele başlarken, Konya'da halk üzerinde büyük etkisi olan iki aktif güç vardı. Bunlardan biri hacı hoca takımı, diğeri ise aydınlardır. Konya halkı, tarihsel ve ekonomik nedenlerle, büyük Türk düşünürü Mevlâna'nın evrensel, insancıl dünya görüşünü bir yana iterek, İslâm dinini korkuya ve yasaklara dayandıran, konuları tutucu bir görüşle açıklayan kişilerin etkisinde kalmıştır. İlkel bir tarım tekniğiyle toprağı işleyen bu halkın bütün kaderini doğa şartları ayarlamaktadır. Yağışların kurak geçtiği çoğu yıllarda bu halk, açlığını vadedilen cennetteki yiyeceklerin ham hayaliyle unutmaya çalışmaktadır. Yüzyıllardır işgal yüzü görmemiş olmaları da, bu halkın milliyet duygularını çok zayıflatmıştır. İşte ekonomik durumu ve dünya görüşü böyle olan bu fakir ve cahil halkın üzerinde hacı-hoca takımının büyük etkisi bulunmaktadır. Bu hacı-hoca takımı, bir yandan saray çevresi, diğer yandan emperyalist güçlerin temsilcileriyle yakın ilişki kurmuşlardır. Millî Mücadele devrinde bu ilişkiyi Konyalı Zeynelâbidin Hoca kuruyordu. Mondros Mütarekesinden sonra Gemlik'teki sürgün hayatından dönen Zeynelâbidin, gerek Padişah Vahdettin'in, gerekse muhaliflerin bir numaralı gözdesi durumuna gelmişti. Ona «*bütün Gonneyi tek barnağının ucunda*» çeviren adam gözüyle bakılıyordu[182]. İşte bu hacı-hoca takımı Konyalıların dinî duygularını ustaca sömürerek, millî mücadelecilerin başlarına bir yığın belâ açmışlardır. (Demokratik seçim mücadelesini sürdüren partilerin Konya'da seçim taktiklerini dini sömürü üzerinde dayandırmaları, Konya'daki durumun bugün dahi fazla değişmediğini göstermektedir). Millî Mücadelede önemli bir fonksiyonu olan Konya eşrafının diğer kesimleri de bunların yanında yer almıştı. Çünkü Konya eşrafı İtalya işgalinden hiç bir zarar görmemişti.

Çoğunluğu asker-memur ve serbest meslek erbabından oluşan aydın zümreye gelince, sayıları az olmakla birlikte, çevrelerini etkileyebiliyorlar, kurtuluş yolunun Millî Mücadele olduğuna inanıyorlar, var güçleriyle Mustafa Kemal'i destekliyorlardı. İşte Konya'da Millî Mücadele çabalarının önderliğini bu aydın zümre yapıyordu.

Vali Cemal zamanında bu aydın zümre iyice sindirilmişti. Hacı-hoca takımı ise Vali Cemal'in tutumunu kendi dünya görüşüne uygun bulduğundan ayrıca bir eyleme geçmek gereğini duymamışlardı. Vali Cemal'in Konya'dan kaçışı üzerine millî mücadele yanlısı aydın zümre örgütlenmiş, sesini iyice duyurmaya başlamıştı. Bu durumda yobaz takımı eski tutumunu sürdüremezdi. Onlar da alttan alta örgütlenmeye, karşı devrim propagandalarını var güçleriyle yapmaya çalışıyorlardı.

İşte Vali Suphi Beyle Kumandan Fahrettin Bey Konya'da göreve

(182) T. M. Göztepe, Vahidettin Mütareke Gayyasında, s. 78-82.

başladıkları kasım/1919 ayında durum bu idi. Vali Suphi Bey ile Kolordu Kumandanı Fahrettin Beyin güttükleri politika ise bir tek kelime ile özetlenebilirdi: «*tarafsızlık*». Vatansever ve yetenekli kişilerden kurulduğuna inandıkları Ali Rıza Paşa Hükümetinin özel bir direktifi olmadıkça, her iki yanı da hoş tutmak, fakat hiç bir yanı tutar bir durum takınmamak. Yalnız yobaz takımı ile aydın takımı arasında sürdürülen savaşta ileri giden olursa, onları hizaya sokmak için gerekli uyarıda bulunmak. Fakat ne olursa olsun, idarenin tarafsızlığını bozmamak, orduyu politikaya sokmamak[183].

Sulh devrinin bu idealist tutumu, ölüm-kalım derdine düşmüş bir ülkenin koşullarına uymuyordu. Millî Mücadele stratejisine karşıydı. Millî Mücadelenin «çatıdan temele» inmesi, ancak ordunun ve idarenin «etki yapması» ile mümkün olabilecekti. Bu nedenle vali ile kumandan, tarafsız tutum sürdürelim derken bir noktadan sonra millî mücadeleye ters düşeceklerdi. Bu açıklamanın ışığı altında, şimdi olaylarının gelişimini izleyebiliriz.

Vali Cemal'in kaçmasıyle Konya'da Millî Mücadele için nisbî bir ortam doğunca, Fransızların işgaline uğramış bulunan Adana'dan kaçan bazı Kuvayı Milliyeciler, Konya'yı kendilerine merkez yapmışlardı. Bunların da ön ayak olmalarıyle Konya'da bazı Kuvayı Milliye çeteleri kurulmaya başladı. Konya'daki kolordu bunlara sadece el altından silah yardımı yapıyor, fakat bunları elindeki subay kadrosuyla açıkça desteklemeye yanaşmıyordu. Adana cephesinin organizasyonunu Ankara'daki 20. Kolordunun üzerine alması dolayısıyle, Konya'daki kolordunun batı cephesine yardım yapması kararlaştırıldı.

Vali Suphi Beyle Fahrettin Bey, Konya'da bulunan işgal kuvvetlerinin temsilcileriyle normal ilişkilerini sürdürüyorlardı. Bu ilişkilerden anlaşılıyordu ki Anadolu'yu işgale yeltenen emperyalist güçlerin temsilcileri arasında görüş birliği yoktur. Bu da Millî Mücadele yolunda çalışanlar için yeni bir umut kaynağı oldu.

Vali Cemal'in kaçmasından sonra kurulan Müdafaa-i Hukuk Konya Merkez Kurulu üyeleri arasında anlaşmazlık baş göstermişti. Yolsuzluk söylentileri Ankara'nın kulağına kadar gitmişti. Aralarında Refik *(Koraltan)*, Eflatun Cem *(Güney)* gibi sonraları adları çok duyulan kişilerin de bulunduğu genç aydınlar grubu bu durumdan çok sızlanıyorlardı. Bunun üzerine Müdafaa-i Hukuk merkez kurulu lağvedildi, yeni kurul müderris Sivaslı Ali Kemali Hocanın başkanlığında oluştu. (Sonradan Delibaş ayaklanmasında şehit edilecek olan Hoca, Konya'da Millî Mücadelenin güçlenmesinde büyük rol oynamıştır).

12 ocak 1920 tarihinde Istanbul'da toplanacak olan Meclis-i Mebusan için yapılan seçimler de Konya'da pek hararetli geçti. Seçimler tamam-

(183) F. Altay, On Yıl Savaş ve Sonrası, s. 221.

landıktan sonra 11 ocak 1920 günü Alâattin Tepesi'nde büyük bir miting düzenlendi. Bu mitingde âdil bir sulh imzalanması ve işgal kuvvetlerinin memleketimizi boşaltması istenildi. Bu hava içinde Meclis-i Mebusan için seçilen mebuslar Istanbul'a gönderildi. Konya'nın aydın hanımları da aralarında toplanarak işgalleri protesto ettiler, İtilâf Devletleri temsilcilerine bir bildiri gönderdiler.

Bu sırada Konya'da cereyan eden önemli olaylardan biri *Öğüd Matbaasının basılmasıdır.* Öğüd Gazetesi 1918 yılı başında Afyon'da yayın hayatına atıldı. Gazetenin sahibi bulunan Abdülgani Efendi, Yunan işgali karşısında gazete ve matbaasını güven altına alabilmek için matbaasını Konya'ya taşıdı ve Öğüd gazetesi Konya'da yayımlanmaya başladı. Öğüd, başlangıçtan beri Millî Mücadelenin yılmaz bir savunucusu olmuştu. Bütün baskılara kahramanca göğüs geriyordu. 1919 yılı sonlarında yayımına iyice hız vermiş, Yunanlıları ileri harekâta teşvik eden İngilizleri şiddetle suçlamaya başlamıştı. Konya'daki İngiliz temsilcisi, bu yayına son verilmesi için birkaç kere Vali Suphi Beye baş vurmuşsa da bir sonuç elde edememişti. Konu İngiliz işgal kuvvetleri kumandanı General Milne'e kadar dönüp dolaşıp geldi. General Milne, Konya'daki İtalyan işgal kuvvetleri kumandanından gazetenin kapatılmasını istedi.

İtalyanlar, İngiliz emperyalizminin Anadolu'da yayılmasından hoşlanmıyorlardı. Önce General Milne'in bu isteği kulak arkasına atıldı. Fakat baskılar artınca, Öğüd suya sabuna dokunmayan bir nüsha hazırladı. Bundan yüz adet kadar basarak Istanbul'a gönderdi. Konya'da satılan Öğüd nüshası ise gene veryansına devam ediyordu. Doğaldır ki, İngilizler bu numarayı yutmadılar. Öğüd matbaasının basılıp kapatılması için İtalyan kumandanına kesin ültimatom verdiler. Çaresiz kalan İtalyan kumandanı, 13 ocak 1920 günü matbaayı basacağını Abdülganı Efendiye önceden haber verdi. Bunun üzerine bütün matbaada çalışanlar elbirliğiyle makineleri Söylemez Baba türbesine kaçırdılar. 13 ocak günü iki İtalyan mangası sözde baskın yaparken, bu durumdan yararlanan Sivaslı Ali Kemali Hoca bir miting düzenledi. Ali Kemali Hoca bu mitingde şöyle haykırıyordu:

«Ey ahali, ey Konyalılar, gazete demek bir milletin dili demektir. General Milen dilimizi kesti». Bu söz mitinge katılanların «kahrolsun!» ünlemiyle karşılandı. Ali Kemali Efendi sözünü şöyle bağladı:

«Bizi susturamazlar. Dönersek kahpeyiz, millet yolunda bir azimetten. Bu millet ölmedi, ölmeyecektir. Bugün *Öğüd*'ü kapamışlarsa, yarın başka bir *Öğüd* çıkacaktır».

Gerçekten Öğüd, eskisinden daha ateşli olarak yayınını sürdürdü. Bu duruma çok içerleyen İngiliz kumandanına İtalyan kumandanı şöyle cevap verdi:

— Gazete bölgemiz dışında, Kuvayı Milliye kontrolündeki yerlerde yayımlanıp buraya sokuluyor. Bir şey yapmak mümkün değil.

Bu sözler gerçeği yansıtıyordu. Söylemez Baba Türbesi şehrin dışındaydı ve Kuvayı Milliyeci Haydar çetesinin kontrolu altındaydı[184].

12 ocak 1920 tarihinde Istanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan, Atatürk'ün önceden tahmin ettiği gibi, çok kısa süre içinde iş yapamaz duruma düşmüştü. İngilizler, Kuvayı Milliyeden Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşayı *(General Cevat Çobanlı)* sorumlu görüyorlar, bunların görevlerinden çekilmelerini sert bir dille istiyorlardı. Bu baskılar karşısında 20 ocakta Mersinli Cemal Paşa Harbiye Nazırlığından çekildi. 3 şubat 1920'de Fevzi Paşa *(Mareşal Fevzi Çakmak)* Harbiye Nazırı oldu. 8 martta Sadrazam Ali Rıza Paşa da çekildi. Yeni kabineyi Salih Hulusi Paşa kurdu. Fevzi Paşa gene Harbiye Nazırı olarak kaldı.

Memleketin üzerinde kara bulutlar dolaşıyor, İngilizlerin nefretle karşılanacak bir girişimde bulunacakları seziliyordu. 11-12 mart tarihinde İtalyanlar Konya'yı boşalttılar. Ve 16 mart 1920 günü İngilizler Istanbul'u işgal ettiler.

İşgal günü bir resmî bildiri yayımlandı. Bu bildirinin sonu şöyle bitiyordu:

«1. İşgal geçicidir.

2. İtilâf Devletlerinin düşüncesi, Padişahlığın erkini kırmak değil, tersine Osmanlı yönetiminde kalacak ülkelerde o erki desteklemek ve sağlamlaştırmaktır.

3. İtilâf Devletlerin düşüncesi, yine Türkleri Istanbul'dan yoksun etmemektir. Ama, Tanrı korusun, taşrada genel karışıklık ve genel kırım gibi olaylar çıkarsa, bu karar değiştirilebilir.

4. Bu sıkışık zamnda, Müslümanlar olsun, Müslümanlardan başkası olsun, herkesin ödevi, kendi işine gücüne bakmak, güvenliğin sağlanmasına yardım etmek; Osmanlı Devletinin yıkıntısından yeni bir Türkiye yaratmak için yaptıkları delilikle son bir umudu da yok etmek isteyenlerin aldatmalarına kapılmamak ve şimdi de Padişahlık başkenti olarak kalan Istanbul'dan verilecek buyruklara uymaktır».

Bu resmî bildirim, Millî Mücadeleye çok zararlı görüldüğünden bunun Anadolu'da yayılmaması için ilgili makamlara gerekli emir verildi. Bu bildirim telgraf merkezlerince kabul edilmeyecek, alınırsa da yok edilecek, kesinlikle cevap verilmeyecek.

Buna rağmen Vali Suphi Beyin bu bildirimi kabul ettiği ve hemen cevap verdiği Heyet-i Temsiliyece öğrenildi. Bunun üzerine 12. Kolordu Kurmay Başkanı Şemsettin Beye 16 mart günü aşağıdaki tel yazısı gönderildi:

---

(184) Ö. S. Coşar, Millî Mücadele Basını, s. 156-160.

«Istanbul merkezi İngiliz resmî bildirimine Konya Valisi Beyefendinin cevap verdiğini yazıyor. Paşa Hazretleri (Mustafa Kemal) bunun doğruluğunu anlamak istiyorlar. Istanbul merkezi İngilizlerin tüm işgali altındadır efendim».

Bu tel yazısına aynı gün Konya'dan verilen cevapta, «Istanbul merkezindeki memurların cevap alamadıkları takdirde telgrafhaneden çıkarılmayacaklarını bildirmeleri ve dayatmaları üzerine» Vali Suphi Beyin aşağıda yazılı cevabı gönderdiği belirtiliyordu:

«İmza yerine Düveli İtilâfiye tebligatıdır ibaresiyle çekilen telgrafnameyi saat bir buçukta aldım. Asayişin muhafazasına çalışmak vazifemdir. Bu vazifeyi ifaya çalışacağım tabiîdir. Bu telgrafı çeken makam ve zatın bildirilmesi rica olunur»[185].

Valinin bu tutumuna Mustafa Kemal'in çok kızdığını, Nutuk'da bu olayın üzerine basa basa durmasından anlıyoruz. (Ortalama bir insanın gözünde, valinin cevabı ne kadar masumca görünmektedir. Ama gerçek bir devrimci olan Mustafa Kemal, hoşgörü ile devrimin yan yana yürümeyeceğini çok iyi bilmektedir).

Istanbul'un işgali üzerine Istanbul-Anadolu ilişkileri yeniden kopmuştu. Telgraf merkezleri Istanbul Hükümetinin hiç bir buyruğunu kabul etmedikleri gibi arzu edilmeyen kişilerin Istanbul Hükümeti ile ilişki kurmasına da izin verilmiyordu. Böylece Istanbul Hükümeti, gövdesi bulunmayan acayip bir baş durumuna düşmüştü.

Istanbul ile Anadolu arasında telle yazışma yapma olanağı kalmaması üzerine, Harbiye Nazırı Fevzi Paşa, Bursa'da bulunan 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşaya, bir İngiliz torpidosuyle, 19 mart 1919 tarihinde aşağıda yazılı buyruğunu göndermişti:

«İtilâf kuvvetleri Karadeniz Başkumandanı Amiral Galtrop'un Harbiye Nezaretine bir ültimatom vererek Anadolu'da ortaya çıkan olaylardan, hükümet merkezini tanımamak yoluna girdiklerinden dolayı şiddetli tedbirler alınacağı bildirilmiştir. Mütareke koşullarına aykırı olmayan Istanbul'un işgali yüzünden Anadolu'da bazı ne yaptığını bilmez kişilerin hareketlerinin Osmanlıların gerçek yararlarına karşı olduğu ve Anadolu'da Padişah tarafından atanan en kıdemli kumandan olan Yusuf İzzet Paşanın Harbiye Nazırı adına bu buyruğu bütün birliklere tebliğ etmesini ve bütün ordunun Istanbul Hükümetini tanımasının sağlanmasını rica ederim».

Yusuf İzzet Paşa bu buyruğu Fahrettin Beye de iletti. Fahrettin Bey, bu buyruk üzerine, Yusuf İzzet Paşayı telgraf başına çağırarak şunları söyledi:

— Istanbul'da Harbiye Nezareti ile muhabere edemediğinden ve Ankara'daki Heyet-i Temsiliye Başkanlığı da devletin yasalarının hükümlerinin korunmasının istendiğini bildirmesine dayanarak, merciim olan Harbiye Nazırı ile muhabere edemeyince, benden büyük kumandanın emri altına girmek yasal zorunluluğundayım. Yüksek kişilikleri ise bugün Padişah tarafından atanmış tuğ-

(185) Nutuk, vesika 257/a, 257/b.

general rütbesinde en kıdemli kolordu kumandanı bulunmanız dolayısıyle haberleşmeyi sağlayıncaya kadar tam bir bağlılıkla kumandanlarının buyruğu altına girdiğimi arzederim.

Buna karşılık Yusuf İzzet Paşa, Fahrettin Beyden, kolordusu üzerinde ne oranda egemen olduğunu sordu. Fahrettin Bey, cevap olarak, Konya'nın içinde bulunan birliklerin kendisine bağlı olduğunu, ancak Afyon' da bulunan 23. Tümen ile Nazilli'de bulunan 57. Tümenin Kuvayı Milliyenin etkisi altında ve Refet *(Bele)* Beyden aldıkları buyruğu dinlediklerini bildirdi. Yusuf İzzet Paşa, Fahrettin Beyin buyruğu altına girmesini kabul etti. Bundan sonra her iki kumandan da Istanbul'un işgalinin Mütareke koşullarına aykırı olmadığı konusunda anlaştılar.

Bu konuşma Ankara'ya ulaştığı zaman, Mustafa Kemal ile Ali Fuat (Cebesoy) Paşalar hem şaşırdılar, hem üzüldüler. Fahrettin Bey ile Yusuf İzzet Paşayı millî mücadele yanına kazandıklarını sanıyorlardı. Demek ki aldanmışlardı. Istanbul'un işgalinin Mütareke koşullarına aykırı olmadığına inanmak, safdilliğin dışında, millî mücadeleye tam ters düşmek idi. Fevzi Paşa - Yusuf İzzet Paşa - Fahrettin Bey üçlüsünün, yeni bir kumandanlar cephesi oluşturmaya kalkışmaları, Ankara'da Millet Meclisinin toplanması için çalışıldığı bugünlerde, millî mücadele için bir felâket olabilirdi. Bunun için gerekli etkili tedbirler hemen alınmalıydı.

Mustafa Kemal ile Ali Fuat Paşalar baş başa vererek bu tedbirleri şöyle saptadılar. Nazilli'de bulunan Refet *(Bele)* Bey, yeter bir kuvvetle Konya üzerine yürüyecek. Karşı koymadıkları takdirde Fahrettin Bey ile Vali Suphi Beyi Ankara'ya getirecek. Ali Fuat Paşa da telgrafla Fahrettin Bey üzerinde etkili olmaya çalışacak.

21, 22 ve 23 mart günleri Ali Fuat Paşanın Fahrettin Beyle telgrafla haberleşmesi bir fayda sağlamadı. Durumdan Nazilli'de bulunan Refet Bey de haberli kılınmıştı. Albay Refet Beyden, 26 mart 1920 tarihinde alınan bir tel yazısında Konya hakkında önemli bilgiler veriliyor, Ankara'da toplanacak Millet Meclisine Konya'dan temsilci gönderilmemesinin kararlaştırıldığı, hatta bu Meclise karşı protesto mitinglerinin düzenlendiği, Kolordu Kumandanı Fahrettin Beyle Vali Suphi Beyin bu işlerde önemli rol oynadıkları anlatılıyor, yeterince bir güçle Konya üzerine yürüyeceği bildiriliyordu. Mustafa Kemal ile Ali Fuat Paşa, Albay Refet Beye başarı dilediler.

Refet Bey, 3 nisan 1920 günü erken saatta Konya'nın ilçesi olan Sarayönü'ne geldi. Gelmeden önce, Konya'nın dışla olan telgraf haberleşmesini kesmişti. Çevreye, kendisinin çok büyük bir kuvvetle geldiği fikrini yaydı. Bu haberi Konya'ya da uçurdu. Sonra Albay Fahrettin Beyle görüşerek Sarayönü'ne gelmesini, gelirken de Vali Suphi Beyle birlikte Belediye Başkanını, Müftü ve Müdafaayı Hukuk Cemiyeti yöneticileri ile bunlara muhalif tanınan başlıca kişileri ve şehrin ileri gelen eşrafını beraberinde getirmesini söyledi.

Sarayönü, Konya'nın kuzeybatısında, o tarihte Konya'ya 66 kilomet-

re uzaklıkta, demiryolu üstünde bir ilçeydi. 3 nisanda Fahrettin Bey, otomobille Sarayönü'ne yalnız gitti. Biraz sonra da Vali Suphi Bey 23 kişilik bir kurulla Sarayönü'ne geldi. Fahrettin Altay, anılarında, bu sahneyi şöyle tasvir etmektedir:[186]

«Başlarında Vali Suphi Bey olduğu halde Konya'dan toplanılan heyet geldi, istasyonun salonunda Refet onlarla görüştü ve:

— Millî harekete taraftar mısınız, diye sordu. Kim aksini söyleyebilirdi ki, herkes:

— Taraftarım, cevabını verdi. Bu cevaptan sonra Refet Bey:

— Öyle ise şimdi hep beraber Ankara'ya gidelim. Mustafa Kemal'e hürmet ve bağlılığınızı fiilen gösteriniz.

Refet Bey bu sözlerle herkesi trene davet etti. Düzelen işlerin bozulacağı endişesi ile yavaşça bundan vazgeçmesini rica ettim. Başını sallayarak:

— Tabiî siz de geleceksiniz, cevabını verdi».

Kurul böylece Ankara'ya geldi. Yarı tutuklu havasında Ankara'ya getirilen Fahrettin Bey, bu duruma gücenerek kumandanlıktan çekildi. Kurulla Mustafa Kemal bizzat görüştü. Millî Mücadelenin amacını ve dayanaklarını anlattı. Görevinden çekilen Fahrettin Beyin yerine o tarihte Ankara'ya yeni gelmiş bulunan Albay İsmet (İnönü) Bey atandı. Suphi Beyin de görevinden alınması düşünüldü ise de kendisine bir şans daha tanındı. İçinden duraksamayı bir türlü atamayan Fahrettin Bey, İsmet Beye kumandayı devretmek üzere Konya'ya dönmeden önce Mustafa Kemal'i bir daha ziyaret etti. Vedalaşmadan önce, çok temiz bir insan ve yurtsever bir kişi olan Fahrettin Bey, Mustafa Kemal'e duraksamasını açıkladı:

— İngilizler yeni bir kuvvet gönderir, her taraftan bizi sıkıştırırlarsa hareket tarzımız ne olacaktır?

Mustafa Kemal'in cevabı, büyük bir vatanseverlik duygusuyle doludur:

— *Karşı koymakta son kalanlarımız bir tepede hayatlarına son verirler. Gelecekte, burada yatanlar vatanlarını kurtarmaya çalışanlardır, diye yazılı bir taşa sahip olabilirlerse mükâfatlarını bulmuş olurlar.*

Kurul Konya'ya döner dönmez, Fahrettin Bey bütün subayları kolordu dairesine toplandı. Ankara'da Mustafa Kemal'in büyük iltifatlarına nail olduklarını, ancak yapılan hareketten incindiği için kumandanlıktan ayrıldığını, gene Konya'da kalıp vatanın kurtarılması için çalışacağını, Istanbul Hükümeti ve Padişahın bir kudreti kalmadığını açıkladıktan sonra sözlerini şöyle bitirdi:

— Bundan sonra Istanbul Hükümetini değil, Mustafa Kemal Paşayı

(186) F. Altay, On Yıl Savaş ve Sonrası, s. 231. Bu operasyonla ilgili olarak ayrıca bakınız: Şerif Güralp, İstiklâl Savaşının İçyüzü, Istanbul, 1953, s. 37-39.

tanıyacak, onun emri altında olacaksınız ve olacağız. Bunu kabul ediyor musunuz?

Bütün subaylar «kabul ediyoruz!..» diye bağırınca, Fahrettin Bey kumandayı İsmet Beye devretti ve kutlu olmasını diledi. Bunun üzerine İsmet (İnönü) Bey, Istanbul'da gördüklerini ve orada ümit kalmadığını anlattı. Böylece toplantı dağıldı.

O gece, İsmet Bey, olup bitenleri telgraf başında Ankara'ya anlatınca, Mustafa Kemal Fahrettin Beyi yeniden Konya'daki kolordu kumandanlığına atadı.

Ertesi gün Konya Hükümet Meydanında bir miting düzenlendi. Refet Bey, halka ateşli bir nutuk söyledi. İsmet Bey de, artık Istanbul'a ümit bağlanamayacağını halka anlattı. O akşam üzeri İsmet ve Refet Beyler, maiyetleriyle birlikte Ankara'ya döndüler.

Evet, Ankara yolculuğundan Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey, kanılarını değiştirerek, iman tazeleyerek dönmüştü. Bundan sonra Millî Mücadelenin en değerli kumandanlarından biri olarak görev yapacaktı. Fakat Vali Suphi Bey ile kuruldaki hacı-hoca takımı için aynı şeyleri söylemek olanağı yoktu. Zira bunlar, Ankara'da, şimdiye kadar alışılmış olan iki şey aramışlardı: *İhtişam ve kuvvet*. Ankara'da ise *sadelik ve inanç vardı*. Bunun yüceliğini kavrayabilmek ise, o zaman için, bir yetenek meselesi idi. Hacı-hoca takımı, gümbür gümbür ses vermesine bakıp elinde büyük askerî güç olduğunu sandıkları Ankara'nın sıfır olduğunu gözleriyle görünce, yeniden saman altında su yürütmeye başladılar.

Konya'da bu olayların yaşandığı nisan/1920 ayında gerek Istanbul'da, gerekse Ankara'da önemli olaylar cereyan ediyordu. Istanbul'da 2 nisan 1920'de Sadrazam Salih Hulusi Paşa görevinden çekilmiş, yeni kabineyi 5 nisanda Damat Ferit Paşa kurmuştu. Bu kabinenin en büyük özelliği, Millî Mücadelenin en lânetli kişisi olarak anılan Dürrizade Abdullah Efendinin Şeyhülislâmlığa getirilişidir. Dürrizade, 13 nisan 1920 tarihinde, Millî Mücadeleye katılanların öldürülmeleri gerekir diye fetva vermiş ve bu fetva bütün Anadolu'ya yayılmıştır.

Bu fetva üzerine Bolu-Düzce yöresinde büyük bir ayaklanma baş göstermişti. Bu koşullar içinde, 23 nisan 1920'de de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldı.

Konya'da, Müdafaayı Hukuk örgütüne karşı hacı-hoca takımının karşı bir örgütlenmeye gittikleri seziliyor, fakat bir kanıt elde edilemiyordu. Müdafaayı Hukukçular, valinin pasif tutumundan yakınmaktaydılar.

Bu şüpheli durumu görüşüp bir sonuca ulaşmak için 4 mayıs 1920 günü Müdafaayı Hukuk Cemiyeti, bir toplantı düzenledi. Bu toplantıya Vali Suphi Bey ve Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey de çağrıldılar. Müdafaayı Hukuk yöneticileri Validen şüpheli kişilerin tutuklanmasını istedi. Vali Suphi Bey de, söylenenlerin dedikodu olduğunu, yeterli kanıt olmadan kimseyi tutuklayamayacağını bildirdi. Aynı saatte, Konya Medrese-

sinde de karşı devrimciler toplanmışlardı. Bundan sonrasını Fahrettin Altay, anılarında şöyle anlatmaktadır:

«Durumu Valiye söyleyip, Polis Müdürü ve Merkez Kumandanı Topçu Yarbay Sabri Beyi derhal o medreseye gönderip, yemekten sonra kalburüstü kimselerle Valinin evinde buluşmak üzere ayrıldık. Tekrar toplandığımızda vazifelilerin medresede kimseyi bulamadıklarını, orada toplanan birkaç kişinin dağıldıklarını, ancak birisinin isminin tespit edilebildiğini öğrendik. Bunun bulunmasını beklerken emir subayım yavaşça bana yaklaştı ve kulağıma Kolordu Veteriner Binbaşı Rıza Beyin acele beni görmek istediğini söyledi. Rıza Bey, o sıralarda emekliye ayrılacağından ailesini geçindirmek için motorla işleyen bir değirmen taşı almış ve Konya'nın 20 kilometre kadar batısındaki Pınarbaşı köyüne yerleştirmiş, işletmesini de bir makiniste vermiş, köye gidip gelmek için tek atlı bir araba almıştı. O gün sabahleyin oraya gitmek üzere benden izin istediği sırada kendisine köylülerle sıkı bir şekilde temas etmesini ve menfi propagandaların onlar üzerindeki etkilerini öğrenmesini tembih etmiştim.

Toplandığımız odadan dışarıya çıkıp kendisini gördüğüm vakit çok heyecanlı idi. Henüz köyden geldiğini ve ahvalin çok kötü olduğunu söylüyordu. Köye gittiğinde makinist kendisine:

— Aman bey çabuk dön, buralarda kalma, köylüler Konya'yı basmak için hazırlanıyorlar. Benden hareketlerini gizliyorlarsa da sağlam haber aldım. Bu sabah Araplar Mahallesi'nin imamı buraya gelmişti, toplanıp gizlice görüştüler, az önce Konya'ya döndü. Anladığıma göre bütün köylerde fesat kaynıyormuş, her tarafta silahlı atlılar hazırlanmış, ben de korkuyorum. Değirmeni kapatıp İstasyona gideceğim, demiş. Baytar Rıza Bey de arabasına atlayıp acele yola koyulmuş. Şehre dönerken eşeği üstünde İmama rastlamış. Selâmlaşıp biraz konuşmuşlar, fakat İmam hiç bir ipucu vermemiş... Evine gitmiş.

Bu önemli haber üzerine bir subayın yanına birkaç asker vererek İmam Efendiyi getirmeleri için evine gönderdim, salona dönerek toplantıda bulunanlara:

— Biraz daha bekleyeceksiniz, iyi haberler var, dedim.

Aradan yarım saat geçmişti ki görevlilerin döndüklerini haber verdiler. Dışarı çıkıp kendilerini karşıladım. İmam Efendi ile silahlı iki köylü delikanlıyı yakalamışlar. Boyunlarına iki sıra fişek asılmış, fakat silâhları bizim askerlerin elinde idi. Subay durumu şöyle anlattı:

Sokak köşesinde olan İmamın evine vardıkları ve kapıyı çaldıkları sırada köşede silâhlı iki delikanlının çıktığını görüp hemen yakalmış, ellerinden silâhlarını alarak susturmuşlar. Onlar da korkarak demişler ki:

— Bizim bir günahımız yok, köylüler bizi acele İmam Efendiye gönderdiler ki Baytar Rıza Beyin bugün köye gelip makinist ile görüştükten sonra hemen şehre döndüğünü haber verelim. Bizim vazifemiz buydu, bunu söylemeye gelmiştik, başka şeyden haberimiz yok...

İsimleri Veli ve Mehmet olan bu iki delikanlı biraz sıkıştırılınca köyde silahlı atlıların hazırlandıklarını itiraf ettiler.

— İşte size delili efendiler, diyerek, bunları salona alıp, olanı biteni anlattım. Köylüler durumu açık açık itiraf ederlerken, İmam inkârda ısrar etti ve kendisinin müftünün akrabası olduğunu söyledi.

Konya Müftüsü, büyücek ak sakalı, Ali Rıza Efendi, Kadınhan'lı, dinî tahsili oldukça yüksek, temiz bir insan olarak tanınmış yaşlı bir zattı. Birdenbire ayağa kalktı ve şunları söyledi:

— Evet bu imam benim akrabamdır. Fakat fesat işlere karıştığı sabit olursa idamına ben fetva veririm.

Salonda herkesin önünde yapılan soruşturmalarda köylüler açıkladılar ki, Konya etrafındaki bütün köylerde gönüllü teşkilât yapılmış, yarın akşam her köyden silahlı atlılar Konya üzerine yürüyecekler ve orada büyükleri ne emir verirlerse onu yapacaklar, fakat büyüklerin kim olduğunu bilmiyorlar. Bu karşılaştırmadan pek yakın ve vahim bir tehlikenin önünde bulunduğumuz tahakkuk ediyordu. Hazır bulunanlar:

— Sabah namazı vakti geldi, gidelim, camilerde işi anlatalım, kimsenin böyle bir fesada karışmamasına çalışalım, köylere haber gönderelim... diye kalkmak istediler. Valinin kulağına eğildim:

— Hepsini tevkif etmemiz gerekiyor.

— Ben yapamam, siz isterseniz yapın...

Valinin bu cevabından sonra kendilerine, sabah namazını burada kılmalarını, sonra hep beraber Kolordu Dairesine gidilerek lâzım gelen işlerin orada yapılacağını söyledim. Onlar namaza durdukları sırada bir manga asker getirttim. Kolordu Dairesine askerlerin emniyet tedbirleri altında gittik.

Daireye getirdiklerimden şüphe ettiklerimi üst katta bir odaya koyup kapılarına da nöbetçi diktirdim. Bizi tevkif mi ediyorsunuz, diye sorduklarında:

— Esefle söyleyeyim ki evet. Hem öyle bir tevkif ki Konya'ya bir saldırış olursa, birer birer sizin kafalarınızı kesip asilerin önlerine atacağım. İstediğiniz adamları çağıralım, onlarla her tarafa haber gönderin, kendinize de yatacak ve yiyecek getirtin, dedim.

Bir taraftan binanın balkonuna, iki makineli tüfek yerleştirirken, bir taraftan da korunma tedbirleri aldırdım. Elimde 60 kadar mevcudu olan Kolordu Karargâh Muhafız Bölüğünden başka asker yoktu. Merkez Kumandanı inzibat ve hizmet erlerini topladı, askerî ortaokulun yaşı büyük öğrencilerine silah dağıtarak jandarma ve polislerle beraber, gece vukuu muhtemel olaylara karşı savunma tedbirleri alındı. Nezaret altına aldıklarım da bu arada gelen adamları ile etrafa haber gönderdiler. Ben de Ankara'ya olup bitenler konusunda bilgi verdim.

Gece bir hadise olmadı. Yalnız Konya'nın doğu tarafındaki bağlar arasında devriyemiz birtakım atlılara rast gelerek ateş açmış, onlar da yaralı bir at bırakarak kaçmışlar. Birkaç gün sonra hapishanede bir ayaklanma oldu. Gardiyanları bağlayarak kaçmak teşebbüsünde bulunan mahkûmların bu isyanları askerle bastırıldı»[187].

Atatürk, Nutuk'ta bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

«5 mayıs 1920'de Konya'da bir karışıklık çıkarmak amacıyle kurulmuş bir dernek bulunduğu anlaşıldı. Bu dernek üyelerinden ileri gelenlerinin tutuklanmasına başlanıldı. Bir gün sonra, tutuklanmakta olan bu ileri gelenler, halkı da kışkırtarak Konya içinde silahlı bir toplantıya giriştiler. Bir kısım halk da silahlı olarak dışarıdan geldi ve hep birlikte ayaklandılar. Konya'da bulunan komutan, elindeki kuvvetlerle yiğitçe çarpışarak ayaklananları dağıtmayı ve ön ayak olanları tutuklamayı ve kovalamayı başardı».

(187) A.g.e., s. 239-242.

Fahrettin Beyin, Konya'da olup bitenleri Ankara'ya duyurması üzerine Ankara Hükümetince iki tedbir alındı. Önce Konya'da sıkıyönetim ilân edildi. Ayaklanmaya katılanlar hakkında kovuşturma açıldı ve 36 kişi hakkında tutuklama kararı verildi. (Bu arada Mustafa Kemal Konya'ya gelmiş ve Fahrettin Beyin de düşüncesini alarak tutuklananları bağışlamıştır).

İkinci olarak, Vali Suphi Bey, «*Bozkır faciasında T.B.M.M. Hükümetine karşı ayaklanmış ve baş kaldırmış bir kuvvete, nefsini ve mevkiini savunma zorunluğunda bulunan ve Millî Hükümete uymuş ve bağlı İslâm halkından bir kısmının öldürülmesi ve yok edilmesiyle sonuçlanan üzüntü verici bir macera karşısında kalmış olduğu halde, uhdesine düşen kanunî ve vicdanî görevini savsaklayarak, baş kaldırmış kuvvetlerin emellerine ve eylemlerine uyarak devlet erkinin ve onurunun kırılmasına sebebiyet vermiş...*» olduğu gerekçesiyle, 24 mayıs 1920 tarihinde, T.B.M.M. Hükümetince görevinden alındı ve Konya'dan Istanbul'a gönderildi. (Vali Suphi Beyin Ankara Hükümetince görevinden alınması, Istanbul Hükümetince tanınmamış ve adı geçene açık maaşı bağlanmışsa da, Istanbul Hükümeti lağvedilince, Suphi Bey de emekliye sevkedilmiştir 1 kasım 1922).

Suphi Beyin Konya Valiliği böylece son buldu.

Vali Vekili Albay Fahrettin Bey

Suphi Bey görevinden alınınca, 12. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Bey Konya Vali vekilliğine atandı (24.5.1920). Fahrettin Bey *(Orgeneral Fahrettin Altay),* 1880 yılında İşkodra'da doğmuştur. 1889 yılında Harp Okulunu, 1902 yılında Harp Akademisini bitirdi. Birinci Dünya Savaşında Çanakkale, Romanya ve Filistin cephelerinde çarpıştı. Savaş sonunda Konya'daki 12. Kolordu Kumandanlığına atandı. Eskişehir-Kütahya savaşından sonra kurulan 5. Kolordunun (Süvari Kolordusu) kumandanı oldu ve rütbesi mirlivalığa yükseltildi. Bu süvari kolordusu Sakarya Savaşında, özellikle Büyük Taarruzda çok önemli bir rol oynayarak, savaşın kazanılmasında kesin etkisi olmuştur. Fahrettin Paşanın, Büyük Taarruzdan önce süvari kolordusunu Ahırdağı'nın sarp ve dik yamaçlarından geçirerek düşmanın gerisine sarkması, dünya harp tarihinde ünlüdür. Büyük Zaferden sonra, düşman birliklerini İzmir'e kadar kovalayarak denize döktü.

Fahrettin Altay, T.B.M. Meclisinin 1. Döneminde Mersin, 2. Döneminde İzmir milletvekilliğine seçildi. Bilinen siyasî olaylar dolayısıyle 31 ekim 1924'de milletvekilliğinden çekilerek 2. Ordu Müfettişi oldu. 1933-1943 yılları arasında 1. Ordu Müfettişliği yaptı. 1945'te yaş haddinden emekliye sevkedildi. Eserleri: Türkiye İstiklâl Muharebatında Süvari Kolordusunun Harekâtı (1925), İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu (1949), İslâm Dini (1959), 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1970). 26 ekim 1974 tarihinde vefat etmiştir.

Fahrettin Bey, vali vekili olarak, özellikle Konya ve çevresinde iç güvenliğin sağlanmasında büyük çaba göstermiştir. Nemrut Kürt Mustafa Paşa başkanlığındaki Istanbul Harp Divanınca idama mahkûm edilmesi bu görevi sırasına rastlar (6.6.1920). Fakat onun asıl görevi, vatanın bağrına girmiş bulunan düşmanı yenmekti. Yunanlılar, 22 haziran 1920 tarihinde Milen çizgisini aşıp genel bir taarruze geçince, düşmanın eylemleriyle daha yakından uğraşabilmek için, 12. Kolordu karargâhının Afyon Karahisar'ına nakli için Ankara'dan buyruk geldi. Bunun üzerine Fahrettin Bey, 11 temmuz 1920 tarihinde, Konya'da yapılan büyük bir törenle, kolordusunun başında, trenle Afyon'a hareket etti. Ayrılırken Topçu Yarbay Sabri Beyi Konya Mevki Kumandanı olarak bıraktı. *(Tümgeneral Mehmet Sabri Erçetin, 1876-1956).*

Vali Haydar Bey

Fahrettin Beyin Konya Vali Vekilliğinden ayrılmasıyle, yerine vali olarak Haydar Bey atandı.

Haydar Vaner (1873-1954) Mekteb-i Mülkiye'nin 1899 yılı mezunlarındandır. (Hakkında geniş bilgi Van Valiliği incelenirken verilmişti) Haydar Bey, Van valisi iken İngilizlerin oyununu bozmuş, böylece Van'ın saldırgan güçlerin egemenliğine girmesini önlemiş, Ali Galip Olayı'ndan sonra Elazığ Vali Vekilliği yapmış başarılı bir yönetim adamı idi. Elazığ'dan ayrıldıktan sonra Sivas'a gelmiş, bir süre Heyet-i Temsiliye çalışmalarına katıldıktan sonra Konya'ya gitmek üzere Sivas'tan ayrılmıştı (30 kasım 1919). O tarihte Konya'da Kolordu Kumandanı bulunan Fahrettin (Altay) Beyin hanımı ile Haydar Bey hısım idiler. Haydar Bey ziyaret amacıyle Konya'ya geldi. Buradayken, 12 ocak 1920 tarihinde Istanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'a Van milletvekili olarak seçildi. Konya valiliğine atandığı zaman Ankara'daki Büyük Millet Meclisinde Van milletvekili olarak görev yapıyordu. (Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan adlı eserinin 7. cildinin 405. sayfasında, «Düzce'de Halife ordusu kumandanı Berzek Safer Beyin evinde göz hapsi edilen eski Van ve sonra Bolu valisi Haydar Bey kurtulur kurtulmaz Konya'ya vali atandı». demektedir ki bunun gerçekle hiç bir ilgisi yoktur. Bolu ayaklanmasında Berzek Safer'in eline düşen Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey, merhum Ali Haydar Yuluğ'dur 1878-1937).

Haydar Bey, 12 temmuz 1920 tarihinde Konya Valiliği görevine başladı. O sırada Konya, Millî Mücadeleye karşı gizliden gizliye kaynayan bir kazan olma niteliğini koruyordu. «*Sonu gelmez bir savaş ile milleti boşuna kırdırıyorlar. Hicaz gibi, Bağdat gibi kutsal yerler gittikten sonra, gâvur İzmir için milleti kırdırmak olur mu?*» şeklinde yapılan olumsuz propagandalara kapılan asker kaçakları soluğu Konya'da alıyorlardı. Cahil ve fakir olan halkının büyük çoğunluğu Kurtuluş Savaşına karşı olan Konya ili, asker kaçakları için eşi bulunmaz bir sığınaktı. Vali Hay-

dar Bey, idarecilikteki engin deneylerine ve kendi kişiliğine sınırsız güven duyuyordu. Onun için bu fakir ve cahil halka karşı şiddet yöntemini bir yana bırakarak, öğüt, kandırma ve inandırma yollarını denedi. Bunda az buçuk başarı da sağladı. İlk aylarda Konya halkından bir yığın müfrezeler oluşturarak, bunları Batı Cephesi Kumandanlığının buyruğuna yolladı. Doğaldır ki bu durum cephelerde büyük sevinç uyandırıyordu.

Haydar Bey, buyruğunda önemli sayıda silahlı güç bulunduran eşkıya *Delibaş Mehmet*'le de iyi ilişkiler kurdu. Güzellikle, tatlılıkla onu da yola getirerek cepheye gönderme yollarını denemeye başladı. Ancak Konya'nın için için kaynadığı, geniş bir ayaklanma hazırlandığı, Delibaş Mehmet'in karşı devrimcilerin yanında olduğu yolunda her gün Konya Valiliğine haberler geliyordu. Konya'da Bölge Kumandanı olarak bulunan Yarbay Sabri Bey, yumuşak tutumun terkedilerek, kesin tedbirler alınmasını validen istedi. Bu yüzden aralarında anlaşmazlık çıktı. Yarbay Sabri Bey, cephede başka bir göreve atandı. Yerine Albay Avni Bey (sonradan milletvekili olan Avni Paşa) getirildi (ağustos/1920).

Fakat karşı devrimciler, Konya'da çirkin propagandalarını var güçleriyle sürdürüyorlardı. Yunanlıların Konya'yı yakında ele geçirecekleri, cephede çarpışan ve düşman diye tanıtılan ordunun Yunan ordusu değil Halife ordusu olduğu yolunda söylentiler alabildiğine genişlemişlerdi. Bir tedbir olarak, Konya eşrafından 30 kişilik bir kurulun cepheleri gezip gerçekleri yerinde görmesi önerildi. Uygun görülen bu öneri üzerine kurul üyeleri, 23-27 eylül 1920 tarihleri arasında Dumlupınar-Sarayköy-Denizli cephelerini dolaştı. Ne var ki kurul üyeleri dikkatli bir seçimden geçmemiş, aralarına karşı devrimciler de sızmışlardı. Konya'ya döndüklerinde, ulusal güçlerin Yunanlılarla çarpışacak yerde Türk köylerini soydukları yolunda yoğun bir propagandaya giriştiler. Böylece bu gezintinin yararından çok zararı oldu.

Öte yandan Damat Ferit Paşa Hükümeti ve İngilizler, Millî Mücadeleyi arkadan hançerlemek için yeni bir girişimde bulunmak isteğindeydiler. Şimdiye kadar Bursa-Balıkesir yöresinde, Bolu-Düzce yöresinde ve Yozgat'ta çıkarttıkları ayaklanmalardan bir sonuç alınamamıştı. Bu ayaklanmalar ulusal güçlerin haklı ve inançlı yumruğu altında ezilmişlerdi. Fakat şans bir kez daha denenebilirdi. Konya halkının Hilâfete bağlılığı biliniyordu. Sonra Konya, Ankara'nın dibindeydi. Burada başlatılacak bir ayaklanma başarıya ulaşırsa, Millî Mücadelenin kalbine de bıçak sokulabilirdi. Gerek saray çevresi, gerekse İngilizler, bu iş için Konyalı Zeynelâbidin Hocayı yeniden sıkıştırmaya başladılar. İttihatçı düşmanlığından dolayı beyni uyuşmuş, İngiliz altınlarıyle gözleri kamaşmış olan Hoca, Konya'daki akrabaları aracılığıyle karşı devrimcileri örgütlemeye başladı. Tüccar adı altında Konya'nın ilçe ve köylerini dolaşan kişiler de aslında masum olan Konya halkını iyice zehirlediler. Delibaş Mehmet'i de,

cepheye gittiği takdirde yok edileceğine ve bu nedenle cepheye gönderilmek istenildiğine inandırdılar.

Ve Delibaş Mehmet, başına topladığı çoğunluğu asker kaçağı olan 500 kadar silahlı ile Çumra'yı bastı (2 ekim 1920). Böylece Millî Mücadele Tarihi'mize **İkinci Konya Ayaklanması** veya **Delibaş Ayaklanması** olarak geçen olaylar zinciri başlamış oldu.

«Padişahım çok yaşa!..» ünlemiyle ekim akşamı Çumra'yı basan asiler, ilk iş olarak Konya ile olan bağlantıyı kopardılar. Fakat Çumra Sulama İstasyonu Müdürü, Niğde üzerinden çektiği telgrafla durumdan Konya Valisi Haydar Beyi haberli kıldı. Diğer ilçelerden de haberler gelince ayaklanmanın büyük ve ciddî olduğu anlaşıldı. Konya'da askerî birlik yoktu. Haydar Bey, makine başında Afyon'da bulunan 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Beyden aşağıdaki şekilde yardım istedi (3 ekim 1920):

«Ilgın'da, Akşehir'de, Karaman'da bütün asker kaçakları toplanarak bir ayaklanma yarattıkları gibi, bugün de Delibaş Mehmet, çevresine topladığı avanesi ile Çumra'yı basarak Bucak Müdürünü tutuklamış ve götürmüştür. Bugün toplayabildiğim 130 kişiden başka tek bir nefer jandarmam yoktur. Bu kuvvetin de 100 kadarı silahsızdır. Oysaki yalnız Delibaş Mehmet'in kuvveti 500'den fazladır. Size evvelce gönderdiğim 300 silahlıyı iki top ve makineli tüfekle hemen Konya'ya gönderin. Ben bu sabah ayırabileceğim kuvvetle, Konya'yı basmak fikrinde olduğu anlaşılan Delibaş Mehmet'i Çumra'da karşılayacağım».

Ancak asilerin Konya'yı basmak üzere yola çıktıklarını haber alan Haydar Bey bu düşüncesinden caydı. Elindeki cılız güçlerle Konya içinde direnme noktaları meydana getirdi. Fahrettin Beye gönderdiği ikinci haberinde:

«Ayaklanmanın genel bir nitelik alma durumunu gösterdiğini, Sille bucağındaki jandarmalara taarruz edildiğini, kendisinin emrindeki kuvvetle Alâattin Tepesi ile Hükümet Konağını ve her iki nokta arasındaki mevzileri tutacağını, haberleşme kesildiği takdirde gönderilecek yardımcı kuvvetlerin kendisini bu mevkilerde aramasını»

bildirdi. Asilerin Konya'ya çok yaklaştıklarını duyunca da, asilerle yakın ilişkisi olduğuna inandığı Taşbaşlı Hacı Hasan gibi Konya eşrafından bazı kişileri rehin olarak yanına alıp Alâattin Tepesi'nde savunma durumuna geçti.

2 ekimi 3 ekime bağlayan gece Çumra'dan yola çıkan asiler, önemli bir direnişle karşılaşmadan 3 ekim sabahı Konya'ya girdiler. Kurtuluş Savaşı tarihimize adları altın harflerle yazılmış bulunan telgraf memurlarından Kasım Efendi kimseden buyruk almayı beklemeden durumu hemen Mustafa Kemal Paşaya şöyle bildirdi:

«Konya vilâyeti asiler tarafından işgal olunmaktadır. Şimdi şehir içine girdiler. Telgrafhane muhasara altındadır. Vali Bey bir telgraf gönderemiyor. Aman kuvvet gönderiniz».

Asiler ufak bir çarpışmadan sonra Konya Hükümet Konağını ele geçirdiler. Delibaş Mehmet, ayaklanmanın elebaşlarından olan Mazlumza-

de Osman Efendiyi vali, diğerlerini de polis müdürü, jandarma kumandanı, kaymakam gibi diğer görevlere atadı. Bir dehşet havası, bir belâ Konya'nın üzerine çöktü. Ne can, ne de mal güvenliği kalmıştı. Özellikle Konyalı olmayan kişiler öldürülüyordu. Bu arada Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Başkanı Sivaslı Ali Kemali Hoca, «*Kulu millici Hoca ha!..*» sesleri arasında döve döve öldürüldü. Cephede bulunan subayların evleri yağma edilmeye başlandı.

4 ekim günü direnme noktalarından olan Bölge Kumandanlığı ile askerî ortaokul ele geçirildi. Aynı gün asiler asıl direnme noktası olan Alâattin Tepesine saldırdılar. Vali Haydar Beyin buyruğundaki Konyalı ve Karamanlı erler hemen asilerin tarafına geçti. Fakat 30 kadar Boşnak ve Arnavut er, Haydar Beyle birlikte kahramanca bir savunmaya geçti. Haydar Bey, Potgoritza (Sırbistan)lı olduğundan Arnavut ve Boşnakların üzerinde büyük etki ve otoritesi vardı. Fakat su ve cephane bitince, asilere teslim oldular. Bu olay Nutuk'ta şöyle anlatılmaktadır:

«Konya Valisi Haydar Bey ve Komutan Avni Bey, Konya'da bulunan pek az sayıda er ve jandarma ile Alâattin Tepesinde, ayaklananlara karşı, anılmaya değer bir yiğitlikle savunmada bulundular. Ama, ayaklananların çokluğu ve her yönden saldırmaları karşısında onların eline düştüler».

Ayaklanma Konya'nın dışında Akşehir, Ilgın, Yalvaç, Şarki Karahisar, Eğridir, Beyşehir, Seydişehir, Manavgat, Akseki, Bozkır, Karaman yörelerine de yayılmıştı. Onun için Ankara, saldırmaya geçen Yunanlıları bırakarak, bütün gücüyle bu ayaklanmayı bastırmaya yöneldi. Bu ayaklanmayı bastırma işiyle o sırada İçişleri Bakanlığı görevini yapmakta olan Albay Refet (Bele) Bey görevlendirildi. Refet Bey, bir süvari alayını buyruğuna alarak derhal Konya'ya hareket etti. Böylece Millî Mücadele tarihinde üçüncü kezdir ki Refet Bey, bir hızır gibi, Konya'nın imdadına yetişiyordu.

Konya'ya ilk gelen, Fahrettin Beyin Veteriner Binbaşı Saadettin Bey kumandasındaki birlik ile Kurmay Binbaşı Derviş Bey kumandasındaki birliklerdi. Ayaklanmanın geniş bir alana yayıldığı duyulunca, Yarbay Osman Beyin (Kasap Osman) güçlendirilmiş alayı batı cephesinden alınarak Akşehir ve ılgın üzerine, Demirci Mehmet Efe güçleri Eğridir-Yalvaç yönüne, Adana cephesinde bulunan 41. Tümen de Karaman üzerine gönderildi. Bu arada ayaklananların sayısı da çabucak artmış, salt Konya içinde Delibaş'ın buyruğundaki asilerin sayısı 4.000'i aşmıştı.

5 ekim günü teslim olan Haydar Bey, boş yere kardeş kanı dökülmemesi için Delibaş'a baş vurdu. Aslında hiç bir inancı olmayan, salt işin fiyakası için bu yola girmiş olan Delibaş, önce Konya kapılarına gelmiş bulunan Kuvayı Milliyecilerle anlaşmak istedi. Sonra vazgeçer gibi oldu. Vali Haydar Bey ile Taşbaşlı Hacı Hasan'ı temsilci olarak Kuvayı Milliyecilerin karargâhına gönderdi. Yapılan görüşmeler sonunda alınan ka-

rar, bir mektupla ve Taşbaşlı Hacı Hasan aracılığıyle Delibaş'a gönderildi. Haydar Beyin yazdığı bu mektup şöyleydi:

«Konya'da Delibaş Mehmet Ağaya,

Bana söylediklerini Konya'yı bastırmaya gelen gücün kumandanına olduğu gibi bildirdim. Sana belli bir süre veriyor ve 24 saat içinde hükümete teslim olmanı bildiriyor. Kardeş kanının dökülmemesine yol açmak istersen böylece davran. O vakit hakkında af ile işlemde bulunulacaktır. Yoksa son pişmanlık yararlı olmaz. Selâmlar.

Konya Valisi
Haydar»

Kuvayı Milliyecilerin bu koşulunu kabul etmeyen Delibaş Mehmet, 6 ekim sabahı, Konya'nın birkaç kilometre kuzeyinde mevzilenmiş bulunan Derviş Beyin ve Saadettin Beyin birliklerine saldırdı. Asiler çok üstün sayıda idiler. Şiddetli bir çarpışma oldu. Asiler üstünlük sağlayacakları sırada Albay Refet Beyin süvari birlikleri yetişerek savaşa katıldı. Biraz sonra asiler büyük bir yenilgiye uğrayarak perişan durumda kaçmaya başladılar. Böylece Refet Bey, 6 ekim 1920'de Konya'yı asilerin elinden kurtardı.

Diğer birlikleri de kumandası altına alan Refet Bey, 8 ekimde güneye doğru yürüyüşüne devam etti. Aynı gün Çumra ele geçirildi. Karaman'ın da isyancıların elinde olduğunu öğrenen Refet Bey, buranın kurtarılmasını 41. Tümen birliklerine bırakarak Bozkır üzerine yürüdü. Asilerle yapılan çeşitli çarpışmalardan sonra 16 ekimde Bozkır'a girdi. Ne yazık ki, asiler, bu çarpışmalar sırasında *Bozkır Kaymakamı Demir Asaf Bey* ile ilçenin askerî erkânını şehit etmişlerdi. Bunların cesetleri bahçeler arasında bulundu.

Cin gibi zekâsı olan ve askerlik sanatının bütün inceliklerini bilen Millî Mücadelemizin büyük kumandanı Refet Bey, sayıları çok, beyinleri az olan isyancıları kısa sürede şaşkına çevirdi. Beklenmedik anda yaptığı baskınlarla 18 ekimde Seydişehir'i, 19 ekimde Beyşehir'i ele geçirdi. Beyşehir'den kuzeye doğru, ayaklanmacıların yatağı olan Çığıl üzerine yürürken, Akşehir-Ilgın üzerinden gelen Yarbay Osman Beyin birlikleriyle karşılaştı. Bastırma hareketi böylece tamamlanmış olduğundan, Refet Bey Ankara'ya döndü. Diğer bastırıcı güçler, 15 kasım 1920 tarihine kadar temizleme eylemlerini sürdürdüler.

Bu kez isyancılara karşı pek şiddetli davranılmıştı. İsyancıların elebaşları yakalandıkları yerde idam ediliyor, evleri de yakılıyordu. Yığınla ele geçirilen asker kaçakları ise cepheye gönderiliyordu. Gerek Demirci Efe, gerekse Yarbay Osman Bey *(Kasap Osman)*, yıldırma hareketi için ustaca seçilmişlerdi. Sudan bahanelerle adam öldürmek, onların meslekleri idi. Ama ne yazık ki, kandırılmış bu insan yığınlarını, o günkü koşullar içinde, sindirmenin başka yolu yoktu.

Bu yıldırım harekâtı karşısında, Delibaş Mehmet Mersin'de Fransızlara sığınarak canını zor kurtardı. Söylendiğine göre, oradan Istanbul'a gitmiş

Zeynelâbidin Hoca ile görüşmüş, bastırıcı güçlerin elinden kurtulmuş elli kadar isyancı ile tekrar Konya'ya gelmişse de, bu kez yanındaki adamlar, vaat edilen aftan yararlanmak için Delibaş Mehmet'i öldürerek hükümete teslim etmişlerdir. Tek başına bu olay bile, ayaklanmaya katılan halkın ne kadar bilinçsiz olduğunu gösteren güzel bir örnektir*.

Vali Haydar Bey, Delibaş Ayaklanması dolayısıyle hayli yıpranmıştı. Onun isyancıları yola getirmek için gösterdiği insancıl tutum, üzüntü vericidir ki, yararlı bir sonuca ulaşamamıştı. Bu nedenle 1 aralık 1920 tarihinde görevden alındı ve vali vekilliğine *Galip (Pasinler) Paşa* atandı. Çünkü o tarihte Konya vilâyeti için en önemli sorun, karşı devrimcilerin bir kez daha baş kaldırmalarına engel olmaktı.

Konya'nın işgalci güçlerden arınması, karşı devrim hareketinin bir daha belini doğrultamayacak şekilde bastırılması, Adana cephesinde Fransızların kesin yenilgiye uğratılması, Millî Mücadelenin Konya vilâyetindeki görünümünü olağanüstü olmaktan çıkarmıştır.

(*) Delibaş ayaklanması hakkında daha fazla bilgi için Türk İstiklâl Harbi, c. VI, İç Ayaklanmalar adlı esere baş vurulabilir.

XI

ADANA VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Adana'nın Durumu :

Adana, doğanın nimetlerinden büyük çapta pay almış, *Çukurova* veya evrensel adıyle *Kilikya* diye adlandırılan bir bölgemizde bulunmaktadır. Anadolu'nun güneyindeki bu bölgeyi Toros ve Amanos dağları, kuzeyin sert rüzgârlarına karşı kesinlikle korur. Bu doğal engel, burada, yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağmurlu olarak nitelenen Akdeniz ikliminin bütün özellikleriyle egemen olmasını sağlar. Bu iklim koşulları, pamuk gibi sanayi bitkileriyle birlikte hububat ve narenciyenin bol miktarda yetiştirilmesini güvence altında tutar. Üstelik Seyhan, Ceyhan ve Berdan nehirleri, yorulmaksızın, bu bölgeye bereketli topraklar taşır. Şimdi kıyıdan çok içerde bulunan Tarsus ve Misis'in vaktiyle birer liman şehri oldukları hatırlanırsa, bu nehirlerin getirdikleri bereketli toprakların kapsamı daha iyi anlaşılır*.

Kilikya, aynı zamanda, Avrupa'yı Asya ve Afrika'ya bağlayan karayolunun da üzerindedir. Bu durum ona stratejik bir önem kazandırmıştır.

İşte Kilikya'nın bu iki özelliği, yani bereketli toprakları ve geçit üzerinde bulunması, tarih boyunca birçok devletlerin iştahını çekmesine ve bu nedenle başının hiç bir zaman dertten kurtulmamasına yol açmıştır. M. Ö. XV. yüzyılda Hititler, sonra Asurlar, İranlılar, Selefkiler, Mısırlılar ve Romalılar bu bölgeyi egemenlikleri altında tutmuşlardır. Roma egemenliği sırasında gerek ziraat, gerek bayındırlık yönünden, bölge, büyük bir gelişme göstermiştir. M. S. VII. yüzyılda Araplar bölgeye göz dikmişlerdir. Kilikya, Abbasilerle Haçlı orduları arasında büyük savaşlara yol açmıştır. Abbasiler, bölge üzerindeki egemenliklerini sürdürebilmek için çok sayıda Horasan Türkünü buraya yerleştirmişlerdir. Haçlı ordularının himayesinde kurulan Kilikya Ermeni Krallığı, 1198-1375 yılları arasında hukukî varlığını koruyabilmiştir. Bu arada Türkmen Beyleri, bu çok güzel beldeye sahip olmak için, akın üzerine akın yapmış-

(*) Osmanlı Devleti zamanında yapılan saptamalara göre, Adana vilâyetindeki ekilen arazi toplamı 465 bin hektar. Bunun % 64'ünde tahıl, % 32'sinde sanayi bitkileri üretimi yapılıyor. Ayrıca 420 bin hektar tutarında zengin bir orman varlığı bulunmakta.

lardır. Ramazanoğulları, kendi başına buyruk olan politikalarını, bölge 1517 yılında Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra da bir süre yürütmüşlerdir.

XIX. yüzyılın başında Kavalalı Mehmet Paşa, bu toprakları ele geçirmişse de, 1840 Kütahya Antlaşmasıyle Osmanlılara tekrar geri verilmiştir.

XIX. yüzyıl sonuna kadar Türklerle kardeşçe yaşayan Ermeniler, dış kışkırtmalara kapılarak, 1909 yılında ayaklandılar. Fakat bir başarı sağlayamadılar. 1914-1918 yılları arasında Almanlar, «*Drang nach Osten*» (Doğuya nüfuz) diye adlandırılan politikaları gereği, bölgeyi siyasal ve ekonomik etkileri altına almak istediler. Bu arada Toros ve Amanos tünelleri açılarak, Adana, Istanbul ve Halep'e bağlandı. I. Dünya Savaşının bitiminde, Mondros Mütarekesine aykırı olarak, İngiliz ve Fransızlar bölgeyi işgale başladılar (kasım-aralık, 1918).

1867 yılında kurulan Adana Vilâyeti, merkezi Adana olan dört sancaktan oluşuyordu. Kozan, Cebel-i Bereket, Mersin ve İçel. Sonradan İçel bağımsız liva olmuş, böylece Adana Millî Mücadeleye üç sancaklı bir vilâyet olarak girmişti. Bu durumdaki Adana vilâyetinin kapladığı alan 24.600 km² yi buluyordu. Bunun önemli bir kısmı ormanlıktı. 1914 nüfus istatistiğine göre Adana vilâyetinin nüfusu 411 bine ulaşıyordu. Bu nüfusun 342 bini İslâm, 50 binden fazlası da Ermeni idi. Adana şehrinin nüfusunun da 60 bin dolaylarında olduğu tahmin ediliyordu. Adana işgal görmediğinden, 1919 yılı başında da bu nüfusu koruduğu söylenebilir. Hatta doğu Anadolu'daki Rus ve Ermeni zulmünden kaçan birçok Müslüman halk da Çukurova'ya göç etmişti.

Bu nüfusun etnik bakımından çok büyük bir kısmı özbeöz Türkdü. Ermeniler, Haçin *(Saimbeyli)* ve Dörtyol ilçelerinde yoğun bir durumda idiler. Adana şehrindeki esnaf ve sanatkârların da hemen hemen hepsi Ermeni soyundandı. Kilikya'nın kaymağını yiyen Ermenilerin askerlik yükümlülükleri de bulunmadığından, iş düzenleri hiç bir zaman bozulmuyordu. Ermeni komitacılarının kışkırtmalarına uymadan önce de Türklerle pek iyi geçiniyorlar, Türk geleneklerine uygun bir biçimde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Arap Uşağı yahut Eti Türkleri denilen halk ise, dillerinin Arapça, mezheplerinin Alevî olması dolayısıyle, kendi içlerine kapanık olarak yaşıyorlar, küçük ziraat ve bahçecilik yapıyorlardı. Aslında Horasan Türklerinden olup, Abbasi halifeleri tarafından Kilikya'ya yerleştirilen bu çalışkan ve tutumlu halkın dil ve mezhep ayrılığı dolayısıyle Sünnî Türklerle kaynaşamamış olması, başlangıçta Millî Mücadele yöneticilerini kaygılandırmışsa da, onların da en az Türkler kadar canla başla vatan için dövüştüklerini görerek bu tasalarının yersizliğini anlamışlardır*.

(*) Arap Uşağı denilen Türkler hakkında fazla bilgi için, şu kitaplara bakılabilir:

Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman Türkler, dış görünüm olarak tüm söndürülmüş bir ateşe benziyorlardı. I. Dünya Savaşı sırasında alınan kararlar (Sykes-Picot anlaşması vb.) uyarınca, bu sönmüş ateşin külleri de savrularak, Türkler yeryüzü haritasından silineceklerdi. Dış görünüşe bakılırsa, bu külleri savurmak işten bile değildi. Fakat emperyalistlerin akıllı diplomat ve askerleri, binlerce yıldır yanan Türk ateşinin kolay sönmeyeceğini, kül gibi görünen şeyin aslında köz olabileceğini, bu külü kendi elleriyle karıştırırlarsa ellerinin yanabileceğini, en iyisi bir maşa ile bu işi becermelerinin iyi olacağını hesaplamışlardı. Emperyalist devletler için en mükemmel maşa, sabırsızlıktan çatlayan azınlıklardı. Ege'de ve Trakya'da Rumlar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bazı Kürt aşiretleri, Kilikya'da ise Ermeniler... Mondros Mütarekesi ile birlikte Kilikya'ya büyük sayıda Ermeni göçmeni gelmeye başlamıştı. Bunların hayalinde Kilikya Ermeni Devleti yaşıyordu. Oysa Ermeniler, bağımsızlıklarını kazanmak için sürdürdükleri çabalarla sürgit aynı hatayı işlemişler, emperyalist devletlere maşalık etmekle bağımsızlıklarını kazanacaklarını sanmışlardı. Bu nedenle Haçlı ordularının kuyruğundan gitmişler, Rusların çizmelerini yapışmışlar, Amerika'nın sahte tebessümüne kanmışlar, İngiliz çıkarlarını kendi çıkarları sanmışlar, Fransa'nın ülkücü görünüşüne inanmışlardı. Oysa bağımsızlık, tarih huzurunda kendi öz gücüne dayanarak verilecek çok zor bir sınav sonunda ancak kazanılabilir. Bunun formülünü Atatürk göstermiştir: «Kuvayı Milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak».

Çukurova'nın bereketli toprakları, sınırlı sayıda aileler arasında bölünmüştü. Çukurova'nın eşrafını oluşturan bu toprak ağaları, halk yığınları üzerinde Padişahtan daha çok etkili idiler. Onun için Padişahlar, bu toprak ağalarına «*Paşa*» unvanını vererek, bunları Osmanlı Devletine bağlı tutma politikasını gütmüşlerdir. Millî Mücadele başında da Çukurova'da egemen olanlar, bu «Paşa»lar (Adana'da Suphi Paşa, Tarsus' da Sadık Paşa vb.) ve diğer toprak ağalarıydı. İşgal kuvvetleri, büyük bir hata işleyerek —Çok şükür!..— bu toprak ağalarının mallarına ve canlarına dokunmuşlar, böylece istemeyerek Çukurova'da millî mücadeleyi başlatmışlardı. Diğer bazı bölgelerde eşraf, işgal kuvvetlerine tuz ve ekmek sunarken, Çukurova'da millî mücadelenin başlamış olmasının nedeni budur. (Bunun örnekleri biraz ileride gösterilecektir).

1918 yılının eylül ayında Bulgar cephesinin çökmesi, Irak, Suriye ve Filistin cephelerinde Osmanlı ordularının kesin yenilgiye uğramaları, savaş gücümüzün tükenmesi üzerine İttihat ve Terakki Partisi iktidarı terketmiş, 14 ekim 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa yeni kabineyi kurmuş

— Damar Arıkoğlu, Hatıralarım.
— Prof. Reşit Tankut, Nuseyri ve Nuseyrilik.
— Kasım Ener, Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış ve Adana Tarihine ve tarımına dair araştırmalar.

ve savaşa son verme olanaklarını araştırmaya başlamıştı. Bunun sonucu olarak, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığından Mareşal Liman von Sanders alınarak, yerine Yedinci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa atanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Yedinci Ordu Kumandan vekilliğini Ali Fuat Paşaya bırakarak 31 ekim 1918'de Adana'ya gelmiş ve Yıldırım Grup Kumandanlığını devralmıştı. Bu göreve başlar başlamaz, kendisine Mondros Mütarekesinin hükümleri bildirilmişti.

30 ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesinin iki hükmü, Kilikya'yı özellikle ilgilendiriyordu. Bu hükümler, Mütareke antlaşmasının 10. ve 16. maddeleriydi. Onuncu maddeye göre, Toros tünelleri İtilâf Devletlerince işgal edilecekti. On altıncı maddeye göre, Hicaz'da, Asir' de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan Osmanlı Devletine ait koruyucu birlikler, en yakın İtilâf Devletleri kumandanına teslim olunacaktı. Oysa Mütareke imzalandığı tarihte bu ülkelerde Türk birlikleri kalmamış Mustafa Kemal ve diğer kumandanların akıllıca ve kahramanca verdikleri artçı savaşlarla geriye çekilmişti. Madde şöyle devam ediyordu: «*Ve Kilikya'daki kuvvetlerin, düzeni korumak için gereken miktarından gayrısı, beşinci maddedeki koşullara uyularak verilecek kararlar uyarınca geri çekilecektir*». Toros tünelleri içine Amanos tünelleri de giriyor muydu? Evrensel bir deyim olan Kilikya'nın kesin sınırları nereleriydi? Antlaşmanın ne bu maddeleri, ne de diğer birçok maddeleri açık değildi.

İngilizler, her türlü devletlerarası hukuku bir yana bırakarak, antlaşmanın insafsızca ve küstahça bir uygulamasına girişmişler ve ilk ağızda İskenderun'u işgal etmek istemişlerdi. Bu kötüden de beter uygulama karşısında Mustafa Kemal Paşanın kesin bir tutum alması dolayısıyle İngilizlerin duydukları kızgınlık ve savurdukları tehditler, Sadrazam Ahmet İzzet Paşayı telâşlandırmış, bu nedenle Mustafa Kemal Paşa ile Ahmet İzzet Paşa arasında oldukça sert yazışmalar yapılmasına yol açmıştır. (Bu ilginç yazışmalar için, Harp Tarihi Vesikaları Dergisi'nin 29. sayısındaki belgelere bakılabilir). Başına iş açılmasından korkan Ahmet İzzet Paşa, çareyi Mustafa Kemal'in yetkilerini kaldırmakta bulmuş; lağvedilen Yıldırım Grubuna bağlı birlikler İkinci Ordu Kumandanı Nihat Paşanın emrine verilmişti (10 kasım 1918). 9 kasımda ise İngilizler İskenderun'u işgal etmişlerdi*.

12 kasım 1918'de, İngiliz Kumandanı Clark, Nihat Paşaya aşağıdaki notayı verdi:

«1 aralık 1918 günü öğleye kadar bütün Osmanlı birlikleri Ceyhan ırmağının batısına, 5 aralık 1918'den önce de Adana-Tarsus demiryolunun kuzeyine çekileceklerdir. 14 aralık 1918'de ise Osmanlı birliklerinin tümü, *Pozantı'nın batısına* geçmiş olacaklardır. Osmanlı birlikleri bütün ağır ve hafif silahlarını

(*) Nihat Paşa *(Korgeneral Nihat Anılmış)*, 1876'da doğdu. 1900'de Harp Akademisinden kurmay yüzbaşı olarak çıktı. 1915'te mirliva, 1928'de ferik oldu. 1942 yılında yaş haddinden emekli olan Nihat Paşa, 1954 yılında vefat etmiştir.

Katma istasyonunda İngilizlere teslim edecekler ve terhis işlerini Pozantı'nın batısında yapacaklardır».

Değerli bir asker olan Nihat Paşa, o kötü koşullar içinde, gerekli bütün tedbirleri alarak, halkın göz yaşları arasında, birlikleriyle Adana'dan ayrıldı. (Yıldırım Grubuna bağlı 3. Kolordu Sivas'a, 20. Kolordu Ankara'ya, 12. Kolordu da Konya'ya intikal etti. 2. Ordu Kumandanı Nihat Paşa da ordu karargâhını Konya'ya taşıdı. Ancak İngilizler, Nihat Paşanın ordu kumandanı olarak da kalmasını tehlikeli buldular ve Istanbul hükümetine baskı yaptılar. Bu nedenle Nihat Paşa görevinden alınarak yerine Mersinli Cemal Paşa atandı. Mersinli Cemal Paşa için bakınız: Konya Valiliği). Böylece Adana'da hiç bir askerî birlik kalmamıştı.

Adana'nın işgali sırasında vali, Nâzım Bey idi.

Vali Nâzım Bey

Vali Nâzım Bey *(Hasan Nâzım Akyürek)*, 1869 yılında Erzurum'da doğdu. 1891 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Birçok ilçelerde kaymakamlık yaptıktan sonra 1907 yılında mutasarrıflığa, sonra da valiliğe yükseltildi. 1917 yılının ekim ayında Adana valiliğine atandı.

1918 yılının kasım ayında Türk ordusu Adana'dan çekilmeye başlayınca, Adana'nın İtilâf Devletlerince işgal edileceği anlaşılmıştı. Bunun üzerine memleketin ileri gelenleri iki girişimde bulundular. Önce, Adana'nın Türk olduğunu ileri sürerek, yapılacak işgali protesto ettiler. 13 aralık 1918 tarihli Minber gazetesinde, «*Adana'nın Feryadı*» olarak kamuoyuna sunulan bu protestoda şöyle deniliyordu:

«... Nüfus kayıtlarına göre 400.000'den fazla olan Adana vilâyeti ahalisinin onda dokuzu Türk olduğu gibi bunun yarısına yakın bir sayıda göçebe bir halde yaşayan nüfusa geçmemiş Türk aşiretlerini de hesaba katmamız ve bunlardan başka son zamanlarda Adana vilâyetine bağlanan Antakya, Beylân ve İskenderun yöresinin yüz binlerce halis Türkleriyle şimdiki durumda Sivas ve Erzurum taraflarından buraya sığınan göçmenleri unutmamamız gerekir. Bu hususta herhangi bir gezginin tercümanından aldığı bilgiye dayanarak yargıda bulunmak kesinlikle uygun ve doğru olmaz...»

İkinci olarak, Âyan Başkanı Rıfat Beyin başkanlığında *Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* kuruldu. (Bu cemiyet, Sivas Kongresine kadar çeşitli girişimlerde bulunacaktır).

Doğaldır ki bu girişimler yararlı olmakla birlikte, işgali durdurmaya yeterli olamazdı. Nitekim İskenderun işgal edildikten sonra, Fransızlar 11 aralık 1918'de Dörtyol ilçesini işgal ettiler. 17 aralık 1918'de Yarbay Romieu kumandasındaki 1500 kişilik bir birlik Mersin'e çıktı. Bu 1500 kişinin 150'si Fransız, geri kalanı Ermeni lejyoneri idi. 18 aralık 1918 günü Fransa'nın Suriye İşgal Ordusu Kumandanı General Hamlin törenle Adana'ya girdi. Böylece Adana resmen işgal edilmiş oldu. İşgal koşullarına göre, Osmanlı mülkî yönetimi sürecekti. Çünkü işgalin salt askerî nitelikte olduğu iddia ediliyordu.

Bu işgal üzerine Vali Nâzım Bey görevinden çekildi, durumu telgrafla hükümete bildirdi. Ali Fuat Türkgeldi, anılarında, bu olayı şöyle anlatmaktadır:[188]

«23 Kanun-ı evvel *(Aralık)* 1918 tarihli ma'ruzat meyanında Adana valiliği hakkında Meclis-i Vükelâ mazbatasına leffen *(ilişik)* Vâli-i sâbık Nâzım Bey isminde bilmediğim bir zâtın iki telgrafnâmesi takdim kılınmıştı. Bu zât ahval-i sıhhıyesinden ve icabât-ı mahalliyeden dolayı istifa ediyor ve vilâyetin hâlini pek acıklı bir surette tasvir eyliyordu. Fransız'ların maksadı orada bir Ermeni cumhuriyeti tesis etmek ve vilâyetin nüfus-u mevcudesi itibarıyle Ermeni nüfusu akall-i kalîl *(azınlıkta)* olmasından dolayı şimdiki halde buna muvaffak olamazlar ise bir hükümet-i müstakile teşkil eylemek olduğunu ve vilâyeti işgal için sevk eyledikleri Kuvây-ı Askeriyyenin yüzde sekseni Ermeni gönüllülerinden ibaret olması da bu maksada vazıhan delâlet eylemekte idüğini ve Adana'nın ırkan ve mevkien hükümet-i Osmani'den gayr-i kabil-i iftirak *(ayrılmaz)* bulunduğunu pek müdellel surette ifham ve bâb-ı âliyi ikaza ihtimam ile şu sırada vilâyete Avrupaca meslek ve meşrebi tanınmış bir valinin tayinine lüzum gösteriyordu».

Nâzım Beyin valilik görevinden çekilmesi üzerine, Adana vali vekilliğine İkinci Ordu Müfettişi Nihat Paşa atandı. Ne var ki, Nihat Paşa daha Adana'da iken işgale karşı çıkmış ve silahlı direnmeye geçeceğini bildirmişti. Böyle bir kişinin vali vekilliği yapmasını işgal kuvvetleri elbette istemezdi. Osmanlı Hükümeti, işgalin askerî nitelikte olduğu ve mülkî yönetimin Osmanlı Devletine bırakıldığı yalanına inanmıştı. 26 aralık 1918'de Konya'dan Adana'daki görevi başına gitmek isteyen Nihat Paşaya, Adana-Tarsus demiryolunu geçtiği takdirde yakalanarak tutsak işlemi göreceği bildirildi. Bunun üzerine Nihat Paşa tekrar Konya'ya döndü. Fakat İngilizler, onun İkinci Ordunun başında ve hele burunlarının dibinde bulunmasını da tehlikeli buluyorlardı. Osmanlı Hükümeti üzerine gerekli baskıyı yaparak, onu bu görevinden de aldılar (ocak/1919)[189].

Bu durum üzerine Nâzım Bey, yeni vali atanıncaya kadar, vali vekili olarak görevinde bırakıldı.

İşgal ile birlikte Ermeni fedaileri *(Kamavorlar)* ve Ermeni göcmenleri akın akın bölgeye gelmeye başladılar. Kilikya'da yeniden bir Ermeni Devleti kurmak için koşullar, onlara göre çok elverişli idi. Onun için pek pervasızdılar. Eylemleri ölçüsüzdü. İşgal kuvvetlerinden de yüz buluyorlar, çoğu zaman eylemlerine onları da ortak ediyorlardı. Bu bilinçsizlik içinde, Çukurova'nın büyük aktif gücü olan eşrafı karşılarına aldılar. Büyük toprak sahiplerinden ve tüccardan oluşan, köklü ve çok geniş ailelere dayanan eşrafın canına, malına ve geleceğine göz diktiler. Eşraftan birçok kimseyi öldürdüler veya dövdüler, mallarını yağma ettiler veya eşrafı haraca bağladılar. Eşrafa tatlı kazanç sağlayan ticaret ve yüklenim gibi işleri kendileri yapmaya başladılar. Bu anlattığımız du-

(188) Görüp İşittiklerim, s. 172.
(189) K. Ener, Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, s. 29.

rumun örneklerini, Çukurova'daki millî mücadeleyi yaşamış bulunan Damar Arıkoğlu, Ahmet Remzi Yüreğir, Esat Özoğuz, Sinan Tekelioğlu, Osman Tufan gibi kişilerin anılarında bulmak mümkündür. Hatta bu örnekler, çeşitli yorumlar ve özürlerle birlikte, ileride kendisinden söz edeceğimiz Albay Brémond'un «*La Cilicie en 1919-1920*» ve Du Véou'nun «*La Passion de la Cilicie*» adlı eserlerinde de görülebilir. Biz, salt konuya ışık tutma bakımından, birkaç örnekle yetineceğiz:

«10 ocak 1919'da Kâhyaoğlu yakınındaki Abdo Ağanın çiftliğini bastılar. Abdo Ağa ile 14 işçiyi şehit ettiler». «10 şubat 1919'da Ermeniler Türklerin dükkânlarını yağma ettiler. 25 şubatta sarraf Vanlı Ahmet Efendinin Saracan mahallesindeki evi, komşusu Agop ile Kamavorlar tarafından gece talan olundu. Zavallı adam süngülenerek delik deşik edilmişti». «14 mart 1919'da Dellâl Mustafa oturduğu Dellâl Ahmet bağlarındaki evinde öldürülmüş olarak bulundu»[190].

«Haçin kazasına yakın yerlerde on bir yaşlarında iki çocuğu Ermeni fedaileri yere yatırmışlar, boğazlamakta iken, eşraftan Güzade İsmail Bey namında biri bunlara rast gelmiş ve bırakılmasını rica etmişse de, çocukları kurtarmak şöyle dursun, kendisini de yakalarlar. Burnunu, kulağını kesmek, gözlerini oymak suretiyle zavallıyı şehit ederler»[191].

«... Gözüne kestirdikleri kimselerden ve özellikle zengin adamlardan, güya alacakları olduğundan yahut evvelce kendilerine fenalık yapıldığından söz ederek sürgüne göndermek, kurşuna dizmek gibi tehditlerle para istemişler ve hapis ettirdiklerini soruşturma yapmadan az veya çok para aldıktan sonra salıvermek suretiyle işgal memurları işi soygunculuğa kadar vardırmışlardır»[192].

«Adana eşrafından ünlü Suphi Paşaya bir şey yapmamışlarsa da, damadı Tarsuslu Sadık Paşanın oğullarını hapsetmişler, Sadık Paşadan 15 bin lira haraç almışlardır. Suphi Paşanın oğlu Abidin Bey de Adana dışına sürülmüştür»[193].

Bir tanesi dahi eyleme geçmeleri için yeterli bir neden iken, hem malına, hem canına, hem de geleceğine göz dikildiğini gören eşraf çileden çıktı ve bu durum karşısında bilinç altında bir ikilem yaparak millî mücadele yolunu seçti. (Bu ikilem, mükemmel bir şekilde Büyük Nutuk'ta da anlatılmakta, «Ya istiklâl, ya ölüm!..» şeklinde sonuçlandırılmaktadır). Üzerinde kesin şekilde etkili oldukları halkı silahlandırarak düşmana savaş açtı. Bunun ilk örneği Dörtyol'da görüldü. Fransız askerleri ve Ermenilerden oluşan bir müfreze Dörtyol'un Özerli köyündeki malları yağma etmiş, Şeyhmuzzade Mehmet Ağa ile Abdülkadirağazade Yusuf Ağa'yı elleri bağlı olarak Fransız işgal kumandanının kapısı önünde süngüleyerek öldürmüşlerdi. Bu olay, düşmana ilk kurşunun atılmasına yol açtı. Yapılan çarpışma sonunda 15 düşman askeri öldürüldü ve saldırgan güçler geri püskürtüldü (19 aralık 1918). Bu zafer sonucunda

(190) A.g.e., s. 30.
(191) E. Özoğuz, Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları, s. 25.
(192) A.g.e., s. 26-27.
(193) A.g.e., s. 31-32.

Kara Hasan Çetesi oluştu. Kısa bir süre sonra Kara Hasan çetesi üç yüz kişiye ulaştı. Halk, Kara Hasan'a «*Hasan Paşa*» adını taktı[194].

Doğaldır ki, bu ve bunu izleyen olaylar, sömürgecilik üstadı İngilizlerin gözünden kaçmadı. Bu nedenle askerî yönetimi üzerlerine aldılar, sadece sivil yönetimi Fransızlara bıraktılar. İngiliz kuvvetleri kumandanı General Allenby, Fransız Albayı Brémond'u Kilikya Genel Valiliğine *(Administrateur en chef des territoires ennemis occupés de la zone nord)*. atadı. Brémond, yedi kişilik maiyetiyle birlikte Adana'ya geldi ve Vali Vekili Nâzım Beyle görüştükten sonra hükümet binasına yerleşti (1 şubat 1919). İngilizlerin askerî yönetime el koymaları, eşraf katlini bir süre yavaşlattı ve millî mücadele çabalarını ileriye itti. Ancak, açıklanması konumuz dışında bulunan nedenlerle, 15 eylül 1919 tarihinde İngiliz işgal kuvvetleri, askerî yönetimi de Fransızlara bırakarak bölgeden çekildiler. Fransızlar, askerî ve mülkî yönetimi tüm olarak ellerine alınca, eski sert tutumlarına ve Ermenileri maşa olarak kullanmaya yeniden başladılar. Böylece Çukurova'da millî mücadelenin bilinçli olarak başlamasına ve örgütlenmesine yol açtılar.

Fransızlar, ilk iş olarak Vali Vekili Nâzım Beyi görevinden ayırdılar. Gerçi Nâzım Bey, kendilerine karşı sert bir tutum içinde değildi. Ama her isteklerine de boyun eğmiyordu. Bu nedenle Nâzım Bey, aşağıdaki tezkereyi yazarak vali vekilliği görevinden ayrıldı:

«Adana Vilâyeti Mektupçuluğuna,

Dahiliye Nezaret-i celilesinden cevaben aldığım telgrafnamede vekâletin erkân-ı vilâyetten birine tevdii ile Istanbul'a azimetim tebliğ buyurulmuştur. Şehr-i halin *(bu ayın)* on dokuzuncu cuma günü hareket edeceğimden, öteden beri meşhut olan hüsn-ü hizmetinize binaen vekâlet uhde-i valâlarına tevdi kılınmıştır. Asayiş ve inzibatın merkez ve mülhakatta tamamıyle temini ve anasır arasında hüsn-ü muaşeretin *(iyi geçinmenin)* muhafazasıyla beraber kuva-yı işgaliye ile meveddetkârane *(saygılı)* muamelede devam olunması ve bilcümle vilâyet işlerinin hüsn-ü temşiyetine *(iyi yürütülmesine)* himmet buyrulması temenni olunur efendim. 19 eylül 1919.

Vali Vekili
Nâzım»

Nâzım Bey, böylece, 19 eylül 1919 tarihinde, vali vekilliğini Vilâyet Mektupçusu Esat Beye bırakarak Istanbul'a gitti. Bir süre açıkta bekledikten sonra, Millî Mücadeleye katıldı. Trabzon, Ordu, Erzurum valiliklerinde bulundu. 1935 yılında vefat etti.

Vali Vekili Esat Bey

Nâzım Bey, Adana'dan ayrılırken, vali vekilliğini Esat Beye bıraktığını Albay Brémond'a da bildirmişti. 21 eylül 1919 tarihinde, Albay Brémond'dan Esat Beye şu yazı geldi:

(194) Türk İstiklâl Harbi, c. IV, Güney Cephesi, s. 55-56.

«Adana Vilâyeti Mektupçuluğuna,

Nâzım Beyefendi Hazretlerinin izinli olarak bulunamadığı zamanlarda vali vekilliğinin size görev olarak verildiğini bildiren 19 eylül 1919 tarihli tezkerelerini aldım. Adı geçenin isteğine uygun olarak, her türlü kolaylığın yapılacağına güvenmenizi dilerim. Bu konuda tarafınızdan da özel yardım yapılmasını beklerim».

Büyük Millet Meclisi arşivinden edinilen bilgiye göre, Esat *(Özoğuz)* Bey, 1873 yılında Hopa'da doğmuştur. Babasının adı Hüseyin Hasbi'dir. Öğrenimi özeldir. Çeşitli idare kademelerinde görev yaptıktan sonra, 21 ocak 1915 tarihinde Adana vilâyeti mektupçuluğuna atandı. 1918 yılının güzünde, hastalık nedeniyle, izinli olarak Istanbul'a gitmişti. Döndüğünde Adana'yı işgal altında ve vali Nâzım Beyi de görevinden çekilmiş olarak buldu.

Nâzım Bey, işlerin tatlılıkla çözümlenmesinden yanaydı. Üstelik görevi de vekâleten yaptığından, işgal kuvvetlerine karşı fazla sert çıkışlar da yapmıyordu. Fakat işgal kuvvetlerinin de her isteğine boyun eğmiyordu. Fransa, hem askerî, hem de mülkî yönetim yetkisini tam olarak üzerine alınca, yumuşak huylu Nâzım Bey dahi Fransa'nın canını sıkmaya başlamıştı. Esat Bey, vali vekilliği görevine başlar başlamaz, Nâzım Beye yaptırılamayan istekler, bu kez Esat Beyin önüne getirildi.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşının koşullarından yararlanarak, savaş başında kapitülasyonları kaldırmış, durumu ilgili devletlere duyurmuştu. Şimdi Albay Brémond, Esat Beyden kapitülasyonların (özellikle adlî nitelikte olanlarının) yeniden canlandırılmasını istiyordu. Esat Bey, 29 eylülde Brémond'un bu isteğine verdiği cevapta, kendisinin ilga edilmiş bir hukuk kuralını yeniden canlandırma yetkisine sahip olmadığını bildirdi ve öneriyi reddetti.

Brémond'un Esat Beyden ikinci isteği emlâk vergisi konusunda oldu. Brémond, yeniden kıymet takdirine gidilmesini ve her yıl bunun tekrarlanmasını istiyordu. Esat Bey, bu isteğe de uymadı. Savaş yıllarında emlâk vergisi gelirinde azalma olduğunu, savaş yaraları kapandıkça bu gelirin artacağını bildirdi.

Memleketsever Osmanlı yöneticileri de Mondros mütarekesinin kaçamak hükümlerinden yararlanmak yoluna gitmişlerdi. Terhis zorunda kaldıkları askerleri, tekrar jandarma adı altında silah altına alıyorlardı. (Nitekim erlere ve subaylara jandarma üniforması giydirip onları iç güvenlik gücü gibi gösterme yolu, Kurtuluş Savaşı boyunca hep denenen bir yoldur). Doğaldır ki, İtilâf Devletleri de bu numarayı yutmuyorlardı. Onlar, eşkıya izlemesinde görevli jandarmanın, bir gün silahını kendilerine yönelteceklerinden şüphe etmiyorlardı. Bu nedenle, ellerine fırsat düştükçe, jandarma erlerini de terhis ediyorlardı. Esat Bey, bu terhis işlemine de karşı çıktı ve bu konuda vilâyet jandarma kumandanına sert emirler verdi.

Fransızlarla bu sürtüşmeler sürüp giderken, ortaya bir de Kara Yusuf çetesi sorunu çıkmıştı. Kara Yusuf, 65 kişilik çetesiyle çevreye dehşet salıyordu. Türklerle birlikte bazı Ermenileri de öldürmüştü. Ermenilerin öldürülmesi tansiyonu birden yükseltti. Kara Yusuf'un Adana'yı basacağı söylentileri çıktı. Bunun üzerine Fransız ve Ermeni askerleri, Adana'yı sardılar. Brémond da, Esat Beyi Kara Yusuf'a karşı gevşek tutum göstermekle suçladı.

Aslında bunlar bahane idi. Esat Bey de istedikleri gibi çıkmamıştı. Yapılacak şey onu değiştirmek, bir başkasını denemekti. Bu düşüncede olan Brémond, 21 ekim 1919 tarihinde Esat Beye aşağıdaki yazıyı gönderdi:

«Adana Vali Vekili Esat Beye,

Vali vekilliği ve mektupçuluk görevlerinin üzerinizden alındığını bildirmekle şeref duyuyorum. İlk trenle Istanbul'a doğru hareket buyurursunuz.

Vilâyetin sıradaki büyük memuru olan kadıyı, vali vekilliği ile görevlendirdim. Fransız genel valiliği büro başmüdürü Kemal Bey, mektupçuluk görevini yapacaktır».

Esat Bey, anılarında anlattığına bakılırsa, bu tezkereyi alır almaz Albay Brémond'un yanına gider ve aralarında tercüman aracılığıyle şu konuşma geçer:

Esat Bey — Kolonelden bir tezkere aldım. Bunu kendilerine sormak istiyorum. Hangi sebep ve yetki ile Adana'dan ayrılmama lüzum gösteriyorlar?

Brémond — Vali vekili olmasına sevinmiştik. Kendisinden yardım ve yakınlık göreceğimizi de ümit ediyorduk. Tam tersine karşı koymaya uğradık.

Esat Bey — Güçlük çıkarma, karşı koyma dedikleri nedir, açıklarlar mı? Yoksa kapitülasyonu kabul ettirmek ve uygulattırmak, emlâk vergisine zam yaptırmak, hükümetin bütün işlerine, görevlerine karışmak gibi işlemlerini kabul etmediğimden ve red eylediğimden ise, bu bana düşen resmî bir görev idi. Bunu yaptım. Başka türlü hareket edemezdim. Kendileri böyle bir öneri ve baskı karşısında kalsalardı, ne yaparlardı?

Brémond — Siz memleketiniz için iyi bir adamsınız. Fakat bize yaramazsınız. Artık sizinle çalışmak mümkün değildir. Bildirimime uygun olarak hemen hareket etmeniz gerekir.

Esat Bey — Burası benim asıl vatanımdır. Bundan başka Türk hükümetini de temsil ediyorum. Bu sözlerinizi, işlemlerinizi asla kabul etmiyor, bütünüyle reddediyorum.

Esat Bey, böyle konuşmuş olmasına rağmen, hemen Adana'dan ayrıldı. Bu ayrılış nedenini, anılarında şöyle açıklamaktadır:

«... Haberdar olanlar, derhal yanıma geldiler. Çok müteessir olduklarını, Adana'dan müfarakatıma *(ayrılmama)* hiç razı olmadıklarını, şayet gidilmezse —emsali olduğu üzere— cebren çıkarırlarsa akıbetin ne olacağını, zaten galeyan içinde bulunan halkın heyecanının daha da artacağını söylüyorlar, hareketimi zaruri görüyorlardı. Filhakika eski mebus arkadaşlarımdan —eski maa-

rif vekili— İsmail Safa ve Muhtar Beylerle Maarif Müdürü Fuat, İstinaf Müddeiumumisi Murtaza, Jandarma Kumandanı Hâşim Beylerle daha isimlerini hatırlayamadığım bazı kimseleri de Adana'dan uzaklaştırmışlardı. Hatta hareketimden iki gün evvel Adana Mebusu Damar Arıkoğlu Bey de tazyike uğramış ve tevkif edilmişti»[195].

Esat Bey, 21 kasım 1919'da Istanbul'a geldi. Ertesi günü Meclis-i Vükelâ'ya olup bitenler hakkında geniş bilgi verdi. Istanbul'da kaldığı sürece, Adana valiliğine atanmış bulunan Celâl Bey ile ve Ankara mektupçuluğuna atandıktan sonra da Vali Ziya Paşa ile görüşmelerde bulundu. Ankara'ya geldiği zaman, Vali Vekili Yahya Galip Bey tarafından bir sınamadan geçirildi. Millî mücadele yanlısı olduğu anlaşıldıktan sonra Ankara mektupçuluğu görevine başlamasına izin verildi. Bir süre sonra, Yahya Galip Beyin isteği üzerine, Kırşehir mutasarrıflığı yaptı. Bu görevde iken, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Lâzistan *(Rize)* sancağından milletvekili seçildi. Bundan sonra daha üç dönem Rize, üç dönem de Kars milletvekilliği yaptı. 27 mart 1954 tarihinde vefat etti.

Vali Vekili Nazif Bey

Esat Bey ayrıldıktan sonra, vali vekilliği görevi, Brémond'un isteği üzerine, Adana Kadısı Nazif Efendi'ye verilmişti. Adana'da çıkan Ferda gazetesi, 23 ekim 1919 tarihli ve 57 sayılı nüshasında, bu görev değişikliğini şöyle bildiriyordu:

«Vali vekâletini ifa eden mektupçu Esat Beyin her iki vazifeden alâkası inkitaa uğramasına mebni, vali vekâleti Kadı Nazif Efendi tarafından deruhte edilmiştir».

Kadı Nazif Efendi, vali vekilliği görevine başladığı zaman, Adana vilâyetinin işgali üzerinden bir yıla yakın bir süre geçmişti. Yani işgal, bir yaşını doldurmak üzereydi. Bu bir yıl içinde Adana'nın geleceğini belirleyen önemli gelişmeler olmuştu. Olayların akışını doğru olarak izleyebilmek için, bu gelişmelere ana çizgileriyle bir göz atmada yarar vardır:

1. Mondros Mütareke antlaşmasına göre, Kilikya'nın işgalinin askerî nitelikte olması ve sulh antlaşmasının yapılmasına kadar sürmesi gerekiyordu. Kilikya'nın yüzde doksan oranında Türk-Müslüman halkın yerleştiği ve yaşadığı bir bölge olması dolayısıyle, sulh antlaşması sonunda Kilikya'nın Türklere geri verileceğine şüphe yoktu. Bu nedenlerle, işgale karşı çıkılmamıştı. Fakat aradan geçen bir yıllık süre, yukardaki düşünce ve propagandaların hiç de doğru olmadığını göstermeye yetmişti bile. Fransa, özellikle hem askerî, hem de mülkî yönetimi üzerine aldıktan sonra, Çukurova'yı terketme niyetinde olmadığını çeşitli şekilde göstermişti. Bölgeye yeni askerî birlikler getirilmesi gibi.

(195) E. Özoğuz, Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları, s. 103-105.

2. Bu bir yıllık işgal sırasında, 100 bin Ermeni göçmeni gelmişti. Bu Ermenilerden 70 bini Adana merkezi ile köylerine, 12 bini Dörtyol'a, 8 bini Haçin'e, geri kalanı da Kozan, Kadirli ve Osmaniye'ye yerleştirilmişti. Ermeni göçmenlerine işgal kuvvetleri olağanüstü bir yardım ve kolaylık gösteriyorlar, Türklere ne kadar kızıyorlarsa Ermenileri de o derece sevdiklerini her fırsatta belli ediyorlardı.

3. Eşrafın canına, malına ve geleceğine göz dikme eylemleri, zaman zaman duraklamasına rağmen, sürüp gidiyordu. Evinde silah bulundurduğu gerekçesiyle eşraftan Tevfik Kadri Ramazanoğlu, köprü başında çarmıha gerilerek ucu telli kırbaçla dövüldü (2 mayıs 1919). Gene eşraftan Aziz Beyin küçük kızının tükürüğü, Madam Brémond'un şapkasına düştüğü için beş bin lira (1973 rayicine göre yarım milyon liraya yakın bir değerdedir) para cezası almışlardı.

4. Bu bir yıl içinde Erzurum ve Sivas Kongreleri yapılmış, Damat Ferit hükümeti düşürülmüş, millî mücadelenin lideri ve gücü belli olmuştu. Demek ki Çukurovalılar, girecekleri bir kurtuluş savaşında yalnız kalmayacaklar, bütün Anadolu'yu arkalarında bulacaklardı.

İşte bütün bu nedenler, Çukurovalıları, silahlı bir savaşmaya girişmeye zorlamıştır. Ancak savaşa başlayabilmek için, önceden Anadolu'nun desteğini ve yardımını kazanmak gerekiyordu. Bunun için, Topaloğlu Halil, dava vekili Mustafa ve Kurtoğlu Hulusi efendilerden oluşan bir kurul, Sivas'a giderek ekim 1919 ayı sonunda Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile görüştü ve kendi olanakları ile yürütecekleri bu savaşı desteklemesini istedi. Bu akıllıca bir yardım isteyiş tarzıydı. Çünkü karnını doyuracak kadar bile parası olmayan Heyet-i Temsiliye, şüphesiz herhangi bir maddî yardım yapamazdı. Kasım ayı içinde Sivas'ta yapılacak Kumandanlar Toplantısına katılmak üzere Ankara'dan yola çıkan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ile kasım ayı başında Kayseri'de görüşmeler yapıldı ve böylece 20. Kolorduya bağlı olarak *Kilikya Cephesi* kuruldu. Mustafa Kemal'in de buyruğu ve onayı ile cephe genel komutanlığına Topçu Binbaşı Kemal Bey atandı. Ancak cephe çok geniş olduğundan, Seyhan nehri esas alınarak, Doğu ve Batı Kilikya cephesi olmak üzere ikiye ayrıldı. Doğu Kilikya Cephesi Kumandanlığına Yüzbaşı Osman Nuri, Batı Kilikya Cephesi Kumandanlığına Yüzbaşı Ali Ratip Beyler atandılar.

Binbaşı Kemal, *Kozanoğlu Doğan Bey;* Yüzbaşı Osman Nuri *Aydınoğlu Tufan Bey;* Yüzbaşı Ali Ratip de *Tekelioğlu Sinan Bey* takma adıyle Kayseri'den güneye doğru gizlice yola çıktılar. Ceplerinde birer buyruk, göğüslerinde imanlarından başka hiç bir şeyleri yoktu.

(Sonradan Binbaşı Kemal Bey, generalliğe kadar yükseldi ve Doğan soyadını aldı. Aynı şekilde Yüzbaşı Osman Bey de general oldu ve Tufan soyadını aldı. Yüzbaşı Ali Ratip Beye ise, halk Sinan Paşa adını taktı. Orduda generalliğe yükselmedi, fakat yaptığı görev dikkate alınarak

general maaşı üzerinden emekli oldu. Adını Sinan Tekelioğlu olarak değiştirdi ve çok partili hayata geçildikten sonra bir süre milletvekilliği yaptı).

Bu üç kahraman subayımız, güney cephesine hareket eder etmez, Türk ordularının güneye doğru harekete geçtiklerine değğin çok başarılı bir propaganda yaptılar. Bu yalan habere ilkin Fransızlar kandı ve Suriye'deki siyasal temsilcileri Georges Picot'yu görüşmek üzere Sivas'a gönderdiler. Mustafa Kemal Paşa ile Mösyö Picot arasında yapılan görüşme (5 aralık 1919), ortada ordu falan olmadığı için pek eğlenceli geçti[196]. Doğaldır ki, salt propaganda ile düşman vatan topraklarından kovulamazdı. Onun için bu üç subayımızın önderliğinde, güney cephesinde, tarihin kaydettiği en müthiş bir gerilla savaşı, kısa bir süre sonra, başlatılmıştır.

Adana'nın işgalinden sonra, Adanalı genç aydınlar bir gizli örgüt kurmuşlardı. Bu gizli örgüt, eşraftan bir koruyucu bulunca, özellikle valilikten destek gördüğü zamanlarda, oldukça başarılı çalışmalarda bulunmuştur. Bu gizli örgüt, silahlı direnmeden çok, haber ulaştırma, direnme gücünü artırma ve karşı propaganda yapma gibi alanlarda daha çok çaba harcıyordu. Bu örgütte çalışmış bulunan Eczacı Basri Arsoy, konumuzla ilgili olarak, şu ilginç bilgileri vermektedir:

«Kasım/1919 başlarındaydı. General Gouraud'nun Adana'ya geleceğini öğrendik. Fransızlar Türk bayrağının asılmasını yasakladılar. Ama General'in gelişinde her taraf Fransız, Ermeni ve Yunan bayraklarıyla donandı. *Ve o gün hükümete ilk defa Fransız bayrağı çekildi.* Telgrafçımız Hasan Bey ile bunu Konya'ya haber verdik*. Bir gün sonra Konya'dan gelen postada, Babalık gazetesi mütareke şartlarına aykırı olan bu işlemi protesto ediyordu. Fransızlar, Babalık gazetesinde bunu görünce Adana'da bir telsiz bulunduğunu veya helyosta ile görüşüldüğünü düşünerek geceleri lamba yakılmamasını emrettiler. Ve damların üzerindeki tahtları yıktırdılar. Ayrıca Vali Vekili Kadı Nazif aracılığıyle Osmanlı Hükümeti adına Konya'ya bir tekzip telgrafı yolladılar. Bununla da yetinmeyerek Ermeni telgraf kontrol memurunu sıkıştırdılar. Bu haberi vereni bulduğu takdirde bin İngiliz lirası mükâfat vaadinde bulundular».

«Gizli teşkilâtımızın haberleşme işini Suphi Paşa, Vehbi Necip Savaşan ve Mühendis Hilmi Emiroğlu organize ederdi. Telgrafçı Hasan, bilgi almak için ya evime gelir veya da ilâç bahanesiyle eczaneme uğrardı. Vehbi ile çok kez mandırasında buluşurduk. Hilmi her gün bana gelirdi. Suphi Paşa da bana tezkere yazarak ilâç ister ve benim getirmemi rica ederdi. Öbür arkadaşlarla da çe-

---

(196) Bakınız: A. F. Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, s. 268-270.

(*) Kasım Ener'in «Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi» adlı değerli eserinden naklen aldığımız (s. 44-45) Sayın Bahri Arsoy'un anlattıkları, belgelere pek uymamaktadır. Örneğin General Gouraud'nun Adana'yı ziyareti aralık/1919 ayı içerisindedir. Generali karşılamak üzere, Adana'da Fransız bayrakları dağıtılmasını Mustafa Kemal Paşa 28 kasım 1919'da resmen protesto etmiştir. (G. Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, s. 78).

şitli şekilde buluşurduk. Teşkilâtta çalışan bu arkadaşlar birbirlerinden habersizdiler. Bu şekilde çalışmakla hem arkadaşların güveni sağlanmış, hem de Fransızların haber alması güçleştirilmiş oluyordu. 1919 yılı yaz ayları sonuna doğru idi ki, Adana valiliğine Zeynelâbidin'in tayin edileceğini öğrendik. Hasan Beyin Istanbul'daki telgrafçı arkadaşı Nadir bu haberi vermişti. Gençler bundan pek üzüldüler. Çünkü Zeynelâbidin, gerici İtilâf ve Hürriyet Partisinin elebaşılarından idi. Istanbul Hükümetine bağlı olduğundan, aydınlarca sevilmiyordu*. Bunun için hemşerilerimizin (Kilikyalılar Cemiyetinin) teşebbüsü ile valiliğe tayini geri bıraktırıldı. Ve Adana iline, eski Halep Valisi Celâl Bey atandı. Bu olaydan herkes sevinç duydu. Celâl Bey gelirse, hükümet işlerinde bir koruyucu bulacağımızı umuyorduk. Çünkü yüksek Türk memurlarından hiç birisi valiliği kabullenmediğinden, ilin yönetimi kadıya bırakılmıştı. *Fransızlar Kadı Nazif'e emirlerini kolaylıkla yaptırıyorlardı.* Türkler çektiklerini kimseye anlatamıyor, her dairede Ermeni yardımcılar, Ermeni tercümanlar, Ermeni polis ve Ermeni jandarma bulunuyordu».

Asil olarak Adana valiliği görevine atanan Celâl Beyin 18 aralık 1919 tarihinde Adana'ya gelmesiyle, Kadı Nazif Efendinin vali vekilliği görevi sona ermiştir.

Vali Celâl Bey

Mehmet Celâl Bey, 1863 yılında Istanbul'da doğdu. 1883 yılında Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'yi bitirdi. Açılan bir yarışma sınavını kazanarak, Ticaret ve Ziraat Nezareti hesabına Almanya'ya öğrenim için gönderildi. Orada Ziraat Fakültesini bitirerek 1886 yılında yurda döndü. Maarif Nezaretinde görev alarak çeşitli illerde öğretmenlik yaptı. 22 ağustos 1908 yılında, Meşrutiyet'ten hemen sonra, Mekteb-i Mülkiye Müdürlüğüne atandı. Bir yıla yakın bir süre bu görevi yaptıktan sonra, idare mesleğine geçerek çeşitli illerde valilik yaptı. 1911 yılında kurulan Sait Paşa kabinesinde Dahiliye, 1913 yılında kurulan Mahmut Şevket Paşa kabinesinde Ticaret ve Ziraat Nazırlıklarında bulundu. Sonra Halep valisi oldu. 2 kasım 1919 tarihinde Adana valiliğine atandı.

Denilebilir ki, 6 ay kadar iktidarda kalan Ali Rıza Paşa hükümetinin yaptığı en yerinde atamalardan biri budur. Çünkü işgal altındaki bir ile atanacak valide, en azından şu üç niteliğin bulunması gerekir:

1. Hem koyu milliyetçi, hem de cesur olmak.
2. İdarecilik mesleğinde büyük tecrübe sahibi olmak.
3. Emperyalist devletlerin içyüzünü ve kültürlerini iyi bilmek, onlar karşısında aşağılık duygusuna kapılmamak.

Celâl Bey'de bu üç nitelik fazlasıyle vardı. Bu nedenle, atanma haberi Adana'nın milliyetçi çevrelerinde büyük sevinç yarattı.

(*) Hürriyet ve İtilâf Partisinde iki tane Zeynelabidin vardır. İkisi de Yüz Ellilikler Listesinde yer almıştır. Burada söz konusu edilen Adanalı Zeynelâbidin'dir. Diğeri hakkında Konya Valiliği bölümünde bilgi verilmişti.

Celâl Bey, atanır atanmaz hemen görevi başına hareket etmedi. Istanbul'da daha bir aydan fazla bir süre kalarak işgal kuvvetlerinin tutumu ile ilgili bilgi topladı. Belki de durumun biraz daha açıklığa kavuşmasını da beklemiş olabilir. Fransızların da bu atamaya karşı çıkmaları, Celâl Beyin hareketinin gecikmesinde etken olmuştur.

Celâl Bey, aralık 1919 ayı ortasında Istanbul'dan hareket etti. Adana Belediye Başkanı Mehmet Fuat (Dıblan) Bey başkanlığında bir kurul, kendisini karşılamak üzere Pozantı'ya gitti. Celâl Beyin Adana'ya geleceği günün akşamı (18 aralık 1919), havanın çok kötü olmasına rağmen, istasyon hıncahınç karşılayıcılarla dolmuştu. Celâl Bey, karşılayıcıların büyük gösterileri arasında, Suphi Paşanın konağında misafir edildi. (Suphi Paşa, Adana'nın en büyük eşrafından biri idi. Çevre üzerinde çok büyük etkisi vardı. Bu nedenle kendisine paşa unvanı verilmiş idi. Fransızlar kendisine pek parlak vaatlerde bulunmuşlarsa da, Suphi Paşa onlarla işbirliğine yanaşmamıştır). Celâl Bey, ertesi gün valilik fermanını okumak üzere Ulucami'ye giderken aynı gösteriler tekrarlandı. Arabası önünde kurbanlar kesildi. Tekbirler getirildi.

Celâl Bey, Fransız ve Ermeni zulmünden bıkmış olan bu halkın duygularını karşılıksız bırakmadı. Vilâyet Konağına gider gitmez binada asılı duran Fransız bayrağını indirtti. Ulus caddesinde kiraladığı vali konağının kapısı önüne Türk bayrağı astı. Daha önce kurulduğunu belirttiğimiz gizli örgütle ve milliyetçi eşrafla yakın işbirliği yaptı. Böylece milli mücadele yanlısı varlıklı ve aydın çevreler, Celâl Beyin kişiliğinde büyük bir koruyucu bulmuş oldular.

1920 yılının ilk ayında, Kuvayı Milliye, Urfa ve Maraş sancakları üzerinde ağır baskı kurdu ve emperyalist güçlerle savaşa tutuştu. Bu savaş sonunda, Fransız ve Ermeni güçleri Doğu Kilikya cephesinde büyük bir yenilgiye uğratıldı. Böylece, 11 şubat 1920 tarihinde Maraş düşman işgalinden kurtarıldı. Bu beklenmedik yenilgi karşısında şaşkına dönen Fransızlar, diplomatik bir saldırıya geçtiler. Urfa ve Maraş yöresindeki Kuvayı Milliye'nin saldırıları durdurulduğu takdirde, Fransızlar, Sulh Konferansında Istanbul'un Osmanlı yönetiminde kalmasına rıza göstereceklerdi. Bu öneri, Istanbul Hükümetince uygun karşılandı, fakat Mustafa Kemal tarafından kesinlikle reddedildi. Mustafa Kemal Paşaya göre, Misak-ı Millî sınırları içinde kalan topraklardan bir karışı dahi, karşılığı ne olursa olsun, düşmana terkedilemezdi. Fransızlar, Güney Anadolu topraklarını boşaltmadıkça, Kuvayı Milliye'nin saldırıları devam edecekti.

16 mart 1920 tarihinde Istanbul'un emperyalist devletlerce işgali, az da olsa, Fransızlarla anlaşma ümidini tüm yok etmişti. Gerek bu olay, gerekse Maraş'ın kurtarılmasının verdiği yüksek moral gücü dolayısıyle, Sinan Tekelioğlu güçleri kuzeyden; Emin Arslan Bey güçleri batıdan Adana'ya doğru saldırıya geçtiler. Emin Arslan Bey komutasındaki 500 kişilik Kuvayı Milliye, Silifke ve Mersin'i Ermeni çetelerinden ve Fransız kuvvetlerinden temizleyerek Tarsus'a doğru ilerledi.

Tekelioğlu Sinan güçleri ise, 30 mart 1920 tarihinde Karsantı bucağını, 1 nisan 1920'de de Karaisalı ilçesini düşmandan kurtardı. Uzun süre ulusal güçlere merkez olacak olan Karaisalı'da Müdafaa-i Hukuk örgütü kuruldu ve millî mücadeleci Saadettin Beybaba kaymakamlığa atandı. Bu suretle Kuvayı Milliye, Adana ili sınırları içine fiilen yerleşmiş oldu.

Fransızlar, Adana'yı işgal ettikten sonra, Mütareke koşullarına aykırı olarak Pozantı'yı da işgal etmişlerdi (27 aralık 1918). Bu sayede İç Anadolu bölgesini ve Istanbul-Adana demiryolu ulaşımını kontrol altına alarak, Kilikya'daki egemenliklerini pekleştirme amacını gütmüşlerdi. Bu amacın sürekli olmasını sağlamak üzere de, Binbaşı *Mesnil* komutasında güçlendirilmiş bir tabur askeri Pozantı'ya yerleştirmişlerdi. Istanbul'un işgalinden hemen sonra, Ankara'dan verilen emirle, Ulukışla-Pozantı arasındaki demiryolu köprüleri havaya uçurularak, Pozantı'nın İç Anadolu bölgesi ile olan bağlantısı koparılmıştı. Şimdi sıra Pozantı'nın Adana ile olan bağlantısının kesilmesine gelmişti.

Adana-Pozantı arasında, demiryolu hattı üzerinde, stratejik bakımdan önemli iki istasyon vardı: *Hacıkırı* ve *Belemedik*. Hacıkırı'nda bin kişilik bir düşman kuvveti; Belemedik'de de bir Fransız hastanesi ve gene Fransızlara ait onarım atelyeleri vardı. Pozantı'daki tabur kumandanı Binbaşı Mesnil'in eşi de Belemedik'deki hastanede çalışıyordu.

Tekelioğlu Sinan güçleri, ustaca yaptıkları baskınlarla, 6 nisanda Hacıkırı'yı, 10 nisanda da Belemedik'i düşmandan geri aldı. Bu başarı üzerine, Tekelioğlu Sinan'ın, bağlı bulunduğu 11. Tümen kumandanına ve Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği rapor, Kuvayı Milliyenin durumunu, tutumunu, moral gücünü ve eksiklerini göstermesi bakımından çok ilginçtir:

«1. 10.4.1920 tarihinde, iki günlük kuşatmadan sonra Belemedik düşürülmüştür. 52 kişilik Fransız kuvvetinden yalnız 11 er esir alınmıştır. Esirler arasında Pozantı Kumandanı Binbaşı Mesnil'in ailesi de vardır.

2. Belemedik'te bir barut. bir dinamit deposu ile 70 çuval un, arpa ve 3 lokomotif ile 30 vagon, 6 otomatik tüfek, bircok telefon makinesi, gayet mükemmel bir eczane ve tıp aletleri ganimet olarak alınmıştır.

3. Belemedik-Kelebek arasında tren işletilmeye başlanmıştır.

4. Pozantı kuşatılmıştır. Fransız kumandanına teslim olması bildirildi. Ailesi tarafından kendisine yazılan mektup, buna iliştirildi. Ayın on beşinde komutayı ele alacak ve Pozantı'yı düşürmeye çalışacağım. Başarı Allahtandır. Ahalideki coşkunluğa ve neşeye son yoktur.

5. Belemedik'e saldıran eratımız binden artıktı.

6. Kahraman Kilikya Kuvayı Milliyesi Belemedik'e girdiği zaman, Ermeniler tarafından yüzlerine katran sürülerek güneşin altında günlerce bırakıldıktan sonra ölen birçok Müslümanın cesetleri görüldüğü halde, Kuvayı Milliyemiz Hıristiyanlara karşı büyük bir insanlık göstermiştir.

7. Tutulan beş Ermeninin casusluklari açığa çıktığından, idam edilmiştir.

8. Örgütümüz gayet düzenlidir. İleri hatlarımız, Adana ve Tarsus yakınlarındadır. Silah, cephane ve topa ihtiyacımız pek fazladır.

9. Milletvekillerinin atanması için emir verdim. Yakında yola çıkacaklardır».

Bundan sonra, hem Kuvayı Milliye, hem de 11. Tümene bağlı birlikler tarafından Pozantı kuşatıldı. Fakat Binbaşı Mesnil, karısının da ricasına rağmen, teslim olmayı reddetti ve direnmeye geçti. Adana'daki Fransız kumandanlığı, Pozantı taburunun imdadına yetişmek üzere, Kavaklıhan ve çevresini savunan Türk kuvvetlerine karşı saldırıya geçtiyse de, yenildiğinden geriye döndü. Buna harp tarihimizde *Birinci Kavaklıhan Savaşı* denmektedir (12 nisan 1920).

Istanbul'un işgalinden sonra, 5 nisan 1920 tarihinde Damat Ferit, dördüncü kez sadrazam olmuş, Dürrizade Abdullah Efendi de şeyhülislâmlığa getirilmişti. Bilindiği gibi, Damat Ferit, Kuvayı Milliyede çalışanların öldürülmesi gerektiği yolunda bir fetva çıkarmıştı. Bu fetva, bütün Anadolu'ya yayıldığı gibi, Adana'ya da gönderilmişti. Cahil Müslümanları kandırmak için, emperyalist devletlerin baskısıyle çıkarılmış bulunan bu fetvanın okunması için, Adana'daki işgal kuvvetleri kumandanı General Dufieu ve genel vali Albay Brémond tarafından Ulucami'de bir toplantı düzenlendi (17 nisan 1920). Toplantıya, başta vali olmak üzere Adana'nın ileri gelenleri çağrıldılar. Kilikya'daki anılarını, «La Cilicie en 1919-1920» adlı kitapta toplamış bulunan Albay Brémond, bu fetva karşısına Vali Celâl Beyin tutumunu şöyle açıklamaktadır:

«Müttefiklerin isteği üzerine Istanbul Şeyhülislâmı, Kemalist hareketin Padişah ve Halifeye karşı bir isyan olduğunu bildiren fetva çıkarmıştır. Bunun Fransızcası telgrafla Adana'ya gönderilmişti. Türkçeye çevrilerek binlerce dağıtıldı. Vali Celâl Bey bütün ısrarlarımıza rağmen, kendisine resmî bir yazı gönderilmeyişini ileri sürerek, fetva okunurken camide bulunmadı. Bu da meselenin önemini kaybettirdi. Celâl Bey, bununla da yetinmeyerek, karşı bir fetva yayımlatmak suretiyle, Istanbul fetvasını önemsiz bir hale getirdi»[197].

Amanos dağlarındaki demiryolu tünellerini bozacakları iddiasıyle 15 Türk tutuklanmış ve Adana Fransız harp divanınca idama mahkûm edilmişlerdi. Bunun üzerine Celâl Bey, Karaisalı'da bulunan Sinan Paşaya haber salarak, acele Fransız komutanlığına bir ültimatom vermesini; bu ültimatomda, bu Türklerin idamına gidildiği takdirde elindeki Fransız esirlerini öldüreceğini bildirmesini istedi. Sinan Tekelioğlu, valinin bu isteğini ivedilikle yerine getirdi. Korkan Fransızlar, 15 Türkün idamından vazgeçtiler.

Düşman işgali altında bulunan illerde, Büyük Millet Meclisi için seçim yapma olanağı elbette ki yoktu. Adana da bu illerimizden biri idi. Bunun için sadece Karaisalı ilçesinde seçim yapıldı ve bu seçim bütün Adana merkez sancağı için geçerli sayıldı. Birinci Büyük Millet Meclisi-

(197) K. Ener, Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, s. 127.

ne, Adana Merkez Sancağını temsil etmek üzere gönderilen beş kişi şunlardır: Karaisalı Müftüsü Abdullah Efendi, Karaisalı'lı Mehmet Hamdi Efendi, Doktor Eşref (Akman) Bey, Zamir (Damar Arıkoğlu) Bey, eski mutasarrıf Zekâi (Apaydın) Bey.

Bu olaylar cereyan ederken, kuşatılmış bulunan Pozantı'daki Fransız taburunun durumu da günden güne kötüleşiyordu. Gerçi Pozantı'yı kuşatan Türk güçleri derme çatmaydı. Fakat Fransız taburunun da çevreyle ilişiği kopuk, askerlerin de moral gücü çok bozuktu. Bu taburun yardımına koşmak üzere, Adana'daki Fransız kuvvetleri 19 mayıs 1920 tarihinde tekrar Kavaklıhan yönünden saldırıya geçtiler. İki gün süren savaşlar sonunda Fransızlar tekrar yenildi. Böylece *İkinci Kavaklıhan Saldırısı* diye adlandırılan bu savaşlar sonunda, Pozantı taburunun yardımına koşma olanağının kalmadığı kesinlikle anlaşıldı. Bunun üzerine Binbaşı Mesnil'e başının çaresine bakması için haber salındı.

Binbaşı Mesnil, 25 mayıs 1920 tarihinde, yaralı askerlerini Pozantı' da bırakarak, taburuyle birlikte çemberden çıkıp Toros dağlarında yol almaya başladı. 26 mayısta durum Kuvayı Milliye tarafından öğrenildi ve gerekli tedbirler alındı. Fransız taburu, bir Türkmen kadınının haber vermesiyle, Karboğazı'nda, 40 kişilik Karabomba Müfrezesi Komutanı Kara Afet *(Hasan Akıncı)* tarafından baskına uğratıldı. Bu baskın sonucunda neye uğradığını şaşıran ve kurtuluş umudunu yitiren Mesnil, 23 subayı ve 650 eriyle birlikte teslim oldu. Teslim olduğu Kara Bomba çetesinin durumunu görünce çok utandı ama, iş işten geçmişti. Kaderin cilvesine bakın ki, Pozantı'da kahramanca direnen, karısının bütün ricalarına aldırış etmeyen mağrur Mesnil, kara cahil bir Türkmen kadınının oyununa düşmüştü. (Yeri gelmişken belirtelim ki, Çukurova'nın kahraman kadınları, erkeklerinin yanında, düşmanla dişe diş, göze göz savaşmışlardır. Bunların içinde şehit Rahime Onbaşı gibi müfreze komutanlığı bile yapanlar vardır).

Bu durum karşısında, Fransız yönetimi, şu tedbirlere baş vurdu:

1. Büyük Millet Meclisi hükümetinden ateşkes isteminde bulundu. İleride anlatacağımız nedenlerle, bu istemleri hemen kabul edildi ve 30 mayıs 1920 tarihinden geçerli olmak üzere 20 gün süreli ateşkes anlaşması imzalandı.
2. Kendileriyle işbirliği yapmaya yanaşmayan Suphi Paşa, Kadri Ramazanoğlu gibi eşrafı Adana dışına sürdüler.
3. Istanbul Hükümetine baskı yaparak Vali Celâl Beyi görevinden aldılar.

27 mayıs 1920 tarihinde, vali vekilliğini Mektupçu Süleyman Beye bırakarak Istanbul'a dönmesi için Celâl Beye emir geldi. Fransızların da baskısıyle Celâl Bey, 30 mayıs 1920 tarihinde Adana valiliği görevinden ayrılarak Mersin'e gitti. Durumu öğrenen Mustafa Kemal Paşa, Silifke mutasarrıfı aracılığıyle, Celâl Beye aşağıdaki bildiride bulundu:

«Istanbul Hükümetinin sizi çağırmaya hiç bir yetkisi yoktur. Memleketin kaderine el koyan Büyük Millet Meclisi, sizi Adana valisi tanımaktadır. Esasen yapılan ateşkes antlaşması koşullarında da, sizin hükümet memurlarıyle serbestçe haberleşmeniz yolunda hüküm vardır. Buna göre Adana'ya dönünüz, Fransızlar istemedikleri takdirde derhal ilişkilerin kesileceğini kendilerine bildiriniz».

Fakat Fransızlar, Celâl Beyin görevi başına dönmesine karşı şiddetle direndiler. Mustafa Kemal Paşa da, ileride açıklayacağımız nedenle, bu konuda fazla üstelemedi.

Fransızların Celâl Beyi niçin istemedikleri, Albay Brémond'un «*La Cilicie en 1919-1920*» adlı eserinde şöyle anlatılmaktadır:

«Osmanlı Hükümetinin 2 kasım 1919'da Celâl Beyi vali olarak ataması General Allenby'nin emrine aykırı idi. Bu husus telgrafla başkomutanlığa bildirildi ve itiraz olundu ise de bir sonuç vermedi. Oysa Celâl Bey, Almanya'da veliahdın okuduğu Bonn'da öğrenimini bitirmiş tam bir Fransız düşmanı idi. Istanbul ve Konya'dan Adana'daki Mustafa Kemal Partisi üyelerine telgraf çekmiş ve bunlar kendisine parlak bir karşılama töreni hazırlamışlardı. Adana'ya gelir gelmez, eski milletvekili olan Suphi Paşanın Kemalist partisine katıldı. Adana'da Suphi Paşa ve kardeşi Kadri Bey, Tarsus'da Sadık Paşa ve Hakkı Bey hiç bir Fransızın kalmasını istemiyorlardı. Mersin'de ise gene bu aileye mensup müftü oraya hâkim durumda idi. 1919 yılı içinde bu adamlar, bütün sulhsever durumumuza karşılık, bize düşmanlık göstermekten geri kalmadılar. Suphi Paşa, Belediye Başkanı Kadri Bey, İbrahim Rasih Efendi ve oğlu Fevzi, General Gouraud'yu vilâyette ziyarete gittikleri vakit kendilerine pek çok iltifatta bulunulduğu halde, onların bize karşı gelmeleri daha da arttı. İşte Vali Celâl Bey, bu etkili insanlarla işbirliği yaptı. Bunlara dayanarak Fransız görevlilerini tanımamazlıktan geldi. Sonra da General Dufieu'ye küstahça nota verecek kadar ileri gitti»[198].

Görülüyor ki Celâl Beyin bütün suçu vatanını sevmek, işgale karşı çıkmak, vatanını seven ve işgale karşı çıkan kimselerle işbirliği yapmaktır.

Celâl Bey, bundan sonra, Istanbul'a dönmüş, 7 temmuz 1921 - 4 mart 1922 tarihleri arasında Istanbul Şehreminliği *(Belediye Başkanlığı)**, Cumhuriyetin ilânından sonra da Istanbul Reji Başmüdürlüğü yapmıştır. Bu görevde iken, 11 şubat 1926 tarihinde vefat etmiştir. (Gerek Kasım Ener'in adını andığımız değerli eserinde, gerekse Adana İl Yıllığı - 1967'nin tarih bölümünde Celâl Beyin soyadı «Saraç» olarak gösterilmektedir. Celâl Bey 1926 yılında vefat ettiğine göre, soyadının bulunmasına imkân yoktur. Sanırım bu yanlışlık, oğlu Ord. Prof. Ömer Celâl Beyin «Sarç» soyadını almasından ileri gelmektedir).

Vali Vekili Abdurrahman Bey

Fransızların Çukurova'da tutunamamalarının en önemli nedenlerin-

---

(198) Değinen: K. Ener, A.g.e., s. 40-41.

(*) Fazla bilgi için bakınız: Rakım Ziyaoğlu, Istanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi, s. 274-284.

den biri, güçlü yerli işbirlikçiler ayarlayamamalarıdır. Fransızların bulabildikleri yerli işbirlikçilerin başında Fânizade Ali İlmî ve Mes'ud kardeşler gelmekteydi. Ali İlmî, sahibi bulunduğu Ferda gazetesinde Kuvayı Milliye aleyhine veryansın ediyordu. Bu nedenle Ferda gazetesinin, 1919 yılının sonunda, Anadolu'ya sokulması yasaklandı. Ali İlmî bu hizmetinin karşılığını Fransızlardan bol bol alıyordu. Bundan dolayı kardeşi Mes'ud da, Fransızlar tarafından, Cebel-i Bereket (Osmaniye) mutasarrıflığına atanmıştı. (Bu iki kardeş de Yüz Ellilik Listede yer almıştır). Diğer bir işbirlikçi, Adana'nın meşhur softalarından Hafız Mahmut'tu. Verdiği vaızlarla Fransızları göklere çıkarıyor, Kuvayı Milliyecileri cinnet getirmekle suçluyordu. O da ateşkes anlaşmasından sonra Adana'ya belediye başkanı yapılmakla ödüllendirildi. Gelgelelim Fransızlar, gönüllerine göre bir türlü vali bulamamışlardı. Ne Nâzım Bey, ne Esat Bey, ne de Celâl Bey onların isteğince valilik yapmamışlardı. Hele Celâl Bey!.. Kendileriyle tam dikine gitmişti. Artık böyle kişilerin Adana'da valilik yapmalarına izin veremezlerdi.

Celâl Beye Istanbul Hükümetinden gelen emirde, yerine vekil olarak Mektupçu Süleyman (Çelik) Beyi bırakması istenmişti. Fakat milli mücadele yanlısı Süleyman Bey bu görevi kabul etmedi. Defterdar Tevfik Bey de reddetti. Bunun üzerine vilâyet idare heyeti üyelerinden Bağdatlı Abdurrahman Bey bu görevi üzerine aldı, işgalin sonuna dek, tam Fransızların istediği şekilde, valilik yaptı.

1920 yılının mayıs ayı, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin «Büyük Yalnızlık»ını yaşamaya devam ettiği aydır. Dış düşmanlar, içtekilerle birleşerek, Anadolu'dan daha büyük pay koparabilmek için yarış halindeler. Ankara Hükümetini ne tanıyan var, ne de soran!.. İşte bu hava içerisinde Fransa'nın Istanbul Hükümetini bir yana atarak, doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi Hükümetinden ateşkes isteminde bulunması, Ankara'da büyük sevinç yarattı. Ne pahasına olursa olsun, ayaklarına gelen bu diplomatik fırsatı değerlendirmeliydiler. Çünkü Fransa'nın Ankara Hükümeti ile ateşkes antlaşması imzalaması demek, onu devletlerarası hukuka göre «*tanıma*»sı demekti. O an için çok önemliydi bu. İşte bu nedenle, askerî bakımdan hiç ihtiyacımız olmadığı halde, 30 mayıs 1920 tarihinde 20 günlük ateşkes antlaşması imzalandı. Türk Hükümeti, bu antlaşmayı yürürlüğe sokabilmek için, sayısız ödünler verdi. Bu arada Celâl Bey üzerinde ısrar edilmekten de vazgeçildi.

Bu ateşkes antlaşmasına göre, Fransızlar Pozantı, Kozan ve Antep'i boşaltacaklar, tutsaklar değiştirilecek, «*Adana valisi ile Osmanlı memurları arasında serbestçe haberleşme yapılacak*»tı.

Objektif bir değerlendirme yapmak gerekirse, bu antlaşmadan iki taraf da kârlı çıktı. Mustafa Kemal, güney Kuvayı Milliyesinin canları ve malları pahasına emperyalistlerin çarkına çomağı sokmuş oldu. Oyuna geldiklerini gören İngiltere, Fransa'yı protesto etti. Bunun üzerine Fransa, 8 haziran 1920 tarihinde, Zonguldak'a asker çıkarttı. Bununla,

yapılan antlaşmanın devletlerarası değil, bölge kumandanlıklar arasında yapılmış bir antlaşma olduğu kanısını uyandırmak istedi. Fakat bir kere tekerleğe çomak sokulmuştu. Nitekim bundan sonra Fransa, Türkiye hakkındaki politikasında gitgide İngiltere'den ayrı düşecektir.

Fransa zaten ateşkesten önce Pozantı ve Kozan'ı boşaltmıştı. Antlaşmanın diğer koşullarına uyma gereğini duymadı. 20 günlük ateşkes süresi içinde, Türk saldırılarıyle fena halde sarsılmış bulunan kuvvetlerini derleyip toparladı. Bu kuvvetlerini getirdiği yeni birliklerle güçlendirdi. Türkler elindeki tutsaklarını kurtardı. Gene bu süre içinde Türkler üzerindeki baskı ve zulümlerini iyice artırdılar. Büyük siyasal amacı doğal olarak değerlendiremeyen Çukurovalılar, kendilerince anlamsız görünen bu antlaşmadan gün geçtikçe daha fazla sızlanmaya başladı. Vali Vekili Abdurrahman Bey ise bütün şikâyetlere karşı kulaklarını tıkıyordu. Mücahitlerin bu sızlanmaları, haziran ortalarına doğru feryat şeklini aldı. Nihayet Mustafa Kemal Paşa, ateşkesin bitim tarihi olan 19 haziranda yeniden saldırıya geçilmesi için gizli emir gönderdi ve böylece savaş tekrar başladı.

Kuvayı Milliye, 24 haziranda İncirlik istasyonuna saldırarak demiryolunu bozdu. 25 haziranda Adana-Tarsus arasındaki Yenice istasyonu ele geçirildi. Böylece Fransızların denetimi altında olan Tarsus-Adana-Ceyhan tren seferleri durdu. 26 haziranda Karataş da alınınca, Fransızlar Adana şehri içinde sıkışıp kaldılar. Bundan sonra Yüreğir ovasındaki köylerin ağaları çağrılarak ulusal örgütlenmeye gidildi.

Bu yazının baş kısmında da belirtildiği gibi, emperyalistler Çukurova'yı gösteri olsun diye işgal etmemişlerdi. Başlıca amaçlarından biri, Çukurova'nın verimli topraklarından yararlanmaktı. O tarihte Çukurova'nın en verimli alanı Yüreğir Ovası idi. (Yüreğir ovası, kuzeyi demiryolu, güney Akdeniz olmak üzere Ceykan ve Seyhan nehirleri arasında kalan kesimdir). Fakat bu ova, Kuvayı Milliye'nin denetimi altında idi. Çukurova'nın sarı sıcağı bastırmış, başaklar olgunlaşmıştı. Bu bereketli üründen yararlanabilmek için, Yüreğir ovasındaki Kuvayı Milliyenin temizlenmesi gerekiyordu.

Bu nedenle işgal kumandanı General Dufieu, 4 temmuz 1920 tarihinde Adana'da sıkıyönetim ilân etti. Fransızların deyimiyle çetecilere yataklık etmesin diye, Adana şehrinin güney mahallelerinde yaşayan Türkleri göçe zorladı. Bunun üzerine Adana şehrinde yaşayan bütün Türkler şehri terketmeye başladı. Hemen panik haline dönüşen bu kaçış, 9 temmuzda başlayıp 13 temmuzda bitmiştir. Adana kurtuluş mücadelesi tarihinde buna **Kaçkaç** denilmektedir. Bu panik karşısında Fransız yönetimi telâsa düştü. Göçü önlemeye çalıştığı gibi, gidenleri de geri çağırdı. Ermeniler ise şehrin kendilerine kaldığını sanarak, durumdan memnun gözüküyorlardı.

Şehirden kaçan Türkler, yörelerdeki bahçelere sığındılar. Arap uşağı veya Eti Türkü denilen bahçe sahipleri, şehri terkeden Türklere bü-

yük konukseverlik gösterdiler. Bunun üzerine Sinan Tekelioğlu, Eti Türklerinin yani Nuseyri'lerin şeyhi Cami Efendiye aşağıdaki teşekkür yazısını gönderdi:

«Pek sevilen Eti kardeşlerimizin şimdiye kadar millî kuvvetlerimize olan istek ve saygılarıyle birlikte, siz başta gelmek üzere, Adana Türklerine gösterdikleri misafirperverliğe teşekkür ederim. Hepinizin gözlerinden öper, Tanrıya emanet eylerim».

Kaçkaç ile ilgili olarak da, bağlı bulunduğu 41. Tümen Kumandanlığına aşağıdaki bilgiyi veriyordu:

«Adana şehrinde Ermeniler tarafından düzenlenen karışıklık dolayısıyle Vali Vekili Abdurrahman'dan başka bütün memurlar ve halk şehri bırakmışlardır. Ahaliyi içerilere göndermekle uğraşıyoruz. Vali Vekili Abdurrahman Efendi, ayın on dokuzuna kadar ahaliyi tekrar dönmeye davet etmiştir. Gelmedikleri takdirde mal ve mülklerine el konacağına değğin bildiri yayınlatmıştır»[199].

Kaçkaç'tan sonra Fransızlar zırhlı birlikleriyle Yüreğir ovasını taramaya başladılar. Çoğunun elinde av tüfeğinden başka silah olmayan mücahitler, bu saldırı karşısında tutunamayarak Seyhan'ın batısına geçtiler. Fransızlar Yüreğir ovasını tekrar ellerine geçirmişler, fakat Kuvayı Milliyeyi ezememişlerdi. Yüreğir köylerinin eli silah tutan halkı da mücahitlerle birlikte çekilmişti. Şimdi de Yüreğir'e akın üzerine akın yaparak Fransızları tedirgin ediyorlardı. Bu durum işgücü sıkıntısı yaratıyor, ürünün rahatça toplanma olanağını kaldırıyordu. Yüreğir halkının mücahitlerle olan işbirliğini bozmak için, Yüreğir köylerine Vali Vekili Abdurrahman'ın da imzasını taşıyan aşağıdaki bildiri dağıtıldı:[200]

«Yüreğir Halkına,

5 ağustos 1920 tarihinden 15 ağustos 1920 gecesine kadar her köylü kendi evine döner, elindeki veya sakladığı silahı işgal kuvvetlerine teslim ederse malına sahip olur ve eski yaptıkları affedilir. Aksi takdirde kendisi çete olarak kabul edilir ve Fransız Doğu Orduları İşgal Kuvvetleri, mallarına el koyarak bunları satar. Bunların hiç birisinin olmasını istemeyen ve her nasılsa birkaç serseri soyguncunun tehdidiyle karşılaşan aklı yerinde Türklerin bu tarihten önce yerlerine geleceğini ve ötede beride serseri dolaşan birkaç kişinin de silahlarını alarak işgal kuvvetlerine teslim edeceklerini ümit eder ve selâmlarımızı yollarız. 2 ağustos 1920.

Kilikya Genel Valisi
Kolonel Bremon

Adana Valisi
Abdurrahman»

Bugün olduğu gibi, o tarihte de Adana'nın doğal limanı Mersin idi. Bu nedenle Adana-Mersin arasında demiryolu bağlantısı kurulmuştu.

(199) A.g.e., s. 178- 179.
(200) A.g.e., s. 190.

Ürün toplandıktan sonra bunların dışarıya gönderilmesi için Mersin limanına ihtiyaç vardı. Oysa Mersin-Tarsus-Adana demiryolu Türk mücahitlerinin denetiminde idi. Bu nedenle Fransızlar, güçlü silah ve araçlarla donatılmış birliklerle, bu yolu açmak istediler. 26 temmuzda başlayan bu hareket 9 ağustos 1920'ye kadar sürdü. Bu saldırılarda Fransızlar başarı sağladılar ama, bu zafer onlara pek pahalıya patladı. Tam bir güvence de sağlayamadılar. Nitekim bundan sonra ticaretlerini ve ikmallerini Karataş'tan yapmaya başladılar.

Bu Tarsus-Mersin saldırısı sırasında Ermeni lideri Dr. Damatyan, «*Kilikya Cumhuriyeti*»ni kurduğunu ilân ederek, hükümet başkanı sıfatıyle hükümet konağını işgal ettiyse de (5 ağustos 1920), Fransızlar bu komediye yüz vermediler ve Damatyan'ı hempalarıyle birlikte tutukladılar.

Mustafa Kemal'in Pozantı'ya gelişi ve Geçici Adana İli Kurulması

Mustafa Kemal'in önemli özelliklerinden biri, çok sağlam bir devlet düzeni kavramına sahip oluşudur. Çerkez Ethem, Demirci Efe gibi Kuvayı Milliye başlarıyle arasındaki çatışma bu düşünceden doğmuştur. Bir kimse ne kadar cesur ve kahraman, memleket için ne kadar yararlı işler yapmış olursa olsun, kendi başına buyruk olmamalıdır. Herkesin kendi başına buyruk olduğu düzen, bir düzen değil, kaostur. Devlet düzeni, bir saat gibidir. Bir kere kuruldu mu, dişliler, birbirine bağlı olarak dönmelidir. Herkes hiyerarşik düzen içinde yerini almalıdır. Kurtuluş Savaşı, ancak böyle bir hiyerarşik düzen içinde kazanılabilir. (Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyetinin temeline de yerleştirmiş olduğu bu düşünce, sonraları oy sevdasıyle, ne yazık ki, çok zedelenmiştir).

Fransızlarla yapılan ateşkes anlaşmasından sonra, güney cephesi yeniden düzenlendi ve Fırat nehrinden Mersin'in batısına kadar olan alanı kapsamak üzere Adana Cephesi Kumandanlığı kuruldu. Komutanlığına Kurmay Albay Selâhattin Âdil Bey atandı. Konya'daki 41. Tümen Pozantı'ya getirildi. (Kumandanı Kurmay Yarbay Mehmet Hayri Bey). Sinan Tekelioğlu, Adana Cephesi Sol Cenah Bölge Komutanlığına atandı ve 41. Tümen komutanına bağlandı. Sinan Tekelioğlu'na bağlı olmak üzere, kademe kademe alt kumandanlıklar kuruldu. Böylece Adana Kuvayı Milliyesi, askerî disiplin ve hiyerarşik düzen içine sokuldu.

Adana ilinde Fransızlarla yapılan savaşlar ve toprakların sürgit el değiştirmesi mülkî düzeni altüst etmişti. Adana Vali Vekili Abdurrahman Beyin, Ankara Hükümetiyle hiç bir ilişkisi yoktu. Adana ilinin Türk yönetiminde bulunan mülkiye amirleri de Abdurrahman Beyi tanımıyorlardı. Bu nedenle bucak-ilçe-sancak-vilâyet-dahiliye vekâleti şeklindeki mülkî hiyerarşik düzen bozulmuştu.

Mustafa Kemal, 5 ağustos 1920 perşembe günü sabahı Fevzi Paşa ile birlikte Pozantı'ya geldi. Cepheler hakkında gerekli bilgiyi aldı. Kahra-

manca savaşan Kuvayı Milliye hakkında takdirlerini belirtti ve ne gibi istekleri olduğunu sordu. Pozantı'da toplanmış bulunan Çukurova Kuvayı Milliyesinin başları, Mustafa Kemal'den iki istekte bulundular:

1. Silah ve cephane yardımı yapılması,
2. Pozantı'nın sancak merkezi yapılarak, buraya yetenekli bir mutasarrıfın atanması.

Mustafa Kemal, cevap olarak, «*olanaklar ölçüsünde silah ve cephane yardımının esirgenmeyeceğini, sancak yerine il kurulmasını ve kendi aralarından valiyi seçmelerinin yerinde olacağını*» belirtti.

Yapılan toplantı sonunda yeni il düzeninin şu şekilde olması kararlaştırıldı:

a) Geçici Adana ilinin merkezi Pozantı olacaktır.
b) Mersin sancağının büyük kısmı düşman işgalinde olduğundan, Türk yönetiminde bulunan kısımları ilçe şeklinde örgütlenecek, Tarsus ve Karaisalı ilçeleri ile birlikte, doğrudan doğruya il merkezine bağlanacaktır.
c) Türk yönetimine geçmiş bulunan Kozan ve Osmaniye sancakları bağlı mutasarrıflık olarak kalacaktır.

Bu geçici düzenin ilk vali vekilliğine, Mersin sancağı Milletvekili İsmail Safa (Özler) Beyin aday gösterilmesi de kararlaştırıldı.

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanı sıfatıyle, bu önerileri ve İsmail Safa Beyin vali vekilliğini uygun gördü. Ankara'ya dönünce gerekli formaliteleri tamamlayacağını bildirdi. Adana halkına hitaben yazdığı bildirgeyi, yayımlanması buyruğuyla bıraktı ve o akşam Pozantı'dan ayrıldı.

5 ağustos 1920 tarihini ve «*Adana Vilâyeti Umum İslâm Ahalisine*» başlığını taşıyan bu bildirgesinde Mustafa Kemal, mücahitleri övüyor, onları bütün İslâm dünyasının önder savaşçıları olarak niteliyor, onların moral gücünü yükseltecek ve savaşma isteklerini artıracak, günün koşullarına uygun biçimde ve terimlerle, sözler söylüyor, sonunda Büyük Millet Meclisi ve bütün İslâm dünyası adına kendilerine teşekkür ediyordu[201].

Bu bildirge, «Ferdâ» gazetesinin kötü propagandasını karşılamak üzere, Kuvayı Milliyeci gazetecilerimizden Ahmet Remzi Yüregir tarafından bin bir güçlük içinde çıkarılan «*Yeni Adana*» gazetesinde yayımlandığı gibi, bastırılarak, köylere kadar dağıtılmıştır.

(201) Bildirgenin tam metni için, bakınız: K. Ener, A.g.e., s. 200-201.

Geçici Adana İli Vali Vekili İsmail Safa Bey

İsmail Safa (Özler) Bey, 1885 yılında Adana'da doğmuştur. Eşraftan Ali Ağanın oğludur. 1908 yılında Mülkiye Mektebini bitirdikten sonra, kısa süre maiyet memurluğu yapmış, sonra öğretmenlik mesleğine geçmiştir. 1913 yılında Adana'da özel bir okul açarak müdürlüğünü yaptı. Yedek subay olarak, I. Cihan Savaşında çeşitli cephelerde savaştı. Birinci Büyük Millet Meclisine Mersin sancağından milletvekili seçildi.

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşanın 10 ağustos 1920 tarihli aşağıda yazılı buyruğu üzerine vali vekilliği görevine başladı:

«Büyük Millet Meclisi üyesinden Safa Beye,

Adana vali vekilliği yüksek kişiliğinize verilmiştir. Bugünden geçerli olmak üzere hemen göreve başlamanızı rica ederim. Vilâyet merkezi şimdilik Pozantı'dır. Mersin ve Tarsus ilçeleri ile Karaisalı ilçesi doğrudan doğruya ve bağımsız olarak Adana valiliğine bağlı olacaktır. Mersin kaymakam vekilliğine Mersin belediye eski başkanı Hacı Ömer Lütfü Efendi, Tarsus kaymakam vekilliğine Namrun bucağı müdürü Şükrü Efendi atanmış ve Karaisalı kaymakamlığı görevini yapmakta olan Saadettin Bey asil olarak bu ilçeye atanmıştır. Mersin ilçesinin merkezi Ercil, Tarsus ilçesinin merkezi Sıraköy'dür.

Mersin, Tarsus ve Karaisalı Müdafaa-i Hukuk idare heyetleri yerel kaymakamların başkanlıkları altında olarak, onlarla işbirliği yapacaklardır. İşbu üç heyet ikişer zat seçerek Adana valisinin yanına gönderecekler ve bu kişiler vali beyefendinin başkanlığı altında Adana Vilâyeti Heyet-i Merkeziye'sini oluşturacaklardır».

Pozantı'da «şimdilik» kurulan il merkezinde aşağıda yazılı kişiler görev aldı:

Vali Vekili: İsmail Safa Özler, *Mektupçu:* Süleyman Çelik (Eski Adana Mektupçusu), *Kadı:* Feyzi Oldaç, *Defterdar:* Hasan Ataş, *Sağlık Müdürü:* Dr. Osman Hayri, *Maarif Müdürü:* Agâh Doğrul, *Tapu Müdürü:* Mustafa Nuri, *Jandarma Kumandanı:* Binbaşı Cemil (Eski Adana Jandarma Kumandanı), *Polis Müdürü:* Hilmi Tukyu (Eski Adana Polis Müdürü), *Belediye Başkanı:* Mehmet Fuat Dıblan (Eski Adana Belediye Başkanı), *Belediye Meclisi üyeleri:* Ahmet Remzi Yüregir, İbrahim Kethüda, Halil Savatlı, Haydarzade Ali, İsmail Karadayı.

Pozantı'nın il merkezi oluşuna büyük tepki *Karaisalı*'dan geldi. Kuvayı Milliye, Çukurova'ya indiğinden bu yana, resmen belirtilmese dahi, fiilen merkez Karaisalı ilçesiydi. Milletvekili seçimi dahi, Adana'yı temsilen salt bu ilçede yapılmıştı. Şimdi Karaisalı'nın bu manevî üstünlüğü Pozantı ilçesine geçiyordu. Bu yerel kıskançlık Karaisalı'yı nerdeyse Kuvayı Milliyeye düşman hale sokacaktı. Fakat derhal zor tedbirlere baş vuruldu. Kaymakam görevinden alındı. Bu zor tedbirlerle eski düzen sağlanabildi.

Cephe durumuna gelince, buraya kadar yapılan açıklamadan da anlaşılacağı gibi, Çukurova cephesinde Kuvayı Milliye, düzenli bir savaş

yerine, tam bir gerilla savaşı uygulamaktadır. Vietnam'da dünya kamuoyunun hayranlıkla izlediği gerilla savaşları, yarım yüzyıl önce, mükemmel bir şekilde Çukurova'da uygulanmıştı. Vur-kaç ilkesine dayanan gerilla savaşı sonunda düşman kesin yenilgiye uğratılmamakta, fakat canından bezdirilmekte; savaşın emperyalist ülkeye getireceği ekonomik yararı zarar şekline dönüştürmektedir.

Gerilla savaşının bir diğer ilkesi de, beklemediği zamanda, beklenilmeyen yerden düşmana saldırmaktır. 11 ağustos 1920 tarihinde, bugün Seyhan barajının bulunduğu Kurttepe denilen egemen sırtlara iki tane 10.5'luk top yerleştirildi. Bu toplarla Adana şehri bombardıman edilerek düşmanın gözü yıldırılacaktı. Fakat yapılan tanzim atışında mermilerin şehre ulaşmadığı görüldü. Bunun üzerine toplar şehire yaklaştırıldı. Ve General Dufieu'nün karargâhına birkaç mermi gönderildi. Şehrin bombardıman edildiğini gören Ermeniler büyük paniğe kapıldılar. Fakat her türlü savaş tekniğini iyi bilen Fransızlar, üstün savaş araçlarından yararlanarak, yaptıkları bir baskınla topları ve stratejik bakımından çok önemli olan Kurttepe'yi ele geçirdiler (15 ağustos 1920). Gerilla yuvalarını temizlemek için 19 ağustosta Oba'ya, 25 ağustosta Yüreğir'e saldırdılar. Bu saldırılar başarılı oldu ama, Walter Lipmann'ın Vietnam savaşı için söylediği gibi, bu fil ile sivrisineğin savaşı idi.

Bu arada geçen önemli bir olay da, Kilikya Genel Valisi *(Administrateur en chef)* Brémond'un yolsuz bir buğday ticaretine adı karıştığı için 4 eylül 1920 tarihinde görevinden alınmasıdır. Brémond, 7 eylülde vali Abdurrahman'a ve Hıristiyan dostlarına veda ederek doğru Fransa'ya döndü. (La Cilicie en 1919-1920 adlı eseri 1921 yılında basılmıştır).

5 eylül 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen bir yasa gereğince, valilik ile milletvekilliğinin aynı kimse üzerinde bulunması olanağı kaldırılıyordu. Bu durumdan olan kimseler, yasaya göre, iki görevden birini seçmek zorunda idiler. Safa Bey, milletvekilliği görevini seçti ve bu nedenle vali vekilliği görevinden ayrıldı.

Bundan sonra, İsmail Safa Bey milletvekilliği görevine devam etmiş, kısa bir süre Maarif ve Dahiliye Vekilliği yapmış, milletvekili iken 1940 yılında vefat etmiştir.

Geçici Adana İli Valisi Mehmet Nuri Bey

10 ağustos 1920 tarihinde Sèvres Sulh Antlaşması imzalanmış, Mondros Ateskes Antlaşması gereğince işgalin «geçici» olduğu yutturmacası ortadan kalkmış, emperyalizm Türkiye üzerindeki bütün kirli emellerini açığa vurmuştu. Istanbul Hükümeti Sèvres Antlaşmasını kabul etmişti. Bu antlaşmaya karşı çıkan Ankara Hükümetini yok etmek için bütün cephelerde ciddî hazırlıklar yapılıyordu.

Kilikya cephesinde birtakım yolsuz işlemler yapıldığı yolundaki dedikodular da, resmî veya gayrı resmî olarak Mustafa Kemal'in kulağına

kadar geliyordu. Örneğin, Niğde'deki 11. Tümen Kumandanı Yarbay Mümtaz Bey, Genelkurmay Başkanlığına 12 haziran 1920 tarihinde gönderdiği gizli raporunda şöyle diyordu:

«Kilikya millî kuvvetleri başkanları, tümenin güçlükle toplayabildiği silahları aldıktan sonra, isteklerine uymayan bir hareket hissettikleri zaman yüz çevirerek, kendi ad ve hesaplarına çalışacaklardır. Bunun için Kilikya Millî Kuvvetlerinin gerektiğinde Arap hükümetinin emrine bağlı olmalarının sağlandığı ve Halep'ten Arap hükümeti adına delegelerin gelip görüşüldüğü tarafımdan işitilmiştir».

Bir devrim lideri olarak her türlü kötü ihtimallere karşı çok uyanık davranan Mustafa Kemal Paşa, Adana'da mülkî yönetim ile askerî yönetimi birleştirdi ve yakın arkadaşı Mehmet Nuri Beyi «*Adana Vali Vekili ve 41. Tümen Kumandanı*» sıfatıyle Pozantı'ya gönderdi. (41. Tümen Kumandanı Mehmet Hayri Bey, daha önce Antep'teki 9. Tümen Kumandanlığına nakledilmişti).

Atatürk'ün çocukluk arkadaşı olan Mehmet Nuri Conker, 1881 yılında Selânik'te doğdu. 1902 yılında Harbiye'yi bitirdi. 1910 yılında kurmay oldu. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarına katıldı. Çanakkale savaşlarında 24. Alaya kumanda etti ve Conkbayırı'nda yaralandı. (Soyadı buradan gelmektedir). Muş cephesinde 8. Tümen Kumandanlığı yaptı. La Haye ataşemiliterliğinde bulundu. Kurtuluş Savaşı başlayınca, Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal Paşaya katıldı. Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey görevden alınınca (Bakınız: Ankara Valiliği), temmuz/1920 başında Ankara vali vekili ve kumandanı oldu. Safa Beyin milletvekilliğini seçmesi üzerine 8 eylül 1920'de Adana vali vekilliği ve 41. Tümen Kumandanlığına atandı. 26 eylül 1920'de Pozantı'ya gelerek işe başladı.

Nuri Bey, göreve başlar başlamaz Kuvayı Milliye üzerinde çok sıkı bir denetim kurdu. 8 ekimde Pozantı'da toplanan Kongrede Kuvayı Milliyenin hesaplarını sıkı bir şekilde denetlettirdi. (Bu denetleme sonunda, Kuvayı Milliyenin yolsuzluk yaptığı yolundaki iddiaların bir söylentiden ileri gitmediği anlaşılmıştır).

2 ekim 1920 tarihinde Konya'da çıkan Delibaş ayaklanması, Adana cephesi için çok büyük talihsizlik olmuştur. (Delibaş ayaklanması hakkında Konya Valiliği incelenirken gerekli bilgi verilmişti). Ayaklanmayı bastırmak üzere, 41. Tümene bağlı birliklerle cephelerde savaşmakta olan Kuvayı Milliyeden oluşturulan müfrezeler Karaman'a gönderildi. Bu nedenle Adana cephesi, güç bakımından çok zayıfladı.

Bu zayıflamayı örtmek için Sinan Tekelioğlu, 150 kişilik bir fedai müfrezesiyle Adana'ya bir baskın düzenledi (7 ekim 1920). Fakat bu baskın başarıya ulaşamadı. Nuri Bey, baskının başarısızlığından, Sinan Paşayı sorumlu tuttu. Sinan Tekelioğlu, Batı Kilikya Cephesi Kumandanlığına atandı. Kasım/1919 tarihinden beri bağımsız çalışmaya alışmıştı. Ateşkes antlaşması sırasında (7 haziran 1920) 41. Tümene bağlanmasını da

hiç hoş karşılamamış, büyük tepki göstermişti. Ancak Mustafa Kemal'in «*... itaatla bağlı bulunduğunuz 41. Tümen Kumandanlığından alacağınız emirleri iyi karşılamanızı ve göreve devam etmenizi isterim. Aksi takdirde hareketlerinizi vatana ihanet kabul ederek ona göre işlem yapacağımı kesin olarak bilmenizi ve şimdiye kadar geçen hizmetlerinizi ve üstün durumunuzu altüst edecek böyle bir hareketten sakınmanızı hatırlatır ve tavsiye ederim. Bu gibi hareketler bir asker için en büyük kusurdur. Bu yersiz ve aşırı hareketlerden sizi kesin surette alıkorum*». şeklindeki sert uyarısı üzerine fazla ileri gitmemişti. Fakat Nuri Beyin sıkı denetimi ve baskısı karşısında dayanamayarak görevinden çekildi (8 ekim 1920). Ancak Nuri Bey, bu çekilmeyi kabul etmedi. Sinan Tekelioğlu'nu geçici olarak görevden aldı ve Millî Müdafaa Vekâleti emrine verdi. Yerine de geçici kumandan olarak Binbaşı Nazmi Beyi atadı.

Fransa, Sèvres Antlaşmasıyle kendisine bırakılan toprakları işgal etmek ve aylardır uzayıp giden, Fransa bütçesine ağır yük olan, bir hayli de can kaybına yol açan bu savaşı kökünden bitirmek zamanının geldiğine hükmetti. Bunun için Kilikya bölgesine güçlü bir tümen daha getirildi. 16 ekim 1920 tarihinde Fransızlar iki güçlü tümenle birlikte Kuvayı Milliyeyi temizlemek için genel bir saldırıya geçtiler. Bu saldırı karşısında, bütün cephelerimizde bir çözülme görüldü. Bu çözülmenin nedenleri şöyle sıralanabilir:

1. Kilikya cephesindeki kuvvetlerimizin büyük bir kısmı, Delibaş ayaklanması dolayısıyle Konya'ya gönderilmiş, cephelerimiz asker ve silah bakımından iyice zayıflamıştı. Fransız tümenleri ise modern araç ve gereçlerle donatılmıştı.

2. Fransızlar, gerek casuslar, gerekse yayın organları aracılığıyle cephe gerilerimizde büyük propaganda yapmışlar, esasen savaşta her şeyini yitirmiş olan fakir halkımızın moral gücünü çökertmişlerdi.

3. Sinan Tekelioğlu'nun yerine atanan Binbaşı Nazmi Bey, onun yerini dolduramamıştı. Sinan Tekelioğlu'nun halk arasında efsanevî bir ünü, çok yaygın bir etkisi vardı. Halk onu «*Sinan Paşa*», Kuvayı Milliye de «*Umum Kumandan*» olarak biliyordu.

Nuri Bey, bu çöküntüye karşı şu tedbirleri aldı. Önce, Nazmi Beyi geri çekerek emir ve kumandayı kendi üzerinde topladı. Sinan Beyi tekrar çağırarak eski görevine atadı (20 ekim 1920). Kötü propaganda yapanları cezalandırdı, karşı propaganda ile halkın moral gücünü yükseltti. Delibaş ayaklanması bastırıldıktan sonra, oraya gitmiş olan birlikleri acele geri çağırttı. Böylece Fransız saldırıları 24 kasım 1920'de durduruldu.

Bu arada Kozanoğlu Doğan Bey *(Binbaşı Kemal)*, Ermenilerin kalesi olan ve 6 nisandan beri kuşatılmış bulunan *Haçin* ilçesini, topçunun yardımıyle, 15/16 ekim 1920 tarihinde ele geçirmiş bulunuyordu. (Haçin alınınca, Kuvayı Milliyede büyük yararlığı görülen yedek subay Teğmen

Saim Bey buraya kaymakam olarak atanmıştı. Saim Bey, 15 kasım 1920 tarihinde yapılan bir baskında Fransızlar tarafından şehit edilmiştir. Anısına saygı olarak, Haçin ilçesine *Saimbeyli* adı verilmiştir).

Fransızlar bu genel saldırılarından da bir sonuç alamayınca, büyük çapta zararını çektikleri inatlarından vazgeçtiler. Bundan sonra barış antlaşması imzalanıncaya kadar Kilikya cephesinde önemli bir savaş olmayacaktır. (Kilikya cephesindeki savaşlar, inanılmayacak kahramanlıklarla doludur. Bu savaşları bütün ayrıntılarıyle anlatmak, konumuzu taşar. Ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler, Genelkurmay'ın çıkardığı «Türk İstiklâl Harbi, IV. c., Güney Cephesi» ve Sayın Kasım Ener'in adı geçen eserine baş vurabilirler).

Cephelerde bu durgunluk sürüp giderken, Nuri Bey hastalandı. İsteği de dikkate alınarak Berlin'e Türk Hükümetinin siyasal temsilcisi olarak atandı ve 19 şubat 1921 tarihinde Adana vali vekilliği ve 41. Tümen Kumandanlığı görevinden ayrıldı. Berlin'den döndükten sonra iki dönem Kütahya ve iki dönem de Antep milletvekilliği yaptı. 1937 yılında vefat etti. Atatürk'ün arzusu üzerine Ankara şehitliğine gömüldü. Rahmetli Conker, Atatürk'ün pek sevdiği ve sofrasından ayırmadığı bir arkadaşıydı. Zabit ve Kumandan (1914) adlı kitabına Atatürk, Zabit ve Kumandanla Hasbihal adlı bir broşürle cevap yazmıştır.

Nuri Bey, vali vekilliğinden ayrılmak isteyince, yerine 1 şubat 1921 tarihinde vali vekilliğine Hilmi Bey, 41. Tümen Kumandanlığına da Şerif Bey atanmıştır.

Geçici Adana İli Valisi Hilmi Bey

Mehmet Hilmi Bey, 1872 yılında Serfiçe'de doğdu. (Bu nedenle *Serfiçeli Hilmi Bey* olarak tanınmaktadır). 1893 yılında Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'yi bitirdi. Çeşitli ilçelerde kaymakamlık yaptıktan sonra, 1909 yılında mutasarrıflığa yükseltildi. İçel (Silifke) mutasarrıfı iken geçici Adana ili valiliğine atandı (1 şubat 1921). Nuri Beyin ayrılmasıyle Pozantı'da göreve başladı (20 şubat 1921).

1921 yılı başında Fransızlar, Kilikya'daki bütün ümitlerini yitirmiş durumda idiler. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir:

1. Fransızlar, bereketli Çukurova topraklarının kaymağını yemek, Güney Anadolu'daki madenleri işletmek olanağını bulamamışlardı. Türkler, Fransız yönetimini istemediklerini kesinlikle belli etmişler, yaptıkları gerilla savaşlarıyle Fransızlara kan kusturmuşlardı. Kilikya'daki büyük Fransız ordusunu beslemek, Fransa bütçesine ağır yükler bindirmişti. Fransız parlamentosunda şiddetli eleştiriler yapılmaktaydı. Fransızların Kilikya'da kalması, bu durumda astarı yüzünden pahalı bir işti.

.2 Kâzım Karabekir Paşa, 1920 yılının sonunda Doğuda Ermenileri perişan etmiş, Kuvayı Milliye de Haçin ve Kozan'daki Ermeni ocaklarını

söndürmüştü. Hıristiyan azınlıkların barbar Türklere karşı haklarını savunma sloganı, Hıristiyan azınlık kalmadığı için suya düşmüş, Büyük Ermenistan kurma hülyası tarihin derinliklerine gömülmüştü.

3. Türkler anavatanlarını savunuyorlardı. Ya Fransa ne yapıyordu? Claude Farrère gibi Türk dostu ve sağduyu sahibi yazarlar, savaştan bıkmış Fransız kamuoyunu etkiliyorlardı. Aydın Fransız kamuoyu Fransa'nın Türklerle yürüttüğü bu anlamsız savaşı desteklemiyordu.

Bu gibi nedenlerle Fransız Hükümeti savaşa bir son vermek, Ankara Hükümetiyle anlaşmak istiyordu. Başarısızlıkla sonuçlanan Londra Konferansından (21 şubat 1921) dönen Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, Paris'te M. Briand ile bir sulh antlaşması yapmış (11 mart 1921) ise de, Mustafa Kemal Paşa, tartışması konumuz dışı olan nedenlerle, bu antlaşmayı kabul etmemişti. Bu arada 1. ve 2. İnönü zaferleri kazanılmış, Türkler varlıklarını az çok ispat etmişlerdi. Şimdiye kadarki deneyler, tarafların üzerinde anlaşabilecekleri ortak koşulların varlığını göstermişti. Fransızlar içine düştükleri çukurdan kurtulmak, Türkler de savaşı tek cephede toplayabilmek için anlaşma yolunda büyük istek gösteriyorlardı. Bu nedenle Fransa, temsilcisi Franklin Bouillon'u Ankara'ya gönderdi ve 13 haziran 1921 tarihinde yeniden görüşmeler başladı. (Bu görüşmeler hakkında Büyük Nutuk'ta ayrıntılı bilgi verilmektedir).

Temmuz/1920 ayı başında Yunanlılar batı cephesinde genel saldırıya geçmişler, Türk cephesini kısa zamanda çökertmişlerdi. Fransa, müttefikleri yanında aptal devlet durumuna düşmemek için, görüşmeleri oyalamaya başladı. Fakat Yunanlılar Sakarya'da kesin bir yenilgiye uğrayınca, Fransa, ölmediklerini ve ölmeyeceğini ispat eden Türklerle başlamış olan görüşmeleri sonuçlandırmada bir sakınca görmedi. 20 ekim 1921 tarihinde F. Bouillon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey arasında *Ankara Anlaşması* imzalandı.

Bu anlaşmaya göre, Suriye sınırımız, Hatay dışında, bugünkü şekliyle çiziliyor, Fransızlar, 20 aralık 1921 tarihine kadar bu sınırın kuzeyinde kalan askerlerini çekmeyi kabulleniyorlardı.

Şimdi sıra, Adana ilinin askerî ve mülkî yönetimini devralmaya gelmişti.

Adana'nın Geri Alınması ve Hamit Beyin Adana Valiliğine Atanması

Ankara hükümeti için önemli olan, Ankara Anlaşmasının bir sürtüşmeye yol açmayacak şekilde uygulanmasıydı. Bunun için askerî ve mülkî yönetimi devralacak iki yetenekli insana ihtiyaç vardı. Bunlar, Fransız dilini ve kültürünü bilir, devletlerarası görüşmelerde tecrübe sahibi, kendi mesleklerinde sivrilmiş, çevrelerini etkileyen ve sevilen dinamik kişiler olmalıydılar. Serfiçe'li Hilmi Bey ve Sinan Tekelioğlu bu iş için yetersizdiler. Hilmi Bey mesleğinde ancak mutasarrıflığa kadar yükse-

lebilmişti. Diğer nitelikleri de eksikti. Fakat Millî Mücadele'de yararlı hizmetler görmüştü. (Bu nedenle Ankara Anlaşmasından sonra Diyarbakır valiliği görevine nakledildi). Sinan Paşa iyi bir savaşçıydı. Fakat ne rütbesi, ne de bilgi ve tecrübesi bu yeni görev için yeterli değildi.

Ankara Hükümeti, 1 kasım 1921 tarihinde kurduğu Adana dolayları komutanlığına Kastamonu dolayları komutanı Muhittin *(Akyüz)* Paşayı atadı. Askerî yönetimi Muhittin Paşa devralacaktı[202].

Mülki yönetimi devralmak için de Dahiliye Vekâleti Müsteşarı Hamit Bey, *(Deli Hamit.* Bakınız: Trabzon Valiliği bölümü) görevlendirildi. Hamit Bey, Fransız kolejinde okumuş, Mülkiye mezunu, mesleğinin bütün kademelerinde bulunmuş, çevresinde çok sevilen dinamik bir yönetim adamı idi.

Ankara Anlaşmasının imzalanmasından sonra Çukurova'da büyük bir Ermeni göçü başladı. Göç eden Ermenilerin sayısı 150 bin kadardı. Ankara Anlaşmasına karşı olan General Dufieu, sürenin dolmasını beklemeden, protesto niteliğinde bir konuşma yaparak Adana'dan ayrıldı. Giderken beraberinde işbirlikçi Vali Abdurrahman Beyi de götürdü. (Abdurrahman Bey, Yüz Ellilik Listenin 48. sırasında «*Adana valilerinden Abdurrahman*» olarak yer almıştır. 1938 yılında af çıkınca, tekrar Adana'ya döndü. Paksoy soyadını almıştır. Adana'da vefat etti).

Dufieu'nün ayrılması üzerine Kelebek istasyonunda bekleyen Muhittin Paşa ile Hamit Bey Adana'ya geldiler. 5 ocak 1922 tarihine kadar devir ve teslim alma işi bütünüyle sona erdi. Muhittin Paşa, 5 ocak 1922 tarihinde, Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği tel yazısında, bu mutlu olayı şöyle bildiriyordu:

«Bugün *(5 ocak 1922)* saat 14.00'de General Gouraud'nun karargâhı ile Boşaltma Komisyonu Başkanı Albay Pattelat, emrindeki subaylarla bir harp gemisine binerek Mersin'den ayrıldı. Bu suretle Adana ve dolaylarının işgali sona ermiş oldu. Boşaltma ve teslim alma arasında iki tarafın iyi ilişkilerine kötü etki yapacak hiç bir olayın meydana gelmediğini şükranla bildirir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kudreti olan millî ordumuzun işgal altında kalan diğer şehirlerimizi, gerek barış ve gerek savaş yoluyle geri almasını Allahın lütfundan niyaz ederim».

Böylece 5 ocak 1922 tarihi Adana'nın kurtuluş günü olarak kutlanmaya başladı. (Fakat Adana'nın hangi tarihî kurtuluş günü yapması hakkındaki tartışmalar günümüze dek sürüp gitmektedir. Bakınız: Cumhuriyet Gazetesi, 4.12.1970).

Devir alma sırasında Adana vali vekilliği görevini de yapan Hamit Bey, 8 ocak 1922 tarihinde bu göreve asil olarak atandı. Böylece Adana valiliğinin Millî Mücadele açısından olağanüstü görünümü sona ermiş oldu.

---

(202) Çok sevilen bir kumandan ve diplomat olan Muhittin Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için, bakınız: N. Peker, İstiklâl Savaşı, s. 386-389.

XII

HÜDAVENDİGÂR (BURSA) VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Bursa'nın Durumu:

Kutsal kitaplarda anlatılan cennetle yarışacak güzelliklere sahip olan Bursa ve yöresi, en az iki bin beş yüz yıllık bir yerleşme bölgesidir. Bitinya Krallığı, Roma ve Bizans İmparatorlukları burada egemen olmuşlardır. Ancak Bursa'nın altın devri 1326 yılında Orhan Gazi tarafından Osmanlı Devletine katılmakla başlar. Hemen başkent yapılan Bursa'da camiler, türbeler, medreseler, hamamlar ve kaplıcalar, şifa yurtları gibi bugün dahi hayranlıkla seyrettiğimiz bayındırlık eserlerinin yapımına girişilmiştir. Bursa'nın bu ayrıcalıklı durumu Istanbul'un fethine kadar sürmüştür. Bursa, bundan sonra, saray çevresinin bir eğlence ve dinlenme yeri, bir ipekçilik merkezi, dünyanın en nefis meyvelerinin yetiştiği bir diyar olarak önemini sürdürdü. (Istanbul'da memurluk yaptıktan sonra, emeklilik süresini Bursa'da geçirmek yakın zamana kadar süregelen bir gelenekti. Bu geleneğin Millî Mücadelede önemli etkisi görülmüştür).

1. Bursa ipekçiliği, XIX. yüzyıla kadar dünya pazarlarından çok büyük söz sahibi idi. Fakat sanayi devrimine Bursa'nın ayak uyduramayışı, bu pazarların gitgide elden çıkmasına ve Bursa ipekçiliğinin büyük ölçüde gerilemesine yol açtı. 1915 sanayi sayımına göre, Bursa'da evlerde ayakla işletilen 90 mancınık *(kozadan ipek sağan çıkrık)* ve muharrik güç ile çalıştıkları için fabrika olarak nitelendirilen 41 ham ipek imalâthanesi vardı. Bu 41 imalâthanenin 6 tanesi Türk-Müslüman eşrafa, 2 tanesi Hazine-i Hassa'ya *(Devlete)*, 33 tanesi gayri müslimlere aitti. Bu imalâthanelerde kullanılan toplam muharrik güç 154 HP, toplam işgücü de 2316 idi. Gene Bursa şehrinde bu imalâthanelerden elde edilen ipeği dokuyan 5 fabrika bulunuyordu ki bunlardan bir tanesinin sahibi Türk'dü. Bu fabrikalarda toplam olarak 229 HP. lik muharrik güç ve 367 kişilik işgücü kullanılıyordu. Savaş yıllarında Bursa ipekçiliği daha da geriledi. İmalâthanelerin büyük kısmı kapandı. Gene 1915 sanayi sayımına göre, Bursa'da 3 değirmen ve yün iplik dokuyan bir fabrika vardı. (Ayrıca saraçcılık, kunduracılık, bıçakcılık sanatları özgün bir biçimdeydi).

Kökü yüzyıllara dayanan Bursa ipekçiliği, Bursa'da oldukça önemli sayılabilecek bir ticaret ve sanayi erbabının doğmasına yol açmıştı. Bu çevrenin dış ekonomik çevrelerle yakın ilişkileri vardı. Bursa'nın Millî

Mücadeleye katılması, bu çevrenin çıkarlarını büyük çapta zedeledi. Onun için Bursa'nın ticaret ve sanayi erbabı, daima Istanbul Hükümetinin yanında yer almıştır. Bursa'nın Istanbul'a çok yakın oluşu da bu tutumu etkilemiştir.

2. Anadolu illeri içinde, Konya'dan sonra en çok medresesi olan ilimiz (1904'de 33 adet) Bursa idi. Osmanlı İmparatorluğuna Mevlüt yazarı Süleyman Çelebi, Ahmet Daî, Bursalı Ahmet Paşa, Tarihçi Neşriî, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Bursalı Tahir Bey gibi devlet ve bilim adamı yetiştiren bu medreseler, yirminci yüzyıl başında bu özelliklerini yitirmişler, miskin ve parazit insanları barındıran birer kuruluş durumuna girmislerdi. Bununla birlikte, gene Bursa'da önemli sayılacak miktarda bir din bilgini *(ulema)* zümresi vardı. Bunlar da Istanbul hükümetlerinin etkisinde kalarak Millî Mücadele'ye karşı duraksamalı bir tutum içinde idiler.

3. Eşraf dışında kalan geniş halk tabakası, yoksul ve cahil durumda olduklarından, dinsel hurafeler içinde kendilerine teselli arıyorlardı. Karşı devrimci güçler, bunların dinsel duygularını sömürmekte yarış halindeydiler.

4. Rumelinde yitirdiğimiz topraklardan gelen göçmenlerin büyük çoğunluğu, Bursa yöresine yerleştirilmişti. Bu yerleştirme yapılırken, kaynaşma ilkesi göz önünde bulundurulmadığından, göçmenler arasında ta eskiden beri gelen etnik çatışmaların burada da sürdürülmesi, geniş çapta iç güvenliği etkiliyordu.

Durumu bu olan Bursa'da, hemen anlaşılacağı gibi, hiç de Millî Mücade'ye yatkın bir ortam yoktu. Millî Mücadele boyunca Bursa, bir iç ayaklanma merkezi olmamışsa, Bekir Sami Bey gibi bir kumandanın, Ebubekir Hâzım, Hâcim Muhiddin Beyler gibi valilerin Bursa'da görev yapmaları yüzündendir.

Bursa, başkent olmaktan çıkınca, bir süre eyalet merkezliği yapmış; Tanzimat'tan sonra vilâyet örgütleri kurulunca da Hüdavendigâr vilâyetinin merkezi olmuştur. Millî Mücadele başından, merkezi Bursa olan Hüdavendigâr vilâyetine Gemlik, Orhangazi, Karacabey, Mudanya, Kirmasti *(M. Kemalpaşa)*, Orhaneli ilçeleri ile Söğüd, İnebolu, Yenişehir ilçelerinden oluşan Ertuğrul *(Bilecik)* sancağı bağlı idi. 18 900 km² lik bir alanı kapsayan Hüdavendigâr vilâyetinde, ekili alan 500 bin, ormanlık alan ise 907 bin hektara ulaşıyordu. 1914 nüfus istatistiğine göre, nüfusu 716 bin dolaylarında idi. Bu nüfusun yaklaşık olarak 475 bini İslâm, 75 bini Rum. 59 bini Ermeni idi. Ayrıca 5 bine yakın Musevi vardı. Bursa işgal görmediğinden Millî Mücadele başında da bu nüfusu koruduğu söylenebilir.

Askerî birlik olarak Bursa'da 56. Tümen bulunuyordu *(Kumandanı Albay Bekir Sami Bey)*, 56. Tümen, Balıkesir'deki 61. Tümen ile birlikte Bandırma'daki 14. Kolorduya bağlı idiler *(Kumandanı Yusuf İzzet Paşa)*.

Bursa, 9 temmuz 1920 tarihinde Yunanlılar tarafından işgal edilmiş, 26 ay Yunan işgali altında kaldıktan sonra, 10/11 eylül 1922 tarihinde Türk ordusu tarafından kurtarılmıştır. Kurtuluş Savaşını yöneten büyük deha, askerî bakımdan Bursa'ya stratejik bir önem vermemişti. Fakat ne var ki Bursa, bir zamanlar koca bir imparatorluğun başkentliğini yapmıştı. Birçok Osmanlı din ve Devlet ulularının mezarları burada idi. Bursa'nın Türk halkı gözünde büyük manevî değeri vardı. Onun için Bursa'nın Yunan işgaline girmesi, Mustafa Kemal ve arkadaşları gibi bir görüş düzeyine erişememiş büyük çoğunluk gözünde, artık Devletin sonu geldi anlamına alındı, geniş tepki ve üzüntüye yol açtı.

Hüdavendigâr valiliği, tarih boyunca, daima önemini korumuştur. Millî Mücadele içinde de, Istanbul Hükümeti ile Millî Mücadele liderleri arasında büyük çekişmelere yol açtığından özel bir önemi vardır. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı zaman, Hüdavendigâr vilâyetinde Gümülcüneli İsmail Bey vali vekilliği yapmakta idi.

Vali Vekili Gümülcüneli İsmail Bey

İleride kendisinden uzun boylu söz edeceğimiz Ebubekir Hâzım (Tepeyran) Beyin yerine Bursa'ya vali olarak atanan İsmail Bey, Gümülcüne'de doğmuş, hukuk tahsili yapmış, genç yaşta politikaya atılmıştır. İttihat ve Terakki Partisinden Gümülcüne Milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a girmiş, bir süre sonra İttihatçılardan ayrılarak Ahali Partisini kurmuştur. 31 mart 1909 olayından sonra, İttihatçılar içinde bölünmeler başlayınca, güçlü bir muhalefet partisi fikri doğmuş ve böylece İtilâf ve Hürriyet Partisi kurulmuştu (21 kasım 1911). İsmail Bey de bu partiye girerek, partinin ikinci başkanlığına seçilmişti. 15 haziran 1913 tarihinde Sadrazam Mahmut Şevket Paşanın bir suikast sonucu öldürülmesi olayına adı karıştı ve Divan-ı Harb-i Örfi *(Olağanüstü Askerî Mahkeme)* kararıyla idama mahkûm oldu. Ancak hüküm gıyabında verilmiş, İsmail Bey daha önceden Selânik'e kaçmıştı. Oradan da İttihatçı liderlerle mücadelesini sürdürdü. Mondros Mütarekesinden sonra, diğer siyasî sürgünler gibi, Istanbul'a döndü. İttihatçı düşmanı olan gazeteler, kendisini «*Mücahid-i muhterem*» olarak selâmladılar. 1919 yılı başlarında Hürriyet ve İtilâf Partisi yeniden yurt çapında örgütlenmeye başladı. Şubat/1919 ayı içinde iktidara gelmek için gerekli girişimlerde bulundu. İsmail Bey, yeni kurulacak kabineden kendisine de bir nazırlık verilmesini istedi. Ancak İsmail Bey, karakteri gereği karıştırıcı ve geçimsiz bir insandı. Ne kendisi kimseyi, ne de kimse kendisini severdi. Kendi çıkarından gayri hiç bir şey düşünmezdi. Fakat Hürriyet ve İtilâf Partisinin resmen kurucusu ve ikinci başkanı idi. Bu sıfatıyla Partiye yeni kapılananlar arasında ağır basıyordu. İtilâf ve Hürriyet Partisi Damat Ferit Paşanın sadrazam olmasıyle 4 mart 1919 tarihinde iktidara geldi. Fakat kabinede İsmail Beye yer verilmedi. Kendisine Divan-ı Harb-i Örfi Baş-

savcılığı teklif edildi. İsmail Bey de bunu kabul etmedi. Parti, bu hırslı politikacıyı hem susturmak, hem de uzaklaştırmak istiyordu. Böylece İsmail Bey, 13 mart 1919'da 15.000 kuruş maaşla Bursa vali vekilliğine atandı.

İtilâf ve Hürriyet Partisi iktidara geldikten sonra, Istanbul Gazeteleri Gümülcüneli'nin Hüdavendigâr valiliğine atanacağını yazmaya başlamışlardı. Henüz Bursa'ya atanalı birkaç ay olan ve görevinden alınması için hiç bir neden görmeyen Ebubekir Hâzım Bey, Dahiliye Nazırı Cemal Beye (Cemal Bey hakkında bilgi Konya Valiliği bölümünde verilmişti) bir tel yazısı gönderdi:

«... Şayet Gümülcüneli'nin buraya tayininden benim idrak ve takdirimin üstünde memleket için bir menfaat umuluyorsa, ben derhal ve memnuniyetle vilâyet makamını adı geçene terke hazırım. Başarılı olmasını cidden arzu ettiğim şimdiki hükümeti her tarafça kötü tesir ve hayreti mucip olacak ters bir işlemden korumak üzere cevabı beklemekteyim»[203].

Dahiliye Nazırı bu tel yazısına bir cevap vermedi, sadece Gümülcüneli'nin Bursa valiliğine atandığını tel yazısıyla bildirdi.

Bursa'nın ileri gelenlerinden aklı başında olanlar, bu atamanın saçmalığını görerek Ebubekir Hâzım Beyin Hüdavendigâr valiliğinde bırakılması için bir tel yazısı hazırlayarak altını imzaladılar. Eksik kalan iki imzayı tamamlatmak üzere tel yazısını yanına alan Bursa Belediye Başkanı yolda giderken, İtilâf ve Hürriyet Partisi yanlılarınca önü kesildi ve «*Hükümet dairelerinde odacılara varıncaya kadar İttihatçıları sürüp çıkaramayan bir valinin burada kalmasını istemiyoruz*». denilerek tel yazısı silah zoruyla alındı ve yırtılıp atıldı. Durumu polis müdüründen öğrenen Vali Hâzım Bey, üstelemenin yararı bulunmadığını görerek Dahiliye Nazırı Cemal Beye aşağıdaki tel yazısını gönderdi:

«Bedbaht memleketin son ümitlerini de kırıp geçirerek fikir ve hamiyet erbabını şaşırtan ve kedere boğan idare tarzınızın buralarda da yüz göstermeye başlayan üzüntü verici eserlerine yüreği yanarak tanık olmaktan beni korumaktaki aceleciliğinize teşekkür ederek Vilâyet makamını terkettim. Şifre anahtarları kime verilecekse bildirilmesi. 19 mart 1919»[204].

Gümülcüneli İsmail Bey, daha Bursa'ya gelmeden, Bursa'daki İtilâf ve Hürriyet Fırkası yanlıları azıtmışlar ve «*Yeşil Bursa'ya adalet getireceğiz*» yaygaralarıyla gösterilere başlamışlardı. Yakın tarihimizdeki politikacılar arasında bir prototip olan Gümülcüneli İsmail Bey de, valiliğe başlar başlamaz, görevinin gerektirdiği tarafsızlığı ve ciddiyeti bir yana bırakarak, kendi partisinin adamları ile sıkı bir işbirliğine girmiş ve onların arzularına göre işleri yürütmeye başlamıştı. Sonradan her ikisi de Yüz Ellilik Listede yer alacak olan Bursa Müftüsü Ömer Fevzi ile kısa

(203) E. H. Tepeyran, Zalimane Bir İdam Hükmü, s. 78.
(204) A.g.e., s. 61.

bir süre Bursa vali vekilliği yapacak olan Aziz Nuri bunların başında geliyordu. Hergün çeşitli İttihatçı listeleri düzenleniyor, birçok suçsuz insanın ekmeğiyle ve hayatlarıyle oynanıyordu.

Mart-nisan/1919 aylarında, memleketin abzını yoklamak üzere çeşitli Heyet-i Nâsiha'lar *(Öğütçü kurulları)* kurulmuştu. Şehzade Abdürrahim Efendi başkanlığındaki bir kurul da 20 nisan 1919 tarihinde Bursa'ya geldi. Başta vali olmak üzere kalabalık bir halk topluluğu, Kurul'a büyük sevgi gösterilerinde bulundu. Kurul, 22 nisanda bir bildiri yayınladıktan sonra Bursa'dan ayrıldı. Bursa'dan kurula Müftü Fevzi Bey de katıldı. (Bu kurul, Bursa'dan İzmir'e gitmiştir).

15 mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri, memleketin her yanında olduğu gibi Bursa'da da büyük üzüntü yarattı. Gümülcüneli İsmail Bey hemen hükümete baş vurarak silâhlı direnmeye geçilmesini istedi. Ancak bu önerisi Istanbul Hükümetince uygun görülmeyince, herhangi bir girişimde bulunmadı. O tarihte P.T.T. Genel Müdürü olan Refik Halit Karay, anılarında bu konuya şöyle değinmektedir:

«Hüdavendigâr Valisi Gümülcüneli İsmail Bey, mütemadiyen makine başına gelerek Dahiliye Nazırı ile muhabere arzusunda bulunuyordu; fakat Nazır pek meşgul olduğundan şifre ile mütalaa beyan etmeye mecbur oluyor, benimle de ara sıra telgrafla görüşüyordu. Onun fikrince derhal halkı silah başına çağırmak ve Yunan üzerine —Milis teşkilâtına benzer silahlı teşkilât ile— yürümek lâzımdı. Bu hareketin başına kendisi geçmek istiyordu... Gümülcüneli, mukavemeti herkesten evvel düşünmüş, Kuvayı Milliye fikrini herkesten evvel tatbike can atmıştı. Ama bunu hesapsız, kitapsız, sırf bir iş olsun, şöhret temin etsin, bir ihtilâl hareketi riyasetini nefsine ayırsın diye yapmak istiyordu, samimi değildi. Samimî olmamanın en büyük delili, —hükûmette reyine mümaşat (tasvip) görmeyince— fikir değiştirerek hareketi milliye aleyhinde harekete başlamasıdır»[205].

Bununla beraber Gümülcineli Bursa'da çete örgütleri kurmuştur. Fakat bu çeteleri düşmana karşı değil, millî mücadele için savaşanlara karşı kullanmıştır[206].

Bundan sonra, Vali Gümülcüneli İsmail Beyin çevresine kötülük saçmayı sürdürmesini engelleyen iki önemli olay cereyan etmiştir. Bunlardan biri Kurmay Albay Bekir Sami Beyin, 56. Tümen kumandanı olarak Bursa'ya gelmesidir (27.6.1919).

Millî Mücadelemizin ilk öncülerinden olan ve ileride kendisinden genişçe söz edeceğimiz Bekir Sami Bey, Bursa'ya gelince, Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine gönderilmiş iki tel yazısı gördü ve bu tel yazılarına aşağıdaki karşılığı verdi:[207]

---

(205) Minelbab, İlelmihrab, s. 126.
(206) Nutuk, vesika, 172.
(207) Nutuk, vesika, 20.

«Sivas Aracılığıyle Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine,

1. On Yedinci Kolordu Kumandanlık Vekâletinin kaldırılmasıyla esasen kumandanı olduğum Elli Altıncı Tümenin İzmir'den Mudanya yoluyle Bursa'ya naklolunmuş olan kılıç artıklarının düzenlenmesi ve örgütlenmesi için buyruk aldığım ancak en çok yirmi dört saat sonra bulunduğum yerden hareketim hakkında açık olarak yazılan telgraf üzerine, *ulusal amaçları gerçekleştirecek yeter araçları bulamadığımdan, tümenimi düzene sokmayı başarırsam daha iyi hizmetler yapılabileceği kanısında olduğumdan, 21 haziran sabahı Kula'dan Bursa'ya doğru yola çıkmak zorunda kaldım.* Bununla beraber merkez hükümetinin tekrar tekrar verdiği emirleri alan ve yürütmeye çalışan mülkiye memurlarının aykırı durumlarına ve çalışmalarıma engel olan bütün karşı durumlara rağmen bütün Aydın (İzmir) vilâyetinin çeşitli yerlerinde *bir ulusal hareketin başlangıcını sağlama, donmuş ve sönmüş ruhların ulusal heyecan ile kıpırdanması memleketin kurtarılması için gerekli olduğu düşüncesini her tarafa yaymaya başardım.*

2. 22 haziran 1919 tarihli iki buyruklarını bugünkü 27 haziran 1919 günü, Bursa'ya varışımla aldım. Yüksek kanılarınız ve eylemleriniz vatan ve milletin kuvvet alması için biricik yol olduğuna sarsılmaz imanım olduğunu yüksek kişilikleri de bilirler. Bu nedenle bu hususta hemen girişimlere başladım. Sonucunu sunacağım.

3. Kısa sürede tümenimi her türlü gösterilen resmî engellemelere rağmen tamamlamaya çalışarak ulusal isteklerin giderilmesi için buraca yapılması mümkün olan işleri yapmaya çalışacağım.

4. *Din ve milletimizin kurtulması yolunda attığınız büyük adımlarda başarılı olacağınıza kesinlikle inanıyorum.* Yüksek buyruklarınızın sürdürülmesini istirham ediyorum. Bursa, 27 haziran 1919».

Elbette görüşleri ve tutumu bu olan bir kumandanın, Gümülcüneli karakterinde bir vali ile anlaşmasına olanak yoktu. Zayıf dahi olsa, elinde askerî bir güç bulunduğundan, sonunda Bekir Sami Beyin dediği olacaktı.

İkinci olay, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nda baş gösteren iç bunalımdır. Açıklanması konumuz dışında olan bazı post kavgaları yüzünden, fırka iki büyük hizbe ayrılmıştı. Bu hiziplerden birinin başını, kabinede Şeyhülislâm olan ve Sadrazam Damat Ferit sulh görüşmelerine katılmak üzere Paris'e gittiğinden aynı zamanda Sadrazam vekilliği yapan Mustafa Sabri Efendi ile Adliye Nazırı Hoca Vasfi Efendiler çekiyordu. Bunlara, partinin Hocalar Kanadı deniliyordu. Karşı hizbin başı ise, kabinede sandalye kapamamış olan Parti Başkanı Albay Sadık Bey ile Gümülcüneli İsmail Bey idiler. Sadık Bey önce kendisi için Harbiye Nazırlığını istedi. Buna karşı onu «Meclis-i Vükelâ'ya memur Nazır» (Sandalyesiz bakan)' yaptılar (14 haziran 1919). Bu arada Âyan üyesi de oldu, fakat 19 haziranda Nazırlıktan ayrıldı. Hürriyet ve İtilâf Fırkasının ilk kurucularından olan Sadık Bey ile Gümülcüneli İsmail Bey, hakları yenildiğinden söz ederek, hükümetten partinin desteğini çektiler. 6 haziranda Paris'e giden ve 15 temmuz 1919'da dönen Damat Ferit Paşa, bu durumu öğrenince Sadık Bey ile Gümülcüneli İsmail Beyi kendine düşman

olarak görmeğe başladı. Fırka'nın Hocalar Kanadıyla sıkı bir işbirliği yaptı. 22 temmuz 1919'da kurduğu yeni kabinesine Sadık Bey hizbinden kimseyi almadı.

Bu sıralarda Gümülcüneli İsmail, Bursa'da da işi iyice azıtmış; millî mücadele yanlılarını Bursa'dan sürmeye, Bursa'nın yerel basını üzerine baskı yapmağa başlamıştı. Gümülcüneli hakkında şikâyetler, Istanbul basınında da yer alıyordu.

Böylece ne hükümeti, ne partisinin karşı kanadını, ne Kuvayı Milliyecileri, ne de basını memnun edemeyen Gümülcüneli İsmail Bey, Bursa vali vekilliği görevinden ayrılmak zorunda kaldı. (İçişleri Bakanlığı Arşivinden çıkarılan bilgiye göre, Gümülcüneli İsmail Bey 29 temmuz 1919'da vali vekilliği görevinden ayrılmıştır).

Bundan sonra İsmail Bey Gümülcüne'ye gitti ve Gümülcüne'de Cemaat-ı İslâmiye Cemiyeti başkanı oldu. Bu dernek, sağcı bir kuruluş olmakla birlikte, Gümülcüne'nin Yunanistan'a verilmesine de karşıydı. Bunun için silahlı örgüt kurma yoluna gitmişti. Fakat Yunanlılar, Gümülcüne'yi işgale başladıkları zaman, İsmail Bey hiç bir karşı koyma eyleminde bulunmadı ve Gümülcüne'den ayrılarak Istanbul'a geldi (haziran/1920). Divan-ı Harb-i Örfi'ce tutuklandı. Fakat Damat Ferit'in, beşinci sadrazamlığı sırasında (31 temmuz 1920 - 17 ekim 1920) Hürriyet ve İtilâf Partisinin Hocalar Kanadıyla arasının açılmasından yararlanarak, hapisten çıktı. Ama gene Millî Mücadele aleyhindeki çabalarını sürdürdü. Büyük Zafer'den sonra İngilizlere sığındı ve Romanya'ya kaçtı. Yüz Ellilikler Listesinin 25. sırasında «*Bursa Valilerinden Gümülcüneli İsmail*» olarak yer aldı.

Yakın tarihimizin bu «sui generis» kişisi, yurt dışında da ilginç bir yaşantı sürdürmüş, Istanbul'da iken can düşmanı olan Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi ile sıkı fıkı dost olmuş, sürgünde bulunan Padişah Mehmet Vahidettin'i dolandıracak kadar işi ileriye götürmüştür[208].

Vali Vekili Mustafa Paşa (Kürt - Nemrut)

Orduda tuğgeneralliğe kadar yükselmiş bulunan Kürt Mustafa Paşanın karakterini belirlemek için şu olay anlatılır: Adıgeçen, yarbaylığı sırasında Bağdat'ta görevli iken, Bağdat Valisi Namık Paşa ile arası açılır. Bu nedenle validen intikam almak sevdasına düşer. Namık Paşanın her cuma gittiği camiin hatibini iğfal ederek, Halife'ye dua edildiği sırada şu cümleyi söyletir: «*Hususan vali Namık Paşa edâmallahü iclâleh...*» Dinleyenler hayret ve şaşkınlık içinde birbirlerine bakarken, Yarbay Mustafa, camiden çıkarak Padişah'a şu tel yazısını gönderir: «Bağdat Valisi Namık Paşa bugün camide ismine hutbe okutturarak istiklâl ilân ettiği

(208) Bakınız: T. M. Göztepe, Vahidettin Gurbet Cehenneminde, s. 126-133.

sadakatımız gereği arzolunur. Ferman». Bu tel yazısı üzerine, o günkü koşullar gereği, vali görevinden alınır[209].

Mustafa Paşa, Mütareke'den sonra Istanbul'da Mustafa Nâzım Paşa başkanlığında kurulan Divan-ı Harb-i Örfi'de üye olarak görev aldı*. Boğazlayan Kaymakamı Şehit Mehmet Kemal Beyin idamına bu mahkeme karar vermiştir (8 nisan 1919)[209a]. Kamu oyunun baskısı sonucu bu mahkemenin üyeleri ağustos/1919 tarihinde değiştirilince, mahkemenin gayretli ve vicdansız üyesi Kürt Mustafa Paşa, ödüllendirilerek Hüdavendigâr Valiliğine atandı**.

Osmanlı Devletinin gafletinden yararlanarak bağımsız bir Kürt devleti kurmak için çalışan Mustafa Paşa, bu bölücü çalışmalarını, koşullar gereği fazla sürdüremedi. Zira 4 eylülde Sivas Kongresi toplanmış, 12 eylülde Istanbul Hükümeti ile ilişkiler kesilmiş, 2 ekim 1919'da da Damat Ferit Hükümeti çekilerek, Ali Rıza Paşa yeni kabineyi kurmuştu. Bu durumdan yararlanan Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey, Kürt Mustafa Paşayı görevinden atarak Istanbul'a göndermiş ve durumu aşağıdaki bildiriyle halka duyurmuştu (3 ekim 1919):

«Vatan ve milletin kurtulması uğrunda dünya tarihinin tanık olmadığı kahramanlıklar ile çarpışan kahraman İslâm ve Türk dünyasının aziz şehitlerine kırıcı bir dille hakaret ederek saygı göstermede kusur eden Bursa Valisi Mustafa Paşa, ortaya çıkacak üzüntü verici olaylara meydan bırakmamak ve şehit ruhlarına karşı vicdanî ve millî borcumuzu yerine getirmek üzere valilik görevinden el çektirilerek Istanbul'a gönderilmiş olduğu duyurulur».

Aynı olayı Bursa Posta Başmüdürü Istanbul'a şöyle duyurmuştu:

«Refakatinde bir inzibat memuru olduğu halde tümenden şimdi telgrafhaneye gelen bir subay, valinin gerektiği için hükümet mevkiinden uzaklaştırıldığını ve bundan dolayı hiç bir tarafla haberleşemeyeceğini ve halef veya vekili atanıncaya kadar her ihtimale karşı adı geçenin haberleşmesini engellemek üzere muhabere odasını kontrolları altında bulunduracağını söyleyerek işe başladı. 3 ekim 1919»[210].

(*) «Divan-ı Harb-i Örfiler, tehcir, taktil, ihtikâr, isyan, alenen gasp ve garet, tahrib-i bilâd cürümlerini irtikâp etmiş ve Devlet-i Osmaniye'nin emniyet-i dahiliye ve hariciyesini ihlâl eylemiş bulunan bilcümle ceraim eshabını muhakeme eyleyerek kabil-i temyiz olmamak üzere ita-yı hükmeyler». (Divan-ı Harb-i Örfi teşkili için muvakkat kanun, madde 3).

(**) İçişleri Bakanlığı Arşivinden çıkarılan bilgiye göre, Mirliva Mustafa Paşa, Divan-ı Harb-i Örfi eski üyesi iken, 25 eylül 1919 tarihinde 10.000 kuruş maaşla Hüdavendigâr vali vekilliğine atanmış, 11 ekim 1919 tarihinde de görevden ayrılmıştır.

(209) E. H. Tepeyran, Zalimane Bir İdam Hükmü, s. 143-144.

(209/a) Fazla bilgi için bakınız: Mülkiyeliler Birliği Dergisi, sayı: 14, aralık 1968.

(210) M. T. Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, s. 59.

Bir süre sonra Bursa valiliğine ikinci kez atanacak olan Ebubekir Hâzım Bey, anılarında, bu olayla ilgili olarak şunları anlatmaktadır:

«Bu habisin (Mustafa Paşanın) Bursa gibi Türk yurdunun en aziz parçalarından biri olan bu vilâyete memur edilmesi kıyamet alâmetlerinden sayılacak bir garibe ve büyük bir idarî hata idi.

Bursa'ya vardığı günden itibaren Türk askerleri hakkında pek çirkin sözlerle gayiz ve husumet göstermesinden dolayı hasıl olan umumî nefretin teskini için vilâyet makamını hemen terk ile Istanbul'a gitmesini tebliğ eden zabitleri taraflarından güya tahkir ve o esnada aynen sureti aşağıda yazılı pusulada para ve eşyası gasbedilmiş olduğundan bahsederek istirdadını resmî bir dilekçe ile Babıâli'den talep etmiş olduğundan Bursa valiliğine ikinci defa memuriyetimde Dahiliye Nezareti bu meselenin tahkikini emretti.

Mustafa Paşanın dilekçesine iliştirilen pusulanın harfiyyen sureti:

	Kıymeti Osmanlı Lirası
Biri sinekâri kâmilen, diğeri târ ve budi ipek olan fevkalâde iki seccade	950 Lira
18 ayar altın kol saati	50 »
Kabzası kısmen altın musanna bir baston	35 »
İkisi altın, dördü gümüş kahve fincanı zarfı	50 »
Kapağı 18 ayar altın zarif bir antika hokka	25 »
Platin ve altından mamul mühür zinciri	60 »
İmamesi altın ve dört inci olan panzehir tespih	120 »
6 adet ince yün fanila	40 »
Sinekâri renkli ipek seccade	30 »
Evrakı nakdiye	170 »

8 ekim 1919 — Hüdavendigâr Valisi Mustafa

Zabitlerin Bursa'yı hemen terketmesi lüzumunu tebliğ için vilâyet dairesine geldikleri gün cuma olması sebebiyle Kadı Kemal ve Defterdar Zekâi Beylerle Evrak Müdürü İrfan Efendiden başka vilâyet dairelerinde kimse bulunamadığı anlaşılarak bunlardan yazılı olarak sordum.

Aldığım cevaplarda zabitlerin Mustafa Paşaya karşı hiç bir veçhile fena harekette bulunmayıp bilakis pek edibane bir lisanla vilâyet makamını ve Bursa'yı terketmesini söyledikleri ve eşyası kendi adamı tarafından toplanıp yine onun vasıtası ile Çekirge'deki bir otele ve ertesi gün şimendifer istasyonuna nakledildiğini ve bu tebliğ esnasında vilâyet dairelerinde, yani valinin yanında bulundukları için hakaret ve gasp gibi ahval vaki olmadığını müttehiden beyan ettiler.

Şu neticeyi Dahiliye Nezaretine bildirmekle beraber istidasında ısrar ettiği takdirde tahkikat tamik edilmek üzere kâfi deliller göstermesinin müstediye tebliği lüzumunu ilâve ettim.

Defterdar Zekâi Bey, zabitlerin bu tebliğleri üzerine, Mustafa Paşa evvelce aldığı maaşı Istanbul'daki ailesine göndermiş olduğu için nezdinde bir para bulunmadığını yeminlerle beyan ederek 200 lira tedarik ve ita edilmesini pek ziyade rica etmesi üzerine tüccardan bir zattan bu miktar parayı karzen alıp kendisine verdiğini ve aradan hayli zaman geçtiği halde iade etmediği için alacaklı muttasıl kendisine müracaat etmekte olduğundan bu paranın da mumaileyh Mustafa Paşadan alınarak gönderilmesinin Harbiye Nezaretine iş'arını ri-

ca ettim. Vali odasının ipek kumaştan mamul kapı perdesi de Paşanın eşyasına karışarak Istanbul'a gitmiş olduğu da anlaşılmıştır»[211].

Kürt Mustafa Paşa, Millî Mücadele'ye karşı uğraşılarını Istanbul'da da sürdürdü. 9 kasım 1919 tarihli İkdam Gazetesinin yazdığına göre, Istanbul'da yayınlanan Ermenice Jamanak adlı gazeteye verdiği demeç dolayısıyla, memleketin iç güvenliğini bozduğu gerekçesiyle, Divan-ı Harb-i Örfi tarafından sorguya çekilmeye başlandı. Ancak olaylar durmadan gelişiyor, Istanbul da İngilizlerin işgali altına giriyordu (16 mart 1920). Bu arada Millî Mücadele'ye karşı bulunmayan kabineler iş başından çekilerek, Damat Ferit Paşa yeniden sadrazam olunca (5 nisan 1920), Kürt Mustafa Paşa Istanbul Divan-ı Harb-i Örfi başkanı oldu. Bu harp divanı derhal çevresine ölüm saçmaya, özellikle Millî Mücadele önderlerini peşpeşe idama mahkûm etmeye başladı. Ne var ki, Istanbul Hükümetlerinin Anadolu'da Millî Mücadele için çalışanlar hakkında verilmiş bulunan bu idam hükümlerini uygulayacak gücü yoktu. Bu arada ne olduysa eski Urfa Mutasarrıfı Nusret Beye oldu ve suçsuz yere idam edildi (5 ağustos 1920). Mustafa Paşa başkanlığındaki bu harp divanının verdiği kararlar, haksızlığı dolayısıyla, kamu vicdanında o kadar büyük tepki görmüştür ki, bu nedenle Kürt Mustafa Paşaya «*Nemrut*» adı takılmış ve Yüz Ellilikler Listesinin 31. sırasında «*Divan-ı Harp Reislerinden Nemrut Mustafa*» olarak yer almıştır.

Türk düşmanı bir kişinin nasıl olur da bu kadar önemli makamlara getirildiği düşünülebilir. Ali Fuat Türkgeldi, anılarında, İzmir Valiliği incelenirken kendisinden uzun boylu söz edeceğimiz Kambur İzzet'in Dahiliye Nazırlığı vekilliği sırasında eniştesi olan Kurt Mustafa Paşayı Divan-ı Harb-i Örfi üyesi yaptığını, Damat Ferit hükümetleri sırasında Şeyhülislâmlık yapmış bulunan Yüz Elliliklerden Mustafa Sabri Efendinin onu Hüdavendigâr valiliğine atadığını yazmaktadır[212]. Yeteneksiz ve beceriksiz bir kişi olduğu belgelerle saptanmış bulunan Damat Ferit Paşa ise bu gibi insanları bulup işbaşına getirmekte usta bir kişi idi.

*
**

Millî Mücadele düşmanı valilerin iş başında bulunmasına rağmen, Bursa üç delege ile Sivas Kongresine katılmıştı. O koşullar içinde Bursa'dan Sivas'a üç delege göndermek önemli bir olaydır. Örneğin, çok daha yakın olduğu halde Konya bu işi becerememiştir. Bu işi Bursa'da tü-

(211) Zalimane Bir İdam Hükmü, s. 227-229.
(212) Görüp İşittiklerim, 2. baskı, s. 165.

men kumandanı olan Bekir Sami Bey gerçekleştirmiştir. Bu delegelerden dava vekili Osman Nuri Bey, Bursa'ya döndükten ve Kürt Mustafa Paşa valilikten uzaklaştırıldıktan sonra, Mustafa Kemal Paşadan aldıkları buyruk gereğince, Bekir Sami Bey ile birlikte çalışmaya başlamışlardır. Ancak bu bölümün başında da belirtildiği gibi Bursa'da Millî Mücadeleye uygun bir ortam bulunmadığından, bu çalışmalar «yukarıdan aşağıya» yapılmıştır. Ayrıca Kuvayı Milliye örgütü kurularak başına Mehmet Ali Bey getirilmiştir. Osman Nuri (Özpay) Bey, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Bursa delegesi sıfatıyle Cemiyet Başkanı Mustafa Kemal Paşaya Bursa'dan gönderdiği 12.10.1919 tarihli tel yazısında, bu çalışmaları şu şekilde anlatmıştır:[213]

«1. Bekir Sami ve Harekât-ı Milliye Kumandanı Mehmet Ali Beyefendiler ile ortaklaşa dünden itibaren göreve başlanılmış ve tüzük uyarınca örgütlenmeye gidilmiştir.

2. Zamanın inceliği ve ivediliği nedeniyle aşağıdan yukarıya seçim olanağı bulunamadığından, seçimi yönetmek üzere tüzük uyarınca memleketin tanınmış ve yurtsever kişilerinden oluşmak üzere Belediye Meclisi, Ticaret Odası, Muallimler Cemiyeti, Türk Ocağı, Çiftçiler ve Avcılar Kulübü, Müderrisler Cemiyeti ve Dava Vekilleri Cemiyeti gibi memlekette mevcut bütün ulusal kuruluşların oyları ile on kişilik bir merkez kurulu seçimi bugün tamamlanacak ve adları ileride sunulacaktır.

3. Seçimlerin yapılma suretini gösteren yüksek tel yazıları beş gün öncesine kadar mercilerine bildirilmemesi yüzünden ne yazıldığından bilgi edinilememiş ve henüz elde ettiğimiz 13 eylül 1919 tarihli yüksek tel yazıları incelenerek hükümetin, kongrede özel kurulumuz tarafından kabul edilen ilkeler çerçevesindeki genelgesi uygulamaya esas alınarak, ivedilikle seçim yapılması için çaba göstermekteyiz.

4. Bursa'ya geldiğimden beri Reddi İlhak, Karakol ve diğer başka adlar altında aynı amaç ile hareket ve fakat çeşitli merkezlerden gelen birtakım örgütlere rastlıyorum. Hatta 10 ekim 1919 tarihli Balıkesir Reddi İlhak Cemiyeti Başkanı Hâcim* imzasıyle gelen bir tel yazısında ayın yirmisinde toplanacak «Büyük Kongre»ye iki delegenin gönderilmesi ve örgüt adına diğer önemli tedbirlerin uygulanması bildiriliyor. Bu hal, kumandanın çeşitli kaynaklardan verilmesi yüzünden, birçok sakıncalara yol açtığı, bütün Anadolu ve Rumeli'yi kapsayan kongremizin izlediği ve kabul ettiği «Her İslâm, cemiyetin üyesindendir» ilkesine karşı ve istenilen ulusal birliği bozucu olduğu yönüyle önemle yüksek dikkatlerinizi çekerim. Karara bağlanacak diğer hususları dahi sırası geldikçe sunacağımı bildirir ve Heyet-i Temsiliyenin saygıdeğer üyelerine derin saygılarımı tekrar ile yüksek buyruklarınızı beklerim efendim».

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'tan, 14.10.1919 tarihinde, bu tel yazısına şu şekilde karşılık verdi:[214]

---

(213) Nutuk, vesika 155/a.

(*) Rahmetli Hâcim Muhittin Çarıklı. (Bursa'da valilik yapmış olması dolayısıyle biraz sonra kendisinden genişçe söz edilecektir).

(214) Nutuk, vesika 155/b.

«1. Örgütleşmenin çabuklaşması ve yayılması hususunda harcanan vatanseverce hizmetlerinize şükranlarımı sunarım.

2. Reddi İlhak ve bunun gibi aynı kutsal amaçların doğurduğu ulusal dernekler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleşmiş olduğundan, tümünün temsilcisi Heyet-i Temsiliyemizdir. Bu nedenle bu gibi tek kalmış bildirimlere değer verilemeyeceği doğaldır. Pek olasılıdır ki bu baş vurmalar, son değişiklikten henüz haberli olmayan, örgütümüzün gizli bulunduğu zamanın sonuçlarından olan bazı kısımların girişimleridir. Bundan dolayı kamuoyunun aydınlatılması ve ulusal birliğimizin sağlanması hususunda saygıdeğer arkadaşlarınızla çaba harcanması önemle rica olunur efendim».

Vali Ebubekir Hâzım Bey

Ebubekir Hâzım *(Tepeyran)* Bey, Niğde'nin Tepeviran semtinde doğdu (1864) Niğde rüştiyesini (ortaokulunu) bitirdi. Resmî olarak görmüş olduğu bütün eğitim budur. On beş yaşında resmî dairelerde çalışmaya başladı. Babasının yardımıyle mükemmel bir hizmet içi eğitim gördü. Özel hocalardan Arapça ve Farsça, kendi kendine de Fransızca öğrendi. Konya, Kastamonu ve Edirne illerinde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1896 yılında Dedeağaç mutasarrıflığına atandı. Musul, Manastır, Bağdat, Sivas, Beyrut valiliklerinde, Istanbul Şehremanetinde (Belediye Başkanlığında) bulundu. 12 aralık 1918 tarihinde Bursa valiliğine atandı. Yukarıda da anlattığımız gibi, Gümülcüneli İsmail Beyin Bursa valiliğine atanması üzerine, 19 mart 1919 tarihinde bu görevinden ayrıldı.

2 ekim 1919 tarihinde Damat Ferit Hükümeti görevinden çekilmiş, yeni kabineyi Ali Rıza Paşa kurmuştu. 3 ekim 1919 tarihinde Vali Kürt Mustafa, zorla Istanbula gönderilmişti. Böylece valisiz kalan Hüdavendigâr vilâyetine yeni hükümet tarafından ikinci kez Ebubekir Hâzım Bey atandı (11 ekim 1919).

Ebubekir Hâzım Beyin Bursa'da yaptığı en önemli şey, asayişi, iç güvenliği sağlamak olmuştur. Bunu anılarında şöyle anlatmaktadır:

«Bursa vilâyetinin Karacabey adlı bir kazası vardır. Garip ve muzır tesadüflerden olarak uzun senelerden beri bu vilâyete muhtelif ırklardan valiler gönderilmiş, bunların ekserisi idarî düşüncelere alışık bulunmadıkları için Çerkez, Gürcü ve Arnavut valilerden her biri, kendi ırkına mensup muhacir geldikçe ayrı ayrı köyler teşkil edilerek yerli ahali ile karışık iskân olunmadıklarından dolayı emniyet ve asayişin muhafazasında birçok müşküller, mahzurlar hasıl olmuştur.

Karacabey kazası dahilinde de ayrı ayrı köylerde oturan Arnavutlarla Çerkezler arasında peyda olan düşmanlık, günden güne şiddetlenmiş ve ikinci defaki valiliğimden birkaç ay evvel bu kazanın kaymakam vekilliğine tayin olunan Ziya Bey namında bir Arnavudun tarafgirane hareketlerinden istifade eden düşmanlık, bu iki unsur arasında büyük bir kavga ile neticelenerek birçok kişi ölmüş, bir hayli mal ve eşya yağma edilmiştir. Bu kavga ve yağma failleri cezasız kalmış olduklarından, Bursa'ya vasıl olarak vali sandalyasına oturur oturmaz Kirmasti (Mustafakemalpaşa) kaymakamıyle eşrafından aldığım telgraflardan bu kazadaki Arnavutlarla Çerkezler arasında Karacabey vak'ası-

na benzer bir hadisenin tekevvüne başladığı ve iki taraftan iki üç kişinin maktul düştüğü ve kaza merkezinde çarşılar kapandığı gibi memurlar da evlerine giderek hükümet konağında hiç kimse kalmadığı anlaşıldı.

Fırka Kumandanı Bekir Sami Beyi derhal nezdime davet ederek bilmüzakere verdiğimiz karar üzerine Bursa'da ne kadar kira arabası varsa geceleyin toplattırılarak bunların alabildikleri kadar yani yedi sekiz yüz asker hemen Kirmasti'ye yollandıkları gibi sabaha doğru biz de hareket edecektik.

Karacabey hadiselerinden korkmuş olan Babıâli haklı olarak telâşa düştü. Dahiliye Nazırı Şerif Paşa beni telgrafhaneye çağırarak bu vak'a hakkında ne yapılacağını sordu.

Bursa'ya geleli ancak üç saat ve ilk aldığım haber bu hadiseye dair oldu. Buradan kâfi miktarda asker ve jandarma gönderilmekle beraber ihtiyaten oraya yakın mahallerden de birer müfreze gönderilmesi için iktiza edenlere emirler verildi. Bu gece sabaha doğru Fırka Kumandanı ile birlikte ben de Kirmasti'ye gideceğimi söyledim. Asker gönderdiğimi ve birkaç saat sonra ben de geleceğimi kaymakama bildirdim.

Orada emsali hiç mesbuk olmadığı halde *arabalarla süratle asker gönderilmesi ve valinin fırka kumandanıyle birlikte hemen yetişmesi bu kavga başlangıcını derhal durdurdu*. Hatta bir münasebetle yukarda adı geçen eşkıya reislerinden o havalide bulunan Çerkez Davut şu tedbirlerdeki sürat ve şiddetten korkarak istiman ettiği *(aman dilediği)* halde selefleriın bilhassa Gümülcüneli İsmail Efendinin valiliği esnasında pek ziyade ibzal ve israf olunan af ve müsamaha, cürümleri ibaha etmek *(haram olmaktan çıkarmak)* derecesine vararak eşkıyanın cüretini artırmış olduğundan:

— Hakkında kanunî muamele olunmak üzere, doğruca hapishaneye gitmek şartıyle delâletini kabul ederim. Bu surete muvafakat etmediği takdirde, defolup gitsin, ben onu yakında ölü, diri mutlaka derdest edeceğim, dedim.

Kirmasti'de dört gün kaldım. Hadiseyi ikaa tesaddi edenler derdest olunarak muhakemeye teslim ve bozulan emniyeti umumiye iade ve tahrir olunarak Divan-ı Harbin eşkıya reisi dediği fırka kumandanıyle birlikte Bursa'ya avdet ettik. Dahiliye Nazırı, bu hususta ittihaz edilen tedbirlerden ve hasıl olan muvaffakiyetten dolayı telgrafla teşekkür etti»[215].

Bu olay üzerine Balıkesir ve İzmit sancaklarının iç güvenliğini sağlama görevi de Vali Ebubekir Hâzım Beye verildi.

Ebubekir Hâzım Bey, 8 şubat 1920 tarihinde Ali Rıza Paşa kabinesinde yapılan değişiklikler sırasında Dahiliye Nazırlığına getirildi. 12 şubat 1920 tarihinde Bursa'dan ayrılarak yeni görevine başladı. 8 mart 1920 tarihinde kurulan Salih Hulusi Paşa kabinesinde de bu mevkiini korudu. Salih Hulusi Paşanın 2 nisan 1920 tarihinde, Kuvayı Milliyenin lânetlenmesini kabul etmeyerek çekilmesi üzerine, bu görevi son buldu. «*Kuvayı Milliye namıyle müteşekkil cemiyeti bâgıyenin muharrik ve müşevviklerinden ve Yıldız Sarayı hümayunu yağmagerlerinden*» olduğu iddiasıyle 24 mayıs 1920 tarihinde tutuklandı. Nemrut Mustafa'nın başkanlığındaki 1 numaralı Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılandıktan sonra idama mahkûm oldu ise de Padişah Vahidettin cezasını küreğe çevirdi (10 ağus-

(215) Zalimane Bir İdam Hükmü, s. 215.

tos 1920). 21 ekim 1920 tarihinde Tevfik Paşa, yeniden sadrazam olunca, Divan-ı Harb-i Örfi'ler tarafından verilen hükümlerin temyiz edilmesiyle ilgili bir kararname çıkarttı. Bu hükümden yararlanan Hâzım Bey, temyizen yapılan duruşmasının sonucunda beraat etti (18.11.1920). Bunun üzerine daha fazla Istanbul'da kalmayarak, Ankara'ya gitti. Üzerinde herhangi bir görev bulunmadığından Sivas valiliğine, oradan da Trabzon valiliğine atandı. (Bakınız: Trabzon Valiliği). Hâzım Bey, yorulmuş ve yaşlanmıştı. Üstelik rahatsızdı. Bunun için idare mesleğinden ayrılarak 1923 yılında ikinci dönem Büyük Millet Meclisine Niğde milletvekili olarak girdi. 5 haziran 1947 tarihinde Istanbul'da vefat etti. Güzel sanatların her dalıyla ilgilenmiş bulunan Ebubekir Hâzım Bey, özellikle edebiyat dalında ün yapmış, şiirleri, romanları anılarıyla tanınmıştır. Bu bölüm hazırlanırken yararlandığımız *Zalimane Bir İdam Hükmü* (Istanbul, 1946) *Hatıralarım* (Canlı Tarihler: I, Istanbul, 1944) adlı anı kitapları ile 1910 ve 1946 yıllarında iki kez basılmış olan *Küçük Paşa* adlı romanı ünlüdür. Fransızca yazılmış olan şiirleri de bir kitapta toplanmıştır.

Vali Keşfi Bey

Bezmi Nusret Kaygusuz, Ahmet Keşfi Bey hakkında şu bilgiyi vermektedir:

«Bu zat tıknaz, armut sakallı ve kısa boylu idi. Devlet Şurası Başkâtibi iken, Tevfik Paşanın sadareti zamanında buraya *(Dahiliye Nezareti Müsteşarlığına)* getirilmiştir»[216].

Fakat İzmir işgal edildiği sırada Dahiliye Nezareti Müsteşarlığına Temeleon Efendi (Bakınız: İzmir Valiliği Bölümü) bakıyordu. 1 haziran 1919 tarihinde Temeleon Efendi Ticaret ve Ziraat Nezareti Müsteşarlığına dönmüş, Dahiliye Nezareti Müsteşarlığına tekrar Keşfi Bey gelmiştir[217]. Keşfi Bey, göreve başlar başlamaz, kendisinden boşalmış bulunan Bursa Valiliği görevine Ebubekir Hâzım Beyi atamıştır[218].

Kesfi Beyin Bursa valiliğine atanması, Millî Mücadele liderleri arasında büyük tepkiyle karşılandı. Bu nedenle, Dahiliye Nazırı Ebubekir Hâzım Bey, Meclis-i Mebusan'daki Felâh-ı Vatan Grubunda, 19 şubat 1920 tarihinde, geniş açıklamalar yapma zorunluğunu duydu[219].

Ebubekir Hâzım Bey, yaptığı açıklamada, ruhen Kuvayı Milliye ile birlikte olduğunu, fakat özgürce görev yapmasına karışılmasını istemediğini, yabancı devletler izin vermedikleri sürece polis müdürü ve jan-

(216) B. N. Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 156.

(217) Ö. S. Coşar, İstiklâl Harbi Gazetesi, 2 haziran 1919.

(218) İçişleri Bakanlığı Arşivinde yapılan aramalara rağmen, Keşfi Beyin sicil dosyası bulunamamıştır.

(219) Nutuk, vesika, 236.

darma kumandanını değiştirmeye güçleri bulunmadığını, Keşfi Beyi çok eskiden beri tanıdığından ve namuslu bir kişi olduğuna inandığından, Bursa'ya vali yaptığını belirtti.

Ebubekir Hâzım Beyin, Sadrazam Ali Rıza Paşa ve Bahriye Nazırı Salih Paşa ile birlikte, Felâh-ı Vatan Grubunda yaptığı bu açıklamalar, Millî Mücadele liderlerinin kanılarını değiştirmeye yetmedi. Mustafa Kemal Paşa, Kolordu ve Tümen kumandanlarıyle Ankara valisine gönderdiği bir genelgede, Istanbul Hükümetinin yaptığı işleri geniş çapta eleştiriyor, bunların arasında «*aczi ve meskeneti malum olan Müsteşar Keşfi*» Beyin Bursa'ya vali yapılmasını da sayıyordu. Ayrıca Rauf (Orbay) Beyin mektubuna verdiği 21 şubat 1920 tarihli karşılıkta, «*Ferit Paşa ve Ali Kemal ile birlikte çalışan Müsteşar Keşfi*» Beyin Bursa valiliğine atanmasını tekrar yeriyordu.

Millî Mücadele liderlerinin Keşfi Beye karşı gösterdiği bu tepkiler iki nedene dayanmaktadır:

1. Keşfi Bey, Dahiliye Nezareti Müsteşarlığında, Ali Kemal Bey, Âdil Bey ve Damat Şerif Paşa gibi Millî Mücadele liderlerince hiç sevilmeyen nazırlarla birlikte çalışmıştı. Millî Mücadele liderleri gözünde bu Dahiliye Nazırları vatan haini olduğuna göre, Keşfi Beye de güvenilemezdi.

2. Diyarbakır Valiliği bölümünde de anlatıldığı gibi, şubat 1920 ayı, iç siyasal koşullar bakımından, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Millî Mücadele liderlerinin hukukî durumlarının çok zayıf olduğu bir zamana rastlamaktadır. Bu tarihte Heyet-i Temsiliye, milletin hür iradesiyle seçilmiş olan ve Meclis-i Mebusan'dan güven oyu almış yasal bir hükümet karşısında varlığını koruma ve sürdürme çabasına düşmüştü. Bu nedenle, kendi yararına kullanabileceği bahaneler arıyordu. Bursa valisi olarak kötü bir eylem ve işlemine rastlayamadığımız Keşfi Bey de, bu nedenle hedef tahtasına çakılmıştı.

Keşfi Beyin Bursa valiliği sırasında iki önemli olay olmuştur ki, ikisinin de Bursa'da büyük etkileri görülmüştür. Zaten şubat 1920 ayına kadar, sessiz sakin yaşamını sürdüren Bursa, bu tarihten sonra Millî Mücadele açısından önemli ve heyecanlı olaylara sahne olacaktır.

Bu iki olaydan birisi «*İkinci Anzavur Ayaklanması*», diğeri «*Istanbul'un İşgali*»dir.

İkinci Anzavur Ayaklanması, 16 şubat 1920 tarihinde başlamıştır. 1 ekim 1919 - 25 kasım 1919 tarihleri arasında cereyan etmiş olan Birinci Anzavur Ayaklanması, daha çok Gönen, Manyas, Susurluk yöresinde kendini göstermiş, Bursa'yı pek etkilememişti. Fakat aşağıda anlatılacağı üzere İkinci Anzavur Ayaklanması Bursa'ya çok korkulu günler yaşatmıştır.

İzmir'in işgalinden sonra yeniden kurulan 56. ve 61. Tümenlerle mi-

lis kuvvetlerinin en büyük ihtiyacı, silah ve cephane idi. Öyle alaylar vardı ki bir tek silahı yoktu. Gelibolu yakınındaki Akbaş deposunda ise Beyaz ordulara verilmek üzere hazırlanmış Fransız nöbetçilerinin gözetiminde çok büyük bir silah ve cephane deposu vardı. Biga Kuvayı Milliye Kumandanı, eski Edremit Kaymakamı Köprülü'lü Hamdi Bey, arkadaşı Drama'lı Rıza Beyle birlikte 26/27 ocak 1920 gecesi akıllara durgunluk veren bir baskın sonucu, bütün silah ve cephaneyi Anadolu yakasına aktardı. Silah ve cephane, Yenice ilçesine depo edildi.

Bu baskına fena şekilde içerleyen ve Rus Beyaz Ordularına karşı mahcup duruma düşen İngilizler, intikam almak için, Biga çevresindeki karşı devrimci güçleri para ve din sömürüsü yoluyla kandırdılar. O çevrede saklanmış bulunan Anzavur bu durumdan iyice yararlandı. Hamdi Beyin Kuvayı Milliyeyi beslemek için halktan zorla para toplaması da karşı devrimcilerin ekmeğine yağ sürdü. Derlenip toparlanmış bulunan gerici güçler, 16 şubat 1920 tarihinde Biga'yı bastılar. 17 şubatta millî mücadelemizin içten savaşçısı Köprülülü Hamdi Bey vahşice şehit edildi. (Köprülü'lü Hamdi Bey hakkında fazla bilgi için, yazarın Mülkiyeliler Birliği Dergisi'nin 18. sayısında yayımlanan incelemesine bakılabilir). Yenice'ye kaçırılmış bulunan silah ve cephaneler de havaya uçurulunca, Anzavur iyice güçlendi. Ayaklanma da çevreye yayılmaya başladı. Bunun üzerine ayaklanmacılara karşı bastırıcı güçler düzenlenmeye çalışıldı. 56. Tümene bağlı Yarbay Rahmi Bey kumandasındaki 174. Alay ayaklanmacıların üstüne gönderildi. Yarbay Sabri Bey kumandasında milis güçler kuruldu. Ancak Anzavur bunları sildi süpürdü. Yarbay Rahmi Bey şehit oldu. Ayaklanma karşısında duraksamalı bir tutum gösteren ve karargâhı ile birlikte Bandırma'da bulunan 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, bu kez 56. Tümenin Yarbay Osman Bey *(Kasap Osman)* kumandasındaki diğer alayını Anzavur üzerine sürmek istedi. Yarbay Rahmi Beyin alayının başına gelenleri gören Osman Bey bu buyruğu dinlemedi. Buyruğu dinlemediği için Bursa'ya götürülerek yargılanmaya başlandı. Ancak Osman Beyin ayrılmasıyle Karacabey yöresi karışmış, ayaklanmacılara katılmak üzereydi. Bu nedenle Osman Bey tekrar Karacabey'e, alayının başına gönderildi. Bu olaylar olurken şubat ve mart ayları geçmiş, nisan/1920 başlarına gelinmişti. Anzavur güçleri, Gönen'i almış, Bandırma'ya karşı saldırıya geçmişlerdi. Yusuf İzzet Paşa, bu saldırı karşısında karargâhı ile birlikte Bursa'ya çekilmek için karar aldı.

Vali Keşfi Bey zamanında cereyan eden ikinci önemli olay, *Istanbul'un işgalidir,* demiştik. Bilindiği üzere, Istanbul'un işgal edildiği aynı gün Ankara'da öğrenilmiş (16 mart 1920) ve Mustafa Kemal Paşanın buyruğu ile Istanbul'la olan bütün ilişkiler kesilmişti. İşgal karşısında zaten şaşkına dönmüş bulunan Salih Paşa Hükümeti, bir de karşısında dilsiz bir Anadolu bulunca iyice telâşa kapıldı. Anadolu ile ilişki kurmanın yollarını aradı. Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa, bir İngiliz torpi-

dosu ile Bandırma'da bulunan 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşaya aşağıdaki emri gönderdi (19 mart 1919):

«İtilâf kuvvetleri Karadeniz Başkumandanı Amiral Calthorpe'un Harbiye Nezaretine bir ültimatom vererek Anadolu'da ortaya çıkan olaylardan, merkezî hükümeti tanımamak yoluna girdiklerinden dolayı şiddetli tedbirler alınacağı açıklanmıştır. *Mütareke koşullarına aykırı olmayan Istanbul'un işgali yüzünden Anadolu'da bazı ne yaptığını bilmeyenlerin hareketlerinin* Osmanlının gerçek yararına karşı olduğu ve Anadolu'da Padişah tarafından atanmış en kıdemli kumandan olan Yusuf İzzet Paşanın Harbiye Nazırı adına bu buyruğu bütün birliklere duyurmasını ve bütün ordunun Istanbul Hükümetini tanımasının sağlanmasını rica ederim».

Bir gün önce Istanbul ile haberleşmesine engel olunduğu için görevinden çekilen Yusuf İzzet Paşa, bu buyruğu alır almaz kumandanlarla haberleşmeye girişti. İlk olarak Konya'daki 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey ile anlaştı. (Bakınız: Konya Valiliği). Sonra kumandası altındaki Bekir Sami Beye aşağıdaki buyruğu gönderdi:

«Bugün Istanbul'dan bir torpido ile gelen Harbiye Nezareti buyruğunun sureti yukarıya çıkarılmıştır. Bu buyruğun derhal yerine getirilmesi. Bunu yapmaya gücü olmayan arkadaşların yerlerine birer vekil ataması ile birliklerini derhal terketmelerini emir ve rica ederim».

Bekir Sami Bey, Yusuf İzzet Paşaya aynı gün şu karşılığı verdi:

«1. Görevin yapılma şekli ve görevde kalmamak hususunda karar almaya yetkili değilim.
2. Gerekiyorsa Heyet-i Temsiliye ile ilişki kurarak sorunun düzene konulabileceğini ve çözümlenebileceğini arzederim».

Yusuf İzzet Paşanın özellikle Konya'daki Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey ile olan görüşmeleri Bekir Sami Beyin yaveri olan Yüzbaşı Selâhattin Bey tarafından Mustafa Kemal Paşaya duyuruldu. Millî Mücadeleyi bekleyen en büyük tehlike kumandanlar arasında ikilik çıkmasıydı. İşte şimdi bunun sağlanmasına çalışılıyordu. Bunu önlemek için Fahrettin Bey Ankara'ya getirildi. (Bakınız: Konya Valiliği). Yusuf İzzet Paşanın kumandasındaki iki tümene kumanda eden Bekir Sami Bey ve Kâzım *(Özalp)* Bey uyarıldı[220].

Yusuf İzzet Paşanın bu duraksamalı tutumu, Anzavur ayaklanmasının günden güne genişlemesine yol açıyordu. İngilizlerin maddî ve manevî desteğiyle gelişen bu ayaklanma, özellikle dış düşmanlarımızda büyük umutlar uyandırıyordu. Artık ayaklanmayı bastırmak için kesin tedbir alma zamanı gelmişti. Heyet-i Temsiliye, bu iş için yeniden Çerkez Ethem Beyi görevlendirdi. Anzavur'un yayımladığı çeşitli bildirileri et-

(220) A. F. Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, s. 321-331.

kisiz bırakmak için 3 nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından karşı bir bildiri yayımlandı. Bu bildiride dış düşmanların nasıl iç düşmanlarımızla ilişki kurarak fesat çıkardıkları, Kuvayı Milliyenin sağladığı başarılar, Anzavur ayaklanmasının içyüzü anlatıldıktan sonra, alınan tedbir şöyle açıklanmaktadır:

«... 61. Tümen Kumandanı Kâzım *(Özalp)* Beye Karesi *(Balıkesir)* Sancağı, *56. Tümen Komutanı Bekir Sami Beye de Hüdavendigâr Vilâyeti içindeki bütün mülkiye, askeriye ve millî kuvvetleri üzerine alarak memleket içinde yaratılmak istenen ayrılığa engel olmak için, her tedbire girişebilmeleri ve ulusal bağımsızlık ve birliği boğmaya girişecek veya ulusal birliği sürdürmek için çalışmasını ortaya koymayacak olan tüm mülkî ve askerî memurlar hakkında, cürmün derecesine göre, görevden çıkarma, hapis ve idam gibi her türlü cezaları uygulamak için olağanüstü yetki verilmiştir».*

Istanbul'a vali postalamaya alışmış olan Bekir Sami Bey, bu buyruğu alır almaz Keşfi Beyi de Istanbul'a yolladı. Vali vekilliğini de üzerine aldı.

O tarihlerde yeni kurulmuş olan Anadolu Ajansı, *18 nisan 1920 tarihli bülteninde,* bu olaya şöyle yer vermektedir:

«Bursa Valisi Keşfi Bey, emri idarede tahakkuk eden aciz ve zaafı sebebi ile valilikten infisal etmiş ve umuru vilâyet, mahalli askerî kumandan Miralay Bekir Sami Bey tarafından idare olunmuştur».

Vali Vekili Albay Bekir Sami Bey

Millî Mücadelemizin bahtsız kumandanı Bekir Sami Bey, 1879 yılında Bandırma'da doğdu. 1902 yılında Harp Akademisini bitirdi. Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında çeşitli cephelerde görev aldı. Yunanlıların İzmir'e asker çıkardıkları ve merkezi İzmir'de bulunan 17. Kolordunun dağıldığı haberi üzerine 56. Tümen Kumandanlığı görevine ek olarak 17. Kolordu Kumandanlığı vekilliğine atandı. Istanbul'dan ayrılırken, yeni Harbiye Nazırı olmuş bulunan Şevket Turgut Paşa ile aralarında şu konuşma geçmiştir:

— Size hiç bir emir vermedik. Anadolu'da ne yapacaksınız?

— Vatanım neyi emrederse onu...

Bu cevap üzerine ihtiyar asker Şevket Turgut Paşa ağlamaya başlar:

— Allah muvaffak etsin oğlum, erleri ve subayları toplayınız, fakat bir mecburiyet olmadıkça Yunanlılarla çarpışmamaya dikkat ediniz[221].

Değerli yazarımız Kemal Tahir, «Yorgun Savaşçı» adlı romanında Bekir Sami Beyin portresini şöyle çizmektedir:

---

(221) R. Apak, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu? s. 20. Ayrıca bakınız: İ. Selçuk, Yüzbaşı Selâhattin'in Romanı, Remzi Kitabevi, 2. Kitap, s. 51-52.

«Albay Bekir Sami Beyin, üstün değerli büyük bir komutan olmadığı ilk görüşmede anlaşılıyordu. Ama, belli ki, mertti, cesurdu. Meşrutiyetten beri birçoklarının kendilerini kaptırdıkları "Ne pahasına olursa olsun rütbe almak" hırsını yenmiş bir insandı. Saçsız kafası, dik bıyıkları, tıknaz gövdesiyle erlerin görür görmez "Baba adam" dedikleri savaş subaylarındandı. Irak'ta, Kafkasya'da bulunmuş, aldığı ödevleri, üstlerini de astlarını da memnun ederek başarmıştı».

Bekir Sami Bey, 21 mayıs 1919 tarihinde Bandırma'ya çıktı. Yunan saldırısına karşı halkın direnmesini sağlamak için burada gerekli buyrukları verdikten sonra, 23 mayısta Ege'nin şehir ve kasabalarını dolaşmaya başladı. Bekir Sami Beyin bu hazin yolculuğu, romanlara konu olmuştur. 17. Kolordu Kumandanlığı Vekilliği ortadan kaldırılınca, Bekir Sami Bey de Bursa'da adı var, cismi yok olan Tümeninin başına döndü (27 haziran 1919). Bu tarihten sonra Mustafa Kemal Paşa ile ilişki kurarak ondan aldığı buyruklara göre hareket etti. Bunların neler olduğu yukarıdan beri anlatılagelmektedir.

Bekir Sami Bey, vali vekilliğini de üzerine aldıktan sonra, Bursa'da çok önemli olaylara sahne olmuştur. Bu olayları şöyle sıralayabiliriz.

Yusuf İzzet Paşanın Ankara'ya götürülüşü: Anzavur güçleri Bandırmaya doğru saldırıya geçince, 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, karargâhını da yanına alarak, Bursa'ya gitmek üzere Bandırma'dan ayrıldı (4 nisan 1920). Yolda 172. Alay Kumandanı Yarbay Kasap Osman Beye rastladı. Emrini dinlemeyen bu alay kumandanını asmak için tutuklayarak beraberinde Bursa'ya getirdi. Ancak Bursa'daki subaylar, bu asılma emrine karşı çıktılar. Yusuf İzzet Paşa Bekir Sami Beyin rahat çalışmasına olanak vermediği gibi, Bursa'daki Millî Mücadele çabalarını köstekleme yolunu tuttu. Onun Bursa'da kalması, artık kesin olarak zararlı olmaya başlamıştı. Tümen yaveri Yüzbaşı Selâhattin Bey*, durumu kendisine bildirince Mustafa Kemal derhal kararını verdi: Yusuf İzzet Paşa, Ankara'ya davet olunacak, gelmezse zorla getirilecek.

Bunun için Selâhattin Beye üç buyruk yazdırıldı. Bu buyruklardan birincisi, *Yusuf İzzet Paşaya* aitti:

«Tümeni gözden geçirmek için Bursa'yı şereflendirdiğiniz öğrenildi. Siyaset ve askerlik bakımlarından önemli kararların verileceği günlerdeyiz. Sizin de bu görüşmelerde bulunmanız faydalı olacaktır. Ankara'ya şeref vermenizi rica eder, saygılarımı sunarım».

İkinci buyruk, *Bekir Sami Beye* yazılmıştı:

«Yusuf İzzet Paşaya yazdığımız şifreyi okuyunuz. Kendisine bir şey sez-

(*) Selâhattin Beyin anıları, «Yüzbaşı Selâhattin'in Romanı» başlığı altında İlhan Selçuk tarafından yayımlanmıştır.

dirmeden, kırmadan Ankara'ya gelmesini söyleyiniz. Gelmemekte direnirse, tutuklu olarak göndermenizi rica ederim».

Üçüncü buyruk ise, doğrudan doğruya *Selâhattin Beyin* kendisine verilmişti:

«Bekir Sami Beye gösterdikten sonra, Yusuf İzzet Paşanın şifresini kendisine veriniz. Onun çabucak Ankara'ya hareketini sağlamak için, Bekir Sami Bey üzerinde gücünüzün son sınırını kullanınız. Yusuf İzzet Paşa, Ankara'ya gelmemekte direnirse, tutuklu olarak Ankara'ya gönderiniz. Bu hareketinize Bekir Sami Beyi engel olmaya kalkarsa, onu da tutuklu olarak Ankara'ya gönderiniz. Bunları dağdağsız ve çabucak yapmanızı rica ve ümit eder, gözlerinizden öperim. Sonucu bana telgraf başında bildiriniz. *Mustafa Kemal*».

9 nisan 1920 tarihli olan bu tel yazılarındaki Mustafa Kemal'in tutumu, üstün bir kurmay zekâsının ilginç örnekleridir. Bütün kötü ihtimaller düşünülmüş, buna göre açık ve kesin buyruk verilmiştir. Bu buyruk, 9/10 nisan gecesinin sabahı yerine getirildi. Selâhattin Bey, Mustafa Kemal'e durumu telgrafla aşağıdaki şekilde anlattı:

«Dün telgrafhanede buyruklarını aldıktan sonra, Yusuf İzzet Paşanın tel yazısını Bekir Sami Beye gösterdim. Bundan sonra Yusuf İzzet Paşanın kendisine doğrudan doğruya verdim. Paşa dikkatle okudu, bir şey demedi. Sonra Bekir Sami Beye değğin telgrafı verdiğim zaman Bekir Sami Bey, Yusuf İzzet Paşa hakkında alınan tedbire ve karara tüm katıldığını bildirdi. Beni karıştırmaksızın ve bir gürültüye sebep olmaksızın bu işi çözümleyiniz, dedi. Her şeyleri, 9/10 nisan sabahı, Yusuf İzzet Paşayı götürecek olan aracın ve bir tören birliğinin Paşanın yattığı binanın önünde bulundurulmasını sağlamıştım. Hazırlıklar çabuklukla ve dikkatle yapılmıştı. Paşanın en küçük bir direnme göstermesi halinde derhal tutuklanacak ve tutuklu olarak Ankara'ya gönderilecekti. Bunlara gerek kalmadı. Paşa aracın hazır olduğunu haber alınca hiç bir şey söylemeden hazırlanarak, yaveri ile birlikte araca binerek Ankara yönüne hareket etmiştir. Doğruca Ankara'ya gitmesi hususunun sağlanması için de gerekenlere bildirilmiştir»[222].

Aslında bilgili ve yurtsever bir asker olan Yusuf İzzet Paşa (1876-1922), Ankara'da gerçek durumu kavramış, Birinci Büyük Millet Meclisine Bolu milletvekili olarak katılmıştır. Çerkez asıllı olduğu için, Mustafa Kemal ile Çerkez Ethem arasındaki ilişkilerin bir süre iyi gitmesine yardımcı olmuş, Sakarya savaşında ise yararlı hizmetleri geçmiştir.

Anzavur'un Bursa'yı tehdidi: Yusuf İzzet Paşayı Bandırma'dan kaçırtan Ahmet Anzavur, iyice şımarmış ve buyruğundaki güçler de çığ gibi büyümeye başlamıştı. Bandırma'yı alan Anzavur, Karacabey, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) ve Susığırlık'ı (Susurluk) ele geçirmişti.

«*Göğsümde iman, başımda Kur'an ve elimde ferman olarak ben gel-*

(222) A. F. Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, s. 222.

dim. Kırpık bıyıklı, Padişah düşmanı subayların kafalarını kesmek, şeriat gereğidir» diyerek Bursa'yı ve Balıkesir'i tehdide başlamıştı.

Anzavur güçlerinin tehdidi karşısında Bursa'nın düştüğü acıklı durumu, Bursa'da 56. Tümenin kurmay başkanlığını yapmış bulunan tarih yazarı Rahmi Apak şöyle anlatmaktadır:

«Bursa'da 56. Tümen var; fakat bir türlü bu tümenin kuvvetlerini artırmak, teşkilâtını genişletmek mümkün olamıyor. Yüz nefer tedarik edildiği gün, yüz elli nefer silahlarıyle birlikte kaçıyor. Halk mutaassıp ve millî mücadelenin aleyhinedir. Zaten o zamanın Bursa halkı, eski emekli ve gayri memnun memurlar, hacılar, hocalar ve softalarla doludur. Tümenden alınabilen birkaç tabur (300 nefer kadar) güvenilebilecek subayların komutasında Bursa'ya 10 kilometre mesafede ve Bursa-Bandırma şosesi üzerinde Beşevler mevkiine sürülmüş ve Anzavur taarruzuna karşı tahkimat yapılmaya başlanmıştır. Yirminci Kolordu Komutanı General Ali Fuat, Eskişehir'den, 2. Piyade alayını tabur, tabur Bursa'yı takviye için gönderiyor. İlk tabur, Bursa'ya 30 kilometre mesafedeki Dimboz karakoluna geldiğinde bozguncular taburun içine giriyorlar. Asker, geceleyin dağılıyor, kimseler kalmıyor. Üç gün sonra gelen 2. Tabur hakkında daha dikkatli davranılıyor. Bölüklerin içine gizli ajanlar sokuluyor, erler arasında millî harekât hakkında propaganda yapılıyor. Tabur kusursuzca Bursa'ya geliyor. Bir gün istirahat ediyor. Ertesi günü öğleden sonra Beşevler cephesine iltihak etmek üzere hareket ediyor. Şehrin bahçeleri arasından geçerken, bahçelerdeki kadınlar:

— Askerler, bu subaylar sizi, padişahın askerlerine karşı muharebe etmeye götürüyorlar, siz Müslüman kardeşlerinize karşı kurşun mu atacaksınız? Padişaha karşı asi oluyorsunuz, kâfir oluyorsunuz, diye bağırıyorlar. Tabur, şehirden iki kilometre uzakta, akşama doğru dağılıyor. Önlemek isteyen subaylara karşı erler silah çeviriyorlar.

Öyle bir zaman geliyor ki, 56. Tümen komutanı ve karargâhından beş altı subay ile Bursa Müdafaa-i Hukukunda çalışan birkaç arkadaştan başka Bursa'da güvenilecek kimse kalmıyor. Bu dağılan asker, şayet bu gece geriye gelirken silahları ile şehrin içine girerse, içerideki muhaliflerin sevki ile belki bu bir avuç milliyetçileri de temizler diye birkaç subay, iki makineli tüfek alarak şehrin garp mahrecine yerleştirip sabaha kadar dağıtma ve korkutma ateşi yaptılar. Böylece dağınık askerlerin şehre girmeksizin kenarlardan sıvışıp gitmesini kolaylaştırdılar»[223].

Fakat Bursa'nın esas talihi şurada olmuştur ki, Anzavur Bursa'ya karşı saldırıya geçmek için zaman bulamamıştır. Zira Anzavur'un böyle yayılmasına sürgit göz yumulamazdı. Balıkesir'de, Çerkez Ethem Bey kumandasında 5.000 kişilik yeni bir bastırıcı güç oluşturuldu. Ahmet Anzavur, Çerkez Ethem'den ilk ayaklanmasında köteği yediği için, bu kez daha tedbirli davranarak, bütün güçlerini Balıkesir cephesinde topladı. Fakat bunun fazla bir yararı olmadı. Zira Çerkez Ethem Bey kumandasındaki bastırıcı güçler, Susurluk'un kuzeyinde Yahyaköy'de, Anzavur'un gerici güçlerine esaslı bir yumruk indirdiler. Anzavur'un bütün kuvvet-

(223) R. Apak, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu? s. 107-108.

leri perişan oldu (16 nisan 1920). Anzavur da canını kurtarmak için Istanbul'a kaçtı.

Ali Fuat Paşanın Bursa'yı ziyareti: Mustafa Kemal, Ankara'ya geldikten sonra (27 aralık 1919) kendisinin en büyük yardımcısı 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa olmuştur. Anzavur ayaklanması, Istanbul'un işgali, Harbiye Nazırı Fevzi Paşanın bazı kumandanları ayartması Mustafa Kemal Paşa ile sınıf arkadaşı Ali Fuat Paşayı gece gündüz birlikte çalışmaya zorlamıştı. Bu olaylar üzerine koşulların gerektirdiği bütün çarelere baş vurulmuş, ilgililere de gereken buyruklar verilmişti. Bunlar yetmiyormuş gibi, 5 nisan 1920 tarihinde Damat Ferit yeniden sadrazam olmuş, yeni hükümetin şeyhülislâmı Dürrizade Abdullah Efendi «Kuvayı Milliyecilerin öldürülmesi dinimizce gereklidir» anlamında fetvalar çıkarmıştı. Doğaldır ki bu fetvalar, İngiliz altınlarıyle birleşince, Anadolu'da bir hayli etkili omuştu. İşte bunlara karşı alınan tedbirlerin yerinde uygulamasını görmek üzere Ali Fuat Paşa 14 nisan 1920 tarihinde batı cephesinde bir yolculuğa çıktı. 19 nisan 1920 günü akşamı Bursa'ya geldi. Ali Fuat Paşanın Bursa'ya geliş nedeni ikidir:

1. Bursa'nın ve Bursa yöresindeki birliklerin durumunu yakından görmek, hayatlarını ortaya koyarak Bursa'da çıkmasına ramak kalmış olan iç ayaklanmayı önleyen genç subayları ödüllendirmek.

2. Bursa'nın bir din bilginleri şehri olduğunu bu yazının başında belirtmiştik. Dürrizade'nin fetvalarına karşı bu din bilginlerinden karşı bir fetva alabilmek, o günkü koşullar içinde, çok etkili olabilirdi.

Ali Fuat Paşa, birinci geliş nedeni ile ilgili çalışmaları bitirdikten sonra, ikinci görevi ile ilgili çalışmalarına başladı. Bu konuyu şimdi kendi ağzından dinleyelim:

«21/22 nisan gecesi, seksen kadar hoca efendi, vali ve kumandanın daveti üzerine Bursa Belediye Dairesinin büyük salonunda toplanmışlardı. Bekir Sami Beyle (vali vekili ve kumandan) ben de içtimada hazır bulunuyorduk. Gündüz hoca efendilerden ekserisini ziyaret etmiş, hepsinden yardım edeceklerine dair söz almıştık. Kürsüye çıkarak kendilerine bir kere daha vaziyeti anlattım. Heyet-i Temsiliye'den gelen telgrafı da okudum. Bunun üzerine müzakereler başladı. Birkaç saat kadar sürdü. İleri sürülen mütalaalar toplanmış, tam bir mutabakat hasıl olmuştu. Karar ittifakla verilecekti. Yanımda bulunan Bekir Sami Beye:

— Bursa ulemasından ben esasen bunu bekliyordum, dedim. Tam bu sırada genç bir hoca birdenbire ayağa kalktı:

— Hakikat sizin bildiğiniz gibi değildir! diye bağırdı. Sonra bugün Istanbul'dan geldiğini, bir gün evvel de huzur-u şahaneye kabul edildiğini, Padişah tarafından millete selâm getirdiğini söyledi ve şunları ilâve etti:

— Ne Padişahımız efendimiz ve ne de hükümet esir bir vaziyette değildir. Bizzat bu hakikatı efendimizin ağzından işittim.

Salon birdenbire karıştı. Bazı zevat müteredditbir vaziyet aldılar. Yüzlerde endişe alâmetleri okunuyordu. Bütün emekler boşa mı gidecekti? O gün-

lerde Entellicens Servis'in, birtakım ajanları hoca kılığına sokarak Anadolu'ya gönderdikleri hatırıma geldi. Acaba bu genç de onlardan biri olamaz mıydı? Kaybedilecek zaman yoktu. Derhal yerimden fırladım:

— Yerinden kıpırdayım deme, karışmam! diye bağırdım. Sonra iki polis çağırarak hocayı yakalamalarını emrettim. Neticenin nereye varacağını merakla bekleyen ulemaya da bugünlerde hoca kıyafetine giren birtakım hainlerin Bursa'ya geldiklerini ve bir kısmının yakalandığını söyledim. Hoca, polislerin elinden kurtulmaya çalışıyordu. Yaverim İdris Çora'ya:

— Bu adamın üstünü başını arayınız! emrini verdim. Böyle bir harekete intizar etmeyen genç, birden şaşırdı. Sonra üstünü aratmak istemedi. Fakat inkıyad etmekten başka çare olmadığını çabuk anladı.

Hocanın iç ceplerinden çıkan birçok vesika arasında İngiliz polisi emrinde bulunan Yüzbaşı Benetti'nin imzasını taşıyan bir de mektup vardı. Bundan İngiliz polisinin ücretli bir memuru olduğu anlaşılıyordu. Bursalı olmadığı ve şehre yeni geldiği de tahakkuk etmişti. Kendisinin divanıharbe verilmesini emrettim.

Sükûnet iade olunmuştu.

— İşte muhterem ulema, dedim. Sizin haklı kararlarınıza muhalefet etmek isteyen bu adam, vatanımızı parçalamak isteyen İngilizlerin memurudur. Artık tereddüde mahal yoktur. Kararınızı bekliyorum.

İçtimada hazır bulunanların yüzlerindeki tereddüt ve endişe silindi. Hoca efendilerin en yaşlısı:

— Hakkınız var, diyerek meseleyi tekrar ele aldı. Biraz evvel verilmiş olan kararları bir kâğıt üzerine şu mealde tespit etti:

«Esarette bulunduğu muhakkak olan fetva emininin fetvasıyle Padişah iradesinin mûta (veri) olamayacağı muhakkaktır. Cümlemiz bu kanaattayız».

Hoca efendiler, birer birer gelerek kâğıdın altını imzaladılar ve sonra bana verdiler. Hepsine teşekkür ettim. Gecenin geç saatlarında fırka karargâhına döndük. Keyfiyeti Ankara'ya bildirdim. Heyet-i Temsiliye bu hükmü her tarafa tâmim ederek yanlışlığın önünü kısmen aldı»[224].

Hacim Muhittin Beyin, Mustafa Kemal Paşa tarafından Bursa'ya vali olarak gönderilmesiyle (24 nisan 1920), Bekir Sami Beyin Bursa vali vekilliği son bulmuştur.

Vali Hacim Muhittin Bey

Ege Bölgesindeki millî mücadelenin öncülerinden olan Hacim Muhittin *(Çarıklı)* Bey, 1881'de doğdu. 1904 yılında Mülkiye'den mezun olduktan sonra, bir süre maiyet memurluğu ve çeşitli ilçelerde kaymakamlık yaptı. Akhisar kaymakamı iken, gösterdiği yetenek üzerine, 1917 yılı mart ayında Havran Mutasarrıflığına yükseltildi. Havran'ın düşman tarafından alınması üzerine, Balıkesir Mutasarrıflığına atandı. Ancak İttihatçı bilindiğinden, mart/1919 ayında bu görevden de alındı.

15 mayıs 1919'da, o zamanki idarî örgütlenmeye göre Aydın ilinin merkezi bulunan İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilince, Istanbul'da

(224) A. F. Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, s. 355-356.

bulunan İzmirliler «Aydın Vilâyeti Muavenet-i Hayriye Cemiyeti» adlı bir dernek kurdular. Hacim Muhittin Bey de bu derneğin yönetim kurulunda görev aldı. Ancak, Istanbul'da dernek kurmakla Yunan işgalinin önlenemeyeceğini çok kısa süre sonra anlayan Hacim Muhittin Bey, düşmana karşı Ege bölgesi halkını örgütlemek üzere 11 haziran 1919 tarihinde Bandırma'ya çıktı. 26 temmuz 1919-30 temmuz 1919 tarihleri arasında Balıkesir'de toplanan «Hareket-i Milliye Kongresi», 16-25 ağustos 1919 tarihinde düzenlenen «Alaşehir Millî Kongresi» ve 16-22 eylül 1919 tarihinde düzenlenen İkinci Balıkesir Kongresinin başkanlıklarında bulundu. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Karesi (Balıkesir)den milletvekili seçildi. Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması üzerine Ankara'ya kaçtı. İlk Büyük Millet Meclisi toplantısına gene Karesi Milletvekili olarak katıldı. Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılışının ikinci günü, Hacim Muhittin Beye Mustafa Kemal Paşa tarafından Bursa Valiliği önerildi. Hacim Muhittin Bey, 26 ekim 1965 tarihli bir mektubunda bu olayı şöyle anlatmıştır:

«Ankara'da Muallim Mektebinde kalıyordum. 24 nisan 1920 günü Mustafa Kemal Paşa gelip beni mektepten aldı. Ve istasyona geldik ve bana fevkalâde salâhiyetli olmak üzere Bursa'yı teklif etti ve sordu:

— Hacim! Benim yanımda kalmak mı istersin, yoksa Bursa'ya gitmek mi?

Ben de «Paşam, sen nasıl istersen öyle yaparım. Yalnız Bursa'da olursam ve aramız kesilirse, ben öte tarafı muhafaza edebilirim». diye cevap verdim. O da muvafık buldu ve bana fevkalâde salâhiyet veren emirnameyi tevdi etti»[225].

Bu atama emri şöyledir:

«Hacim Beyefendiye,

Atufetli efendim hazretleri,

Fevkalâde salâhiyetle Bursa valiliğine tayin olunduğunuzdan, hemen hareketiniz arz olunur. Olbapta. Ankara, 24 nisan 1920.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal»

Böylece Hacim Muhittin Bey, olağanüstü yetkili olarak Bursa valisi oldu.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılışının daha ikinci gününde, binbir türlü güçlükler ortada çözüm beklerken, Mustafa Kemal'in Bursa valiliği sorununa eğilmesi ilginçtir. Belgeler göstermektedir ki, Mustafa Kemal, kendisine iletilen haberleri değerlendirmekte olağanüstü bir yeteneğe sahiptir. Diğer alanlarda olduğu gibi. Muhtemeldir ki, Mustafa Kemal, Bursa'dan millî mücadele için bir yarar beklememiş, fakat bir

(225) Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Hatıraları, s. 257.

ayaklanma bölgesi olarak hükümetin başına belâ olmasını da istememiştir. O tarihte Düzce ayaklanması da ortalığı kasıp kavurduğundan, hassas(duyarlı) bir bölge olarak bilinen Bursa yöresinin korunması için Hacim Muhittin Bey görevlendirilmiştir. (Daha önceleri de belirttiğimiz gibi Mustafa Kemal, askerî bir yönetim ve askerî valiler yanlısı değildi, ancak zorunlu durumlarda bundan yararlanıyordu).

Hacim Muhittin Bey, günlüğünde, «*namuskâr ve vatanperver, fedakâr bir arkadaş*» olarak tanımladığı Kumandan Bekir Sami Beyle el ele vererek, Kuvayı Milliye ruhunu uyandırma ve diri tutma, karşı devrimci güçleri zararsız duruma sokma yolunda Bursa ve yöresinde yoğun bir çalışmaya girişti. Bütün ilçeleri, bucak ve köyleri dolaştı, ileri gelenlerle görüştü, halkı uyardı. Bu uğraşıları sonunda, Bekir Sami Beyin de candan desteğiyle, bir ayaklanma bölgesi durumuna düşmekten Bursa'yı kurtardı.

Mayıs/1919 ayında Bursa için önemli bir olay, Çerkez Ethem güçlerinin Bursa'ya gelişidir. Çerkez Ethem, İkinci Anzavur ayaklanmasını da başarıyla bastırdıktan sonra, bu kez, Ali Fuat Paşanın isteği üzerine, Düzce ayaklanmasını bastırmak için görevlendirilmişti. Bunun için Çerkez Ethem güçleri, ayaklanma bölgesine gitmek üzere Bursa'ya gelmişlerdi (16 mayıs 1920). Çerkez Ethem güçlerinin Bursa'da misafir edildiği üç gün süre içinde, Hacim Muhittin Beyle Ethem Bey arasında ilginç ilişkiler olmuştur. Sonradan, Hacim Muhittin Bey, bu yaşantıyı şöyle anlatmıştır:

«Drama'lı Rıza'yı Istanbul'a gönderdikten birkaç gün sonra idi. (Yazarın notu: Akbaş baskınında büyük yararlığı görülen Dramalı Rıza, Istanbul'a, Sadrazam Damat Ferit Paşayı öldürmek için gitmişti). Çerkez Ethem kuvvetleri ile beraber Bursa'ya geldi. Ben kendisini tabiî olarak karşıladım. Belediyeye misafir ettim. Ethem ile birkaç kumandan ve bir kısım arkadaşları belediyede yatıyorlardı. Yemekleri orada, belediyenin büyük salonunda hep beraber yiyorduk. Gariptir ki Ethem geceleri bir kısım arkadaşlarını büyük salonda yatırdığı gibi benim yatak odamın önünde de bir adamını tesadüf imiş gibi yatırırdı. Ben de bu işe güler geçerdim. Buna mukabil gayet tabiî olarak benim de gizli tertibatım vardı ki Ethem bundan haberdar bile değildi.

Ethem'in Bursa'ya gelinceye kadar Dramalı Rıza'nın bana dehaletinden (sığınmasından) ve Istanbul'a gönderildiğinden malumatı yoktur. Bursa'ya geldikten sonra öğrenmiş olacak bir akşam yemeğinde lafı şuradan buradan dolaştırarak Rıza'ya intikal ettirdi. Sofrada Ethem'le karşı karşıya oturuyorduk. Sohbet Rıza'ya intikal edince, ben Ethem'e:

— Ethem Bey, ben Rıza'yı mühim bir vazife ile Istanbul'a gönderdim. İnşallah muvaffak olup dönünce elinizi öpecek ve ben de o vakit sizin affınızı rica edeceğim, tarzında bir hitapta bulundum. Bunun üzerine hiddetlenen Ethem, pek de feveran halinde olmayarak:

— Öyle ise Rıza'nın yerine Bursa valisini idam ederiz, deyince ben de gayet soğukkanlı olarak:

— Kolay, ederiz, Ethem Bey hayırlısı olsun, diye cevap verdim. Ben bu cevabı verdim ama sofradaki zahiren Ethem'in, hakikatta benim arkadaşlar

arasında bir kıpırdama oldu. Fakat bu kıpırdama bana karşı değil, Ethem'in aleyhinde idi. Bunu sezecek kadar zeki olan Ethem işi tatlıya bağladı, güya şaka yapmış gibi bir vaziyet ihdas ederek hasıl olan elektrikli havayı değiştirdi. Bu suretle yemek sona erdi. Ve ertesi günü de Ethem kuvvetleri Bursa'dan ayrıldılar. (19 mayıs 1919) »[226].

Vali Hacim Muhittin Beyin Damat Ferit'i öldürmek için Istanbul'a gönderdiği Dramalı Rıza, gevezeliğinden dolayı yakayı ele verdi ve idam edildi. *Damat Ferit, Ali Kemal, Sait Molla'ya suikast ve gizli teşkilât»* suçundan dolayı da, Nemrut Mustafa Paşa divanı harbince Hacim Muhittin Bey ve arkadaşları «*idam*» cezasına çarptırıldılar (13 haziran 1920). Aynı mahkeme, Kurmay Albay Bekir Sami Beyin de rütbe ve nişanlarının alınmasına, gıyaben idamına karar verdi (15 haziran 1920).

Haziran/1920 ayının sonları, Bursa için kara günlerin başladığı tarihtir. Bilindiği gibi, Yunanlılar 22 haziran 1920 tarihinde Milen çizgisini aşarak genel bir saldırıya geçmişlerdi. Bu saldırının amaçlarından biri de Balıkesir ve Bursa'yı almaktı. İngiliz donanması ise Mudanya ve Gemlik önlerine gelerek bu saldırıya destek olmaya başladılar. Şimdi yavuz hırsızın ev sahibini bastırmaya çalıştığını, insanlık adına yüzünü kızartacaklarla birlikte, okuyalım:[227]

«Bursa Vilâyetine,

Kuvayı Milliye tarafından Müttefik Devletlere karşı mütareke hükümlerine aykırı olarak hareket olunmaktadır. İzmit'teki İngiliz koruma güçlerine hücum olunmuştur. Ve Marmara kıyılarında İngiliz deniz teknelerine izin verilmediğinden, Bursa şehri donanmanın büyük çaptaki toplarıyle ve uçaklarıyle bombardıman olunacağından. böyle münasebetsiz durumların engellenmesi için kesin şekilde emir vermenizi ve bütün harekâtın durdurulmasını, resmî surette emir vererek ve İngiliz subaylarının sahili ziyaret etmelerinin kolaylaştırılması.

25 haziran 1920, Mudanya.

Serfeudale Captain
Hus Beabow
R. N.»

İngiliz kumandanı, bu notanın arkasından Mudanya'ya asker çıkardı. Kasabada türlü gösteriler yaptırdıktan sonra, ilçe ileri gelenlerini tutuklayarak gemilere götürdü. Bu haber, Bursa'ya iletilince, Vali Hacim Muhittin Beyle Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey, aşağıdaki protestonameyi ortaklaşa imzalayarak İngiliz kumandanına gönderdiler:[228]

«Mudanya Sahilindeki İngiliz donanması Kumandanlığına,

Dinsel ve ulusal haklarımızın savunulması için giriştiğimiz mücadelenin kutsallığını ve yasallığını İngiliz büyük ulusunun da takdir ve onaylamış olacağından eminiz. Yunanlılara, İzmir'de ve her girdiği yerde bin türlü cinayet

(226) A.g.e., s. 111.
(227) A.g.e., vesika no: 21.
(228) A.g.e., vesika no: 22.

işlemekten çekinmeyen sefil millete, haddini kesinlikle bildirmeye karar verdiğimiz bir zamanda o milletin cinayetlerini kolaylaştırmak ister gibi emriniz altındaki donanmanın Mudanya önünde bulundurulması ve asker çıkartılmasına girişilmesi bizi hem hayrette bıraktı, hem de üzdü.

Onurunu, haklarını, tarihî şerefini ve geleceğini korumak için her türlü uğraşı ve özveriyi yapmaya karar vermiş, esir olmamak için ölmeye ant içmiş bir ulus karşısında bulunduğunuzu elbette anlamışsınızdır. Mudanya'yı 24 saate kadar boşaltmadığınız takdirde, Anadolu'nun coşan yurtseverlik seli ile yapılacak çarpışmalarda dökülecek kanların sorumluluğu yüksek kişiliğinize ve büyük devletinize ait olacaktır. Saygılarımın kabulünü rica ederim. Bursa, 25 haziran 1920».

İngiliz kumandanı, aynı gün, aynı oyunu Gemlik'te de sahneye koydu:[229]

«Bursa Valisi Hacim Beyefendiye,

Kuvayı Milliye tarafından bugüne kadar geçerli sayılan mütareke koşulları, İzmit yöresini işgal eden İngiliz koruma güçlerine saldırı ve Marmara kıyılarına çıkmak isteyen İngiliz savaş gemilerinden fertlerin karaya serbest bırakılmaması ile bozulmuştur. Bundan böyle İngiltere ve müttefiklerine karşı bu gibi eylemleriniz ve İzmit'teki işgal güçlerine karşı saldırılar...? Bursa şehrini donanmanın büyük çaptaki toplarıyle bombardıman edeceğimi kesin olarak kararlaştırdım. Veyahut uçaklarla hücum olunacaktır. Böyle bir kırıma neden olmamak için memurlarınıza ve bütün askerî eylemlerinizin önlenmesi ve subayların ve fertlerin kıyıya çıkmalarının önlenmemesi için emir veriniz. Gemlik, 25 haziran 1920».

Bu olayı da Hacim Beyle Bekir Sami Bey aynı şiddetle aşağıdaki şekilde protesto ettiler:[230]

«Mudanya ve Gemlik'te İngiliz Donanması Kumandanlığına,

1. Memleketin namus, şeref ve bağımsızlığını kurtarmak için oluşmuş ve bir buçuk yıldan beri vatanın kurtarılması adına zalim ve kan dökücü Yunanlılara karşı mücadelesine devam eden Kuvayı Milliye, gene ancak bu amaç için çalışacak ve sonuna kadar savaşmasını sürdürecektir.

2. Marmara kıyılarına İngiliz deniz teknelerinden subay çıkmasına karşı konulması, subaylarınızın Rum ve Ermenileri teşvik suretiyle tarafsızlığı bozarak aleyhimizde propaganda yapmalarından ileri gelmiş bir eylemdir.

3. Mudanya ve Bursa şehirlerinin donanma ve uçaklarla bombardıman edilmesi konusuna gelince: Anadolu Müslümanları her türlü korkulu işleri, zulümleri ve faciaları göze alarak girdiği bu ulusal savaşı elbette sonuna kadar sürdürmek zorundadır. Eğer uygar bilinen İngiliz ulus ve hükümeti, korunma olanaklarından yoksun Bursa şehrini bombardımana girişirse, biz doğal olarak buna da tam gücümüzle karşılık vereceğiz ve şehirlerimiz sonunda harabe durumuna gelse gene bizde kalması ve bizim olması yeter düşüncesiyle çalışmaktan bir an bile geri kalmayacağız.

---

(229) A.g.e., vesika no: 27.
(230) A.g.e., vesika no: 24.

4. İzmit'te Kuvayı Milliye ile İngiliz askerleri arasında yapılmış olan çarpışmada, gerçek kanıtlarımıza göre, bu da bizim iç sorunlarımıza İngilizler tarafından karışılmasından ve daha doğrusu memleketi felâkete ve tutsaklığa sürüklemek isteyen Ferit Paşa güçlerine yardım edilmesinden doğduğunu anlıyoruz.

5. Mütareke hükümleri ile tarafsızlığın bizim değil, tersine İngilizlerin öteden beri olduğu gibi bu kez de Mudanya memur ve halkından bazılarının gemiye alınmaları suretiyle bozdukları belgelenmiş olup doğal olarak uygarlık tarihi bu olayların tümünü tarafsız olarak yazacağını dikkatinize sunarız».

Gene İngiliz donanmasına bağlı başka gemiler, 25 haziran 1920 günü Karamürsel'e bir çıkarma yaptılar. Akıl almaz cinayet ve hırsızlıklara baş vurduktan sonra çekip gittiler. Gemlik'te ise Kaymakam Mehmet Cemil Beyin kesin tutumu karşısında fazla bir şey yapamadılar.

Hacim Bey, birdenbire gelişen bu korkunç durum karşısında, protesto ile yetinmeyip, olağanüstü yetkisini kullanarak ilgililere gerekli buyrukları verdiği gibi, Bursa eşrafını toplayarak ne gibi tedbirler gerektiği konusunda görüşmelerde bulundu. Hacim Beyin, vali sıfatıyle eşrafa yaptığı, 25 haziran 1920 tarihli çağrı, yaşanılan ruh durumunu göstermesi bakımından ilginçtir:

«Dinin ve vatanın kurtarılması amacıyle pek önemli ve pek acele bir sorunun görüşülmesi için alaturka saat yedide Belediye Salonuna teşrifleri rica ve bu çağrının Bursa'nın onuruyle ilgili olduğu bildirilir efendim».

Hacim Bey, bunun dışında, elde ettiği bütün bilgileri Mustafa Kemal Paşaya zaman geçirmeden iletti.

Birinci Cihan Savaşında Cihad-ı Mukaddese yardım etsin diye Istanbul'a gelmiş bulunan Trablusgarp Emiri Şeyh Sunusi, Padişah Vahidettin'in buyruğu gereği Bursa'da oturuyor, İngilizler de onu ele geçirmek için uğraşıyorlardı. Her geçen gün Bursa'nın durumu daha tehlikeli olmaya başlayınca, misafirimiz olan ve millî mücadele yanlısı bulunan Şeyh Sunusi hakkında da bir karar vermek gerekiyordu. Hacim Bey,2 temmuz 1920 tarihli tel yazısıyle durumu Büyük Millet Meclisi Başkanlığına iletti:

«Durumumuzun gittikçe önem kazandığını biliyorsunuz. Şeyh Sunusi Hazretleri buradan oraya gelmek istiyorlar. Ancak bu suretle kendisinin buradan ayrılması kamuoyunda fena etki bırakması doğal olduğundan, Büyük Millet Meclisince vücuduna gerek olduğundan söz edilerek ve açık bir tel yazısı ile bugün adı geçenin oraya çağrılması gereği»[231].

(231) A.g.e., vesika no: 35.

Hacim Beyin bu dileği yerine getirildi ve Şeyh Sunusi Ankara'ya yollandı.

22 haziranda başlayan ve bütün cephelerimizin çökmesiyle sonuçlanan Yunan saldırısı hızla genişliyordu. Balıkesir düşmüştü. Yunan saldırısını dikkatle izleyen Mustafa Kemal Paşa, 6 temmuz 1920 tarihinde, Hacim Beye şifreli olarak aşağıdaki buyruğu verdi:

«Henüz nitelikleri belli olmayan Mudanya ve Gemlik çıkarmaları, Bursa'nın askerî birliklerimiz tarafından boşaltılmasını gerektirebilir. Asker tarafından boşaltıldıktan sonra düşmanın Bursa'yı işgal etmesi için de bir süre geçmesi muhtemel olsa bile, her halde yüksek kişiliklerinin askerî birlikler ile Bursa'dan ayrılmaları gereklidir. Bu halde Bursa'da anarşi durumu olmaması için şimdiden yerel bir yönetim esasını sükûnetle kurmak ve üzerinizdeki görevi sükûnetle devir etmek ve vermek gerekir. Bunun dışında para ve bunun gibi değerli araçların Bursa'da bırakılmaması hususunda dikkatinizi çekerim»[232].

7 temmuz günü ise Mustafa Kemal Paşadan biri valiye, diğeri Bursa'da bulunan Saruhan Milletvekili Celâl (Bayar) Beye olmak üzere iki buyruk daha geldi. Vali Hacim Beye gelen buyruk şöyle idi:

«Savaş gereklerine göre genel görevinizi serbest bir şekilde yerine getirebilmek için Bursa'da yerel idarenin seçilmiş bir yönetim kuruluna şimdiden verilmesi için sözü edilen kurul üyesinin ve başkanının bildirilmesi dileğimizdir».

Saruhan *(Manisa)* Milletvekili Celâl Bayar'a gönderilen buyrukta ise şunlar yazılıydı:

«Bursa'da yerel yönetimi üzerine almak için seçilmiş bir kurulun şimdiden eylemli olarak görev yapmaya başlaması uygundur. Vali Hacim Beyefendiye bu husus bildirilmiştir. Kolordu kumandanı, saldırıya geçen düşman güçlerine karşı tüm gücü ve araçları ile askerî gerekleri tastamam yerine getirmekle yükümlüdür. Bu kumandana hareket tarzı hakkında buyruk veriliyor. Yapılması oraca tasarlanan maddeler hakkında cevaplar, Heyet-i Vekile'ce aşağıdaki şekilde kararlaştırılmıştır:

1. Bursa şehri tüm askerî birlikler ve Kuvayı Milliyeden boşaltılmalıdır. Şehrin güvenliği, yerel yönetim tarafından yerel polis aracılığı ile sağlanmalıdır. Şehirden çıkarılacak olan asker, Kuvayı Milliye kumandanının emredeceği düşman cephelerine gönderilmelidir.

2. Gerek İngilizlerin ve gerek Yunanlıların şehre asker sokmalarını doğuracak durum karşısında kalındığı takdirde yerel hükümetin böyle bir eylemi doğrudan doğruya protesto etmesi gerekir.

3. Yerel yönetim tarafından İngilizlerle görüşme için bir kurul göndermek ve bu hususta Fransız temsilcisini aracı kılmak kesinlikle doğru değildir. Böyle bir eylem Fransızlar aracılığıyle İngiliz himayesini istemektir ki buna girişeceklerin önce ve sonra Hıyanet-i Harbiye Kanunu uyarınca cezalandırıl-

(232) A.g.e., vesika no: 36.

maları kesindir. Emrolunur. Buyruk, vali ve kumandan beylere, yerel yönetim kuruluna duyurulacak, duyurulduğu ve duyulduğu ilgililer tarafından makine başında bildirilecektir. Ankara, 7 temmuz 1920»[233].

Celâl Bayar, bu buyruğu ilgililere, bu arada Vali Hacim Beye tebliğ etmiştir. Bu buyruğu alan Vali Hacim Bey, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşaya aşağıdaki şifreyi göndermiştir:

«1. Celâl Beyefendiye yazılan telgraf buyruğunu tebellüğ ettim. Yalnız ilk fıkrasında aynen "yerel yönetimi üzerine almak için seçilmiş bir kurulun şimdiden eylemli olarak görev yapmaya başlaması uygundur" yazılmış olmasına göre bendenizin başkaca bir durumu kalmayacağından, Müdafaa-i Hukuk Heyeti ve Kuvayı Milliye ile pek çok ilgili jandarma kumandanı ve polis müdürü ile birlikte şehri terk etmekliğim gerekecek şeklinde anlıyorum.

2. Bundan önceki şifreli yüksek buyruklarına da ayrıca cevap arzettim. Fakat biraz uzun olduğu için telif edecek birinci maddedeki sorumun cevabını makine başında bekliyorum. Ferman»[234].

Mustafa Kemal Paşanın, Hacim Beyin bu şifresine ne şekilde cevap verdiğini biraz sonra göreceğiz. Ancak bundan sonra izleyeceğimiz olayların daha iyi anlaşılması için burada bir saplama yapmalıyız. 22 haziran 1920 tarihinde Yunanlıların Milen Hattını geçerek üç cepheden birden saldırıya geçtiklerini yukarda belirtmiştik. Bu üç cephe, Aydın, Salihli ve Akhisar-Soma, diğer adlarıyle İzmir Güney, İzmir Doğu, İzmir Kuzey cepheleridir. Yunan saldırısı ile birlikte bu üç cephemiz tam anlamıyla çökmüştür. Bir yıldır hazırlanan ve büyük ümitler bağlanan bu cephelerin bir sabun köpüğü gibi çökmesi yurt düzeyinde büyük telâş ve yankılar uyandırmıştır. Bu çöküş nedenleri arasında, kuvvetlerimizin azlığı ve düzensizliği, halkımızın henüz daha millî mücadele bilinci içine girememesi kadar, üç cephenin üç ayrı kumandanın sorumluluğu altında bulunmasının da büyük rolü vardı. Bunun üzerine Heyet-i Vekile, Garp Cephesi Kumandanlığı adı altında bu üç cepheyi birleştirdi ve Ali Fuat Paşa da bu cephe kumandanlığına atandı. Ali Fuat Paşadan boşalan 20. Kolordu Kumandanlığına da Bekir Sami Bey getirildi (24/25 haziran 1920). Bekir Sami Beyin yerine de 56. Tümen Kumandanlığına Yarbay Nazmi (Solok) Bey atandı. Ancak Bekir Sami Bey, yeni kumandanı görevine alıştırmak için Bursa'da kaldı. Oysa 20. Kolordunun merkezi Eskişehir'de idi. Atama emrini alır almaz gidebilirdi. Gitmedi. Biraz ileride göreceğimiz gibi onun bu yurtseverce düşüncesi, meslekî hayatının son bulmasına neden olacaktır. Soma-Akhisar cephesinden ilerleyen Yunanlılar, 30 haziran 1920 tarihinde Balıkesir'i aldıktan sonra, hemen hemen hiç bir direnme görmeden 2 temmuzda Kirmasti ve Kara-

(233) A.g.e., vesika no: 38.
(234) A.g.e., vesika no: 39.

cabey'i ele geçirdiler. İngilizler de 2 temmuzda Bandırma'yı işgal etti- Yunanlılar ileri yürüyüşlerine devam ederek Bursa kapılarına kadar geldiler. İşte yukarda metnini verdiğimiz telgrafların yazıldığı 7 temmuz 1920, yani işgalden bir gün önceki tarihte durum bu idi. Ancak o tarihte haberleşme olanaklarının azlığı dolayısıyle bu durum Ankara'da şu anlattığımız şekilde açık ve net bilinmiyordu. Mustafa Kemal Paşanın Hacim Beyin şifresine verdiği cevabı bu espri altında değerlendirmek gerekir:

«Yüksek tel yazılarının birinci maddesine kesin cevap verilmek üzere önce kolordu kumandanının en son raporlarına ve en güvenilir haber almalara göre bu andaki askerî durumun bildirilmesini rica ederim. Ankara, 7 temmuz 1920».

Mustafa Kemal Paşa, makine başında bu cevabı verdikten sonra Hacim Beye aşağıdaki buyruğu gönderdi:

«Vilâyetiniz halkının pek ziyade telâşa düşerek panik yaptığı anlaşılıyor. Göç etmeyi engellemek ve göç etmeleri gerekli olanlar hakkında tedbirler almak hususunda Dahiliye Vekâletince bildirim yapılmıştır. Her halde kamu oyunu yatıştırma ve en büyük çabanın gösterilmesiyle düşmanın elini kolunu sallayarak ilerlemesine karşı çıkacak engellerin yaratılmasını rica ederim. En son durum hakkında ayrıntılı bilgi ve görüşlerini beklerim. Ankara 7 temmuz 1920»[235].

Bundan sonra, yani 7 temmuz akşamı, gecesi ve 8 temmuz sabahı Hacim Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçen yazışmalar, Kurtuluş Savaşımızın karanlık bir gününü, aslında stratejik değeri az, ama manevî değeri yüksek bir ilimizin, Bursa'nın nasıl düşman işgali altına girdiğini çok canlı bir şekilde yansıtır. Şimdi Hacim Beyin cevabını okuyalım:

«1. Vaziyette panik değil, kısmen aleyhtarlık ve zarar verme var. Buna ilerden gelen propagandalar olağanüstü hizmet etti. Yunanlı ve İngilizlerle beraber hilâfet ordusu fikirleri yayılıyor. Ve eskiden yapılan teşvikler ve telkinler ile tezvirler birdenbire filizlendi.

2. Bendeniz elimden geldiği kadar bütün çabamızı harcadım, üzüntüyle belirteyim ki sonuç sürgit beni kedere boğdu. Gemlik'e gelen İngilizlerle birlikte İnzibatçılar da vardır.

3. Buradan göç edenler pek sınırlı ve parasını çok sevenlerden ibarettir. Ve ileriye geçen göçmenler Balıkesir ve Karacabey ile Kirmasti'den Müdafaa-i Hukuk ile ilgili olanlardır. Bendeniz memurlardan bazılarına da izin verdim.

4. Görüşlerime gelince; zaten birkaç gün önce arzettiğim gibi eldeki askerî güçler bu savunma için yetersizdir. Ve hepsi bu civar halkından olduk-

(235) A.g.e., vesika no: 40, 41.

larından her gün kaçmalar çoğalıyor. Örneğin Orhaneli ve Bandırma'daki iki taburun yalnız subayları kalmıştır.

5. Gerçi bugün Mudanya'da ve diğer cephede sessizlik var. Fakat bendeniz bunu düşmanın hazırlığına bağlamak istiyorum. Eğer bu akşam veya yarın şiddetli bir saldırıya uğrarsak, bütün asker panik olacak ve bir perişanlıkla sonuçlanacak kanısındayım. Ve inşallah yalancı çıkmaklığımı Cenabıhaktan dilerim.

6. Diğer görüşlerimizi de, biraz önce Celâl Bey aracılığıyle de sunduğumuz gibi ahali sükûnet ve hükümet ile askerî güçlerin çekilmesini istiyorum. Ve Celâl Beyin yazdığı maddeler de, salık vermeniz üzerine oluşan kurulun düşünceleridir. Ve uygun görülürse uygulaması ortaklaşa yapılacaktır.

Şimdi cevap buyruğunuzu bekliyorum. Bursa, 7 temmuz 1920»[236].

Ancak olaylar o kadar çabuk gelişti ki, Hacim Bey bu şifresine cevap alamadan, 7/8 temmuz gecesi Mustafa Kemal Paşaya acele bir şifre daha göndermek zorunda kaldı:

«En son bilgi ve haber almalara göre İngiliz süvarileri Mudanya şosesindeki ve Bursa'ya bir saat uzaklıkta bulunan Hamitler bucağına kadar gelmiştir. Asker miktarını kesin surette bilmiyorum. Yalnız manevî güç olarak bir perdeden başka bir şey olmadığı ve en ufak bir saldırıda yok olacağını sanıyorum. Bursa, 7/8 temmuz 1920»[237].

Mustafa Kemal, Ankara'da, zifiri karanlık içinde oturmuş, bir olağanüstü insan karanlıklar içinde çevresini ne kadar görürse, çevresine ışık saçmaya çalışıyor:[238]

«Bursa Valisi Hacim Beyefendiye,

Durum hakkında Bekir Sami Beyden bir bilgi alamadık. Adı geçen askerî durumun gereklerine göre işlemde bulunmak buyruğunu almıştır. Yüksek kişileri de ona göre eylemde bulununuz.

Birdenbire Hamitler'e geldiği bildiriliyor. Düşman sanılan köylüler veya bir keşif kolu da olabilir. Düşman hakkında doğru ve açık bilgi olmadıkça buradan bir karar verilemez. Durumu açıklamak için bilgi sağlanması hususunda kumandan beyle işbirliği buyrulmasını rica ederim.

Zatıâlinizin vaktinden önce Bursa'dan çıkmanız uygun değildir. Ankara, 7/8 temmuz 1920.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal»

Yunanlılar, 8 temmuz 1920 çarşamba günü Bursa'yı işgal etmiştir. O gün sabaha karşı vali ve kumandan atlara binerek Bursa'dan çekilmişlerdir. Biraz daha gecikseler, tutsak olmak işten bile değildir. Hacim Bey 8 temmuz günü İnegöl'den Mustafa Kemal Paşaya şu tel yazısını gönderir:

(236) A.g.e., vesika no: 42.
(237) A.g.e., vesika no: 43.
(238) A.g.e., vesika no: 44.

«Gece yarısından sonraki son yazdığım şeyler, üzüntüyle belirteyim ki bu sabah aynen çıktı. Birlikler, iki bölük zayıf düşman süvarisi ile bir alay piyadesine karşı bir tüfek bile atmadan yok oldu. Subaylar yalnız kalmıştır. Biz de bir buçuk saatte Bursa'yı terk ettik. Şimdi İnegöl'deyim. Bir saat sonra da buradan Pazarcık'a hareket ediyorum. Kısmet olursa yarın sabah Bozöyük'te bulunacağım. Bozöyük çevresinde efradı yabancı yerler halkından olmak üzere yorulmamış ve taze birlikler bulundurulmaz ise düşman ilerlemesinin durdurulamayacağı arzolunur»[239].

Bursa'nın İşgalinin Sonuçları

8 temmuz 1920 günü Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberi Ankara'da bomba gibi patladı.

10 temmuz tarihli Meclis toplantısında 30 imzalı şöyle bir önerge verildi:

«Birinci başkentimiz olan Bursa'nın alçak Yunanlılar tarafından işgali ve bu işgal sonucunda oradaki din ve vatan kardeşlerimizin uğradıkları kötülüklerin üzüntüsüne katıldığımızın bir belirtisi olmak üzere birleşimin yirmi dakika tatili ile Başkanlık Kürsüsünün kara örtü ile kaplanmasını öneririz».

Bu öneri oylanarak kabul edildi. Başkanlık Kürsüsüne siyah örtü örtüldü. (Bursa 11 eylül 1922 tarihinde kurtarıldıktan sonra bu siyah örtü kaldırılmıştır).

Önce Bursa'nın yitirilmesinden doğan üzüntüleri belirtmekle başlayan Meclis görüşmeleri gitgide saldırgan ve suçlayıcı bir nitelik almaya başladı. Herkes suçlanıyordu, kumandanlar, vali, Bursa halkı, Genelkurmay Başkanı...

Bursa halkının suçlanmasına karşı Celâl Bayar şöyle konuşmuştu:

— İngilizleri, Yunanlıları Bursalılar çağırmıştır, deniliyor. Kesinlikle yanlıştır. Bunu düşünen bir kuruldur. Bunu da açıklamak isterim ki, o *kurul Fransızların burjuvazi denilen kesimindendir. Gözlerinde mallarının, canlarının, bizim gibi yoksul olanlardan pek büyük değeri vardır. Onlar savunma olanakları görmedikleri zaman her halde mal ve canlarının da boşa gitmemesini istiyorlardı. Eğer bu kabahat ise, bundan o kurul sorumludur...*

13 temmuz tarihli görüşmelerde ise, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bursa vali ve kumandanını şöyle suçluyordu:

— ... Bursa'da görevini yapmadığı her taraftan haber verilen bir kumandanın, Bekir Sami Beyin artık orduda ne yeri vardır? Vali olan Hacim Bey de görevini yapmamıştır. Çünkü o her şeyi yapmak istemiştir. Hacim Bey çete reisi, Hacim Bey kumandan, Hacim Bey vali olmuştur. Fakat asıl görev zama-

(239) A.g.e., vesika no: 45.

nı geldiği zaman, Bursa milletvekillerini tanık tutarım, en önce o kaçmıştır. Bu sözlerde hata varsa onlarındır. Size soruyorum? Cephelerde vatanınızı savunanlar, bozguna ön ayak olurlarsa, hâlâ işbaşında mı dururlar? Yoksa sizin önünüzde, sizin mahkemenizde cevap mı verirler?

Bu suçlama ve saldırılar yoğunlaşınca, Meclis'i tatmin için Bekir Sami Bey kumandanlık görevinden alındı. Hacim Muhittin Bey ise, zaten Millet Meclisi üyeliği üzerinde kalmak koşuluyle Bursa valiliğine gönderildiğinden, o da Meclis üyeliği görevine döndü.

Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa, 14 temmuz tarihli tel yazısıyle durumu Bekir Sami Beye şöyle bildirdi:

«Zatıâlilerinin bu konudaki hukukunu ne derece savunmuş olduğumu duyduğunuz için bu hususlaki üzüntülerimi de tüm takdir edersiniz. Halk arzusuna dayalı bir yönetimde bu gibi oldu bittilere boyun eğmenin yine vatanperverlik olduğunu arz ile saygılarımı ve içtenliğimi tekrarlarım efendim».

Mustafa Kemal Paşa ise şöyle diyordu:

— *Mecliste yapılan saldırı size değil, bana ve hükümetedir. Sabırlı olunuz, her şey düzelecektir.*

Fakat Meclis tatmin olmuyordu, kanmıyordu. Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, 27 temmuz günü Meclis Başkanlığına şu önergeyi verdi:

«Kusurlulukları ve idaresizlikleri nedeniyle hepimizin yüreklerini yakan, Bursa ve Alaşehir'in düşmesine ve birçok mal, can ve namusun yitirilmesine ve Yunanlıların kanlı saldırı ayağı altında kalmasına yol açtıkları kesinlikle söylenen Bursa Kumandanı Bekir Sami ve valisi Hacim Muhittin Beylerle Alaşehir Kumandanı Aşir Beylerin bugün görevden alındıklarını öğrenmekle adı geçen kişiler hakkında söylenen sözler resmen doğrulanmış oluyor demektir. Bunların kusurlulukları ve idaresizlikleri nedir ve ne için şimdiye kadar bir divana verilmedi? Sebeplerinin Dahiliye ve Genelkurmay vekâletlerinden açıklanmasını istiyorum».

Bu önerge üzerine Genelkurmay Başkanlığı, görüşünü 1 ağustos 1920 tarihli tel yazısıyla Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşadan sordu. Ali Fuat Paşa 3 ağustosta verdiği raporda, Bursa'nın ve Alaşehir'in düşmesinde Kumandanların bir sevkü idare hatası bulunmadığı belirtiliyor, geçmiş hizmetleri övüldükten sonra ilgililerin divanı harbe verilmesine gerek bulunmadığı açıklanıyordu.

Önerge 14 ağustos tarihinde gündeme alındı. İsmet Paşanın yaptığı açıklamalar, gene meclisi tatmin etmedi. Görüşmeler şiddetlendi. Saldırılar, ileri geri konuşmalar yapıldı. Kelle isteyen bu gidiş karşısında Mustafa Kemal Paşa kesin tutumunu aldı:

Mustafa Kemal Paşa — Efendiler, Bekir Sami Bey Bursa'yı terketmemiştir ve ben kendi imzam altında Bursa işgal edilmeden önce emir verdim. Askerî harekâtın gerektirdiği işlemin doğrusu Bursa'yı terketmek idi.

Nafiz Bey — Şu halde siz de sorumlusunuz?..

Mustafa Kemal Paşa — Kumandanlara Bursa'yı terkediniz, dedim. Ve ben bu emri verdiğim zaman Yüksek Heyetinize sırası geldiği zaman açıklamada bulunmuştum. Askerî harekâtta söz konusu olması gereken şey, eldeki güçlerin sonuca kadar bulundukları yeri koruması değildir. Harp harekâtında bu, esas değildir. Bekir Sami Beyi, Bursa'yı niçin daha önce terketmedi diye kınamak gerekir.

Haşim Bey — Şu halde gene yüksek buyruğunuzu tutmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa — Gerçekten benim emrettiğim zaman boşaltılmış olsa idi bugün ordumuza bir tümen daha eklenmiş olacaktı. Benim anlayışıma göre, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey bu meselede iki noktaya değiniyor. Birisi; şimdiye kadar harp harekâtı gereği gibi yönetilememiş. Rica ederim, hangi günden söz ediyoruz? Efendiler, Hamdullah Suphi Beye sormak istiyorum, hangi geçmişten ve hangi günden söz ediyorlar? Biz bu harekât ile uğraşırken Hamdullah Suphi Beyefendi Istanbul'da oturuyordu. Niçin buraya gelip de bugünkü gibi davranmak istemiyordu?

Hamdullah Suphi Bey — Istanbul'da vazifem vardı.

Mustafa Kemal Paşa — Istanbul'da vazifesi var, filân yerde vazifesi vardı. Bütün vazifelerin üstünde bizim de vicdanî bir vazifemiz vardır. O da, herkesin sudan birtakım vazifeler yaptığı sırada hayatımızı, varlığımızı bu milletin sinesine sokarak, onlarla birlikte düşman karşısında uğraşmak olmuştur. Bundan dolayı iki buçuk aydan beri bu milletin içine gelmiş olanlar gerçeğin derinliğine henüz nüfuz için zaman dahi kazanamamış olan insanlar, geçmişin ve halin harekât ve namus ve vicdanına malik olamazlar. Kolaylıkla eleştirme yetkisine malik olamazlar.

Mustafa Kemal Paşanın bu sert tutumu karşısında, Meclis daha ileri gidemedi.

Fakat Bekir Sami Beye de bundan sonra fiilî kumandanlık görevi verilmedi. Bir süre Kuzey Kafkas Hükümeti yanında askerî ataşe olarak bulundu. 1925 yılında albay olarak emekli oldu. 1934 yılında Istanbul'da vefat etti. Bir talihsizliğe uğramış olsa dahi, Millî Mücadelemiz anıldıkça, Bekir Sami Bey de onun önder bir kumandanı olarak daima yerini koruyacaktır.

Hacim Muhittin Beye gelince, Birinci dönem Balıkesir mebusu iken Konya ve Elcezire İstiklâl Mahkemeleri üye ve başkanlığı yaptı. İkinci ve üçüncü dönemde Giresun, bundan sonra da 1950 yılına kadar Balıkesir mebusluğu yaptı. 5 aralık 1965 tarihinde İzmir'de vefat etti.

Hacim Muhittin Bey, «*haklı ve yasal davamızı gösterme ve bunu savunmakla birlikte eylemli olarak birlik başında kahramanlık ve fedakârlık eserleri gösterdiğinden dolayı*» Yeşil-Kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Hacim Muhittin Beyin ölümünden sonra tarih açısından pek değerli olan anıları, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü tarafından «Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)» başlığı altında yayımlanmıştır.

⁂

8 temmuz 1920 tarihinde düşman işgaline uğrayan ve 11 eylül 1922 tarihinde kurtulan Bursa'da, işgal döneminde birçok kişiler valilik veya vali vekilliği yapmıştır. Sadık Vicdanî Bey, Ziver Bey, Ali Kemal Bey, Emin Bey, Nafiz Bey, Aziz Nuri Bey *(Yüz Elliliklerden)* bunlar arasındadır. Ancak işgal altındaki bir ilde valinin bir fonksiyonu olamayacağından, biz bu dönem Bursa valileri üzerinde durmuyoruz. Çünkü işgal altındaki valinin bir tek görevi vardır: İşgal güçlerine uşaklık etmek. Etmeyeni, etmek istemeyeni ise zaten yerinde tutmazlar.

Bursa'nın Kurtuluşu

Bursa, 3. Kolordumuz tarafından kurtarıldıktan sonra (10-11 eylül 1922), vali vekilliğine seçimle *Bursa Savcısı Numan Bey* getirildi.

Şimdi Bursa'nın nasıl kurtarıldığını ve Numan Beyin nasıl vali vekili olduğunu Bursa'yı kurtaran 3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili (Gökberk) Paşanın ağzından dinleyelim:[240]

«10 eylül 1922 sabahı Bursa'nın doğusundan üç kol olarak ilerleyen Kolordu, 10 eylül akşamı Bursa'yı yanmadan, yıkılmadan Yunan kuvvetlerinden geri almıştır. 11 eylül sabahı kolordu karargâhı Bursa Belediye Dairesine gelmiştir.

«Şehirde asayişsizlik vardı. Hemen bir hükümet kurmak ve her şeyi düzene koymak gerekiyordu. Şehrin ileri gelenleri belediyede toplandı. Bu toplanan meclis Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına işleri yürütmek üzere Numan Beyi seçti. Hürriyet ve adalet üzerine kurulmuş olan hükümet mekanizması çalışmaya başladı. Sokaklarda, Yunanlılarla Türke düşmanlık etmiş olanlar hakkında halk coşkunluğu yatıştırılmış oldu.

Bursa şehri kurtuldu, ama düşman Mudanya ve Kemalpaşa'ya doğru takip ediliyordu. Süvari kıtası Ulubat istikametinde ilerliyor.

11 eylül akşam üzere düşman Filâdar *(Gündoğdu)* köyünün doğu ve güney sırtlarında, Maskara *(Çağlayan köyü)* - Aksungur istikametinde perişan olmasına rağmen, savaşa devam etmeye çalışıyor. 12 eylül sabahı kolordunun yaptığı taarruz, düşmanın dört alaylık 11. Tümeninin esir olması ile bitti. Bundan başka Mudanya'da düşmandan milyonlarca liralık savaş vasıtası ganimet olarak kaldı.

Bununla kolordunun vazifesi bitmedi. Memleketin düşmandan tamamen kurtarılması gerekiyordu. Düşmanı takip için Kolordu 13 eylülde Bandırma istikametine yöneldi. 17 eylül günü Bandırma'da yapılan son taarruz ile düşman Bursa vilâyetinden ve bütün yurttan tardedildi».

Bursa'nın kurtarılması ile Bursa Valiliği Millî Mücadele açısından olağanüstü görünümünü yitirdi.

---

(240) 1927 Yılı Bursa Vilâyeti Salnamesi.

XIII

AYDIN (İZMİR) VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında İzmir'in Durumu:

İzmir, 6.000 yıllık geçmişinde, kendisine göz dikenlerle, kendisini korumak isteyenler arasındaki mücadeleye yüzlerce kez tanık olmuş, bu arada çeşitli egemenlikler arasında el değiştirip durmuştur. 1084 yılına doğru, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında, Anadolu Fatihi Kutulmuşoğlu Süleyman Beyin kumandanları tarafından fethedilerek Türk egemenliği altına sokulmuştur. İzmir'in uzunca bir süre rahat nefes alması, ancak 1425 yılında kesin olarak Osmanlı egemenliğine geçmesi ile mümkün olmuştur.

Millî Mücadele başında İzmir, Aydın vilâyetinin merkezi idi. O tarihteki Aydın vilâyetini, bugünkü Aydın ilimizle karıştırmamak gerekir. Bugünkü Aydın ilimiz, o tarihte liva idi. Merkezi İzmir olan Aydın vilâyetine, Aydın livası ile birlikte, Manisa ve Denizli livaları bağlı idi. Böylece Aydın vilâyeti, bugünkü İzmir, Manisa, Aydın, Denizli illerini kapsıyordu. Millî Mücadelenin başında yazılan:

Aydın, Türk'ün anayurdu,
Vermez onu Altınordu,
Yunan İzmir'e girerken,
Bütün millet ağlıyordu.

Yaşadıkça Türk evlâdı,
Değişir mi, Aydın adı?
.....
Aydın, Aydın, güzel Aydın,
Ah bir kere kurtulaydın!..

şeklindeki ünlü manzumenin dizeleri arasında yer alan «Aydın»dan kasıt, bugünkü Aydın ilimiz değil, o zamanki Aydın vilâyeti idi.

Bu şekliyle Aydın vilâyeti, 42.400 km² lik bir alanı kapsıyordu. 1914 nüfus istatistiğine göre, Aydın vilâyetinin nüfusu, 1.609.000 dolaylarında idi. Bu nüfusun 1.250.000'i İslâm, 300.000'i Rum, 20.000'i Ermeni, 35.000'i Musevî ahaliden oluşuyordu.

İzmir, doğal yollarla İç Anadolu'ya, deniz yoluyla da dış ülkelere bağlı idi. Her türlü kötü doğa koşulları altında güvenilir bir barınak olan

İzmir körfezi, Eldorado kadar zengin Ege bölgesinin topraklarında yetişen bereketli ürünlerin tek ihraç limanı idi. Bu coğrafî durum, tarih boyunca İzmir'i bir ticaret merkezi yapmış, bunun sonucunda İzmir'de ekonomik bakımından çok güçlü bir burjuvazinin doğmasına yol açmıştır. Millî Mücadele başında bu burjuvazinin yapısal görünümü şöyleydi:

1. Tüccar ve sanayiciler,.
2. Aracılar ve komisyoncular.

Osmanlı ülkesi içinde Istanbul'dan sonra en güçlü sanayi kuruluşları İzmir'de toplanmıştı. 1915 sanayi sayımına göre, İzmir şehrinde 23'ü gıda, 1'i toprak, 2'si dericilik, 9'u ağaç *(kutu)*, 8'i dokuma, 11'i kırtasiye *(kâğıtçılık)*, 8'i kimya (yağ, sabun, palamut özü) sanayiine ait olmak üzere 62 sanayi kuruluşu vardı. Ege bölgesinde yetişen ziraî ürünleri değerlendirme ilkesi üzerine kurulan bu sanayi kuruluşlarının tümü, gayri müslimlerin elinde idi. Türkler, zanaatçılık düzeyinden ileri gidememişlerdi. Gene o yıllara değğin dış ticaret istatistiklerine göre, Istanbul'dan sonra en büyük ithalât ve ihracat limanı İzmir idi. İzmir'de dış ekonomik çevre ile yakın ilişki kurmuş güçlü bir ithalât ve ihracat tüccarı vardı.

Tüccar ve sanayici zümresi, azınlıklardan, levantenlerden ve yabancı uyruklulardan oluşuyordu. Ekonomik durum hakkında tek söz sahibi bunlar idiler. Doğaldır ki, Ege Bölgesinin kaymağını yiyenler de bunlardı.

İttihat ve Terakki hükümetlerinin bütün iyi niyetli çabalarına rağmen, Türkler ancak *aracı* durumuna yükselebilmişlerdi. Yani üreticiden ürünü alıyor, İzmir'deki gayri müslim ihracat tüccarına teslim ediyordu. Veyahut devlete ait yüklenimlerde devletle bu gayri müslimler arasında aracılık yapıyordu. Bir kısmı da, savaşın getirdiği kıtlıktan yararlanarak karaborsacılığa özenmişlerdi. Böylece devletin, dolayısıyle yoksul halkın sırtından kolayca kazanmış, özellikle I. Dünya Savaşının olağanüstü olanaklarından yararlanmış Türk zenginleri türemişti.

Kuşkusuz, bu gayri millî unsurlar, dış çevrelerin borusunu öttürmekte idiler. Bu gayri millî burjuvazinin tek isteği, İzmir'in savaş meydanı haline gelmemesi ve dolayısıyle tatlı kazançlarına engel olunmamasıydı.

Emperyalist güçlerin, İzmir'i Yunanistan'a vermek istemelerindeki hesap ise daha genişti. Bu hesaba göre Yunanistan, büyük emperyalist devletlerin Anadolu'daki çıkarlarına bekçilik yapacaktı.

I. Dünya Savaşının yaptığı maddî ve manevî çöküntüden etkilenmemiş tek ilimiz İzmir'di. Zaten Anadolu'da, bugünkü anlamda şehirleşmenin bulunduğu tek yer de İzmir'di. İzmir şehrinde 1862 yılında havagazı, 1885 yılında tramvay (atlı tramvay), 1893 yılında içme suyu, 1905 yılında elektrik tesisleri yapılmıştı.

1914 nüfus istatistiğine göre Aydın vilâyetinin merkez kazasının, bir başka deyimle *İzmir şehrinin köyleriyle birlikte* nüfusu 211.013'dür. Bu nüfusun dağılımı şöyledir:

İslâm	100.356
Rum	73.676
Ermeni	10.061
Musevi	24.069
Ermeni Katolik	813
Protestan	253
Latin	1.785
Toplam	211.013

I. Dünya Savaşından en az etkilenen şehrimizin İzmir olduğunu yukarda belirtmiştik. Bu nedenle Millî Mücadele başında da İzmir şehrinin bu nüfusu koruduğu söylenebilir. Bu tabloda dikkati çeken en önemli özellik, İslâm nüfusunun İzmir şehrinde çoğunlukta olmayışıdır. Sayıca çoğunlukta olmayan İslâm nüfusu, ayrıca sosyo-ekonomik bakımdan da güçsüz ve geri durumda idi. Bunu saptamak için uzun araştırmalar yapmaya gerek yoktu. Gözle bakıldığında, bu durum belirgin bir biçimde görülüyordu. Basmane ile Konak arasında bir çizgi çekildiği zaman, bu çizginin deniz tarafında kalan kesimi (Kordon, Alsancak...) Rum ve Ermenilerle levantenlerin ve yabancı uyrukluların (İngilizler, İtalyanlar, Fransızlar...) yaşamlarını sürdürdüğü yerlerdi. Bu kesimin zengin bir Avrupa şehrinden hiç bir farkı yoktu; işyerleriyle, eğlence yerleriyle, oturma yerleriyle!.. Konak ile Göztepe arasında Yahudi mahalleleri vardı. Konak - Basmane çizgisinin Kafidekale'ye bakan kesimlerinde (Tilkilik, İkiçeşmelik, Eşrefpaşa...) Müslüman Türkler yaşıyordu. Buradaki Türkler, küçük esnaflık, zanaatkârlık, amelelik yaparak fakir bir yaşam sürdürüyorlardı. İzmir'in Türk kesiminin ise fakir bir Anadolu kasabasından hiç bir farkı yoktu. Bu ezik Türkler, burjuvazinin yaşadığı kesimi kendinden saymıyor, buraya «Gâvur İzmir» diyordu.

Ege bölgesinde, azınlıklar içinde en önemli kesim Rumlardı. Aslında, Tanzimat'ın getirdiği eşitlikten ve haklardan yararlanılarak, bu tarihten sonra Ege bölgesinin sistemli bir şekilde Rumlaştırıldığı görülmektedir. Bu çabalar sonunda, Türk-Müslüman nüfus, Tanzimat'tan önceki sayısal üstünlüğünü gitgide yitirme durumuna düşmüştür. Örneğin, «La Turqui d'Asie», (Paris, 1894) adlı kitabın yazarı *V. Cuinet*, 1891 yılında, köyleriyle birlikte İzmir şehrinin nüfus dağılımını şöyle vermektedir:

Türk - Müslüman	96.000
Yabancı (Rum, Musevi, Ermeni, yabancı uyruklular vb.)	133.000
Toplam	229.000

Ege bölgesinin, Tanzimat'tan sonra nasıl sistemli bir şekilde Rumlaştırıldığı bazı aydın yöneticilerimizin gözlemlerinde de belirtilmektedir[241].

(241) Bakınız: Albay Şefik Aker, İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali, c. I, s. 66 ve devamı.

Bu Rumlaştırma çabalarının sonucunda, İzmir'in bazı ilçelerinde Rum nüfus, İslâm nüfusu geçmişti. Osmanlı Devleti Hükümetinin resmî yayını olan «Memalik-i Osmaniye'nin 1330 senesi nüfus istatistiki»ne göre 1914 yılında İzmir'e bağlı kazalarda İslâm ve Rum nüfusunun durumu şöyledir:

	İslâm	*Rum*
Bergama	56.812	16.841
Menemen	21.433	8.058
Urla	9.321	24.711
Çeşme	4.539	39.074
Foçateyn	7.427	15.670
Kuşadası	11.438	9.220
Seferihisar	7.816	2.641
Tire	27.514	3.227
Bayındır	22.622	3.655
Ödemiş	71.069	6.104
Nif	19.658	4.876
Karaburun	8.838	9.934

Tabloda görüldüğü gibi, sahile yakın olan Urla, Çeşme, Foça, Karaburun gibi ilçelerde Rum nüfusu İslâm nüfusundan fazladır. 1895 Aydın Salnamesi'ne göre, Yeni Nahiye'nin 3.317 kişilik nüfusunun tamamı Rumdu.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandıktan ve Büyük Yunanistan *(Megalo-İdea)* ülküsüne sarıldıktan sonra Ege bölgesinin Rumlaştırılması için giriştiği yoğun çabalar, ancak İttihat ve Terakki hükümetlerinin I. Dünya Savaşı sırasında aldığı karşıt tedbirlerle kısmen önlenebilmiştir.

Osmanlı Devletinin duraklama ve çöküş dönemleri sırasında Anadolu'nun bütün kaymağını Rum, Ermeni, Musevî azınlıklarla gayri müslim ve yabancı uyruklu diğer kişiler yemiştir. Bunun için iyi bir slogan da bulunmuştur. Türkler ticareti beceremez, sanatkâr da olamaz. Türkler yalnızca çiftçilik yapmalı, asker veya memur olmalıdır. Aslında, çiftçilik ve bürokrasi de tam Türklere bırakılmamıştı. İzmir'de ekilen 890 bin dönümlük arazinin ancak 534 bin dönümünü Türkler işliyordu. Bürokrasinin birçok önemli mevkilerinde de Rumlar ve Ermeniler bulunuyordu.

İttihat ve Terakki hükümetlerinin bütün çabalarına rağmen, Millî Mücadele başında İzmir'de 5 Türk bankasına karşılık 12 yabancı banka; 202 küçük Türk işyerine karşılık büçük çapta 213 gayri müslim kişilere ait işyeri; 9 Türk dava vekiline karşılık 27 gayri müslim avukat; 7 Türk tabibine karşılık 88 gayri müslim doktor vardı.

İzmir, 17. Kolordunun merkezi idi. Bu kolorduya bağlı 56. Tümen İzmir'de, 57. Tümen Aydın'da, 61. Tümen Balıkesir'de idi. (Bu kuruluş, İzmir'in işgalinden önceye aittir).

İzmir'in Millî Mücadele stratejisi bakımından önemi, Kurtuluş Sava-

şının somut bir son amacı durumunda olmasıdır. Bu amaç o kadar güzel işlenmiştir ki, bütün ülkenin kurtuluşu ile eşanlamda kullanılmaya başlanmıştı. Bugün dahi birçok kitaplarda 15 mayıs 1919 ile 9 eylül 1922 tarihleri Millî Mücadelenin başlangıç ve bitiş tarihleri olarak kabul edilir.

İzmir'in 15 mayıs 1919'da işgali, bir bakıma, Millî Mücadele'nin daha hızlı ve bilinçli bir şekilde yapılmasına başlangıç olmuştur. Çünkü İzmir Ege bölgesinin can damarı, Anadolu'nun nefes borusudur. Bandırma demiryolu hattıyle Istanbul'a, Alaşehir ve Aydın hattıyle İç Anadolu'ya bağlıdır. İzmir, bu bağlantıyı, doğal limanıyle bütün dünya ülkelerine ulaştırmaktadır. Bu ulaşım şebekesinin, o dönemde önemini uzun uzadıya belirtmek gerekmez. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, o dönemde İzmir'siz bir Anadolu nefes tıkanıklığından boğulabilirdi. Bunun sonucu olarak da İzmir'siz bir Anadolu'nun güvenliğinden söz edilemezdi.

İşte bu gerekçeyle, Yunan ordularının henüz daha önemli bir kısmı Eskişehir önünde dururken, ordularımız son derece çabuklukla İzmir'i kurtarmışlar, böylece Anadolu'daki Yunan ordusunun kan damarını kesmişlerdi.

Özetlemek gerekirse, İzmir Millî Mücadele'nin bayrağı olmuştur.

Vali Rahmi Bey

İzmir'i beş yıl krallar gibi yönetmiş olan İttihat ve Terakki iktidarının gözdesi ve İzmir'in ünlü valisi Rahmi Bey, 1874 yılında Selânik'te doğmuştur. Orta derecede bir eğitim görmüş, ancak İttihat ve Terakki'nin tutunması ve yayılması için büyük çaptaki malî varlığını harcamıştır. Meclis-i Mebusan'da Selânik milletvekili olarak bulunmakta iken, İttihat ve Terakki Fırkasının iktidara gelmesiyle 29 eylül 1913'te Aydın Valiliğine atandı.

Rahmi Beyin valiliği sırasında, gittikçe Rumlaşmaya başlayan Ege bölgesinde nasıl karşı tedbirler aldığını, Türk millî burjuvazisini yaratmak için nasıl çaba harcadığını anlatmak, konumuz dışında bulunmaktadır. Ancak Rahmi Beyin valiliği sırasında yaşanmış bir olay vardır ki, bunu belirtmemiz ileride konumuza geniş çapta ışık tutması bakımından yararlı olacaktır. Bu olay, «*Egede Kurtuluş Savaşı Başlarken*» adlı eserde şöyle anlatılmaktadır:[242]

«Birinci Dünya Savaşında İtilâf Donanması, Çanakkale Boğazını zorlamadan kısa bir süre önce, Yeni Kale istihkâmlarını bombardıman etmeye başladılar. (Not: Yeni Kale istihkâmları İzmir körfezinin en dar yeri olan Sancak burnunda XVII. yüzyılda Avcı Sultan Mehmet zamanında yaptırılmıştır. K. E.) İzmir körfezinin girişindeki Yeni Kale istihkâmlarının köhne topları İngiliz savaş gemilerine karşı koymak istemişler, kısa zamanda susturulmuşlardı.

İzmir halkından büyük bir bölümü şehri terketmeye başlamıştı. İşte bu

(242) N. Taçalan, Egede Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 42-44.

sırada, İngiliz filosunda bulunan Colonel Deeds, İngiliz uyruğundaki tüccar Eric Whittall aracılığıyle, Rahmi Beyle görüşme isteğinde bulundu. Rahmi Bey, İngiliz Entelligence servisinin bir elemanı olan Colonel Wyndhem Deeds ile görüşmeyi kabul etti. Karaburun'dan karaya çıkan Colonel Deeds'i, Vilâyet Yabancı İşler Müdürü Charles Karabiber ile Eric Whittall bir paytonla görüşme yeri olan Urla'ya getirdiler.

Deeds, Vali Rahmi Beyden İzmir ve çevresine asker çıkarma izni istedi. Rahmi Beyin bu hizmetinin karşılığı da düşünülmüştü. İzmir bir prenslik olacak, başına da Rahmi Bey geçirilecekti.

.....

.....

Colonel Deeds, Rahmi Beyden umduğu karşılığı alamadı. Vali, Colonel Deeds'e:

— İzmir'i cayır cayır yakarım da size teslim etmem. Bu davranışınızla İzmir'deki Hıristiyanların hayatlarını tehlike atıyorsunuz. Şehri alsanız bile, bir tek Hıristiyanı sağ bulamayacaksınız.

dedi. Urla'daki görüşme böylece sona erdi. Rahmi Bey İzmir'de bütün karakollara, resmî dairelere, okullara ve Sarıkışla'ya tenekelerle gaz dağıttı. İngilizler şehri işgale başladıkları an, İzmir yakılacaktı. Başta Whitall, Giraud ve Giffre aileleri olmak üzere, şehrin tanınmış ve zengin Hıristiyanları, Eşrefpaşa, Tilkilik, Namazgâh semtlerine, Gureba Hastanesi dolaylarındaki Türk evlerine yerleştirildiler. İzmir'in Türk kesimi bombalanırsa, bu zengin Hıristiyanlar da, Türklerle birlikte can vereceklerdi.

Rahmi Bey, hazırlıklarını tamamladıktan sonra İngiliz filosuna haber göndererek aldığı tedbirleri bildirdi ve isterlerse İzmir'i bombalayabileceklerini söyledi. Rahmi Beyin tedbirleri yalnızca yukarda saydıklarımızdan ibaret değildi. Kordonboyu'na, kum torbalarının arkasında ateşe hazır durumda toplar yerleştirilmişti. Şehrin içindeki kadın ve çocuklar, Rahmi Beyin emriyle trenlere bindirilerek yakın il ve ilçelere, İzmir'in banliyölerine gönderilmişlerdi.

Zorla Türk evlerine yatırılan Hıristiyan aileler, Donanma Komutanına ricacılar göndererek, bombardımandan vazgeçmesini istediler. Donanma Komutanı da, İzmir'e karşı girişeceği bir harekâtta, Türklerden çok Hıristiyanlara zarar vereceğini anlamış olmalı ki, tası tarağı toplayıp Yeni Kale istihkâmlarının önünden ayrılmak zorunda kaldı. Bu kez Çanakkale Boğazına gidiyorlardı».

İleride anlatacağımız başka bir olayla birlikte, emperyalist güçler, bu olaydan gerekli dersi alacaklar, başında kudretli bir vali bulunduğu sürece büyük kan dökmeyi göze almadan İzmir'i işgal etmenin mümkün olmadığı yargısına varacaklar, buna göre gereğini yapacaklardır.

1918 yılının yaz ayları, Osmanlı ordularının bütün cephelerde çözüldüğü ve yenilgimizin kesinleştiği aylardır. Savaşın kaybedildiği anlaşılınca, az zararlı bir ateşkes anlaşması yapılabilmesi için İttihat ve Terakki Hükümeti işbaşından çekildi ve 14 ekim 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa yeni kabineyi kurdu. Rahmi Bey, ta başından beri savaşa katılmamıza karşı olduğundan, bu durumda savaşın durdurulması için yapılan ön çalışmalara büyük katkılarda bulunmuştur. Ancak koyu İttihatçı bir vali olduğu ve bu arada diğer bazı olaylardan da yıprandığı göz önünde tutularak 24 ekim 1918 tarihinde Dahiliye Nezaretinden gelen bir emir-

le görevine son verildi. Bunun üzerine Rahmi Bey, İzmir halkına aşağıdaki veda bildirisini yayımladı:

«Dahiliye Nezaretinden aldığım bir emir üzerine, Vilâyet Makamını terkettim. Beş yıllık memuriyet hayatım sırasında, bu güzel memlekete elimden gelen hizmeti yapmaya çalıştım. Meydana gelen her başarı, bütün memur arkadaşlarımın içten yardımlarına, halkın güven ve yakınlığına, basının desteğine çok şeyler borçludur. Hayatımın en unutulmaz anılarını İzmir şehriyle ilgili olanlar teşkil edecektir. Vefalı İzmir halkının da kalplerinin bir köşesinde bana ait bir anı saklayacaklarını ümit ediyorum. Bu ümitle İzmir ilinin gencine yaşlısına, kız ve erkek okul öğrencilerine, kısaca hepsine sosuz sevgilerimi bildirerek ayrılıyorum. Elveda...»

Rahmi Bey, İzmir'den ayrılarak Istanbul'a gelmiş, sonra İngilizler tarafından tutuklanarak diğer İttihatçılarla birlikte Malta Adasına sürülmüştür. Malta adasından dönüşte yeni bir görev kabul etmemiş, ticaret hayatına atılmıştır. Rahmi Bey, soyadı kanunu çıkınca «*Aslan*» soyadını almış, 1947 yılında vefat etmiştir.

Vali Vekili Nurettin Paşa

Rahmi Bey görevinden ayrılınca, Aydın'da bulunan Kumandan Nurettin Paşa acele İzmir'e getirilerek vali vekilliğine başladı (25 ekim 1918).

Genel savaşa bir son vermek için yapılacak görüşmelere katılmak üzere Rauf *(Orbay)* Bey başkanlığında bir kurul 25 ekim 1918 günü trenle İzmir'e geldi. O geceyi İzmir'de geçiren kurul, ertesi gün İzmir rıhtımında bekleyen «Muzaffer» adlı romorköre binerek, Midilli adasına doğru yola çıktı. Agamemnon zırhlısında yapılan görüşmelerden sonra, Mondros *(Moudros)* Mütarekesi imzalandı (30 ekim 1918).

Mütarekeden sonra, savaş sırasında düşmanımız olan devletlerin gemileri peşpeşe İzmir limanına gelmeye başladılar.

İlk olarak İngiliz monitoru (orta boyda savaş gemisi) 6 kasım 1918 günü İzmir limanına geldi. İngiliz gemisinin gelişi, İzmirli Rumların çılgınca gösterilerine yol açtı. Vali Vekili Nurettin Paşayı ziyaret etmek üzere bir motorla kıyıya çıkan gemi kumandanı Binbaşı Dickson'u rıhtımda kara cüppeli Rum papazları karşıladılar, kendisine bir tepsi içinde tuz ve ekmek sundular. Rumlara ait evler ve işyerleri Yunan bayraklarıyle donatıldı. Engel olmak isteyen Türkler hakaret gördü, dövüldü.

Bunun üzerine Nurettin Paşa aşağıdaki bildiriyi yayımladı:

«Vilâyet Makamından,

Siyasal ilişkilerin geri gelmesi ve kurulması için İzmir'e gelmiş olan İngiliz monitorunun gelişini neden sayan Rum ahalisinin yasa dışı olarak bayraklar açtıkları ve gösteri yaptıkları görülmüştür. Bayrak açmak resmî özel gün-

lere bağlı olduğundan, bundan sonra bu gibi yasa dışı eyleme polisin müdahale edeceği ve girişimciler hakkında yasal kovuşturma yapılacağı duyurulur».

Ancak bu bildiriye ve çıkarılmış olan devriyelere rağmen, Rumlar taşkınlıklarını sürdürdüler. 8 kasım 1919 tarihli Anadolu gazetesinde Vasıf *(Çınar)* Bey şöyle yazıyordu:

«... Ellerinde, göğüslerinde, kollarında birçok mavi beyazlı bayraklar taşıyan sarhoşlardan kurulu kafileler saatlarca gemiyi tavaf, papazlar da takdis etti. Sevinçlerinden denize atılanları, küçük yük arabalarının merkeplerine, köpeklerin kuyruklarına bile Yunan bayrakları takarak zafer ilân edenlerini gördüm. Bazı evlerin önünde Yunan bayrağı... Her bakkal çırağının, her çocuğun elinde Yunan bayrağı... Ya Rabbi, o ne müthiş bir facia levhasıydı? Sanki Türkün gafletini, aczini göstermek, bize bir ibret dersi vermek isteyen ilâhî bir tecelli idi»[243].

Vali Tahsin Beyin asil olarak göreve başlaması dolayısıyle, Nurettin Paşanın vali vekilliği son bulmuştur (8 kasım 1918).

Vali Tahsin Bey

Tahsin Bey **(Hasan Tahsin Uzer),** 1878 yılında Selânik'te doğmuştur. İbrahim Ağa'nın oğludur. 1897 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra, Pürsıçan Bucak Müdürlüğüne atandı. 1902 yılında kaymakamlığa yükseltildi. Çeşitli ilçelerde kaymakamlık yaptı. 1909 yılında Drama, 1912 yılında Beyoğlu sancaklarında mutasarrıflık yaptıktan sonra 1913 yılında Van valisi oldu. 1914 yılında Erzurum, 1916 yılında Suriye valiliği yaptı[244]. İttihat ve Terakki hükümetlerinin gözde valisi idi.

Mütareke döneminin ilk kabinesi olan Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin Dahiliye Nazırı Fethi *(Ali Fethi Okyar)* Bey, görevden aldığı Rahmi Bey yerine İzmir'e Tahsin Beyi vali olarak atamıştı.

Istanbul'da çıkan Âti gazetesi muhabiri, Dahiliye Nezareti Müsteşarı Hamit (Deli Hamit, bakınız: Trabzon Valiliği) Beye, bu atama üzerine şöyle bir soru yöneltmiştir:

— Tahsin Bey İttihatçı olduğu halde, nasıl oldu da Aydın'a vali atandı?

Buna karşılık Hamit Bey, «Nezaretin atadığı vali veya diğer memurlardan bağlı oldukları parti değil, *yöneticilik yeteneği* aradığını, Tahsin Beyin Suriye'de, Van ve Erzurum'da daima ahali tarafından aranıldığını, kendini her yerde sevdirmiş olan bu valinin gerçekten yöneticilik meziyeti ve kabiliyetini taşıdığını gösterdiğini» söylemiştir[245].

---

(243) A.g.e., s. 15-16.
(244) İçişleri Bakanlığı Arşivi, Atik sicil no: 286 sayılı dosya.
(245) Meşhur Valiler, s. 516.

Tahsin Bey, 9 kasım 1918 tarihinde İzmir'e gelerek görevine başladı. Tahsin Beyin İzmir'e gelişini Celâl Bayar anılarında şöyle anlatmaktadır:

«Tahsin Bey, kalabalık bir teftiş heyetiyle İzmir'e geldi. Müfettişler, Dahiliye Nazırı Fethi Bey ile Teftiş Heyeti Reisi Hamit Beyden, Rahmi Beyin bütün işlerini sıkı bir surette didiklemek için talimat almışlardı. Tanıdığım bir Mülkiye Müfettişi, Abdullah Bey, yanıma geldi, yeni valinin benimle görüşmek arzusunda olduğunu söyledi»[246].

Celâl Bayar'ın yazdıklarına bakılırsa, Tahsin Bey, gelişen olaylar karşısında İttihat ve Terakki Partisinin İzmir Kâtib-i Mes'ul'ü olan Celâl Bayar'ın tutumunu anlamak istemiştir. Bilindiği üzere, Celâl Bayar'ın giden Vali Rahmi Beyle arası açıktı. Şimdi acaba onun ayrılmasından yararlanarak aleyhinde propagandaya girişir, böylece bilmeyerek partiyi ve partiye bağlı olan diğer İttihatçıları zor duruma sokar mıydı? Yazdığına göre, Celâl Bayar bu soruya endişeye yer bırakmayacak şekilde cevap vermiş ve sözlerini şöyle tamamlamıştır:

«Günün dedikoduları üzerinde durmaktan ziyade yarının büyük tehlikesini görmek, önlemek vazifemizdir. Yakında İzmir limanı milletler arası münasebete açılacaktır. Bu yoldan gelecek zehirli propagandalar, yabancı ihtirasları şiddetlendirecektir. Düşmanlar intikam almaya kalkacaklar, siyasî ve millî ihtiraslarını açıktan tatmine çalışacaklardır. Bütün Ege'nin kan ve ateş içinde kalacağından endişe ederim. Sizin Rumeli'den, Drama'dan tanıdığınız *Hrisostomos bugün dahi İzmir'in resmen metropolitidir*. Yakında vazifesi başına döneceğinden şüphe etmem. Memleketin hali fena, çok fena olacaktır. İzmir için bana kaygı veren hal —şimdiki halde— bunlardır».

Vali Tahsin Bey zamanında geçen, konumuz bakımından önemli bir olay, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti*'nin kuruluşudur. Bu dernek, Monitor'un gelmesi üzerine 6 kasım günü Rumların yaptıkları taşkınlıklar karşısında o tarihte İzmir'in ileri gelen genç Türk aydınları tarafından bir tedbir olarak düşünülmüştür.

Cemiyetin amacı, «Memleketin maddeten ve manen gelişme ve yükselme nedenlerini sağlamaya çalışmak, memleketin düşünce ve duygularını uygarlık dünyasına iletmek, bu amacın elde edilmesini engelleyecek her türlü girişimlere karşı meşru ve bilimsel savunmada bulunmak ve bu memlekette çoğunluk olan unsurların haklarını bilimsel ve inandırıcı kanıtlarla uygar dünyaya karşı ispat etmektedir». şeklinde düzenlenmiştir. İleride Ege Bölgesi Büyük Kongresini (17-19 mart 1919) ve Masatlık Mitingini (14 mayıs 1919) düzenleyecek olan bu derneğin resmen kuruluşu ve tüzüğünün vilâyet makamına sunulması Vali Tahsin Bey zamanında olmuştur.

Vali Tahsin Bey, İzmir'e geldiği gün, kendisini atayan kabine görev-

(246) C. Bayar, Ben de Yazdım, c. V, s. 1539.

den çekildi (8 kasım 1918). Yeni hükümeti kuran Tevfik Paşa, hükümetin İttihatçıları koruduğu yolunda ağır eleştirilerde bulunan çevreleri susturabilmek için İttihatçılıklarıyle tanınmış olan memurları görevinden uzaklaştırmaya başladı. Bu arada Tahsin Bey de, 20 gün kadar valilik makamında oturduktan sonra, aralık/1918 ayı başında görevinden alındı, yerine İtilâf ve Hürriyetçi olarak bilinen Ethem Bey atandı.

Bundan sonra Tahsin Bey, son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına İzmir' den mebus olarak seçildi (ocak/1920). Istanbul işgal edildikten sonra İttihatçılığı dolayısıyle yakalanarak İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Dönüşünde milletvekili olarak 1935 yılına kadar Türkiye Büyük Millet Meclisinde bulundu. Sonra tekrar idarecilik mesleğine dönerek 1935 yılında Genel Müfettiş oldu. Bu görevde iken 1939 yılında vefat etti. *Uzer* soyadı kendisine Atatürk tarafından verilmiştir.

Vali Edhem Bey

Edhem Bey (İbrahim Edhem Dirvana), 1864 yılında Istanbul'da doğdu. 1885 yılında Mülkiye'yi bitirdikten sonra Padişah tarafından Paris'e gönderildi. Orada Sorbon Üniversitesinin Siyasal Bilimler Fakültesinde okudu. Öğrenimini tamamladıktan sonra çeşitli iç ve dış görevlerde bulundu. Meşrutiyetten sonra bir süre Beyrut valiliği yaptı. 1915 yılında emekliye sevkedildi. Edhem Bey Hürriyet ve İtilâf Partisi yanlısı idi. İttihat ve Terakki Hükümeti işbaşından çekilince yıldızı yeniden parladı. Tahsin Beyin yerine Aydın Valiliğine atandı (1 aralık 1918).

İttihatçı Celâl Bey, İtilâfçı Edhem Bey hakkında şunları yazmaktadır:

«Bu zatı halk, valilik fermanını okuttuktan sonra söylediği nutku ile tanıdı. Nutku ve nutkundan sonra "Pot kırdım mı?" diye yanındakilere soruşu gazetelerin diline düştü.

Meşhur demecinin baş taraflarında:

— Sana hitap ediyorum ey Türk kavmi! Padişahlarının, Ertuğrul, Osman, Orhan ve Muratlarının gür ve kalın, yüksek seslerine kulaklarını kabartarak bu diyarlara gelmiş olan kadim Türk kavmi! Sen ayağını bastığın yerlerde adalet saçardın. Gerçi Rum beyleri ile harp ederdin, fakat bu onların hisarlarını almak içindi.'

dedikten sonra o günlerin âdetine uyarak azınlıklar politikasını ele alıyor, bilhassa millî iktisat bakımından şunları söylüyordu:

— Onlar *(azınlıklar)* rakipsiz ticaret, sen *(Türkler)* kayıtsız ziraat ederek zengin, müreffeh, hepiniz âdil bir hükümetle bir padişahın, bir hakikî meşrutiyetin, tam bir müsavatın zararlı mihnetleri mahveden güneşi altında hür ve mesut yaşayın! İyi bilin ki, Nuşirevan'ın adaleti eski İran'ın inkirazına mani olamadı. İranlılar hakikat, hak ve adalet güneşine gözlerini yumdular ve söndüler. Uyan, silkin ey Türk kavm-i asili, ey koca Osmanlı milleti!..

Tevfik Paşa hükümetinin yeni valiye verdiği kıymet, olsa olsa eski hükümetin kendisine iş emniyet etmemesi yüzündendi. Eskilere düşman oluşundandı. Eski hükümete düşman olmak ise yenisine candan bağlı olmak demekti.

Hükümetin ne düşündüğünü bir tarafa bırakalım, bizim için bu zatın hoşa giden bir tarafı vardı: Kötülük etmeye de muktedir değildi.

Gazeteler zavallıyı o kadar hırpaladılar ki, az sonra hükümet kendisini bu mühim vilâyetin başından almak zorunda kaldı»[247].

Celâl Bayar'ın particilik gözlüğü takarak yazdığı bu satırlara katılmak zordur. Edhem Bey Hürriyet ve İtilâf Partisinin ileri gelenlerindendi. Kurulacak bir kabinede onun da kesinlikle yer almasında zorunluluk vardı. Gerçi partinin ön iznini alarak İzmir valiliğini kabul etmişti. Fakat değişen durum karşısında, şimdi partisi onu İzmir valiliğinden ayrılmaya ve Istanbul'a gelmeye zorluyordu. İzmir valiliği, o günkü koşullar altında zaten çekici bir görev değildi. Bu nedenle Edhem Bey 25 ocak 1919 tarihinde, yani iki aya yakın bir süre İzmir valiliği yaptıktan sonra görevinden istifa ederek ayrıldı ve Istanbul'a geldi.

İkinci Tevfik Paşa kabinesinde 24 şubat 1919 tarihinde yapılan büyük değişiklik sırasında P.T.T. Nazırı oldu. 4 mart 1919'da kurulan Damat Ferit Paşa Hükümetinde Ticaret ve Ziraat Nazırlığına getirildi. Üçüncü Damat Ferit Hükümetinin kuruluş tarihi olan 21 temmuz 1919'a kadar bu görevde kaldı. Bu arada bir süre Dahiliye Nazırlığına vekâlet etti. 1926 yılında emekliye ayrıldı 1959 yılında vefat etti. Descartes'ten yaptığı *Usul Hakkında Nutuk* çevirisiyle ün yapmıştır. Meşhur Valiler kitabında Edhem Beyin İzmir valiliği için: «*Yabancı, galip devletlerin ve mütareke memurlarının müdahale ve türlü oyunlarına boyun eğmeden iki ay çalıştığı*» yargısına varılmaktadır[248].

Vali Vekili Nurettin Paşa

Daha önce de vali vekilliğinden söz ettiğimiz Nurettin İbrahim, —«*Sakallı Nurettin Paşa*» olarak da anılır.— 1873 yılında Istanbul'da doğmuştur. Müşir İbrahim Paşanın oğludur. 1893 yılında Harbiye Mektebini bitirdi. Sicil numarası, 1309, P - 31'dir. Kurmay sınıfına ayrılamadı. Ordu kademelerinde çeşitli görevler aldıktan sonra, albaylığa kadar yükseldi. Fakat Meşrutiyet Devriminde yapılan rütbe düzeltmeleri sonunda, tekrar binbaşılığa düşürüldü. Bundan sonra gene çeşitli cephelerde hizmetini sürdürdü. Birinci Cihan Savaşında, Irak cephesinde —Kütülamere ve Selmanpak'da— İngiliz ordusuna karşı başarılı savaşlar yaptı. Bu nedenle halk arasında yaygın bir ünü vardı. Nurettin İbrahim Bey, 1918 yılında Ege bölgesinde kolordu kumandanlığı yaparken mirlivalığa yükselerek Nurettin Paşa oldu*.

Nurettin Paşa, 8 kasım 1918 tarihinde İzmir vali vekilliğinden ayrıldıktan sonra bir süre daha İzmir'de kalmış, daha sonra Istanbul'daki 25. Kolordu Kumandanlığına atanarak 30 aralık 1918 tarihinde İzmir'den ayrılmıştı.

---

(247) A.g.e., s. 1539-1540.

(248) Meşhur Valiler, s. 84.

(*) 9 nisan 1935 gün ve 2/2230 sayılı kararname gereğince, Tümen kumandanlığı yapmış mirlivalar «*Tümgeneral*», diğerleri «*Tuğgeneral*» kabul edilmiştir.

26 ocak 1919 tarihinde 15.000 kuruş maaşla yeniden Aydın vilâyeti vali vekilliğine atanınca, acele İzmir'e gelerek göreve başladı.

Ocak 1919 ayında, Mondros Ateşkes Anlaşması hükümlerinin kötü niyetle yorumlanmasının acıları büyük çapta İzmir şehri üzerine çökmüştü. Zavallı İzmir, nikâhlı kocası ile eli bıçaklı zamparası arasında ne yapacağını şaşırmış nâzenin bir kadına benziyordu. Evet, İzmir Osmanlı Devletine nikâhlıydı. Fakat eli bıçaklı ve tabancalı Rum zamparası, İzmir'in ırzına geçmek için, günden güne baskısını ve terbiyesizliğini artırıyordu. İçi geçmiş Osmanlı Devleti ise, bu iştahı kabarmış zamparayı ne dövebiliyor, ne de şikâyetini dinleyecek bir yargıç bulabiliyordu. Daha Vali Ethem Bey zamanında, Yunan Hükümetinin ve İzmir Rumlarının niyetlerini açık ve seçik gösteren kesin belirtiler ortaya çıkmıştı. Bu belirtiler, şöyle özetlenebilir.

— 24 aralık 1918 tarihinde, İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemilerinden sonra, Yunan torpidosu «*Leon*» da İzmir limanına gelerek Pasaport önünde demirlemişti. Leon torpidosunun İzmir'e gelişi, Rumların yeniden çılgınca gösteri yapmalarına yol açmış, bu gösteriler sırasında, kalabalıktan ve heyecandan ölen Rumlar olmuştu.

— 1 ocak 1919 tarihinde İzmir Metropoliti *Hrisostomos* İzmir'e dönmüştü. (Metropolit, Ortodokslarda patrikten sonra gelen ve bir bölgenin din işlerine başkanlık eden din adamıdır). Fakat Metropolit Hrisostomos'un görevi, din adamlığı değildi. Din adamlığı maskesi altında, gittiği yerde karışıklıklar çıkarmak, ayaklanmalar düzenlemekti. Kendisinin bu görevi, daha Makedonya'da çalıştığı zamanlardan biliniyordu. Bu nedenle de Vali Rahmi Bey, savaş sırasında kendisini İzmir'den sürüp çıkarmıştı. Şimdi elinde asası, kafasında korkunç planları ile Rumların coşkun alkışları arasında yeniden İzmir'e dönüyordu. (Su testisi su yolunda kırılır. Hrisostomos da komitacılığının cezasını, İzmir'in kurtuluşu esnasında hayatıyle ödeyecektir).

— Rumların iştahlarını kabartan diğer bir olay da, 1919 yılı ocak ayı içinde yapılması kararlaştırılan İzmir Belediye Başkanlığı seçimidir. İzmir'de Rum nüfusunun, Müslüman-Türk nüfusundan daha fazla olduğunu kanıtlamak için, bu seçimi bir vesile sayan Rumlar, seçimi kazanmak için var güçleriyle çalışmaya başlamışlardı. Türklerin ise, bu oyunu başlangıçta farketmeyerek, iki parti olarak seçime katılma gafletine düşmeleri de Rumları hayli ümitlendirmişti. Fakat seçim tarihi yaklaşırken Türkler gözlerini açmış, tek liste halinde seçime girmeye karar verilmiş, çok başarılı da bir seçim kampanyasına girişmişlerdi. Seçim yoluyle emellerine ulaşamayacaklarını anlayan Rumlar ise bu durumda seçime girmekten vazgeçmişlerdi. 25 ocak 1919 tarihinde yapılan belediye seçimlerini tam liste olarak Türkler kazandılar. Vali Nurettin Paşa seçimi kazananlar arasında bulunan Hacı Hasan Paşayı İzmir Belediye Başkanlığına atadı. (Bu Hacı Hasan Paşanın sonradan Yüz Ellilikler Listesine

girdiği Celâl Bayar (s. 1642) ve Nurdoğan Taçalan tarafından (s. 194) yazılmakta ise de, Yüz Ellilikler Listesinde Hacı Hasan Paşanın adı bulunmamaktadır).

Rumlar, İzmir ve çevresini Yunanistan'a bağlamak için yasal ve yasa dışı bütün yolları deniyorlardı. Gözleri dönmüş, sabırları tükenmişti. Bu amaca ulaşmak için 1919 yılı ocak ayının ikinci yarısında Urla ilçesinden bir ayaklanma düzenlediler ve bunu «Türkler, Rumları öldürüyor» şekline sokarak uluslararası bir sorun yapma başarısını sağladılar. Celâl Bayar, anılarında, bu olayı şöyle anlatmaktadır:[249]

«22 ocak 1919'da akşama doğru Polis Komiseri Hüseyin Efendi yanında iki jandarma ile suçlu bir Rum'u yakalamak için Rum mahallesine girdi, silahla karşılandı. Sebepsiz, bütün Rum evlerinden yaylım ateşi başladı. Anarşi, isyan üç gün devam etti. İzmir Jandarma Tabur Kumandanı Emin Fikri (Özalp) Beyin kumandasındaki kuvvetlerle İzmir'den bir tabur asker yetişti, asilerle müsademe etti, ihtilâli bastırdı.

Rum ölüleri arasında hususî üniformalı cesetler, resmî silahlar bulundu. Ölenlerin şapkalarında "Ya İyoniya, ya ölüm" yazılı idi.

Rum basınının ilk zamanlardaki zoraki itidali andıran yazılarından artık eser kalmamıştı. Gazetelerinde şiddetli makaleler, yazılar çıkıyordu. Bunların ön safında yine Kosmos gazetesi bulunuyordu.

Urla isyanı üzerine sıkı tahkikat yapıldı. Tecavüzün Rumlar tarafından yapıldığı resmen anlaşıldı. Bunun üzerine Vali Nurettin Paşa, 31 ocak 1919'da, İtilâf Devletleri mümessillerini Urla'ya getirdi. Vaka yerinde ayrı ayrı şahitler dinlendi. Türklerin haklı olduğu meydana çıktı.

Nurettin Paşanın İslâmcı olduğunu, azınlıkların kendini idare ettiği tarzda İslâm cemaatları kurulması için uğraştığını biliriz; bunun tatbik sahasındaki neticesini öğrenmek için olacak, Urla'da kendini ziyarete gelen Müslüman heyete:

— Bakınız! Gözlerinizin önünde ne büyük facialar oluyor. Camide toplanıp bunlara karşı tedbir düşünmez misiniz? dedi. İmam Efendi, her cuma camide toplanıp namazdan, aptesten nasıl bahsettiğini anlattı. Paşanın:

— Aptes alınasını bilmeyen Türk yoktur, başka... daha başka... ne yaparsınız? suali cevapsız kaldı».

Bundan sonra Rumlar, Söke'nin Yoran bucağında, İzmir'de Çayırlıbahçe civarında ayaklanmaya girişmişler, Yoran ayaklanmasında bir süre başarı sağlamışlarsa da, Hürrem Beyin komutasındaki 56. Tümene bağlı askerî güçlerimiz tarafından bu ayaklanmalar, genişleme olanağı bulamadan bastırıldı.

14 şubat 1919 tarihinde Nurettin Paşa, merkezi İzmir'de bulunan 17. Kolordu kumandan vekilliğine atandı. Böylece bütün mülkî ve askerî güçler Nurettin Paşanın buyruğu altında toplanmış oluyordu.

İleride tekrar değineceğimiz gibi, Nurettin Paşa bütün sorunlara İslâmcılık açısından bakıyordu. Hacı-hoca takımından oluşan *Cemiyet-i*

(249) C. Bayar, Ben de Yazdım, c. V, s. 1616.

İslâmiye'nin kuruluşunu bu yüzden desteklemiş ve bu derneği düşman işgaline karşı bir direnme örgütü olarak düşünmüştü. Vali Tahsin Bey zamanında kurulan *İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti*, zaten kuruluşunda bir ucube olarak doğmuştu. Aslında bir direnme örgütü olarak düşünülmüştü. Fakat tüzüğü bilimsel çalışma yapmasını öneriyordu. İttihatçı damgası basılır korkusuyle birçok değerli kişileri bünyesine alamıyordu. Amaç olarak ters düştüğü halde, ister istemez birkaç İtilâfçı'ya kucağını açmıştı. Fakat yeteri kadar açmadığı için de İtilâfçıları da memnun edememişti. İşte görüntüsü bu olan dernek, Vali Edhem Bey zamanında, valinin pasif tutumu yüzünden, hiç bir varlık gösterememiş, âdeta silinmiş gibiydi. Nurettin Paşanın valiliğe başlaması üzerine dernek yöneticileri ümitlerini yeniden kazanmışlarsa da, Paşanın hacı-hoca takımına fazla yüz vermesi karşısında bu ümitlerini yitirir gibi olmuşlardı. Durum böyle iken, Nurettin Paşanın bir yakınıyle yaptığı konuşma her şeyi birden değiştiriverdi. Nuretin Paşa o yakınına: «Bu Müdafaa-i Hukuk'çular neden beni arayıp sormuyor?» diye serzenişte bulunmuş, o yakını da bu konuşmayı derneğin kurucularından Moralızade Halit Beye aktarmıştı. Bunun üzerine Halit Bey vakit geçirmeden Paşayı telefonla aramış, sorusuna şu karşılığı vermişti:

— Paşam, sizi arayıp sormadığımızdan yakınmışsınız. Siz hacıların, hocaların kurduğu Cemiyet-i İlmiye ile meşgulsünüz. Din iman işi başka. siyaset işi başka. Bırakın onları, öbür dünya işleri ile uğraşadursunlar. Yardım elinizi bize uzatın[250].

Bunun üzerine Nurettin Paşa, Moralızade Halit Beyi makamına çağırdı. Gerekli bilgileri aldı. Vali ile dernek arasında kurulan iyi ilişki, Nurettin Paşanın ayrılışına kadar iyileşerek sürüp gitti.

1919 yılının şubat ayında İzmir'de esen havadan, emperyalist güçlerin elbet bir gün İzmir'i işgale girişecekleri sezinleniyordu. Böyle bir girişime karşı alınacak tedbirleri düşünmek için İzmir'de bir büyük kongre toplanması önerildi. Dernek yöneticileri bu öneriyi benimsedikten sonra durumu Nurettin Paşaya açtılar. Paşa da isteği yerinde buldu. Bunun üzerine, Aydın vilâyetine bağlı sancak ve ilçelerin belediye başkanları, müftüleri, sancaklardan dört, ilçelerden ikişer seçilmiş delege İzmir'e çağrıldı. Aynı çağrı, bağımsız Karesi *(Balıkesir)* ve Menteşe *(Muğla)* sancaklarına da yapıldı. Bu çağrı telgraflarının altını doğrudan doğruya Nurettin Paşa imzalamıştı.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin 37 belediye başkanı, 37 müftü ve yüzlerce delegeden oluşan kongresi 17 mart 1919 günü 1. Beyler Sokağındaki Millî Sinemada toplandı ve üç gün sürdü. Ancak kongre öncesinde emperyalist güçler, İzmir için iki önemli karar almış-

(250) **N. Taçalan, Egede Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 186.**

lardı. Bunlardan birincisi İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kararıydı. Bu karar 12 mart 1919'da, İngilizler tarafından Istanbul'daki Fransız ve İtalyan mümessillerine bildirilmiş, İtalyanlar da bu haberi Türklere sızdırmışlardı. İkinci olarak, 14 mart 1919 tarihinde Nurettin Paşanın İzmir valiliği görevinden alınması kararlaştırılmıştı.

Yukarda sözü edilen kongre hakkında en güvenilir bilgi, Halit ve Nail Moralı kardeşlerin, isteği üzerine, 1923 yılında Birinci Ordu Kumandanı bulunan Nurettin Paşaya verdikleri memorandumda bulunmaktadır. Henüz bellekler taze iken yazılmış bulunan bu memorandum, Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Sözü edilen kongre ile ilgili olarak bu memorandumda şu bilgi verilmektedir:

«İngilizlerin, Yunanlıları aracı kılarak kurmak istedikleri tuzağın Türkiye halkına olacağı kadar, Yunanistan'a ve özellikle Türkiye Rumlarına da pek pahalıya oturacağını büyük ve millî bir kongre dilinden anlatmak zamanı gelmişti. Bu görevi sizin *(Nurettin Paşanın)* büyük himmet ve azminizin İzmir'de topladığı Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin meşhur 19 mart 1919 Garbi Anadolu Kongresi yaptı. Türk'ün tarihinde ilk kez gerçekleşen olaylardan birisi de, bu kongreyi oluşturan delegelerin bulundukları mevki idi. Batı Anadolu'nun hemen bütün müftülerini, belediye başkanlarını, her ilçenin iki, livanın dört seçilmiş söz sahibini bir araya toplamak gerçekten çok önemliydi. Şimdi burada kollarını sallayarak birer kahraman geçinen bazı vatansızların karşı hareketlerine rağmen, başta siz *(Nurettin Paşa)* olduğunuz halde düzenlenen program çerçevesinde, Kongre, çalışmasını sona erdirdi. Kongre genel kurulunun İtilâf Devletlerine hitaben düzenlediği ve duyurduğu bildirimden de anlaşılacağı üzere, memleket tehlikeyi görmüş ve nasıl karşılayacağını saptamıştı. Bu bildirimde değinilen hususlar, sonraları ve tüm olarak birer gerçek oldu.

Kongre, Batı Anadolu'nun tüm müftü ve belediye başkanlarını ahali ile Merkez-i Umumî arasında bildirme ve bildirilme aracısı olarak tanıdıktan ve örgütü bu ilke üzerine kurduktan sonra, Merkez-i Umumî üyelerini, muhaliflerin yaygaralarına son vermek ve cemiyetin gelecekteki çalışmalarını durak-satmamak amacıyla ve hatırımızda kaldığına göre Belediye Reisi Hacı Hasan Paşa dahil olduğu halde Hacı Ali Paşazade Refik, Kapanizade Tahir, Tokadîzade Şekip *(şair)*, Abdurrahman Sami, Alemdarzade Ethem, İbnihazım Ferit *(Müsavat Gazetesi Başyazarı)*, Cemal Şahingeri, Dr. Ethem, Hacı Midhat, Şeyh Nurittin *(Mevlevî şeyhi)*, Cami *(Baykut, Dahiliye Nezareti eski müsteşarı ve Ankara Hükümetinin ilk Dahiliye Vekili)*, eski mektupçulardan Ahmet, Moralızade Halit ve Nail *(tüccar)* Beylerden oluşturdu ve genel toplantıları dışında öngördüğü üzere memlekete yapılacak saldırıya silahla karşı koyma tohumunu atarak dağıldı»[251].

Yukardaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere, bu kongre iki yarar sağlamıştı:

1. Düşman saldırısına karşı, silahla karşı koyma düşüncesini ortaya atmıştı. Bunun etkileri zaman içinde görülmüştür.
2. Üst yönetici-Eşraf işbirliği için çaba harcanmıştı. Böyle bir ça-

(251) Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Olayları*, s. 11-13.

banın örneğini, kongre sırasında Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi ile Nurettin Paşa arasında yapılan bir konuşmada da görüyoruz:

Müftü — Paşa, İzmir'i Yunanlılara verecekler, biz boş durmayacağız. Halkımız asker, para, iaşe maddelerini temin eder. Yalnız noksanımız bir kumandandır. Böyle bir hal vukuunda siz geriye, yani Denizli'ye gelin.

Paşa — Ben burada iken İzmir'e kimse çıkamaz. Mukabele ederim.

Müftü — Güzel! Paşam ama, sizi ya azledecek veya terfi ettirerek İzmir'den uzaklaştıracaklarını tahmin ederim. İşte o zaman bize geliniz. Her ne şekilde olursa olsun, Istanbul'a gitmeyiniz[252].

Kongre kararı gereğince, 20 mart 1919 tarihinde, İtilâf Devletleri temsilcilerine bir bildirim *(muhtıra)* gönderildi. Bu bildirimin önemli noktaları şunlardı:

1. Türk milleti, galip milletler tarafından izlenen siyasetin, kendisini yok etme amacı taşımadığına güvenmek ister ve büyük devletlerin bu yolda çalışmalarını bekler.

2. Doğuda bir bütün meydana getiren Türk milletinin gelecekte maddî ve manevî bakımdan ilerleyebilmesi, ancak, parçalanarak azınlıkların boyunduruğu altına düşmemesi ve 15. yüzyıldan beri milletimizin kaderine egemen olan Istanbul'un Osmanlı başkenti kalmasıyle mümkündür.

3. Batı Anadolu kıyılarında, Türk halkının öbür kavimlere göre daha önemli bir durumu ve nüfus çoğunluğu vardır. Taşınmaz malların yüzde doksan beşine sahip bulunan Türk unsurunun *üretici*, öteki unsurların ise ancak *mübadeleci* durumunda bulunmaları dolayısıyle bu bölgede yapılacak yönetim değişikliği, millî bünyeyi felce uğratacak ve kıyılardaki ticarî kapıların elden çıkması Türk ırkının malî, ticarî ve iktisadî tutsaklığına yol açacak ve ırklar arasında çıkacak çatışma, gelecekteki barışı tehdit ve ülkemizin doğal zenginliklerini yok edecektir.

4. Türk milleti, büyük devletlerin adaletine güvenerek, geleceğini tehdit eden tehlikelerin karşısında soğukkanlılığını koruyor. Ancak, varlığını ve haklarını korumak konusundaki kararından dolayı suçlanamayacağına da inancı vardır[253].

Emperyalizmin Klasik Oyunu

Lidersiz kalabalıkların bir şey yapamayacaklarına değğin tarihte sayısız örnekler vardır. Kötü liderler elinde 300 bin kişilik Osmanlı ordusu, ne idüğü belirsiz Balkan Devletlerinin karşısında perişan olurken, iki yıl sonra aynı ordunun dünyanın en güçlü emperyalist devletleri karşısında Çanakkale zaferini kazanmaları bu örneklerden biridir. Emperyalistlerin bu kuralı çok iyi bildiklerine ve kaleyi içten fethetmek için ay-

(252) Dr. L. Müftüler, Millî Mücadelede Denizli, s. 4.

(253) Tam metin için, bakınız: Smyrne Turque, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti yayını, Istanbul, 1919, s. 11.

nı klasik oyunu oynadıklarına sürgit tanık oluyoruz. Bu oyun, kalabalıkları lidersiz bırakmak, liderlerin yerine kişisel çıkarlarına düşkün, karar verme yeteneğinden yoksun, onur diye bir şey tanımayan, üstelik kendilerini çok akıllı ve kurnaz sanan zavallıları bulup işbaşına getirmek ilkesine dayanır.

Millî Mücadele öncesinin yerel liderlerinden en önemlileri, mülkiye amirleri ve kumandanlardır. O halde işgal edilmek istenen bir bölge için ilk yapılacak iş vali ve kumandan faktörünü ortadan kaldırmak veya etkisiz bırakmaktır. (İtalya da Trablusgarb'ı işgal etmeden bir ay önce, Trablus Vali ve Kumandanı Müşir İbrahim Paşayı görevinden aldırtmıştı. Çünkü İbrahim Paşa İtalya'nın oyununu bozacak yetenekli bir kumandandı). 1915 yılında Vali Rahmi Beyin aldığı kesin tedbirlerle İzmir'in işgalini önlediği, İngilizlerin belleklerinde taptaze durmaktadır. İzmir'in işgaline girişilirse, Nurettin Paşanın da sıkı bir şekilde karşı koyacağından İngilizlerin hiç şüphesi yoktur. Karşı koyar da işgali önler mi? Büyük bir ihtimalle, hayır!.. Fakat, zor oyunu bozar. Onun için burada bir saplama yaparak zor'un bozacağı oyunu açıklamak gerekmektedir.

Bilindiği gibi, 1919 yılı başları, dört yıllık Dünya Savaşının bittiği ve dünya kamuoyunun savaş lafı işitmek istemediği bir dönemin başlangıcıdır. İzmir'in işgalinde büyük çapta kan dökülürse, bu işgali önce emperyalist devletlerin kendi kamuoyları onaylamayacaktır. İngiltere ve Fransa bunu çok iyi bilmektedir. İtalya'ya gelince, o, kendisinin sahip olamadığı güzel İzmir'e başkasının sahip olmasına hiç razı değildir. Bu iş sessizce becerilmediği takdirde, İtalya'nın takınacağı tavır kuşku doğurmaktadır. Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: İzmir işgal edilecek, Yunanistan'a verilecektir. Fakat bu işgal, sessiz sakin olmalı, dünya kamuoyuna bir haksızlığın onarılması gibi sunulmalıdır. Yani şöyle denilebilmelidir: «İzmir aslında bir Rum şehridir. Fakat Türkler, zulüm yoluyle, orada uzun süre egemenliklerini sürdürmüşlerdir. Artık Rumları bu işkenceden kurtarmak zamanı geldi. Bu nedenle İzmir'in Yunanistan'a verilmesi, sürüp gelen bir haksızlığın düzeltilmesi olmuştur. Zaten Yunan askerinin hiç bir direnme ile karşılaşmadan, tersine coşkun gösteriler arasında İzmir'e girmesi de bunu göstermektedir».

Oynanan bu çeşitli oyunların daha iyi izlenebilmesi bakımından İzmir'in üzerinde niçin bu kadar durulduğunu ve İngilizlerin niçin ısrarla İzmir'i Yunanistan'a vermek istediğini de açıklamakta yarar vardır.

Bu bölümün baş kısmında İzmir'in önemine değinmiştik. Ancak yeri gelmişken, 18 ocak 1919 tarihinde Paris'te toplanmış olan sulh konferansındaki Amerikan delegesi W. L. Westermann'ın bir sözünü burada tekrarlamakta yarar vardır: «*İzmir şehri ve limanı, Anadolu'nun ağzı, burnu ve gözleridir*». İngilizlerin Anadolu'da bir yığın çıkarları vardır[254].

(254) Bu çıkarların neler olduğu hakkında bilgi için, bakınız: İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 208-210.

İngilizlerin bu çıkarlarını koruyacak bir devlete ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti, Cihan Savaşından yenik, bitip tükenmiş şekilde çıkmıştır. Böyle bir Osmanlı Devletinin İngiliz çıkarlarını koruyacak gücü yoktur. Geride iki aday kalmaktadır. İtalya ve Yunanistan. İtalya, Anadolu'da İngiliz çıkarlarını koruyacak kadar saf değildir. Çünkü İtalya'nın kendisi emperyalisttir. İleride ona nasıl söz geçirilecektir? Onun için, savaş içinde söz verildiği halde İngiltere İzmir'i İtalya'ya vermeye yanaşmamıştır. O tarihlerdeki diplomatik deyimlerle, üzerinde oynanacak tek yarış atı Yunanistan'dır. Yunanistan da zaten bu görev için can atmaktadır. Büyük devlet adamı olarak bilinen Yunanistan başbakanı Venizelos, bilincini, usunu, duygularına o derece esir etmiştir ki, şu basit yargılamayı yapamamaktadır: Yarış atı, iyi koştuğu sürece itibar görür, tökezlemeye başlayınca gözünün yaşına bakılmadan mezbahaya gönderilir.

1919 yılında dediği dedik, çaldığı düdük olan İngiltere imparatorluğu, Paris Sulh Konferansındaki ortaklarının uyarılarını dinlemeden planını uygulamaya koymuştur:

Önce General Milen, «İzmir'e bir Yunan çıkarmasının nasıl yapılacağını; işgal sınırlarının nerelere kadar ulaşacağını gösteren bir plan» hazırladı. Bu plan, 7 mart 1919 tarihinde Paris Sulh Konferansına sunuldu. Konferansın kararı beklenilmeden Amiral Calthorpe, 12 mart 1919 günü, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini İtalya ve Fransa'nın Istanbul'daki yüksek komiserlerine bildirdi. Görünüşe göre savaş döneminden sulh dönemine geçmek için görevli olan, aslında emperyalist devletlerin çıkarlarını korumaktan başka bir iş görmeyen Paris Sulh Konferansına katılan devletler arasında Dörtler diye bilinen İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya kararı 14 mart 1919 tarihinde onayladı. Çünkü konferansın gerçek patronu İngiltere idi ve onun dediği olacaktı.

Nurettin Paşa İzmir valiliğine başladıktan kısa bir süre sonra tutumu belli olmuştu. Öyle kuru gürültüye pabuç bırakacak kimse değildi. Zaten İngilizlere de Kütülamare'de kötek atmıştı. Onun İzmir valiliği ve kolordu kumandanlığından gitmesi gerekliydi. Ama Osmanlı Hükümetine gidip: «Ben İzmir'i işgal edeceğim. Nurettin Paşa oyunbozanlık ediyor. Onun için bu adamı görevinden al». denilemezdi ki!.. İşte bu amaçla oyun içinde oyun düzenlendi. O sıralarda Batı kamuoyunun kulakları Türklerin Hıristiyanlara yaptıkları işkence öyküleriyle doldurulmuştu. Nurettin Paşa İzmir vali vekilliğine gelmeden (25 ekim 1918) önce Aydın sancağında kumandan idi. Sözümona, orada iken emrindeki jandarma kumandanlarına Rumların öldürülmesi için emir vermişti.

Nurettin Paşanın vermiş olduğu bu buyruklardan ikisi Aydın'da jandarma subaylığı yapan Slav asıllı Kolenoviç adlı birinin eline geçmiş, o da bu emirleri salt insanlık sevgisiyle İzmir'deki Yunan deniz albayı İlia Mavrudi'ye vermişti. Mavrudi, içinde: «*Yalnız namussuz Rumlar için ölüm vardır. İlk işaret üzerine oradakileri imha ediniz. İntikam zamanı geldi.*

İleri evlâtlarım». ve *«Vazifenizi müdrik olunuz. Her bir nefer 4-5 Rum öldürmelidir».* şeklinde cümleler yer alan, değil bir Türk paşasının, bir delinin bile yazacağı şüpheli olan bu emirleri Paris Sulh Konferansındaki Venizelos'a gönderdi. Mavrudi, bu sahte belgelerle birlikte Venizelos'a gönderdiği mektupta şöyle diyordu:[255]

«Katliamlar yapılması için Küçük Asya'daki Türk Hükümeti erkânı tarafından silahlı gruplar vücuda getirilmekte olduğu sabit olmuştur. Bu meseleye ait edindiğim birçok bilgileri zamanında İngiliz ve Fransız mümessillerine verdim. *Türk teşkilâtının başında bulunan İzmir Valisi Nurettin Paşanın* Küçük Asya'dan hemen uzaklaştırılması icap eder. Türkler buradaki İtalyan mümessili Monferd'den kuvvet almaktadırlar».

Sahte oldukları sonradan yapılan resmî soruşturmalar sonunda da anlaşılan bu belgeleri İzmir Metropoliti Hrisostomos da kullandı. İzmir'deki Hürriyet ve İtilâf Partisinin ileri gelenlerini uyararak, Nurettin Paşanın İzmir'den uzaklaştırılması yolunda gerekli girişimlerde bulunmalarını istedi. Zaten Hürriyet ve İtilâfçılar da kendi partilerinden bir adamı İzmir valisi olarak görmek istiyorlardı. Tevfik Paşa kabinesinin düşüp, 3 mart 1919'da Damat Ferit başkanlığındaki Hürriyet ve İtilâf Fırkasına dayalı bir hükümetin işbaşına gelmesi de işlerini kolaylaştırdı. O sırada Istanbul hükümetlerine egemen olan görüş şu idi: Biz kendi gücümüzle hiç bir şey yapamayız. O halde İngilizleri ve diğer İtilâf Devletlerini gücendirmemeli ve onların her istediklerini yerine getirmeliyiz. Belki bu şekilde sevgilerini kazanır, Osmanlı Devletinin haritadan silinmesini önleriz. İnancı bu olan bir hükümet için Nurettin Paşayı harcamak işten bile değildi. Nitekim, 13 mart 1919 tarihinde Nurettin Paşa görevden alındı, yerinde İzzet *(Kambur)* Bey vali olarak atandı*.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyetinin büyük kongresinin toplandığı 17 mart 1919 tarihinde Nurettin Paşa valilik görevinden alındığını biliyordu. Fakat oynanan oyunun farkında değildi. Kendisinin 17. Kolordu Kumandanı sıfatının süreceğini sanıyordu. Oysa yeni Vali Ahmet İzzet Bey, daha Istanbul'dan ayrılmadan Dahiliye Nazırlığına şöyle yazıyordu veya yazdırılıyordu:[256]

«Devletlû Efendim Hazretleri,

Aydın eski Valisi ve Kumandanı Nurettin Paşanın velev birkaç gün için

---

(255) C. Bayar, Ben de Yazdım, c. 5, s. 1635-1637.

(*) Yakın Tarihimiz, c. 4, sayı: 44'de çıkan, Nurettin Paşanın nasıl görevden alındığı ve yerine Kambur İzzet'in nasıl vali olarak atandığını anlatan «Sadrazam Tevfik Paşanın Büyük Gafleti» adlı yazının gerçeklerle bir ilgisi yoktur.

(256) A.g.e., c. V. Belge, 101.

olsun vekâleten vilâyet makamında ve kumandanlıkta kalması pek özel nedenlerle kesinlikle uygun olmadığından ve âcizleri ise gitmek üzere bulunduğundan valilik vekâletini Defterdara ve kumandanlığı da Harbiye Nazırı Paşa Hazretlerinin getireceği kişiye bırakarak İzmir'den ayrılmasının sağlanmasını...

17 mart 1919 Ahmet İzzet»

Ve Nurettin Paşanın İzmir vali vekilliğinden ve kolordu kumandanlığından ayrılarak Istanbul'a dönmesi için buyruk gönderildi. Nurettin Paşa, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendinin öğüdünü dinlemedi. Buyruğa uyarak, 22 mart 1919 tarihinde apar topar Istanbul'a gitti. Bir köşeye çekildi.

İzmir'in işgali üzerine Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti merkezini Istanbul'a nakletmiş, faaliyetlerini orada sürdürmeye başlamıştı. İşgal üzerine Ege'de yer yer direnme eylemlerine geçilmişti. Bu direnmeleri koordine edecek bir başa ihtiyaç duyuluyordu. Akla Nurettin Paşa geldi. Nail Moralı, anılarında, bu hususu şöyle açıklamaktadır:[257]

«Anadolu'da Atatürk'ün açtığı mücahede yolundaki günlerde İzmir hinterlandındaki Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak teşekkülleri ile temaslarımız hengâmesinde efelerin mukavemet hareketlerini düzene koymak zarureti hissedilince, Aydın, Nazilli gibi cephelerde kuvvetli bir başın görev almasında fayda tasavvur etmiştik. Bu maksatla harp içinde 17. Kolordu Kumandanı sıfatıyle o mıntıkada şöhret ve hürmet kazanmış olan Nurettin Paşayı hatırladık. O havalideki harekâtın, yani efelerin başına geçmesini temin maksadı ile Boğaz'ın Anadolu kıyısındaki uzletgâhında kendilerini ziyaret eden Menemencizade Muvaffak Bey arkadaşımızın muvaffak olamayarak dönüp gelmesi bizi üzmüştü».

Nurettin Paşa bir yıl kadar Istanbul'da kaldı. Bu arada Istanbul ile Anadolu'nun arasını bulmak için çabalara girişti. Istanbul hükümetlerinin bir iş yapamayacağını anlayınca, Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra, Anadolu'ya geçti. Bir süre pasif görevlerde çalıştırıldı. 1922 yılının haziran ayında, Ali İhsan *(Sabis)* Paşadan boşalan Batı Cephesindeki I. Ordu Kumandanlığına atandı. 30 ağustos Zaferi üzerine rütbesi ferikliğe yükseltildi. İzmir'e ilk giren muzaffer kumandanlar arasındadır. (Bu noktaya ileride tekrar değinilecektir).

Nurettin Paşa, 14 nisan 1924 tarihinde emekliye ayrıldı. Aynı yıl yapılan ara seçimleri sonucunda Bursa milletvekili olarak Meclis'e girdi. Aşırı sağın lideri durumuna geçti. Yapılan devrimlere kesin şekilde cephe aldı. Bu nedenle Atatürk, Nutuk'ta kendisini uzun boylu yermiştir. Bizce, Celâl Bayar'ın Nurettin Paşa hakkında verdiği yargı daha objektiftir:[258]

(257) Mütarekede İzmir Olayları, s. 65-66.

(258) C. Bayar, Ben de Yazdım, c. V, s. 1540.

«Nurettin Paşa vakarlı bir askerdi. Çalışır, gördüğü işleri göstermekten hoşlanırdı. Sivil işlerde kendi zihniyetine göre muhit yaparak çalışmayı severdi. Milliyetçi değildi, Türkçülüğü reddederdi. Nazarî alanda kabul etmediği milliyetçilik ve Türkçülük, şuurunda ve hareketlerinde mevcuttu. Dindardı, ümmetçi idi ve İslâm politikası güderdi».

Nurettin Paşa, 18 şubat 1932 tarihinde vefat etmiştir*.

Vali İzzet Bey (Kambur)

Bir memleketi yöneten kişilerin vatan haini oldukları ve düşmanla işbirliği yaptıkları kolay kolay düşünülemez. Fakat bir memleketi yöneten kişiler yeteneksiz olurlarsa veya kişisel çıkarlarını memleketin çıkarlarına üstün tutarlarsa, o kişiler, kısa bir süre sonra, aldıkları kararlarla ve giriştikleri eylemlerle vatan haini durumuna düşerler. Bu iki durum arasındaki fark, hukuktaki «kasıt unsuru»na dayanır. Birinciler, bilerek, isteyerek vatana ihanet etmişlerdir. İkinciler ise, kişisel çıkarlarına düşkünlüklerinden, işin sonucunu görememişler ve vatan haini durumuna düşmüşlerdir. Her iki durumda da, memlekete verilen zarar aynıdır.

Gerek iç, gerek dış düşmanlar, çirkin emellerine kavuşabilmek için birinci değil, ikinci tip insan ararlar. Çünkü birinci kategoriden insan bulmak kolay olmadığı gibi, bulunsa dahi, kendi vatanına hayır gelmeyen insandan başkasına hayır gelmez, düşüncesiyle bunlara kesinlikle güvenilmez. Oysa ikinci kategoriden insanlara her memlekette bol miktarda rastlanır; yeteneksiz, kendi çıkarına düşkün. Bu gibi insanlar kendi çıkarlarını korudukça memleketin çıkarlarını da koruduklarına inandıklarından, düşmanların tam aradıkları insanlardır.

Hem Aydın valisi, hem 17. Kolordu Kumandanı bulunan Nurettin Paşanın görevden alınmasıyle oyunun birinci perdesi kapanmıştı. Bu oyunun birinci perdesinin kapandığını, İngiliz Amirali Webb, Sir R. Graham'a gönderdiği 28 haziran 1919 tarihli mektubunda şöyle itiraf ediyordu:

«... İzmir'e çıkarma yapıldığı zamana kadar işler gayet iyi gidiyordu. Şüphesiz Türkler biraz huzursuzluk içinde idiler, *fakat tedricen kötü valileri ve mutasarrıfları uzaklaştırdığımız için*, sulh zamanına kadar, büyük bir müşkülâta maruz kalmaksızın Türklerle iyi geçineceğimizi zannediyordum».

Tedricen işbaşından uzaklaştırılan *kötü valiler* içinde Nurettin Paşa da vardı. (Diğer illerdeki valilerin kimler olduğu, ilgili valilikler bö-

---

(*) Nurettin Paşanın özgeçmişine ait bilgiler aşağıdaki kaynaklardan yararlanılarak yazılmıştır:

— İçişleri Bakanlığı arşivindeki bilgiler.
— Büyük Taarruzda Batı Cephesi Komutanları ve Şehitleri.
— Gazi Mustafa Kemal, Nutuk.
— Muzaffer Gökman, 50 Yılın Tutanağı, 1923-1973.
— Türk İstiklâl Harbine katılan tümen ve daha üst kademelerdeki komutanların biyografileri, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı yayını.

lümünde anlatılmıştı). Şimdi oyunun ikinci perdesi başlıyordu. Nurettin Paşanın yerine, öyle karakterde ve yetenekte bir vali bulunmalıydı ki İzmir'in işgaline ses çıkarmasın.

Ahmet İzzet Bey, 1871 (1287) tarihinde Istanbul'da doğmuştur. Babası Hüseyin Paşadır. Üsküdar Rüştiye Mektebine ve iki yıl yabancı dil okuluna devam etmiştir. 2 eylül 1885 tarihinde Babıâli Tercüme Odası'nda göreve başladı. 24 yıl burada çalıştı. 1909 yılında Hariciye Nezareti Kalemi Müdürlüğüne atandı. Üç yıl da burada görev yaptı. 26 ağustos 1912' de Van Valisi oldu. Ancak *«caiz-i istihdam görülmediğinden»* 11 mart 1913 tarihinde görevine son verildi ve 12 nisan 1913 tarihinden Van Valiliğinden ayrıldı.

11 kasım 1918 tarihinde kurulan Birinci Tevfik Paşa Kabinesinde Evkaf-ı Hümayun Nazırı oldu. 14 ocak 1919 tarihinde kurulan 2. Tevfik Paşa kabinesinde de sandalyesini koruduğu gibi Dahiliye Nazırlığını da vekâleten üzerine aldı. 3 mart 1919 tarihinde kabinenin çekilmesi üzerine açıkta kaldı. Yeni kurulan Damat Ferit Hükümeti tarafından, 11 mart 1919 tarihinde Aydın Valiliğine atandı[259].

İzzet Bey, Hürriyet ve İtilâf Partisi yanlısı idi. Onun İzmir valiliğine atanmasını emperyalist güçler de uygun buldu.

Şimdi emperyalist güçlerin niçin bu atamayı yerinde bulduklarını (zira o tarihlerde ve ondan sonra Istanbul hükümetlerince yapılan atamalar emperyalist güçlerce dikkatle izleniyor, yerinde görülmeyenler iptal ediliyordu), yukardaki açıklamalarımızın ışığı altında, İzzet Beyi yakından tanıyan Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Beyin ağzından dinleyelim:

«İzzet Beyin Dahiliye Nezaretine tayin olunacağını gazetelerde görünce üç ay kadar valilikten *(Van valiliği kastediliyor)* başka umur-u idarede bulunmamış ve orada da hüsn-ü sît kazanamamış olan bu adamın muamelât-ı dahiliyeye âdem-i vukufundan dolayı böyle mühim bir zamanda Dahiliye Nezaretine tayini muvafık olamayacağını sevk-i hamiyetle Zât-ı Şahaneye arzettim.

Hünkâr da Refik Bey *(Hazine-i Hassa Müdürü. Yüz Elliliklerden)* marifetiyle Tevfik Paşaya *(sadrazam)* haber gönderdi. Ertesi gün, Sadr-ı âzamdan ne cevap aldığını Refik Beyden sual ettiğimde yeni kabinede *(11 kasım 1918 tarihinde kurulan birinci Tevfik Paşa kabinesi)* Harbiye Nezaretine tayin kılınacak olan Abdullah Paşa komşusu olmak hasebiyle kabineye alınması için onun ısrar etmesi üzerine Evkaf nezaretine intihab edilmiş olduğunu haber verdi. İki üç gün sonra Lütfü Beyle beraber Dolmabahçe Camiinde Abdullah Paşaya tesadüfümüzde keyfiyeti kendisinden sorunca:

— Ben İzzet Beyi tanımam; kendisinin Kürtler beyninde itibarı pek ziyadedir, arkasında beş bin Kürt vardır; bunlardan istifade için kendisinin kabineye alınması zaruridir, dediler. Ben de muvafakat ettim, dedi. Bilâhara Tevfik Paşa ile olan mülâkatımızda:

— Müşarünileyh İzzet Beyin kabineye alınmasını rüfeka istemediklerinden

(259) İçişleri Bakanlığı arşivi, 1286 sicil no'lu dosya.

ben de kendisini listeden çıkarmıştım. Bunu duyunca aşağıdaki odada iki defa bayılmış ve yanıma gelip ayaklarıma kapanarak *"Bu adamlar benden ne istiyorlar?"* diye birçok ağlamış olduğundan ve Zât-ı Şahane de haber yolladığından tekrar almaya mecbur oldum, demiştir.

Tevfik Paşa ikinci kabinesinde İzzet Beyi Evkaf Nezaretine ilâveten Dahiliye Nezaretini vekâletine de tayin ettiğinden bundan bilistifade sık sık saraya gelip huzura çıkardı. Hünkâr da sakatlığından kinayeten kendisine *"Felek Bey"* derdi. Bir gün Refik Beyin odasına gelip pek ziyade karnı acıkmış olduğundan bahisle kiler-i hümayundan biraz kahvaltı çıkarılmasını rica, o da kilercilere emreder. Ertesi günkü gazetelerde *"Dahiliye Nazır-ı Vekili İzzet Beyefendinin dün saray-ı hümayuna azimet ve şeref-müsûle nâiliyyetle pek çok iltifat-ı şâhâneye mazhar olduğu gibi kendisine kiler-i hümayundan suret-i mahsusada taam ihzarı ile ikram olunduğu"* görülmüştür ki bu da İzzet Beyin ne ahlâkta bir adam olduğuna delâlet eder. Enistesi ma'hud Kürt Mustafa Paşayı *(Fakınız: Bursa Valiliği)* Divan-ı Harb-i Örfiye aza tayin ettirmesi dahi memlekete olan hidemat-ı bergüzîdesine bir numune teşkil eyler!»[260].

İzzet Bey, 27 mart 1919 tarihinde İzmir valiliği görevine başladı. O sıralarda Alaşehir kaymakamlığına atanmış bulunan *Bezmi Nusret Kaygusuz,* kendisini ziyaret ettikten sonra, izlenimlerini şu şekilde anlatmaktadır:

«Bu zat, bazı Şark vilâyetlerinde uzun müddet valilik etmiş, idare mesleğinde pratisyen olarak yetişmişti. Çok zeki ve faal bir adamdı. Lâkin şeklen sempatik değildi. Kırçıl sakalı, karışık yüzü, kısacık boyu ve azametli kamburu ile karşısındakine hürmet telkin etmiyordu. Şarkta iyi bir vali, Garpta iyi bir mutasarrıf olabilirdi. Fakat İzmir valiliğini asla şenlendiremezdi. Halbuki o yeni memuriyetini kendisine az görüyor, yakında Dahiliye Nezaretine getirileceğini ümit ediyor, hatta o vaat ile buraya gelmiş olduğunu gizlemiyordu...»[261]

İzzet Bey, valilik makamına oturur oturmaz, emperyalist güçlerin isteği doğrultusunda görev yapmaya başladı. İlk iş olarak, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyetinin yöneticileri üzerine yürüdü:

— *Siz taklib-i hükümet için çalışır bir müessesesiniz. Memleket hukukunu müdafaa elinizde bir kalkandır. İttihatçılık ve Bolşeviklikle müttehimsiniz,* diyordu. Bu suçlamalar karşısında, «*Yahu!.. Bu Avrupalıların kuvvet ve kudretine nasıl karşı koyacağız? Bizi buraya intihap ettiler amma cemiyet ve memlekete yine fayda veremeyeceğiz. Zaten bu mülk ve milletten hayır yok...*» diye düşünen cemiyetin bazı yöneticileri hemen sindiler[262].

Cemiyetin diğer bazı inançlı yöneticileri ise, valinin bu baskısı ve suçlamaları karşısında iki yola baş vurdular. Önce İngiliz ve Fransız mü-

---

(260) A. F. Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, s. 164-165.

(261) Bir roman gibi, s. 152.

(262) Moralızade Halit ve Nail Beyler tarafından Nurettin Paşaya verilen memorandum.

messillerini, valinin doğru söylemediğine inandırmaya çalıştılar. Sonra Nurettin Paşanın valiliği sırasında Cemiyet içinde gizli olarak kurulan *Müdafaa-i Vatan* komitesini harekete geçirdiler. Bu komite, çeşitli, fakat etkin olmayan bir biçimde İzmir'in işgaline kadar çabalarını sürdürdü. İşgalden bir gün önce *İlhakı Red Heyeti* adını aldı ve «Ey bedbaht Türk!..» diye başlayan ünlü bildiriyi yayınladı[263]. Şurasını rahatlıkla söyleyebiliriz ki, gerek İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, gerekse onun içinden çıkan örgütler, işgale karşı etkili tedbirler alamamışlarsa, bunun başlıca sorumlusu Vali İzzet Beydir.

Nurettin Paşa, hem vali, hem de kumandan olduğundan, yani hem mülkî, hem de askerî gücü elinde bulundurduğundan, onun görevden alınıp valiliğe İzzet Beyin atanmasıyle, bir ara, işlerin hal yoluna girdiği sanılmıştır. Fakat 17 nisan 1919 günü geçen bir olay, emperyalist güçlerin gözünü iyice açtı. 16 nisan günü İzmir limanına gelen Yunanistan'ın Averof zırhlısından 18 kişilik bir müfreze, 17 nisan günü Kordon Boyuna çıkarak devriye gezmeye başladı. Bu eylem, Mütareke koşullarına aykırı idi. Nurettin Paşanın gitmesiyle boşalan 17. Kolordu kumandanlığına Albay Süleyman Fethi Bey vekillik ediyordu. Süleyman Fethi Bey, Yunanlıların Kordon'a devriye çıkarmalarına silah gücüyle karşı çıktı ve müfrezeyi Averof zırhlısına dönmek zorunda bıraktı. Aynı zamanda, durumu, İzmir'deki İngiliz Askerî Temsilcisi Dickson'a iletti. Dickson, Süleyman Fethi Beyi haklı görerek Averof zırhlısı kumandanını uyardı. Bu olayın üç önemli sonucu oldu:

1. Divan-ı Harb-i Örfi üyelerinden Mirliva Ali Nadir Paşa, acele olarak 17. Kolordu kumandanlığına atandı ve İzmir'e gönderildi. Böylece Süleyman Fethi Beyin vekillik görevi bitmiş oldu. (İleride de anlatılacağı üzere, Ali Nadir Paşa korkak ve pasif tutumuyle İzmir'in işgalinde başlıca kötü rolü oynayacak, bu görevden alındıktan sonra da Millî Mücadeleye karşı tutumunu sürdürdüğünden Yüz Ellilikler Listesine girecektir).

2. Albay Süleyman Fethi Bey, Yunanlılar tarafından mimlendi. (Bunun sonucu olarak, İzmir'in işgalinde şehit edilecektir).

3. İngiliz Askerî Temsilcisi Dickson, tarafsız tutumu yüzünden, görevinden alındı, yerine Bayer adlı başka bir İngiliz subayı gönderildi.

Böylece İzmir'in sessiz, sadasız işgal edilebilmesi için gerekli koşullar hazırlanmış oldu. Bundan sonra, birtakım formalitelerin tamamlanmasına sıra gelmişti. Bu formalitelerden söz etmeden önce, 1919 yılı nisan ayı içinde bütün Ege bölgesinden ilgiyle izlenen bir olaya kısaca değinmeliyiz.

---

(263) Dr. T. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 493.

1919 yılında artık hiç bir geçerliliği kalmayan Osmanlılık fikrini ayakta tutabilmek hayaliyle hükümet tarafından Heyet-i Nasiha'lar *(öğütçü kurulları)* kurulmuştu. Bu kurullar, «*muhtelif unsurlar arasında meydana gelen kin ve nifakın giderilmesi*» için yurt içinde gezi yapacaklardı. Hazırlanan program gereğince, Şehzade Abdürrahim Efendi başkanlığındaki Heyet-i Nasiha, Mudanya, Bursa, Balıkesir, Manisa üzerinden İzmir'e geldi. İçinde Ali Rıza Paşa ve Süleyman Şefik Paşa gibi devlet büyüklerinin, din adamlarının, eski Karahisar Mebusu Yanko Güvenidis, Dahiliye Nezareti Memurin Kalemi Müdürü Ohannes Ferit gibi Rum ve Ermeni asıllı kişilerin yer aldığı kurulu İzmir'de Vali İzzet Bey ile Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa karşıladı. Bu nedenle, kalabalık bir Müslüman-Türk halkının katılmasıyle Basmane garında büyük tören düzenlendi. «Yabancı bayrakların açıkça dalgalandığı şehir, ezikliğini Şehzade Abdürrahim Efendiye olağanüstü bir karşılama töreni yapmakla gideriyordu»,[264]. Azınlıklar ise Heyet'e hiç ilgi göstermemişlerdi. Oysa Osmanlı Padişahı, sadece Müslüman Türklerin değil, Osmanlı ülkesinde yaşayan bütün azınlıkların da padişahı idi. Padişah adına gelen bu kurula Rum ve Ermeni azınlıkların gösterdiği ilgisizlik garip değil miydi? Böyle düşünen kurul, tereddüdünü gidermek için, Rumların oturduğu Buca' yı ziyarete karar verdi. Hükümet ve Müslüman Türkleri zamansız kışkırtmada bir yarar görmeyin Metropolit Hrisostomos, Şehzade'ye bir karşılama töreni düzenlemesi için, Buca köyü papazına emir verdi. Bunun üzerine bazı Rumlar Buca'da heyeti karşıladılar.

Fakat İzmir'de yayımlanan Rum Kozmos gazetesi, bu yalandan karşılamaya bile tahammül edemedi. Bu gazete, Şehzadeyi ve Heyet-i Nasiha'nın diğer üyelerini ağır bir dille yeriyor ve Rumlara şöyle sesleniyordu:

— Emellerimize kavuşmak üzere olduğumuz şu günlerde, altı yüz senedir öptüğümüz kirli ve kanlı elleri öpmekte hâlâ devam edecek miyiz?

Kozmos'un bu tür yayını, İzmir'in Türk basınında büyük tepkiyle karsılandı. Anadolu ve Duygu gazeteleri hemen karşılık verdiler. Hatta her zaman azınlıkları savunan İtilâf ve Hürriyet Partisi yanlısı Müsavat gazetesi bile, savunmaya katıldı. Bu karşılıklı yayınlardan beklenmeyen bir sonuç doğdu. Vali İzzet Bey Rum gazetesi yazarı Laskaridis'i makamına çağırdı. Uzun boylu görüştükten sonra, onu kapılara kadar uğurladı ve ertesi günkü gazetelerde valinin şu bildirisi yayımlandı:

«Unsurlar arasında birliği bozucu yazı yazmak yasak olduğundan, Duygu ve Anadolu gazeteleri bir hafta süre ile tatil edilmişlerdir»[265].

---

(264) N. Taçalan, Egede Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 203.
(265) C. Bayar, Ben de Yazdım, c. VI, s. 1764.

Bundan sonra heyet, İzmir'den ayrılıp Aydın'a gitti (29 nisan 1919). Burada da garip bir manzara görüldü. Karşılayıcılar arasında, din adamları yoktu. Kuşkusuz bu durum Şehzade Abdürrahim Efendinin de gözünden kaçmadı. Bunun nedenini Aydın Mutasarrıf Vekili Fuat Bey şöyle açıkladı:

— Efendimiz Hazretleri, Aydın'da Hilâl-i Ahmer *(Kızılay)* Reisi ve İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup, aynı zamanda İrşad Heyeti Reisi bulunan Sultanî Mektebi *(Lise)* muallimlerinden bir Esat Hoca vardır. Bu zatın çok nafi zülkelâm olduğu kadar ilmiye mensupları üzerinde de nüfuzu büyüktür. Onun teşviki ile Zat-ı Devletlerinin istikbaline iştirak etmemişlerdir!..

Bu açıklama üzerine, Şehzadenin emriyle, Esat Hoca *(sonradan milletvekili olan Esat İleri)* huzura getirildi. Niçin karşılamaya gelmediği Şehzade tarafından kendisine sorulunca, Esat Hoca şu cevabı verdi:

— Efendi Hazretleri, sebeb-i teşrifinizi bildiğimiz için istikbalinize varamadık. Bizim nasihata ihtiyacımız yoktur. Hıristiyanlarla iyi geçinmediğimizi kim söylüyor?.. Eğer siz söylüyorsanız, bunu bütün cihan efkârına siz ilân ve tebliğ etmiş oluyorsunuz. Bu havaliyi gezecek ve göreceksiniz. Hıristiyan mahalleleri mamur ve abadan, İslâm mahalleleri ise muhtac-ı umrandır. Biz Türkler cephelerde harp eder, aziz vatanımızı korumaya çalışırken, onlar fabrikalar kurmuşlar, bağlar, bahçeler içinde yaşarlar... Servet, refah, saadet, her şey onlarda, fakr-ü zaruret Türklerde toplanıyor. *Nasihatı bizlere değil, bizi iktisaden öldürmeye çalışan zümreye vermelisiniz!..*

(Heyet-i Nasiha, Aydın'dan Burdur ve Isparta'ya gitmiş, oradan da Antalya'ya gidecek iken İzmir'in işgali üzerine gezisini yarıda bırakıp Istanbul'a dönmüştür).

Böylece, işgalden önce, İzmir ve çevresindeki ortamı görmüş olduk. İzmir'in nasıl işgal edildiği birçok kitaplarda ve makalelerde uzun boylu anlatıldığından, biz sadece incelememizin sınırları içinde ve resmî belgelere dayanarak, bu faciayı anlatmaya çalışacağız.

İzmir'in İşgali

1919 yılında İngiltere kendini dünyanın patronu sayıyordu. Amerika, bugünkü gibi, dünya politikasına henüz daha karışmamıştı. Rusya, bir iç savaşın içinde kıvranıyordu. İtalyanlar, Güneybatı Anadolu'yu işgale başlamışlardı. İzmir'in işgalini de bir oldu bittiye getirebilirlerdi. İki cambaz bir ipte oynamayacağı için bu İngiltere'nin işine gelmiyordu. Anadolu'daki İngiliz çıkarlarının güvence altına alınabilmesi için Yunanistan bir an önce jandarmalık görevine başlamalıydı. Yunanistan Başbakanı Venizelos da, zaten bu jandarmalık görevi için can atıyordu. Bunun için İngiltere, nüfuzunu kullanarak, Paris Sulh Konferansının 12 mayıs 1919 günlü toplantısında İzmir'in Yunanistan tarafından işgali için karar çıkarttı. Bu karar çok acele olarak, işgali planlamakla görevli, İn-

giltere'nin Istanbul'daki yüksek komiseri Amiral *Calthorpe*'a bildirildi. Calthorpe, Istanbul'daki Fransız ve İtalyan yüksek komiserlerini Konferansın kararından haberli kıldıktan sonra, aynı gün İron Duke adlı amirallik gemisiyle İzmir'e doğru yola çıktı. Gene aynı gün, işgali yapacak olan Selânik'teki Yunan tümeni de Albay Zafiriu kumandasında gemilere bindirilerek İzmir'e doğru yola çıkarıldı.

13 mayıs günü Calthorpe, açık denizde Fransız Amirali Amet ile bir görüşme yaptı. Aynı günün akşamı İron Duke zırhlısı İzmir limanına demirledi. Gemide İtilâf Devletleri temsilcileriyle o akşam acele bir toplantı düzenledi. Calthorpe'un başkanlığında düzenlenen toplantıya Amerika, Fransa, İtalya ve Yunanistan devletlerinin İzmir'deki askerî temsilcileri katıldı. 13 mayıs akşamı yapılan bu toplantıda şu kararlar alındı:

1. 14 mayıs günü bir ön tedbir olarak İngilizler Uzunada, Fransız lar Foça, İtalyanlar Karaburun, Yunanlılar Yeni Kale istihkâmlarını işgal edecekler.

2. Bu işgal ile ilgili olarak 14 mayıs sabahı Vali İzzet Bey ile Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşaya ve Istanbul Hükümetine birer nota verilecek.

3. Bu ön tedbirlerin vereceği sonuca göre, İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceği gün ve saat kesin olarak saptanacak.

14 mayıs günü İzmir'de geçen olaylar, yapılan yazışmalar ve konuşmalar bir hayli karmaşıktır. Onun için şu noktaları peşin olarak belirtmekte yarar görülmüştür:

a) İzmir'in işgali iki aşamada olmuştur. Önce 14 mayıs sabahı İzmir çevresindeki istihkâmlar, İtilâf Devletleri güçlerince işgal edilmiştir. Bu iş tamamlandıktan sonra, 15 mayıs sabahı İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline başlanılmıştır.

b) İşgalle ilgili notalar da, bu aşamalara uygun olarak, ayrı ayrı, yani biri 14 mayıs sabahı, diğeri 14 mayıs gecesi verilmiştir. Başka bir deyimle, Osmanlı Hükümeti yetkilileri İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini 14 mayıs gecesi resmen öğrenmişlerdir.

Şimdi bu iki aşamalı işgal karşısında valinin, kolordu kumandanının, Istanbul Hükümetinin ve İzmir halkının tutumunu ayrı ayrı izleyelim:

Vali İzzet Beyin tutumu: İzmir'in işgal edileceği 14 mayıs akşamı resmen öğrenilmekle birlikte, böyle bir işgalin yapılacağına değgin belirtiler çok önceden ortaya çıkmıştı. Ama işbaşındaki Damat Ferit Hükümeti ve onun valisi İzzet Bey, bu apaçık gerçeği görmemek için başlarını kuma sokmuşlardı. Onlar ki, İngilizlerin bir dediğini iki etmiyorlar, sadık bir uşak gibi İngilizlere hizmet ediyorlardı. Osmanlı Devletinin savaşa girmesinden de üstelik onlar sorumlu değildi. Nasıl olur da asil İngiliz milleti (!) bu sadık uşaklarına bu kadar gaddar davranır, güzel İzmir'i Yunanlılara verebilirdi? Hayır, böyle bir şey kesinlikle ola-

mazdı. Bu yoldaki söylentiler, memlekette bozgunculuk çıkarmak isteyen İttihatçı gavurlarının kışkırtmalarından başka bir şey değildi. Bu düşünce, Vali İzzet Beyin 14 mayıs 1919 tarihli ve 122 sayılı İslâhat gazetesindeki demecinde açıkça yansımaktadır. (Bu demeç 14 mayıs tarihli gazetede yayımlandığına göre, aşağıdaki görüşme bu tarihten bir iki gün önce yapılmış demektir):

«Vali, gazete muhabirini:

— Yine beni söyletmeye geldiniz, sözleriyle (gülerek) karşıladıktan sonra sorduğu:

— Memleketimizin umumî ahvali ve siyaseti hakkında birçok şayialar işitiyoruz. Bunlar ne dereceye kadar doğru veya yanlıştır? sualine aynen şu cevabı verdi:

— Sorduğunuz şeyler umumî siyasetimizi ilgilendirir ki, henüz Avrupa'nın bu bapta kararları malum değildir. Mamafih kaviyyen *(kuvvetle)* zannediyorum ki, bu memleket halkını bugün endişeye sevkeden ahval Sulh Konferansında zuhur etmeyecektir!

— Bu zatî mütalâ-yı devletleri midir, efendim? *(Bu kişisel görüşünüz müdür?)*

— Hayır, bazı mahsusat ve istidlâlâtımdır. *(Özel olarak bildiklerim ve bunlardan çıkardıklarımdır)*. Siyasî kanaatimi takviye etmektedir.

— O halde efendim, bu gibi şayialar nereden ve ne maksatla çıkıyor?

— Bunların nereden çıktıklarını bilmiyorum. Şüphesiz maksatları bu gibi şayiaları kötü niyetli, havsalaları hayalât ile dolu birtakım sade dilleri (aptalları) heyecana getirmektir.

Mukadderat-ı cihanı tanzim ile uğraşan Sulh Konferansı, kendi kararlarını gayet gizli tutmakta iken, bu havadisleri doğru olmak üzere kabul etmek, pek basit düşüncelere has bir mütalâadır. Her halde Sulh Konferansının netice-i mukarreratı *(kararlarının sonuçları)* gayet âdilâne olacaktır.

Bu arada Muğla ve sahillerinin İtalyanlar tarafından işgali görülüyor. Vali, "Bunların da endişeye mahal olacak bir mahiyette olmadığını" temin ediyor. Fakat, gazeteci emin değil, valiye:

— Devletimizin Sulh Konferansındaki bugünkü siyasî vaziyeti nasıldır, efendim? demekten kendini alamıyor.

Vali, bunu da cevapsız bırakmıyor:

— *Katiyen, bu dakikaya kadar, devletimizin menfaatlarına aykırı Avrupa'ca hiç bir karar olmadığı gibi, zuhur edecek kararın aksi olacağına dair de bir emare mevcut değildir. Bilakis, memnuniyeti mucip birçok emareler vardır*»[266].

Siyasî görüşleri ve düşünceleri bu olan valiye, Amiral Calthorpe, alınan karar uyarınca, İzmir çevresindeki istihkâmların İtilâf Devletlerince işgal edileceğini bildiren notayı, 14 mayıs 1919 sabahı saat 9'da verdi. Vali İzzet Beyin İzmir çevresindeki istihkâmların İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmesinden yana bir korkusu yoktu. Askerî amaçlarla ve Mütareke hükümlerine dayanılarak yapılacak olan işgal, sulh antlaş-

(266) A.g.e., s. 1777-1778.

ması imza edilince nasıl olsa ortadan kalkacaktı. Onun için önemli olan İzmir'in Yunanistan'a verilmesi ihtimali idi. Bu nedenle, İzmir'deki İngiliz Konsolosu James Morgan'ın elinden notayı alır almaz, Amiral Calthorpe ile görüşmek üzere İron Duke zırhlısına gitti. Calthorpe, bu görüşmeyi şöyle anlatmaktadır:

«Vali benimle görüşmek istedi, vapurda kabul ettim. Çok telâşlı görünüyordu. İzmir'in Yunan birlikleri tarafından işgal edileceğini anlamıştı. Bunun Türkler üzerinde yapacağı çok fena tesiri biliyordu ve bana uzun uzun anlattı. Ben kendisine İtilâf Devletlerinin karar vermiş olduklarını ve bundan geri dönmenin kabil olmadığını açıkça söyledim. Bu sebepten Valinin bütün çabalarını bir kargaşalık çıkmamaya sarfetmesini tavsiye ettim. Aslında bu haberi sabah gazeteleri yazmıştı. Duyuran da gene Vali idi. Elinden geldiği kadar halkı yatıştırmaya söz verdi ve benden de yardım istedi, sonra gitti...»[267].

Bundan sonra İzzet Bey, durumu Sadrazam Damat Ferit'e iletti ise de, Istanbul'dan bir cevap gelmedi. 14 mayıs günü öğle üzeri, İtilâf Devletleri kuvvetleri Valiye verdikleri notada belirttikleri yerleri hiç bir direnme görmeden işgal ettiler. (Niçin direnme olmadığı, Ali Nadir Paşanın tutumu incelenirken açıklanacaktır).

İzzet Bey, Amiral Calthorpe ile sabahleyin yaptığı görüşmeden İzmir'in ertesi sabah Yunanlılar tarafından işgal edileceğini öğrenmiş, ancak bu haberi gizlemişti. O sırada İzmir'de görevli olarak bulunan ve ileride kendisinden tekrar söz edeceğimiz Maliye Müfettişi Muvaffak Bey de bu uğursuz haberi İzmir'deki İtalyan konsolosluğundan öğrenmiş ve 14 mayıs sabahı erkenden etrafa yaymıştı. Bunun üzerine İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti toplanarak valiye bir kurul göndermeyi kararlaştırdı. Kendisi ile görüşmeye gelen bu kurul üyelerine valinin cevabı şöyle oldu:

«Boşuna telâş ediyorsunuz. Heyecanınız lüzumsuzdur. Ortada endişe yaratacak bir durum yok. Bunlar hep İttihatçıların uydurdukları maksatlı söylentilerdir. Merak etmeyin. Hükümet her türlü tedbiri alacaktır».

Böylece İzzet Bey, Calthorpe'dan aldığı buyruk gereğince cevap vermiş oluyordu. Ancak söylentiler gitgide yayılıyordu. Vali, ikinci kez yanına gelen kurul üyeleri ile daha gerçekçi konuştu. İşgal ile ilgili olarak Bab-âli'den bir haber alınmadığını, ayrıca Damat Ferit'e çektiği telgrafa da cevap gelmediğini bildirdi.

14 mayıs günü akşamı saat 19'da, Amiral Calthorpe başkanlığında ikinci bir toplantı yapıldı[268]. Birinci aşama başarıyla uygulandığından, artık 15 mayıs sabahı İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinde

(267) M. Şevki Yazman, İzmir Faciası, Dünya Gazetesi, 19 Mayıs 1968.
(268) G. Jaeschke, Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, s. 31.

bir sakınca kalmamıştı. Bu durumun resmen bir nota ile İzmir Valisine ve Kumandanına bildirilmesi zamanı gelmişti. (Notanın Istanbul Hükümeti yerine, İzmir Valisine verilmesindeki onur kırıcı işlem ne kadar apaçık!..) Zira Paris Sulh Konferansında alınan karar uyarınca, bu haber işgalden 12 saat önce Türk makamlarına resmen duyurulacaktı.

14 mayıs akşamı saat 21'de, Vali İzzet Beye ve Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşaya aşağıdaki nota verildi:

a) Mondros Mütarekesinin yedinci maddesi uyarınca ve İtilâf Devletlerinin uygun görüş ve kararıyle İzmir, Yunan birlikleri tarafından işgal edilecektir.

b) İşgal kuvvetleri ile yüklü nakliye gemilerinin 15 mayıs 1919 sabahı saat 8'den itibaren limana gelmesi ve çıkarma yapmasını sağlamak üzere sabah saat yediden itibaren iskeleler Yunan deniz müfrezeleri tarafından işgal olunacaktır.

c) Her türlü yanlış anlamayı ve üzücü olayları önlemek üzere çıkarma iskeleleri çevresindeki Pasaport ve Punta *(Alsancak)*daki karakol birlikleri dışında bütün birlikler ve kuruluşlar bulundukları garnizonlarda toplu bir durumda bulunarak Yunan işgal kuvvetleri kumandanının vereceği emri bekleyecektir.

d) Dışarıyla haberleşmeyi önlemek için telgrafhane hemen İngiliz birlikleri tarafından işgal olunacaktır.

e) Limandaki İtilâf Devletleri donanması sükûn ve asayişin korunmasında gerekli etkinliği gösterecektir.

Nota, saat 22 de İzzet Beyin eline geçti[269]. Durumu hemen Hükümete iletti ise de bir cevap alamadı.

İzmir kaynıyordu. Türk-Müslüman halk büyük üzüntü içindeydi. Bu uğursuz alın yazısını değiştirecek bir lider ortada yoktu. Herkes kaderine razı olmuştu. Şurası bir gerçektir ki, İzzet Bey de aynı huzursuzluğun ve üzüntünün içindeydi. Belki 14 mayısı 15 mayısa bağlayan gece hiç uyumadı, belki de valilik makamını dahi terketmedi. Ancak şurası kesinlikle bilinmektedir ki, 15 mayıs sabahı erkenden, İzmir işgale başlanırken, o da küçük oğlu Seyfi ile birlikte valilik makamındaydı.

15 mayıs sabahı saat altı sularında Yunan kuvvetlerini getiren gemiler, İzmir körfezinde görülmeye başlamıştı. İlk birlikler saat 7.30'da karaya çıkarak Alsancak ve Pasaport karakollarını işgal ettiler. Böylece işgal fiilen başlamış oldu. 15 mayıs sabahı piyasaya çıkan Köylü gazetesinde valinin şu yalanlaması yer alıyordu:

«Bazı kötü niyetliler, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğine dair söylentiler çıkarmışlardır. Yalandır, tekzip olunur».

Hazırlanan plana göre, iki noktaya asker çıkarılacaktı. Alsancak'a çıkan askerler Kadifekale'yi, Pasaport'a çıkarılan askerler de Konak-Göz-

(269) C. Bayar, Ben de Yazdım, Belge: 111.

tepe-Güzelyalı hattını işgal edeceklerdi. Bu nedenle 5. Piyade Alayı Alsancak iskelesine, Efzon Alayı da Pasaport iskelesine çıktı. Saat tam 8.55'di.

İzmir'deki yerli Rumlar çılgına dönmüşlerdi. Başta Aya Fotini olmak üzere kiliselerde çanlar çalınıyor, Rumlara ait fabrikalar düdük öttürüyorlardı. Metropolit Hrisostomos, askerleri takdis ediyor, yanındaki din adamlarıyle birlikte onlara «tuz ve ekmek» sunuyordu.

Tören bittikten ve mesajlar okunduktan sonra, önde Rum milis müfrezeleri, arkasında beyaz bir ata binmiş olan Yarbay Stavriani kumandasında Yunan Efzon alayı, saat 10'da ileri yürüyüşe geçtiler. Sahil yolu izlenerek Konak Meydanına gelindi. Meydandaki saat kulesi, saat 11'i gösteriyordu.

Yerli Rumlar isteri nöbetine tutulmuşlardı. Çığlıklar ve «Zito Venizelos!..» sesleri yeri göğü çınlatıyordu.

Konak meydanına bakan Sarıkışla* binasıyle Hükümet konağında tam bir sessizlik vardı. (Birinde subaylar ile erlerin, diğerinde vali ile memurların hizmet gördükleri bu binalar içinde, işgal sırasında neler olup bittiğine az sonra değinilecektir).

Türkler ise, Kemeraltı çarşısının Konak Meydanına açılan dar geçidi üzerindeki kahvehanelerde kümelenmişler, olan bitenleri şaşkınlık, korku ve nefret içinde seyrediyorlardı.

Çatalkaya'dan şehrin üzerine ilerleyen kapkara bulutlar, sanki Türklerin matemine katılıyor gibiydiler... (Nitekim yağmur dolu bu bulutlar, biraz sonra Türklerin imdadına yetişerek büyük bir katliamı önleyeceklerdir).

Bu manzara içinde, önde yerli Rumlardan oluşan milis kuvvetleri, arkada Efzon askerleri tramvay yolunu izleyerek ilerlemektedir. Tramvay yolu Hükümet konağının sol köşesinden kıvrılarak şimdiki Ankara Palas binasının arkasında Göztepe - Kokaryalı yönüne doğru uzanmaktadır. İşte milis kuvvetlerinin başında, atın üzerinde, elinde büyük bir Yunan bayrağı taşıyan yerli Rum subayı, Hükümet binasının sol köşesine doğru ilerlerken, ne olursa olur, bir el silâh patlar. Yerli Rum subayı kanlar içinde yere yıkılır. Şaşkına dönen Rumlar, çığlık atmayı bırakıp sahile doğru, gerisin geriye kaçmaya başlarlar. Başlarında Hasan Tahsin Recep *(Gazeteci Osman Nevres)* bulunan birkaç Türk bunları kovalar.

Fakat ilk şaşkınlık geçince, Yarbay Stavriani Efzon askerlerini yere yatırır. Makineli tüfekler mevzilenir. Türkler üzerine ateş kusmaya başlarlar. Hasan Tahsin Recep ilk şehitler arasındadır[270].

(*) Tarihî Sarıkışla binası 1950 yılından sonra yıktırılmıştır.

(270) İşgal kuvvetlerine ilk kurşunu atanın kim olduğu tartışma konusudur. Bakınız: C. Bayar, Ben de Yazdım, c. VI, s. 1794-1798; Bilge Umar, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, s. 119-167.

Halk korku içinde kaçar dağılır. Bu kez makineli tüfekler, sessiz, sakin duran Sarıkışla binasıyle Hükümet konağını taramaya başlarlar.

Bu ateş yağmuru altında, Sarıkışla binasında ne olduğu az ileride anlatılacaktır. Hükümet konağında olup bitenleri ise, Vilâyet makamı yaveri Yüzbaşı Ziya Beyin Jandarma Umum Kumandanlığına verdiği 5 haziran 1919 tarihli rapordan izleyelim:

«Yunan işgal kuvveti kumandanlığının sabah sabah yayımladığı bildirisinde mülkî ve adlî memurların, eskiden olduğu gibi, görevlerine devam etmeleri kaydına güvenerek, görevleri başında bulunan hükümet memurları, bu esnada, daire karşısındaki askerî otelin üst katına çıkan Yunan askerinin Hükümete yönelttiği ateş karşısında, hükümet dairesi de kuşatılmış ve hepsi vilâyet makamı çevresinde toplanarak sonucu beklemişlerdir. Hükümet binasının ateşten nispeten korunan kısmında *vali beyin etrafında toplanan memurlar ve jandarma amir ve subayları bir beyaz bayrak çekmek suretiyle* daireden ateş edilmediğini karşı tarafa anlatmaya karar vermiş ve tedarik edilen bir çarşaf iki yönden saldıranlara gösterilmiş ise de ateş devam eylemiş ve en sonunda hariçte kesilen tüfek sesleri, bu defa hükümetin alt katında işitilerek, hükümete girdikleri anlaşılmış ve bu asilerin başında her halde söz anlar bir subay bulunacağı ve hükümete kesinlikle kendisinin geleceği düşünülerek Vali Beye ait olan odanın kapıları tarafımızdan açılmış ve esasen yukarı çıkmakta olan askere Rumca odaya girmeleri gereği anlatılmış ve ellerinde süngülü tüfeklerle odaya giren ilk efzun eri —*bu odanın vilâyet makamı olduğu ve Vali Beyin de orada mevcut bulunduğunun tekrar hatırlatılmasına rağmen*— Türkçe ve Rumca ağır lakırdılar sarfederek ellerin yukarıya kaldırılmasını ve hepsinin aşağıya inmelerini istemiş ve odanın dışında merdiven basamakları üzerinde dizilen ve süngüye davranan diğer efzun erlerinin önünden mülkî memurların başkanları geçirilmiş ve bu esnada süngü ve dipçik darbesiyle birçok memur yaralanmış ve bir kısmı nefsini kurtarmayı başarmıştır.

Memurların alt katta aynı erler tarafından fes ve kalpakları yere attırılmış ve bunda tereddüt edenlere karşı başta bulunan fes ve kalpaklar süngü ucuyla başlarından alınmış ve bu nedenle de başından ve yüzünden birçok zat yaralanmış ve orada sivil Rum ahalinin de katılmasıyle memurlardan büyük bir kısmı dipçik ve odunlarla dövülmüş ve bu şiddetli vuruş esnasında güya silah aramak bahanesiyle üzerlerinde ne varsa hepsi alınmış, jandarma subaylarının formaları Yunan erleri tarafından söküImüş ve aynı hakaret ve rezaletle ve süngülü birçok erlerin koruyuculuğu altında olarak Kordon caddesi yönüne sevkedilip, süngü tehdidi ile *"Zito Venizelos!.."* diye bütün memurlar bağırmaya zorlanmış ve *hepsinin de elleri yukarıda, başları acık olduğu halde bir süre götürüldükten sonra, Yunan temsilcisi bir otomobille gelerek Vali Bey ile oğlunu alıp götürmüş* ve geride kalan memurlar sokak ortalarında sebepsiz dövülerek ve hakaret edilerek ve süngü darbeleriyle yaralanarak İzmir'in en önemli caddesi olan Kordon Boyu'nu izleyerek ve İtilâf Devletleri askerî temsilcilerinin bulunduğu kıçtan kara edilmiş harp gemileri ve bütün hatırı sayılır ecnebilerin oturmakta oldukları sahildeki binalar önünde büyük bir rezalet ve hakaretle geçirilmiştir.

.....

.....

Memurlar ve ahalinin hapsedildikleri o gün ve akşamı yerli Rum ahali ile izci çocuklarının yol göstermesiyle birçok subay ve memurların evleri gecele-

yin saldırıya uğramış ve yağma olmuş ve (ismi ve adresi bilinen) beyin ailesine de kocası hazır olduğu hal'de Yunan askerleri tarafından zorla ırzına geçilmiş ve İslâm çarşısı ile Hıristiyan mahallesinde bulunan Müslüman dükkânlarının hepsi birden yağma edilmiş ve kasalar kırılarak içindekilerin hepsi alınmıştır»[271].

Bu raporu yazan jandarma subayı oynanan oyunun farkında olmadığından, raporunun sonunda «*işlenen bütün cinayetlerin, arzedilen yabancı ve İtilâf Devletleri siyasî ve askerî temsilcilerinin karşısında yapılmasına ve Amerikalı subayların at üzerinde gezerek olayları gözleriyle görmelerine rağmen*» yapılmasından ve bu devletlerin seyirci kalmasından yakınmaktadır. Oysa bu pek doğal bir şeydir. Efendiler, kölelerin ölmeleri karşısında hiç bir tepki göstermezler. Üç yıl sonra Türkler Rumları aynı duruma soktukları zaman, gene bu devletlerin temsilcileri seyirci kalmışlardır. Sopa yiyerek ve oğluyla birlikte «Zito Venizelos!..» diye bağırarak yürüyen Vali İzzet Beyin kafile içinden alınması, onuru düşünüldüğünden değil, ileride oynanacak yeni oyunda rolü olduğu için, salt kendisine duydukları gereksinme yüzündendir. Bu yeni oyun biraz sonra anlatılacaktır.

Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşanın tutumu: İngiliz Amirali Calthorpe, İzmir yöresindeki istihkâmların Mondros Mütarekesinin 7. maddesi uyarınca İtilâf Devletleri tarafından işgal edileceğine değgin birinci notasını Ali Nadir Paşaya da vermişti. 14 mayıs 1919 sabahı saat 9'da bu notayı alan Paşa, doğruca Harbiye Nazırı Şakir Paşayı telgraf başına çağırarak durumu anlattı. Aralarında şu konuşma geçti:

Şakir Paşa — Bu öneri mütareke koşulları hükümleri gereği olduğundan, uygun karşılanması doğaldır.

Ali Nadir Paşa — Fakat bu işgalin çekici nitelikte olduğuna, bunun Yunan işgaliyle sonuçlanacağına değgin ısrarlı söylentiler dolaşmaktadır.

Şakir Paşa — Bu gibi söylentilere önem vermeyiniz.

Harbiye Nazırından bu cevabı alan Ali Nadir Paşa, buyruğundaki birliklere aşağıdaki emri verdi (14 mayıs 1919):

«1. İtilâf Devletleri tarafından Mütarekenamenin 7. maddesine dayanılarak İzmir ve civarındaki istihkâmlar işgal edilecektir.

2. İşgal bugün öğleden sonra yapılacak ve İtilâf Devletleri söz konusu istihkâmlara birer müfreze gönderecektir.

3. Bugün gönderilecek olan müfrezelerin istihkâmlara varışlarında, toplar, kama ve nişangâhlar ve geri kalan bütün kısımlar müfreze kumandanlarına tamamen teslim edilecek ve istihkâmlarda bulunan komutanlar, subaylar ve erler bir araya toplanarak kolordudan verilecek emri bekleyeceklerdir. Yenikale'de bulunanlar, kalede toplanacaklardır.

---

(271) C. Bayar, Ben de Yazdım, Belge: 109.

4. *İstihkâmların işgali sırasında kesinlikle karşı konulmayacak ve kendilerine gereken kolaylık* gösterilecektir».

Ali Nadir Paşanın bu emri yerine getirildi. İtilâf Devletleri hiç bir direnmeyle karşılaşmadan, 14 mayıs günü öğleden sonra, İzmir yöresindeki istihkâmları işgal ettiler.

Ali Nadir Paşa, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğine değin söylentilerin doğru olup olmadığı yolunda kendisine baş vuranlara da şu karşılığı verdi:

— *Yok öyle bir şey, yalnız Boğazlarda olduğu gibi, İzmir'in bazı tabyalarını İtilâf Devletleriyle Yunanlılar birlikte işgal edecekler. Resmî bilgi bundan ibaret.*

Ayrıca askerî silah depolarının halk tarafından yağma edilmemesi için gerekli tedbirleri aldı.

14 mayıs gecesi, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğine değin ikinci notayı alınca, gene durumu Istanbul'a bildirdi. Direnme hususunda herhangi bir emir almayınca, bütün subayların ertesi sabah kışlada hazır bulunmaları için buyruk çıkardı. Yunan askerleri İzmir'i işgale başladığı anda, Ali Nadir Paşa Sarıkışla'da subaylara maaş dağıtmakla meşguldü. (Bunun dahi bir yarar sağlamadığını biraz sonra göreceğiz. Zira subayların üzerindeki bütün paralar Yunanlılar tarafından alınmıştır).

Bu gaflet uykusundan ancak Sarıkışla makineli tüfek ateşine tutulduğu zaman uyandı. Artık her şey bitmişti. Yunan askerlerinin Sarıkışla'ya yönelttikleri ateşin sonu gelmiyordu. «Büyük bir sırığa raptedilen bir muhabere bayrağı alarak» kendisi önde, 56. Tümen Kumandanı Yarbay Hürrem Bey, Kurmay Başkanı Abdülhamit, Askerlik Dairesi Başkanı Albay Süleyman Fethi Bey ve diğer subaylar, assubaylar ve askerler arkasında olarak Sarıkışla'nın Konak Meydanına bakan kapısından çıkarak ateş edenlere doğru ilerledi. Efzunlar, bunun üzerine ateşi kestiler.

Küçük rütbeli bir Yunan subayı elinde teslim bayrağı tutan Ali Nadir Paşanın yanına gelerek suratına tokadı yapıştırdı. Kuyruk acıları bulunan Albay Süleyman Fethi Beyi yaraladılar. Bundan sonra olanları Ali Nadir Paşa, Harbiye Nezaretine gönderdiği 20 mayıs 1919 tarihli raporda şöyle anlatmaktadır:

«Nizamiye kapısından çıkıldığı andan itibaren haysiyet ve şeref ve namus-u hükümet-i askeriyeyi tamamen payimal eden ve şimdiye kadar tarihin kaydetmediği cinayet ve fecayi *(facialar)* ve hakaret başlamıştır. Bizzat bendeniz de dahil olduğum halde en ağır muamelelere maruz kalınmış ve zabitanın *(subayların)* süngü ve dipçik darbeleri altında taharriyat *(arama)* yapılmış ve kalpakları alınarak yırtılmış ve çiğnenmiş ve bir kısmı da süngülere takılmış ve üzerlerinde bulunan para, saat, yüzük, sigara tabakası ve mendil gibi her türlü levazım ve teçhizatı tamamen gasp ve yağma edilmiş ve en ağır elfaz-ı

müstehcene *(açık saçık küfürler)* ile tahkir ve darbedilerek ve şekil ve kıyafetleri acip *(tuhaf)* komiteci ve çeteci kesandan *(insanlardan)* mürekkep efrat tarafından bilahara heyet-i umumiye tahrik edilmiş ve buna karşı Yunan zabitanının iğfal ve harekâtı yalnız ihmal ve tesamüh *(hoşgörü)* değil, bilakis evza ve etvar-ı behimane *(hayvanca bir tutumla)* ile etrafımızı ihata eden güruh-u rezilaneyi teşvik ve tergip mahiyetinde idi.

Bu esnada gayrikabil-i tasavvur ve en iptidai vahşetin bile kabul edemeyeceği cinayet ve fecayi irtikâp edilmiştir. Heyet-i zabitan ve efradın güzergâhta tarafeyne *(yolun iki tarafına)* toplanmış olan Yunan kuvayı işgaliyesi tamamen rovelverlerle müsellâh Rumlar tarafından kafile üzerine mütemadiyen endaht edilmiş *(silâh atılmış)* ve efrad-ı ahali tarafından her türlü vesait ile zabitan ve efrat darp ve işkence edilmiş, en galiz elfaz ile tahkir ve tezlil edilmiştir. Rıhtımda bulunan her Yunan vapurundan ve rıhtımdaki bilumum apartman, mağaza ve hanelerin balkonlarından cadde üzerindeki müctemi *(toplanmış)* Yunan askeri ve Rum ahali bu fecayie her türlü vesait-i cinaiye ile iştirak etmişlerdir.

Kafileye elleri yukarıda olduğu halde Zito bağırtılmıştır ve pek çok zabitan ve efrat bilâ merhamet caniyane şehit ve mecruh edilmiştir.

Şu sırada nüzul eden (düşen) *müthiş yağmur ve dolunun, hülâseten bilâhare arzedeceğim zayiatın kısmen olsun tenakusuna* (azalmasına) *mühim surette dahl-ü tesiri olmuştu.*

Şu suretle Kışla'dan ateş kestirmek üzere kullandığımız beyaz bayrak (Not: Ali Nadir Paşa teslim bayrağı demekten utanmaktadır). bizzat bendenizin elinde olduğu halde Kordon'da Avcılar Kulübü karşısındaki Patris vapuruna kadar sevkedilmiştir.

.....

Vapurda miktarı her halde otuzu mütecaviz Yunan efradından mürekkep taharri memurlarının icra ettikleri fecayi, hakaret, gasp ve tezyif ve darp ve işkence, zabitan ve efradın cidden izzeti nefis, haysiyet ve vakarlarını tamamen kesir ve mahvetmiş ve kendilerini şayan-ı terahhum *(merhamet edilecek şekilde)* sefalet ve mezellete ilka etmiştir.

Âcizleri dahil olduğu halde, bilumum zabitan ve efrat, bidayette vapurun alt ambarlarında ihraç edilmek üzere olan hayvanat ambarlarına hapis ve tevkif edilmişlerdir. Altı, yedi saat kadar devam eden fecayi-i maruzdan *(anlatılan facialar)* sonra, maiyetimde Erkân-ı Harbiye Reisi Abdülhamit ve Fırka 56 Kumandanı Kaymakam Hürrem Beylerle beraber iki saat zarfında İzmir'in terk ve tahliyesi zımnında tedabir-i lâzımenin ihzarı *(gerekli tedbirlerin hazırlanması)* vazifesiyle Kışla'ya çıkarılarak tevkif edildik»[272].

Emperyalist güçlerin bundan sonra hazırladıkları oyunda Ali Nadir Paşanın rolü olmadığından, kısa bir süre sonra, onu ve maiyetini İzmir'den atmışlardır.

Istanbul Hükümetinin tutumu: İzmir işgal edileceği sırada, hükümeti 1. Damat Ferit Paşa kabinesi yönetiyordu. Bu Hürriyet ve İtilâf Partisine dayalı bir hükümetti. Kabinede Harbiye Nazırlığını Müşir Şakir Paşa, Dahiliye Nazırlığını Mehmet Ali Bey (Yüz Elliliklerden) ya-

(272) A.g.e., Belge: 108.

pıyordu. Dahiliye Nazırlığı Müsteşarı Rum asıllı Temoleon Efendi, Özlük İşleri Genel Müdürü Ermeni asıllı Ohannes Efendi idi.

Hükümetin tutumu ve politikası:

1. İçte, körükörüne ve koyu bir İttihatçı düşmanlığı yapmak,
2. Dışta, galip devletlerin isteklerine kayıtsız şartsız boyun eğmek,
3. Böylece galip devletlerin merhametini ve sevgisini kazanarak elverişli bir sulh yapmak, şeklinde kısaca özetlenebilir.

Maliye Müfettişi Muvaffak Bey*, 14 mayıs sabahı erkenden İzmir'deki İtalyan Konsolosluğundan İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini öğrenince, hiç olmazsa asgarî kurtarıcı tedbirler alınsın diye, durumu İzmir'deki resmî makamlara iletti. İzmir Posta ve Telgraf Başmüdür Vekili Naşit Bey, hemen:

«Birkaç saata kadar Yunan ordusunun şehri işgal edeceğini Maliye Müfettişi Muvaffak Beyden şimdi haber aldığını...» Istanbul Hükümetine bildirdi. O tarihte P.T.T. Genel Müdürü olan Refik Halit Karay, sürgünde iken yazdığı anılarında şu içten itirafta bulunmaktadır:

«Burada dünyanın en akıl almaz bir garabetini haber vereceğim: Gerek Nazır (Not: Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey) ve gerek Sadrazam, bu habere inanmadılar ve İzmir Valisine şifreli bir telgrafla: *"Tahrikâmiz ve müheyyiç işaatta bulunan Müfettiş Muvaffak Beyin derhal tevkif ve Istanbul'a tahtelhıfz izamını..."* emrettiler. İşte hükümetin muhteviyatı bu derece müthiş ve mahiyeti resmî bir telgrafname karşısında ilk aldığı vaziyet, *budalaca vaziyet* bu oldu!

.....

Zavallı Mehmet Ali Beyle Sadrazamı, meseleyi kötü bir polis komiseri gibi en adi, basit cihetinden muhakeme etmişler, anlaşılan:

— Ha, demişler, Muvaffak Bey sabık Âyan Reisi Rifat Beyin oğlu değil midir? Behemehal İttihatçı'dır... Şehirde fesat çıkarmak için teşkilât vücuda getirmişler, işte böyle müheyyiç bir yalanla meramlarına erecekler! O halde, evvelâ, hemen yılanın başını ezelim»[273].

İşte İttihatçı düşmanlığı hükümetin gözünü böylece bürümüş, olayları serinkanlılıkla yargılayabilme olanaklarını yok etmişti.

Damat Ferit, İzmir'de heyecan verici haberler yayan Muvaffak Beyin tutuklanması için emir verdikten biraz sonra, 14 mayıs günü, Amiral

---

(*) Maliye Teftiş Kurulu'ndan alınan bilgiye göre, Ahmet Muvaffak Menemencioğlu, 1884'de Istanbul'da doğmuştur. Rıfat Beyin oğludur. 1908 yılında Maliye Teftiş Kurulu'na girmiş, Fransa'da staj yapmıştır. 1920 yılında Teftiş Kurulu'ndan ayrılmış, milletvekilliği, çeşitli kuruluşlarda denetçilik, Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü görevlerinde bulunmuş, 1969 yılında vefat etmiştir. 1918 yılının sonbaharında İzmir'e görevli olarak geldiği anlaşılmaktadır. İzmir'de bir direniş hareketinin hazırlanması için olumlu çabalarda bulunmuştur. İşgal sabahı, tutuklanmamak için, İtalyan Konsolosluğuna sığınmıştır.

(273) Minelbab, İlelmihrab, s. 114.

Calthorpe'un Istanbul'daki yardımcısı Amiral Richard Webb'den aşağıdaki notayı aldı:

«1. Paris'te toplanan Yüksek Meclis'ten aldığı emre göre hareket eden ve bugün İzmir sularındaki İtilâf Devletleri deniz kuvvetleri amirallerinin en kıdemlisi olan Amiral Calthorpe'dan aldığım talimat üzerine; İzmir kalelerinin bundan böyle İtilâf Devletleri müfrezelerine teslim edileceğini bildirmek göreviyle yükümlüyüm.

2. Buna göre gereken emirlerin verilmesini rica ederim.

3. İzmir civarında şimdiki durum ve Mütareke hükümleri uyarınca bu işgal hareketine girişildiğini ek olarak bildirmem, aldığım talimat gereğidir».

Bu nota karşısında Damat Ferit, soğukkanlılığını yitirmedi, hatta bu notayı önemsemedi bile. Mütareke hükümleri gereğince yapılacak işgal nasıl olsa geçici değil miydi? Fakat gece, İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgal edileceğine değğin Vali İzzet Beyden aldığı telgraf onu bir hayli şaşırttı.

İzmir'in işgalinin tamamlandığı saatlarda Damat Ferit kabinesini toplamakla ve Amiral Webb'in notasına cevap hazırlamakla meşguldü. Güçbelâ toplanabilen Meclis-i Vükelâ'nın onayladığı cevabî notada şu cümleler yer alıyordu:

«... Dünden beri İzmir Valisinin tarafıma gönderdiği birçok telgraflardan, notada bildirilen ve yalnız kalelerden ibaret olması lâzım gelen işgal şeklinin değiştirildiği anlamını çıkarıyorum.

Gerçekten Amiral Calthorpe Hazretleri, Yunan askerinin şehre dahi dahil olacağını İzmir Valisi'ne tebliğ eylemiştir. Osmanlı Hükümeti, Akdeniz sahilindeki vilâyetimizde halen böyle bir tedbiri haklı gösterecek hiç bir sebep bulunmadığını her şeyden önce bildirmeyi görev sayar.

.....

.....

Ne Hükümet, ne de Osmanlı Milleti en önemli şehirlerimizden birinin işgalinin kesin bir nitelik kazanmasını bir an için bile tasavvur edemez. Padişah Hükümeti, büyük İtilâf Devletleri hakkındaki riayetkâr duyguları gereğince sözü geçen devletlerin arzuları karşısında *boyun* eğer. Ve fakat bu karar, hukukumuzdan vazgeçtiğimiz anlamını asla içermez»[274].

Bundan sonra İzmir'le bağlantı kurmak ve valiye emirler vermek için çabalara girişildi. Fakat İzmir'le bağlantı bir türlü sağlanamıyordu. İzmir çevresindeki telgrafhanelerden alınan haberler çok kötüydü. O anda tek istenilen şey, Refik Halit Beyin belirttiği gibi, bir Yunan işgali yerine İtilâf Devletlerince İzmir'in işgal edilmesiydi. İtalya'nın o tarihte Istanbul'daki temsilcisi Kont Sforza, Istanbul Hükümetinin tutumuyla ilgili, bizim için acı, fakat gerçeği yansıtan şu yargıda bulunmaktadır:

(274) C. Bayar, Ben de Yazdım, Belge: 105.

«Başta Ertuğruloğlu Osman, Orhan, Hüdavendigâr, İkinci Murat ve oğlu Fatih, Yavuz Selim, Kanunî Süleyman gibi şanlı büyükbabalarından utanmayan Padişah Vahidettin ve onun iktidarda tuttuğu hükümetler, yalnız kendi acizlerini, iradesizliklerini duyuyorlar, *hasımlarının ve özellikle İngilizlerin mevcut olmayan siyasî merhamet ve lütuflarına sığınıyorlardı.* Böylelikle iç düşmanları milliyetçileri ezeceklerini ve iktidarlarını devamlı surette sağlayacaklarını sanıyorlar, memleketi ancak bu yoldaki tutumları ile kurtaracaklarını sanıyorlardı»[275].

Nihayet İzmir telgrafhanesiyle bağlantı kurulup acı gerçek öğrenilince Padişah ve Damat Ferit büyük bir yeise düştüler. Damat Ferit istifasını verdi (17 mayıs 1919). Fakat yeni kabineyi gene kendisi kurdu. Bu kez Harbiye Nazırlığına Şevket Turgut Paşa, Dahiliye Nazırlığına Ali Kemal Bey getirildi.

Yeni hükümet, eski hükümetin politikasını aynen yürütmekle birlikte, işgal ve Doğu Anadolu'da yeşeren millî mücadele çabaları hakkında tutumunu şöyle çizdi.

Doğudaki millî mücadele çabalarını ezmek, Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı girişilen direnme çabalarını el altından desteklemek.

Bu politikanın gereği olarak İzmir'i Yunanlılara aptalca bağışlayan Ali Nadir Paşa görevinden alındı. Fakat Ayvalık'ta Yunan çıkarmasını önleyen Yarbay Ali (Çetinkaya) görevinde bırakıldı. Ege bölgesine, direnme yanlısı olduğu bilinen Kurmay Albay Bekir Sami Bey ve Kâzım (Özalp) Bey önemli görevlerle gönderildi.

İzmir halkının tutumu: İzmir'in Yunanistan'a verileceğine değğin söylentiler öteden beri halk arasında da dolaşıyordu. 14 mayıs sabahı, Maliye Müfettişi Muvaffak Beyin ağzından İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edileceğinin kesin şekilde öğrenilmesi üzerine, özellikle genç aydınlar ve Müdafaa-i Vatan Komitesi üyeleri arasında acele bir şeyler yapabilmenin telâşı baş gösterdi. Gerek Validen, gerekse Kolordu Kumandanından atlatıcı cevap almaları, onları daha çok üzüntüye ve telâşa yöneltti. Direnme için kime baş vurduysalar, olumlu bir sonuç alamadılar.

İzmir'in Yunanistan'a verilmesinin o tarihte bilinen gerekçesi, İzmir' de Rum nüfusunun Türk nüfusundan fazla oluşu iddiası idi. Öyleyse bu iddianın doğru olmadığını, Türk halkının Yunan işgalini hoş karşılamayacağını göstermek gerekti.

Müdafaa-i Vatan Komitesi, «*İlhakı Red Heyet-i Milliyesi*» adını takınarak halkı Yahudi Maşatlığına (Şimdiki Bahri Baba Parkının ve varyant yolun bulunduğu yer) toplamak için «*Ey bedbaht Türk...*» diye başlayan bir bildiri yayımladı. Bu bildiri matbaada basılarak dağıtıldı, sokaklarda ilâhiler söylenmeye başladı.

(275) A.g.e., s. 1772-1773.

14 mayıs gecesi Maşatlık'da gerçekten büyük bir kalabalık toplandı. İşgali uygun karşılamadıklarını İtilâf Devletleri donanmalarına göstermek için, yeniden yapılmakta olan Millî Kütüphanenin tahta perdelerini ve iskelelerini parçalayarak meşale şeklinde yaktılar. Oysa düşman tahta yakmaktan değil, kurşun atmaktan anlardı. On bini aşkın kişinin toplandığı mitingde her kafadan bir ses çıkıyordu.

Sonunda İzmir'in Müslüman-Türk ahalisi kaderine boyun eğdi ve İzmir Yunan'a teslim edildi!..

Kanımıza göre, direnme göstermedikleri için İzmir'in Türk-Müslüman halkını kınamak mümkün değildir. Çünkü örgütlenmemiş, bilinçsiz, liderleri olmayan halk, nihayet bir «kalabalık»tan ibarettir. Kuru kalabalıklar, tarihin akışını değiştiremez. Ama kabak da eninde, sonunda onun başında patlar.

İzmir'in işgalinde de öyle oldu. Hiç bir suçu olmayan bu halkın malları yağma edildi, çocuklar dövüldü, kadınların kocaları önünde ırzlarına geçildi!..

İzmir'in işgali sırasında görevini yapan tek zümre, telgraf memurlarıdır. Millî Mücadelemizin bu adsız kahramanları, «İlhakı Red Heyet-i Milliyesi»nin telgraflarını bütün Anadolu'ya yaydıkları gibi, İzmir'de Yunanlıların yaptıkları zulümleri, kelle koltukta, gizlice, bütün telgraf merkezlerine yanık sözlerle duyurdular. Böylece ulusal bilinçenmenin ilk tohumlarını attılar.

Şimdi İzmir'in Konak Meydanı'nda, o kara gün için dikilmiş, sade bir anıt vardır. Bu anıt üzerinde şunlar yazılıdır:

«İzmir'in işgale uğradığı 15 mayıs 1919 günü sabahı Türklük haysiyet ve bağımsızlığı uğruna kanlarını döken kahraman şehitlerin aziz hatırasına.

15 mayıs 1961

Gazeteci Hasan Tahsin Bey
Miralay Süleyman Fethi Bey
Kaymakam Dr. Şükrü Bey
Kolağası Hüseyin Necati Bey
Yüzbaşı Nazım Bey
Yüzbaşı Ahmet Bey
Doktor Fehmi Bey
Mülâzım Faik Bey
Mümeyyiz Nadir Bey
Mümeyyiz Ahmet Hamdi Bey».

İngilizlerin Yeni Bir Oyunu

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşından yenik çıkıp Mondros Mütarekesini imzaladıktan sonra, memleketin geleceğiyle ilgili olarak tutulacak yol hakkında iki görüş ortaya çıktı:

1. Büyük çoğunluğun görüşü: Günden güne genişlemek eğilimi gösteren düşman işgaline karşı, silahlı bir direnmeye geçmek hiç bir yarar

sağlamaz. Çünkü böyle bir direnme için ne asker, ne para, ne de silah vardır. Bu kötü koşullara rağmen, direnişe geçilmek gafletine düşülürse galip devletler kısa bir süre içinde Trakya'yı ve Anadolu'yu da işgal ederek Osmanlı Devletini yeryüzü haritasından çabucak silerler. Yapılacak iş, emperyalist devletlerin lütuf ve merhametine sığınmak, haklarımızı diplomatik yollarla savunmak. Buna kısaca siyaset yolu yahut *diplomatik yok* diyebiliriz.

Bu görüş emperyalist devletlerin de işine geldiğinden, bu görüşün yerleşmesi ve yaygınlaşması için, gerekli eylem ve girişimlerde bulunmaktan, bu konuda çıkan fırsatlardan yararlanmaktan bir an bile geri durmuyorlardı.

Başta Padişah ve Hükümet olmak üzere aydınların pek çoğu ve halk bu görüşte idi. Bu görüş o kadar mükemmel işlenmiştir ki, örneğin Kurtuluş Savaşı ile ilgili çok değerli bir araştırma yapan ve bu nedenle 1970 yılı Karacan Armağanı'nı kazanan Nurdoğan Taçalan bile mayıs 1919'da Yunan ordusunun «*pek güçlük çekmeden Erzurum'a kadar*» dayanabileceğini yazmaktadır[276].

2. Küçük azınlığın görüşü: Emperyalist devletler Anadolu'yu işgal edemezler.

Çünkü:

a) Emperyalist devletlerin kendi aralarındaki çıkar kavgaları buna engeldir.

b) Anadolu'nun o tarihteki topoğrafik ve lojistik olanakları kolay bir işgale hiç bir zaman elverişli değildir.

c) Galip devletlerin kamuoyları dahi artık yeni bir savaş istememektedir.

d) Binlerce yıldır hür yaşamış Türk Milleti, kendisine durum anlatıldığı takdirde, esir yaşamaya razı olmaz ve vatanını savunmak için neyi varsa ortaya kor.

O halde yapılacak iş Anadolu'da silahlı bir direnmeye geçmektir. Çünkü düşman, laftan değil, silahtan anlar.

Mustafa Kemal ve bir avuç arkadaşı, özellikle İttihatçı kadro bu görüşü savunuyordu. Bu görüşü o tarihte savunanlara ise, ya maceracı veya çılgın deniliyordu.

(Bu görüşleri belgelemek gayet kolaydır. Ancak bu takdirde konumuzun sınırları iyice aşılmış olacaktır. Biz aşağıda anlatılacak şeylerin iyi değerlendirilmesi için sadece bir hatırlatma yapmak istedik).

İngilizler, İzmir'i Yunanlılara başarıyla işgal ettirmişlerdi. Ancak bir işgal planı ne kadar ustalıkla hazırlanırsa hazırlansın, içte ve dışta bir-

(276) **Egede Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 277.**

takım olumsuz tepkiler uyandırması normaldir. Bu tepkileri etkisiz bir duruma sokabilmek için yeni bir oyun hazırlandı. Bu oyunu başarıyla oynayabilmek için de elde her kalıba girebilen mükemmel bir aktör vardı: *Vali Kambur İzzet.*

İzzet Bey, işgalin ertesi günü Göztepe'deki evinden alınarak valilik makamına oturtuldu. Verilen rolü başarabilmesi için de kendisine telgrafla haberleşme yapma olanağı sağlandı. Böylece işgalin sadece bir askerî nitelik taşıdığı, yani mütareke koşullarına uygun olduğu, Osmanlı egemenliğinin İzmir'de devam ettiği izlenimi uyandırılarak iç tepkilerin etkisiz bırakılması veya azaltılması öngörüldü. Ege bölgesinde Yunan işgalinin sevinçle karşılandığı yolunda yoğun bir propagandaya girişildi.

Venizelos'un Fransız Başbakanı Clemenceau'ya yazdığı mektupta şu cümleler ilginçtir:

«... (İşgalin) ilk günü, yalnız kısa bir süre için bozulmuş olan asayiş, ertesi günü akşama doğru iade edilerek, *başta Vali olduğu halde memurların görevleri başına dönmeleri sağlanmıştır.* Bu suretle idare hayatı eski düzenli yürüyüşünü bulmuştur. Özetle, karşı güçlerin çalışmasına rağmen İzmir, işgalden iki gün sonra eski durumunu tümüyle elde etmiş ve bugün herkes Yunan kuvvetleriyle Osmanlı memurlarının ortak çalışması altında kendi işiyle uğraşmaya başlamıştır... Bu açıklama İzmir ve yöresinin Yunan ordusu tarafından işgaline karar vermekle gösterilen güvene Yunan hükümetinin ne derece lâyık olduğunu tamamıyle ispat eder ümidindeyim».

Vali İzzet Bey, makamına oturur oturmaz, İngilizlerden aldığı emir gereğince, Istanbul'a ve İzmir'e bağlı sancak ve ilçelere telgraf çekerek:

«İzmir'de geçen olayların yörede abartmalı olarak anlaşıldığını, asıl sorunun, İzmir'in Yunan askerî işgali altına alınmasından ibaret olduğunu ve sükûnetin geri gelmesiyle herkesin iş ve gücünün başına döndüğünü»

bildirmek oldu. Bu telgraf, eli kolu bağlı Istanbul Hükümetince sevinçle karşılandı. İzzet Bey, bu anlamda telgraflar gönderir, yazılar yazarken, İzmir Jandarma Kumandanlığı, Jandarma Umum Kumandanlığına gönderdiği 3 haziran 1919 tarihli raporda gerçekleri şöyle dile getiriyordu:

«... İşgal günü, İşgal Kuvveti Kumandanı Niko Zafiriu'nun yayınladığı bildiriyi şüphesiz görmüşünüzdür. Gerek bunda, gerek daha sonra yayımlanan bildirilerin hepsinde, İzmir'i işgalden amacın olağan bir kontrol koymaktan ibaret olduğu, hükümetin ve Osmanlı egemenliğin önceki gibi sürüp gittiği söylenildiği halde, durum bunun tamamıyle tersidir. Valinin, polis müdürünün, jandarma kumandanının yetki sınırı, iş yapma mıntıkası ancak masaları başına bağlı kalmaktadır. Memleketin yürütme kuvvetini oluşturan polis ve jandarma eriyip çözülmüştür. Şehir de dahil olmak üzere bütün karakollar, fiilen yönetimleri altındadır. Hükümet konağının alt kat salonunda bile askerî bir birlik yatıp kalkmaktadır. Kendi polis müdürleri ve jandarma kumandanları mevcuttur ve görev yapmaktadırlar. Gerek polisin, gerekse jandarmanın

silahları ve cephanesi ve bütün donanımının hepsi alınmıştır. Doğrudan doğruya görev yapabilmekten vazgeçtik, birlikte bile yaptırılmamaktadır. Toplanabilen ve toplu bulundurulan yirmi otuz kadar jandarma erlerini istedikleri zaman bir bahane ve vesile ile tutukluyorlar ve istedikleri zaman serbest bırakıyorlar.

.....

İşgal gününden beri denizdeki Hızır Reis gambotundan başka şehirde tek bir Osmanlı sancağı görülmemekte ve çekmek için de kimsede cesaret bulunmamaktadır. Mülkî idare ancak hayalen kurulmuştur. Vilâyet, Ayafotini kilisesi, Avcılar Kulübü ve Yunan Konsoloshanesinden yönetilmektedir. Bunun aksine yazılan bildiriler ve alınan haberler gerçeğe aykırıdır. Ve Osmanlı egemenliğinin sürdürüldüğü kanısını göstermek dahi vatan ve millet için büyük hizmettir»[277].

İşgalin ilk günlerinde İzzet Beyi uğraştıran sorunlardan biri de, Ali Nadir Paşa ve askerlerinin ne olacağı idi. İzzet Bey, bunların İzmir'de kalmasını savunuyordu. Fakat İngilizler buna razı olmadılar. 17. Kolordunun mevcudunu oluşturan 88 subay ve 950 er, bir harp gemisi eşliğinde Themistokles nakliye gemisiyle Mudanya'ya getirildi*. Ali Nadir Paşa ise birliğinden ayrılarak Istanbul'a geldi (27 mayıs 1919). Ziyaret etmek istediği sadrazam Damat Ferit kendisini kabul etmedi. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da kendisine mecburî izin verdi[277a]. Ali Nadir Paşa, yaşadığı bu olaylardan hiç bir ders almadı. Istanbul'da kaldığı sürece Millî Mücadele aleyhindeki çalışmalarına devam etti. Kuvayı İnzibatiye kumandanlığı yaptı. Bu nedenle, Yüz Ellilikler Listesinin 22. sırasında yer alarak hak ettiği mevkie ulaştı.

Bütün bu olup biten olaylar karşısında İzzet Bey, 14 haziran 1919 tarihli Sabah gazetesine verdiği demeçte kendini şöyle savunuyordu:

«*İtilâf Devletleri kuvvetlerine karşı bir millî savunma teşkil etmek cinnetinde bulunmadığımdan* dolayı beni bu hususta eleştirenler ya cahiller, ya ahmaklardır ki onlara tabiatıyle sözüm olmaz. Veya her şeyden faydalanmaya fırsatçı olan birtakım kötü niyetleri ve düşmanlığı olan kimselerdir ki, onların da nitelikleri ve amaçları bilindiğinden, karşılık vermeye tenezzül edilemez. Ben, burada, durumun gerektirdiği her şeyi, talimat yokluğu karşısında ve çeşitli tehlikeler ve zorluklar içinde çalışarak yaptım. Ancak bu çalışmam ve gayretim ile son nefesime kadar korunmasıyle yükümlü bulunduğum Padişah Hazretlerinin kutsal haklarını her türlü darbeden ve zarardan korudum. İslâm ahaliyi ve memleketi daha büyük felâketlerden sakladım.

.....

Şimdiye kadar gerek amiraller ve gerek siyasî temsilciler yanında yapıl-

---

(277) C. Bayar, Ben de Yazdım, Belge, 110.

(*) Bu er ve subaylardan kaçmayıp da birliklerinde kalanlar, sonradan Bursa'da Albay Bekir Sami Bey kumandasında oluşturulacak olan 56. Tümenin ilk çekirdeğini meydana getirmişlerdir.

(277/a) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı: 44, vesika no: 1047.

mış siyasal girişimlerim, verdiğim protesto yazıları, gerek iç durumun düzelmesine, gerek siyasal durumun lehimize gelişmesine pek çok yardım etmiştir. Bu red ve inkâr edilemeyecek siyasal bir sorundur. Bu konuda şimdilik fazla bir şey söylemekte özürlüyüm. Yunan askerî işgal olayı, İtilâf Devletlerinin resmî notalarında açıkça belirtilen sınır ve kapsamı pek aşmış ise de hiç bir yerde *askerî işgal niteliğini geçmemiştir*[278].

İzmir'in İşgalinden Alınacak Ders

Tarih öğreniminin pratik amacı, geçmiş olaylardan ders alınarak gelecekteki tutumu çizmektir. Bu açık-seçik yoldan yararlanılmadığı takdirde, tarihin intikamı acı olur, yani aynı olay tekrarlanır.

İzmir'in Yunanlılara armağan edilmesinden birinci derecede sorumlu Vali İzzet Bey ile Kumandan Ali Nadir Paşadır. Bu iki zatın düşmanla önceden işbirliği yaptığı iddia edilemez. Bunun için elimizde belge yoktur. Fakat, farzı muhal, düşmanla önceden anlaştığını kabul etsek bile, gene tutumları daha değişik olmayacaktı. Bu tutumları için ileri sürdükleri özür, hükümetten herhangi bir talimat almamış olmalarıdır. Bu özür bazı yazarlarımızın gözünde de oldukça geçerli sayılmıştır.

Oysa, vatanı saldırıya uğramış bir vali ve kumandanın düşmana karşı koyması için hükümetten emir beklemesi, polis memurunun, gözü önünde cinayet işleyen katili yakalamak için Emniyet Müdüründen emir beklemesi kadar saçmadır. Eğer, o tarihte, bütün vali ve kumandanlar, İzzet ve Ali Nadir gibi düşünselerdi, bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti olmazdı. Ama Van'da bir Haydar Bey, Trabzon'da bir Hamit Bey, Bursa'da bir Hacim Muhittin Bey; Erzurum'da bir Karabekir Paşa, Ankara'da bir Ali Fuat Paşa, Ege'de Albay Bekir Sami Bey ve daha nice idare amiri ve kumandanlar, hükümete sorma gereğini bile duymadan, düşmana karşı koymuşlardır.

Acaba İzmir'de direnişe geçmek, Yunan işgalini önler miydi? Bunun cevabı olumlu da, olumsuz da verilebilir. Ama bir şey kesindir. O da, durum her halde teslimden daha kötü olamazdı. Hem İzzet Bey ile Ali Nadir Paşa için, hem İzmir halkı için, hem İzmir şehri için...

Bir Yunan palikaryası tarafından tokatlanmak, yalınayak, başıkabak, elinde teslim bayrağı, «Zito Venizelos!..» diye bağırtılarak sokaklarda koşmak, acaba bir vali ve kumandan için ölümden daha mı iyidir? Acaba direnmeye geçilseydi daha fazla Türk mü ölürdü? İşgal boyunca kaç bin Türk'ün öldürüldüğünü biliyor muyuz? Direnmeye geçmemekle; Türk kadınlarının ırzları ve namusları korunabilmiş midir? İşgal sırasında yanmaktan kurtulan şehirlerimiz, İzmir dahil, 3 yıl sonra aynı sonuca uğramamış mıdır?

İzmir'in Yunanlılara teslimi üzerinde düşünüldükçe, Atatürk'ün Büyük Nutuk'unda yazılı cümleler, daha gerçek anlamını kazanıyor:

---

(278) C. Bayar, Ben de Yazdım, Belge: 111.

«Ya bağımsızlık, ya ölüm».

«Birinci ödevin, Türk bağımsızlığını, Türk Cumhuriyetini, sonsuzluğa değin korumak ve savunmaktır».

«Bir gün, bağımsızlığını ve cumhuriyetini savunmak zorunda kalırsan; ödeve atılmak için, içinde bulunacağın durumun olanaklarını ve koşullarını düşünmeyeceksin».

Burada Celâl Bayar'ın bir mütalaasına da değinmeliyiz. Celâl Bayar diyor ki:

«... İzmir felâketi, millî hayatımızda yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Bu felâket, tam bir istiklâle, medenî ve muasır bir idare tarzına kavuşmanın hasretini çekenlere yol göstermiştir. Bu uğurda, mücadele sahasına atılanların sayısı gün geçtikçe çoğalmıştır»[279].

Bu görüş doğrudur. Ancak bir büyük felâketten, böyle hayırlı bir sonuç çıkması, ancak Mustafa Kemal gibi bir dâhinin zuhuru ile mümkün olmuştur. Fakat unutmamak gerekir ki, vatan her an saldırıya uğrar, Atatürk gibi dâhiler ise birkaç yüzyılda bir ortaya çıkar.

Eğer bir Mustafa Kemal çıkmasaydı, yeteneksiz yöneticiler yüzünden, Batı Anadolu'da yaşayan birçok Türkler, çoktan *«Öz Yunanlı kardeş»** olmuştur. Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendinin, Yunanlıların İzmir'i işgalinden hemen sonra vermiş olduğu fetva gelecekte de değerini koruyacaktır.

«Her ne pahasına olursa olsun düşmana karşı koymak gerekir. Düşmanın işgal eylediği memleketler halkı için kavgaya girişmek, farz-ı âyındır, işgale uğramayan memleketler halkı için de farz-ı kifayedir. Ben fetva veriyorum. Silah ve cephane azlığı veya yokluğu hiç bir zaman kavgaya engel olmayacaktır. Hiç bir savunma aracı olmayan bir Müslüman dahi, yerden üç taş alarak düşmana atmaya mecburdur».

İşgal Karşısında Üst Yöneticilerin Tutumu

İşgal karşısında Ege bölgesindeki toplumsal güçlerin tutumları, değişik nedenlere dayanmakla birlikte, birbirine benzer.

Halk tabakası tam bir şaşkınlık içindeydi. Çünkü, yüzyıllardır yapılagelen savaşlardan bırakılan izlenimlere göre, basit Türk halkının gözünde *«düşman»*, örneğin Ruslardı:

---

(279) A.g.e., c. VI, s. 1824.

(*) İzmir'i işgal ile görevlendirilen Yunan tümeninin kumandanı Albay Zafiriu'nun, 13 mayıs 1919 tarihinde Yunan askerlerine verdiği günlük emirden:

«Gideceğimiz yerde, yabancı dinlere bağlı kimselere de, Türklere, Yahudilere ve Avrupalılara dahi rastlayacağız. Bunlara karşı davranışınızda da aynı kardeşlik duygusundan ayrılmayınız. Bunlar da biraz sonra *öz Yunanlı kardeşlerimiz* olacaktır».

Plevne dedikleri bir küçük kasaba,
Kahpe *düşman* çoktur, gelmez hesaba.

Örneğin, İngilizler, Fransızlardı:

Çanakkale içinde aynalı çarşı,
Ana, ben gidiyorum, *düşmana* karşı.

Fakat şimdi karşısına düşman diye Yunanlılar çıkarılmıştı. Yunanistan, Osmanlı'nın bir vilâyeti değil miydi? Burada ara sıra ayaklanmalar olduğu duyulur, birkaç tabur asker gönderilerek bu ayaklanmalar bastırılırdı. Bunun dışında halk tabakasının Rum'la olan ilişkisi bütünüyle iktisadî idi. Rum bakkalından alışveriş eder, Rumların çalıştırdığı meyhanelerde içki içer, Rum tüccara malını satar, başı dara gelince ondan borç para alırdı. İşte bu Rum, bu Yunan şimdi Müslüman-Türk halkını esir etmeye kalkıyordu. Bu olsa, olsa feleğin bir oyunu olurdu!

Biz Yunan'a esir olduk,
Şu feleğin işine bak!..[280]

Yunan Türk halkını esir etmekle kalmıyor, onlara işkence ediyordu:

İstihkâma indirdiler,
Kanlı gömlek giydirdiler,
«Zito Venizelos!..» demeyen
Her adamı öldürdüler.

Halk tabakasının diniyle alay ediyordu:

Şu ağacı da deldiler,
İçine zeybek koydular.
«Yörük Ali»nin adına
«Hazreti Ali» dediler.

Yunanlıların bir maşa olduğunu[281], Yunanistan'ın arkasında geleneksel düşmanlarının bulunduğunu halk tabakası elbette bilmiyordu, bilemezdi. Bu durumda, halk tabakasının işgale karşı çıkması, ancak eşrafın ve üst yöneticilerin tutumuna bağlı kalıyordu.

---

(280) Kurtuluş Savaşımızın bu ünlü türküsü şöyle de söylenmektedir: «*Türk Yunan'a esir oldu, şu feleğin işine bak!..*» (Hemşehrimiz Atatürk, İş Bankası yayını, Istanbul, 1973, s. 321.) Bu türkü üzerine çeşitli spekülasyonlar yapılmıştır. Örneğin, Tevfik Çavdar, Millî Mücadele Başlarken Sayılarla «...Vaziyet ve Manzara-i Umumiye» adlı kitabında, bu türküyü: «*Biz Yunan'ı esir aldık, şu feleğin işine bak*» şeklinde yazarak, zaferin bilinçsiz bir şekilde kazanıldığını kanıtlamak istemiştir (s. 198).

(281) E. Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 281.

Eşraf, sırtını İtilâf Devletlerine dayamış Yunanistan ile başa çıkılamayacağı kanısında idi. Üstelik resmî ağızlar, işgalin sadece askerî bir nitelik taşıdığını ısrarla söylemiyorlar mıydı? Mallarına, mülklerine dokunmayacak bir düşmana karşı çıkarak, onları kışkırtmak, böylece mallarını, mülklerini tehlikeye atmak akıllıca bir yol olur muydu? Böyle düşünen eşraf, işgale karşı koyma yerine, işgalci güçlere karşılayıcı kurullar göndererek onların sevgisini, sempatisini kazanmayı çıkarlarına daha uygun görüyordu.

Halk tabakasının ve eşrafın bu tutumu karşısında üst yöneticilerin nasıl bir tutum izlediklerini iki tipik örnekle belirtmeye çalışalım:

Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Beyin tutumu:

Aydın vilâyetinin üç sancağından biri olan Manisa'da, İzmir'in işgali sırasında, mutasarrıf, *Giritli Hüsnü Bey;* Mevki Kumandanı ise Binbaşı Zeki Bey idi.

Emrinde kaymakamlık yapmış olan Bezmi Nusret (Kaygusuz) Bey, Hüsnü Beyi şöyle anlatmaktadır:

«Bu zat, İzmir Ceza İstinaf Mahkemesi reisi iken, bitarafların çok arandığı ve itibar olunduğu Tevfik Paşanın zamanında Dahiliye'ye alınmış bulunuyordu. Adliyeciler arasında hukukî ve kanunî bilgisi, iffet ve istikameti ile şöhret kazanmıştı. Lâkin benim üzerimde iyi bir intiba bırakmadı. Sebebi şudur ki, her sözüne bir "Efendimiz" kelimesi terfik ediyordu *(ekliyordu)*. Maiyetinde bulunan bir kaymakama bu hitap, çok fazla ve yersizdi. Mafevklerine karşı bilmem ki artık nasıl bir tekrim ve tâzim *(yüceltme ve saygı)* lisanı kullanırdı? Acele etmiş olmakla beraber, derhal mürai ve karışık bir adam olduğuna hüküm verdim. Onda millet ve memlekete hizmet edecek bir karakter bulamadım. Şahsı ve mizacı itibarıyle onu en çok tilkiye benzettim»[282].

İzmir'in başına gelenleri gören Manisa eşrafı ikiye ayrılmıştı. Başlarında müftü olmak üzere küçük bir kısmı savunma yapma, düşmanı Menemen Boğazında silahla karşılama yanlısı idi. Büyük bir çoğunluk ise, askerin azlığından dolayı direnmeme kararında idiler. Hatta böyle düşünenler, değil savunmaya geçmek, tam tersine bir kurul göndererek düşmanı karşılamak gerektiğini savunuyordu. Mutasarrıf Hüsnü Bey de bu görüşte idi.

Manisa'da topçu birlikleri, önemli bir silah deposu ve 200 yataklı seyyar bir hastane vardı. Bunların geriye çekilmesi için Harbiye Nezaretinden Zeki Beye emir gelmişti. Manisa'da savunma yapılmayacağına göre, üst makamlardan emir alınmasa bile, hiç olmazsa silah ve cephanenin düşmana teslim edilmemesi gerekmez miydi? Fakat öyle müthiş bir Yunan propagandası işliyordu ki, bu iş bile başarılamadı. Şehrin dışına çı-

(282) B. N. Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 160.

karılmış bulunan toplar, İngiliz temsilcisi tek bir subayın tehdidi yüzünden tekrar şehre getirildi. Zeki Bey şaşkın, zavallı bir subay idi.

Nihayet Yunan şehrin yakınına gelince, başlarında Mutasarrıf Hüsnü Beyin bulunduğu bir kurul düşmanı karşıladı ve tek bir kurşun atılmadan Manisa teslim edildi (25 mayıs 1919).

Albay Bekir Sami Bey, durumu Mustafa Kemal Paşaya şöyle bildiriyordu:

«25 mayıs 1919 günü, Yunanlılar bir alayla vukuatsız olarak Manisa'yı işgal etmişlerdir. Verilen katî emre rağmen, *vatansız bir mutasarrıfın düşman lehine propagandası*, mevki kumandanının aciz ve tereddüdü, İngiliz irtibat subayının hilekâr müdahalesi neticesinde Manisa'da 48.000 silâh, 8 kamalı top ve seksen kadar kamasız muhtelif top ve milyonlarca cephane düşmana terkedilmiştir»[283].

Manisa'yı Yunan'a teslim eden Mutasarrıf Hüsnü Bey, işgal altında da tam bir Rum mutasarrıfı gibi çalışmıştır. Bu yüzden halk ona *Hüsnüyadis* adını takmıştır. Savaştan sonra, «*Manisa Mutasarrıflarından Giritli Hüsnü*» adıyle Yüz Ellilikler Listesinin 30. sırasında yer almıştır.

Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Beyin tutumu: İzmir işgal edilince, direnişe geçip geçmeme konusundaki tartışma Ödemiş'te de yapıldı. Ancak Ödemiş'in aydın kitlesi, başta Celâl Bayar olmak üzere, işgalden çok önce İzmir'den kaçanlar tarafından düşünce bakımından hazırlandığından, direnişçiler kazandılar. Durum Kaymakam Bekir Sami *(Baran)* Beye anlatıldı. Bekir Sami Bey, durumu Dahiliye Nazırına iletti[284].

«Yunanlılar güzel İzmir'i işgal ettiler. Kâfi kudret, kuvvet ve imanımız vardır. Emrinizi makine başında bekliyorum».

Dahiliye Nezareti Müsteşarı *Temoleon* imzasıyle gelen cevapta, «*Talimatı, Validen alınız*» deniliyordu. Bekir Sami Bey, ısrar etti:

«Ben Temoleon adında bir müsteşar tanımıyorum. Sizin imzanızla emir bekliyorum»*.

Dahiliye Nazırı Ali Kemal imzasıyle gelen emir gene aynıydı. Bu kez, Bekir Sami Bey Saraya baş vurdu. Oradan da Damat Ferit imzasıyle aynı anlamda emir geldi.

---

(283) R. Apak, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu? s. 64.

(284) A.g.e., s. 61.

(*) *Temoleon Agatapulos*, 1871 yılında Istanbul'da doğmuştur. 1890 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Avrupa'da Yüksek Ziraat Mühendisliği öğrenimi gördü. Öğretmenlik, müfettişlik, Dahiliye Nezareti Teftiş Heyeti Reisliği görevlerinde, Dahiliye Nezareti ile Ticaret ve Ziraat Nezareti müsteşarlıklarında bulundu.

Fakat, bu sırada Albay Bekir Sami Beyin, direnişe geçmelerini bildiren emri ulaştı. İlçe Jandarma Kumandanı Tahir Fethi Bey, Ödemiş Millî Kuvvetler Kumandanı unvanını alarak 17. Kolordu Kumandan Vekili Albay Bekir Sami Beye aşağıdaki tel yazısını gönderdi (29/30 mayıs 1919):

«Şimdiye kadar düşman karşısına çıkamamamız sonucunu veren engelleyici nedenler *(Not: Emir yokluğu kastediliyor)*, sizin emir subayınız Yüzbaşı Rasim *(Aktuğ)* gelince ortadan kalktı. Bugün sağlayabildiğim kuvvet ile Kabaköy, Haciilyas, Faka cephe olmak üzere, Tire, Bayındır cihetlerini bir bölük ile işgal etmiş bulunan düşmana karşı ileri karakolları kuracağım. Yarından başlayarak kuvvetim arttıkça, örgütümü tamamlaycak, cephemi ileri süreceğim.

.....

Bu gece, suretleri ilişik telgraflar Vilâyet makamına ve Istanbul'daki İtilâf mümessillerine çekildikten sonra, İzmir'le aramızda olan telgraf tellerini keseceğim».

Tahir Fethi Beyin telgrafında sözü geçen telgraf örneği, «*İzmir ve Istanbul'da İtilâf Devletleri Mümessillerine*» hitaben yazılmış ve altı «*Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami*» olarak imzalanmıştı. Bu telgrafın son cümlesi, 26 yaşındaki bir kaymakamın hayallerini ve duygularını yansıtıyor:

«... Yunan işgal kuvveti İzmir'den çekilmediği takdirde, bu uğurda bundan sonra dökeceğimiz kanların sorumluluğu, size ve temsil ettiğiniz milletlere raci olacaktır. Yirminci yüzyılın insan topluluğunu yaşatmak, sizin vereceğiniz son karara bağlıdır. Silah patlarsa, göreceğiniz sonuç, pek acı ve pek elim olacaktır. *Artık biliniz ki, kalem değil, silah konuşuyor*».

Yüzbaşı Tahir Bey, toplayabildiği 120 kişilik kuvvetle, Ödemiş'in batısında, Hacı İlyas sırtlarında *(şimdi İlkkurşun)* Yunanlılarla beş saat çarpıştı ve üstün Yunan kuvvetleri Ödemiş'i ele geçirdi *(1 haziran 1919)*. Fakat Ödemiş, Yunanlılar için devamlı bir başağrısı oldu.

(Bekir Sami Baran 1893 yılında Erzurum'da doğdu. 1914 yılında Mülkiye Mektebini bitirdi. Aralık/1918 yılında Ödemiş Kaymakamı oldu. Ödemiş, Yunanlılar tarafından işgal edildikten sonra, Ankara'ya giderek Millî Mücadele emrine girdi. Boğazlayan Kaymakamı iken, Çapanoğlu ayaklanmasında yararlı hizmetlerde bulundu. 1924 yılında Çankırı valisi oldu. 1934 yılında Yozgat valisi iken, Atatürk tarafından «*Baran*» soyadı verilmiştir. Millî Mücadeledeki hizmetlerinden dolayı *Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası* almıştır).

(Not: Aydın ilinin diğer iki sancağı olan Denizli ve Aydın mutasarrıflıklarının Yunan işgali karşısındaki durumları, hazırlamakta olduğumuz «*Millî Mücadelede Livalar ve Mutasarrıflar*» adlı kitabımızda incelenecektir).

İşgal Altındaki İzmir Valiliği

Yunan işgalinin genişlemesi karşısında, yer yer direnmeler başlamış, bu arada Kuvayı Milliye oluşmaya ve gelişmeye yüz tutmuştu. Yunan kuvvetleri ile Kuvayı Milliye arasında çarpışmalar olmuş, Bergama, Aydın gibi kasaba ve şehirler, birkaç kez el değiştirmiş, sonunda Yunan kuvvetlerinin ilerlemesi bir süre için durdurulmuştu. Kuvayı Milliyenin İzmir halkı üzerindeki etkilerini Kâzım Özalp şöyle anlatmaktadır:

«Yunan kıtaları bizim tarafımızdan kuvvetli bir darbeye maruz kalınca, İzmir'deki Yunanlılar Müslüman halka karşı baskılarını şiddetlendiriyorlardı. Bu baskı zulümden yağmaya kadar her şekilde vuku buluyordu. Aralık ayının (1919) birinci günü İzmir'in Narlıdere'sini basarak yağma etmişler ve İzmir içerisinde Müslümanlara ait bulunan ticarethanelere sarkıntılıkta bulunmuşlardı.

İzmir'deki Yunan askerlerinin çoğu ve bilhassa yerli Rumlar, Türklerin millî hislerini her vesile ile sarsıyorlardı. İçin için yanan, ağlayan bir millet kendi memleketinde her gün böyle tahkir olundukça, intikam hisleri bir kat daha artıyordu. *Bu hareketlere hükümet konağından kulak veren Vali İzzet Bey ise, bütün zulüm ve tecavüzleri Yunanlılar lehinde tevil ediyor, Türklerin gücenme ve şikâyetini haksız buluyordu.* Biz İzmir'den muntazam olarak bilgi alıyorduk. Cephelerde Kuvayı Milliye tarafından bir muvaffakiyet elde edilince, Türkler, memnuniyetlerini saklayamıyor ve her an Kuvayı Milliyenin İzmir'e baskın yapmasını bekliyorken, Rumlar ve Yunanlılar telâşa düşüyorlardı. Böyle zamanlarda en ufak bir hadise, hatta birkaç kişinin bir araya toplanması ve etrafa koşması, hatta bir otomobil lastiğinin patlaması bile, şehirde büyük bir telâş doğuruyor ve bu fırsattan istifade edenler de acele olarak yağmacılığa başlıyorlardı»[285].

Yunanlılar İzmir'i işgal edince, kurnazlığı ile tanınmış olan *Aristidi Steryadis* adında bir diplomatı İzmir'e yüksek komiser olarak atamışlardı. İzzet Bey, bütün emirleri bu adamdan alıyordu. Fakat Osmanlı hukukunun ancak siyaset yoluyla elde edileceği ve Kuvayı Milliye düşmanlığı konusunda Sadrazam Damat Ferit ile aynı düşüncede olduğundan, Istanbul Hükümeti ile de ilişkilerini sürdürüyor, verdiği raporlarla özellikle hükümeti Kuvayı Milliye düşmanlığına itiyordu[286].

Istanbul'da çıkan İkdam gazetesi, eylül 1919 ayı içinde İzzet Beyin öldüğünü yazmışsa da, birkaç gün sonra bu haberi yalanlamıştır. İzzet Bey, 1919 yılının son ayına kadar İzmir valiliğine devam etmiş ve mukadder sonucuna adım, adım ulaşmıştı.

30 eylül 1919 tarihinde Damat Ferit, sadrazamlıktan çekilince İzzet

---

(285) Millî Mücadele, c. I, s. 79.

(286) Ahmet İzzet Beyin vermiş olduğu Ağustos ve Eylül 1919 tarihlerini taşıyan bu raporların tam metni yayımlanmıştır, bakınız: M. T. Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, c. I, s. 191-195.

Bey iyice boşlukta kaldı. Zira 2 ekimde kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti, Kuvayı Milliyeyi resmen tanımıştı.

Atatürk, Büyük Nutuk'ta, işgal altındaki İzmir valiliği ile ilgili olarak şu görüşte bulunmuştur:

«... Heyet-i Temsiliye'miz, bütün yurda, ortak ulusal amacın gerektirdiği işleri yaptırmaya çalıştığı sırada, düşman elinde bulunan İzmir'e de doğrudan doğruya bildirimler yapıyordu. Ali Rıza Paşa Hükümetiyle anlaşmakta olduğumuz 7 ekim 1919 tarihinde, İzmir'e şu teli çekiyorduk:

İvedidir — Sivas, 7 ekim 1919

İzmir Valiliği Yüksek Katına,

Şimdiye değin yapılan bildirimler ulaşarak gereği yapılmakta olup olmadığının, ulaşmamış ise, ne gibi engeller bulunduğunun tezlikle bildirilmesi rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

İzmir'in ve İzmir Valisinin hangi durum ve koşullar içinde bulunduğunu elbette biliyorduk. Bildirimlerimizi alıp almayacağı belli olmamakla birlikte, uygulayamayacağı besbelli idi. Fakat biz, bütün yurdun alın yazısı üzerinde ugraşan ve düşmanın yurda girişini kabul etmeyen bir kuvvet merkezi bulunduğunu düşmanlarımıza da bildirmekte yarar görüyorduk».

1920 yılı ocak ayından itibaren İzmir valiliğine sırasıyle *Emin Bey, Ahmet Cavit Bey, Macit Bey* gibi kişiler getirilmişse de, işgal altındaki bir ilde valinin, hele o ilin eşrafı millî mücadelenin karşısında ise, herhangi bir yetkisi ve fonksiyonu olmayacağından, bunlar üzerinde durmuyoruz.

İzmir'in Kurtarılması ve Abdülhalik Beyin İzmir Valiliğine Atanması

Vasco Nunez de Balboa adlı İspanyol, 15 eylül 1513 tarihinde, Büyük Okyanusu ilk gören Avrupalı olarak Panama sırtlarında neler duymuşsa, 2. Süvari Tümeninin 20. Alay, 4. Bölüğünden Teğmen Enver Efendi, keşif kolu komutanı olarak Sabuncubeli'nden ilerlerken, 9 eylül sabahı erkenden gördüğü manzara karşısında belki benzer gurur ve duygulara kapıldığı söylenebilir. Çünkü Başkomutanın gösterdiği «*İlk hedef*»e varılmış, Akdeniz görülmüştü. Üç yıl üç ay 24 günden beri özlemi çekilen, zaman zaman ulaşılması konusunda büyük umutsuzluklara düşülen hayal, işte gerçekleşmişti. Kim dururdu, düşmanın kurduğu pusulara kim aldırış ederdi artık!..

Fahrettin Paşa (Orgeneral Fahrettin Altay)ın kumanda ettiği 5. Süvari Kolordusunun iki tümeni birbirleriyle yarış edercesine İzmir'e girdiler. 9 eylül 1922 günü saat 10.30'da, Yüzbaşı Şerafettin Bey, yaralanmasına aldırış etmeden, Hükümet Konağına, Yüzbaşı Zeki Bey (Orgeneral Zeki Doğan) Sarıkışla'ya; saat 13.00'de Asteğmen Besim Efendi Kadifekale'ye Türk bayrağını çekti. Hükümet Konağından dalgalanan Türk

bayrağı ve Yüzbaşı Şerafettin'in damlayan kanı, bir zaferin nasıl kazanılacağını gösteriyordu; sınırsız yurt sevgisi ve fedakârlık!..

10 eylül günü, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Paşa, 1. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa İzmir'e geldiler. 15 mayıs 1919'da olan olayların şimdi tersi tekrarlanıyordu. Yunan askerleri «*Zito Mustafa Kemal Paşa*» diye bağırıyorlardı. Din adamı kılığına bürünmüş komitacı Hrisostomos, halk tarafından linç ediliyordu. Emperyalist devletlerin askerleri Türk askeri geçerken selâm duruyordu. Onların siyasal temsilcileri, kumandanlardan bir isteği olup olmadıklarını soruyorlardı.

Bu koşullar altında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkomutan Mustafa Kemal, *Türk Milleti*'ne aşağıdaki bildiriyi yayımladı:

«*Büyük Türk Milleti!* Ordularımızın yetenek ve kudreti, düşmanlarımıza dehşet, dostlarımıza güven verecek bir olgunlukla kendini gösterdi. Millet orduları on dört gün zarfında, büyük bir düşman ordusunu yok ettiler. Dört yüz kilometrelik kesintisiz bir izleme yaptılar. Anadolu'daki bütün saldırıya uğramış memleketlerimizi geri aldılar.

Bu büyük zafer, özellikle senin eserindir. Çünkü İzmir'imizi siyasal ihtiraslar sonucunda âdeta memnunlukla düşmana teslim eden kurullarla, milletin hiç bir ilişiği yok idi.

Büyük ve yüksek Türk Milleti! Anadolu'nun kurtuluş zaferini kutlarken sana İzmir'den, Bursa'dan, Akdeniz ufuklarından orduların selâmını da sunuyorum».

İzmir Valisi ve Kolordu Kumandanı iken, hakkında sahte belgeler düzenlenerek İzmir'den çıkarılan Nurettin Paşa, şimdi muzaffer bir kumandan olarak, «*İzmir Vilâyetinin Muhterem Ahalisine*» şöyle seslenıyordu:

«Bugün *(10 eylül 1922)* savaş mıntıkası olan İzmir'de asayişin ve güvenliğin sağlanması ve sürdürülmesi için sıkıyönetim ilân edilmiştir. Mirliva Kâzım Paşa Hazretleri *(8. Tümen Kumandanı General Kâzım Sevüktekin)* İzmir Mevki Kumandanı olarak atanmıştır. Sıkıyönetime ait işlemler adıgeçen tarafından yönetilecek, hükümetin diğer işlemleri tarafımdan yürütülecektir.

Bugüne kadar seçim ve atama yoluyle görev yapmakta bulunan bütün memurlar ile Belediye ve İl Kurullarının başkan ve üyelerinin görevlerine son verilmiştir. Bu bildirinin İzmir ve yöresinde yayın tarihinden geçerli olmak üzere yirmi dört saat içinde mevki komutanlıklarının gözetiminde seçim hakkı bulunanlar toplanarak, belediye başkan ve üyeleri ile yönetim meclisleri üyeleri seçilecek; adları onaylandıktan sonra orduya gönderilecek ve mülkiye memurları atanıncaya kadar mevki kumandanlarının başkanlıkları altında işbu kurullar aracılığıyle işler yürütülmekle halkın huzur ve refahının sağlanması ve bireylerin kişisel haklarının korunması amaç edinilecektir.

Rehberimiz adalet ve haktır. Her kişi eylemlerinin karşılığını göreceğinden emin olmalıdır. Hükümetin kanunları ve buyruklarına aykırı eylemlere cesaret, şiddetli cezayı gerektireceğini bildirir ve tümünüze sükûnet tavsiye ve vatanın kurtarılması uğrunda canlarını feda eden muhterem şehitlerin kutsal ruhlarına adanmak üzere, bildirinin yayımlanmasının ertesi günü öğle zama-

nında minarelerde tekbir ve tehlil getirilmesini ve bütün halkın katılmasıyle selâdan sonra Kur'an ve mevlüt okunmasını dilerim»[287].

Garp Cephesi Kumandanlığının emrine göre, 1. Kolordu Kumandanı İzzettin Paşa *(Orgeneral İzzettin Çalışlar, 1882-1951)* İzmir *Askerî Valisi* olarak atanmıştı. Ancak Nurettin Paşanın bildirisi karşısında, bu askerî valilik işinin yürüdüğü çok şüphelidir. Bu arada geçen en büyük olay, 13 eylül 1922 çarşamba günü Ermeni mahallesinde birkaç noktadan başlayan ve 15 eylüle kadar süren İzmir Büyük Yangını'dır. Bu yangın sonunda, şehrin «*Gâvur İzmir*» denilen zengin kesimi bütünüyle yanıp kül olmuştur. 25 bine yakın dükkân ve ev yanmış, on binlerce kişi açıkta kalmıştır. 1. Kolordu Komutanlığının 5 ekim 1922 tarihli raporunda da değinildiği gibi, emperyalist güçler ve onların uşakları, mazlum bir millete karşı duydukları sınırsız kin ve nefretin intikamını, giderayak bir kere daha çıkarmak alçaklığında bulunmaktan çekinmemişlerdir.

(Kurtuluştan hemen sonra, 24 eylül 1922'de, *Mustafa Abdülhâlik Bey,* İzmir Valiliğine atanmıştır. Abdülhâlik Renda, 1881'de Yanya'da doğmuştur. 1903 yılında Mülkiye Mektebini bitirdikten sonra çeşitli yerlerde kaymakamlık, mutasarrıflık ve valilik yapmıştır. İttihatçı olduğundan İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş, 1921 yılında bu sürgünden döndükten sonra Ankara Hükümetinin emrine girmiş, yeniden bir süre valilik, milletvekilliği, bakanlık ve T.B.M.M. Başkanlığı yaptıktan sonra 1957 yılında vefat etmiştir. İzmir valisi olmadan önce Konya valisi idi. Yanıp yıkılmış ve bin bir derdi bulunan İzmir valiliğine Abdülhâlik Beyin atanması yerinde olmuştur. Çünkü Abdülhâlik Renda, tuttuğunu koparan bir yönetim adamı idi).

---

(287) Gerek Mustafa Kemal, gerekse Nurettin Paşaların bildirilerinin tam metinleri için, bakınız: Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, Ek 2, 3.

XIV

EDİRNE VALİLİĞİ

Millî Mücadele Başında Edirne'nin Durumu:

Tarih boyunca hem büyük saltanatlı, hem de çok felâketli günler görüp geçirmiş olan Edirne, Trak'ların anavatanı olarak bilinen ilk yerleşme bölgelerinden biridir. Burada kurulmuş olan şehrin adı Orestia idi. M.S. 123-124 yıllarında Hadrianus, Orestia kasabasına şehir hukuku verdi ve adını Hadrianopolis koydu. Sultan I. Murat zamanında Lala Şahin Paşa Edirne'yi Türk egemenliği altına soktu (1362). Istanbul'un fethine kadar devlet merkezi oldu. Istanbul'un fethinden sonra da ikinci merkez görevini yaptı.

Jeopolitik durumu bakımından Istanbul'un kaderi Edirne'ninkine sıkı sıkıya bağlıydı. Edirne'ye sahip olmak, bir bakıma Istanbul'a sahip olmak demekti. Onun için Türkler Edirne'yi alınca derhal bir haçlı seferi düzenlenmişti. Fakat Haçlı Ordusu Edirne'nin 25 kilometre batısındaki Sırp Sındığı'nda perişan edildi (1363). Bu zaferdir ki Türk egemenliğini bu topraklar üzerinde perçinlemiş, Istanbul'u fethetmek için gerekli hazırlıkların Edirne'de rahatça yapılabilmesi olanağını yaratmıştır.

Istanbul fethedildikten sonra da Osmanlı Padişahları sık sık Edirne'ye gelmişler ve burada uzun süre kalmışlardır. Rumeli seferleri buradan düzenlenmiştir. II. Sultan Selim, Mimar Sinan'a, gökyüzüne yükselen anıtların en muhteşemini, Selimiye Camiini burada yaptırarak, bu topraklar üzerinde Türk'ün ebedî mührünü basmıştır (1475).

1829 yılı, Edirne için, bir asır sürecek olan çok felâketli günlerin başlangıcı olmuş, yüzyıl içinde Edirne şehrinin nüfusu 150.000'den 30.000'e düşmüştür. Bu bir yüzyıl içinde Edirne 4 kez düşman işgali görmüştür. 22 ağustos 1829'da Ruslar, 22 ekim 1877'de gene Ruslar, Balkan Savaşında *(Mart 1913)* Bulgarlar, Millî Mücadele sırasında *(25 temmuz 1920)* Yunanlılar tarafından Edirne işgal edilmiştir. Bu arada yangın, deprem, göç gibi felâketler, İmparatorluğun bu haşmetli şehrini barınılmaz duruma sokmuştur.

Edirne, Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra kurulan Paşa Livasının merkezi olmuştu. Başşehir olduktan sonra bu livanın merkezi Çirmen'e nakledilmişti. Tanzimattan sonra il örgütlerinin kurulmasına gidilince, 1864 yılında beş sancaklı Edirne Vilâyeti kuruldu. Edirne Vilâye-

tine bağlı bu beş sancağın adları şöyleydi: Tekirdağ, Gelibolu, Filibe, İslimye ve Edirne.

Filibe ve İslimye sancak merkezleri Doğu Rumeli'nin (Bulgaristan'ın) sınırları içinde kalınca, bu kez Gümülcüne ve Dedeağaç sancakları kurularak Edirne Vilâyetine bağlandı. Yani Edirne gene beş sancaklı bir vilâyet olmakta devam ediyordu. *Batı Trakya* diye adlandırılan *Dedeağaç* ve *Gümülcüne* sancakları, 29 eylül 1913 tarihli anlaşma ile Bulgarlara bırakılınca, Edirne Vilâyetine bağlı yeni kurulan Kırkkilise (Kırklareli) sancağı ile birlikte üç sancak kaldı: *Tekirdağ, Gelibolu, Kırklareli.* Millî Mücadele başında merkezi Edirne şehri olan Edirne Vilâyeti bu üç sancaktan oluşuyordu. Edirne Vilâyetine, Istanbul'a bağlı *Çatalca* mutasarrıflığını da eklediğimiz zaman, *Doğu Trakya* diye adlandırılan coğrafî bölge ortaya çıkar.

Edirne, aynı zamanda, I. Kolordunun merkezi idi. Millî Mücadele başında bu kolordunun kumandanlığı Kurmay Albay Cafer Tayyar Bey *(General Cafer Tayyar Eğilmez)* yapıyordu. Bu kolorduya bağlı üç tümen vardı. 55. Tümen Tekirdağ'da *(Kumandanı Yarbay Alâattin Bey)*, 60. Tümen Keşan'da *(Kumandanı Kurmay Albay Muhittin Bey)*, 49. Tümen ise Kırklareli'nde *(Kumandanı Kurmay Albay Şükrü Naili Bey)* idi. Tümenler, hem asker, hem malzeme bakımından çok zayıf idi.

Edirne Vilâyetinin Millî Mücadele stratejisi bakımından yeri ve önemi şöyle tanımlanabilir:

1. Gerek iktisat, gerekse millî savunma açısından Edirne'siz bir Istanbul düşünülemez. Şu halde Istanbul'dan vazgeçemeyeceğimiz gibi Edirne'den de vazgeçemeyiz. Kaldı ki İmparatorluğa başşehirlik yapmış olan ve Misak-ı Millî sınırları içinde bulunan Edirne'nin Türklükle olan manevî bağları sayılamayacak kadar çoktur.

2. Edirne, Avrupa Kıt'asındaki bir sınır şehri olarak, iki türlü tehlike ile çok yakından karşı karşıyaydı:

a) Her an düşmanlar tarafından istilâ edilebilirdi. *(Dış düşman tehlikesi).*

b) Istanbul Hükümetlerinin etkisinden, coğrafî durumu itibarıyle, Anadolu gibi çıkamazdı. *(İç düşman tehlikesi).*

3. Mondros Mütarekesi gereğince Boğazlar İtilâf Devletlerince işgal edildiğinden, Anadolu ile Trakya'nın bağlantısı kesilmiştir. Bunun sonucu olarak Anadolu'dan Trakya'ya herhangi bir maddî yardım yapılamaz.

4. Bu koşullar altında bulunan Edirne'nin kaderi, Trakya'dan değil, Anadolu'dan çizilecektir. Yani Anadolu'daki düşman kesin yenilgiye uğratılmadan, Edirne kurtarılamaz.

5. Bu bakımdan Edirne Vilâyeti için öyle bir politika güdülmelidir ki, bu politika Anadolu'da kesin ve son savaşını verecek olan Millî Mücadele stratejisine ters düşmesin.

Edirne'yi, daha geniş anlamıyla Doğu Trakya'yı, tıpkı Batı Trakya gibi. yutmak isteyen iki küçük devlet vardı: Bulgaristan ve Yunanistan. Bunların gerisinde de iki süper devlet duruyordu: Rusya ve İngiltere. Başka bir deyimle, Bulgaristan Rusların, Yunanistan İngilizlerin maşası idi. Ancak Millî Mücadele başında Rusya kendi iç derdine düşmüştü. Bulgaristan ise Osmanlı Devletiyle birlikte I. Cihan Savaşından yenik çıkmıştı. Trakya'yı silah zoruyla alacak gücü yoktu. İngiltere ve maşası Yunanistan ise meydanı tam boş bulmuşlardı. Trakya'yı yutmak için yalanıp duruyorlardı. Rusya ve Bulgaristan, kendi yiyemediklerini başkaları yemesin diye çırpınıp duruyorlarsa da, güçleri olmadığından bir şey yapamıyorlardı. Dış görünüşe bakıldığı zaman, Türklerin çıkarları ile Bulgarların istekleri birbirine uyuyor gibi idi.

Yunanistan Başbakanı Venizelos ise, Paris Konferansındaki Efendilerine verdiği muhtırada şöyle diyordu:

«Trakya'nın Yunanlılığı apaçıktır. Bulgarlar da bunu onaylamışlardır. Eğer, söylenildiği gibi, Istanbul, uluslararası bir devlet olacaksa, Yunanlıların hakları kesindir. Istanbul'la birlikte bütün Trakya, Yunanistan'a verilmelidir. Bulgar sınırı, Arda nehrini ve Karadeniz'e kadar 1913 sınırı izlemelidir. En doğru çözüm yolu, Istanbul'u ve Istanbul vilâyetini de Yunanistan'a bırakmaktır»[288].

Bunların dışında Trakya üzerinde emel besleyen başka bir devlet daha vardı: Fransa. Ancak Fransa, İngiltere'nin politikasına açıkça karşı çıkamadığından, Sulh Anlaşması imzalanıncaya kadar yönetimi kendisine bırakılmış olan Trakya'da yerel örgütlerle anlaşarak bu toprakları terketmemek istiyor, bunun için de çeşitli ayak oyunları yapıyordu.

Mütareke döneminin Istanbul Hükümetleri ise, sanki bu toprakların altı asırlık sahibi olan bir devletin hükümeti değilmiş gibi, bütün bu azgın emeller karşısında susmayı ve kadere boyun eğmeyi yeğ buluyordu.

Mondros Ateşkes Anlaşması imzalandıktan (30 ekim 1918) hemen sonra, 4 kasım 1918'de bir Fransız alayı Uzunköprü-Sirkeci demiryolunu işgal etti. 14 ocak 1919'da ise bir Yunan taburu bu görevi Fransızlardan devraldı. Yunan taburunun gelişi Doğu Trakya'daki Rumların çılgın gösterilerine yol açtı. Böylece beslenen siyasal emeller, uygulama alanına konulmaya başlandı. Bu işgale karşı Bulgarlar durumu protesto ettiler. Osmanlı Hükümeti ise, ses çıkarmadığı gibi bu işgaldan kızgınlık duyan kamuoyunu yatıştırmaya çalıştı.

Bu durumda ne yapmak gerekiyordu?

1918 yılının yaz aylarında artık savaşın kaderi belli olmuştu. Osmanlı Devleti ve müttefikleri, her cephede yenilmişlerdi. 19 eylül 1918'de Bulgar cephesi bütünüyle çökmüştü. Eylül 1918 sonunda Talât Paşa, Berlin dönüşü Edirne'den geçerken, istasyonda, İttihatçıların son Edirne Va-

(288) Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele, c. I, s. 146.

lisi *Zekeriya Zihni Bey*'e Edirne'nin geleceğinden duyduğu kaygıyı belirtmiş ve halkın örgütlenmesini salık vermişti[289].

Trakya'nın eşrafı, yüz yıl içinde geçirdiği üç acı deneyden sonra, düşman işgalinin ne demek olduğunu iyice öğrenmişti. Zaten Trakya'nın ne verimli toprakları, ne de ticaret ve sanayie uygun coğrafi durumu vardı. Trakya'da ilkel ziraat ve özellikle hayvancılık yapılıyordu. Bu yüzden Trakya'nın eşrafı, ekonomik bakımdan pek güçlü sayılmazdı. Fakat arka arkaya gelen düşman işgalleri ve felâketler, eşrafın zaten güçlü olmayan ekonomik durumunu da iyice sarsmıştı. Halk tabakası ise, kelimelerin tam anlamıyle, sefil ve perişan bir yaşam içindeydi.

Bütün belirtiler, Trakya'nın yeniden bir işgale uğrayacağını gösteriyordu. Bu nedenle, Trakya'nın uyanık eşrafı, Talât Paşanın uyarısına kulak vererek, tezelden örgütlenme yoluna gitti.

Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nin Kuruluşu

Yurtlarının tehlikeye düştüğünü gören Edirneliler, haklarını savun mak için. kasım/1918'de Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'ni kurdular. (Aynı tarihte İzmir'de İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye'nin kurulduğu hatırlanmalıdır). Derneğin kurucuları şunlardı:

Edirne Müftüsü Mestan Efendi, Edirne Belediye Reisi Şevket Bey (Ödül), Avukat Şeref Bey (Aykut), Maksutbeyzade Derviş Bey, Müftüzade Cemal Bey, Nazmibeyzade İsmail Bey, Ali Seyfi Bey (Tülümen), Komanlızade Ömer Bey.

Dernek, gerekli girişimlerde bulunması için Istanbul'da bir delegeler kurulu oluşturdu. Bu kurulda şu kişiler görev almışlardır:

Edirne Mebusu Faik Bey (Kaltakkıran), Yolageldili Kasım Efendi (Tüccar), Hüseyin Sabri Bey (Batı Trakya Komitesinden), Hasan Tahsin Bey (Argun), Sobranya'da Türk Mebusu Avukat Celâl Bey (Perin), Galip Bahtiyar Bey (Göker), Şakir Bey (Kesebir), Kocabaş Arif Bey, Mahmut Nedim Bey.

Derneğin amacı, Cemiyet-i Akvam düşüncesinin yaratıcısı olan Wilson'un ilkelerine uyularak memleketin egemenlik hakkını ve bütünlüğünü yasalar çerçevesinde savunmak ve sağlamak idi.

Derneğin amacı olan *Trakya Birliği* ve bütünlüğünün sağlanmasından sonra dernek feshedilecekti.

Derneğin merkezi Edirne olacaktı.

Derneğin vilâyete bildirimini *Vali Cemal Bey* zamanında yaptığı sanılmaktadır. (Hatipzade Cemal Bey, Zekeriya Zihni Beyden sonra Edirne valiliğine atanmıştır. Çok kısa bir süre Edirne valiliği yapmıştır. Milli

(289) A.g.e., c. I, s. 123.

Mücadelemizin bu değerli valisi hakkında yeterli bilgi, Kastamonu Valiliği bölümünde verilmiştir).

Derneğin ilk başkanı Edirne Müftüsü İskeçeli Mestan Efendi olmuştur.

Derneğin Istanbul'daki temsilcileri, yurt içinde ve yurt dışında gerekli görüşmeler yaparak ve çeşitli yollarla girişimlerde bulunarak, Trakya'nın Rum olduğu yolundaki yoğun Yunan propagandasını belgelerle çürütmeye, Doğu ve Batı Trakya'daki egemen unsurun Türk olduğunu göstermeye çalışmışlardır. (Bu arada Mustafa Kemal Paşa dahil Osmanlı Devlet adamlarıyle sık sık görüşerek, Trakya'nın geleceği hakkında düşüncelerini söylemişlerdir).

İşte Millî Mücadele başında Edirne'nin durumu bu idi ve Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı zaman Edirne Valiliğinde Salim Paşa bulunuyordu.

Vali Salim Paşa

Üstat Refik Halit Karay'ın «*Güleryüzlü, rind ve alanfranga sakallı bir dolgun zat*» olarak tasvir ettiği Salim Paşa, 1867 yılında Varna'da doğmuştur. 1890 yılında Mülkiye Mektebini bitirdikten sonra çeşitli ilçelerde kaymakamlık yaptı. 1903 yılında mutasarrıflığa yükseltildi. Istanbul Şehremanetinde *(Belediye Başkanlığında)* çalıştı. Mir-i Mîran rütbesini aldığından Paşa oldu. Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra, Hürriyet ve İtilâf Partisinin yeniden diriltilmesi çalışmalarında büyük emeği geçti. 1919 yılının başında, Cemal Beyin ayrılması üzerine Edirne Vali Vekilliğine gönderildi. Damat Ferit Paşa iktidara gelince (4 mart 1919) bu görevde asilliği onaylandı.

18 ocak 1919 tarihinde açılan Paris Sulh Konferansında Yunan İşleri Komisyonu Batı ve Doğu Trakya'nın Yunanlılara bırakılmasını öğütlemişti (1 mart 1919). Fakat Yüksek Konsey, 11 mart 1919 tarihli toplantısında, Trakya işleri hakkındaki kararını, ileride Osmanlı-Bulgar Barış Antlaşması görüşülürken tekrar ele alınmak üzere ertelendi. Bu erteleme kararı Trakyalılar için çok önemliydi. Örgütlenmek için böylece zaman kazanılmıştı. Peki, bundan yararlanıldı mı? Rahmetli Tevfik Bıyıklıoğlu, Edirne Valiliği bölümünü hazırlarken geniş çapta yararlandığımız «*Trakya'da Millî Mücadele*» adlı eserinde, bu kararı izleyen günlerdeki Trakya-Paşaeli Cemiyetinin çalışmalarından şöyle söz etmektedir[290].

«Kuruluşundan (7-30 kasım 1918) Sivas Kongresine kadar (4-11 eylül 1919) Istanbul'daki politika cereyanlarına göre cemiyet reislerinin değiştirilmesi ve Istanbul Hükümetinin ve onun emriyle hareket eden *Trakya Mülkiye memurlarının zorluk çıkarmalarından*, cemiyet teşkilâtı, Trakya'da bucak ve köylere

(290) A.g.e., s.134.

kadar genişletilerek kuvvetlendirilememişti. Kazalarda ise, cemiyetin idaresi, başkaları bu işi üzerine almadığından, müftülere bırakılmış gibiydi».

Ancak sözü edilen dönemde, ki bu Vali Salim Paşanın dönemidir, Trakya-Paşaeli Cemiyeti 10 temmuz 1919'da ilk kongresini yaptı. Bu kongrede Trakya'nın geleceği ile ilgili hiç bir karar alınmadı. Sadece merkez kurulundaki eksik üyeliklerin seçimi yapıldı ve başkanlığa Müftü Hilmi Efendi getirildi. Salim Paşanın millî mücadele çabalarına karşı olan tutumu, Trakya'nın geleceği ile ilgili kararların alınmasını ve temelden bir örgütlenmeye gidilmesini engelliyordu.

Bilindiği gibi, Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra, Millî Mücadele kadrosunu kurmak üzere Anadolu'daki kumandan ve valilerle ilişki kurma yoluna gitmişti. Atatürk'ün daha Istanbul'da iken ilgilendiği Trakya'daki millî mücadele çabaları bu ilişkiler dışında tutulamazdı. Onun için Edirne'deki Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey ile bağlantı kurmaya çalıştı ve Amasya'ya geldikten sonra 18 haziran 1919'da Cafer Tayyar Beye bir şifre gönderdi. Bizce bu şifre, Nutuk'un belgeler bölümünün en ilginç belgelerinden biridir. Atatürk, bu şifresinde çok daha sonraları bin bir güçlükle sağlanacak sonuçları daha o tarihte gerçekleşmiş gibi göstermekte ve böylece Trakyalıların morallerinin güçlenmesine çalışmaktadır. Fakat bu belgenin asıl önemli yanı Atatürk'ün ileride olabilecek şeyleri şaşmaz bir önsezi ile önceden görmesi ve tahmin etmesidir. Mustafa Kemal Paşanın Cafer Tayyar Beye bildirdiğine göre:

a) Bütün Anadolu tek bir vücut halinde birleşmiştir.
b) Vali ve mutasarrıfların hemen tümü de bu halka çevresine alınmıştır.
c) İngiliz propagandası ve bunun yanlıları yok edilmiş, Türklerle Kürtler birleşmişlerdir.
d) Sivas'ta bir genel kongre toplanması kararlaştırılmıştır.

18 haziran 1919 tarihinde henüz daha hayal olan bu umutlar, gerçekleşmiş gibi gösterildikten sonra, Üçüncü Ordu Müfettişi ve Fahri Yaveri Hazreti Şehriyarî Mustafa Kemal Paşa Trakyalılardan şu istekte bulunmaktadır:

«Ben Istanbul'da iken Trakya Cemiyeti üyesiyle düşünce değişiminde bulunmuş idim. Şimdi zamanı geldi, gerekenlerle gizlice görüşerek derhal örgütlenmeye gidilmesini ve buraya değerli iki kişinin delege olarak ve fakat kimliğini gizleyerek Samsun veya şimendifer yoluyla yola çıkarılmasını ve onlar gelinceye kadar da Edirne vilâyetinin vekil ve savunucusu olmak üzere Anadolu'da beni vekil yaptıklarına değğin imzaları altında bir belgenin yüksek imzanızla ve şifreli telgrafla bildirilmesini rica ederim»[291].

Atatürk'ün bu yazdıklarına ne Cafer Tayyar Beyin, ne de bu tel-

(291) Nutuk, vesika 19.

garftan haberli kılınan diğer kişilerin inandığını sanmıyorum. Zira o tarihte, özellikle Edirne'de bunun en küçük bir belirtisi bile görülmemişti. Zaten Atatürk'ün isteği de yerine getirilmedi. Vali Salim Paşanın olumsuz tutumu yüzünden Sivas Kongresine Edirne temsilci yollamadı. Damat Ferit Hükümeti istifa edinceye kadar Istanbul ile olan resmî haberleşmenin kesilmesine değgin 12 eylül 1919 tarihli karara da Edirne uymadı.

Fakat eylül 1919 ayı sonunda Damat Ferit Hükümetinin istifası, Mustafa Kemal'in gücünü, önderliğini, kararlılığını ve içtenliğini bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermişti. Ekim 1919 başındaki Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, 1919 yılının haziran ortasındaki Üçüncü Ordu Müfettisi Mustafa Kemal Paşadan çok daha güçlü idi. Onun için Mustafa Kemal'in ekim 1919 ayı başında Sivas Kongresi kararlarını bildirmesi, Edirne'de başka türlü bir yankı uyandırdı. Ya bu kararlara uymak yahut Mustafa Kemal'e karşı çıkmak, başka türlü bir anlatışla artık durumu saptamak zamanı gelmişti.

Çünkü ekim 1919 ayına kadar Trakya'nın ileri gelenleri arasında egemen olan düşünce şuydu: Osmanlı Devleti parçalanacak ve yok olacaktır. Bu arada gemisini kurtaran kaptan olur. Yüzde seksen beşi Türk olan Trakya halkı da birleşmeli ve bağımsız bir Trakya Devleti kurmalıdır. O tarihte henüz daha bir yutturmaca olduğu anlaşılmayan Wilson İlkeleri de buna olanak sağlıyordu.

Şimdi ise Anadolu'da güçlü bir direnme örgütünün kurulduğu anlaşılıyordu. Bağımsızlık politikası güdülmeye devam mı edilecek, yoksa bu örgüte mi bağlanılacaktı?

Kaldı ki eylül ayında Paris Sulh Konferansından gelen haberler, Trakya sorununun buzdolabından çıkarılarak bir karara varılmak üzere ele alındığını yolunda idi. Alınacak karara göre, Doğu ve Batı Trakya önce, İtilâf Devletleri güçleri tarafından işgal edilecek, sonra bu topraklar Yunanistan'a terkedilecekti. Yunanistan hükümeti de bu yolda Trakyalılar arasında yoğun bir propagandaya girişmişti. Salim Paşa, sadarete gönderdiği 19 eylül 1919 tarihli şifre telgrafında Yunanistan'ın bu çabasını şöyle anlatıyordu:[292]

«Buradaki Rumlar bugünlerde telâşlı görünmektedir. Yunanistan'dan gizlice gelmiş bazı Rumlar Venizelos'tan getirdikleri bir bildirim üzerine Trakya'nın her halde Yunanistan'a verilmesi gerekeceği hakkında gizlice ve mahalle mahalle imza toplamakta oldukları ve bir şeyden haberli olmayanların sorularına karşı kurtulmak zamanının artık gelmiş olduğunu ve bugünlerde gelecek olan Fransız askerlerinin arkasından kırk bin kadar da Yunan askeri geleceğini ve bunun için bayrak vesaire suretiyle karşılama için hazırlıklarda bulunmalarının ve doğru olan sırrın kimseye söylenmemesinin de bildirildiği ve uyarıldığı arzolunur».

(292) T. Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, c. II, s. 32-34.

Görüldüğü gibi Salim Paşa her şeyi bildiği halde, bir vali olarak gerekli karşı tedbirleri almamakla görevini yerine getirmemektedir. Gerek Paris'ten gelen bu haberlere, gerekse Yunan propagandasına karşı Trakya-Paşaeli Cemiyeti 21 eylülde bir bildiri yayımlamakla yetindi. Fakat Trakya'nın Türklerden alınarak Yunanistan'a verileceği yolundaki haberler gün geçtikçe daha kuvvetli olarak gelmeye başladı.

Vali Salim Paşanın Edirne'den Kaçışı

Damat Ferit Hükümeti çekilip Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulduktan sonra (2 ekim 1919), Mustafa Kemal doğrudan doğruya Edirne Valiliğine bir tel yazısı göndererek Sivas Kongresi kararlarını bildirmişti. Buna göre, çeşitli illerde Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak ve diğer adlarla kurulmuş bulunan ulusal örgütler «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» adı altında birleştiriliyor ve bu karar uyarınca yeniden örgütlenmeye gidilmesi isteniyordu.

Bunun üzerine Salim Paşa, il ve belediye kurullarını, eşrafı, Edirne'nin ileri gelenlerini, Trakya-Paşaeli ve Cemaat-ı İslâmiye yönetim kurullarını toplantıya çağırdı. Durumu Kolorduya da bildirdi. Ancak Cafer Tayyar Bey Edirne'de olmadığından yerine Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Mehmet Cemil Bey toplantıya katıldı. Yapılan görüşmeler sonunda şu görüşler çoğunluk kazandı:

1. Trakya-Paşaeli Cemiyeti, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini temsil görevini de üzerine almalıdır.

2. Padişahın güvenini kazanacak hükümetin buyruğu ve ulusal istek çerçevesinde İslâm mülk ve milletinin varlık, refah ve mutluluğunun sağlanması için çaba gösterilmelidir.

Toplantı ertesi gün de devam edecek ve vali bu görüşleri hükümete duyuracaktı.

Ertesi gün yapılacak toplantıyı beklemeden, Trakya-Paşaeli Cemiyetinin başkanlığını yapmış bulunan Dedeağaç Konsolosu Şükrü Bey, Mustafa Kemal Paşaya aşağıdaki tel yazısını gönderdi (6 ekim 1919):[293]

«Sonunda, kongre kararlarının kabul edildiğine ve Ali Rıza Paşa kabinesinin kongreye dayanarak iktidara geldiğine değgin tel yazınız bugün heyetimize verildi. Trakya'nın savunulması amacıyle kurulan, birçok zorluklara rağmen en küçük bucaklara kadar kuruluşlarını genişleten, içerde ve dışarda varlığını tanıtan ve sizinle aynı düşüncede olan cemiyetimizin amacı ve kongrede kabul edilmiş esasları kapsadığından kararlarınıza tam olarak katıldığımızı arzederim.

Trakya-Paşaeli Müdafaa Cemiyeti adına
Şükrü»

Toplantıdan sonra, Salim Paşa 6 ekim 1919 gecesi saat dokuz suların-

(293) Nutuk, vesika 267.

da yanına Edirne Polis Müdürü Fuat Beyi de alarak İngiliz askerî temsilcisinin arabasıyle Istanbul'a gitmek üzere Edirne'den kaçtı.

7 ekim sabahı, Edirne Vilâyeti Mektupçusu İhsan Adlî Bey, her şeyden habersiz, bir gün önceki toplantı ile ilgili olarak Dahiliye Nezaretine aşağıdaki tel yazısını gönderiyordu (7 ekim 1919):

«Dün Sivas'tan Anadolu, Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal imzası ile Valiliğe gelen iki adet telgrafname, Vali Salim Paşa tarafından acele olarak yapılan ve idare meclisinin tabiî ve seçilmiş Müslüman üyesiyle kolordu kumandan vekili, polis müdürü, jandarma alay kumandanı ve Trakya Cemiyeti ve bütün siyasî parti temsilcilerinden ve eşraf ve ileri gelenlerden oluşan toplantıda okunarak sözü geçen cemiyetin izlediği yasal, ulusal amaç ve emellere tastamam uyma ve cemiyete manen ve maddeten kolaylık göstermeye oy birliğiyle karar verildiği ve bugün öğleden sonra saat birde belediye dairesinde yeniden toplanılması kararlaştırıldığı arzolunur».

Fakat biraz sonra alınan polis raporundan Salim Paşanın kaçtığı anlaşıldı. Bunun üzerine Mektupçu İhsan Adlî Bey, Dahiliye Nezaretine aşağıdaki tel yazısını gönderdi (7 ekim 1919):

«Edirne'de ve bütün Doğu Trakya'da görünen millî hareketlerin kişisel düşmanca gösterilere meydan vermesinden korkan Vali Salim Paşa, yanında Polis Müdürü Fuat Bey* olduğu halde dün gece saat dokuz raddelerinde araba ile sınıra giderek İngiliz askerî temsilcisi Mösyö Lister'in otomobili ile Karaağaç'ta Fransız kumandanlığı yanına gittikleri şimdi alınan polis raporundan anlaşıldı. Salim Paşa, bendenize gönderilen bir tezkerede Istanbul'a gideceğinden söz ederek vekilliği vermiş olduğundan memleketin cidden bozulmak tehlikesi gösteren asayişi gereken makamların ve özellikle kolordunun yardımı elde edilmek suretiyle sağlandı. Biraz önce telgrafla arzolunduğu üzere öğleden sonra saat birde belediye dairesinde yapılacak genel toplantıda millî emellerimizin düzgün ve vatan ve milletçe faydalı bir akım izlemesine çalışılacaktır. Aksi halin işgal ile sonuçlanacağını bildiren İngiliz temsilcisine toplantının kötü sonuçlar doğurmayacağına değğin hükümet adına söz verdim. Başarımın hükümet merkezinin yardım ve güvenine bağlı olduğunu önemle arzederim».

Yeni Dahiliye Nazırı olmuş bulunan Mehmet Şerif Paşa, bu olup bittiye boyun eğdi. İhsan Adlî Beye, vali vekilliğinin onaylandığını ve şehirde güvenliğin sağlanması için gerekli tedbirleri almasını bildirdi[294]

Aynı gün *(7 ekim 1919)* Edirne Belediye Başkanı Şevket Bey, Sivas'ta Mustafa Kemal Paşaya çektiği tel yazısında durumu şöyle bildiriyordu:[295]

(*) Yüz Ellilik Listenin 92. sırasında yer alan «*İzmit Merkez Memuru, Edirne Polis Müdürü ve Yalova Kaymakamı Fuat*».

(294) T. Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, c. II, s. 61-63.

(295) Nutuk, vesika 268.

«1. Bilginlerin, ileri gelenlerin ve halkın katılmasıyle bugün yapılan büyük toplantıda Müdafaa-i Hukuk-u Milliye'nin *(Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti denilmek isteniyor)*. Trakya'daki yönetimi Trakya-Paşaeli Cemiyetine verilmekle, bir kat daha güçlenmiş ve genişlemiş olan Cemiyetimizin, her türlü kararlarına uymaya hazır ve bildirilerinizi bekler olduğu,

2. Vali Salim Paşa ile Fuat Beyin bu gece *(6 ekim gecesi denilmek isteniyor)* bir yabancı otomobil ile Bulgar işgali altındaki Karaağaç'a kaçtıkları, arzolunur.

3. Vali vekilliği, Mektupçu İhsan Beye verilmiştir.

Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına
Belediye Başkanı Şevket»

Mustafa Kemal Paşa, Trakya-Paşaeli Cemiyeti adına gerek Şükrü Beyin, gerekse Şevket Beyin gönderdikleri tel yazılarına içten duygularını belirten cevaplar vermiştir[296].

Vali Salim Paşa neden kaçtı? Bu soruyu, 7 kasım 1919 tarihinde Karaağaç istasyonunda, Fransa Yüksek Komiseri General Frachet d'Esperey, Cafer Tayyar Beye sormuştur. Cafer Tayyar Beyin cevabı şöyledir:

— O sıralarda *(6 ekim 1919)*, ben, yirmi günden beri Istanbul'da idim. Yaptığı yolsuzluklardan korkarak kaçmış olabilir.

Salim Paşa, Damat Ferit dördüncü kez sadrazamlığa geldikten (5 nisan 1920) sonra, 18 nisan 1920 tarihinde Istanbul Şehremini *(Belediye Başkanı)* oldu. 2 aralık 1920 tarihine kadar bu görevde kaldı. Şehreminliği görevini de kötüye kullandığı, çeşitli yolsuzluklar yaptığı ve usulsüz atamalarda bulunduğu belirtilmektedir[297].

Salim Paşa, Millî Mücadeleye karşı tutumundan dolayı Yüz Ellilikler Listesinin 46. sırasında «*Edirne Valisi ve Şehremini Vekili Salim*» olarak yer aldı ve yurt dışına çıkarıldı. Yurt dışında vefat ettiği söylenilmektedir.

Vali Vekili İhsan Adlî Bey

Edirne Vilâyeti Mektupçusu İhsan Adlî Bey, 7 ekim 1919 tarihinde vali vekilliğine başladı. Onun Sivasta bulunan Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı yazışmalar, hem özgeçmişini, hem içinde bulunduğu ruh durumunu, hem de Salim Paşanın kaçmasıyle Edirne'de millî mücadeleciler arasında duyulan ferahlığı yansıtır.

Mustafa Kemal Paşa ile İhsan Adlî Bey arasındaki yazışmalar, İhsan Adlî Beyin 6-7 ekim 1919 tarihlerinde Edirne'de yapılan toplantının sonucunu Mustafa Kemal'e iletmesiyle başlamıştır:[298]

---

(296) Nutuk, vesika 269.
(297) Rakım Ziyaoğlu, Istanbul Kadıları, Şehreminleri, s. 258-263.
(298) Nutuk, vesika 270-275.

«Bugün bütün Edirne vilâyetinin vali vekili ve orduyu hümayun kumandan vekili, ulema, eşraf, halk belediye dairesinde toplanarak Müdafaa-i Hukuku Milliye Heyetini idare etmek görevini oy birliğiyle Trakya-Paşaeli merkez kuruluna verdiklerini kararlaştırmışlardır. Müdafaa-i Hukuku Milliye adına bugün ikinci kez toplanan saygıdeğer ulusal kurulun kararlarının sonucunu yukarıya naklen arzederim. Edirne, 7 ekim 1919. Edirne Vali Vekili İhsan Adlî»

«Edirne Vali Vekili İhsan Adlî Beyefendiye,

C: Millî birliğin mutlu sonuçlarından olmak üzere Trakya ve Paşaeli Cemiyetinin, Rumeli ve Anadolu topraklarında yaşayan dindaşlarımızın ve çok sevgili ülkelerimizin haklarının savunulması yolundaki girişime değğin yüksek müjdelerine şükranlarımı arzederim. Sivas, 9 ekim 1919.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal»

«Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

C: 9 ekim 1919

İçtenlik ve yakınlık dolu cevabınızdan pek duygulandım. İçtenlikle şükranlarımı arzeder ve Edirne ve yöresinde hükümet ve milletin kahramanca ve canını verircesine yardımlarından her dakika emin olabilirsiniz.

Edirne, 10 ekim 1919. Edirne Vali Vekili
İhsan Adlî»

«Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Bir anda yükselen yiğitlik güneşi gibi millî hareketin Trakya'da gelişmesiyle ve özellikle Vali Salim Paşanın birdenbire ortadan kaybolmasıyle doğan genel coşkunluk arasında milletin güveni ve komutanlığın yardımı ile vali vekilliğini aldım. Bir gün sonra da yüksek Nezaret'in bu konudaki onayı geldi. Edirne'nin değişen ve her an biraz daha nazikleşen durumu karşısında İngiliz askerî temsilcisini milletin bağımsızlık ve barışseverliğine inandırarak adı geçenden, Osmanlıların hükümet etme hakkında tamamıyle saygılı olduklarına değğin resmî ve yazılı cevap aldım. Bundan ötürü, ilin her köşesinde ve özellikle merkezinde huzur ve asayişin her vakitten daha iyi olduğunu ve her türlü tehlikenin ortadan kalkmış bulunduğunu müjdelerim. Edirne'de herkes size yardıma söz vermiştir. Abdülhamit zamanında dokuz yıl sürgün ve İttihatçılar zamanında altı yıl memleketten uzak kalmış bir mazlumum. Dayanıklılığımı tümüyle yok edecek veya cesaretimi bana geri verecek, beni parti ihtiraslarının dışında yurdun yararlı insanları arasına koyacak sizin göstereceğiniz yakınlık ve güvendir. Edirne, 10 ekim 1919. Harp Okulu arkadaşlarınızdan
Vali Vekili İhsan Adlî»

«Edirne Vali Vekili İhsan Adlî Beyefendiye,

Bugün Anadolu'nun, vatanın kurtarılması ve mutluluğu, milletin kurtuluş ve bağımsızlığı uğrunda tek vücut ve tek gönül olan Trakyalı kardeşleriyle el ele vermiş olması, yakın kurtuluşun kesinlikle elde edildiğini gösterir. Böyle mutlu ve tarihî bir anda Edirne vilâyetinde zatı âlileri gibi vatansever bir arkadaşımızın üst yönetimde bulunması ayrıca bir müjdedir. Cenabı Hak milleti, yasal emellerini elde etmesi uğrunda hayırlı başarılı kılsın. Amin.

Sivas, 12 ekim 1919 Mustafa Kemal»

«Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

C: Güveninize ve gösterdiğiniz yakınlığa en içten teşekkürlerimi arzederim efendim. Edirne, 13 ekim 1919 Edirne Vali Vekili İhsan»

Vali Vekili İhsan Bey zamanında geçen en önemli olay, 16 ekim 1919'da yapılan Trakya-Paşaeli Cemiyetinin ikinci kongresidir. Bu kongrenin yapılmasını gerektiren iki neden vardı:

1. Mustafa Kemal, Damat Ferit Hükümetini devirdikten sonra, bütün illere ve bu arada Edirne'ye gerekli bildirimde bulunarak, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin tüzüğü çerçevesinde yeniden örgütlenmeye gidilmesini, bu örgütlerin bucaklara kadar yayılmasını ve güçlendirilmesini istemişti[299].

2. Ekim 1919 ayı başında Batı Trakya'nın kaderi aşağı yukarı belli olmuştu. Batı Trakya'yı Bulgarlar boşaltacak, burasının idaresi kısa bir süre için Fransa'ya verilecek, sonra Yunanistan'a terkedilecekti.

Edirne Belediye Başkanı Şevket (Ödül) Bey, kongrenin toplanma nedenlerini Mustafa Kemal Paşaya 13 ekim 1919 tarihinde şöyle bildiriyordu:[300]

«1. Trakya Müdafaa Heyetinin örgütü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin tüzüğüne kısmen uygundur. Trakya Müdafaa Heyetinin on dört kişilik merkez kurulu, Istanbul'da beş delegesi, livalarda ve ilçelerde müftülerin başkanlığında yönetim kurulları vardır. Bucaklardaki yöneticiler, oraların tanınmış kimseleridir. Eski hükümetin engellemesi yüzünden bucak ve köy kuruluşları henüz tamamlanmamıştır. Her şeyin başında olduğu gibi *örgütlenme de merkezden başlayarak aşağıya doğru* gitmiştir. Bununla beraber mahalle ve köy örgütlerinin tüzüğe uygun şekilde kurulmasına başlanmıştır. Ekimin on altısında Edirne'de yapılacak kongrede bütün bu işlerin ve diğer hususların görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Bu konuda bir buyruğunuz ve mütalaanız varsa bildirilmesi.

2. Paris Konferansı, Bulgar sınırını çizerken, Müslüman çoğunluğun bulunduğu Kırcaeli, Koşukavak, İğridere, Darıdere ilçeleri Bulgar ve İskeçe, Drama, Serez gibi Ustruma nehrine kadarki yerleri Yunan sınırı içinde bırakmıştır. Meriç'e uzayan sınır içindeki Gümülcüne ve Dedeağaç'tan şimdilik İtilâf Devletleri lehine olarak Bulgarların egemenliği kaldırılmış, bölgenin durumunun saptanması Doğu Trakya'nın kaderinin belirtileceği zamana bırakılmıştır. Venizelos'un Trakya'yı bu şekilde böldürtmedeki amacı, buralarda Müslüman kalmayınca kendi lehine kazanmaktır. Yunan ve Bulgarlara verilen yerlerdeki halkın çoğu ise İslâmdır. Bu sebeple durum protesto edilmiştir. Buralar bugün henüz Fransızların işgalinde olup Yunan ve Bulgarlara karşı durmak isteyen Türkler, Gümülcüne'de örgütlenip tertipler almakta iseler de savunma aracı ve para bulmakta çok zorluk çekmektedirler. Bunun çarelerinin yukarda arzedilen kongrede görüşüleceği bilgilerinize sunulur».

Gerçekten Cemiyetin kongresi 16 ekim 1919 tarihinde Edirne'de ya-

(299) Nutuk, vesika 276-277.
(300) Nutuk, vesika 281.

pıldı. Kongre sonucunda varılan karar, Mustafa Kemal Paşaya 21 ekim 1919 tarihinde şu şekilde bildirildi:[301]

«Heyet-i Temsiliye'ye,

Edirne Kongresi, bütün vilâyet, liva ve ilçe ve pek çok bucak delegeleri hazır olduğu halde toplandı. Cumartesi günü görüşmelerini tamamladı. 16 kişiden oluşan Heyet-i Merkeziye'yi seçti. Batı Trakya'nın Bulgar ve Yunanlıların zulümleri altında ezilmesine Doğu Trakyalılar dayanamayacağından, Batı Trakya'da millî arzuyu o surette güçlendirmeyi ve ona yardım etmeyi Doğu Trakyalılar yükümlenmişlerdir. Bulgar anlaşması ile Bulgaristan ve Yunanistan lehine ayrılan Trakya parçaları için de yazılan protestoname ait olduğu yerlere çekilmiştir. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti adına Şükrü».

Paris Sulh Konferansı kararı uyarınca Bulgarlar 18 ekim 1919'da Batı Trakya'yı boşalttılar. Batı Trakya, 20 ekim 1919'da Fransız askerî idaresine teslim edildi. Fransız askerî makamlarının yönetiminde Müttefiklerarası Trakya Hükümeti *(Gouvernement de la Thrace Interalliée)* kuruldu. Bu hükümetin başına, müttefikler yüksek meclisi adına ve doğudaki müttefik orduları başkumandanı Mareşal Franchet d'Esperey'nin delegesi sıfatıyle, General Charpy vali olarak atandı[302].

Celâl Beyin Edirne valiliğine getirilmesiyle İhsan Adlî Beyin vali vekilliği görevi son bulmuştur.

Vali Celâl Bey

Kavurzade Hüseyin Celâl Bey, 1867 yılında Hanya'da doğmuştur. 1888 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra, çeşitli ilçelerde kaymakamlık yapmış, 1907 yılında mutasarrıflığa, 1910 yılında valiliğe yükseltilmiştir. 1919 yılının ekim ayında Edirne valiliğine atandı.

Celâl Beyin Edirne valiliği, Trakya üzerindeki kara bulutların gitgide yoğunlaştığı bir döneme rastlar. 27 kasım 1919'da Neuilly'de Bulgar Barış Antlaşması imzalanarak, daha önce Fransızlar ve Yunanlılar tarafından yaratılan fiilî durum hukukîleştirilmiştir. Bu hava içinde Meclisi Mebusan seçimleri yapılmış, Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin adayları bütün Trakya'da kazanmışlardır. (Edirne merkez: Faik Kaltakkıran, Şeref Aykut, Galip Bahtiyar Göker. Faik Bey ile Şeref Bey, Istanbul'un işgali üzerine yakalanarak Malta'ya sürülmüşlerdir).

Trakya'da hazırlanan oyunu sahneye koymakla görevli Fransa Doğu Orduları Başkumandanı Franchet d'Esperey, 1919 yılının aralık ayının sonunda tekrar Edirne'ye geldi. Trakya-Paşaeli Cemiyeti Başkanı Şükrü

(301) Nutuk, vesika 287.
(302) T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele, c. I, s. 184.

Bey, bu ziyaretle ilgili olarak 5 ocak 1920 tarihinde Mustafa Kemal'e gönderdiği tel yazısında şöyle demektedir:[303]

«General Franchet d'Esperey Edirne'ye geldi. Gelme gününü birkaç gün önce vilâyet makamına resmen tebliğ ettirdigi cihetle hakkında karşılama töreni yapıldı. Edirne'de üç saat kalarak, bu süre içinde vilâyet makamını ziyaret ve Belediye'de bir çay içtikten sonra doğruca öğretmen okulunu ve sonra Cemaat-ı İslâmiye'yi ve Trakya İdare-i Merkeziyesini ve ondan sonra da Rum kulübünü ziyaret ederek geri döndü. Kendisinin Yunan dostu olduğu ve İslâmlara karşı nasıl bir duygu beslediği herkesce bilindiğinden, ziyaret maksadını bir an önce anlamak merakı memleketi sarmıştı. Sırf bir seyahat maksadıyle geldiğini söyledi. Hükümette jandarma kumandan vekiline, jandarmaların hırsızlık edip etmediğini sordu. Cemaat-ı İslâmiye'de müftüye hitaben her ne olursa olsun İslâmların dinine ve kutsal şeylerine saldırıda bulunulmayacağına değğin söz verdi. Bu sözü ile buraların başka bir yönetim şekline geçeceğine dokundu. Trakya'da, henüz Trakya hakkında Konferans'ca bir karar verilmediğini, verilecek karara uymak gerekli olup aksi halde uydurmak görevinin kendilerine ait olduğunu söyledi. Rum kulübünde Metropolit'in Osmanlıları kıran söylevine karşılık, sulh konferansının vereceği kararı zaman geçirmeden yürütmeye koyacağını ve o zamana kadar egemenliğinde bulundukları hükümetin emirlerine uymak zorunluluğunda olduklarını söyledi».

Sükrü Bey, bu tel yazısında çok çeşitli konulara değiniyor, bu arada validen de şu yolda şikâyette bulunuyordu:

«Edirne Kuvayı Milliye örgütü, üzüntüyle belirteyim ki henüz arzu edilen sonuca ulaşamadı. Her yerde memurlardan, eşraftan bazı kötü yaradılışlı ve vatan haini kimselerin bozgunculukları, örgütün süratle yapılmasını durdurmaktadır. *Vilâyet makamı lâzım gelen icraat ve faaliyette pek çok çekingen davranıyor.* Bununla birlikte Cemiyetimiz bu hususta gayret göstermekten bir an geri kalmıyor».

Şükrü Beyin bu tel yazısı üzerine, Mustafa Kemal, Cafer Tayyar Beye 15 ocak 1920 tarihinde aşağıdaki buyruğu gönderdi:[304]

«Vilâyetin, ulusal örgütlenmenin yapılması ve genişletilmesi hususundaki çalışmalarında çekingen bir hareket tarzı izlediği bildirilmektedir. Mukadderatımızın söz konusu edildiği şu kesin ve tarihî dönemde birlik ve ulusal örgütlenmenin en güçlü bir duruma gelmesi gereği açıktır. Zatı âlileri gibi vatanseverliği ve fedakârlığı ile tanınmış muktedir bir arkadaşımızın Edirne'de bulunuşu ve özellikle silahlı örgütleşmenin sağlanması yolunda makam ve görevinizin en uygun bir şekilde oluşu Heyet-i Temsiliyemiz için büyük bir teselli, milletimiz için çok büyük bir kurtuluş ümididir. Rum silahlı örgütüne uygun olacak biçimde silahlı millî müfrezeler kurulması, fedakâr subay arkadaşlarımızın ad değiştirerek, sivil olarak en önemli yerlere atanması vesaire gibi ivedi tedbirlere baş vurularak Trakya-Paşaeli Heyeti Merkeziyesi'nin de örgütlenme

(303) Nutuk, vesika 249.
(304) Nutuk, vesika, 250/a).

hususunda her zamandan çok dikkatli bulunmalarını rica ve saygılarımızı sunarız».

Mustafa Kemal'in bu öneri buyruğunu görüşmek üzere Trakya-Paşaeli Cemiyeti ocak ayının ikinci yarısında Edirne'de bir kongre topladı. Bu kongreye Merkez Heyeti üyeleri dışında her ilçeden çağrılan birer delege de katıldı. Cemiyetin bu üçüncü kongresinde, silahlı millî müfrezeler kurulmasına ve bu işle uğraşmak üzere *Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Muvakkatesi* adı altında merkez ve yörelerde ayrı bir örgüt meydana getirilmesine karar verildi[305].

Şubat 1920 başında, Mustafa Kemal güdülecek Trakya politikası için yeni bir uyarı yaptı:

«Trakya'nın Doğu ve Batı adıyle bir mülkî birlik altında ifade edilmesi Osmanlı siyaseti için doğru değildir. Doğu Trakya itiraz ve tartışma götürmeyecek bir surette Osmanlı ülkesidir. Batı Trakya bir sulh antlaşması ile vaktiyle terkedilmiş bir vatan parçasıdır. Doğu Trakya, Batı'nın ilhakını sağlamak için bir hareket üssü olabilir. Yoksa Doğu ve Batı Trakya'nın birliğini ısrarla iddia etmek, Doğu Trakya'da da bazı iddiaların ileri sürülmesi sonucunu verebilir. Bu itibarla Doğu Trakya hakkında hiç bir tartışma söz konusu edilmemelidir»[306].

Silahlı örgüt kurulması yolundaki çabalar gerektiği gibi gelişemiyordu. Cafer Tayyar Bey, bunun kabahatini valiye yüklüyordu:

«Vali Beyin kanun çerçevesindeki işlem yapmasında ileri gitmesi ve içinde bulunulan zamanın nezaket ve önemi gereği Kuvayı Milliyenin güçlendirilmesi zorunluluğu hakkında kayıtsızlığı, bir iki yer dışında her tarafta hükümet memurlarını tereddütlü ve kayıtsız bırakmaktadır. Bilindiği gibi, bizde halk her işi hükümetten bekler. Arzedilen mülkiye amirlerinin tarafsız kalan tutumları yüzünden ulusal örgütlenme istenilen ölçüde yapılamamaktadır»[307].

Bilindiği gibi, Yunanlıların işgal ettikleri İzmir'i ilhaka kalkışmaları ihtimali karşısında Atatürk gizli bir plan hazırlamış ve planı uygulayacak olan kolordu kumandanlarına duyurmuştu[308].

Bu planda, 1. Kolorduya verilen görev şöyleydi:

1. Batı Trakya'dan Doğu Trakya'ya yapılacak bir düşman saldırısını durdurmak.
2. Istanbul'u her türlü saldırılara karşı savunmak.
3. Türkleri yerli Hıristiyanların saldırılarına karşı korumak.
4. Bulgarların tarafsızlığını sağlamak.

---

(305) Trakya'da Millî Mücadele, c. I, s. 137.
(306) Nutuk, vesika 251/a.
(307) Nutuk, vesika 252.
(308) Trakya'da Millî Mücadele, c. II, vesika no: 39.

16 mart 1920 tarihinde İngilizler Istanbul'u işgal edince, Cafer Tayyar Bey bu planı uygulama alanına koydu. Istanbul ile olan her türlü ilişkileri kesti ve Sıkıyönetim ilân etti. Cafer Tayyar Bey, 16.3.1920 tarihli ve 46/10 sayılı emrinde şöyle diyordu:

«... Istanbul'da yüksek hilâfet makamının serbestçe seçeceği ve milletvekillerimizin güvenini kazanmış bir kabine işbaşına gelmedikçe Edirne vilâyetindeki mülkî ve askerî idare birlikte istiklâl hareketini muhafaza ve bu vatanî ve millî amacın elde edilmesini hedef alacaklardır. Her türlü güvenliğin sağlanması çok önemli olduğundan Sıkıyönetim ilân edilmiştir»[309].

Aynı gün Trakya'da seferberlik ilân edildi. Kolordu kumandanlığı bağlı tümenlerine gereken emri verdi. (Ancak zamanında alınmış olan bu enerjik kararlar, aynı enerji ile uygulamaya geçirilemedi. Biraz ileride anlatılacağı üzere Tekirdağ Mutasarrıfı ve Tekirdağ'da 55. Tümen Kumandanı bu seferberlik emrine karşı çıktı. Bunun üzerine emir gitgide yumuşatıldı ve bir süre sonra seferberlik emri olmaktan çıktı).

Istanbul'un işgal edilmesinden ve Edirne'de alınan kararlardan sonra doğan durumu görüşmek üzere, 31 mart 1920 tarihinde Lüleburgaz'da bir kongre toplandı. Kongreye Istanbul'dan kaçan Trakya milletvekilleri, kolordu kumandanı, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti üyeleri, Edirne Vilâyeti ile Çatalca Mutasarrıflığına bağlı bucaklardan çağrılıp gelebilen delegelerle birlikte 67 kişi katıldı. 2 nisan 1920 tarihine kadar süren kongrede şu önemli kararlar alındı:

1. Trakya'nın işgaline karşı *silahlı savunma* eylemine geçilecektir. (Trakya, âzim bir Türk ve Müslüman ekseriyeti ile meskûn olup, ırkî, tarihî, siyasî ve iktisadî sebeplere ve bütün devletlerce kabul ve ilân edilen milliyet ve adalet esaslarına göre Türk hâkimiyetinde kalmak lâzımdır. *Bu hakka karşı vaki olacak her türlü işgal ve ihtilâl harekâtına mukavemet ve müdafaa edilecektir).* (Madde 1).

2. Gerekli çalışmaları yapmak üzere «*Trakya Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti*» *kurulmuştur.* (Her livadan iki temsilci ile Trakya milletvekilleri ve kolordu kumandanından oluşmaktadır).

3. Sivas Kongresi kararlarına uygun olarak yapılmış olan örgütlenmenin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile olan ilişkisi kesilmiştir. Bundan böyle örgüt, Trakya Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetine bağlı olarak bağımsız hareket edecektir.

4. Trakya'nın işgali söylentilerine karşı gerekli protestolar düzenlenecektir.

5. Ankara'da toplanacak Büyük Millet Meclisine mebuslardan veya dışardan üç kişilik bir kurul gönderilecektir. (Not: Bu kurul, Edirne mil-

(309) A.g.e., vesika no: 40.

letvekilleri sıfatıyle şu üç kişiden oluşınuştur: Kâzım Karabekir Paşa, İsmet (İnönü) Bey, Cafer Tayyar Bey).

6. Yukarıdaki maddelerde sayılan işleri yapmaya Merkez Heyeti yetkilidir.

7. Olağanüstü durumlar karşısında, yeniden bir olağanüstü kongre toplanacaktır. (Bu hükme dayanılarak, ileride görüleceği gibi, 9-13 mayıs 1920 tarihleri arasında Büyük Edirne Kongresi toplanmıştır).

Merkez Heyeti, başkanlığa Edirne Belediye Başkanı Şevket Beyi seçti[310].

Nisan/1920 Olayları ve Vali Celâl Beyin Görevden Alınması

1920 yılının nisan ayı Edirne için pek önemli olaylarla geçmiştir. Bu olayları şöyle özetleyebiliriz:

1. *Dördüncü Damat Ferit Kabinesinin kurulması:* Istanbul'un işgali üzerine Salih Hulusi Paşa kabinesi çekilmiş, Damat Ferit 4. kez kabineyi kurmuştu (5 nisan 1920). Bu Edirne için çok önemli bir olaydı. Çünkü Damat Ferit ve onun iğfal ettiği padişah Trakya'da bir direnme hareketine kesinlikle karşıydı. Damat Ferit, Edirne ve Doğu Trakya için iki büyük kötülük yapmıştır:

a) Fetva çıkararak ve diğer bazı atamalar yaparak halkın direnme gücünü kırmaya çalışmıştır.

b) Çeşitli oyunlarla Edirne'nin Anadolu ile olan ilişkilerini koparmaya çalışmıştır.

2. *Vali Celâl Beyin görevden alınması:* Celâl Bey, olağanüstü koşulların gerektirdiği girişimlerde bulunmadığından ve çekingen davrandığından millî mücadeleciler tarafından sevilmiyordu. Fakat millî mücadele çabalarını bastırmadığı ve bu çabalara karşı çıkmadığı için de Damat Ferit'in düşmanlığını kazanmıştı. Böylece ne İsa'ya, ne de Musa'ya yaranamadığından görevinden alındı. Emekliye sevkedildi. Celâl Bey, 1924 yılında vefat etmiştir.

3. *Franchet d'Esperey - Cafer Tayyar görüşmesi:* İtilâf Orduları Başkumandanı General Franchet d'Esperey bu görevinden ayrılıp Paris'e dönerken, 6 nisan 1920 tarihinde Edirne'nin Karaağaç istasyonunda Albay Cafer Tayyar Bey ve Edirne'nin ileri gelenleri ile görüştü. Bu görüşmeden amaç, işgale karşı direnmeye geçmekten bir yarar sağlanamayacağını anlatarak Trakya'da Fransa lehine bir manda istenmesinin sağlanmasıydı.

Franchet d'Esperey, Cafer Tayyar Beye İtilâf Devletlerinin kararlarına ve ordularına karşı silahlı bir savunmaya geçmenin hiç bir yarar sağ-

(310) A.g.e., c. I, s. 215-221.

lamayacağını uzun boylu anlattıktan sonra, esasen Padişah'ın da böyle bir direnmeye karşı olduğunu belirtti. Cafer Tayyar Beyin cevabı şöyle:

— *Asker olduğum için Padişahın emrine uymaya mecburum. Fakat, bu mıntıkaya Yunan ayağının basacağını anladığım gün, askerlik sıfatımı ve kumandayı bırakır, sadece bir vatan evlâdı sıfatıyle millî vazifenin başına geçerek bu topraklara Yunanlıları sokmamaya çalışırım.*

General, böyle bir çabanın felâketle sonuçlanacağını belirtince, Cafer Tayyar Bey, her Türkün her zaman hatırlaması gereken şu cevabı verdi:

— *Ne olursa olsun, burada başlamış olan Türk tarihinin, yine burada kapanması mukadder ise, bu tarihin, şan ve şerefle kapanması en büyük emelimdir. Bu şanlı tarih sahifesi kapanırken, Türkler, memleketlerinin savunması için şimdiye kadar feda ettikleri bu kadar kahraman evlâtlarına 20-30 bin kişi daha eklerlerse sanmam ki, bunu takdir etmeyecek bir tek yurtsever Fransız bulunsun. Esasen, Yunan işgali halinde yapılacak saldırışlar ve göçlerden uğrayacağımız kayıplar bundan daha az olmayacaktır*[311].

4. *San-Remo Konferansı ve Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi:* Hastalığı gitgide ağırlaşan Osmanlı Devletini öldürmek için ne yapmak gerektiğini görüşmek üzere San-Remo'da İngiltere, Fransa ve İtalya baş başa verip bazı esaslar saptadılar. Bunlar, ileride imza edilecek Sevres Antlaşmasının esasları idi. Bu esaslara göre Batı ve Doğu Trakya'nın tümü Yunanistan'a veriliyordu (24 nisan 1920).

Konferans kararları gizli olmakla birlikte, çeşitli kaynaklar türlü çıkarlarla haber sızdırıyorlardı. Nitekim San-Remo'da alınan kararlar ve bu arada Trakya'nın Yunanistan'a verileceği haberi Edirne'de de duyuldu ve bomba gibi patladı.

San-Remo'da hazırlanan taslak, resmen, 11 mayıs 1920 tarihinde Versailles'da bulunan Türk kuruluna verilmiştir.

5. *Cafer Tayyar Beyin Istanbul yolculuğu ve görevden alınması:* Damat Ferit ve Padişah Vahidettin, ne gibi melânette bulunurlarsa bulunsunlar, Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey Edirne'de görevi başında kaldığı sürece, Trakya'da millî mücadele çabalarını yok etmenin mümkün olamayacağı anlaşılmıştı. Zaten Doğu Trakya, Istanbul'un işgalinden sonra Istanbul ile olan resmî ilişkilerini tüm koparmıştı. Burnunun dibindeki Edirne'ye sözü geçmeyen bir Padişah ve Sadrazamın lafını kim dinlerdi ki?.. Onun için ne yapıp, yapıp Cafer Tayyar Beyi Edirne'den ayırmak gerekti. Bunun için onu önce resmen Istanbul'a çağırdı-

(311) A.g.e., c. I, s. 223-231.

lar. Gitmedi. Araya Çatalca Mutasarrıfı Fevzi *(Toker)* Beyi ve Tekirdağ Mutasarrıfı Füruzan *(Hepoer)* Beyi koydular. Olmadı.

Çatalca ve Tekirdağ mutasarrıflarının aracılıkta muvaffak olamadıklarını gören Istanbul Hükümeti, son çare olarak Fransızlara baş vurmuştu. 20 nisan 1920 sabahı, Karaağaç'ta, Fransız haber alma subayı Yzb. Jambat, Edirne'de, I. Kolordu Karargâhına, Fransız Şark Orduları Kumandanı General de Bourgogne'un, Karaağaç Fransız kumandanına yazılmış olan bir mektubunu getirmişti. Bu mektupta özet olarak: «Osmanlı Hükümeti, görüşmek üzere, Cafer Tayyar Beyi Istanbul'a çağırmaktadır. Cafer Tayyar Beyin bu seyahatı, İtilâf Devletlerinin teminatı altında yapılacaktır. Cafer Tayyar Beye, bu seyahatinde bir Fransız subayı refakat edecektir». denilmekte idi.

Cafer Tayyar Beyin Istanbul seyahatı, aynı günde Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyetinde müzakere edildi ve Istanbul'a gitmesine karar verildi. Cafer Tayyar Bey, bir Fransız subayı refakatinde, aynı günde, 20 nisan 1920 akşamı trenle Istanbul'a gitmişti. Cafer Tayyar Bey, Istanbul'a hareketini, aşağıdaki telgrafla Heyet-i Temsiliye'ye bildirmişti:

«Heyet-i Temsiliye'ye, Edirne, 20 nisan 1920

Trakya hakkında, müdavelei efkâr etmek üzere Dersaadet'e azimetim, Dersaadet Fransız kumandanı tarafından iltimas ve avdetim Fransa hükümeti namına taahhüt ve tekeffül edilmesine binaen bu gece Dersaadet'e hareket edeceğim. Berayı malumat maruzdur»[312].

Cafer Tayyar Beyin Istanbul'a gidişinde en büyük etken, kolordunun perişan durumu olmuştu. Cafer Tayyar Bey, Istanbul Hükümetinden belki yardım koparırım umuduna kapılmıştı. İnsanlar, kişiliklerinden biraz fedakârlık yapma pahasına da olsa, kolay ve rahat olan yolu seçme eğilimindedirler.

Cafer Tayyar Bey, Istanbul'da hükümet başkanı ve üyeleriyle görüştü. Bu görüşmelerden edindiği izlenimleri, 3 mayıs 1920 tarihli tel yazısında Mustafa Kemal Paşaya şöyle bildirmişti:

«Ferit Paşa, sulh konferansının vereceği kararı kabul ve müdafaasız, hükümlerini tatbik ve Kuvayı Milliye'yi tedip etmek fikrindedir. Padişahı da, bu fikre imale etmiş ve muhitini ona göre hazırlamış bulunmaktadır. Dahiliye Nazırı Reşit Bey (Ahmet Reşit Rey, Mülkiye 1888 yılı mezunu) akıllı ve tedbirli bir zat olup vatan ve millet duygusuyle mütehassis ve kendisine izah edilen vatanî gayelerin takibine mütemayildir. Ezcümle, Trakya'ya yapılacak Yunan işgaline karşı silahlı mukavemetimize ve hükümetin yardım etmesine taraftardır».

(312) A.g.e., c. I, s. 235-236.

Cafer Tayyar Bey, Istanbul'da bir turist gibi dolaşırken, Edirne'de de önemli değişiklikler olmuştu. Önce Istanbul ile resmî haberleşmeye yeniden başlanıldı. Millî Mücadeleye karşı olan idare amirleri tekrar görevleri başına döndüler. Ve nihayet, Keşan'da 60. Tümen Kumandanı Kurmay Albay Muhittin Bey *(General Muhittin Kurtiş), Cafer Tayyar Beyin yerine I. Kolordu Kumandanı oldu.*

Muhittin Beyin I. Kolordu Kumandanlığına atanması büyük tepki uyandırmadı. Çünkü, 29 nisan 1920 tarihinde Edirne'ye gelerek göreve başlayan Muhittin Bey, kolordu birliklerine gönderdiği göreve başlama bildirisinde:

«Cafer Tayyar Beyin memleketin selâmeti ve padişaha sadakat gayesiyle takip etmiş olduğu mesleği, bıraktığı yoldan takip edeceğim». diyor ve yüreklere su serpiyordu.

Cafer Tayyar Bey ise, 2 mayıs 1920 tarihinde Edirne'ye döndü. Bu dönüşünü 3 mayıs günü Mustafa Kemal'e şöyle bildiriyordu:

«Edirne'ye avdet etmemekliğim hakkında Sadrazam ve Harbiye Nazırının (Damat Ferit ve Kara Sait Paşalar) ısrarına ve Sirkeci istasyonunda, muhafız paşa tarafından vuku bulan mümanaata rağmen, 2 mayıs 1920 sabahı Edirne'ye döndüm».

Cafer Tayyar Bey Istanbul'da on dört gün kalmıştı ve Edirne'ye geri döndüğünde artık kolordu kumandanı değildi.

Tekirdağ Mutasarrıfı Füruzan Bey

Edirne Vilâyetinin Millî Mücadeledeki durumunun saptanabilmesi, Tekirdağ Mutasarrıfı Füruzan *(Ali Füruzan Hepoer)* Beyin olumsuz tutumunun incelenmesiyle mümkün olabilir.

Trakya-Paşaeli Cemiyeti kasım 1918 tarihinde kurulmuş, aradan bir yıl geçmesine rağmen hiç bir olumlu sonuç elde edememişti. Çünkü düşman silah kullanıyor, cemiyet ise lafla cevap veriyordu. Cemiyetin bu tutumu Mustafa Kemal'in görüşlerine de ters düşüyordu. Mustafa Kemal, düşmanın lafla yola gelmeyeceğini bildiğinden, Anadolu'ya geçer geçmez silahlı direnme kararı almıştı. Trakya'nın da aynı şeyi yapması gerekiyordu.

Cafer Tayyar Bey, 31 aralık 1919 tarihinde, Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği tel yazısında, Rum çetelerinin eylemlerine karşı çaresizliğini belirtiyordu[312a]. Bunun üzerine Mustafa Kemal, silahlı Rum örgütlerine karşı, aynı biçimde örgütler kurulmasını, halk tarafından kurulacak bu örgütlere kolordunun elinden gelen bütün yardımı yapmasını, 3 ocak 1920

(312/a) Nutuk, vesika 246.
(313) Nutuk, vesika 247.

tarihinde gönderdiği bir tel yazısıyle Cafer Tayyar Beye bildirdi[313]. 15 ocak 1920 tarihinde gönderdiği ikinci tel yazısında da bu isteğini tekrarladı[314].

Cafer Tayyar Bey, bu haklı uyarı üzerine, 14 ocak 1920 tarihinde kolorduya bağlı tümen kumandanlarına gönderdiği bir buyrukta, Mustafa Kemal'in bu isteğini tekrarlayarak, kurulacak örgütlere elden gelen bütün yardımın yapılmasını istedi. Diğer iki tümen kumandanı Şükrü Naili ve Muhittin Beyler bu buyruğun gereğini yerine getirmeye çalışırlarken, Tekirdağ'da 55. Tümen Kumandanı Yarbay Alâattin Bey, Hükümetin ve güvenlik kuvvetlerinin aynı düşüncede olmadığını belirterek bu buyruğa karşı çıktı. Füruzan Bey ise bu işin yetkisi dışında olduğunu belirtti. Bundan sonra toplanan Trakya-Paşaeli Cemiyetinin III. kongresinde alınan bekçi-korucu adı altında silahlı örgüt kurulması yolundaki karara Tekirdağ, tekrar karşı çıktı.

Füruzan Beyin olumsuz tutumu ve çevresini geniş çapta etkilemesi üzerine durum Mustafa Kemal'e iletildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Füruzan Beye 1 mart 1920 tarihinde aşağıdaki tel yazısını gönderdi:[315]

«Livanız içinde çevre koşullarının elverişsizliğinden söz ederek, ulusal örgütlenmeye gidilemeyeceğini Tekirdağ Heyet-i İdaresinin bildirmesine dayanarak Edirne Heyet-i Merkeziye'si bildiriyor. Bu görüşü vatan ve millet sevgisiyle bağdaşır göremiyoruz. Büyük olayların etkisi altında kalan bireyler, toplum haline gelerek çevrenin yaşamından ve canlılığından güç almadıkça, varlıklarını yok olmak üzere olduğunu bilinçsiz bir şekilde sanı ve korkusuna varırlar. Tekirdağ çevresinin ulusal genel birliğin dışında kalmasına göz yumulamayacağından, her halde eylem ve savunma düşüncesinden yoksun kaldığını hisseden çevreye hayat verilerek, hem kendilerinin ve hem de vatanımızın kurtuluş ve mutluluğunu üzerine almış bulunan örgütte kendilerine kılavuzluk ve önderlik edeceğinizi bilinen gayret ve vatanseverliğinizden ümit eder, başarı cevaplarınızı bekleriz efendim».

Füruzan Bey, bu tel yazısına verdiği 5 mart 1920 tarihli karşılıkta, kendisine bu yolda soru sorulmasına memnun kaldığını, böylece kendisine de konuşma fırsatı verildiğini, Istanbul'da hükümet ile Meclis-i Mebusan'ın anlaşamamasının Tekirdağ çevresini etkilediğini ve bir boşluk doğurduğunu, yoksa hiç bir ayrılık bulunmadığını, vatanseverliğin gerektirdiği şeyleri yapmaktan geri kalmadığını, Trakya'nın coğrafî durumu itibarıyle burada atılacak yanlış bir adım sonunda çok önemli olaylara yol açılabileceğini, kaldı ki valinin de tarafsız davranması yolunda buyruğu bulunduğunu, kendisini vali vekilliğinden bağımsız liva, oradan da bağlı liva mutasarrıflığına attıklarını, bu durumda kendisinden nasıl atılganlık bekleyeceğini, özetle dertlerin çok olduğunu, izinli olarak Is-

(314) Nutuk, vesika 250/a.
(315) Nutuk, vesika 250/c.

tanbul'a gideceğini, olanak bulursa bizzat gelerek, bulamazsa posta ile gerekli geniş bilgiyi vereceğini bildirdi[316].

Cafer Tayyar Bey, 7/8 mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal'e gönderdiği tel yazısında, Füruzan Beyle yapmış olduğu görüşmeyi şöyle anlatıyordu:[317]

«Edirne Heyet-i Merkeziyesinin önceki bildirmesinden Tekirdağ'ın durumu yüksek bilgileriniz altındadır. Istanbul'dan dönüşümde bu kez de Füruzan Beyle görüştüm. Vali Beyin ulusal örgütlenmeye yakınlık ve yardım gösterilmesi hakkında resmî veya resmî olmayan bir bildiri ve duyurusu olmadığından, kendisinin bu hususla uğraşamayacağını ve bunun yanlısı bir valinin işbaşına gelmesi halinde durumu o zaman düşünerek ya bu konuda çaba harcayacağını veya başarısını tahmin edemezse görevden çekileceğini bildirdi».

16 mart 1920 tarihinde Istanbul işgal edilince, Cafer Tayyar Beyin Istanbul ile olan haberleşmeye sansür koyduğunu, sıkıyönetim ve seferberlik ilân ettiğini yukarda belirtmiştik. Cafer Tayyar Bey, seferberlik emrini tümenlere bildirdiği zaman Tekirdağ Tümen Kumandanı Yarbay Alâattin Bey gene karşı çıktı. Istanbul'un işgal edildiği gün Tekirdağ limanına 47 numaralı İngiliz muhribi gelmiş, mutasarrıfı, tümen kumandanını ve diğer mülkî erkânı gemiye çağırmıştı. Karşı koyucu tedbirlere baş vurulması halinde de şehri topa tutacağını bildirmişti. Cafer Tayyar Bey, tümen kumandanıyla arasında ayrılık çıkmasını istemediğinden, seferberlik emrini yumuşatarak, kıyıya pek yakın olmayan yerlerde uygulanmasını istedi. Alâattin Bey buna da karşı çıktı. Ancak bu tutum, askerlik düzenine uymadığından, izin alarak Istanbul'a gitti.

Füruzan Bey ise, seferberlik emrine karşı Cafer Tayyar Beye gönderdiği 22 mart 1920 tarihli ve 933 sayılı tel yazısında: «*Vali Beye dehaletle hükümet-i seniyeye itaat halinde kalmasını*» öğütlüyordu. İlçelere yaptığı bildirimde de: «*Dahiliye Nezareti vasıtasıyle bir irade-i seniye olmaksızın seferberlik yapılamayacağını*» bildirmişti[318].

Cafer Tayyar Bey, mülkiye amirleri faktörünü dikkate almadan bir başarı sağlayamayacağını anlamıştı. Bunun üzerine Vali Celâl Beye, mutasarrıf ve kaymakamların seferberlik işlerine yardım etmesi yolunda emir verdirdi. Füruzan Beye de birlikte çalışamayacağı yolunda bildirimde bulundu. Valinin bu bildirimini alan Füruzan Bey, limandaki İngiliz gemisine sığınarak Istanbul'a kaçtı.

Alâattin Bey Istanbul'a gidince, yerine tümen kumandanlığına vekâlet etmek üzere Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Cemil (Uybadın) Bey gönderilmişti. Füruzan Bey, zaten Cemil Beyin gelişinden pirelenmişti. Çünkü onunla düşünce birliği yapması imkânsızdı. Artık va-

(316) Nutuk, vesika 250/d.
(317) Nutuk, vesika 252.
(318) Trakya'da Millî Mücadele, c. I, s. 318.

linin de kendisini istemediğini öğrenince kurtuluşu Istanbul'a gitmekte buldu. Giderken de, «Tekirdağ livasını Edirne'den ayırarak doğrudan doğruya ve müstakil olarak Dahiliye Nezaretine bağlamaya çalışacağını ve bu yolda bir emirle tekrar Tekirdağ'a döneceğini» söylemişti. Cafer Tayyar Bey, Cemil Beye, Füruzan Beyin tekrar Tekirdağ'a dönmesi halinde tutuklamasını buyurdu.

Gerçekten Füruzan Bey, 15 nisan 1920 tarihinde bir Yunan gemisiyle tekrar Tekirdağ'a döndü. Gelirken de Istanbul Hükümetinden bazı emirler getirmişti. Bu emirlere göre Tekirdağ'daki 55. Tümen doğrudan doğruya Harbiye Nezaretine bağlanmıştı. Alâattin Bey de bu durumda görevi başına dönecekti. Füruzan Bey, ayrıca, Harbiye Nazırı Sait Paşanın Cafer Tayyar Beyi Istanbul'a çağırdığına değğin bir buyruğu da Cemil Beye verdi. Daha önce de söylendiği gibi, Cafer Tayyar Bey bu buyruğa uymadı. Cemil Bey de, daha önce verilen buyruk gereğince Füruzan beyi tutuklamadı. Fakat Istanbul'a geri gönderdi.

Cemil Bey, 19 nisan 1920 tarihinde Kolorduya gönderdiği şifrede Tekirdağ'ın durumunu şöyle anlatıyordu:

«... Mutasarrıf Füruzan Beyin yaptığı bozgunculuklar ve askerî makamların ilk zamanlardaki duraksama ve savsaklaması halk ve tümen birlikleri arasında çok fena etki bırakmıştır. Bugün, hemen herkeste, esefle belirteyim ki, Trakya'daki millî mücadele çabalarının başarılı olamayacağı düşüncesi egemendir. Bir aylık çalışmamdan ve fikrî mücadelemden olumlu bir sonuç elde edemediğimi görmekle üzüntü duyuyorum. Zararlı propagandalar, büyük ölçüde arttı. Bütün dikkatlerimize rağmen, erler arasında, yıkıcı ve bozguncu fikirler yayılmakta ve kaçaklar, dikkati çekecek bir derecede artmaktadır»[319].

Yukarıda anlatıldığı üzere Cafer Tayyar Bey, 20 nisan 1920'de Istanbul'a gitmişti. Cafer Tayyar Beyin yokluğundan yararlanarak, Füruzan ve Alâattin Bey, birlikte Tekirdağ'a döndüler. Alâattin Bey, Cemil Bey ile konuşarak tümen kumandanlığı görevini devraldı. Cemil Bey de hükümet ve Cafer Tayyar Bey ile görüşmek üzere 25 nisan 1920'de Istanbul'a gitti.

Cafer Tayyar Bey, 2 mayıs 1920 tarihinde, Cemil Beyle birlikte Edirne'ye döndü. Bu arada kolordu kumandasında değişiklik olmuş, Keşan' daki 60. Tümen Kumandanı Muhittin Bey Kolordu kumandanlığına getirilmişti. Ondan boşalan yere Cemil Bey atandı. Kolordu Kurmay Başkanlığına da Yarbay Abdurrahman Nafiz Bey *(Orgeneral A. N. Gürman)* getirildi.

Cafer Tayyar Bey, Mustafa Kemal'e gönderdiği 3 mayıs 1920 tarihli tel yazısında Tekirdağ mutasarrıflığı ile ilgili şu bilgiyi veriyordu:

«Tekirdağ Mutasarrıfı Füruzan Bey, tekrar dönerek yine muhalif durum-

(319) A.g.e., c. I, s. 337.

da idareye başlamıştı. Muhittin Bey tarafından benim fikrim tasvip edildikten sonra, yapılan kesin bildiri üzerine, Füruzan Bey, bugün yazdığı telgrafta çekildiğini bildirmiştir. Füruzan'ın bu kararına benim Edirne'ye dönmemin de tesiri olduğunu sanırım».

Füruzan Beyin Tekirdağ'daki olumsuz tutumu, Edirne vilâyetinin savunmasının beş gün içinde çökmesinde büyük rolü olmuştur.

Vali Ali Rıza Bey ve Edirne'nin İşgali

Cafer Tayyar Bey, Istanbul'da yaptığı görüşmelerde (20 nisan - 2 mayıs 1920) boş bulunan Edirne valiliği için de bir atama yapılmasını istemiş; Dahiliye Nazırı Reşit Bey de Ali Rıza Beyin Edirne'ye vali olarak gönderileceğini ve kolorduya yardım etmesi için kendisine buyruk verileceğini bildirmişti. Sadrazam Damat Ferit de, Albay Muhittin Beyin I. Kolordu Kumandanlığına atandığına değğin bildiriminde:

«Birkaç güne kadar vali de Edirne'ye gelecektir». diyordu[320].

Cafer Tayyar Bey de, 3 mayıs 1920 tarihinde Edirne'den Mustafa Kemal'e gönderdiği tel yazısında, valilikle ilgili şu bilgiyi veriyordu:

«Vilâyet meselesi henüz çözülememiştir. Istanbul'dan geniş salâhiyetli bir valinin iradei seniye ile birlikte gönderileceğini sanmaktayım. Böyle bir zat gelirse takip edeceği hale göre hakkında muamele yapılacak ve gerekirse keyfiyet umumî mecliste görüşülecektir».

İşgal tehlikesi ile burun buruna gelmiş bulunan Edirne Vilâyetine ne nitelikte bir vali atandığını bilmek ve böylece 4. Damat Ferit Hükümetinin zihniyetini daha iyi kavrayabilmek için, Edirne'de heyecanla beklenen yeni vali Ali Rıza Beyin özgeçmişini incelemekte yarar vardır.

Ali Rıza Bey, 15 ekim 1875 tarihinde (15 teşrin-i evvel 1291) Tokat'ta doğmuştur. Babasının adı Mustafa'dır. Özel surette öğrenim görmüş, Fransızca ve Farsça öğrenmiştir. 4 ocak 1892 tarihinde Suriye Vilâyeti Meclis-i İdare Başkâtipliği göreviyle memurluk hayatına başladı. 9 mart 1895 yılında Mamuretülaziz (Elazığ) vilâyeti mektupçuluğuna atandı. Sonra Erzurum ve Van vilâyetlerinde mektupçuluk yaptı. 1903 yılında Hakkâri mutasarrıfı oldu. Dört yıl bu görevde kaldıktan sonra, Van valiliğine yükseltildi. Sırasıyle Van, Kastamonu, Yanya ve Konya valiliklerinde bulundu. Konya valisi iken 19 mayıs 1913 tarihinde açığa alındı.

Ali Rıza Bey, temmuz 1919 tarihinde, 3. Damat Ferit Hükümeti zamanında, görevden alınan İbrahim Beyin yerine Kastamonu valiliğine atandı. Kastamonu valiliği görevine başlamak üzere İnebolu'ya kadar geldiyse de, millî mücadeleciler amacı belli olan bu valiyi kabul etmediklerinden, Istanbul'a dönmek zorunda kaldı. (Bakınız: Kastamonu Va-

(320) A.g.e., c. I, s. 236-237.

liliği). Mustafa Kemal, valilerle ilgili 3 ekim 1919 tarihli ünlü bildiriminde, Ali Rıza Beyin de görevden çıkarılmasını hükümetten istedi. Ali Rıza Paşa Hükümeti bu isteğe uydu. Fakat, yerine gelen 4. Damat Ferit Hükümeti, 1 mayıs 1920 tarihinde Ali Rıza Beyi Edirne valiliğine atadı. Ali Rıza Bey, Edirne'nin işgaline kadar bu görevde kalmış ve 25 temmuz 1920 tarihinde Edirne'nin işgali üzerine 27 temmuz 1920 tarihinde emekliye sevkedilmiştir[321].

Ali Rıza Bey, 9 mayıs 1920 tarihinde göreve başladı[322]. Şu halde yeni valinin göreve başlamasıyle Edirne Kongresinin toplanması aynı güne rastlamaktadır.

San-Remo Konferansında Edirne Vilâyetinin Yunanistan'a verilmesinin kararlaştırıldığı söylentileri gelir gelmez, Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi faaliyete geçerek, böyle bir durumda silahlı savunmada bulunmak için halkın öz desteğini kazanmak istedi ve bu nedenle Lüleburgaz Kongresinin kararlarına dayanarak Büyük Edirne Kongresi *(Trakya Kongresi)*ni topladı (9 mayıs 1920 - 13 mayıs 1920)..

Trakya Kongresinin beş gün süren toplantıları sonunda Edirne tarihine şerefle yazılan şu kararlar alındı:

«Edirne ve Çatalca Meclis-i Umumileri üyesiyle bütün belediyeleri başkanları ve müftülerinden ve her bucak adına seçilmiş iki delegeden ve Edirne'de mevcut siyasî kurulların tümünün temsilcileri ile Trakya-Paşaeli ve Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyeleri üyelerinden oluşan ve 9 mayıs 1920 tarihinde Edirne'de toplanan 217 kişilik büyük kongre, beş gün süreyle görüşmelerde bulunduktan sonra aşağıda yazılı maddeleri karara bağlamıştır:

1. Trakya'da çok büyük bir Türk ve Müslüman çoğunluğu yerleşmiş olup Osmanlı Topluluğundan ayrılarak Yunanistan'a verilmesi yolundaki düşünceleri kesinlikle reddeder.

2. Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgaline veya bu maksadı kolaylaştırmak için ilerde ortaya çıkacak her türlü ihtilâl eylemlerine karşı direnme ve savunma yapılacaktır.

3. Trakya Müdafaa-i Hukuk örgütü, aslı olan Trakya-Paşaeli örgütüyle birleştirilmiş ve bu örgütü kendi başına idare etmek üzere beş liva *(Edirne, Gelibolu, Çatalca, Tekirdağ, Kırkkilise)* adına üçer delegeden oluşan bir Heyet-i Merkeziye seçilmiş ve kabul olunmuştur.

Millî Kumandan sıfatıyle Albay Cafer Tayyar Bey heyet üyesidir.

4. Trakya geleceğinin gerektireceği bütün kararları ve siyasal girişimleri ihtiyac anında alma ve yürütmede ve en son care olmak üzere baş vurulacak olan silahlı savunmanın bütün gereklerini şimdiden hazırlama ve sağlama ve savunmanın zaman ve yapılma şeklini ve diğer ayrıntılarını saptama ve belli etme hususunda ve memleketin tüm yönetiminde Heyet-i Merkeziye tam yetkiye sahip olup Trakya kuvve-i âliyesini *(en yüksek yürütme gücünü)* temsil eder.

---

(321) İçişleri Bakanlığı Arşivi, Atik sicil no: 198 sayılı dosya.

(322) Edirne Kongresinin ikinci gününde İpsala Müftüsünün konuşması: «*Vali, daha dün geldi*». Trakya'da Millî Mücadele, c. I, s. 270.

5. Trakya haklarını ve çıkarlarını Avrupa'da savunmak üzere delegeler seçilmiştir»[323].

Büyük Edirne Kongresinin konumuz bakımından ilginç yönü, valiliğin yasal ve geleneksel yetkilerini bir yana iterek, bütün yürütme erkini kongrece seçilmiş olan Heyet-i Merkeziye'ye vermiş olmasıdır. Böylece önemli konularda hiç bir söz hakkı bulunmayan Ali Rıza Bey de, Edirne valiliği yaptığı iki buçuk aylık süre zarfında, sadece duyduğu olaylar hakkında ne derece var olduğu üzerinde çok söz söylenebilecek olan Istanbul Hükümetine raporlar vermekle yetinmiştir.

Edirne Kongresinden sonra olaylar, içte ve dışta hızla gelişti. Heyet-i Merkeziye, beklenilen Yunan saldırısı karşısında savunma çabalarını halka indirebilmek için gerekli kararları aldı. Kolordu Kumandanlığı da duraksamalı bir tutumdan sonra, 25 mayıs 1920 tarihinden başlamak üzere genel seferberlik ilân etti.

27 mayısta Yunan kuvvetleri Batı Trakya'ya girmeye başladılar. 4 haziran 1920'de üç Yunan tümeni Meriç nehrinin batısında kalan bütün toprakları teslim almış, böylece *Müttefikler Arası Batı Trakya Hükümeti* yutturmacası son bulmuştu. Fakat Yunan kuvvetleri, Edirne halkının direnme kararı ve kolordunun seferberlik ilânı karşısında Meriç'in doğu kıyılarına geçmeye cesaret edememişlerdi.

24 nisan 1920 tarihinde San-Remo Konferansında kararlaştırılan Osmanlı sulh anlaşmasının ilkeleri, derhal kabul edilmesi isteğiyle, 11 mayıs 1920 tarihinde Paris'teki eski Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığındaki Türk delegeler kuruluna verildi. Osmanlı Devleti ile imzalanacak olan sulh koşulları İngilizlerin çıkarlarına göre hazırlanmıştı ve Osmanlı Devletinden kendi ipini kendi eliyle çekerek intihar etmesi isteniyordu. Tevfik Paşa, bu idam fermanını kabul etmeyeceğini bildirerek Istanbul'a döndü. Emperyalist devletlere göre, Osmanlı Devletinin sulh şartlarını kabul edip etmemesi hiç de önemli değildi. Önemli olan Anadolu Hükümetine bu koşulları kabul ettirebilmekti. Gerek Istanbul Hükümeti, gerekse Ankara Hükümeti gönül rızasıyle bu idam kararına evet demeyeceklerine göre, yapılacak iş bunu zorla kabul ettirmekti. Onun için İngiltere Hükümeti, Anadolu'daki gönüllü jandarması Yunanistan'a saldıya geçmesi için emir verdi. Fransa ve İtalya da bu emre göz yumdular. Böylece modern araç ve gereçlerle donatılmış Yunan ordusu 22 haziran 1920 tarihinde Milen çizgisini geçerek Aydın, Alaşehir ve Soma yönlerinden olmak üzere üç cepheden saldırıya geçtiler. Hareket, büyük başarıyla gelişti ve üç hafta içinde, Bursa dahil, bütün Ege ve Marmara bölgesi Yunan işgali altına girdi.

Zayıf Türk güçleri karşısında bu kolay başarılarından başları dönen

(323) Tam metin için, bakınız: A.g.e., c. II, vesika no: 46.

Yunanlılar, emperyalist güçlerin himayesinde, Tekirdağ'a bir tümen asker çıkararak Doğu Trakya'nın da işgaline giriştiler (20 temmuz 1920). Aynı gün iki Yunan tümeni de Meriç üzerinden saldırıya geçti. Aşağıda açıklayacağımız nedenlerle, bu saldırı karşısında I. Kolordu kuvvetleri büyük bir bozguna uğradılar. Beş gün içinde bütün Doğu Trakya Yunan egemenliğine girdi. Dört bin er, iki yüz subay, devlet memurları, 3.000 piyade tüfeği, 30 makineli tüfek, 22 top ile birlikte Bulgaristan'a sığındılar. Talihsiz Edirne, son yüzyıllık tarihi içinde dördüncü kez düşman işgali altına girdi (25 temmuz 1920). Bu arada Cafer Tayyar Bey, yanındaki birkaç milis atlı ile birlikte bir keşif sırasında, atından düşerek yaralandı ve Yunanlılar eline esir düştü.

(*General Cafer Tayyar Eğilmez*, 1877 yılında Priştine'de doğmuştur. 1904 yılında Harp Akademisini bitirdi. Çeşitli cephelerde başarılı kumandanlıklarda bulundu. Yunanlılara esir düştükten sonra Atina hapishanesine götürülmüş, Kurtuluş Savaşı bittikten sonra Türkiye'ye dönmek üzere serbest bırakılmıştır. Türkiye'ye dönünce rütbesi generalliğe yükseltildi ve I. Kolordu Kumandanlığına atandı. Birinci ve ikinci dönem Edirne Milletvekilliği yapmıştır. İzmir suikastine adı karıştırıldığından İzmir İstiklâl Mahkemesinde yargılandı ve beraat etti. Kâzım Karabekir'in kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Partisinde yer aldığından, Mustafa Kemal'e karşı bir tutum içine düşmüş ve bu nedenle Büyük Nutuk'ta gereğinden çok daha fazla yerilmiştir. 1954 yılında vefat etti).

Doğu Trakya'nın beş gün gibi kısa bir süre içinde Yunan işgali altına düşmesinin olumsuz nedenleri şöyle özetlenebilir:

1. Trakya'nın coğrafî durumu ve hiç bir yerden yardım görme umudunun bulunmaması direnme gücünü kırmıştır. Bulgarlardan yardım sağlanacağına değğin propaganda etkili olamamıştır.

2. Kamuoyu, Edirne'de çıkan *Temin* gazetesi, Istanbul'dan gönderilen zararlı yayınlar ve yoğun Rum propagandası yüzünden iyice zehirlenmiştir. Trakya'da millî mücadele çabalarını sürdürenlerin bunlara karşı etkin tedbirlere baş vurmaması büyük hata olmuştur.

3. 22 haziran 1920'de başlayan Yunan saldırısının kısa sürede büyük başarıya ulaşarak Ege ve Marmara bölgelerinin Yunan işgali altına girmesi, halkın moralini çökertmiş ve savunma yapmanın gereksizliği inancını doğurmuştur.

4. «Ahalinin manevî kuvvetlerinin sarsılmış olduğu bu sıralarda asker içinde disiplin iyi bir durumda değildi. Trakya'da bazı vazifelere tayin edilen birtakım subaylar, Istanbul'un durumundan faydalanarak oraya savuşuyorlardı. Bunlara karşı bir şey yapılamamıştır. Istanbul'dan tayin edilen subay ve doktorların büyük bir kısmı işbaşına gelmemişlerdir»[324].

---

(324) Abdurrahman Nafiz Gürman'ın raporundan. A.g.e., c. I.

5. Askerî yazarların belirttiklerine göre, I. Kolordu Kumandanlığına atanan Albay Muhittin Bey, Cafer Tayyar Beyin yerini dolduramamış, savunma için gerekli inanç ve kararlılığı gösterememiştir. Cafer Tayyar Bey ise Millî Kumandan olarak etkili olamamıştır.

6. Nihayet kolordunun gerekli araç ve gereçlerden yoksunluğu, çeşitli savaşlar, göçler dolayısıyle iktisadî durumun çok bozuk oluşu, halkın fakirliği ve sefaleti ciddî bir savunmayı engellemiştir.

Fakat bütün bunlara rağmen rahatlıkla söylenebilir ki, Edirne hiç bir zaman İzmir'in durumuna düşmemiş, İzmir tecrübesinden karınca kaderince ders almış, başarısız da olsa yaptığı savunmayla Edirne'nin Türklüğünü ve Yunan işgaline gönüllü olarak razı olmayacağını bütün dünyaya duyurmuştur. Bu dahi, o zamanki siyasal koşullar karşısında, millî mücadeleci cephe için kazanılmış büyük bir başarıydı.

İşgal Altında Edirne

Yunanistan Doğu Trakya'yı işgal ettikten kısa bir süre sonra, 10 ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sèvres Antlaşmasına dayanarak, Doğu ve Batı Trakya ile İmroz ve Bozcaada'yı ilhak etmiş; buralarını bir genel valinin emrine vermişti. Böylece merkezi Edirne olan «*Trakya Genel Valiliği*» kuruldu. Genel Valilik, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu, Dedeağaç ve Gümülcüne olmak üzere altı sancağa ayrılmıştı.

Yunanistan, Edirne'yi işgal eder etmez, kendine yerli işbirlikçileri aramış, bulmakta da fazla güçlük çekmemişti. Bu yerli işbirlikçilerinin başında *Neyyir Mustafa* adlı bir vatan haini geliyordu.

Neyyir Mustafa, 1883 yılında Edirne'de doğmuştur. Piyade binbaşılarından Çankırılı Mustafa Beyin oğludur. Edirne İdadi'sini ve 1907 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Çeşitli ilçelerde kaymakamlık yaptı. 1919 yılı başında atandığı Adapazarı kaymakamlığından bir süre sonra ayrılarak Edirne'ye geldi. Tevfik Bıyıklıoğlu'na göre, Edirne İstatistik Müdürü oldu[325].

Neyyir Mustafa, Hürriyet ve İtilâf Partisi militanı olduğundan, millî mücadele yapılmasına kesinlikle karşı idi. Siyasî parti temsilcisi olarak katıldığı Edirne Büyük Kongresinde silahlı savunma kararı alınmaması için bütün gücüyle uğraşmışsa da başaramamıştır. Bundan sonra Te'min gazetesinde yazdığı yazılarla ve yaptığı propagandalarla Edirne Vilâyeti halkını zehirlemeye uğraştı. Büyük Edirne Kongresinin toplandığı Erkek Öğretmen Okulunun müdürü Kuvayı Milliyeci Rıdvan Nafiz (Edgüer) Bey, bu zararlı yaratığın tutuklanmasını ve vücudunun ortadan kaldırılmasını önermişse de Trakya Millî Kumandanı Cafer Tayyar Bey buna yanaşmamıştır[326]. 1920 yılı mayıs başında I. Kolordu Kurmay Başkanı olan

(325) A.g.e., c. I, s. 251.
(326) A.g.e., c. I, s. 347.

Abdurrahman Nafiz *(Gürman)* Bey, Te'min gazetesi ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

«Edirne gazeteleri arasında, suret-i haktan görünerek, el altından fesatlar saçan bir Te'min gazetesi vardı. Bir gün bunun sahibi ile tanıştım. Asker olduğunu, gazete çıkardığını ve matbaası olduğunu haber verdiler. Aman ne iyi, neşriyatımızı orada yapalım, dedim. Birgün, Avrupa ve Bulgar gazetelerinden tercüme edilen ve halkın şevkini artıracak mahiyette bulunan bazı fıkraları bu matbaaya gönderdim. Derhal basılıp bir sayısı bana geldi. Baktım tamamdı. Bir iki saat sonra bu haberler sokaklara asılmış bulunuyordu. Okudum. Bambaşka tesir uyandıracak yolda değişiklikler yapılmıştı. Meğer, Genelkurmay için doğru bir nüsha hazırlanmış, duvarlara asılacak olanları, adam, kendi emeline göre değiştirmiş»[327].

Te'min gazetesini Neyyir Mustafa ile bacanağı çıkarıyordu. Başlıca yazarı Neyyir Mustafa idi. Yunan işgalinden sonra bu gazete, tam bir ihanet içine düşmüştür. 13 eylül 1920 tarihli İkdam gazetesine göre, Neyyir Mustafa Te'min'de şöyle yazmaktadır:

«Büyük Yunanistan'daki Müslümanlar üç milyondan daha fazladır. Bunlar, diğer yerlerdeki Müslümanlara. maddî bakımdan ve kültürce üstündürler. Bir Yunan-Türk anlaşmasına lüzum vardır».

Yenigün gazetesi, 19 eylül 1920 tarihli nüshasında, «*Tarihî Bir Facia: Edirne'de Venizelos'a Dua!..*» başlığı altında şu haberi yayımlamaktadır:

«... Yunanlılar Edirne'ye girdikten sonra ilk yaptıkları işlerden biri orada kendi hesaplarına bir gazete çıkarmak olmuştu. Te'min adını taşıyan bu varakparenin efkâr-ı İslâmiyeyi uyutmak ve aldatmak vazifesi ile mükellef olduğunu söylemeye hacet bile yoktur... Sultan Selim Camiinde oynanan faciaya ait malumatı bu gazeteden alıyoruz. Bu gazete 13 ağustos 1920 tarihli nüshasında bir gün evvel Venizelos için metropolithane kilisesinde yapılan ayin-i şükranı naklettikten ve Müftü Hilmi ile hempalarının da bulunduğunu kaydettikten sonra Sultan Selim Camiinde Venizelos'a nasıl dua edildiğini şu satırlarla haber veriyor:

— Öğleden sonra saat beşte aynı surette Vali-i Umumî beyefendi hazretleri General Zimberkake ve General Leonar De Bolos cenapları, erkân-ı askeriye ve mülkiye ve metropolit efendi hazretleri... teşrif etmişler ve Selimiye Camiinde de Müftü Hilmi Efendi ile yanındakiler tarafından istikbal edilmişlerdir... Müftü Efendi tarafından beliğ bir dua kıraat edilmiş ve hazır bulunanlar tarafından hürriyet ve adaletin mümessil-i muhteremi olan başvekil hazretlerinin yani Venizelos'un sıhhati için... hissiyat-ı şükraniye ihsas edilmiş ve afiyetleri duasına...»

Yenigün, «*Garbin tahakküm-ü vahşiyanesi kendi içimizde cinayetkâr iştirakler bulabildiği için tevali eden facialara bir yenisi daha ilâve olunmuştur*». diyordu[328].

---

(327) A.g.e., c. I, s. 373.

(328) Ö. S. Coşar, Millî Mücadele Basını, s. 209.

4 kasım 1921 tarihli Vakit gazetesi, «Hâkimiyet-i Milliye»den naklen şu bilgiyi veriyordu:

«Trakyalı Türkler, uğradıkları zulüm ve tecavüz karşısında metanet göstermekte, istilâcıya boyun eğmemektedirler. *Mustafa* isminde bir adam Edirne Belediye Reisliğine geçmiş ve Yunan köleliğini kabul etmiştir. Mustafa oğlu Neyyir ve Sadi Galip, çıkardıkları «Te'min» gazetesiyle Yunan hizmetini kabul etmişlerdir. Neyyir, Yunan mebusu olmuştur. Yunanlılar, Darüleytamı (yetimler yurdu) zabt ve vakıflarını kiliseye geçirmişlerdir»[329].

Ömer Sami Coşar, Neyyir Mustafa'nın Kurtuluş Savaşından sonraki ihanetlerini şöyle anlatmaktadır:

«Türkiye'nin İstiklâl Zaferini kazanmasını müteakip, Yunan ordusu ile birlikte kaçıp Selânik'e sığınan Mustafa Neyyir, bu defa orada genen Yunan hükümetinin tahsisatı ile *Hakikat* adında Türk dili ile bir gazete daha çıkarmıştır. O sırada iki memleket arasında halk mübadelesi olmaktadır. Yarım milyondan fazla Makedonya, Rumeli Türkü sefil bir vaziyette Selânik'e kaçmakta ve oradan Anadolu'ya geçmenin yollarını aramaktadır. Yunan idarecileri, Türk menfaatlerine Selânik'te hizmet etmekte olan *Yeniasır* adlı gazeteyi kapattırmışlar ve yerine Mustafa Neyyir'e *Hakikat'ı* çıkarttırmışlardı. *Hakikat*'e verilen vazife, Anadolu'ya geçmekte olan yüz binlerce Türk muhacirine, Mustafa Kemal Paşa aleyhtarlığı aşılamak ve bunları, gittikleri yerlerde birer isyan unsuru haline getirmekti. Onun için Mustafa Neyyir gazetesinde, devamlı bir surette, Anadolu'da Mustafa Kemal'in katliam yaptığından, Türkiye Cumhuriyetinin yıkılmak üzere bulunduğundan, Rumeli'den giden Türk muhacirlerinin Anadolu'da hakarete uğradıklarından, kovulduklarından bahsediyordu. Selânik'te başka Türk gazetesi olmadığından, Istanbul gazetelerinin oraya girmesine de müsaade edilmediğinden, kendine tesir sahası açabiliyor, Yunan emellerine iyice hizmet ediyordu»[330].

Neyyir Mustafa, bu hıyanetleri dolayısıyle, Yüz Ellilikler Listesinin 102. sırasında, «*Edirne'de Te'min, hâlen (1924) Selânik'te Hakikat gazeteleri sahibi Neyyir Mustafa*» olarak yer almıştır.

Evet, Yunan işgalinden sonra işbirlikçi cephe böyleydi. *Acaba Kuvayı Milliyeci cephe nasıldı?*

Yunan işgali üzerine Trakya-Paşaeli Cemiyeti yöneticileri arasında panik baş gösterdi. Büyük Edirne Kongresinde seçilen Heyet-i Merkeziye Başkanı Edirne Belediye Başkanı Şevket Bey, Edirne'de kaldı ve Yunanlılar tarafından sürgüne gönderildi. Başkan Vekili Süleyman Faik *(Özkan)* ile Şakir *(Kesebir, Mülkiye 1910 mezunu, idareci)* Istanbul'a, oradan da Anadolu'ya geçmişlerdir. Diğer önde gelen üyelerden Şevket *(Dingiloğlu)*, Ahırköylü Lütfü ve Ahmet *(Mert'ler)*, Ali Seyfi *(Tülümen, Mülkiye 1909 mezunu, idareci)*, Rıdvan Nafiz *(Edgüer)*, Muhsin *(Edirne Lisesi tarih öğretmeni)*, Şefik *(Bicioğlu, Mülkiye 1912 mezunu, idareci)*,

(329) Trakya'da Millî Mücadele, c. I, s. 421.
(330) Ö. S. Coşar, Millî Mücadele Basını, s. 330.

Ali Galip *(Pekel, Mülkiye 1910 mezunu, idareci)*, Fuat *(Balkan)*, Tahsin *(Argun)* ve Şadi Beyler Bulgaristan'a geçmişlerdir. Yunanlılar karşısında Anadolu'nun da büyük yenilgiye uğraması, bu kişileri büyük bir umutsuzluğa itmişti.

Fakat 1920 yılı kasım ayında Doğu harekâtının başarıyla yürütüldüğü ve Ermenilerin büyük bir yenilgiye uğratıldığı haberleri gelmeye başlayınca, Trakya Kuvayı Milliyecileri arasında yeniden kıpırdamalar başladı.

Katıksız bir Kuvayı Milliyeci olan ve Beyaz Şeritli İstiklâl Madalyası almış bulunan Ali Galip Pekel, 25 kasım 1920 tarihinde, Trakya-Paşaeli Cemiyeti kurucularından Ali Seyfi Tülümen'e Sofya'dan gönderdiği bir mektupta, yeniden çalışmanın zamanı geldiğini, bağımsız bir Trakya Cumhuriyeti için Bulgarlardan yardım göreceğini bildiriyor, diğer arkadaşlarının fikirlerini soruyordu.

Kızanlık'ta bulunan Ali Seyfi Tülümen ise, 28 kasımda bu öneriye şöyle cevap veriyordu:

«Şimdiye kadar, Trakya'nın mukadderatını, Anadolu'ya bağlayarak çalıştık... Yunan istilâsına rağmen programımızdan vazgeçmiş değiliz. Anadolu'nun durumu, şimdi eskisinden daha iyidir ve emredici bir durum kazanmıştır. Anadolu'nun güttüğü prensibi bırakarak istiklâl peşinde koşmamız doğru olmaz. Batı Trakya için, Anadolu ile görüşüldükten sonra, bu şekil kabul olunabilir. Anadolu, Doğu Trakya için, muhtariyet veya istiklâl şekillerinden birini kabul edemez. Kabul ederse, Anadolu'daki mücadele esasını kökünden yıkmış olur. Türk-Bulgar Trakya Cemiyetini de Anadolu'nun muvafakatını almadan kuramayız. Anadolu'dan talimat gelinceye kadar Bulgarlarla konuşmayı bir karara bağlamadan uzatmak doğru olur. Herkesin, ayrı ayrı yabancılarla konuşup karar almasını zararlı buluruz. Trakya Türktür ve Trakya Türkleri, ancak Türk bayrağı altında mutlu olabilirler. Trakya ve Anadolu yoktur, Türk vatanı birdir ve bölünmez»[331].

Gerçekten 11 eylül - 23 ekim 1920 tarihleri arasında Ankara'da görüşmeler yapan Şakir Kesebir, Istanbul'a gelerek Anadolu'nun talimatını bildirmişti: Boş durulmayacak, Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin Anadolu'ya geçmesini önlemek için, onlar devamlı uğraştırılacaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın Trakya-Paşaeli Cemiyetine yazdığı 14 aralık 1920 tarihli mektupta ise şöyle deniyordu (Not: İşgalden sonra Cemiyetin manevî başkanlığını Kasım *(Yolageldili)* Efendi yapıyor, yazışmalar onun kanalıyle yürütülüyordu).

«Olayların üzüntü verici sonuçlarına ve her şeye rağmen, Edirne'yi, Türk topluluğunun bir parçası sayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu kutsal toprağın anavatana geri dönmesini sağlamak için her türlü fedakârlığı göze al-

(331) Bu yazışmaların tamamı için, bakınız: Trakya'da Millî Mücadele, c. II, vesika no: 49.

maya karar vermiş ve Anadolu'nun özlemlerini ve selâmlarını Trakya'ya duyurmaya Bolu Mebusu Cevat Abbas (Gürer) ve Galip Bahtiyar (Göker) Beyleri memur etmiştir. Trakya davası, Anadolu davasıyle eştir. Türk milletinin fedakârlığı ve dayanıklılığı karşısında, her iki dava da kurtarılacaktır. O mutlu anın geleceğine değin birlik ve barış içinde hareket olunması rica olunur».

Birinci ve İkinci İnönü zaferleri kazanılınca, Ankara Hükümetince Trakya'nın durumu ciddî bir şekilde ele alındı. Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Trakya'da yapılacak işlerle ilgili olarak 25 haziran 1921 tarihinde gizli bir yönerge hazırladı. Bu yönergeye göre, Trakya işiyle üç kişi görevlendiriliyordu:

1. Cevad Abbas Gürer: Anadolu'nun yarı resmî temsilcisi kimliğiyle Bulgarlarla görüşme yapmaya yetkili kılınmış idi.
2. Fuat *(Balkan, Yüzbaşı):* Trakya'da çeteler kuracak ve silâhlı eylemlerde bulunacaktı.
3. Şakir Kesebir: Cevad ile Fuad Bey arasında bağlantıyı sağlayacak ve işgal altındaki halkın moralini yükseltecek girişimlerde bulunacaktı.

Bu yönergede, millî mücadeleci Trakyalılara verilen esas görev ise şöyle saptanmıştı:

«1. Mümkün olabildiği kadar Yunan savaş kuvvetlerini Anadolu dışında bıraktırmak ve uğraştırmak.
2. Ulusal davanın başarıyla bitiminde, esasen Misak-ı Millî sınırlarımız içinde bulunan Doğu Trakya'nın düzgün bir örgüt altında geri alınabilmesine yarayacak bir birlik ağı meydana getirmek»[332].

Bu her iki görev de, olanaklar ölçüsünde, başarıyla yerine getirilmiştir.

Şakir (Kesebir) Beyin Valiliğe Atanması ve Edirne'nin Geri Alınması

11 eylül 1922 tarihinde imzalanan ve 14/15 eylül gece yarısı yürürlüğe giren Mudanya Ateşkes Anlaşmasına göre, Yunanistan, 15 gün içinde Doğu Trakya'yı boşaltarak İtilâf Devletleri kuvvetlerine teslim edecek; İtilâf Devletleri kuvvetleri de devir alış tarihinden 30 gün içinde buradaki yönetimi, Türk yönetimine devredeceklerdi.

Anlaşma gereğince, Doğu Trakya'yı Yunanlılardan teslim almak üzere, Istanbul'da üç İngiliz, üç Fransız ve bir İtalyan taburu ile İngiliz ve Fransız askerlerinden oluşan bir süvari alayı hazırlandı.

Türk Hükümeti için en büyük sorun, Yunan kuvvetleri çekilirken, Anadolu'da yaptıkları gibi, şehir, kasaba ve köyleri yakmasını, giderken Türkleri ve hayvan sürüleri gibi iktisadî değerleri birlikte götürmesini

(332) Tam metin için bakınız: A.g.e., c. II, vesika no: 49/b-1.

önlemekti. Bu da her şeyden önce devir teslim alma işinin çok süratle yapılmasına bağlıydı. Bunun için Ankara Hükümeti aşağıdaki tedbirleri aldı:

1. Türk Genelkurmayının 25 haziran 1921 tarihli buyruğu üzerine Trakya'da örgütlenen Türk müfrezelerine hareket emri verildi.

2. Anlaşma gereğince, seçilmiş Türk askerlerinden oluşan 8.000 jandarma Doğu Trakya'ya geçirildi.

3. Doğu Trakya'yı İtilâf kuvvetlerinden devir teslim almak üzere Refet (Bele) Paşa görevlendirildi.

4. Doğu Trakya'da sivil yönetimi devralmak üzere, Şakir Kesebir Edirne valiliğine atandı.

15 ekim 1922 tarihinden itibaren Doğu Trakya'yı Yunanlılardan teslim almak üzere İtilâf kuvvetleri ve kurullarından *İtalyanlar*, Silivri, Vize, Saray ve Çorlu; *Fransızlar*, Lüleburgaz, Edirne ve Kırklareli; *İngiliz-ler*, Uzunköprü, Tekirdağ, Şarköy, Keşan bölgelerine hareket ettiler. 19 ekim 1922 tarihinde halkın coşkun gösterileri arasında Refet Paşa Istanbul'a geldi ve devir teslim işiyle ilgili olarak İtilâf Devletleriyle görüşmelere başladı. 31 ekim 1922 tarihinde Vali Şakir Kesebir Çorlu'yu İtalyanlardan devralarak burasını geçici merkez yaptı.

Bu tedbirler ve İtilâf Devletleri askerlerinin görevlerini zamanında yapmaları, Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılmasını önledi. 25 kasım 1922 tarihinde de Edirne devir teslim alınarak Hükümet Konağına Türk bayrağı çekildi ve Şakir Bey valilik görevine başladı.

(Değerli tarih yazarımız Tevfik Bıyıklıoğlu'nun «*çalışkan, yurtsever, anlayışlı ve iddiasız görünüşlü olmak gibi birçok meziyetleri şahsında toplayan*» bir kişi olarak tanımladığı **Şakir Kesebir,** 1899 yılında Millî Mücadelemize birçok kahraman armağan etmiş olan Köprülü'de doğdu. 1910 yılında Mülkiye Mektebini bitirdi. 1 numaralı Yedeksubaydır. Çeşitli ilçelerde kaymakamlık, Ardahan ve Tekirdağ sancaklarında mutasarrıf vekilliği yaptıktan sonra mülkiye müfettişi oldu. Aralık 1918'de idarecilik mesleğinden ayrılarak Trakya'da başlayan millî mücadele çabalarına katıldı. Trakya-Paşaeli Cemiyetinin Istanbul delegeleri arasında görev yaptı. 13 ekim 1920 tarihinde Batı Trakya işlerini görüşmek üzere Gümülcüne'ye giti ise de buranın Fransızlar tarafından işgali üzerine tekrar Istanbul'a döndü. 12 ocak 1920 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan'a Trakya-Paşaeli Cemiyetinin adayı olarak Gelibolu'dan mebus seçildi. 16 mart 1920'de İngilizlerin Istanbul'u işgali üzerine Istanbul'dan ayrıldı. 31 mart 1920 tarihinde Lüleburgaz Kongresini toplayarak burada silahlı savunma kararı aldırdı.

9 mayıs 1920 tarihinde toplanan Büyük Edirne Kongresinde silahlı savunma kararı alınmasında büyük etken oldu. Kongrenin birinci günü yaptığı konuşmada şöyle haykırıyordu:

«... Biz, eğer, düşmanların adalet fermanıyle, her hakkımızın tanınmasını beklersek sonunda korkarım ki bu beklemenin günahı üzerimize çökmesin ve bizden sonraki kuşaklar bize lânet etmesinler. Siyasal girişimlerin iyi sonuç verebilmesi için, birinci çare hazır bulunmaktır, hakkımızı işittirecek kadar kuvvetli bulunmaktır. Lüleburgaz Kongresinde, bize şu kanı gelmiştir ki, her ihtimale karşı hazır olmazsak ve insanca bir varlık sahibi olduğumuzu onaylatmazsak, vatan görevlerini yapmamış olanların sonucundan kendimizi kurtaramayız. Bu kanıyla Lüleburgaz Kongresi, oy birliğiyle, memleketin işgal ve ihtilâl hareketlerine karşı savunulmasına karar vermişti».

Şakir Bey, Büyük Edirne Kongresinde seçilen Heyet-i Merkeziye'de ve İcra Komitesinde görev yaptı. Edirne'nin işgali üzerine Istanbul'a ve oradan gerekli talimat almak üzere Ankara'ya gitti. Türk Genelkurmay Başkanlığının 25 haziran 1921 tarihli yönergesiyle, kendisine gizli görevler verildi. Şakir Bey, 9 ağustos 1921 tarihinde ikinci kez Ankara'ya giderek görüşmelerde bulundu. Trakya Yunan işgali altında kaldığı sürece çalışmalarını sürdürdü.

Edirne valisi iken ikinci dönemde Çatalca Mebusu olarak T. B. M. Meclisine girdi *(ağustos/1923)*. Çeşitli bakanlıklarda bulundu. Türkiye'de kâğıt ve şeker sanayiinin kurulmasında büyük rol oynadı. Özel sektör alanında da çeşitli girişimlere öncülük etti. Yaptığı hizmetler sayılamayacak kadar çoktur. 6 nisan 1966 tarihinde vefat etti).

Şakir Beyin Edirne Valiliğine atanmasıyle, Edirne'de normal düzene geçilmiş bulunulmaktadır.

VALİLER DİZİNİ

(Bu kitapta yer alan valilerin Millî Mücadele döneminde hangi illerde valilik yaptıkları karşılarında gösterilmiştir. Haklarında bilgi, valilik yaptıkları il bölümünde verilmiştir).

ABDÜLHALİK BEY (Mustafa Abdülhalik Renda, Mülkiyeli) AYDIN (İzmir) Valisi.
ABDURRAHMAN BEY (Bağdatlı, Vilâyet Heyet-i İdare Azası) ADANA Vali Vekili.
ALİ GALİP BEY (Emekli Kurmay Yarbay) MAMURETÜLAZİZ (Elazığ) Valisi.
ALİ RIZA BEY (Eski Mektupçu) KASTAMONU Valisi, EDİRNE Valisi.
ALİ SEYDİ BEY (Mülkiyeli) MAMURETÜLAZİZ (Elazığ) Valisi.

BEKİR SAMİ BEY (Günsav, Kurmay Albay) HÜDAVENDİGÂR (Bursa) Vali Vekili.

CELÂL BEY (Mehmet, Mülkiyeli) ADANA Valisi.
CELÂL BEY (Kavurzade Hüseyin, Mülkiyeli) EDİRNE Valisi.
CELÂLETTİN ARİF BEY (Hukukçu, eski Meclis-i Mebusan Reisi) ERZURUM Vali Vekili.
CEMAL BEY (Hatipzade, Kütahyalı, Mülkiyeli) EDİRNE Vali Vekili, KASTAMONU Valisi, SIVAS Valisi.
CEMAL BEY (İbradı'lı, Artin Cemal) KONYA Valisi.

EBUBEKİR HAZIM BEY (Tepeyran) HÜDAVENDİGÂR (Bursa) Valisi, TRABZON Valisi.
EDHEM BEY (İbrahim Edhem Dirvana, Mülkiyeli) AYDIN (İzmir) Valisi.
ESAT BEY (Özoğuz, Mektupçu) ADANA Vali Vekili.

FAHRETTİN BEY (Altay, Kurmay Albay, emekli Orgeneral) KONYA Vali Vekili.
FAİK ALİ BEY (Ozansoy, Mülkiyeli) DİYARBEKİR (Diyarbakır) Valisi.
FERİT RECAİ BEY (Defterdar) KASTAMONU Vali Vekili.

HACI HAMDİ BEY (Emekli Kurmay Albay) TRABZON Valisi.
HACİM MUHİTTİN BEY (Çarıklı, Mülkiyeli) HÜDAVENDİGÂR (Bursa) Valisi.
HAMİT BEY (Kapancızade, Deli Hamit, Mülkiyeli) TRABZON Valisi, ERZURUM Valisi, ADANA Valisi.
HASBİ EFENDİ (Kadı) SIVAS Vali Vekili.
HAYDAR BEY (Haydar Hilmi Vaner, Mülkiyeli) VAN Valisi, MAMURETÜLAZİZ (Elazığ) Vali Vekili, KONYA Valisi.
HAYDAR BEY (Ali Haydar Yücebaş, Mülkiyeli) TRABZON Valisi.

HİLMİ BEY (Serfiçe'li, Mülkiyeli) ADANA Vali Vekili.
HURŞİT EFENDİ (Elhac, Hacı, Kadı) ERZURUM Vali Vekili.

İBRAHİM BEY (İbrahim Hakkı Aktan, Mülkiyeli) KASTAMONU Valisi.
İHSAN ADLİ BEY (Mektupçu) EDİRNE Vali Vekili.
İSMAİL BEY (Gümülcine'li, Gümülcine eski Mebusu) HÜDAVENDİGÂR (Bursa) Vali Vekili.
İSMAİL SAFA BEY (Özler, Mülkiyeli) ADANA Vali Vekili.
İZZET BEY (Ahmet, Kambur İzzet) AYDIN (İzmir) Valisi.

KADRİ BEY (Üçok, Mülkiyeli) VAN Valisi.
KÂZIM BEY (Dirik, Kurmay Albay, emekli General) ERZURUM Vali Vekili.
KEŞFİ BEY (Ahmet, eski Dahiliye Nezareti Müsteşarı) HÜDAVENDİGÂR (Bursa) Valisi.

MAZHAR MÜFİT BEY (Kansu, Mülkiyeli) BİTLİS Valisi.
MEHMET GALİP BEY (Galatasaraylı, Tarihçi) TRABZON Valisi.
MİTHAT BEY (Alam, Mülkiyeli) VAN Valisi.
MUHARREM MÜMTAZ BEY (Mülkiyeli) MAMURETÜLAZİZ (Elazığ) Valisi.
MUHİTTİN PAŞA (Mülkiyeli) ANKARA Valisi.
MUSTAFA NADİR BEY (Mektupçu) DİYARBEKİR (Diyarbakır) Vali Vekili.
MUSTAFA PAŞA (Kürt, Nemrut, Mirliva) HÜDAVENDİGÂR (Bursa) Vali Vekili.
MÜNİR BEY (Akkaya, Mülkiyeli) ERZURUM Valisi.

NACİ BEY (Abdullah Naci Akbay, Mülkiyeli) TRABZON Valisi.
NAZIM BEY (Hasan Nâzım Akyürek, Mülkiyeli) ADANA Valisi.
NAZİF EFENDİ (Kadı) ADANA Vali Vekili.
NUMAN BEY (Müddeiumumi) HÜDAVENDİGÂR (Bursa) Vali Vekili.
NURETTİN PAŞA (İbrahim, Sakallı, Mirliva, Kumandan) AYDIN (İzmir) Vali Vekili.
NURİ BEY (Mehmet Nuri Conker, Kurmay Yarbay) ADANA Vali Vekili.

OSMAN NURİ BEY (Albay) KASTAMONU Vali Vekili.

RAHMİ BEY (Aslan, İttihatçı) AYDIN (İzmir) Valisi.
REŞİT PAŞA (Mülkiyeli) SIVAS Valisi, KASTAMONU Valisi.
REŞİT PAŞA (Ahmet Reşit Tokçaer, Mülkiyeli) ERZURUM Valisi.
RÜŞTÜ BEY (Albay, Dadaş Rüştü Paşa) TRABZON Vali Vekili.

SABRİ BEY (İsmail, Mülkiyeli) TRABZON Vali Vekili.
SALİM PAŞA (Paspalzade, Mülkiyeli) EDİRNE Valisi.
SAMİ SABİT BEY (Karaman, Albay, General) TRABZON Vali Vekili.
SERVET BEY (Mektupçu) MAMURETÜLAZİZ (Elazığ) Vali Vekili.
SUPHİ BEY (Mülkiyeli) KONYA Valisi.

ŞAKİR BEY (Kesebir, Mülkiyeli) **EDİRNE Valisi.**

TAHSİN BEY (Hasan Tahsin Uzer, Mülkiyeli) **AYDIN (İzmir) Valisi.**

VEHBİ EFENDİ (Mehmet, Müderris) **KONYA Vali Vekili.**

YAHYA GALİP BEY (Kargı, Defterdar) **ANKARA Vali Vekili.**

ZİYA PAŞA (Mülkiyeli) **BİTLİS Valisi, ANKARA Valisi.**

INSTITUT KURDE DE PARIS
ENTRÉE N° 981

Kâmil Erdeha, 1929 yılında İzmir'de doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültelerini bitirdi. 1955-1956 yıllarında Almanya'da sosyal bilimler alanında uygulamalı çalışmalarda bulundu. Bir süre serbest avukatlık yaptıktan sonra devlet hizmetine girdi. Çeşitli dergi ve gazetelerde makaleleri yayımlandı. 1965'ten beri Mülkiyeliler Birliği Dergisi'nin genel yayın müdürüdür.

Yazarın bu eserinde şu iki sorunun karşılığı aranmaktadır:

Millî Mücadele stratejisi ve o dönem sosyal yapısı içinde üst sivil yöneticilerin yeri ve fonksiyonu ne olmuştur? Valilerin Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasındaki olumlu ve olumsuz katkıları nedir?

Misak-ı Millî sınırları içinde kalmış tüm vilâyetlerde Millî Mücadele nasıl bir görünüm sunmaktadır? Emperyalist güçlere önce güney illerimizde baş kaldırılışın, Ege ve Marmara bölgelerinin kolayca düşman işgali altına girişinin, Trakya'da Millî Mücadele hızının çabucak kesilişinin nedenleri nelerdir?

Bu eserde, bu gibi nedenlere sosyo-ekonomik açıdan yaklaşılmakta, böylece Millî Mücadele tarihimizin eksik kalmış bir yönü belgelere dayanılarak aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

376

Fiyatı 400 Lira
Remzi Kitabevi